BIBLIOTHEEK KITLV
0093 2804

ADATRECHTBUNDELS

XVII: CELEBES

R 345

ADATRECHTBUNDELS

BEZORGD DOOR DE COMMISSIE VOOR HET ADAT-RECHT EN UITGEGEVEN DOOR HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKEN-KUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

XVII: CELEBES

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

'S-GRAVENHAGE, MARTINUS NIJHOFF, 1919

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

INHOUD VAN BUNDEL XVII.

Blz.

Inhoudsopgave der zeventien verschenen adatrechtbundels . . VII

Serie M. MINAHASA.

N°. 23. De Minahasische stam of walak (1909) 1
N°. 24. Memorie omtrent de Minahasa, uitgebracht door A. C. J. Edeling (1875) 5
N°. 25. Gegevens van inlandsche zijde (1916) 96
N°. 26. Inlandsche gegevens over bestuur en grondenrecht (1917) 98
N°. 27. Oude gegevens over de Minahasa (1840—1856) . 101
N°. 28. Verwijzing 111

Serie N. GORONTALO ENZ.

N°. 6. Bestuur van het rijk Gorontalo (1867) 112
N°. 7. Verwijzing 113
N°. 8. Bestuursinrichting en grondenrecht in de afdeeling Gorontalo (1917) 114

Serie O. HET TORADJA-GEBIED.

N°. 9. Gegevens over adatrecht uit deel III van Adriani en Kruyt: De Bare'e-sprekende Toradja's (1914) . . . 123
N°. 10. Verwijzing 129

Serie P. ZUID-CELEBES.

N°. 8. Mededeeling van dr. Adriani over vorstenbestuur (1917) 130
N°. 9. Gegevens over Kendari en over de Badjo's (1835) . 132
N°. 10. Makasaarsche tripangvangst-contracten (1851 en 1886) 145
N°. 11. Oud-Makasaarsch recht (1755—1889) 150
N°. 12. Huwelijksgeschenken bezuiden het meer Tempē (1908) 211

Blz.

N°. 13. Ethnographische gegevens (1909) 212
N°. 14. Oude gegevens over Zuid-Celebes (1840—1854) . . 216
N°. 15. Boegineesche adatrechtstermen 219
N°. 16. Verwijzing 344
N°. 17. Adatvonnissen (1913—1916) 345

Lijst van inlandsche rechtstermen, voorkomende in den zeventienden adatrechtbundel 350

INHOUDSOPGAVE

der zeventien verschenen adatrechtbundels.

		Bundel	Blz.
Serie A. ALGEMEEN DEEL.			
N°. 1.	Geschiedenis van de commissies voor het adatrecht van Juni 1908 tot September 1910 . .	I	1
N°. 2.	Adatwijzer (1910)	I	16
N°. 3.	Adviezen over codificatie van adatrecht en bewijs van adatrecht (1893—1894).	I	21
N°. 4.	Circulaire van den resident van Timor (± 1907)	I	48
N°. 5.	Geschiedenis van de commissies voor het adatrecht van September 1910 tot Maart 1912. .	V	1
N°. 6.	Vonnis van den raad te Padang van 1892 en arrest van het hooggerechtshof van 1893 . .	V	2
N°. 7.	Circulaire van den resident van Timor (1909).	V	11
N°. 8.	Adviezen over codificatie van het inlandsch adatrecht der Minahasa (1897)	V	12
N°. 9.	Gegevens betreffende het adatrecht in vreemde koloniën (1911).	V	20
N°. 10.	Geschiedenis van de commissies voor het adatrecht van Maart 1912 tot April 1913 . . .	VII	1
N°. 11.	Inlandsche adatsystematiek (1912).	VII	3
N°. 12.	Eerbiediging van het adatrecht in vreemde koloniën (1772 en 1827—1835)	VII	13
N°. 13.	Gegevens betreffende het adatrecht in vreemde koloniën (1913).	VII	33
N°. 14.	Adatregelingen van Christeninlanders	VII	36
N°. 15.	Geschiedenis van de commissies voor het adatrecht van April 1913 tot December 1914 . .	X	1
N°. 16.	Opmerkingen en gegevens betreffende den adatwijzer in bundel I (1880—1914)	X	4
N°. 17.	Adatregelingen van Christeninlanders (1914) .	X	13
N°. 18.	Zorg voor sterfboedels van inlanders en zorg voor onmondige inlanders (1907)	X	14
N°. 19.	Gegevens betreffende het adatrecht in vreemde koloniën (1913).	X	20

	Bundel	Blz.
N°. 20. Geschiedenis van de commissies voor het adatrecht van December 1914 tot Maart 1916 . .	XII	1
N°. 21. Verwijzing	XII	2
N°. 22. Bestanddeelen van het adatrecht (1915) . . .	XII	3
N°. 23. Verhandeling van dr. Adriani over adat en adatrecht van Christeninlanders (1912)	XII	7
N°. 24. Gegevens betreffende het adatrecht in vreemde koloniën (1918).	XVI	1

Serie B. WEST-JAVA.

N°. 1. Gegevens uit verslagen der welvaartcommissie (1905—1907)	II	1
N°. 2. Gegevens uit het rapport-De Wolff van Westerrode betreffende het landbouwkredietonderzoek in de Preanger (1904)	II	57
N°. 3. Gegevens over grondenrecht, getrokken uit regeeringsrapporten (1906—1907)	II	83
N°. 4. Gegevens uit verslagen der welvaartcommissie (1905—1909)	IV	1
N°. 5. Gegevens uit Fokkens (1903)	IV	513
N°. 6. Adatvonnissen (1905—1910)	IV	529
N°. 7. Verwijzing	VIII	1
N°. 8. Gegevens uit districtsmonographieën (Preanger Regentschappen) (1893—1896).	VIII	2
N°. 9. Gegevens uit een regeeringsrapport over grondenrecht in het district Tjiawi (1871)	VIII	47
N°. 10. Water- en vischrechten in het Bandjarsche (1906).	VIII	50
N°. 11. Soendasche adatrechtstermen.	VIII	52
N°. 12. Nota over de pandjer (1913)	VIII	230
N°. 13. Mededeeling uit de Preanger over schuldenrecht (1914).	X	37
N°. 14. Gegevens uit Pandēgeulang over grondverpanding en visscherij (1914)	XII	16
N°. 15. Mededeeling over schuldenrecht (1915) . . .	XII	21
N°. 16. Regeeringsonderzoek naar de rechten op onontgonnen gronden (1867)	XIV	1
N°. 17. Gegevens over Bantam (1838—1859) . . .	XIV	12
N°. 18. Gegevens over het gewest Batavia (1842) . .	XIV	17
N°. 19. Gegevens over Cheribon (1853—1867) . . .	XIV	18

	Bundel	Blz.
N°. 20. Verwijzing	XIV	23
Agrarisch desakaartje uit Bantam tegenover	XIV	23

Serie C. MIDDEL-JAVA.

N°. 1. Gegevens uit verslagen der welvaartcommissie (1905—1908)	II	85
N°. 2. Gegevens uit een regeeringsrapport over grondenrecht in Pekalongan (1902).	II	180
N°. 3. Gegevens uit regeeringsrapporten (1907). . .	II	188
N°. 4. Adatvonnissen over grondenrecht (1909). . .	II	191
N°. 5. Adatvonnissen (1905—1907)	IV	547
N°. 6. Verwijzing	VIII	232
N°. 7. Inlandsche gegevens over meervrouwendom (1912)	VIII	233
N°. 8. Mededeeling uit Blora over djoeal enz. (1913)	VIII	237
N°. 9. Inlandsche rechtsdocumenten uit Blora (1877—1913)	VIII	243
N°. 10. Aanteekeningen over Patjitan (1912). . . .	VIII	250
N°. 11. Grondenrecht in Pekalongan (1907)	X	38
N°. 12. Mededeeling over grondenrecht in Patjitan (1911)	X	40
N°. 13. Aanteekening over huwelijksrecht (1902) . .	X	42
N°. 14. Dēsa-akten uit Blora (1910—1914)	XII	22
N°. 15. Mededeelingen uit het gewest Rembang (1915)	XII	33
N°. 16. Grondenrecht in Brebes (1915).	XII	44
N°. 17. Regeeringsonderzoek naar de rechten op onontgonnen gronden (1867)	XIV	24
N°. 18. Adatvonnissen (1909—1915)	XIV	66
N°. 19. Waringins van regenten (1868)	XIV	80
N°. 20. Gegevens over landbezit (1859)	XIV	81
N°. 21. Gegevens over dienstplichtigheid (1831). . .	XIV	87
N°. 22. Mr. De Gelder over adatgrondenrecht en adaterfrecht (1886)	XIV	89
N°. 23. Gegevens over Pekalongan en Semarang (1831—1867)	XIV	105
N°. 24. Gegevens over Kedoe (1831—1858)	XIV	111
N°. 25. Gegevens over Madioen en Kediri (1849—1855)	XIV	119
N°. 26. Ethnographische gegevens (1916)	XIV	121
N°. 27. Rechtszaken in Banjoemas (1911—1916) . .	XIV	122
N°. 28. Gegevens over adoptie en over erfrecht (1916)	XIV	124
N°. 29. Verwijzing	XIV	126
Agrarisch desakaartje uit Kedoe tegenover.	XIV	126

		Bundel	Blz.
Serie D. VORSTENLANDEN.			
N°. 1.	Nota omtrent het bouwrecht in Jogjakarta (1883)	II	203
N°. 2.	Regeeringsrapporten over persoonlijke diensten en grondenrecht (1908)	II	208
N°. 3.	Gegevens uit regeeringsrapporten (1908)	II	216
N°. 4.	Vonnissen van de inheemsche rechtspraak (1867—1868)	IV	554
N°. 5.	Adatvonnissen (1904)	IV	574
N°. 6.	Verwijzing	VIII	253
N°. 7.	Aanstellingsakte (1900)	VIII	254
N°. 8.	Inlandsche gegevens betreffende Soerakarta (1913)	VIII	258
N°. 9.	Adatbeslissingen (1909—1910)	VIII	261
N°. 10.	Zelfbestuursverordeningen (1912—1913)	X	43
N°. 11.	Verwijzing	XII	46
N°. 12.	Adatvonnissen (1907)	XIV	127
N°. 13.	Gegevens over Jogjakarta en Soerakarta (1843—1859)	XIV	134
N°. 14.	Gegevens over de krapjakgronden in Soerakarta (1910—1913)	XIV	142
Serie E. OOST-JAVA MET MADOERA.			
N°. 1.	Gegevens uit verslagen der welvaartcommissie (1905—1908)	II	224
N°. 2.	Pernataan dēsa uit Sidoardjo (omstreeks 1909).	II	271
N°. 3.	Uittreksels uit Van der Linden, De Grondverhuring (1907)	II	286
N°. 4.	Vertaling van de pernataan dēsa uit Sidoardjo (omstreeks 1909)	IV	576
N°. 5.	Adatvonnissen (1904—1910)	IV	598
N°. 6.	Mededeeling over vonnissen van de inheemsche rechtspraak op Madoera (1910)	IV	610
N°. 7.	Inlandsche gegevens betreffende het district Wonosari der afdeeling Bondowoso (1911)	IV	611
N°. 8.	Verwijzing	VIII	267
N°. 9.	Inlandsche gegevens betreffende de afdeeling Bondowoso (1911)	VIII	268
N°. 10.	Adatvonnissen (1900—1912)	VIII	270
N°. 11.	Vonnissen van de inheemsche rechtspraak op Madoera (1882)	VIII	281

	Bundel	Blz.
N°. 12. Mededeeling over schuldenrecht (1879) . . .	X	52
N°. 13. Regeeringsonderzoek naar de rechten op onontgonnen gronden (1867)	XIV	149
N°. 14. Adatvonnissen (1902—1915)	XIV	184
N°. 15. Rechtszaken in Pasoeroean (1914).	XIV	191
N°. 16. Adat-inkomsten van leden van desabesturen (1905)	XIV	192
N°. 17. Gegevens over Oost-Java (1850—1853). . .	XIV	197
N°. 18. Gegevens uit Besoeki (1911)	XIV	202
N°. 19. Verwijzing	XIV	204
N°. 20. Madoereesche adatrechtstermen	XIV	205

Serie F. ATJÈH.

N°. 1. Agrarisch résumé Groot-Atjèh (1909). . . .	I	52
N°. 2. Verwijzing	VI	1
N°. 3. Uit het volksleven der Temiangers (1906) . .	VI	2
N°. 4. Verwijzing	VII	38
N°. 5. Adatvonnis (1912)	VII	39
N°. 6. Rechtsverhoudingen bij de pepercultuur (1913)	X	53
N°. 7. Verwijzing	XI	1

Serie G. GAJŌ-, ALAS- EN BATAKLANDEN.

N°. 1. Verwijzing	VI	8
N°. 2. Standen en rechtspraak in Sipirok (1882) . .	VI	9
N°. 3. Mededeelingen uit Habinsaran (1911) . . .	VI	15
N°. 4. Gajōsche en Bataksche adatrechtstermen, met aanvulling	VI	21
N°. 5. Keur voor Tapanoeli (1907)	VI	148
N°. 6. Adatvonnis (1905).	VI	150
N°. 7. Verwijzing	VII	43
N°. 8. Adatregeling van Christeninlanders (1892) . .	VII	44
N°. 9. Verwijzing	X	70
N°. 10. Regeling op de adatrechtsbedeeling onder de doesoen-Bataks van het rijk Deli (1890 of 1891)	X	71
N°. 11. Verwijzing	XI	2
N°. 12. Adatrecht van Christen-Bataks (1913—1914) .	XI	3
N°. 13. Burgerlijke stand voor Christeninlanders in Tapanoeli (1912)	XI	31
N°. 14. Grondenrecht in de Bataklanden (1912—1913)	XI	33

		Bundel	Blz.
N°. 15.	Mededeeling over inlandsche rechtsgemeenschappen (1914)	XI	45
N°. 16.	Gegevens betreffende Baroes (1914)	XI	46
N°. 17.	Gegevens betreffende het Karoland (1914)	XI	50
N°. 18.	Rechtsverhoudingen bij de gambircultuur (1914)	XII	48

Serie H. HET MINANGKABAUSCHE GEBIED.

N°. 1.	Artikelen van De Waal van Anckeveen (1905—1907)	I	80
N°. 2.	Verwijzing	VI	153
N°. 3.	Keur voor Sumatra's Westkust (1880)	VI	154
N°. 4.	Panghoeloeverheffing in de onderafdeeling Tanah Datar (1890)	VI	156
N°. 5.	Artikelen uit de Sumatra-Bode (1905—1908)	VI	164
N°. 6.	Regeeringsrapport over familiegoed en belastingschuld (1909)	VI	204
N°. 7.	Vergadering over herziening van het adatrecht te Fort de Kock (1911)	VI	207
N°. 8.	Artikelen uit de Oetoesan Malajoe (1911)	VI	221
N°. 9.	Regeeringsrapport over adatbestuur in de Kwantan-districten (1911)	VI	244
N°. 10.	Artikel van mr. C. A. Wienecke (1912).	VI	246
N°. 11.	Adatvonnissen (1905—1908)	VI	252
N°. 12.	Losse mededeeling over adathoofden te Padang (1912).	VI	272
N°. 13.	Verwijzing	VII	51
N°. 14.	Verwijzing	X	89
N°. 15.	Rapporten over afstand van oelajatgrond (1907).	X	90
N°. 16.	Oewang-adat-nota van De Rooy (1902)	X	105
N°. 17.	Algemeen rapport van het onderzoek naar de persoonlijke diensten in de Padangsche Bovenlanden, bevolen in 1892.	X	144
N°. 18.	Uit een regeeringsrapport (1908)	X	210
N°. 19.	Verwijzing	XI	53
N°. 20.	Mededeeling over inlandsche rechtsgemeenschappen (1914)	XI	54
N°. 21.	Dorpsbestuur en grondbezit (1894)	XI	58
N°. 22.	Berechting van geschillen over huwelijk en over boedelscheiding (1894 of 1895)	XI	63

		Bundel	Blz.
N°. 23.	Rechtstoestand van de afstammelingen van vroegere slaven (1903—1904)	XI	74
N°. 24.	Panghoeloeverhefling (1888—1889)	XI	91
N°. 25.	Gegevens over familierecht en oelajatgrond (1913)	XI	115
N°. 26.	Mamak en kamanakan in Poear Datar (1887)	XI	127
N°. 27.	Kooreman over Painan, speciaal over Indrapoera (1892).	XI	130
N°. 28.	Inheemsch bestuur in Koeintji (1911) . . .	XI	150
N°. 29.	Artikel uit de Oetoesan Malajoe (1912). . .	XI	155
N°. 30.	Aanteekeningen van controleur Hamerster (1915).	XII	49
N°. 31.	Rechtsverhoudingen bij de gambircultuur (1914)	XII	50

Serie I. ZUID-SUMATRA.

N°. 1.	Verwijzing	VI	273
N°. 2.	Europeesche oendang-oendang (1862—1869) .	VI	274
N°. 3.	Engelsche opteekening van adatrecht te Benkoelen (1807)	VI	281
N°. 4.	Oendang-oendang Moko-Moko (1862) . . .	VI	322
N°. 5.	Mededeeling uit Benkoelen van pastoor Jennissen (1904)	VI	353
N°. 6.	Uit regeeringsrapporten betreffende Benkoelen (1906—1909)	VI	359
N°. 7.	Adatinkomsten der wijkmeesters te Benkoelen vroeger en thans (1912)	VI	360
N°. 8.	Uit een regeeringsrapport betreffende Palembang (1906)	VI	362
N°. 9.	Samenvoeging van marga's in Palembang (1907—1910)	VI	366
N°. 10.	Regelingen op het gebruik van renahgronden in Palembang (1900—1910)	VI	369
N°. 11.	Aansprakelijkheid van rechtsgemeenschappen in Djambi (1911)	VI	385
N°. 12.	Vonnissen uit Benkoelen, Djambi en Lampongsche districten (1906—1912)	VI	410
N°. 13.	Verwijzing	VII	52
N°. 14.	Verzoening na moord in Benkoelen (1914). .	X	211
N°. 15.	Ngawak en stamindeeling in Benkoelen (1914)	X	214
N°. 16.	Rechtsverhoudingen bij de pepercultuur (1913)	X	215
N°. 17.	Verwijzing	XI	162

		Bundel	Blz.
N°. 18.	Mededeeling over inlandsche rechtsgemeenschappen en adatheffingen (1914).	XI	163
N°. 19.	Inheemsche rechtspraak (1909—1914):		
	A. Djambi (1909—1913)	XI	186
	B. Palembang (1911—1914)	XI	189
N°. 20.	Adat lembaga in Benkoelen (1901—1911) . .	XI	242
N°. 21.	Nadeelig huwelijksrecht in de Sindang-streken (1913).	XI	377
N°. 22.	Mededeeling uit de Lampongs (1914) . . .	XI	380
N°. 23.	Rechtsverhoudingen bij de gambircultuur (1914)	XII	58
N°. 24.	Adatinkomsten in het gewest Benkoelen (1909)	XII	61
N°. 25.	Opvolgingsrecht der hoofden in de Djambische Bovenlanden (1906—1908)	XII	84
N°. 26.	Adathoofden in de Lampongsche districten (1915)	XII	98
N°. 27.	Lampongsche adatrechtstermen	XII	108
N°. 28.	Midden-Maleische adatrechtstermen.	XII	141
N°. 29.	Mohammedaansche godsdienstambtenaren en -beambten in Palembang (1832)	XII	198
N°. 30.	Mededeeling over beschikkingsrecht in Palembang (1912)	XII	203
N°. 31.	Huwelijksgoederenrecht en erfrecht in de Lampongs (1914).	XII	204

Serie J. HET MALEISCHE GEBIED.

N°. 1.	Verwijzing	VII	53
N°. 2.	Grondenrecht (1907)	VII	54
N°. 3.	Verwijzing	X	219
N°. 4.	Grondenrecht in Maleische landschappen (1873)	X	220
N°. 5.	Gegevens uit regeeringsrapporten (1905—1908)	X	250
N°. 6.	Rechtsverhoudingen bij de pepercultuur (1913)	X	253
N°. 7.	Mededeeling betreffende de Tapoengs, Siak (1914)	X	259
N°. 8.	Rechtsverhoudingen bij de gambircultuur (1914)	XII	208
N°. 9.	Gegevens over Sambas en Poentianak (1837—1912)	XIII	1

Serie K. BANKA EN BILLITON.

N°. 1.	Verwijzing	VII	62
N°. 2.	Uit regeeringsrapporten over Billiton (1907-1912)	VII	63
N°. 3.	Adatvonnissen (1911—1912)	VII	65
N°. 4.	Adatregelen voor dorpen in het binnenland van Banka (opgeteekend 1910)	X	260

		Bundel	Blz.
N°. 5.	Over eenige gebruiken, thans nog in zwang in de binnenlanden van Banka (1913)	X	263
N°. 6.	Rechtsverhoudingen bij de pepercultuur (1913)	X	267
N°. 7.	Rechtsverhoudingen bij de gambircultuur (1914)	XII	213

Serie L. BORNEO.

N°. 1.	Verwijzing	VII	69
N°. 2.	Dajaksche stammengeschillen (1894)	VII	70
N°. 3.	Regeeringsrapport over grondenrecht (1906-1911)	VII	83
N°. 4.	Koppensnellen (1901)	VII	106
N°. 5.	Mededeeling over huwelijk (1885), en verwijzing	X	271
N°. 6.	Rechtsverhoudingen bij de pepercultuur (1913)	X	272
N°. 7.	Mededeeling over adatheffingen (1914) . . .	X	276
N°. 8.	Dajaksche adatrechtstermen	XIII	8
N°. 9.	Gegevens over volksordening (staatsinstellingen) bij de Dajaks (1706—1915)	XIII	61
N°. 10.	Gegevens over familie- en erfrecht bij de Dajaks (1780—1915)	XIII	159
N°. 11.	Gegevens over grondenrecht bij de Dajaks (1849—1913)	XIII	226
N°. 12.	Gegevens over schuldenrecht en delictenrecht bij de Dajaks (1779—1914).	XIII	249
N°. 13.	Maleische kolonies op Borneo (1779—1916) .	XIII	279
N°. 14.	Javaansche kolonies op Borneo (1718—1915) .	XIII	326
N°. 15.	Rechtsverhoudingen bij de gambircultuur (1914)	XIII	336
N°. 16.	Adatvonnissen (1916)	XIII	339
N°. 17.	Verwijzing	XIII	342
N°. 18.	Oendang-oendang Soeltan Adam (1835) . . .	XIII	343
N°. 19.	Gegevens over Matan (1862—1897)	XIII	373
Volkenkaart van Borneo tegenover		XIII	1

Serie M. MINAHASA.

N°. 1.	Rapport over de 'adat kebiasaan, uitgebracht door een inlandsche commissie (1896) . . .	III	1
N°. 2.	Adatvonnissen (1897—1905)	III	114
N°. 3.	Verhandelingen en adviezen van inlandsche hoofden (1900—1902)	III	152
N°. 4.	Adatregeling voor het district Langoan (1901) .	III	177
N°. 5.	Uittreksels uit Jellesma (1903)	III	186
N°. 6.	Verwijzing	VII	107
N°. 7.	Verwijzing	IX	1

		Bundel	Blz.
N°. 8.	Uittreksel uit het rapport-Gallois (1892) . .	IX	3
N°. 9.	Agrarische toestanden (1903)	IX	5
N°. 10.	Contracten omtrent gronden in Tondano (1902)	IX	12
N°. 11.	Dorpsinrichting en grondenrecht (1906—1910)	IX	16
N°. 12.	Vertaling van een gedeelte van het Maleische rapport van 1896 betreffende de 'adat kebiasaan	IX	41
N°. 13.	Over het huwelijk, de verwantschap en het erfrecht bij de Bantiks (1902)	IX	53
N°. 14.	Adatvonnissen (1898—1910)	IX	84
N°. 15.	Adoptie en erkenning van buitenechtelijke kinderen in de Toloërdistricten (1898)	IX	98
N°. 16.	Tontēmboansche adatrechtstermen	IX	104
N°. 17.	Aanteekening over grondenrecht in de Minahasa (1914)	IX	146
N°. 18.	Adatvonnissen (1914)	IX	148
N°. 19.	Verwijzing	X	277
N°. 20.	Mededeeling over districtskassen (1914) . . .	X	278
N°. 21.	Huwelijk en echtscheiding in de Minahasa (1845)	XII	215
N°. 22.	Gegevens over Bantik (1907)	XII	218
N°. 23.	De Minahasische stam of walak (1909) . . .	XVII	1
N°. 24.	Memorie omtrent de Minahasa, uitgebracht door A. C. J. Edeling (1875)	XVII	5
N°. 25.	Gegevens van inlandsche zijde (1916) . . .	XVII	96
N°. 26.	Inlandsche gegevens over bestuur en grondenrecht (1917)	XVII	98
N°. 27.	Oude gegevens over de Minahasa (1840—1856)	XVII	101
N°. 28.	Verwijzing	XVII	111
Adatrechtkaart van de Minahasa tegenover.		IX	160

Serie N. GORONTALO ENZ.

N°. 1.	Verwijzing	VII	108
N°. 2.	Verwijzing	IX	161
N°. 3.	Dorpsinrichting en grondenrecht (1910) . . .	IX	162
N°. 4.	Verjaring (1901)	IX	165
N°. 5.	Regeeringsrapport nopens de toestanden in de onderafdeeling Boalēmo (1912)	IX	167
N°. 6.	Bestuur van het rijk Gorontalo (1867) . . .	XVII	112
N°. 7.	Verwijzing	XVII	113
N°. 8.	Bestuursinrichting en grondenrecht in de afdeeling Gorontalo (1917)	XVII	114

		Bundel	Blz.
Serie O. HET TORADJA-GEBIED.			
N°. 1.	Regeeringsrapport over de onderafdeeling Paloe (1910)	I	130
N°. 2.	Verwijzing	VII	108
N°. 3.	Uittreksel uit „Papa I Woente" door Alb. C. Kruyt (1910)	IX	171
N°. 4.	Uit een regeeringsrapport betreffende inlandsche goudgraverijen (1900)	IX	173
N°. 5.	Uit een regeeringsrapport (1906)	IX	176
N°. 6.	Gewestelijke regeling nopens de inheemsche rechtspraak (1907)	IX	177
N°. 7.	Verboden huwelijken in Posso (1915)	XII	222
N°. 8.	Huwelijksrecht in Posso (1915)	XII	230
N°. 9.	Gegevens over adatrecht uit deel III van Adriani en Kruyt: De Bare'e-sprekende Toradja's (1914)	XVII	123
N°. 10.	Verwijzing	XVII	129
Serie P. ZUID-CELEBES.			
N°. 1.	Verwijzing	VII	108
N°. 2.	Grondenrecht in Boni en Parē-Parē (1910—1911)	IX	189
N°. 3.	Uit een regeeringsrapport (1910)	IX	237
N°. 4.	Makasaarsche adatrechtstermen	IX	242
N°. 5.	Verwijzing	X	280
N°. 6.	Bonesch wetboek (ouderdom onbekend)	XII	231
N°. 7.	Gegevens uit Parē-Parē en Soppēng (1915)	XII	249
N°. 8.	Mededeeling van dr. Adriani over vorstenbestuur (1917)	XVII	130
N°. 9.	Gegevens over Kendari en over de Badjo's (1835)	XVII	132
N°. 10.	Makasaarsche tripangvangst-contracten (1851 en 1886)	XVII	145
N°. 11.	Oud-Makasaarsch recht (1755—1889)	XVII	150
N°. 12.	Huwelijksgeschenken bezuiden het meer Tempē (1908)	XVII	211
N°. 13.	Ethnographische gegevens (1909)	XVII	212
N°. 14.	Oude gegevens over Zuid-Celebes (1840—1854)	XVII	216
N°. 15.	Boegineesche adatrechtstermen	XVII	219
N°. 16.	Verwijzing	XVII	344
N°. 17.	Adatvonnissen (1913—1916)	XVII	345

	Bundel	Blz.
Serie Q. DE TERNATE-ARCHIPEL.		
N°. 1. Verwijzing	VII	109
N°. 2. Onderzoek naar de rechten op damarbosschen (1909)	VII	110
N°. 3. Adatregelingen voor en van Christeninlanders op Halmaheira (1905—1911)	VII	121
N°. 4. Adatregelingen van 1911	VII	157
N°. 5. Uit regeeringsrapporten (1909—1910)	VII	162
N°. 6. Ternataansche adatrechtstermen	VII	166
N°. 7. Rechtstoestand van de inlandsche bevolking ter hoofdplaats Ternate (1902)	VII	193
N°. 8. Ternataansche testamenten (1894 en 1896)	VII	207
N°. 9. Uit een regeeringsrapport (1909)	X	281
N°. 10. Mededeeling over de Soela-eilanden (1914)	X	282
N°. 11. Oude gegevens betreffende Ternate enz. (1519, 1609, 1774)	XVI	3
N°. 12. Gegevens betreffende Halmaheira (1856)	XVI	5
N°. 13. Damarbedrijf in Batjan (1916)	XVI	8
N°. 14. De bevolking van Djailolo (1917)	XVI	10
N°. 15. Verwijzing	XVI	13
Serie R. AMBON ENZ.		
N°. 1. Verwijzing	VII	214
N°. 2. Regeeringsrapporten over grondbezit (1908—1909)	VII	215
N°. 3. Gegevens over Boeroe, Ceram en Kei (1876—1910)	X	283
N°. 4. Mededeeling over dorpskassen (1914)	X	287
N°. 5. Misstellingen in het reglement van 1824	XII	255
N°. 6. Adatinkomsten der dorpshoofden (1917)	XVI	14
N°. 7. Gegevens betreffende Ceram (1845—1846)	XVI	15
N°. 8. Verwantschaps- en huwelijksrecht op Ceram (1917)	XVI	18
N°. 9. Gegevens betreffende Boeroe (1917)	XVI	21
N°. 10. Huwelijksrecht op Boeroe (1917)	XVI	26
N°. 11. Gegevens over de Kei-eilanden (1910)	XVI	40
N°. 12. Gegevens over de Aroe-eilanden (1845)	XVI	42
N°. 13. Gegevens over de Tanimbar-eilanden (1916)	XVI	44
N°. 14. Gegevens over de Zuidwestereilanden (1846—1855)	XVI	46
N°. 15. Verwijzing	XVI	48

		Bundel	Blz.
Serie S. NIEUW-GUINEA.			
N°. 1.	Verwijzing	VII	223
N°. 2.	Adatregeling voor Christeninlanders op Noord-Nieuw-Guinea (± 1914).	X	288
Serie T. TIMOR ENZ.			
N°. 1.	Verwijzing	VII	224
N°. 2.	Gegevens uit zendingsberichten (1890—1898) .	VII	225
N°. 3.	Verbodsteekenen op het eiland Timor (1907) .	XII	257
N°. 4.	Mededeeling over Middel-Flores (1913) . . .	XII	259
N°. 5.	Gegevens over Timor (1831—1855)	XVI	49
N°. 6.	Rottineesche adatrechtstermen	XVI	55
N°. 7.	Gegevens over Roti (1831—1858)	XVI	164
N°. 8.	Oudere gegevens over Soemba (1853—1855) .	XVI	168
N°. 9.	Nieuwere gegevens over Soemba (1909—1917)	XVI	170
N°. 10.	Couvreur over Soemba (1917)	XVI	180
N°. 11.	Savoeneesch huwelijk op Soemba (1911). . .	XVI	191
N°. 12.	Savoeneesch huwelijks- en erfrecht (1916) . .	XVI	193
N°. 13.	Oudere gegevens over Bima (1852—1859). .	XVI	197
N°. 14.	Couvreur over Bima (1916)	XVI	199
N°. 15.	Verwijzing	XVI	212
Serie U. BALI EN LOMBOK.			
N°. 1.	Rapporten en besluiten over grondenrecht (1900—1909)	I	146
N°. 2.	Gemengde gegevens uit regeeringsrapporten (1905—1909)	I	189
N°. 3.	Verwijzing	VII	238
N°. 4.	Regelingen in zake verwantschapsrecht, huwelijksrecht en delictenrecht (1900—1906)	X	301
N°. 5.	Mededeeling over adatheffingen, dorpskassen en waterschapskassen (1914).	X	303
N°. 6.	Antwoorden op een rondschrijven betreffende adatrecht (1915—1916)	XV	1
N°. 7.	Gegevens uit Jacobs (1883).	XV	14
N°. 8.	Gegevens over beurtbevloeiing (1916) . . .	XV	17
N°. 9.	Gemengde gegevens van den topographischen dienst (1912—1915)	XV	19
N°. 10.	Gegevens over irrigatie en waterverdeeling (1916).	XV	27

	Bundel	Blz.
N°. 11. Rijstcultuur op Zuid-Bali (1915)	XV	40
N°. 12. Gegevens over Zuid-Bali (1909—1912) . . .	XV	54
N°. 13. Agrarische bewijsstukken in Zuid-Bali (1915) .	XV	69
N°. 14. Inlandsche rechtsdocumenten (1874 en eerder).	XV	77
N°. 15. Delictenrecht in Djembrana (1866)	XV	87
N°. 16. Landsverordeningen van Bali (1896—1910) .	XV	88
N°. 17. Adatvonnissen van Bali (1913—1914) . . .	XV	97
N°. 18. Studie over Lomboksch adatrecht, door P. de Roo de la Faille (1916)	XV	131
N°. 19. Irrigatie en agrarische toestanden in West-Lombok (1896—1897)	XV	178
N°. 20. Gegevens over wijken, wijkgebouwen en wijktempels te Tjakranegara (18..).	XV	261
N°. 21. Reglement van de wijkvereeniging van de wijk Karang Bangbang, Tjakranegara (18..) . . .	XV	266
N°. 22. Reglement van de wijkvereeniging van de wijk Karangasem, Tjakranegara (18..)	XV	278
N°. 23. Reglement van een wijkvereeniging van een niet genoemde wijk van Tjakranegara (18..) . .	XV	286
N°. 24. Reglement voor een tempelvereeniging te Tjakranegara (18..)	XV	294
N°. 25. Gegevens over Lombok (1904—1907) . . .	XV	297
N°. 26. Vertaling van Lomboksche lontarafschriften (1866—1907)	XV	301
N°. 27. Studie over het inlandsche waterschapswezen (soebakwezen) op Bali en Lombok, door ir. A. Groothoff (1917)	XV	308
N°. 28. Grondenrecht in Kloengkoeng (1916). . . .	XV	374
N°. 29. Verwijzing	XV	375
N°. 30. Adatvonnissen (1894—1914)	XV	376

Serie V. VERSPREIDE EILANDEN.

N°. 1. Verwijzing	X	304
N°. 2. Gegevens over Nias (1908—1911)	X	305
N°. 3. Mededeeling over de rechtspraak op de Sangi- en Talaut-eilanden (1911)	X	306
N°. 4. Verwijzing	XII	262
N°. 5. Beschrijving van het adatrecht der inlandsche Christenen op Nias (1914)	XII	263
N°. 6. Gegevens over de Sangi-eilanden (1917) . .	XVI	213

	Bundel	Blz.
N°. 7. Gegevens over de Talaut-eilanden (1917) . .	XVI	215
N°. 8. Rechtskringen op de Philippijnen (1918) . .	XVI	219
N°. 9. Gegevens over de Tagbanoea's van Palawan en van de Calamianen (Philippijnen; 1886—1917)	XVI	221
N°. 10. Gegevens over de Moro's (Philippijnen; 1400—1906)	XVI	235
N°. 11. Gegevens over de heidensche stammen van Mindanao (Philippijnen; 1667—1913) . . .	XVI	279
N°. 12. Gegevens over de Visaya's en hun koloniën (Philippijnen; 1519—1898).	XVI	329
N°. 13. Gegevens over de Mangyanen van Mindoro (Philippijnen; 1886—1912).	XVI	345
N°. 14. Gegevens over de Tagálogs, Bicolanen, Pampanganen, Ilocanen en Cagayans van Luzon (Philippijnen; 1572—1914).	XVI	348
N°. 15. Gegevens over de heidensche stammen van Noord-Luzon (Philippijnen) met uitzondering van de Negrito's (1582—1910)	XVI	400
N°. 16. Gegevens over de Negrito's der Philippijnen (1575—1910)	XVI	479
Overzichtskaart van de Philippijnen tegenover . . .	XVI	219

Serie W. CHINEEZEN.

N°. 1. Verwijzing	VII	239
N°. 2. De voormalige kongsi Lanfong (1857—1888) .	VII	240
N°. 3. Adatvonnissen (1907—1912)	VII	263
N°. 4. Verwijzing	X	307
N°. 5. Rechtsverhoudingen bij de gambircultuur (1914)	XII	281
N°. 6. Verwijzing	XIII	404

Serie X. ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN.

N°. 1. Verwijzing	X	308

Serie Y. GODSDIENSTIG RECHT EN GODSDIENSTIGE RECHTSPRAAK.

N°. 1. Gegevens van professor Kern over Hindoerecht (1907—1910)	I	197
N°. 2. Rapport van dr. Snouck Hurgronje over de Mohammedaansche godsdienstige rechtspraak, met name op Java (1890).	I	201

		Bundel	Blz.
N°. 3.	Regeeringsrapporten over de Mohammedaansche rechtspraak op de buitenbezittingen (1877) . .	I	225
N°. 4.	Besluit en rapporten over de Mohammedaansche rechtspraak op Zuid-Celebes (1851 en 1907—1908)	I	235
N°. 5.	De 2de titel van het zg. compendium (1760) .	VII	270
N°. 6.	Het compendium van Mohammedaansch erfrecht in Stbl. 1828 n°. 55 (dr. Juynboll)	VII	275
N°. 7.	Aanteekeningen op eenige vonnissen betreffende Mohammedaansch recht (1867—1910) (dr. Juynboll)	VII	279
N°. 8.	Regeeringsrapporten betreffende moskeekassen en Mohammedaansche huwelijken (1892—1908) .	VII	297
N°. 9.	Verwijzing	X	309
N°. 10.	Taᶜlîq-formules (± 1890—1907)	X	310
N°. 11.	Mohammedaansche rechtspraak op de buitenbezittingen (1915).	X	317
N°. 12.	Rapporten en besluit over de Mohammedaansche rechtspraak te Pontianak (1876)	X	319
N°. 13.	Regeling door den regent te Padang van de moskee-ambten aldaar (1876)	X	339
N°. 14.	Eigendomsrecht van den vorst op den grond (dr. Juynboll)	X	355
N°. 15.	Verwijzing	XII	285
N°. 16.	Mohammedaansche rechtspraak op de buitenbezittingen (1916)	XII	286
N°. 17.	Gewestelijke regelingen nopens Mohammedaansche huwelijken op de buitenbezittingen (1832—1915)	XII	287
N°. 18.	Mohammedaansche rechtspraak op Borneo (1914—1915)	XIII	405
N°. 19.	Verwijzing	XIII	410
N°. 20.	Gewestelijke regelingen nopens Mohammedaansche huwelijken op Java en Madoera (1894—1915)	XIV	275
N°. 21.	Kastenrecht en kastenrechtspraak bij de Hindoes (1911)	XV	378

Serie Z. SAMENVATTINGEN.

N°. 1.	Gesteldheid van de inheemsche rechtspraak (1910), met kaart	I	244
N°. 2.	Gewestelijke regelingen, en gegevens uit regeeringsrapporten, nopens de inheemsche rechtspraak	V	46

		Bundel	Blz.
N°. 3.	Verbetering van de „gesteldheid van de inheemsche rechtspraak op 1 Mei 1910" enz., met kaart	V	459
N°. 4.	Verkiezing van hoofden op de buitenbezittingen (1913)	VII	332
N°. 5.	Gesteldheid van de inheemsche rechtspraak (1913)	VII	389
N°. 6.	Verkiezing van hoofden op de buitenbezittingen (1913)	X	356
N°. 7.	Verloving in den Indischen archipel (1913)	X	357
N°. 8.	Inkomsten uit inheemsche rechtspraak (1914)	X	364
N°. 9.	Gesteldheid van de inheemsche rechtspraak op 1 April 1916	XII	319
N°. 10.	Teksten van gewestelijke regelingen en zelfbestuursverordeningen nopens de inheemsche rechtspraak (1889—1915)	XII	326
N°. 11.	Overzicht van gegevens nopens de inheemsche rechtspraak	XII	404
N°. 12.	Nadere jurisprudentie over het adatrecht der inlanders (1882—1916)	XII	410
N°. 13.	Literatuuroverzicht van Borneo	XIII	411
N°. 14.	Literatuuroverzicht van de Philippijnen	XVI	501

Lijst van inlandsche rechtstermen, voorkomende in de zeventien adatrechtbundels . . . . . X 366, XI 381, XII 432, XIII 419, XIV 350, XV 391, XVI 505, XVII 350

Mededeelingen over geldelijken steun IV 617, VII 398, IX 345, XII 440

SERIE M.

MINAHASA.

N°. 23.

DE MINAHASISCHE STAM OF WALAK (1909).

Het ondervolgende is een opstel van dr. N. Adriani, dat, met het opschrift „De titel Kapala Balak der vroegere Minahassische Districtshoofden", verschenen is in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap 52, 1910, blz. 126—130.

In de eerste uitgave van zijn bekend werk „De Minahassa" (Rotterdam, 1867) zegt de heer N. Graafland, op blz. 187, het volgende omtrent den titel kapala balak der vroegere Minahassische districtshoofden:

„Langen tijd hebben de hoofden den naam gedragen van kapala — hoofd — en later dien van kapala balk, naar het aandeel dat elk gedeelte van het volk had in het leveren van balken, die voor den aanbouw van Gouvernements gebouwen te Menado noodig waren".

De tweede uitgave van dit werk, in 1898 verschenen, is mij hier (in Midden-Celebes) niet toegankelijk. Maar het is wel zoo goed als zeker, dat de boven aangehaalde plaats onveranderd in de tweede uitgave is terug te vinden. [1]) Immers in de Encyclopaedie van Nederlandsch Indië, Deel 2, staat in het artikel „Minahasa", waarvan de schrijver den tweeden druk van Graaflands werk kende, op bl. 510 *b* het volgende:

„Kort na het sluiten van het eerste verbond met de Hollanders, dat van 1679 dagteekent, ontvingen de inlandsche hoofden den Maleisch-Hollandschen titel kapala balk of balkshoofden, duidende op de balken of houtwerken welke hunne onderhoorigen verplicht waren tegen vaste prijzen districtsgewijze aan de toenmalige O.-I. Comp. te leveren."

In het belangwekkende opstel „De Minahassa in 1825", uitgegeven door den heer J. G. F. Riedel, in Deel 18 van het Tijdschrift van 't Bat. Gen. (1872), naar aanteekeningen vermoedelijk afkomstig van den toen ter tijd waarnemenden resident van Menado, Wenzel, is op bl. 516 dezelfde verklaring van dezen titel te vinden. „De kapala balak, zoo staat er, is het eerste hoofd des districts. Vroeger

[1]) In de tweede uitgave, in deel I, hoofdstuk III, bl. 54. — Noot van het Bataviaasch Genootschap.

werden ze ook Hoekoem genoemd; nadat echter ieder district verpligt is geworden jaarlijks balken te leveren in het fort Amsterdam, zijn ze kapala balak genaamd".

Deze uitlegging van den titel der vroegere Minahassische districtshoofden zal nog wel hier en daar elders staan opgeteekend [1]), doch het komt mij onnoodig voor om daarnaar te zoeken. Totnogtoe is zij de algemeen aangenomene en dit is ook zeer wel te begrijpen. Dat de Minahassische districten balken moesten leveren voor het onderhoud der Gouvernementsgebouwen te Menado, staat vast en dat de meerdere of mindere belangrijkheid der districten in de schatting der overheerschers afhing van het aantal balken dat zij verplicht waren te leveren, is begrijpelijk genoeg. De hoofden, die voor de levering der balken verantwoordelijk waren en hunne onderhoorigen, die de balken naar Menado sleepten, begeleidden en het woord voerden bij de inlevering der balken, werden door de bevolking genoemd: toe' oer im balak, of: kapala im balak, in het Maleisch: kapala balak. Het ligt voor de hand dat men deze uitdrukking opvatte als "balkhoofd" en de benaming in verband bracht met de balkenleverantie. Ook thans gelooven de Minahassers zelf dat deze verklaring van den titel hunner vroegere districtshoofden de juiste is.

In de Tontemboansche Teksten (Leiden, Brill, 1907) uitgegeven door den oudhulpprediker van Sondër J. Alb. T. Schwarz, zal men onder N°. 64 en 65 twee lezingen vinden van het verhaal hoe het district Sondër zich heeft afgescheiden van het district Kawangko'an, waarvan het vroeger een deel uitmaakte. Het district Kawangko'an moest 50 balken leveren en het hoofd van dat district riep daarom het aan hem onderhoorige hoofd van Sondër op om zijn aandeel, zijnde 25 balken, gereed te maken. Het hoofd van Sondër voldeed echter niet aan dit bevel. Eerst toen hem regelrecht door het bestuurshoofd te Menado (toenmaals een sergeant, de garnizoens-commandant) was gelast om voor zijn aandeel te zorgen, leverde hij zijne 25 balken in. Sedert kreeg het hoofd van Sondër zijne bevelen onmiddelijk van Menado en was daardoor als zelfstandig balkenleverancier of balkhoofd (kapala balak), d.i. districtshoofd, erkend, waarom het hem trouwens was te doen geweest. Men zie verder de vertaling dezer verhalen en de daarbij gevoegde inleiding en aanteekeningen.

In die Inleiding ([2]) komt de heer Schwarz op tegen de opvatting van balak in kapala balak, als zou dit het Ned. "balk" zijn, dat inderdaad in het Moluksch Maleisch, in de uitspraak balak in druk gebruik is. In zijn Tontemboansch-Nederlandsch Woordenboek (Leiden, Brill, 1908) onderscheidt de Heer Schwarz dan ook [3]):

1. Walak, "groep, afdeeling, tak van een geslacht, stam, volksstam [2]) en:

[1]) Zie b. v. beneden, blz. 9. — Noot van de commissie.
[2]) Tontemboansche Teksten. Vertaling, blz. 192.
[3]) Zie Adatrechtbundel IX, blz. 140. — Noot van de commissie.

2. Walak, „balk", uit 't Mal. balak, het Holl. balk.

Daar in het Tontemboansch de b alleen in verbinding met m voorkomt, moet de b van balak in deze taal tot w worden en zoo is het Maleische balak klankgelijk geworden met het Tontemboansche walak en er mede verward.

Het woord walak is een zuiver Minahassisch woord, dat ook b. v. in het Toemboeloesch dezelfde beteekenis heeft als in het Tontemboansch. Het is stamwoord van een aantal afleidingen, b.v.: sangawalak „een geslacht", kawalak „stamgenoot", malak, mawalak, měngawalak, mapawalak, walakěn, walakan, pawalakan, ipawalak, enz. waarvan de beteekenissen allen in het woordenboek staan opgegeven [1]). Van ouds nu heetten de stamhoofden of geslachtshoofden in de Minahassa toe'oer im balak. Toen zij officieel werden erkend van wege de Maleisch sprekende O.I. Compagnie kregen zij den titel kapala, die dus, als officieele benaming, in de plaats kwam van toe'oer, zoodat zij sedert kapala im balak heetten. Dit werd in het „Maleisch" tot kapala balak en dat deze titel van balkenleverende hoofden plompweg als „balk-hoofd" werd opgevat, is waarlijk geen wonder. Eerst de heer Schwarz, de eerste die gezette studie van eene Minahassische taal heeft gemaakt, kon aan het licht brengen dat men in dit balak te doen heeft met het echt Minahassische woord walak, dat met het lidwoord in den 1sten naamval ěm balak, in den 2den im balak wordt en oorspronkelijk beteekent „het geheel der nakomelingen van èènen voorvader, die hunne gemeenschappelijke afkomst nog niet zijn vergeten; geslacht, stam, volksstam".

Daar de Minahassische talen onderling zoo nauw zijn verwant en zoozeer dezelfde lotgevallen hebben gehad, dat zij ook alle ongeveer dezelfde vreemde woorden hebben, zoo is het voorkomen van het woord walak in de andere Minahassische talen op zich zelf nog geen bewijs dat dit een echt Tontemboansch en dus ook een echt Minahassisch woord is. Ook de talrijke afleidingen bewijzen dit niet voor iemand die wil blijven twijfelen, want de huidige Minahassers voorzien ook Maleische en Nederlandsche woorden van de talrijke affixen die hunne taal bezit, zoodat men ze pas na nauwkeurige beschouwing als vreemde woorden herkent. Het vinden van een equivalent van walak in eene niet-Minahassische taal zou dus aan de meening van den Heer Schwarz een gewenschten steun geven.

Het is daarom dat ik hier de aandacht vestig op het Sangireesche woord balagheng [2]) „stamgenoot, verre verwant" en op het ongeveer daarmede synonieme Talaoetsche balaghana [2]). Beide woorden bevatten het achtervoegsel dat in het Mal., Jav., enz. — an luidt en dat in het Sang eng wordt, wanneer de laatste lettergreep van het woord waarachter het wordt gevoegd, den klinker a heeft. In het Talaoetsch heeft dit suffix steeds den vorm — ana. De stam van deze beide

[1]) Zie Adatrechtbundel IX, blz. 140. — Noot van de commissie.

[2]) In het oorspronkelijk staat onder de l een r gedrukt, om de klankschakeering aan te geven. — Noot van de commissie.

woorden is dus Sang. balage [1]), Tal. balage [1]). Tot een gemeenschappelijken ouderen vorm teruggebracht, geven deze beide woorden: balag, welk woord zoowel door de beteekenis als door den vorm, blijkt hetzelfde te zijn als het Minahassisch walak. Immers, Sangireesch en Talaoetsch hebben als woordbeginner nooit w, steeds b. De g is als sluiter oorspronkelijker dan de k. Deze laatste is uit g ontstaan, omdat de g in het Tontemboansch niet stemhebbend of doorklinkend is gemaakt, maar stemmeloos (stom) is gebleven, terwijl zij in Talaoetsch stemhebbend is uitgesproken (Sang. gë, Tal. ga) en daardoor behouden gebleven.

Door het Sangireesch en Talaoetsch wordt dus de meening van den Heer Schwarz dat walak een echt Minahassisch woord is, waarmede de Minahassers reeds lang vóór de komst der Nederlanders hunne stammen aanduidden, als onwederlegbaar juist bewezen.

---

[1]) In het oorspronkelijk staat onder de l een r gedrukt, om de klankschakeering aan te geven. — Noot van de commissie.

SERIE M.

MINAHASA.

N°. 24.

MEMORIE OMTRENT DE MINAHASA, UITGEBRACHT DOOR DEN IN 1874 BIJ GOUVERNEMENTSBESLUIT MET EEN ZENDING NAAR MENADO BELASTEN HOOFDAMBTENAAR OP NONACTIVITEIT A. C. J. EDELING (1875).

INHOUD.

		Blz.
Hoofdst. I.	Landbezit	6
§ 1.	Algemeene beschouwingen	6
§ 2.	Wetten en gebruiken betreffende het grondbezit in de Minahasa van kracht	10
§ 3.	De souvereine regten van de Nederlandsch-Indische Regeering op den grond.	26
§ 4.	Bezit van de eilanden behoorende tot de Minahasa.	30
§ 5.	Het bezit van gronden in de Minahasa door Europeanen enz.	35
Hoofdst. II.	Landbouw.	45
§ 1.	Landbouw in het algemeen	45
§ 2.	De verschillende kultures met uitzondering der koffiekultuur:	57
	a. de padie en miloe kultuur	57
	b. de kakao kultuur	59
	c. de notenmuskaat kultuur	59
	d. de tabakskultuur	59
	e. de overige kultures	59
Hoofdst. III.	Koffiekultuur.	59
§ 1.	De koffiekultuur van af haar ontstaan tot 1865.	
§ 1.	De koffiekultuur van af 1865 tot de proefneming bepaald bij Gouvernements Besluit dd. 6 Juli 1870 n°. 8.	
§ 3.	De proef bevolen bij Gouv. Besluit dd. 6 Juli 1870 n°. 8.	
§ 4.	De oorzaken van de mislukking der vrije kultnur	
§ 5.	Tegenwoordige toestand der koffiekultuur	
Hoofdst. IV.	Lasten van de bevolking buiten de kultuur-diensten.	60

§ 1. Algemeene beschouwingen 60
§ 2. Heerendiensten 62
§ 3. De gemeentelijke diensten 63
§ 4. De hasil en dapoer gelden 66
§ 5. Belastingen aan de distriktskassen 66
§ 6. Lasten en verpligtingen door de zendelingen de bevolking opgelegd 69

Hoofdst. V. Bevolking 70
§ 1. De cijfers der bevolking 70
§ 2. De maatschappelijke toestand der bevolking: 74
a. aard en beschaving 74
b. levenswijze 77
c. industrie en handel 80
d. welvaart 84
e. zelfstandigheid 86
§ 3. De burgers. 87

Hoofdst. VI. Maatregelen tot verandering van den toestand . 89
§ 1. Algemeene beschouwingen 89
§ 2. De maatregelen en de financiëele gevolgen . . . 89

Hoofdstuk I. Landbezit.

§ 1. Algemeene beschouwingen [1]).

. . . . . .

Het familieleven in de Minahasa is nog zeer ontwikkeld, zooals blijkt uit de daar nog heerschende gebruiken; onderling elkander hulp te betoonen, hetzij bij het bouwen van huizen, het werken op het veld enz., is bijna regel. Het grootste gedeelte van de bebouwde gronden in de Minahasa is dan ook nog familiegrond, dat wil zeggen grond door de familie gezamenlijk in eigendom bezeten, die jaarlijks of om de twee jaren of ook wel langer, door het hoofd van de familie onder de verschillende takken der familie wordt verdeeld, alwaar de verdeeling verder onder de huisgezinnen wordt voortgezet. Deze familiegronden mogen zonder de toestemming der geheele familie niet worden verkocht. Het is een algemeen eigendom der familie, van hun voorvaderen verkregen, dat zij op de nakomelingen overbrengen.

Door den nauwen band der familie omsloten is de toestand van elk lid van belang voor de anderen, zoodat dan ook de schulden van een der leden bij onvermogen, door de anderen worden voldaan,

[1]) Gelijk de titel reeds doet vreezen, heeft ook deze rapporteur zich niet kunnen onthouden van de welbekende neiging om, zonder eenig feitelijk gegeven als grondslag, te gaan phantaseeren over de wijze, hoe het sedentair zijn der bevolking, de inrichting van familie en stam, het familiebezit van grond, het stamsbeschikkingsrecht over grond, de negorij, het individueele grondbezit en het district (pakasaan) zouden kunnen zijn ontstaan. Dit alles is hier weggelaten als waardeloos. — Noot van de commissie.

waartoe zelfs op de algemeene wet, geen gronden aan anderen af te staan, inbreuk wordt gemaakt en bij ongenoegzame roerende goederen, een stuk grond door de familie wordt aangewezen om te verkoopen, tot dekking dezer schuld.

Ook wanneer een der leden van de familie eene openbare betrekking bekleedt, is de familie behulpzaam om hem zoo noodig in zijnen stand te handhaven, zoo kreeg bijv. het tegenwoordige hoofd van Toelian, bij het voltooijen van een nieuw huis, toen volgens 's lands gebruik dit huis feestelijk moest worden ingewijd (pasang lilin), van zijn familie ten geschenke ongeveer 300 varkens en 20 sapies, terwijl het distriktshoofd van Tonsea bij de in zijn familie niet lang geleden plaats gehad hebbende verdeeling der familiegronden, een grooter deel dan hem alleen als lid toekwam verkreeg, omdat hij het ambt bekleedde van districtshoofd.

Is het nog in vele distrikten gewoonte, om bij verkoop van een stuk grond, in individueel eigendom bezeten, voor dat het aan vreemden wordt verkocht, hetzelve de leden der familie te koop aan te bieden en eerst wanneer geen hunner de grond wil koopen, naar vreemden om te zien, en zou men hem die deze gewoonte verzuimde, een tekortkoming jegens de familie toerekenen, in de districten Saronsong, Kakas en Tombariric bezit de familie nog de macht, om bij een verkoop aan vreemden, zonder voorafgaande kennisgave aan de familie, dien koop door tusschenkomst der hoofden te vernietigen.

De gronden der familie worden zooveel mogelijk bij elkander gehouden; zijn in het huwelijk geene nakomelingen verwekt, dan vervalt zoowel bij echtscheiding als bij den dood, het aandeel in de familiegronden aan de familiën waarvan zij afkomstig zijn.

Uit al de hierboven vermelde gebruiken, blijkt hoe sterk het familieleven in de Minahasa zich nog doet gevoelen.

Het zich langzaam ontwikkelende individueel eigendom, heeft wijzigingen en veranderingen in de gebruiken en gewoonten van vroeger veroorzaakt, en zal voorzeker naarmate hetzelve door drang van omstandigheden zich meer en meer uitbreidt, de voorvaderlijke instellingen vernietigen, om langzamerhand te komen tot dien toestand van volkomen individueel eigendom, zooals dit in westersche maatschappijen bestaat. Reeds hier en daar hebben verdeelingen van familiegronden plaats, en gaat alzoo het communeel familie eigendom, of liever, hetgeen de zaak geheel juist uitdrukt, het fidei-kommies, in individueel eigendom over, dat echter nog bezwaard blijft door een servituut, namelijk de tijdelijke onteigening ten algemeenen nutte. Te verwachten is het, dat, zoo de maatschappij aldaar in dit opzicht geheel aan zichzelve werd overgelaten, dit servituut bij het zich meer ontwikkelende begrip van individueel eigendom en individueele regten, door den tijd zou worden omgevormd in de onteigening ten algemeenen nutte, onder schadeloosstelling der eigenaars.

De invloed van het europeesch bestuur is hier echter, zooals in zoovele andere landen, van invloed, zoodat bijv., zoolang de gedwongen koffie-kultuur zal blijven bestaan, waardoor tijdelijk gronden

moeten worden afgestaan voor de teelt van dit gewas, de tijdelijke onteigening niet kan vervallen. Wellicht is ook dit gebruik van tijdelijke onteigening, een gevolg van den Europeeschen invloed, die gronden voor koffietuinen eischte, die de inlanders meer en meer tot de gewoonte bracht niet meer in steenen potten, zooals vroeger, te begraven, maar dit te doen plaats hebben in den grond, waartoe bij elke negorij stukken grond benoodigd waren die daartoe tijdelijk werden onteigend enz.

. . . . . .

Uit de tegenwoordig nog bestaande gebruiken in die distrikten waar, hoewel er familieeigendom bestaat, echter het gebruik van den grond geheel en al communaal is, zooals in het distrik Ponosakan, zou men moeten afleiden dat een diergelijk gebruik nimmer heeft bestaan en de gronden aldus door het hoofd der familie, in overeenstemming met de hoofden der gezinnen, onder hen naar mate van hun zielental werden verdeeld, en niet .... onder de mondige mannelijke leden [alleen]. Het vroeger bestaan van deze wijze van verdeeling, wordt nog bevestigd, door de thans nog bestaande benaming van dapoer, haard, voor 'elken heerendienst- of kultuurdienstpligtige. Is deze benaming tegenwoordig geheel onjuist, en is elk ingezetene 21 jaar oud zijnde met heerendienst en kultuurdienst bezwaard, vroeger heeft werkelijk het gezin of zooals men het noemde de haard die elk gezin bezat, de eenheid gevormd; geen lid van het gezin trad daar buiten, zoo dit niet was om zelf een gezin zamen te stellen; bij die eenheid werd gerekend bij de diensten aan de hoofden of oudsten, zooals ook bij die eenheid zal zijn gerekend bij de verdeeling van den grond voor de tuinen. Ook geen spoor is aanwezig van het bestaande gebruik aldaar van verloting der deelen. Wel is het waarschijnlijk, zooals nu nog in de Minahasa plaats heeft, dat elk gezin zooveel mogelijk zijn aangewezen stuk eenigen tijd behield.

. . . . . .

Volgens J. G. F. Riedel (1) zou vroeger het eigendom der gronden, of liever de vrije beschikking daarover, geheel in handen zijn geweest der oudsten en aanzienlijken, terwijl de oorspronkelijke nêerzetting op één punt had plaats gehad en en eerst later eene splitsing in drie groote stammen, de Tomboeloe, Tonsea en Tontemboan of Tonpakewa volgde, ten gevolge van twisten tusschen den adel en het volk. Dit verhaal is echter meer dan onwaarschijnlijk, daar de verschillende talen of dialecten der hoofdstammen te veel van elkander verschillen, om te kunnen aannemen dat dit verschil eerst na de splitsing in stammen zou zijn ontstaan en door isolatie zou zijn voortgebragt, te meer nog daar deze isolatie zeer gebrekkig moet zijn geweest, door de mindere uitgestrektheid der Minahasa, waardoor onophoudelijke aanraking der stammen onderling dikwerf moet hebben plaats gehad. Ook de twist tusschen den adel en het volk kon niet hebben bestaan, daar bij de Minahasaërs thans geen spoor van adel

1) Tijdschrift van Nijverheid en Landbouw deel XIV afl. I.

is te vinden, dat voorzeker wel het geval zou zijn, had die adel eens bestaan. Ook adelijke titels ontbreken geheel en al.

Nog veel minder kan worden aangenomen, dat vroeger de gronden in handen waren der oudsten en aanzienlijken, daar wel van het communeel naar het individueel bezit is voortgegaan, maar niet omgekeerd. De hiervermelde overlevering, die welligt eene meer of mindere Mongondosche kleur heeft, is dan ook waarschijnlijk oorspronkelijk niet uit de Minahasa.

. . . . . .

Zooals de overleveringen vermelden dreef reeds het magtige Kenilo o.a. handel met de bewoners van Menado toea, het voormalige Babonteho. Voordat de bevolking, zooals later plaats had na den ongelukkigen afloop des oorlogs met de booze geesten (waarschijnlijk eene epidemie), zich meer verspreidde, en Wenang het tegenwoordige Menado (Manaro) was ontstaan, kwamen de bewoners van Kenilo de bergen af om aan het strand te Toempaän, even bezuiden de rivier Sario, met de Menadonezen handel te drijven.

. . . . . .

Dit denkbeeld van districtseigendom [1]) werd zoo zeer gehuldigd, dat er geen voorbeeld bij de vroegere oorlogen der districten onderling bestaat, dat de overwonnene gronden in bezit moest afstaan aan den overwinnaar, alleen werden slaven en goederen afgestaan en was het overwonnen district verpligt den overwinnaar in groote ondernemingen en oorlogen bij te staan. Voorzeker een bewijs van de algemeene erkenning der regtmatigheid van dat algemeen eigendom, maar ook van een begrip van onschendbaarheid en eerbied voor het zelve, ... Als een gevolg hiervan bestond dan ook de gewoonte, dat wegen en voetpaden in de pakasaän, nimmer door andere pakasaäns mogten worden aangelegd of onderhouden. Toen later na de vestiging van het Nederlandsch gezag wegen werden aangelegd, werd deze gewoonte opgeheven, daar het weinig bevolkten districten te zwaar viel de wegen over hun gebied alleen aan te leggen en te onderhouden, hetwelk echter toen volgens Riedel plaats had bij minnelijke schikking.

. . . . . .

Volgens sommigen zouden de districten eerst zijn ontstaan door den invloed der Oost-Indische Compagnie, die de Minahasa in afdeelingen verdeelde, welke elk een balk moesten leveren voor het onderhoud van 's compagnies nederzetting, waardoor elk zulk eene afdeeling den naam Balk (later district) verkreeg [2]).

Dit is echter niet aan te nemen; de Gouverneur Padbrugge vermeldt dan ook reeds in zijne memorie van den laatsten Augustus 1682, een twintigtal toen reeds bestaande districten, terwijl het eerste kontrakt den 10 Januari 1679 werd gesloten, voorzeker een te geringe tijd om door de levering der balken, aannemende dat die

[1]) Lees: van onvervreemdbaar beschikkingsrecht over den grond in handen van het district, de pakasaan. — Noot van de commissie.

[2]) Zie boven, blz. 2. — Noot van de commissie.

verpligting terstond met het sluiten van het eerste kontrakt is begonnen, zulk eene groote wijziging in het zelfbestuur te brengen.

Alleen de districten Likoepang Negrie baroe, werden, behalve de afdeeling Belang, die met kracht van wapenen moest worden veroverd, niet vermeld en zijn dan ook blijkens andere berigten eerst later gevormd.

. . . . . .

§ 2. Wetten en gebruiken betreffende het grondbezit in de Minahasa van kracht[1]).

De administrative en maatschappelijke eenheid is het district, deze is als vertegenwoordiger van alle ingezetenen, eigenaar van [2]) alle woeste en algemeene (kalakeran) gronden in het district gelegen, terwijl de bebouwde gronden òf familie- òf privaat-eigendom zijn.

Dat de eigendom van [3]) alle woeste gronden en kalakeran-gronden in het district gelegen aan het district behoort is eene wet die in alle districten nauwkeurig wordt geëerbiedigd, en waaromtrent allen, die over het landbezit in de Minahasa hebben geschreven, het eens zijn.

Volgens Riedel berust het toezigt over de woeste en kalakerangronden in de eerste plaats bij de Pakendong toea's, en voorts bij de oudsten en awoeh's [4]) van het district.

Het begrip van het eigendomsregt op alle gronden van het district, is zeer levendig bij den inlander, waardoor als het ware een zekere nationaliteit van de districten is ontstaan, waardoor alle inbreuk op het districts-grondgebied krachtdadig wordt te keer gegaan. Alle gronden, tot het district behoorende, zijn een erfdeel der vaderen, door sommigen wordt wel gezegd een erfdeel der Empongs, der Goden, doch daar deze Goden hun voorvaders zijn die tot Goden zijn verheven, zijn beide gezegden synoniem.

Het regt van het district op den grond is dus een collectief regt, voortvloeiende uit de regten van alle ingezetenen op den grond, hen door hunne voorvaders nagelaten.

Dat dit regt geen collectief regt van al de inwoners maar een souverein regt zou zijn, zooals Wilken beweert, kan niet worden aangenomen.

---

[1]) Onderzoekingen naar het grondbezit in de Minahasa werden gedaan tengevolge van Gouvernements besluit dd. 29 Maart 1860 N°. 24, en missive van den directeur van Binnenlandsch Bestuur dd. 30 Maart 1872 N°. 3262, hierover handelt:

Missieve Resident Menado dd. 5. Augustus 1857 N°. 773; I. G. F. Riedel, Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw deel XIV.

Missive Resident Menado dd. 27 Juli 1866 N°. 1416.

Missive Resident Menado dd. 25 Juli 1868 N°. 1900.

Missive Resident Menado 24 April 1873 N°. 796.

Missive Resident Menado dd. [22 April] 1874 L^a. R.

G. A. Wilken. Mededeeling Ned. Zendel. Genootschap deel XVII en deel XVIII [Verspreide geschriften, 1912, deel II, blz. 353 en 379].

Nota over grondbezit van het districtshoofd van Tonsea dd. 8 Juni 1868 enz.

[2]) Lees: beschikkingsgerechtigd over. — Noot van de commissie.

[3]) Lees: het beschikkingsrecht over. — Noot van de commissie.

[4]) D. i. gezinshoofden. — Noot van de commissie.

Ware dit toch het geval, dan zoude dit souvereine regt bij overwinning van het eene district door het andere zijn overgenomen, waarvan echter geen voorbeelden bestaan.

Bij overwinning bleef het regt van alle ingezetenen, zooals dit in alle districten bestond, door den overwinnaar geëerbiedigd.

De overname van de souvereiniteit door den overwinnaar, zou aan het recht der districtsbewoners weinig hebben geschaad, en had uit dien hoofde, wanneer dit regt werkelijk bestaan had, gemakkelijk kunnen geschieden. Bestond dit regt echter niet, dan zou elke aanmatiging van magt over de districtsgronden een verkorting zijn van de regten van elk individu, die bij alle pakasaäns zoo zeer werden geëerbiedigd. Door de overwinnende partij werden dan ook alleen eenige slaven en goederen genomen, terwijl aan het overwonnene district de verpligting werd opgelegd, het overwinnende district in groote ondernemingen en oorlogen te volgen. Had ook dit souvereine regt werkelijk bestaan, dan moest er ook een persoon of lichaam zijn geweest, die óf dit souvereine regt door overwinning had verkregen, of waaraan dat regt was toegekend.

Van overwinning kan, zooals boven is gezegd, door het eene district ten opzigte van het andere geen sprake zijn, terwijl ook van de toekenning van dat regt geen spoor kan worden gevonden. De districten toch waren ontstaan door verdeeling van den stam, en niet door zamenvoeging van eenige negorijen, die bij hun ontstaan dit regt konden hebben toegekend aan de vereeniging „het district" of aan het hoofd onder wiens zorg de negorijen zich stelden. De regten van het district waren dezelfde als de regten van den stam, ook na de verdeeling van kracht gebleven, en de regten van den stam waren de oorspronkelijke regten der familie, welke regten nog voortleven op de familiegronden, waar elk individu medeeigenaar is in het fidei-commis.

Het beweren van Wilken, is hoofdzakelijk gegrond op de hier en daar in de afdeeling Belang plaats hebbende verdeeling der gronden bij den landbouw, doch al moest hieruit het bestaan van een souverein regt volgen, dat echter door rapporteur ten stelligste wordt tegengesproken, dan nog zou zich dit alleen tot die streken moeten bepalen, daar dit in de andere vier afdeelingen der Minahasa geheel anders is [1]).

Bij de aanbieding aan de Regeering van de verhandeling van Wilken over het grondbezit in de Minahasa, werd dan ook reeds door den resident [2]) aangemerkt, dat met deze benaming van souverein regt of eigendom, alleen kon worden bedoeld, de uitsluiting van het eene district buiten het andere.

Ook andere schrijvers kennen het district in deze geene souvereine regten toe, terwijl ook in de nota over grondbezit van het districtshoofd van Tonsea wordt gezegd: „Deze gronden (bosschen, woeste

[1]) Zie verder omtrent de verdeeling der gronden bij den landbouw, het hieromtrent voorkomende in hoofdstuk Landbouw.

[2]) Missive 22 April 1874 La R.

gronden), worden bebouwd als het eigendom van de geheele bevolking tot dat district behoorende", waaruit volgt, dat van souvereine regten van het district geen sprake kan zijn, dat alles berust op het gezamenlijk eigendom der inwoners, en dus onder eigendomsregt van het district alleen kan worden verstaan het collectieve regt van al de inwoners.

Eene onderverdeeling van de woeste gronden van het district onder de negorijen bestaat niet, zooals reeds vroeger is vermeld. Ook bezit noch het district, noch eenige negorij weilanden, die in de Minahasa onbekend zijn, daar de braakliggende velden, hetzij hiertoe vooraf al dan niet de toestemming van den eigenaar noodig is, als zoodanig door een ieder worden gebruikt.

Riedel en Wilken spreken beiden over districtsweilanden, doch bij naauwkeurig onderzoek is mij gebleken, dat hiervan geen sprake kan zijn, en de braakliggende gronden zooals boven is vermeld als weiden gebruikt worden. Deze gronden, die particulier eigendom zijn, waardoor dus in geen geval van districts- of negorijweilanden kan worden gesproken, worden ook door den eigenaar van tijd tot tijd voor den landbouw gebruikt, waardoor dikwerf de plaats waar het vee kan weiden verandert.

Ook tanah radja [1]) is hier geheel onbekend.

Onder kalakerangronden van het district, waarvan hierboven sprake was, worden die gronden verstaan die door gezamenlijken arbeid op last van het bestuur voor algemeene doeleinden zijn ontgonnen.

Zoo zijn verscheidene koffietuinen op woeste gronden aangelegd, die hiertoe door de negorijbewoners, die de koffietuinen moesten aanleggen, werden ontgonnen.

Behalve deze gronden die, al wordt de koffietuin later afgeschreven, kalakerangronden blijven, zijn er bijvoorbeeld in de districten Langoan, Toelian enz. stukken grond, die, tijdens den resident Janssen door de bevolking zijn opengekapt, voor het daarheen verplaatsen van minder gunstig gelegen negorijen. Na de openkapping werden deze plekken minder geschikt bevonden, zoodat aan de verplaatsing geen gevolg werd gegeven, de stukken grond bleven echter kalakeran van het district, daar, hoewel zij door de negorijbevolking waren daargesteld, de negorijen geene afzonderlijke woeste of kalakerangronden bezitten. Had de verplaatsing van eene negorij op diergelijken grond plaats, zooals bijvoorbeeld met eenige ingezetenen van Belang naar Tababoe, dan verviel de vroeger gebezigde kalakerangrond weder aan het district, en kregen de inwoners van de negorij op de nieuwe plaats hun erf terug, welk erf zij evenals vroeger slechts in gebruik ontvingen.

Diergelijke negorijen op kalakerangrond, treft men bijvoorbeeld aan in de districten Romoon, Sonder, Tonbasian, enz. terwijl in de

[1]) Gedoeld zal zijn op neutrale strooken tusschen de negorijen, zie Adatrechtbundel I, blz. 58, en X, blz. 237. — Noot van de commissie.

hoofdnegorij van Langoan, alleen het centrum der negorij (waarschijnlijk de plaats van eerste vestiging) kalakerangrond is, terwijl later voor de uitbreiding der negorij de omliggende pasinigronden zijn gebruikt.

Ook bestaan er kalakerangronden in het district Rembokan, die afkomstig zijn van het openkappen van bosch, op het gebied van Rembokan, door een naburig district, in het district Saronsong door het veranderen van grenzen, enz.

Ten einde te voorzien in woning en verblijf van inlanders op de hoofdplaatsen, die daar door het afbrengen van rijst enz. tijdelijk verbleven, werden door sommige distrikten op last van het bestuur, stukken grond, meestal van Europeanen, aldaar aangekocht, met gelden uit de distriktskas, op welke gronden, die insgelijks doch in eene andere beteekenis [1]) kalakerangronden werden genoemd, kalakeranhuizen werden gebouwd, voor de tijdelijke aldaar aanwezige bevolking. Zoo werden te Menado gronden gekocht, door Tompaso van Landow, door Kawangkoan van Black, door Sonder van de vrouw van den Hoekoem besar van Bantik, die door erfenis gronden had gekregen in het distrikt Negrie baroe, door Tomohon van de Graaf, door Saronsong van Lans en Weidemulder enz.

Deze soort van kalakerangronden buiten het distrikt, aldus niet behoorende tot de gronden door hunne voorvaderen nagelaten, of tot de gronden binnen het territoir van het distrikt gelegen, kunnen dan ook weder gemakkelijk verkocht worden.

Zoo werden eenigen tijd geleden voor een nieuw Residentiehuis te Menado, kalakerangronden (niet te verwarren met kalakerangronden binnen het district) van eenige distrikten aldaar aangekocht, waarna deze distrikten hiertoe andere particuliere gronden te Menado kochten.

Ook kunnen kalakerangronden in het distrikt ontstaan, door dat een ingezetene zonder erfgenamen sterft, of zijn gronden kennelijk verlaat, welke gevallen echter zeer zeldzaam plaats hebben.

Gronden aan het distrikt behoorende, dus woeste en kalakerangronden, mogen niet door het distrikt worden verkocht, zooals ook geen verkoop van pasinigronden buiten het distrikt mag plaats hebben waarover echter later.

Deze wet is categorisch en steeds stipt gevolgd, alleen is in 1874 door het distriktshoofd van Menado getracht diergelijke grond te verkoopen aan eenen Europeaan, dat, zoo de koop doorging, het eerste geval zou zijn waarbij op deze wet inbreuk is gemaakt, hetwelk echter, volgens verklaring van evengemeld distriktshoofd, ook geen plaats zou gehad hebben, ware het niet, dat de kooper het distriktshoofd de verzekering had gegeven, dat de Resident van Menado in dezen koop had toegestemd. Alle schrijvers over grondbezit in de Minahasa, erkennen dan ook de onvoorwaardelijkheid

[1]) Geen gronden onder het beschikkingsrecht van het district, maar gronden onder het inlandsch bezitrecht van het district; vgl. Adatrechtbundel III, blz. 154 nt. — Noot van de commissie.

dezer wet, alleen de Resident van Deinze vermeldt, dat verkoop van grond door het distrikt kan plaats hebben, op grond waarvan hij dan ook aan de Regeering adviseerde [1]), dat er geen bedenkingen bestonden, tegen het inwilligen van een bij dit schrijven overgelegd verzoek van een Europeesch ingezetene, om distriktsgrond te koopen of te huren.

Dit beweren staat echter geheel op zich zelve, en is dan ook waarschijnlijk toe te schrijven aan mindere bekendheid met de hieromtrent in de Minahassa bestaande gebruiken.

Door het distrikt kunnen gronden in huur of in gebruik aan andere distrikten worden gegeven.

Dit afstaan van gronden, dat somtijds gedurende jaren achtereen plaats had, gaf dikwerf aanleiding tot twisten onderling, door dat bij den vruchtgebruiker eene neiging ontstond zich als eigenaar dier gronden te beschouwen. Dit afstaan van gronden had onder anderen vroeger plaats met Ares en Kakaskasan aan Bantik, Tonsea, Remboken en Tomohon aan Tondano, Romoon aan Tompaso, aan den overkant der Ronajapo, waarheen een groot gedeelte der bevolking van de distrikten Romoon, Kawangkoan, Sonder en Tompaso, wegens gebrek aan grond verhuisde, en waar de inwoners van Romoon en Kawangkoan zich het eerste vestigden.

Hierbij werd al of niet een zekere retributie betaald, die vooraf werd vastgesteld. Zoo werden bijvoorbeeld door het distrikt Ponosakan, in het jaar 1854 of 1855, aan eenige negorijen van het distrikt Pasan-Ratahan, de gronden langs de rivier Molompad in huur afgestaan, tegen betaling van twee gantangs padie (de gantang is in de Minahassa 40 pond) en 500 miloe vruchten, voor elke tuin ter groote van ongeveer 2 tekteks (een tektek [2]) is een halve baoe). De opbrengst van dezen verhuur werd onder de bevolking van het distrikt Ponosakan verdeeld.

Niet altoos werd zoo als boven is vermeld, voor het gebruik van den grond, al duurde dit gebruik ook soms nog zoo lang, iets betaald. Zoo had bijvoorbeeld het distrikt Langoan, waarschijnlijk reeds vóór de komst der Oost-Indische compagnie, gronden in gebruik van het distrikt Pasan-Ratahan, alwaar langzamerhand de negorijen Atep, Palamba en Talawatoe ontstonden.

Deze gronden waren het onderwerp van vele geschillen, zoo had reeds dientengevolge eene onderlinge regeling der grensscheiding plaats, onder Resident Wentholt in 1772, welke limietscheiding na weder ontstane geschillen en daarop gevolgde onderlinge overeenkomst, bij besluit van den Minahassaraad 5 Mei 1814 werd gehomologeerd terwijl aan de negorijen Atep, Palamba en Talawatoe de vergunning werd gegeven:

„het omliggende land tot hun nooddruft en behoefte te beplanten „en te bebouwen, als ook van de aangrenzende bosschen gebruik te

[1]) Miss: Resident Menado dd. 25 Juli 1868 n°. 1900 dd. 21 Aug. 1869 n°. 2386.
[2]) Zie Adatrechtbundel III, blz. 131, 142, en IX, blz. 31, 43. — Noot van de commissie.

»maken, met interdictie echter, zulks niet te verre uit te strekken, »dat hetzelve ten eenigen tijde ter prejudicie van de beteeld en »bebouwd wordende landen der Pasangers en Ratahaners zoude »kunnen strekken«, terwijl de onderlinge verhouding als volgt werd geregeld:

1e dat de Langoangers tot het kappen van hout of andere noodwendigheden, uit de groote bosschagie in de landen van Pasan en Ratahan vallende, daartoe vrijheid moesten verzoeken aan de hoofden van Pasan en Ratahan, die dit alleen om zeer gegronde redenen zouden mogen weigeren.

2e dat de doortogt naar de stranden over de gronden van Pasan en Ratahan, voor de Langoangers werd opengelaten voor zoutbranden en visschen, enz.

Ook deze regeling kon de onderlinge twisten niet doen eindigen, waarna overeen werd gekomen dat de bevolking der negorijen Atep, Palamba en Talawatoe de negorijen zouden overbrengen naar het grondgebied van Langoan, terwijl de beplanting ingevolge taxatie in geld door Pasan-Ratahan zou worden overgenomen, over welke waarde men het echter niet eens werd. Bij eene akte van schikking werd eindelijk de zaak geregeld (1855?). Het distrikt Ponosakan werd door de regeering kwijtgescholden eene schuld van 1395 realen stofgoud, waarvoor hetzelve een stuk grond aan Pasan en Ratahan afstond, die op hunne beurt de gronden van Atep, Palamba en Talawatoe aan Langoan afstonden.

De grenzen van de distrikten, door rivieren, bergen enz. bepaald, werden dikmaals door onderlinge ruil van grond of instigatie van het bestuur gewijzigd, meestal met het doel om tot eene betere bepaling der grenzen te komen, daar waar zij tot twisten aanleiding gaven.

Tijdens den Resident van Deinse zou eene generale opname der distriktsgrenzen plaats hebben, waarmede bij Gouvernementsbesluit de gezworen landmeter Paepke Bulow werd belast, onder genot van een maandelijksch inkomen van f 150.— dat echter door den Resident uit de distriktskassen tot f 300.— werd verhoogd.

Het oorspronkelijke plan was, zooals boven is gezegd, het nauwkeurig opnemen der grenzen, alsmede inkaartbrenging derzelve. Slechts van een drietal distrikten werd de uitkomst verkregen, zijnde, zoo men vermoedt, andere kaarten alsmede eenige daartoe behoorende documenten met andere stukken het kadaster betreffende in het bezit gebleven van de weduwe.

De uitvoering had echter niet geheel overeenkomstig het bestaande plan plaats, maar werden veeleer door den gezworen landmeter grenzen aangewezen die dan door de distrikten zouden moeten worden aangenomen. Tot verschillende kwestiën gaf dit echter aanleiding, onder andere tusschen de distrikten Kawangkoan en Tompaso, daar hier de grens door Paepke Bulow zoodanig was getrokken, dat een groot stuk bebouwd land van het distrik Tompaso, binnen de grens van Kawangkoan kwam, en een gedeelte eener negorij van Kawangkoan binnen de grens van het distrikt Tompaso viel. Onder den vervanger

van den resident van Deinse, werden de bijdragen der distriktskassen aan den landmeter afgeschaft, terwijl door den dood van evengemelde het werk werd gestaakt.

Later werd beproefd de grensgeschillen, die ook veel ontstonden uit opzettelijke overschrijding der grenzen, bijvoorbeeld bij het aanleggen van Gouvernements koffietuinen, onder voorwendsel het bestuur daartoe de plaats had aangewezen enz. enz., door arbiters te doen uitmaken, zooals nu ook plaats zal hebben, in eene reeds lang hangende kwestie tusschen de distrikten Sonder en Tombariric.

De grenskwestie is in de Minahassa eene zeer prikkelbare zaak, die zoo min mogelijk dient te worden aangeroerd, daar zij de distrikten tegen elkander opzet, en de zoo noodzakelijke vermindering der districten en dien ten gevolge de vermindering van het aantal hoofden in de Minahassa tegenwerkt. Nog in 1846 had ten gevolge van kwestie over grensscheiding, eene vijandelijke ontmoeting plaats tusschen de distrikten Bantik en Kakaskasan, waarbij 3 dooden vielen, terwijl in 1851 eene diergelijke vijandelijke ontmoeting tusschen de distrikten Remboken en Tondano door het tegenwoordig distriktshoofd van Sonder werd voorkomen, toen echter de partijen reeds gereed stonden elkander aan te vallen.

Administratief kan de negorij of de dorpsgemeente in zekeren zin, als zamenstellende eenheid van het distrikt worden aangemerkt, maatschappelijk is zij dit echter niet en ook nimmer geweest, zooals Wilken dit aanneemt, daar, zooals boven is vermeld, niet het minste spoor is achtergebleven van grondverdeeling onder de negorijen, en de distrikten niet zijn ontstaan uit de vereeniging van negorijen, die vooraf een zelfstandig bestaan en dus ook een afzonderlijk grondgebied hadden, maar uit de verdeeling en onderverdeeling van den stam.

Wel zijn de gronden voor het aanleggen der negorijen gezamenlijk ontgonnen en aldus [in het bezit van die negorijen. Dit grondbezit [1])] is slechts tijdelijk, even als het gebruik maken hiertoe van particuliere gronden, en vervalt weder wanneer de negorij mogt worden verplaatst of te niet gaat, in welk geval de grond weder aan het distrikt of den eigenaar terug komt.

De familie is steeds de maatschappelijke zamenstellende eenheid geweest van het distrikt, en het familieleven heeft in de Minahassa nog kracht van bestaan genoeg, om dezelve nog als zoodanig aan te merken. Bij de familie berust de eigendom van den grond, behoudens het zich in lateren tijd meer en meer uitbreidende individueel eigendom.

De eigendom van den grond is derhalve tweeledig, namelijk familie-en individueel eigendom.

Van de familiegronden, in tegenstelling van kalakeran-distrikt, kalakeran-familie genoemd, is elk lid mede eigenaar, het is een

---

[1]) In het beschikbare afschrift zijn eenige woorden uitgevallen. De invoeging berust op gissing. — Noot van de commissie.

soort van fidei-commissie dat echter bij onderling goedvinden onder de regthebbenden kan worden verdeeld, en aldus in individueel eigendom kan overgaan [1]). Geen stuk van dezen familiegrond mag worden vervreemd, dan bij toestemming der geheele familie.

De familiegronden, de oudste vorm van grondbezit in de Minahassa, zijn verkregen door erfenis in de regte linie (de ware poesakagronden) of ook wel voor een gedeelte van zijliniën.

Pasinigronden kunnen nog in familiegronden overgaan, wanneer de kinderen de erfenis in pasinigrond van hunne ouders niet verdeelen, maar het gezin den grond gezamenlijk blijft bewerken, of ook wel doordat de erfenis in grond te klein is om te worden verdeeld, in welk geval om beurten van dezelve wordt gebruik gemaakt. Diergelijke familiegronden worden echter gemakkelijker verdeeld of verkocht dan de zoogenaamde poesakagronden.

Wanneer, zooals reeds vroeger is vermeld, een lid der familie in schulden is geraakt, en zijne roerende goederen niet toereikende zijn voor de kwijting, wordt door de familie een stuk grond aan hem afgestaan, om door den verkoop hiervan zijne schulden te betalen. Dikwerf wordt zulk een stuk grond door een der leden van de familie aangekocht. Buiten het hier vermelde geval, heeft echter ook wel verkoop van familiegronden plaats zooals bijvoorbeeld in het distrikt Tombaririe.

In alle distrikten zijn familiegronden en meestal overtreffen dezelve de pasinigronden in uitgestrektheid, alleen in de distrikten Remboken, Ares, Klabat di bawah en Tompaso, alsmede aan den overkant der Ranojapo, waar eerst later de bevolking zich heeft gevestigd, heeft het omgekeerde plaats, langzamerhand gaat men echter meer en meer tot het individueel eigendom over.

Een ieder die in een distrikt is gevestigd en deelneemt aan de lasten en verplichtingen der bevolking [2]), hetzij aandeel hebbende in familiegronden, hetzij niet, kan privaat eigendom verkrijgen in dat distrikt, terwijl allen die aan deze voorwaarden niet voldoen, aldus bewoners van andere distrikten, Europeanen enz., zijn uitgesloten.

Het privaat eigendom brengt mede het regt van vrije beschikking over den grond binnen het distrikt, door het te verkoopen, te verhuren, te verpanden, te vererven, of wel weg te schenken.

---

[1]) Het gebruik door Wilken vermeld, om bij de verdeeling der familiegronden een stuk onverdeeld te laten, ten einde den familieband te onderhouden, schijnt geen plaats meer te hebben, ten minste werd daarvan niets vernomen. [Zie echter Adatrechtbundel III, blz. 160. — Toevoeging van de commissie.]

Merkwaardig is nog het gebruik in het distrikt Tonsawang om de gedeelten van den familiegrond ten gebruike van een gezin toegewezen te vererven.

[2]) In vroegere tijden kon alleen een vreemdeling (bewoner van een ander distrikt) tot de pakasaän worden toegelaten bij onderling goedvinden van de inwoners dezer pakasaän, waaromtrent de hoofden en oudsten de gezamenlijke awoehs [d. i. gezinshoofden] raadpleegden.

Tegenwoordig zijn deze gebruiken vervallen, en kan elke Minahasaër ingezetene worden van een ander distrikt, door tusschenkomst van het bestuur. In het nieuwe distrikt krijgt hij dezelfde regten als de overige inwoners.

Daar, zooals boven is aangetoond, geene souvereine regten van het distrikt over den grond kunnen worden aangenomen, maar het regt, het distrikt toegekend, alleen moet worden beschouwd, als zijnde het collectieve regt van alle individuen op de distriktsgronden, zoo kan er bij het bezit van privaat eigendom, geen sprake zijn van vruchtgebruik of liever van erfpacht, daar het regt wordt vererfd, maar moet dit wel degelijk als eigendom worden aangemerkt, rustende echter op den grond een fidei-commies, dat de verkoop buiten het distrikt belet, en alleen hen laat deelnemen in de regten op den grond (of tot leden van de vereeniging of het distrikt toelaat), die ook deelnemen in de verpligtingen der bevolking.

Hoewel de regten op den grond uitgeoefend, niet geheel en al met den Westerschen eigendom overeenkomen, zoo komt toch dit begrip het naaste bij den feitelijken toestand in de Minahassa, en verschilt alleen daarvan door het verbod gronden te verkoopen aan vreemden, waardoor aldus de gronden in het bezit blijven der distriktsbewoners en de (ten minste vroeger) door hen tot die vereeniging toegelaten vreemdelingen, die, de lasten der bevolking dragende, ook de regten daarvan genieten, dus die als het ware tot de groote familie werden toegelaten, met wien zij lief en leed moesten deelen. Uit dat oogpunt komt dan ook het verbod eenigszins overeen met een fidei-commies, hetwelk aan de familie en nakomelingen het eigendomsregt verzekert onder verbod van vervreemding buiten de familie.

Het regt op den grond, in de Minahassa uitgeoefend, te beschouwen als een regt van vruchtgebruik (erfelijk), komt minder met den toestand overeen, en is ook vreemd aan den oorsprong van het landbezit, dat bij uitbreiding ontstaan is uit de familie, waarvan toen moeijelijk kon worden beweerd, dat het regt van elk lid der familie op den grond slechts een regt van vruchtgebruik zou zijn.

Met slechts zeer enkele uitzonderingen, wordt dan ook door allen die over grondbezit in de Minahassa geschreven hebben, gesproken van eigendom, alleen de Resident Janssen [1]) spreekt van regt van bezit of gebruik, de Resident van Deinse [2]) spreekt bepaald van bezit en eigendom of wel onverdeeld bezit, de Resident van der Crab [3]) spreekt van eigendomsregten en individueel eigendom.

Volgens Riedel [4]) is de ontginner niet een altijddurend vruchtgebruiker, maar volgens het begrip dat het woord pasini (pahasinih) aanduidt, wel degelijk eigenaar; ook het distriktshoofd van Tonsea zegt in zijne nota, dat de ontginner geen vruchtgebruiker maar eigenaar is van den grond.

---

[1]) Miss: Resident dd. 5 Aug. 1857 n°. 773.
[2]) Miss. Resident dd. 27 Julij 1866 n°. 1416 en 25 Julij 1868 n°. 1900.
[3]) Miss. Resident dd. 30 Maart 1872 n°. 3262, 31 Januarij 1874 L^t. H, 22 April 1874 L^t. R, 16 Julij 1874 L^t. K.
[4]) Tijdschrift Nijverheid en Landbouw.

Volgens Wilken [1]) verkrijgt de ontginner het wettig bezitregt over die gronden, welk regt ten naastenbij met ons eigendomsregt overeenkomt. In de correspondentie van de kontroleurs [2]) wordt ook steeds van eigendom, wettig eigendom en individueel eigendom gesproken enz.

Ook de Regering heeft dit regt erkend, door de stilzwijgende goedkeuring van het uitgeven van eigendomsbewijzen voor gronden door Europeanen van inlanders gekocht, als mede door den aankoop van gronden, zooals bijvoorbeeld ten behoeve der hoofdplaats (Gouvernements Besluit dd. 2e Mei 1857 no. 38 [2]) en nog onlangs voor een koffiepakhuis te Tompaso.

In oude tijden, zooals vroeger is aangetoond, zal een diergelijk fidei-commis als waarvan hier boven sprake was, hebben bestaan op den toen eenigen vorm van grondbezit, den familiegrond.

Daar alle wetten en gebruiken het grondbezit betreffende, natuurlijk van de familie, waaruit zich langzamerhand de stam ontwikkelde, zijn uitgegaan, zoo is dit fidei-commis op het distrikt, toen dat uit den stam ontstond, overgegaan.

Toen zich echter meer en meer de behoefte aan individueel grondbezit deed gevoelen, en hierdoor andere verhoudingen ontstonden, werd dit fidei-commis op den familiegrond minder geëerbiedigd. Op het distrikt bleef het echter in hare volle kracht, hoewel reeds door den koop van gronden door vreemden een groote bres daarin is gemaakt, die, bleef het geheel aan zichzelven overgelaten, het ter eeniger tijd insgelijks zou doen vallen.

De verkoop echter van gronden aan vreemdelingen, zooals Europeanen enz., is nu echter nog te beschouwen als uitzondering op den regel.

De regten op den grond worden verkregen: op familiegrond door geboorte, op pasinigronden: door ontginning, koop, erfenis of schenking.

Ieder ingezetene in het distrikt, die binnen dat distrikt grond ontgint, is daarvan eigenaar. Van het voornemen van ontginning, wordt meestal aan de hoofden kennis gegeven, dat echter, ten minste vroeger, een bloote formaliteit was, daar de hoofden de ontginning niet konden weigeren, hoofdzakelijk dienende om voor deze daad wettige getuigen te hebben, waardoor de eigendom werd verzekerd.

In latere tijden heeft men daar echter verandering in gebragt, door tusschenkomst van het bestuur, ten einde het roekeloos omkappen van bosch tegen te gaan, zoodat nu ontginning kan worden geweigerd. In die distrikten, waar het bosch, met het oog op de behoefte van de bevolking aan timmerhout enz, geen ontginning meer toelaat, heeft dan ook geen ontginning meer plaats, zooals in

[1]) Mededeeling Zendelingsgenootschap deel XVII [Verspreide Geschriften, 1912, II, blz. 353].

[2]) Miss. Kontroleur Kema dd. 8 Junij 1861 no. 323; id. van Tondano Junij 1868; id van Tondano Julij 1872; id. van Menado 30 Junij 1868 no. 325; id. van Amoerang dd. 6 Julij 1868; enz.

het distrikt Rembokan en in de distrikten Tompaso, Kawangkoan en Sonder, voor zooveel betreft het gedeelte benoorden de Ranojapo.

Bij de ontginning hebben geene formaliteiten plaats, alleen in het distrikt Saronsong werd de tawaan [1]) door de hoofden geplaatst, De toestemming tot ontginning geeft geen regt op den grond, dat alleen verkregen wordt door de daad der ontginning zelve, ook de afbakening voor de ontginning brengt geen regten mede. De ontginning behoeft niet eigenhandig te worden uitgevoerd, doch kan door huurlingen en zelfs in mapaloes [2]) plaats hebben. Riedel vermeldt echter als voorwaarde, dat de afbakening door den persoon zelve moet plaats hebben, welk gebruik misschien vroeger van kracht was, doch tegenwoordig niet meer schijnt te worden gevolgd. Zoo ontgint bijv. de Majoor van Toelian een stuk grond met pinontols [3]), terwijl aldaar geen sprake is van afbakening.

Een ieder kent de grenzen zijner gronden door het planten van de tawaan (calodracon tennie nalis Planah), door groote boomen, steenen enz.

De verkoop van partikuliere gronden mag, zooals reeds boven is vermeld, binnen het distrikt plaats hebben; geen gronden mogen echter worden verkocht aan ingezetenen van andere distrikten, ook de verkoop aan vreemden zooals Europeanen, Chinezen enz. (hoewel hierop reeds zooveel uitzonderingen plaats hebben) is verboden.

Bij den verkoop wordt hiervan den hoofden kennis gegeven, die als getuigen hiervoor optreden, waarvoor hen in het distrikt Kakaskasan nog een geschenk moet worden gegeven.

In lateren tijd is men meer en meer tot schriftelijke bewijzen overgegaan, die door de hoofden werden geteekend, terwijl o.a. in het distrikt Sonder een register door het distriktshoofd is aangelegd, waarin de koop tegen betaling van f 0.50 aan de distriktskas kan worden geboekt.

Over den verkoop van gronden aan Europeanen, Chinezen enz. zal in § 5 afzonderlijk gehandeld worden

Het vererven van gronden heeft als volgt plaats:

De man is het hoofd van het gezin en wordt na zijnen dood, wat de beschikking over de gronden betreft, door de vrouw opgevolgd. Na den dood der ouders, volgt in den regel de oudste zoon op, tenzij, zooals in Remboken plaats heeft, een andere broeder zich door meerdere ontwikkeling hiertoe aanbeveelt.

De gronden worden bij de erflating onderscheiden, in gronden die ieder bij het aangaan van het huwelijk heeft medegebragt, en in gronden die tijdens het huwelijk zijn verkregen. Over het algemeen hebben man en vrouw op deze laatste gronden gelijke regten. In de districten Toelimanbot, Toelian, Remboken, Kakas, Pasan, Ratahan,

[1]) Een heester, zie iets lager op deze bladzijde, en Adatrechtbundel IX, blz. 59. — Noot van de commissie.

[2]) Onderling hulpbetoon, zie Adatrechtbundel III, blz. 193, en beneden. — Noot van de commissie.

[3]) Dienstplichtigen, zie beneden. — Noot van de commissie.

Ponosakan en Tonsawang wordt echter $\frac{2}{3}$ van deze gronden gerekend den man en $\frac{1}{3}$ aan de vrouw te behooren, terwijl in de distrikten Langoan, Sonder en Negrie baroe hieromtrent eenige afwijkingen plaats hebben. Zoo wordt het aandeel van man en vrouw in deze gronden in het distrikt Langoan gelijk geacht wanneer de man geen openbare betrekking heeft bekleed; heeft hij dit echter wel, dan wordt hem voor zijn aandeel $\frac{2}{3}$ toegekend.

Man en vrouw erven van elkander ook de gronden in andere districten.

Bij overlijden van man en vrouw, zonder afstammelingen na te laten, vervalt ieders deel aan de respectieve familie. In het distrikt Toelimanbot zou dit niet naar bepaalde regelen plaats hebben.

Bij echtscheiding krijgt ieder zijn eigen deel. In het distrikt Sonder wordt het deel onderling geregeld, bedraagt soms de helft, of wel de man $\frac{2}{3}$, de vrouw $\frac{1}{3}$. In het distrikt Tombaririe behoudt de vrouw bij de scheiding haar deel, zoo zij niet de oorzaak is dezer scheiding. Is dit echter wel het geval dan krijgt de man alles.

Bij het aangaan van een tweede huwelijk, erven de kinderen uit het eerste huwelijk het deel van den overledene. Zijn er in het tweede huwelijk kinderen, dan wordt het overblijvende deel tusschen de kinderen van het eerste en tweede huwelijk gelijkelijk verdeeld. In het distrikt Romoon zou deze eerste verdeeling alleen betrekking hebben op den grond reeds vóór het huwelijk bezeten.

Na den dood van beide ouders, heeft in den regel de verdeeling der gronden plaats, dat natuurlijk alleen kan betrekking hebben op de pasinigronden, daar wel aan de kinderen een zeker aandeel in het gezamenlijk bezit der familiegronden wordt toegekend, maar de verdeeling of liever het gebruik daarvan door de oudste der familie wordt geregeld; meestal echter wordt dit aandeel op familiegronden in andere distrikten, door de kinderen aan die familie verkocht, zoo dit geen plaats heeft, bebouwen zij hun eigen gedeelte, zoo het distrikt waarin die gronden gelegen zijn digtbij is, in andere gevallen wordt dit bij onderlinge schikking door de familie bebouwd of wel verhuurd [1]).

In het district Kakas vervalt poesakagrond in andere districten, na den dood van den medebezitter, aan de familie, terwijl alleen de andere gronden door de kinderen georven worden. In het district Ponosakan blijft de grond (hier kan alleen sprake zijn van de kintals [2]) daar alle andere gronden kalakeran van het distrikt zijn) aan eene vrouw toebehoorende, die met een man uit een ander distrikt is gehuwd, na den dood van de vrouw aan hare familie, terwijl de gronden den man toebehoorende, al liggen die ook in andere distrikten, aan de kinderen vervallen.

Ook zouden in het distrikt Pasan-Ratahan de gronden in andere distrikten, niet aan de kinderen, maar aan de familie in de distrikten vervallen.

[1]) In deelbouw uitgegeven. — Noot van de commissie.

[2]) Woonerven, zie Adatrechtbundel III, blz.. 142, 154; IX, blz. 27. — Noot van de commissie.

De verdeeling der gronden kan na den dood van beide ouders plaats hebben, of zoo de moeder dit toestaat na den dood van den vader, in welk geval echter alleen het vaderlijk deel wordt verdeeld. In het distrikt Ares moet de verdeeling plaats hebben na den dood van den vader wanneer de kinderen gehuwd zijn of voor zich zelven zorgen.

Over het algemeen zijn de deelen voor alle kinderen gelijk. In de distrikten Toelimanbot, Toelian, Sarousong, Remboken, Pasan-Ratahan is het deel van den oudsten zoon wat grooter, terwijl dit in de districten Sonder, Tomohon en Kakas van de andere erfgenamen afhangt. In het distrikt Kakaskasan en ook soms in het distrikt Tombaririe krijgt elk kind eerst een geschenk in grond, waarna de rest gelijk wordt verdeeld. In het distrikt Romoon is het deel niet bepaald, en hangt van de erfgenamen af. In het distrikt Pasan-Ratahan krijgt ook de oudste dochter wel meer, omdat zij met de oudste broeder voor de jongere kinderen moet zorgen. Ook in het distrikt Remboken worden de deelen door de erfgenamen bepaald, echter de oudste broeder het meest, daarna de overige broeders en de zusters het minste. In het distrikt Tomohon beschikt soms de vader over het deel daf de oudste zoon zal erven.

De anak mengakoe [1]) erft meestal minder. In de distrikten Tonsea, Klabat di atas, Likoepang, Ponosakan, Negribaroe en Bantik erft de anak mengakoe een gelijk deel als de andere kinderen. In het distrikt Kakaskasan ook, doch nadat het geschenk in grond voor de echte kinderen van de erfenis is afgenomen. In het distrikt Tombaririe erft de anak mengakoe evenveel als hij ouder is als de echte kinderen, is hij dit niet, dan krijgt hij slechts een geschenk in grond.

In het distrikt Tomohon erft de anak mengakoe niets, doch krijgt een stuk grond voor zijn gebruik, in de overige distrikten wat minder dan de echte kinderen, somtijds $\frac{1}{2}$ of $\frac{1}{3}$, doch veelal wordt dit door de echte kinderen bepaald. Het deel hangt ook hiervan af, of de anak mengakoe door beide ouders of slechts door een der ouders is aangenomen, zooals plaats heeft in het distrikt Klabat di atas. Is het kind slechts door één aangenomen dan erft hij ook alleen van deze.

De anak mengakoe erft ook bij overlijden zijner echte ouders van deze en krijgt ook in enkele distrikten, zooals in Negri baroe en Klabat di bawah een stuk grond mede.

In sommige distrikten vervalt bij overlijden, zonder wettige nakomelingen, de grond dien de anak mengakoe door erfenis van zijn eigen ouders heeft gekregen, aan de aangenomene familie, in andere distrikten keert het tot eigen broeders en zusters terug, terwijl in de distrikten Kawangkoan en Klabat di bawah die grond verdeeld wordt tusschen beide familiën.

In Kakaskasan gaat de eigen familie voor, zijn hiervan echter

[1]) Aangenomen kind, zie hoofdstuk Landbouw [beneden blz. 47].

geen broeders of zusters van den anak mengakoe meer in leven, dan eerst vervalt de grond aan de aangenomen familie.

Schenkingen van grond kunnen plaats hebben, in het distrikt Remboken echter alleen aan de familie, in de distrikten Kakas, Likoepang, Tompaso, Kakaskasan en Bantik is dit echter geen gebruik.

De verhuur [1]) van grond, zoowel familie- als partikuliere gronden, kan plaats hebben in het distrikt, als ook aan inboorlingen buiten het distrikt en aan vreemdelingen.

Hoewel Wilken beweert dat deze regel buiten het distrikt van geen toepassing is, wordt dit echter door de meeste distriktshoofden stellig verzekerd, zooals van Pasan-Ratahan, Toelian, Tomohon, Saronsong, Kakas, Langoan, Tonsea, Romoon, Tompaso, Kowangkoan, Sonder, Menado, Bantik, Klabat di bawah en Likoepang, terwijl anderen, meer gereserveerd in hunne verklaringen, waarschijnlijk tengevolge van het in de residentie voorgevallene omtrent den verkoop van het eiland Bangka en de daarop gevolgde publicatie van den Resident, waarin waarschijnlijk tengevolge van het beweren door Wilken, bij de herinnering aan de gebruiken van het land, ook wordt vermeld dat verhuur [1]) aan vreemden is verboden, zich bij de beantwoording der hieromtrent aan hen gedane vragen tevreden stellen met te zeggen, „het is nog nimmer voorgekomen" enz., alleen in het distrikt Ponosakan is de verhuur [1]) buiten het distrikt verboden, dat ook reeds uit den aard der zaak geen plaats kan hebben daar hier alleen kalakerangronden zijn.

Uit het aantal distrikten echter waar deze verhuur mogelijk is, en zelfs nog dagelijks plaats heeft, zooals bijv. in het distrikt Tompaso, alsmede uit de gewoonte in de Minahasa gronden in bruik tegen eenige retributie aan andere distrikten te geven, mag worden afgeleid dat de wetten in de Minahasa de verhuur [1]) van gronden aan ingezetenen van andere distrikten toelaten.

Verscheidene hoofden hebben dan ook verklaard, dat geen bezwaar bestaat tegen het huren van gronden door Europeanen enz, zooals dan reeds door een Europeaan in het distrikt Tonsea stukken grond zijn gehuurd voor de oprigting van tabaksloodsen, en in het distrikt Toelian een Chinees een stuk sawahgrond heeft gehuurd.

In sommige distrikten hebben zich vreemdelingen gevestigd, hetzij in afzonderlijke negorijen, hetzij verspreid onder de andere bevolking.

Deze vreemdelingen (Badjo's, Sangirezen, Gorontaloërs, Mongoudoërs, enz.) huren of leenen grond voor hunne tuinen, zooals plaats heeft met de gevestigde Badjo's in de negorijen Pakoeworoe (distrikt Sonder), Kema en Talawan (distrikt Bantik), Radjo (distrikt Tombariric) enz. In het distrikt Sonder betalen de Badjo's hasil (zij hebben daar de gronden geleend). In het distrikt Bantik betaalden zij vroeger huur, tegenwoordig is dit afgeschaft en betalen zij hasil, behielden echter de gronden in gebruik.

In het distrikt Menado hebben zich op de eilanden orang asing's

[1]) Dus ook uitgifte in deelbouw? — Noot van de commissie.

nedergezet, hoofdzakelijk Sangirezen. Op Boewakin en Talisch betalen allen hasil- en dapoer-gelden, vroeger toen deze belasting nog niet bij hen was ingevoerd, moest door hen huur voor den grond worden betaald. Ook zij hebben nu het regt bosschen te ontginnen, waaruit blijkt dat zij geheel als ingezetenen worden beschouwd, deelende zij hier in alle regten zooals ook in het distrikt Likoepang plaats heeft met zich aldaar gevestigd hebbende Sangirezen.

Het bezit van grond kan in de Minahasa verloren gaan, door het overlijden van den bezitter zonder erfgenamen na te laten, of door langdurige afwezigheid zonder aanstelling van een plaatsvervanger, waardoor de dood van den bezitter of de niet terugkeer in het distrikt zeker is, of wel door kennelijke verlating. In deze gevallen vervalt de grond aan het distrikt en wordt kalakeran.

Verjaring is overigens in de Minahasa onbekend.

Behalve het bovengemelde verbod om gronden van het distrikt aan vreemden te verkoopen, bestaat nog een gewoonte van tijdelijke onteigening ten algemeenen nutte [1]). Na het gebruik keeren de gronden tot den eigenaar terug.

Zoo worden gronden tijdelijk onteigend voor wegen, koffietuinen, koffiepakhuizen, vergrooten van negorijen, kerkhoven enz. Deze onteigening heeft plaats zonder eenige vergoeding [2]), of dit gebruik ontstaan is met de invoering van de gedwongen koffiekultuur, of wel van vroeger dateert is onbekend.

Hoewel deze onteigening, zooals boven is gezegd, plaats heeft ten algemeenen nutte, wordt dit algemeene nut tegenwoordig, nu de magt der hoofden door het Gouvernement wordt gesteund en hunne positie dus niet meer afhankelijk is van de keus der inboorlingen, terwijl zij steeds door het bestuur worden indachtig gemaakt op de verbetering van den landbouw, en het bestuur in het distrikt van patriarchaaldemocratisch [3]), min of meer autocratisch is geworden, nogal ver getrokken. Zoo wordt bijvoorbeeld in het distrikt Tonsea een stuk grond, dat geschikt is voor sawah's, voor eenige jaren onteigend, zoo de bezitter er zelf geen sawah van wil maken, en voor dien tijd in gebruik gegeven aan hem die hiertoe genegen is. Is deze tijd om, dan krijgt de oorspronkelijke eigenaar zijn grond als sawah terug.

Riedel vermeldt dat de onteigening zich ook kan uitstrekken tot boschprodukten, zooals hout, bamboe enz. Of hiervoor eenige vergoeding plaats heeft wordt door hem niet vermeld. Dit zou plaats hebben in drie gevallen waarbij het benoodigde met spoed vereischt wordt; en de bosschen ver afgelegen zijn. Hoogstwaarschijnlijk is dit gebruik van lateren oorsprong, onwillekeurig toch denkt men hierbij

[1]) Zie Adatrechtbundel III, blz. 138 en 137 (herdruk, blz. 136). — Noot van de commissie.

[2]) Hierop had eene merkwaardige uitzondering plaats in de negorij Titiwoengang, distrikt Negrie baroe, waarbij ter uitbreiding der negerij met gelden uit de distriktskas nieuwe erven werden aangekocht.

[3]) Bedoeld is: aartsvaderlijk; aan vaderrecht is niet gedacht. — Noot van de commissie.

aan het met spoed in orde brengen van eene brug bij de reis van den Resident.

Over het algemeen dient bij het nagaan van wetten en gebruiken, bepaaldelijk te worden gelet op de tegenwoordige magt der hoofden, die zich meer en meer als alvermogenden voordoen en alle zaken het distrikt of de ingezetenen van het distrikt betreffende beslissen. Het patriarchaal [1]) bestuur van vroeger, trouwens ook onbestaanbaar met den tegenwoordigen toestand, is bijna geheel geweken, en de vroeger geldende wetten en gebruiken zullen langzamerhand dienzelfden weg opgaan.

Omtrent het waterregt bestaan in de Minahasa weinig zekere begrippen, over het algemeen kan worden gezegd, dat de eigendom van den grond ook die van het water medebrengt, dat echter alleen van toepassing is op wateren van weinig uitgebreidheid, zooals kleine spruitjes enz, terwijl grootere rivieren en zeeën tot het distrikt behooren, waarin of waaraan zij gelegen zijn. Doch heerscht hieromtrent zeer veel verschil bij de verschillende distrikten. Wat betreft het regt op de boschprodukten, dit bestaat daarin dat ieder ingezetene voor eigen gebruik en voor verkoop zooveel daarvan mag halen als hem goed dunkt. In oude oude tijden werd een klein gedeelte van het verzamelde als hommage den hoofden aangeboden.

Ook bewoners van andere distrikten, wanneer zij in hun distrikt het noodige niet kunnen verkrijgen, krijgen wel van andere distrikten toestemming om daar produkten te verzamelen.

De hier en daar nog bestaande min of meer communale gebruiken bij de keuzen der gronden bij den landbouw, zullen in het hoofdstuk Landbouw worden beschreven.

De waarde van den grond bij verkoop onderling is zeer verschillend en bedraagt o. a. voor sawahs:

Toelimanbat . .	van	f	60	tot soms	f	200	per	tektek [2]).
Toelian . . .	"	"	30	" "	"	90	"	"
Tompaso . . .	"	"	50	" "	"	80	"	"
Remboken . .	"	"	80	" "	"	160	"	"
Kakas	"	"	80	" "	"	100	"	"
Langoan . . .	"	"	60	" "	"	120	"	"
Tomohon . . .	"	"	25	enz.				

Drooge velden.

Toelian				f	35	goede	grond.	
Toelimanbat				"	50	"	"	
Saronsong	van	f	25	tot	zelfs	f	100	
Remboken	"	"	40	"	"	"	60	
Tompaso	"	"	25	"	"	"	40	
Langoan	"	"	15	"	"	"	30	

[1]) Bedoeld is: aartsvaderlijk; aan vaderrecht is niet gedacht. — Noot van de commissie.

[2]) Tektek, zie Adatrechtbundel III, blz. 142; IX, 31, 43; en boven, blz. 14. — Noot van de commissie.

Bantik	"	"	20	"	"	"	30
Kawangkoan	"	"	15	"	"	"	20
Sonder	"	"	20	"	"	"	25
doch magere gronden . .	"	"	3	"	"	"	4
Tonsea	"	"	5	"	"	"	20
Kakaskasan	"	"	5	"	"	"	20
Tombaririe	"	"	3	"	"	"	10 enz.

De gronden zijn aldus het duurste in de districten waar veel sawahs bestaan, zooals in Toelimanbat, Toelian, Kakas, Remboken, Langoan enz., waar dan ook in het algemeen de landbouw het verst is gevorderd.

3. De souvereine regten van de Nederlandsch-Indische Regering op den grond.

. . . . . .

Kan er dus omtrent de wettigheid en de vrijwillige aanname door de Minahasaers van de Nederlandsche souvereiniteit, geen de minste kwestie bestaan, anders is dit gelegen met de regten van den souverein op den grond.

Volgens het generaal verslag over de residentie in het jaar 1825 zou de inlander van gevoelen zijn, dat het grondgebied der Minahasa het eigendom was van het Gouvernement, en het door den inlander bebouwde gedeelte door het Gouvernement aan hem in gebruik was afgegeven, waarover hij naar goedvinden kon beschikken. Terwijl later [1]), als een bewijs dat de souvereiniteitsregten zich vroeger ook hebben uitgestrekt tot het eigendom op den grond, de kontrakten werden aangevoerd van 1e Februari 1827, 5e Maart 1828 en 29 Januarij 1829, waarbij door het Nederlandsch-Indische Gouvernement aan den kapala balk [2]) en volk van Ponosakan vergund werd goud te graven uit den berg Totok, gedurende een aangewezen tijdvak en tegen betaling van een vastgesteld deel van het uitgegraven goud, "waartoe, zoo werd hier bijgevoegd, de vergunning, indien het Gouvernement geen recht op dien grond had?"

Wat betreft de bewering in het verslag van 1825, door gebrek aan tijd is hieromtrent niet nader kunnen worden onderzocht, doch schijnt dit beweren geen gevolg te zijn geweest van een nauwkeurig onderzoek; daar toen toch reeds de thans nog bestaande gebruiken op het grondbezit bestonden en dientengevolge ook het bezitregt [3]) van het district, waaromtrent thans in de Minahasa het denkbeeld is gehuldigd dat het district eigenaar is van [4]) den onbebouwden grond.

In hetzelfde verslag wordt echter later beweerd, dat de inlanders bij het bouwen hunner huizen onder de palen der vier hoeken en onder de middelpaal eenige borden begraven. "Zij bidden van de Godheid om de plaats waar het huis wordt gebouwd te mogen

[1]) Missive Resident Menado dd. 22 April 1874 L[A] R.
[2]) Zie boven, blz. 1. — Noot van de commissie.
[3]) Lees: beschikkingsrecht. — Noot van de commissie.
[4]) Beschikkingsrecht heeft over. — Noot van de commissie.

koopen, en bedoelen verder daarmede dat zij den grond die dat wezen gemaakt heeft, niet naar willekeur hebben weggenomen." Deze ceremonie, voorzeker niet geheel juist verklaard, zou dus, daar de Goden hunne voorvaderen zijn, het eerste beweren geheel tegen spreken en de gezamenlijke inwoners als eigenaars van den grond, die zij van hunne voorvaderen hebben geërfd, aanwijzen.

De later vermelde bewering wordt als bewijs van eigendom van het Gouvernement op de gronden in de Minahasa, terstond wederlegd, door het kontrakt van 1e Februari 1827, waaruit blijkt, dat het district gedurende den tijd van het graven naar goud, ontslagen werd van de bestaande levering van rijst, koffie en gemoetoe, terwijl daarentegen de hoeveelheid goud werd vastgesteld, die geleverd moest worden als equivalent voor de gewone levering. Uit den aard der toen bestaande overeenkomst, was de toestemming van het Gouvernement, als regthebber op een zekere levering die hierdoor moest worden gewijzigd, noodig, waardoor dus uit deze vergunning niet het minste argument is te putten voor het door het Gouvernement uitgeoefende eigendomsrecht op de gronden van de Minahasa, welk regt dan ook in dit schrijven door den Resident werd tegengesproken.

Zooals wij boven zagen [1]) nam de Oost-Indische compagnie de souvereiniteit over de Minahasa van haar [2]) over, en kan dus alleen van die souvereine rechten sprake zijn, wanneer men op grond der nog bestaande, echter verouderde en onbruikbaar geworden kontrakten, de souvereiniteitsrechten op den grond van de Nederlandsch-Indische Regering wil baseren.

Het is alzoo de vraag: welke souvereiniteitsrechten op den grond kan toen de Minahasa hebben bezeten? Als bondgenootschap der verschillende toen bestaande districten, die als afzonderlijke rijkjes naast elkander hadden bestaan, alleen te zamen gehouden door eene verwijderde herinnering van gemeenschappelijke afkomst en een dreigend algemeen gevaar, kan alleen sprake zijn van de eerbiediging van de regten op den grond in alle districten volgens dezelfde gebruiken en instellingen uitgeoefend. Het bondgenootschap had toch niet ten doel de organisatie van een rijk uit de verschillende districten, het was alleen een bondgenootschap van de verschillende districten, om gezamenlijk hunne regten op den grond enz. te verdedigen. De souvereiniteit van de districten op den grond, al had die ook bestaan, kon dus niet overgaan op den bond, die uit kracht van haar ontstaan, zich alleen bepaalde tot instandhouding van de instellingen en onafhankelijkheid der gezamenlijke districten ten opzigte van het rijk Bolang Mogondo.

Doch de souvereiniteit van de districten op den grond had nimmer in de Minahasa bestaan, alleen als uitvoerder van het collectieve regt van alle ingezetenen op den grond binnen het district, als gemagtigde van alle inwoners, kwam het district eenige magt toe, doch onder

[1]) In den weggelaten aanhef dezer paragraaf. — Noot van de commissie.
[2]) Haar, d. i. de Minahasa-bevolking; zie het vervolg. — Noot van de commissie.

eerste voorwaarde dat zij de regten van alle ingezetenen eerbiedigde en handhaafde, waardoor van eenige souvereiniteit aldus geen sprake kan zijn.

Dat eene diergelijke magt van het district als collectieve eenheid, die als het ware vijandig tegenover de andere districten stond, zonder eenige noodzakelijkheid, immers dit was voor de verdediging tegen Bolang Mogondo niet noodig, zou zijn opgegeven, is zeer onwaarschijnlijk niet alleen, maar heeft ook nimmer plaats gehad, daar dan voorzeker aan den Minahasaraad, volgens de bestaande gebruiken tijdens de overname, een magt zou zijn toegekend inzake het grondbezit en zij dus niet, zooals later steeds bij geschillen over grondbezit plaats had, zich alleen de taak zou gereserveerd hebben, de overeenkomsten der verschillende districten onderling te sanctioneren.

Uit de overname van de souvereiniteit van den bond door de Oost-Indische Compagnie, kan dus geen regt op den grond worden geboren, daar die bond ze zelve nimmer kan hebben bezeten.

In geen der kontrakten is later sprake van afstand van regten op den grond door de districten aan de Oost-Indische Compagnie. De regten aldus van de Oost-Indische Compagnie tengevolge van de kontrakten, later overgegaan op het Nederlandsch-Indische Gouvernement, kunnen zich dus niet uitstrekken tot eenig regt op den grond.

Feitelijk echter werd aan de souvereine regten door het Nederlandsch-Indische Gouvernement uitgeoefend, eene ruimere beteekenis gegeven en zou men dan ook hierdoor eenigen grond hebben, het regt te erkennen van den souverein op de gronden waarop geen bezitsregt door anderen wordt uitgeoefend. Theoretisch moge deze beschouwing eenige waarde hebben, practisch voorzeker niet, daar dergelijke gronden in de Minahasa niet bestaan, en er aldus hier geen sprake kan zijn van domeinen toebehoorende aan het Nederlandsch-Indische Gouvernement.

Alle districtshoofden verklaren dan ook op één na (zijnde echter in dat district het tweede hoofd niet van dat gevoelen), dat in zaken van grondbezit, geen magt boven die van het district wordt erkend.

Het gevoelen hieromtrent van den Resident Janssen[1]) was:

„De woeste gronden (bosschen en wildernissen) staan ter beschikking van de gemeente waartoe ze geacht worden te behooren.

„Het Gouvernement wordt (immers in de landen meer direct aan deszelfs gezag onderworpen) beschouwd, als souverein het regt te hebben, om over alle gronden zoowel bebouwde als woeste naar welgevallen tot eigen nut of voordeel te beschikken, onder dien verstande dat de bebouwde grond, waarover het gouvernement beschikt, aan den vroegeren inlandschen bezitter terugkeert, zoodra die beschikking ophoudt, en dat de woeste grond door het Gouvernement gebruikt, na dit gebruik weder aan de betrokkene gemeente vervalt.

„Het regt tot verkoop of vervreemding, zelfs van woesten grond, berust niet bij het Gouvernement en evenmin bij de oudsten noch bij

[1]) Miss. Resident Menado dd. 5 Augustus 1857 coe[?] 773.

het volk. De grond is in strikten zin een onvervreemdbaar gemeentegoed."

De regten die hier aan het gouvernement worden toegekend, bestaan dus alleen in een regt van gebruik, niet een regt van eigendom. Wat dit regt van gebruik of van tijdelijke onteigening betreft, dit is zooals in § 2 is vermeld [1]) waarschijnlijk een regt, dat hoofdzakelijk met de koffiekultuur is ingevoerd, echter niet aan het gouvernement doch aan het district behoort, wordende ook door het district, niet door het gouvernement, de grond aangewezen. Het district geeft, krachtens zijn regt op den grond, die grond tijdelijk in gebruik aan de Regering, zooals zij ook tijdelijk gronden in bruik kan afstaan aan andere districten, en ontvangt die gronden na het gebruik als eigenaar terug. Doch hoe dit ook zij, het regt op de woeste gronden wordt het gouvernement ontzegd, zijnde de gronden een onvervreembare bezitting van de gemeente, of liever, daar geen gemeente in dezen zin in de Minahasa bestaat, van het district.

Volgens den Resident van Deinse [2]) zou zelfs de Minahasa geen Nederlandsch grondgebied zijn, waardoor natuurlijk alle aanspraken op de gronden zouden vervallen, welk gevoelen echter wel door niemand zal worden gedeeld.

De Resident van der Crab is van het volgende gevoelen [3]):

"of nu de souvereiniteit tevens is titel van eigendom op den grond, durf ik niet beoordeelen, maar naar mijne meening moet van de Minahasa erkend worden het regt van eigendom, beter gezegd gebruiksregt op alle gronden die tot ieder distrikt behooren, en voor elken individu hetzelfde recht op door hen ontgonnen gronden.

"Staatsdomein zou er alzoo niet gevonden worden, dewijl ook op onbebouwden grond door elk district voor zijn aandeel uitsluitende regten worden uitgeoefend" enz.

In de vorige § is aangetoond, dat alle onbebouwde gronden binnen het district gelegen, als eigendom van dat district worden beschouwd, dat ook feitelijk niet alleen bezitsrechten daarop worden uitgeoefend, maar ook, bij de dikwerf voorkomende geschillen over grensscheiding, bezitsregten worden bewezen (altijd ingevolge de gebruiken in de Minahasa geldig), zoodat dan ook hier geen sprake kan zijn van domeinen van den staat, waaronder moeten worden verstaan (zie Staatsblad 1870 N° 118) alle gronden waarop niet door anderen recht van eigendom wordt bewezen, waarbij natuurlijk met bewijs van regt van eigendom niet kan worden verstaan, het hieromtrent bepaalde in het Burgerlijk Wetboek, maar als zoodanig moet worden aangemerkt, het in dat land gebruikelijk en geldend bewijs van eigendom [4]).

[1]) Zie boven, blz. 24. — Noot van de commissie.

[2]) Missive Resident Menado dd. 4 Mei 1866 L.D., dd. 27 Julij 1866 N°. 1416, dd. 23 Aug. 1866 N°. 1533, dd. 19 Junij 1868 N°. 1626.

[3]). Missive Resident Menado dd. 22 April 1874 L^t. R.

[4]) Voor de afwijkende opvatting van het gouvernement in zake het landsdomein op de buitenbezittingen, zie de nota van 29 Maart 1912, gepubliceerd achter Agrarisch reglement voor de residentie Sumatra's Westkust, 1916. — Noot van de commissie.

§ 4. Bezit van de eilanden behoorende tot de Minahasa.

De eilanden tot de Minahasa behoorende zijn [1]), van het westen af te beginnen, eenige rotsen en klippen niet medegerekend: Tatapaän, Menado toea, Boenakin, Silaken, Manteraoe, Naeng besar, Naeng ketjil, allen liggende op de Westkust; Le haga, Gangga, Tendila, Taliseh, Kabohoetan, Bangka, liggende op de Noordkust; Lembeh, Pakalor, Bentenan, Poentijn, Bangkoang, Balibaling, Toelang, Bohooi, Boejat, Babie en Hogoo.

Het eiland Tatapaän behoort aan het district Tombaririe, het district Sonder schijnt hierop ook eenige aanspraak te maken, door dat hetzelve in der tijd heeft medegewerkt aan de oprigting aldaar van eene benteng tegen de zeeroovers, welke aanspraken weinig te beteekenen hebben.

De eilanden op de Zuidoostkust Bentenan, Pakalor, Poentijn, Bangkoang, Balibalang, en nog eenige kleine eilandjes, behooren aan het district Pasan-Ratahan, zijnde vroeger Bentenan de hoofdzetel van het bestuur dezer twee districten.

Omtrent het eiland Pakalor worden door Langoan eenige aanspraken gemaakt, die echter geen grond hebben, aangezien de geheele kuststreek nabij dit eiland vroeger aan Pasan-Ratahan behoorde, en eerst later bij de in § 2 vermelde acte van schikking, aan Langoan is afgestaan. Daar echter bij die acte geen sprake is van het eiland Pakalor, zoo moet dit eiland geacht worden nog in het bezit van het district Pasan-Ratahan te zijn.

De overige hiergelegen kleine eilandjes Toelang (Salemboerang), Bohooi, Boejat (Dakokojoe?), Babie en Hoogoo behooren aan het district Ponosakan.

Volgens het verhaal van de afkomst der bevolking van het district Menado zouden hun voorvaderen bij hun tochten successievelijk de eilanden van af Kimbeh tot Menado toea hebben bewoond en dus in bezit hebben gehad door de eerste ontginning aldaar.

De verklaringen van de tegenwoordige districtshoofden omtrent den eigendom dezer eilanden loopt nogal uiteen.

De hoofden van de districten Tonsea, Toelimanbot, Saronsong, Remboken en Kakas verklaren, dat alle eilanden kalakerangronden zijn van de Minahasa. Het hoofd van Klabat di atas verklaart, dat de eilanden vroeger hebben behoord aan de drie oorspronkelijke stammen in de Minahasa, en dat dezelve zijn verdeeld als volgt: de stam Pakewa [2]) verkreeg de Westelijke, de stam Tonboelo de Noordelijke en de stam Tonsea de Oostelijke. Dat verder bij de districtsverdeeling de eilanden aan die districten die daar de kusten bezaten vervielen, zoodat Menado de Westelijke, Likoepang de Noordelijke en Tonsea de Oostelijke verkreeg. Volgens het hoofd van Likoepang hebben de eilanden benoorden de Minahasa vroeger aan de drie districten (toen nog niet verdeeld) Likoepang, Klabat di atas, en di bawah

[1]) Zie de kaart in Adatrechtbundel IX, blz. 160. — Noot van de commissie.
[2]) Tompakewa = Totemboan, zie Adatrechtbundel III, blz. 1, en de kaart in bundel IX. — Noot van de commissie.

toebehoord, doch zijn bij de verdeeling aan Likoepang vervallen.

Volgens het districtshoofd Klabat di atas, zijn alle eilanden bewesten de Minahasa van Menado, die daar benoorden van Likoepang. Terwijl de hoofden van de districten Tomohon, Kakaskasan, Negrie baroe, Bantik, Ares en Romoon formeel verklaren, dat al die eilanden aan Menado behooren, hetwelk ook wordt beweerd door het hoofd van het district Menado.

Uit de verklaringen der tegenwoordige districtshoofden is dus niets bepaald, omtrent het bezit dezer eilanden op te maken, alleen zou men geneigd zijn, als het meest waarschijnlijke aan te nemen, dat het bezit daarvan toekomt aan Menado, terwijl wat betreft de verklaring, dat deze eilanden kalakeran van de Minahasa zouden zijn, deze van alle waarschijnlijkheid is ontbloot, in een land waar geen stukje grond meer te vinden is, dat niet tot het een of ander district behoort, en waar men te veel gesteld is op uitbreiding van grondgebied, om deze eilanden geheel en al over het hoofd te zien. Het denkbeeld van kalakerangrond kan dus als zeer onwaarschijnlijk worden terzijde gesteld, en zullen de regten van de districten, waarbij deze eilanden gelegen zijn, alleen in aanmerking kunnen komen. Deze districten zijn Menado en Likoepang.

Het eerste district beweert, dat de eilanden op de Noordwest- en Noordkust haar toebehooren, terwijl Likoepang aanspraak maakt op de Noordelijke, zijnde Bangka, Taliseh, Lehaga, Gangga, Tendila en Kabohoetan.

Uit de aanwezige officiëele bescheiden [1]) blijkt:

dat daar de vogelnestklippen voorkomende op een der eilandjes (Tendila?) benoorden de Minahasa, in ambtelijk bezit waren toegewezen aan het districtshoofd van Menado, het district Likoepang aldus hiervan was uitgesloten, waaruit blijkt dat evenbedoeld eiland niet kan hebben behoord aan het district Likoepang, daar anders dit regt, zich ook op de vogelnestklippen uitstrekkende, evenmin zou zijn miskend, als het regt van de distrikten Ponasakan en Pasan-Ratahan op de vogelresten voorkomende op de eilanden tot die districten behoorende;

dat wel is waar de vogelnestklippen op het eiland Lembeh waren toegekend aan het districtshoofd van Kema (Tonsea), doch deze verpligt was daarvoor aan de districten van Menado 's jaarlijks 12 stukken blauw linnen te betalen;

dat later tengevolge van een geschil tusschen de districten Likoepang en Menado over de vogelnestklippen van Talisch, liggende op de Noordkust der Minahasa, de gemaakte aanspraken van dit eerste district als niet gegrond zouden zijn afgewezen [2]), en de regten van het district Menado daarop zijn gehandhaafd, waaruit blijkt dat ook toen het district Likoepang geen goede gronden voor het eigendom dezer eilanden kon bijbrengen; dat bij de oprigting van het leprozen

[1]) Generaal verslag Menado 1 Sept. 1825; Miss. Resident Menado 2 Sept. 1825 n° 130.

[2]) Besluit Resident van Menado dd. 14 Januari 1850 n° 7.

gesticht op het eiland Bangka in 1850, waartoe alle balken [1]) materialen enz. moesten leveren, het opzicht over den bouw enz. werd opgedragen aan het district Likoepang [2]); dat de reden van deze opdragt aan het district Likoepang niet was gegrond op eenig eigendomsregt van het district Likoepang op het eiland Bangka, doch de reden hiervan lag in de nabijheid van evengemeld distrikt, wordende in het besluit hieromtrent vermeld, dat het toezicht werd opgedragen aan het distrikt Likoepang „als het naastbij zijnde distrikt", welke uitdrukking wel niet zou zijn gebezigd zoo het eiland Bangka aan het district Likoepang had behoord; dat verder feitelijk de tijdelijke en gezetene bevolking der eilanden benoorden de Minahasa, staat onder toezicht van het district Menado;

dat dan ook, toen de blijvende bevolking op het eiland Taliseh meer uitbreiding verkreeg, en het noodzakelijk was hier een hoofd aan te stellen, door den kontroleur van Menado en niet door dien van Kema, waaronder Likoepang behoort, daartoe het volgende voorstel werd gedaan [3]):

„Het eiland Taliseh, sorterende onder het district Menado, is sedert verscheidene jaren bewoond door Sangirezen, die zich als inlanders van het district Menado hebben laten inschrijven en aangenomen hebben hasil aan het Gouvernement te betalen. Deze zijn dit jaar zeer toegenomen, zoodat het mij wenschelijk voorkomt hen onder toezicht van een hoofd te stellen, die alsdan de orde en rust kan handhaven. Stelt voor te benoemen tot hoekoem toea van Taliseh Johannes Autaranij, Kapala djaga van Boenakin (een eiland op de Noordwestkust van de Minahasa), thans zich te Taliseh bevindende en voorloopig met het toezicht over de bevolking aldaar belast." Op welk voorstel de voorgedragen persoon als hoekoem toea door den Resident werd benoemd [4]).

Dat door het districtshoofd van Menado dan ook van sommige eilanden dapoergelden worden ontvangen;

dat vroeger reeds door het hoofd van Menado voorloopig een hoofd werd aangesteld op het eiland Bangka, en dat sedert het overlijden van dat hoofd het eiland Bangka is gebragt onder het hoofd van Taliseh; enz.

Naar aanleiding van deze officieele bescheiden en van den feitelijken toestand, blijkt aldus, dat het bezitsregt van de eilanden benoorden de Minahasa aan het district Menado moet worden toegekend.

Wat betreft het bezit van de eilanden benoordwesten de Minahasa, hieromtrent is de overeenkomst der verklaringen, zooals boven is vermeld, van de districtshoofden grooter, en is dan ook nimmer door eenig district op het bezit dier eilanden aanspraak gemaakt, terwijl o. a. het visschen aldaar en het verzamelen van producten door de Bantikkers, steeds aan het districtshoofd van Menado wordt gevraagd, zooals ook steeds plaats had met het aankappen van hout

[1]) Balken, d.i. walaks, districten; zie boven, blz. 1 vv. — Noot van de commissie.
[2]) Besluit Resident Menado dd. 14 Januari 1850. n°. 8.
[3]) Miss. kontroleur van Menado dd. 5° September 1873 N° 340.
[4]) Besluit Resident van Menado dd. 12 September 1873 N° 147.

voor de openbare werken, staande wijders de bevolking aldaar, evenals die op de eilanden benoorden de Minahasa onder het district Menado. [1])

Wat betreft het eiland Lembeh, hiervan werd vroeger het vruchtgebruik toegewezen aan de vijf balken [1]) rond het fort Menado, zijnde Menado, Bantik, Negrie baroe, Klabat di bawah en Ares [2]).

Bij brief van den 3e Februarij 1770 aan den Gouverneur en Directeur Hermanies Munnik, benevens aan den Raad der Moluccos, werd door Xaverius Dotulong, hoekoem van Kema, berigt, dat het eiland Lembeh reeds aan zijnen grootvader Wenas Lumanan had toebehoord, toen deze nog in de negorij Tonsea verblijf hield, dat deze zijnen zoon I. Runtukahu Lumanan naar de Edele Compagnie in de Moluccos had gezonden, eensdeels ter overbrenging van door Wenas Lumanan gezonden vogelnestjes, en ten andere om o. a. te verzoeken zijn woonplaats te Kema te mogen vestigen, zijnde de woonplaats zijner voorouders, ten einde nader bij het eiland Lembeh, door hen bezeten, te kunnen zijn; dat daar dit tijdens den Gouverneur Clock werd geaccordeerd, zijn vader I Runtukahu Lumanan in het bezit van het eiland Lembeh tot einde van zijn leven is gebleven, en hij te Kema heeft gewoond, dat het bezit nu op hem gekomen; als ook dat wijders niemand van genoemd eiland zal vermogen te halen eenige vruchten of vogelnestjes, verzoekende ten slotte, indien door de compagnie aan dit verzoek werd voldaan, een brief hierover te mogen ontvangen.

Deze brief werd behandeld in de vergadering van politie te Ternate en daarop het volgende besluit genomen [3]):

„Waarover in het breede gesproken, en in aanmerking genomen zijnde dat, wanneer de vogelnestjes door een ieder willekeurig van daar wierden afgehaald, niemand zoo te zeggen daarvan eenig aanmerkelijk nut kreeg, maar integendeel de vogels bij continuatie gestoord wierden, zoo is goed gevonden en verstaan, in 's mans verzoek zooals het ligt te condescendeeren, maar hem bij eerste gelegenheid een bewijs daarvan toe te zenden."

Uit dit stuk blijkt dus niets omtrent de meer of minder geldigheid der regten op het eiland, maar wordt terwille van de vogels of liever van de nestjes, in het verzoek bewilligd. De giftbrief die daarop werd uitgereikt [4]) bevatte echter niet de toekenning van een personeel bezit aan Xaverius Dotulong en zijne nazaten, zooals uit het voorkomende in het extract der notulen zou moeten worden opgemaakt maar van een ambtelijk bezit aan den hoekoem van Kema [5]).

---

[1]) Miss. Resident Menado dd. 7 Augustus 1872 n° 2049; Miss. kontroleur Menado 15 Augustus 1872 n° 859.

[2]) Ares is het noordoostelijk deel van het tegenwoordige district Menado, omvattende een stuk der hoofdplaats Menado met aangrenzende negorijen; o. a. ook de kampong Bandjar, d. i. de bannelingenkampong. — Noot van de commissie.

[3]) Extract uit de notulen van de vergadering van politie op 27 Feb. 1770.

[4]) 17 April 1770.

[5]) Miss. Resident Ternate dd. 14 Junij 1824; Miss. Gouv. der Molukken dd. 14 September 1824.

Dit vruchtgebruik werd bij besluit van den Resident van Menado dd. 26 Maart 1779 aan Willem Dotulong nogmaals verzekerd, omdat na 1772 aan een ieder het halen van vogelnestjes op Lembeh tegen betaling van een gantang rijst per belanghebbend huisgezin werd vergund, van welke vergunning wel werd gebruik gemaakt om de nestjes te plukken, doch de gestelde belasting hiervoor niet werd betaald.

Aangezien het rapporteur niet is mogen gelukken, een afschrift van dezen giftbrief van den Resident van Ternate te ontvangen, is het onbekend gebleven of daarin ook iets vermeld is omtrent de 12 stukken blaauw linnen door den hoekoem van Tonsea aan de distrikten van Menado te betalen.

In een schrijven van den gouverneur van Ternate aan Xaverius Dotulong dd. 1e November 1772, werd in antwoord op een ingediende klagt door laatstgenoemde, omtrent de levering van deze stukken linnen, hem medegedeeld, dat die levering verpligtend was, aangezien hierdoor de zekerheid werd bekomen dat geen Menadonezen op het eiland Lembeh vogelnestjes zouden komen stelen, en dat wat verder zijne bewering betrof, dat zijn voorvader Bogi de eerste zou zijn geweest die op het eiland .... [1]) in het bezit had, dit door de Menadonezen werd tegengesproken, die aantoonden, dat de voorvaders van Dotulong in het gebergte van Tonsea gevestigd waren en dat eerst zijn vader Rontakan (?) van de Compagnie vergunning had gekregen, zich aan het strand te Kema neder te zetten.

Uit dit schrijven blijkt aldus, dat de bewering in den brief van Xaverius Dotulong van 3 Februari 1770 hierboven vermeld, namelijk dat Kema de woonplaats was zijner voorouders, geheel van waarheid is ontbloot, en het bezit van het eiland Lembeh door zijn voorouders hierdoor zeer twijfelachtig wordt.

In 1824 werd door een afstammeling van Xaverius Dotulong, zekeren W. A. Dotulong, verzocht weder in het bezit te mogen worden gesteld van het eiland Lembeh; op dit verzoek werd door den resident van Menado aan den gouverneur der Moluksche eilanden berigt [2]), dat reeds herhaalde malen door de familie Dotulong hieromtrent was verzocht, doch dat dit steeds was afgewezen, zoolang zij zich niet als balkshoofd [3]) in het bestuur bevond, daar het bezit was toegekend aan den tijdelijken kepala balk. Naar aanleiding van dezen brief werd door den Gouverneur der Molukken aan de regering berigt en voorgesteld, het verzoek te wijzen van de hand, waarop bij gouvernementsbesluit [4]) werd bepaald, dat door den resident van Menado zoude worden onderzocht waarom de rekwestrant en familie buiten het bezit van het eiland waren geraakt, en door wien en op welken grond dit eiland sedert is bezeten geworden.

---

[1]) Onleesbaar. — Noot van de commissie.
[2]) Miss: resident Menado dd. 14 Junij 1824 N°. ?; miss: resident Menado 14 September 1824 N°. 87.
[3]) Districtshoofd, zie boven, blz. 1 en vv. — Noot van de commissie.
[4]) Gouv. besluit dd. 19 Oktober 1824 N°. 16.

Dit onderzoek leverde het volgende op [1]): dat het eiland Lembeh vóór de post Kema gevestigd was, werd bezeten en daarvan de voordeelen werden genoten door de om het fort te Menado liggende balken [2]), dat vervolgens hetzelve was overgegaan op den oud Hoekoem van Tonsea, dat dit echter veel onaangenaamheden tusschen de balken van Menado en Tonsea had veroorzaakt, waarop de hoekoems zich naar Termate hadden begeven om die zaak te laten beslissen; dat aan den balk Tonsea daarop het bezit van Lembeh werd toegekend, onder voorwaarde 12 stukken blaauw linnen ieder jaar aan die van Menado te moeten betalen, hetwelk slechts één jaar heeft plaats gehad; dat de rekwestrant W. A. Dotulong, als balkshoofd aangesteld zijnde, in het bezit van Lembeh was geraakt, en bij het aftreden uit zijn ambt hetzelve aan den hem vervangenden kapala balk L. Palenkahu had moeten afstaan, die daarvan in het bezit was gebleven;

dat alle inlichtingen bevestigden, dat het eiland aan den kapala balk was toegekend, en niet aan den persoon van Xaverius Dotulong, en daar het ambt van kapala balk niet aan zekere familie behoorde noch erfelijk is, kwam het den Resident voor, dat de eisch van W. A. Dotulong geheel ongegrond was.

Hiermede bleef dit eiland, als ambtelijk landbezit, toegewezen aan het hoofd van de balk of het distrikt Tonsea en is op dit oogenblik nog als zoodanig in het bezit van den tegenwoordigen Majoor van Tonsea, den zoon van den bovenvermelden Palenkahu, wordende echter van dit vruchtgebruik niets aan de distrikten te Menado betaald.

§ 5. Het bezit van gronden in de Minahasa door Europeanen enz.

In het generaal verslag van de residentie Menado dd. 1e September 1825 komt voor:

„Deze kommandant (een uit het distrikt Bantik verdreven hoofd, die door den resident Durr de titel had gekregen van kommandant der Minahasa) kocht en verkocht 's Gouvernementsgrond en die van andere ingezetenen naar welgevallen, alles tegen onderhandsche bewijzen.

„Tot heden levert dit veel geschillen op en bijna iedereen heeft zijn grond van Durr (deze was resident van 1791—1803) of van Urbanus Matheus (evengemeld kommandant die bij den doop dezen naam had aangenomen) gekocht."

Wat hier wordt bedoeld met 's Gouvernementsgrond is onzeker, welligt heeft dit betrekking op woeste gronden of gronden van inlanders, daar de toenmalige resident Wenzel van gevoelen was, dat de inlander den grond beschouwde als het eigendom van het Gouvernement en het door hen gebruikte gedeelte als door het

[1]) Miss: res: Menado, dd. 2 Sept. 1825 No. 130.
[2]) Walak (district), zie boven, blz. 1 vv. — Noot van de commissie.

Gouvernement aan hun in gebruik en in eigendom afgestaan. Doch hoe dit ook moge zijn, uit het verslag blijkt duidelijk genoeg, dat toen reeds grond door Europeanen werd bezeten [1]) en dat zelfs de aan het hoofd van het gewest geplaatste ambtenaar ook zijn bezittingen in grond aldaar had, zooals ook latere hoofden van bestuur en andere ambtenaren daar grondbezitters werden.

Dit grondbezit door Europeanen, echter op geen wettigen titel berustende, doch als het ware verzekerd door de handelingen van ambtenaren die ook grond kochten of magtig werden, was te aanlokkend, vooral met het oog op de geringe koopsom, om er niet velen toe te brengen zich van gronden te voorzien. Ten einde hierin eenige regeling te brengen en de bezitters het bezit hunner gronden te waarborgen, werd door den Gouverneur der Molukken het volgende besluit genomen [2]):

„In aanmerking genomen zijnde, dat verscheidene ingezetenen dezer residentie zoo ter hoofdplaats Menado als in de onderhoorige districten, bezitters zijn van gronden, welke vóór hun aan het Gouvernement of aan de negorijen binnen welke zij zijn gelegen hebben toebehoord, dat vele dier ingezetenen door geene behoorlijke bewijsstukken kunnen doen blijken, den wettigen eigendom voor gemelde gronden te hebben verkregen, dat zoowel tot hunne eigene zekerheid, ter voorkoming van alle [onleesbaar] in het vervolg als tot daarstelling van die behoorlijke order ook in dit opzicht, het noodzakelijk is allen twijfel omtrent dien eigendom te doen ophouden, hetzij door het constateren der bewijzen of door eene nieuwe uitgifte van dezelven, wanneer daartoe genoegzame redenen zullen bevonden worden te bestaan.

„Is goed gevonden en verstaan den resident van Menado aan te schrijven, zooals geschiedt bij deze, om eene naauwkeurige opname te doen van alle de gronden welke in het bezit zijn van burgers of ingezetenen dezer residentie, geene eigenlijke negorijvolken zijnde, en van deze opname op te maken eenen staat, op welken bekend zullen moeten zijn gesteld:

a. de naam der bezitters van gemelde gronden.
b. de grootte van ieder stuk gemeten in roeden van twaalf Rijnlandsche voeten.
c. de ligging en de belendingen van ieder stuk.
d. de vermelding of daarop woonhuizen of andere gebouwen zijn opgerigt, dan wel tot welk einde ieder stuk wordt of kan worden gebruikt.
e. de beschrijving der bewijzen van eigendom welke kunnen worden bijgebragt, zoo wel van de tegenwoordige als van de vroegere bezitters. En wijders zoodanige aanmerkingen als zij tot opheldering zal noodig oordeelen, zullende de gemelde staat zoodra

[1]) Volgens de overlevering hadden de Spanjaarden bij hunne vestiging te Menado een stuk grond aldaar gekocht op dezelfde wijze als in oude tijden te Carthago plaats had.
[2]) Besluit Gouverneur Molukken, Menado 11 Nov. 1825 N°. 1.

dezelve zal zijn opgemaakt door hem resident, ter erlanging van nadere dispositie worden gezonden naar Amboina".

Ingevolge dit besluit werd door den resident van Menado [1]) een staat aangeboden van 163 erven, waarop bij besluit van den Gouverneur der Molukken [2]) het volgende werd bepaald:

"Gelezen de missive van den Resident van Menado, 18e dezer N°. 51, waarbij een register over 163 erven, met de vermelding der eigennamen der bezitters en de wijze waarop deze daarvan eigenaars of bezitters zijn geworden, metingen, belendingen enz.

"Dat daar de overgelegde stukken niet voldoende waren, om de wettigheid der oorsprong van het bezit van alle de gemelde erven ten volle te bewijzen, zij echter genoegzaam aantoonden dat de tegenwoordige bezitters te goede trouw dezelve hadden verkregen, door middel van koop, erfenis of andere wettigen titel, en voor het grootste gedeelte gedurende een reeks van jaren in het rustig bezit daarvan waren geweest, dat evenwel die bezitters of eigenaars niet voorzien waren van behoorlijke bewijzen van eigendom, als kunnende geene andere aanvoeren dan onderhandsche of notariele koopkontrakten, zonder op- of overdragt voor eenige bevoegde autoriteit. Dat het in het belang der eigenaars was in dit gebrek te voorzien enz., werd bepaald;

1e den Resident van Menado te magtigen; om aan al de eigenaars uit het register, zonder betaling dan alleen die van het zegel, te verleenen behoorlijke bewijzen van eigendom en daarvan aanteekening te houden op voorschreven register.

2e enz."

Door dit besluit dat bij Publicatie ter kennisse werd gebragt van de ingezetenen, werd aldus de tot hiertoe plaats gehad hebbende koop van grond, hoewel als strijdende tegen de inlandsche gebruiken onwettig, als voldongen feit aangenomen, en door het in acht nemen der wettelijke vormen gewettigd, terwijl alle verdere koop zonder wettige bewijzen van eigendom werd uitgesloten, en de overschrijvingen van wettig verkregen eigendom werden geregeld. Tengevolge hiervan had dan ook de opname plaats van de bedoelde erven, die van notarieele eigendomsbewijzen waren voorzien, en werden zij in het register ingeschreven, terwijl aan den eigenaar van gouvernementswege bewijs van eigendom werd uitgerijkt. Dit register werd door den Gouverneur der Molukken op den 19en Maart 1828 afgesloten, met bekendstelling dat hetzelve voor echt werd verklaard overeenkomstig besluit van dien datum N° 3.

De opname had echter zeer gebrekkig plaats, daar zooals gemeld wordt, alle stukken, welke gedaante zij ook hadden, op de vier hoofdstreken van het kompas waren gemeten, hierdoor had deze opname niet de minste waarde, en baarde groote verwarring bij het overschrijven, terwijl ook bovendien het aankoopen van grond niet

[1]) Miss: Res. Menado 18 Maart 1828 N°. 51.
[2]) Besluit gouv. der Molukken, Menado 19 Maart 1828 N°. 3.

had opgehouden, en sommige landerijen van goede onderhandsche notarieele bewijzen voorzien, door de onverschilligheid van de tot meting gecommiteerd geweest zijnde ambtenaren, verstoken waren gebleven van eigendomsbrieven.

Om in dezen toestand eenige regeling te brengen, werd door den Resident voorgesteld [1]), om de opname van nul of geener waarde te verklaren, en eene generale hermeting te gelasten, waarvan een nieuw register zou worden geformeerd, met magtiging op den Resident om die gronden, welke van genoegzame onderhandsche of notarieele bewijzen waren voorzien, en in de vorige opname nog niet begrepen waren, bij het nieuwe register in te nemen. Verder werd door den Resident voorgesteld, een kundig landmeter te Menado aan te stellen, teneinde aan het hierboven voorgestelde mogelijkheid van uitvoering te geven.

In dit voorstel kon echter wegens gebrek aan landmeters niet worden getreden. [2])

Een paar jaren later werd door den Resident van Menado, op grond dat zich steeds zwarigheden voordeden bij het overdragen van huizen, erven en landerijen, wegens de niet behoorlijk plaats gehad hebbende opmetingen, en de onbepaaldheid der grenzen van de vaste eigendommen, het volgende besluit genomen:

„Gelet op de dispositie van den Gouverneur Generaal dd°. 4 September 1837 N°. 4, op Resolutie van de hooge regering dd° 21 April 1834 N°. 27, waarbij eene ordonnantie op de overschrijving van den eigendom van vaste goederen en het inschrijven van hypotheken op dezelfve in Nederlandsch Indië is gearresteerd, nog gelet op het tweede lid van het besluit van den Gouverneur Generaal dd° 18 January 1837 N°. 3, waarbij is vastgesteld eene instructie voor de landmeters te Batavia, Samarang en Soerabaija.

„Goedgevonden en verstaan:

1° Tot gezworen landmeter en taxateur te Menado te benoemen F. W. Paepke Bülow.

2° de volgende instructie te arresteeren.

3° te bepalen:

a. dat een oproeping zal geschieden aan belanghebbenden, welke in het bezit zijn van gronden en vaste eigendommen, waarvan bij de gedane opname in 1826 geen opmeting en inschrijving is geschied.

b. dat bij die oproeping ter inschrijving zullen worden aangenomen notarieele en onderhandsche bewijzen van eigendom, welke van vóór dien tijd reeds hebben bestaan, en waarvan in der tijd en door afwezigheid en door onkunde van daarbij belanghebbenden is verzuimd geworden aangifte te doen, om het even of die eigendommen na 1826 al of niet bij onderhandschen verkoop, erfenis of anderen wettigen titel aan anderen zijn overgegaan.

---

[1]) Miss. Resident Menado 20 Junij 1837 n° 106.

[2]) Gouvernementsbesluit 4 September 1837 n° 4.

c. dat daarbij alsmede zullen kunnen opgenomen, zoodanige erven, tuinen en landerijen, als waarvan de eigendomsbewijzen zijn verloren geraakt, doch van welke het wettige bezit sedert een reeks van jaren en van vóór 1826 ten genoegen van den Resident kan worden bewezen.

d. enz.

4e bij het verlenen van eigendomsbrieven van de bij artikel a. genoemde vastigheden, zal niet worden betaald 5 pCt., voor het regt van overschrijving, bij latere overgang echter wel."

Van dit besluit werd door den Resident, nadat hiervan publicatie was gedaan aan de ingezetenen, aan den Gouverneur der Molukken kennis gegeven [1]), onder mededeeling dat vele moeijelijkheden door de ontstentenis van een landmeter zich voordeden bij het overschrijven van erven enz. vooral bij splitsing;

dat bij de oproeping in 1826 eenige eigenaren, deels door afwezigheid, niet waren opgekomen;

dat de gedane opmetingen zeer onvolledig waren;

dat aan de regering bij missive dd°. 20 Junij 1837 N°. 106 een landmeter was gevraagd, doch waaraan blijkens dispositie van 4e September 1837 N°. 4 wegens gebrek niet is kunnen worden voldaan;

dat de Resident bij besluit van 1e dezer Paepke Bulow als landmeter en gezworen taxateur had aangesteld;

dat evengemeld persoon het opmeten eenigszins verstond, en tot de waarneming dier betrekking genegen was, terwijl buiten hem geen persoon hiertoe was te vinden.

Wordende eindelijk door den Resident goedkeuring gevraagd op deze handeling, het welk dan ook door den Gouverneur der Molukken [2]) werd verleend.

Uit het hierboven vermelde besluit blijkt, dat de maatregel in 1826 genomen om alle toen plaats gehad hebbende koop van grond als feit aan te nemen niet werd uitgebreid over volgende jaren, maar alleen die koopen na 1826 werden aangenomen, die op grond van wettige bewijzen hadden plaats gehad, waardoor natuurlijk verviel de verkoop van grond door inlanders aan Europeanen, daar de eerste geen wettig stuk van hunne bezitting konden voorbrengen. Alleen dus die gronden die voor 1826 waren verkregen, die in de registers waren ingeschreven en waarvan eigendomsbewijzen waren uitgereikt, waren vatbaar voor den verkoop.

Ook aan dit besluit werd door de bezitters van gronden weinig gevolg gegeven, tengevolge waarvan de publicatie van den Resident van 1e April 1839 werd gerenoveerd als volgt [3]):

"De Resident van Menado in aanmerking genomen hebbende, dat eerstelijk door de hevige ziekte in de jaren 1839 en 40 en later

---

[1]) Missive Resident Menado dd°. 5 April 1839 N°. 70.
[2]) Besluit Gouverneur der Molukken dd°. 13 Mei 1839 N°. 1.
[3]) Besluit Resident Menado dd°. 6 Februarij 1844 N°. 1.

door verzuim van de zijde der belanghebbenden, slechts ten deele is voldaan aan de oproeping gedaan bij residents publicatie van 1e April 1839, om eigenaren van huizen en erven, zoomede van tuinen en landerijen in het bezit te stellen van behoorlijke eigendomsbewijzen, na gedane opmeting ingevolge de landmetersinstructie enz. enz. . . . . met last om aan den inhoud te voldoen binnen de eerste zes maanden van het loopende jaar, zullende na dien tijd geene aanvragen meer worden aangenomen, dan met bijbetaling der kosten bepaald bij artikel 8 der ordonnancie vastgesteld bij publicatie van den Gouverneur Generaal ad interim in rade van den 21e April 1834 Staatsblad No. 27// enz.

Dit alles had dus nog altijd betrekking op den koop van gronden van vóór het jaar 1826, terwijl voor alle koopen na dat jaar geene wettelijke bepaling bestond.

Het koopen echter van grond van inlanders ging door, zoodat steeds nieuwe koopbrieven en eigendomsbewijzen werden uitgegeven, zooals onder anderen blijkt uit de Missive van den Resident dd°. 1e Maart 1850 N°. 140 aan de Algemeene Rekenkamer, waarbij de staat werd aangeboden der gepasseerde koopbrieven en uitgereikte eigendomsbewijzen gedurende 1848 en 1849.

Buiten de gronden door de regering aangekocht, bestaan in de Minahasa geen Gouvernementsgronden, de bepalingen aldus vervat in de besluiten van 1e Augustus 1863 N°. 24 Staatsblad N°. 90 en Gouvernements Besluit dd°. 21 April 1865 N°. 17 zijn zeer zelden van toepassing, aangezien de gronden door de Regering aangekocht dienen voor gebouwen zooals: gevangenis, residentiehuis enz. De vraag dan ook aan den Resident gedaan bij schrijven van den Gouvernements Secretaris [1]) of het nuttig of noodzakelijk was dat voor Menado's hoofdplaats gelijke voorschriften werden uitgevaardigd, als voor de hoofdplaats Bengkoelen bij besluit dd°. 16 November 1863 N°. 2 Staatsblad N°. 160 waren vastgesteld, werd dan ook door den Resident ontkennend beantwoord [2]).

De perceelen door de Regering in de Minahasa aangekocht, blijkens de acten van eigendom zijn, volgens een in het archief te Menado aanwezige nota:

een terrein voor de oude infirmerie, waarvan echter de akte van koop onbekend is en moet hebben plaats gehad in 1824 of 1825.
ad 20 Januarij 1841 N°. 13 voor de gevangenis en nieuwe school,
" 31 Julij 1845 N°. 26 en 5 Maart 1856 N°. 5 en 6 voor een Residentiehuis en daarbij behoorend terrein,
" 7 Februarij 1851 1851 N°. 2 voor een Maleische school,
" 12 Januarij 1852 N°. 1 voor het Residentiebureau,
" 10 Julij 1857 N°. 8 een bergje gelegen voor het Residentiehuis, vroeger bestemd voor het ophoogen van het terrein in de Chinesche kamp.

Omtrent den aankoop van een perceel bestemd voor Residentiehuis

[1]) Missive Gouvernements Secretaris dd. 11 October 1864 N°. 2158.
[2]) Missive Resident Menado dd. 9 December 1864.

is nog te vermelden [1]), dat in het jaar 1841 het plan bestond om een nieuw Residentiegebouw te zetten. Fondsen werden hiertoe beschikbaar gesteld, materialen bijeengebragt en de vereischte toebereidselen gemaakt, waaronder behoorde het aankoopen van grond voor eene som van f 2991, hetgeen werd goedgekeurd bij Gouvernementsbesluit dd°. 4 April 1841 N°. 4. Aan dit plan werd echter geen gevolg gegeven, maar ingevolge Gouvernementsbesluit dd°. 31 Maart 1845 N°. 25 eene partikuliere woning aangekocht.

De verkoop van dezen grond werd later voorgesteld, doch hieraan schijnt geen gevolg te zijn gegeven.

Voor het op dit oogenblik in aanbouw zijnde residentiegebouw, werd een stuk grond aangekocht, zijnde kalakerangronden vroeger door de districten Sonder, Tomohon, Saronsong en Kakas door koop meestal van Europeanen verkregen.

Zooals boven is aangemerkt, werd nog steeds door Europeanen, Chinezen enz. grond gekocht van den inlander, en werden deze perceelen in het register ingeschreven en eigendomsbewijzen daarvoor uitgereikt.

De gebruiken van het land omtrent landbezit, werden hierbij niet gekend, zoo zelfs dat een verzoek van den zendeling Graafland om partikuliere gronden van inlanders of districtsgronden te koopen, door den toenmaligen resident aan de Regering werd doorgezonden [2]), met de bemerking dat tegen dusdanigen koop geen bedenkingen bestonden, niettegenstaande de gebruiken zich stellig hiertegen verzetten, in het bijzonder tegen verkoop van distriktsgrond, die dan ook tot nog toe niet heeft plaats gehad.

De Directeur van Binnenlandsch Bestuur achtte zich dan ook bezwaard [3]), dit verzoek bij de regering voor te brengen, zoolang het onderzoek naar de regten van de bevolking op den grond niet was afgeloopen.

Vroeger was reeds een diergelijk verzoek, doch voor huur van woeste gronden, in het district Tonsea, door een ingezetene van Menado aan de regering aangeboden [4]), met de bemerking dat er tegen de verhuur geene bedenkingen bestonden, echter wel tegen de vervreemding van districtsgronden, hetwelk niet overeenkomt met de latere hierboven aangehaalde Missive dd. 21 Augustus 1869 n° 2385, waarbij de Resident toen verklaarde dat er geen bezwaar bestond tegen den verkoop van gronden door inlanders bezeten en van districtsgronden. Ook dit verzoek werd door de Regering [5]) afhankelijk gesteld van de uitkomsten van het onderzoek betreffende het landbezit.

Later hadden er echter nog inschrijvingen in het register en uitreiking van eigendomsbewijzen plaats, zooals bijv. met gronden door den zendeling Graafland van inlanders gekocht, welke inschrijving

[1]) Missive Resident Menado dd. 24 Januari 1854 N°. 117.
[2]) Missive Resident Menado dd. 21 Augustus 1869 N°. 2385.
[3]) Missive directeur Binnenlandsch Bestuur dd. 7 October 1872 N°. 10193.
[4]) Missive Resident Menado dd. 27 Julij 1866 N°. 1416.
[5]) Gouvernements Besluit dd. 29 Maart 1868 N°. 24.

plaats had [1]) op het hieromtrent uitgebragte advies van den landmeter, dat daartegen geene bezwaren bestonden, op grond, dat, behalve van vroegertijd, reeds sedert 1828 op last van den Gouverneur der Molukken bij deszelfs besluit van 19 Maart 1828 n° 31, zoodanige bezitters van vastigheden eigendomsakten hebben verkregen, en later nogmaals eene oproeping bij Publicatie van 1 April 1839 was gedaan, om al zulke eigendommen op te meten en te registreren, waaraan echter slechts gedeeltelijk was voldaan, omdat de meeste inlanders geen middelen bezaten. Voorzeker eene zeer verkeerde uitlegging van dat besluit en publicatie, daar hier alleen de gronden werden bedoeld die vóór 1826 waren gekocht.

Nog lang zou dan ook op dezen verkeerden weg zijn voortgegaan, ware het niet dat door de groote stijging van den prijs der notenmuskaat, plotseling de vraag naar koop van grond in de Minahasa een onrustbarenden omvang nam [2]). Groote stukken grond werden te koop gevraagd, zooals de eilanden Bangka van 500 baoes, Lembeh van gelijke grootte, Manteraoe van 300 bouws, Talisch en Menado toea enz. Wijselijk achtte de Resident het noodig dezen stroom nog tijdig tegen te gaan, ten einde ook de herhaling te verhinderen van diergelijke gevallen, als zich reeds met het district Negrie baroe hadden voorgedaan, alwaar de inlander nog slechts weinig gronden bezit en waar hij jaarlijks genoodzaakt is voor de teelt zijner voedingsgewassen gronden van Europeanen te huren, ongeveer voor denzelfden prijs als waarvoor hij dezelve aan hen heeft verkocht.

Aan de kontroleurs werd dan ook de last gegeven [3]), de hoofden te doen waarschuwen, dat geen overschrijving in wettigen vorm op dusdanigen verkoop zou volgen, tenzij in de gevallen van volkomen wettig bezitregt, dat bij het verlijden van akten van koop en overschrijving, de ambtenaar daarmede belast zich moest doen voorleggen de titels op welke de verkooper handelde, terwijl, geen andere titels dan een onderhandsch bewijs vertoond wordende, de overschrijving moest worden geweigerd. Verder te kennen gevende dat de bevolking onbevoegd was tot verkoop van gronden of het vruchtgebruik van gronden aan andere personen als hare landgenooten, medebewoners van haar district, dat bewoners van andere districten ook konden koopen, mits zich zich met toestemming der hoofden vestigende binnen het district waar de gronden liggen, en dat verkoop aan anderen niet was toegestaan.

Bovendien werd in het aldaar verschijnende Maleische dagblad eene advertentie geplaatst, waarin iedereen werd herinnerd, dat geen verkoop, verhuur of verpanding van grond buiten het district geoorloofd was.

Den kontroleurs werd opgedragen [4]) dit in alle negorijen duidelijk

[1]) Missive Resident Menado dd. 19 April 1873 N°. 754; missive Landmeter dd. 22 April 1873 N°. 17.

[2]) Missive Resident Menado dd. 31 Januarij 1874 L^t. Jb; missive Resident Menado dd. 16 Julij 1874 L^t. K.

[3]) Missive Resident Menado dd. 12 November 1873 L^t. K.

[4]) Missive Resident Menado dd. 1 Februarij 1874 L^t. K.

te doen bekend maken; en den Resident van alle overtredingen kennis te geven.

Deze op dat oogenblik zoo dringend noodige maatregel, had een goede uitwerking; de hoofden trokken zich terug zooals bijv. het districtshoofd van Tonsea, die, zooals rapporteur gebleken is, inderdaad het eiland Lembeh, hoewel het gebruik van dit eiland hem slechts tijdelijk als districtshoofd toekwam, blijkens het hieromtrent vermelde in de vorige §, te koop heeft aangeboden. Op de daaromtrent aan hem gedane vragen verklaarde hij dit aanbod niet te hebben gemeend, en dit slechts schertsende gedaan te hebben.

Aan den verkoop van het eiland Bangka werd echter gevolg gegeven, zoodat de verkoop daarvan op den 8 Januarij 1874 plaats had, aldus bijna twee maanden na de missive van den Resident aan de kontroleurs dd°. 12 November 1873 L^t. K. Het hoofd van het district Menado verklaarde dan ook aan rapporteur, dat hij vóór het sluiten van den koop de Resident hierover had willen spreken, doch dat hij op de verklaring van den kooper, dat dit onnoodig was, daar de Resident hiertoe reeds zijne toestemming had gegeven, hiervan had afgezien.

Is boven reeds vermeld hoe zelfs besturende ambtenaren gronden van de inlanders door koop hebben verkregen, niet onbelangrijk is het te vermelden voor welke prijzen de gronden werden afgestaan.

De geruchten hieromtrent terzijde latende, zooals bijv. de verkoop van een stuk grond voor f 60.— dat thans meer dan f 1000.— 's maands afwerpt enz., is het genoegzaam de volgende te vermelden.

Door een zendeling werden van inlanders voor het grootste gedeelte in 1871 en 1873 de volgende gronden gekocht, gelegen aan den overkant van de Ranoja'po.

DISTRICT SONDER

Naam van den verkooper.	Grootte in tektek[1]) of halve baoe.	Prijs.
Manangin	$1\frac{3}{4}$	f 6.—
Wuyzan	$4\frac{1}{2}$	" 10.—
Ureij	$1\frac{1}{2}$	" 4.—
Mangareh	28	voor een miloemolen en 2 dozijn borden.
Panor	13	f 27.—
Pantow	2	" 4.—
Lombok	5	1 stuk madapolam.
Tuinanduk	9	f 16.—
Watusihe	23	" 46.—
Lompus	16	" 40.—
Tumewu	7	" 17.50
Tanor	10	" 25.—
Langkaij	40	1 miloemolen.
Lumintinteng	7	f 17.50

[1]) Zie boven, blz. 25 nt 2. — Noot van de commissie.

Naam van den verkooper.	Grootte in tektek of halve baoe	Prijs.
Sumokul	5	f 12.50
Rantung	34	" 68.—
Waturehe	14	" 35.—
Supit	2	" 4.—
Langkaij	5	" 11.—
Liando	$1\frac{1}{2}$	1 zaagje.

Te zamen aldus $229\frac{1}{2}$ tektek of $114\frac{3}{4}$ baoe voor f 343.50, twee miloemolens, twee dozijn borden en één zaagje.

Hoe het vroeger met de gronden is gegaan kan bijv. blijken uit het volgende feit, mij door het districtshoofd van Tombaririe medegedeeld.

De opzichter (hoofd van eene afdeeling voordat de aanstelling van kontroleurs in de Minahasa plaats had) Winterstaat (?) bezat ongeveer 50 slaven, die door hem werden gehuisvest in eene daartoe gebouwde kampong, op een stuk grond dat hij hiertoe in bezit had genomen. Na zijnen dood huwde de weduwe met den inlander Kalangkongan, die het stuk grond in erven verdeelde en elk erf voor f 13.— aan de burgers[1]) verkocht.

Ook door Chinezen werd grond gekocht, niet alleen op de hoofdplaats Menado voor uitbreiding van het Chinesche kamp, maar ook in de districten, zooals bijv. plaats had in het district Sonder bij de negorijen Toempaan en Kalan atas.

Ook de zoogenaamde burgers[1]) bezitten hier en daar grond; hoe zij te Tawangko daaraan zijn gekomen is zooeven reeds vermeld. Te Amoerang werd in 1846 een stuk grond voor de burgerkamp aldaar aangewezen, en de aldaar wonende inlanders gelast zich te Tombasian, Serami en Pondang te vestigen, terwijl op last van den Resident de erven aan de burgers werden verkocht en deze hiervoor eigendomsbewijzen ontvingen.

Ook Minahasaërs kochten soms gronden in andere districten, zooals zekere Kalangkowan enz.

Is dus wat betreft de wet of het gebruik op den verkoop van gronden, aan ingezetenen van de Minahasa uit andere districten en vreemden, hetzij op last van het bestuur, hetzij op voorbeeld van ambtenaren, ofwel door den invloed van zendelingen enz., of door verleiding van aangeboden gelden, deze dikwijls overtreden, die wet wordt echter door alle hoofden als nog van kracht beschouwd, terwijl, wat de woeste gronden betreft, dezelve alleen gevioleerd is door den verkoop van het eiland Bangka.

Na den genomen maatregel door den resident in 1873 kan men aannemen, dat geen verkoop van gronden meer plaats heeft gehad, hoewel rapporteur niet zou durven verzekeren, dat geene onderhandsche overeenkomsten bestaan, die in den boezem bewaard, eerst dan feiten zullen worden, wanneer door eene goedkeuring van den verkoop van

[1]) Zie Adatrechtbundel III, blz. 2. — Noot van de commissie.

het eiland Bangka door de Regering, antecedenten mochten ontstaan.

Zoolang dan ook door de regering geene wettelijke bepalingen, regelende het landbezit, of wel de overdragt van gronden van inlanders aan Europeanen enz. zullen zijn in het leven geroepen, zal het in het belang der bevolking noodig zijn, dat de bestaaande wetten of gebruiken in de Minahasa met klem worden gehandhaafd, daar uit de voorbeelden van verkoop van grond aan Europeanen hierboven vermeld blijkt, dat niet kan worden ingestemd met het beweren van Wilken: „dat de inlander zich slechts in den uitersten nood van zijn grondbezittingen zal ontdoen", maar veeleer moet worden ingestemd, met de bewering, dat de inlander hiertoe zeer gemakkelijk met een weinig geld is over te halen, te meer nog daar hij, ook blijkens de vroeger opgegevene koopsommen, op de meeste plaatsen bij verkoop van grond onderling, weinig waarde aan zijn grond hecht en dus bij bestendiging van den tot 1873 plaats gehad hebbenden verkoop van grond aan Europeanen enz., voor de Minahasa zou zijn te vreezen, de herhaling van hetgeen op dit oogenblik in het district Negrie baroe plaats heeft.

Ook buiten de Europeanen bezitten andere vreemdelingen gronden in de Minahasa, zoo heeft bijv. de Radja van Siauw een huis met stuk grond te Singkel, zoo zou de Koning van Bolong Mogondo regt hebben op het stuk grond te Menado, waar nu een der pasars staat. In het district Ponosakan bezitten de kinderen van een Arabier, die gehuwd was met de dochter van den vroegeren Majoor, het het stuk grond dat hunne moeder als huwelijksgift [1]) had medegekregen enz. Enkele gronden zijn ook bij zendelingen of hunne nagelaten betrekkingen in gebruik, zooals te Tomohon, Tondano, Langoan enz.

Hoofdstuk II. Landbouw.

§ 1. Landbouw in het algemeen.

De landbouw in de Minahasa staat nog over het algemeen op eene zeer lage trap van ontwikkeling, waarop echter hier en daar geringe uitzonderingen voorkomen zooals in de districten langs het meer van Tondano.

De geringe bevolking, waardoor overvloedig over gronden kon worden beschikt, alsmede het gemeenschappelijk gebruik onder de leiding en regeling der familiehoofden van deze gronden gemaakt, leidde natuurlijk tot de extensieve kultuur, waarbij niet het minste kapitaal in den grond werd gestoken, maar alleen van de natuurlijke krachten die de beschikbare ruimte aanbood werd gebruik gemaakt. De vruchtbaarheid van den grond, alsmede de geringe behoefte van de bevolking, waren oorzaak dat om deze te vervullen het niet noodig was elk jaar de velden te bebouwen.

Vóór de onderwerping aan de Oost-Indische Compagnie, was het dan ook voldoende om de twee jaar den grond te bebouwen, zijnde

[1]) Lees: uitzet? — Noot van de commissie.

de opbrengst van dezen tweejarigen oogst, gevoegd bij de boschproducten, genoegzaam voor de vervulling van alle behoeften, terwijl gebrek aan de eerste levensbehoeften toen nimmer zal zijn voorgekomen, daar ruimte van tijd en grond genoegzame gelegenheid aanbood om bij minder gunstigen oogst het volgende jaar opnieuw de velden te bewerken. Na de onderwerping aan de Oost-Indische Compagnie veranderde echter de toestand, en werden de bevolking gaandeweg meer en meer verplichtingen opgelegd, die, om daaraan te voldoen, arbeid vorderden.

Daar eigenlijke bearbeiding van den grond bij den vroegeren landbouw geen plaats had, en ook aan den grond niets werd teruggegeven van hetgeen hem door de oogsten werd ontnomen, was voor den landbouw een uitgestrekt territoir noodig om de gronden door langdurige braak hunne natuurlijke vruchtbaarheid terug te geven. Jarenlang lagen dan ook de gronden onbebouwd, en bedekten zich spoedig met struikgewas, dat langzamerhand voor meer en meer opschietende woudboomen plaats maakte, die door hunne wortels den grond losser maakten en eene ophooping van vegetale stoffen veroorzaakten, die langzamerhand in humus werden omgezet. Had dit proces eenige jaren geduurd, dan was de grond weder geschikt om eenen goeden oogst te leveren, waarna zij weder aan de natuur werd overgelaten om onder haar zorgen weder voor nieuwe oogsten geschikt te worden.

Was dit systeem bij overvloedigen tijd en grond niet af te keuren, er deed zich echter een bezwaar voor, dat bij diergelijke extensieve kultuur in gematigde gewesten niet wordt ondervonden, en dat zich vooral deed gevoelen, toen de bevolking door meerdere lasten verplicht werd niet alleen jaarlijks hare velden te bebouwen, maar aan dezelve ook groote uitgebreidheid te geven. De nimmer rustende tropische vegetatie, die alles met een groen kleed bedekt, die op de overblijfselen van andere planten met nieuwe ontluikende kracht voortwoekert, en spoedig boomachtige gewassen doet ontstaan, bedekte de gronden weldra met een dichte plantenmassa die na verloop van slechts weinige jaren in een jeugdig bosch overging.

Welk een arbeidsvermogen noodig was om zulk eene vegetatie van eenige jaren te vellen, kan door hen worden geapprecieerd die met de spoedige en krachtige ontwikkeling eener tropische vegetatie bekend zijn, waar niet evenals in de gematigde streken, de groeikracht van 30 jaar een boom van een voet diameter te voorschijn roept, maar waarin binnen een tiental jaren ware reuzen (zooals bijv. bij de Ficcae) ontstaan. Zulk eene vegetatie moest telkens bij het gereedmaken der velden worden neergeworpen en opgeruimd, om het te planten gewas de noodige licht en lucht te verzekeren.

Een gevolg van dezen zwaren arbeid was natuurlijk de groote waarde die aan de arbeidskracht werd gehecht. Een gezin met veel kinderen, die de ouders in hunnen arbeid konden helpen, was dus niet alleen van veel waarde, maar bepaalde als het ware den rijkdom of welvaart van het gezin. Ten gevolge van deze omstandigheid

ontstond dan ook hier een instelling bestaande in de aanneming van kinderen die geheel en al treden in de regten van eigen kinderen. Zulk een kind, dat natuurlijk werd afgestaan door een gezin dat veel kinderen had en aangenomen werd door een gezin dat weinig of geen kinderen bezat (somtijds had echtscheiding plaats wegens onvruchtbaarheid van het huwelijk), werd anak mengakoe genoemd en trad geheel en al in de regten van een eigen kind, waardoor dit gebruik geheel verschilt van de zoogenaamde anak piara waarbij dit laatste nimmer plaats kan hebben.

Deze instelling van anak mengakoe [1]) bestaat nog in de Minahasa, waar ze ook nog steeds zooals mij de hoofden hebben verzekerd, ter bereiking van hetzelfde doel wordt gebruikt. De veronderstelling van Wilken, dat de oorsprong daarvan moest worden gezocht in die tijden toen de huwelijksband nog niet bestond (aldus in de Darwinsche apenperiode), en het vaderschap nog een zeer onzekere zaak was, waardoor de man er van zelve toe werd geleid, om door aanneming van een kind in dit gemis te voorzien, is te gezocht om zelfs eenigen schijn van waarheid te bezitten, terwijl, al kon men zulk eene veronderstelling eens aannemen, die toestand sinds lang niet meer bestaat en het voortduren dier instelling aldus eene ongerijmdheid zou zijn.

Minder vreemdsoortig doch even onwaarschijnlijk, is de veronderstelling van Graafland, dat dit gebruik zijn grond vindt alleen in de genegenheid voor andere kinderen. Neen voorzeker niet ontstond deze in het familieleven zoo diep ingrijpende gewoonte op zulke losse gronden, noodzakelijkheid alleen deed haar ontstaan en tot op den huidigen dag voortduren. Ook bij andere volken wordt deze instelling aangetroffen.

Met uitzondering van het district Tonbasian alwaar geen anak mengakoe's zijn, wordt dit gebruik in alle districten gevolgd, vooral in Tonsawang waar men dikmaals vier diergelijke kinderen in één gezin aantreft.

In vroegere tijden ging de aanname gepaard met een feest, waardoor de daad werd bezegeld en algemeene bekendheid verkreeg, zooals nog wel onder de Alfoeren plaats heeft in de districten Tombaririe, Sonder enz. Tegenwoordig wordt hiervoor wel een schriftelijke verklaring afgegeven, dat bijv. in het district Sonder wordt geteekend door de familie en den Hoekoemtoea, terwijl in het district Bantik ook het districtshoofd hiervan kennis moet dragen. Meestal moet het aannemen van een kind door de geheele familie worden goedgekeurd, die ook de magt heeft dit te weigeren, ten minste voor zoover betreft de aanspraken die door de aanneming op de poesakagronden zouden worden verkregen. Heeft de aanname van anak mengakoe alleen plaats door de ouders of wel door een van beiden, dan verkrijgt ook de anak mengakoe alleen aanspraak

[1]) Hier is dus sprake van de eigenlijke adoptie (kindsaanneming), niet van de speciaal Minahasische adoptie (verzorgingscontract). — Noot van de commissie.

op de gronden van diegene die hem hebben aangenomen. In het district Kakaskasan moeten de vader en moeder die het kind aannemen het te zamen eens zijn. In het district Ares worden alleen als anak mengakoe kinderen van broeders of zusters aangenomen, zooals ook in het district Tombarie dit meestal onder de familie blijft. In de overige districten heeft dit ook buiten de familie plaats, soms nemen zij ook, als in de districten Romoon, Menado, Sonder, Tombariric, den naam van hun aangenomen ouders aan, dat echter meestal plaats heeft onder de Alfoeren.

In het district Kakaskasan krijgt het als anak mengakoe aangenomen kind een stuk blauw of wit katoen, of ook wel een stuk grond van de aangenomen ouders. Worden echter weezen als anak mengakoe aangenomen, dat hier dikwijls plaats heeft, dan is een dusdanig geschenk niet gebruikelijk. In het district Negrie baroe krijgt het kind een stuk grond van de eigen ouders mede, dat echter niet aan de aangenomen familie vervalt. Ook in de andere districten wordt het kind wat medegegeven, hetwelk in het district Klabat di bawah den naam draagt van lilikoer [1]), zijnde de naam van den doek of slendang waarin kleine kinderen op den rug worden gedragen.

De tijd van het braakliggen der velden is in de verschillende districten niet hetzelfde, en wordt veelal bepaald door de meerdere of mindere uitgestrektheid der velden, die voor den landbouw kunnen worden gebezigd; zijn er gronden genoeg, dan wordt veelal gewacht tot de alang alang of glaga door het opschietend gewas verstikt is.

Meestal worden de drooge velden elk jaar verwisseld, waarna zij gedurende 2, 3 tot 10 en meer jaren braak blijven liggen. In sommige districten worden echter de gronden langer gebruikt, zooals bijv. in Tonsea. Sommige gronden 2 jaar, in Negrie baroe, Langoau, Kawangkoan, Remboken en Saronsong 2, 3 à 4 jaar, in Sonder zelfs tot 10 jaar, terwijl in de districten Toelimanbot, Toelian en Tomohon sommige gronden onafgebroken in gebruik zijn. De natte velden worden steeds elk jaar gebruikt.

De akkers die jaarlijks voor den landbouw worden gebruikt, lagen steeds bijeen, zoowel voor het gemakkelijker toezigt en de gemeenschappelijke bearbeiding, als voor eene betere beveiliging tegen wilde varkens enz. Om het geheele stuk werd gezamenlijk een pagger gezet, terwijl waarschijnlijk eenige leden der familie beurtelings in de tuinen verblijf hielden voor de bewaking.

Het hoofd der familie regelde alle werkzaamheden en was waarschijnlijk tevens het hoofd der mapaloes, ten minste toen de familie nog niet zoo talrijk was.

Door het bijeenliggen der akkers, was het ook noodzakelijk dat alle werkzaamheden zooveel mogelijk op denzelfden tijd plaats hadden, waardoor eene bepaalde regeling noodig was. Wanneer dan ook door den tuinpriester de gunstige tijd voor de opening der velden was

[1]) Zie Adatrechtbundel I, blz. 17, en III, blz. 35 en 43. — Noot van de commissie.

bepaald en door hem na raadpleging van den geluk of ongeluk voorspellenden vogel, de plek was aangewezen waar de tuinen moesten worden geopend, verdeelde het hoofd der familie de gronden, gaf elk huisgezin of dapoer (vroeger kombuis genoemd) een stuk in overeenstemming met de talrijkheid van het huisgezin, bepaalde den dag wanneer een aanvang met de werkzaamheden moest worden gemaakt en regelde zoo verder alle werkzaamheden, echter steeds in verband met den stand van de sterren of van de maan.

Langzamerhand is hier en daar in de oorspronkelijke instellingen eenige verandering gekomen, en traden vooral de tuinpriesters naarmate het christendom voortgang maakte op den achtergrond.

De regeling van de werkzaamheden verviel eindelijk ook aan de hoofden, die meestal niets beter kenden dan de regelingen, door hunne voorouders reeds zoolang gevolgd, en die dikmaals, als kleine despoten, niet gaarne iets van hunne magt prijs gaven, al had hiertoe ook de mogelijkheid bestaan, te meer nog omdat zij door hunne bemoeijingen den schijn aannamen van onmisbaarheid, bekwaamheid en activiteit. Van hen ging alles uit, zij waren de ouders hunner districtskinderen, zooals zij ook alleen in staat waren te begrijpen wat goed en niet goed voor hen was. Zoo verklaarde mij het hoofd van Rembokan dat al het goede uitging van het districtshoofd.

Hoever de zucht tot regeling gaat, blijkt uit hetgeen ik tijdens mijn verblijf te Tonsawang des avonds in de negorij hoorde omroepen [1]) het gewone middel in de Minahasa om de bevolking het bevel van de hoofden mede te deelen of hen aan te manen voor de betaling der hasil.

„Besoq tingalakan doea orang ataoe satoe orang pada petik boea „kopie masak di dalem kintol, lagie kasi taroh di panas itoe kopie „jang soedah kring, dan lajin orang pergi di kebon petjeh petik padi, „siapa jang soedah habis petik kopie masak dengan petik padi di „kebon boleh moelai tjoetji kebon kring." [2])

Wordt er in de Minahasa voor den landbouw nog veel geregeld, niet te ontkennen valt het, dat op verscheidene plaatsen veel aan de bevolking zou kunnen en moeten worden overgelaten. De oude sleur, vooral bij landbouwers zoo gaarne of liever zoo stijfhoofdig gevolgd, wordt niet verlaten en de bevolking van jaar op jaar dit gewoon, steekt geen hand uit, dat ook streng zou worden verboden, voor en aleer de hoofden hebben gekommandeerd „voorwaarts".

Voor de regeling zijn dan ook, volgens de inlandsche hoofden, argumenten ruim voorhanden, zooals bijv. de noodzakelijke gelijk-

[1]) Vgl. Adatrechtbundel III, blz. 193. — Noot van de commissie.

[2]) D. i.: „morgen moet men twee personen of één persoon achterlaten om rijpe koffieboonen te plukken op de erven, en om de reeds droge koffie in de zon te leggen; de overigen moeten naar de verschillende sawahs gaan om rijst te oogsten; wie klaar is zoowel met het plukken van rijpe koffie als met het oogsten van rijst op het veld mag beginnen de droge tuinen (velden) schoon te maken". — Vertaling van de commissie.

tijdigheid der bewerking, om de padi tegelijk rijp te doen zijn, teneinde minder door de vogels te verliezen, welke gelijktijdige rijpwording toch nimmer juist plaats kan hebben en door het zaaien van vroege en late padi alsmede ketan geheel onmogelijk wordt gemaakt, en diergelijke argumenten meer van weinig waarde, die ook in andere streken niet geldig zijn, zooals bijv. in Kakas waar weder de regel geldig is niet allen tegelijk te zaaijen, daar dan geen werkkrachten en water genoegzaam voorhanden zijn, terwijl men hier zich toch niet beklaagt over het groote verlies door de vogels aangerigt.

Zijn diergelijke argumenten, als het verlies door vogels teweeggebragt, van weinig waarde en zou elke Geldersche boer de verhalen van zulke gebruiken met een ongeloovig hoofdschudden aanhooren, daar het verlies door de vogels, ruim wordt opgewogen door het oordeelkundig gebruik van de gronden, in verband met lokaliteit en beschikbaren tijd van den landbouwer, in de Minahasa hebben zij groote waarde, omdat zij de grondslag zijn voor de zoo gaarne uitgeoefende en daarom zoo noodzakelijk geachte bemoeijenis der hoofden.

Doch op vele plaatsen zou het anders kunnen zijn, zooals het reeds op sommige plaatsen anders is, zooals bijv. in de districten Tomohon, Sarongson en Langoan, alwaar de hoofden zich alleen met de rijstcultuur inlaten bij nalatigheid, dat echter zooals zij mij verzekerden weinig plaats heeft. Zelfs in het district Tonsawang, waar anders alles geregeld wordt, verklaarde het hoofd dat voor de padikultuur geen prentah behoefde te worden gegeven, de inwoners wachten wel het bevel van het hoofd af, maar zonder dat zouden zij toch ook planten enz.

De impulsie voor deze verbetering moet echter van boven komen, doch meestal wordt de inlander hiertoe onvatbaar geacht, als te lui en te vadzig, en zijn alleen dwangmiddelen bruikbaar om hem aan den arbeid te gewennen en hem ijverig te maken. Moet in het algemeen erkend worden, dat bij den inlander minder werkzaamheid gevonden wordt dan bij den europeeschen ambachtsman, ontegenzeggelijk doen zij echter hetzelfde, zij voorzien in hunne behoeften, die echter bij den ambachtsman ook door het klimaat zooveel grooter zijn dan bij den inlander, waardoor dan ook de inspanning voor de vervulling dezer behoeften niet gelijk kan zijn. Merkwaardig voorzeker zijn de woorden van een ontwikkeld hoofd in de Minahasa, die sprekende over de ontwikkeling van dit gewest zeide: „wanneer het het der Regering werkelijk ernst is met de ontwikkeling der Minahasa, dan moet de dwang worden verlaten. Wat hebben de dwangmiddelen voortgebragt onder den Resident Janssen? weinig is nog maar aanwezig van al die gedwongen aanplantingen en de inlander is er niet ijveriger door geworden. Neen de oorzaak der ontwikkeling moet niet komen door dwang, maar moet uit den inlander zelf voortkomen door meerdere behoeften".

Omtrent het aangeven der plaats en van den tijd wanneer

de tuinen moeten worden geopend (alle akkers worden hier tuin [1]) genoemd), heerscht het grootste absolutisme nog in de districten Saronsong, Ponosakan, Tonsawang, Remboken enz., daar wordt dan ook door het districtshoofd alles zelf gedaan.

Andere districten vormen de overgangen tot de in deze meer vrijzinnige districten, zoo wordt in sommige in overleg getreden met de nog bestaande tuinpriesters (tonaäs), in andere met de negorijhoofden, of wel is alles overgelaten aan dezen in overleg met de landbouwers, somtijds wordt ook de tijd aangegeven of onderling bepaald en daarna door de districtshoofden bij wijze van besluit vastgesteld, terwijl een ieder zijn gronden zelve uitkiest totdat eindelijk in de districten Langoan, Ares, Kakas, Toelimanbot, Toelian en Romoon alles meer aan den negorijman is overgelaten. Ook in Klabat di atas zou dit het geval kunnen zijn, zooals het districtshoofd dit verzekert, ware het niet dat allen slechts tegelijk mogen beginnen, en hunne tuinen bij elkander moeten hebben, zoodat zij verpligt zijn op het kommando van hun generalissimus te wachten.

Over het algemeen gebruikt ieder, op de plaatsen waar de tuinen zullen worden geopend, zijn eigen grond. Heeft echter een ieder op deze plek geen grond in eigendom, dan wordt meestal op daartoe gedaan verzoek door een grooteren landeigenaar, die al zijn daar aanwezige gronden niet gebruikt, een stuk in leen gegeven of wel wordt een stuk grond gehuurd, waarvoor meestal een of twee gantangs (van 40 tt.) padi met somtijds nog een paar honderd miloe vruchten wordt betaald.

In het district Negrie baroe moeten hiertoe gronden van Europeanen worden gehuurd, daar de inwoners hunne gronden grootendeels hebben verkocht, meestal betaalt ieder voor een tuin f 3.—. Ook van andere districten wordt soms grond geleend, bijv. van Bantek nabij de negorij Malalajang, waar voor elken tuin f 2.— wordt betaald.

De grond bij de negorijen is gewoonlijk in deelen verdeeld, waarvan het aantal afhangt van het aantal jaren dat men laat braak liggen, zoodat men na ommekomst van den cyclus op dezelfde plek terugkomt. Meestal zijn dit 5 stukken, soms meer en bijv. in de hoofdnegorij van het district Rembokan 3. De groote grondeigenaars hebben in elk zulk een deel hun eigen gronden.

In die districten waar de keus der gronden meer aan den inlander zelf is overgelaten, zijn de tuinen in meer stukken verdeeld en vormen zich groepen van eenige dapoers [2]), die hunne tuinen bij elkander openen, of wel zijn de tuinen zooals in de districten Tompaso, Kawangkoan, Sonder (alle drie voor zoover betrekking heeft op dat gedeelte hetwelk benoorden de Ranojapo ligt), Negrie baroe, Toelian, Toelimanbot, Kakas en Langoan meer verspreid daar alles meer aan den inlander is overgelaten.

In die districten waar groote familiegronden zijn, zooals Tonsawang,

[1]) Zie boven blz. 49 nt 2. — Noot van de commissie.
[2]) Gezinnen. — Noot van de commissie.

wordt aan den eigenaar de toestemming gevraagd op zijn grond een tuin te openen, hier neemt dan ieder een stuk van den aangewezen grond, dat ook plaats heeft in het district Ponosakan waar alle grond behalve de kintals [1]) districts- of algemeen eigendom is, zoodat dan ook in Ponosakan van communeel gebruik der gronden sprake kan zijn. Over het algemeen kan worden gezegd, dat daar waar de omstandigheden zich hier niet tegen verzetten, ieder zijn eigen grond gebruikt, of wel dien grond leent of huurt, alleen in Ponosakan waar alle gronden algemeen eigendom zijn, is het gebruik van deze gronden gemeenschappelijk.

In sommige districten zooals Tombariric is het bepaald verboden afzonderlijke tuinen aan te leggen.

Wat de sawahs betreft, deze worden door de eigenaars of de familie geheel naar hun inzien gebruikt en heeft hieromtrent dan ook geene regeling plaats.

De hoeveelheid grond door ieder bezeten is moeilijk op te geven door de vele familiegronden, doch kan men omtrent de pasinigronden aannemen dat de minsten 4 à 5 tektek [2]), de meesten 15 à 20 en enkelen tot 40 en zelfs tot 70 à 80 tektek bezitten. In sommige districten zooals Remboken zijn weinig groote landbezitters, zoodat hier gemiddeld elk ongeveer 5 tektek bezit. De familiegronden zijn vooral groot in het district Tonsea, zoo zelfs dat van sommige slechts gedeelten voor den landbouw worden gebruikt.

De uitgestrektheid der tuinen die jaarlijks worden aangelegd, verschilt natuurlijk naar de hoeveelheid handen waarover beschikt kan worden. De kleinste tuinen van ongehuwde personen bedragen 1 tektek, slechts zeer zelden daalt dat soms, zooals in het district Klabat di bawah, tot ½ tektek. Meestal zijn de tuinen van 3, 4, 5, enkele keeren van 8 en zelfs 10 tektek zooals in de districten Likoepang, Ares, Romoon, Sonder enz. In het district Tonsea zouden enkele zijn die tot 15 tektek 's jaars bewerken.

Wat de sawahs betreft, in het district Tonsawang bezitten alle inwoners deze soms tot 1½ à 10 tektek buiten de familiesawahs. Ook in det district Kakas bezitten allen sawahs, zelfs sommigen tot 40 tekteks. Jaarlijks wordt door de minsten 1½, meestal echter 3 à 4, soms 8 à 9 tekteks gebruikt. Sommigen maken dan ook geen gebruik van drooge tuinen dan alleen somtijds voor miloe. Te Remboken, Toelian en Toelimanbot zijn de bezittingen minder groot en bedragen van 1 à 2 tot 10 à 15 tektek. De sawahs in het district Tomohon zijn van zeer geringen omvang en hebben weinig waarde. In het district Tonsea worden nogal veel sawahs aangetroffen, terwijl in het district Ratahan de bouw van sawahs als niet genoeg loonende geheel is opgegeven.

Dikwerf worden sawahs verhuurd, in Toelian en Toelimanbot voor de halve opbrengst [3]), terwijl de eigenaar zaaipadie en soms

[1]) Woonerven. — Noot van de commissie.
[2]) Zie boven, blz. 25 nt 2. — Noot van de commissie.
[3]) Dus geen veldhuur, maar deelbouw. — Noot van de commissie.

gereedschappen geeft, in Remboken voor f 10 à 15 de lirang (ongeveer een tektek), in Kakas geeft insgelijks de eigenaar de zaaipadi, de huurder krijgt $1\frac{1}{2}$ waleleng [1]) ($\frac{1}{10}$ tektek), terwijl de overblijvende $8\frac{1}{2}$ waleleng tusschen den eigenaar en huurder gelijk worden verdeeld enz.

In Tonsawang worden de sawahs meestal in leen gegeven zonder eenige vergoeding.

De werktuigen bij den landbouw gebezigd zijn: de ploeg, de patjoel, schop babi (een houten schop van nibonghout vervaardigd), de bijl, de peda of kapmes en de koeda-koeda, zijnde een lang stuk ijzer aan weerskanten scherp, meestal gebruikt voor het uit den grond halen der wortels van alang alang, glaga enz.

Alle werkzaamheden bij den landbouw worden in den regel gezamenlijk verrigt, deze instelling afkomstig van het patriarchale [2]) familieleven, nam meer en meer een bepaalden vorm aan en gaf aanleiding tot het ontstaan der mapaloes [3]).

Vroeger toen de familie nog niet zoo uitgebreid was, zouden alle werkbare mannen (en welligt ook vrouwen, hoewel de arbeid van de vrouwen toen minder noodig was, daar men om de geringe behoeften te vervullen tijd genoeg had) zich hebben vereenigd onder het hoofd der familie, en onder zijne leiding al het akkerwerk enz. hebben verrigt. Toen de familie grooter werd, verdeelden de werkbare mannen zich in eenige ploegen, die òf oudsten aan het hoofd hadden òf zelf een hoofd kozen. Al de personen in een mapaloes werkzaam bebouwden successivelijk al hunne akkers, terwijl de volgorde en de hoegrootheid van de taak dagelijks af te werken bepaald werd door het hoofd der mapaloes, wordende door de gezamenlijke bearbeiding van den grond een staat van wedstrijd in het leven geroepen en de eer van ijverig te zijn geprikkeld.

Langzamerhand ontstonden wetten bij deze inrigting waarbij de luie een zekere straf moest ondergaan; zoo werd hij bijv. gestraft door onthouding van visch of vleesch bij zijn eten, of werd hem het gezigt zwart gemaakt enz. Hij wiens tuin dien dag werd bearbeid was verpligt voor de voeding te zorgen, waaromtrent vooraf werd overeengekomen, waaruit dezelve zou bestaan.

Daar groote gezinnen die over veel werkkrachten konden beschikken, groote tuinen hadden, werden door hen ook meer personen bij de mapaloes gevoegd, zoodat op deze wijze ieders aandeel in de mapaloes in evenredigheid stond met het verkregen werk enz. enz. Op deze wijze werden alle regten en verpligtingen bij de mapaloes geregeld.

Deze instelling oppervlakkig gebaseerd op het communisme, had

[1]) Zie Adatrechtbundel III, blz. 136, 142. — Noot van de commissie.

[2]) Aartsvaderlijke, zie boven, blz. 25 nt 1. — Noot van de commissie.

[3]) Mapaloes (van paloes) wordt in de volgende bladzijden voortdurend beschreven — gelijk ook Graafland doet — als een vereeniging, een rechtspersoon. Het schijnt, integendeel, slechts te zijn een gemeenschappelijk handelen, een wijze van arbeidsverrichting (nl. bij wege van onderling of wederkeerig hulpbetoon), zie Adatrechtbundel III, blz. 53 en 193, en IX, blz. 23, 42 en 146. — Noot van de commissie.

inderdaad geen zweem daarvan, maar was geheel gegrond op de regten van elk individu op het verkregen werk, naarmate van den gepresteerden arbeid. Was vroeger welligt de mapaloes eene communistische instelling, toen primitief de gronden niet onder de gezinnen waren verdeeld, toen deze verdeeling werd gevolgd, hield dat communistische geheel op en werd de leus bij de mapaloes: „als ik zooveel voor u doe, moet gij ook evenveel voor mij doen".

Is de instelling van de mapaloes karakteristiek wat betreft de reeds vroeg gekende waarde van den arbeid, waardoor de luie met hoon en de vlijtige met eer werd overladen, zij is dat te meer door de eer die aan de vereeniging zelve werd bewezen. De mapaloes, vooral toen daarbij van de Nederlandsche vlag gebruik werd gemaakt [1]), die steeds vooruit werd gedragen en op het veld bij het werk werd opgerigt, moest door een ieder worden gegroet, terwijl de nalatige werd gestraft door hem alles af te nemen wat hij bij zich had, hem te noodzaken een lied te zingen enz. Veel van die gebruiken en wetten zijn door den tijd vervallen, doch de inrigting zelve, door de meesten uitmuntend gekeurd, is hier meer daar minder behouden, terwijl de zich meer en meer ontwikkelende landbouw ook reeds op sommige plaatsen tot individueelen arbeid heeft gevoerd.

Spreekt de mapaloes reeds uit vroegeren tijd van den ijver en arbeidszin van het volk, nog moet worden erkend, dat die instelling haar nut heeft op die plaatsen waar de individueele belangen nog weinig zijn ontwaakt, en waar het nog geen axioma is geworden dat eigen hulp de beste is.

De mapaloes is echter op de baan der ontwikkeling een groot struikelblok voor den landbouw, waardoor het nut van sommige verbeteringen, door enkele individuen ingezien, niet gemakkelijk kan worden toegepast, het zou daarom wenschelijk zijn, dat, daar nog in sommige districten met hand en tand aan de mapaloes wordt vastgehouden, hieromtrent zonder bepaald verbod, wat meer vrijheid werd gelaten, en niet ieder werd genoodzaakt in de mapaloes te werken; de vooruitgang zal naarmate zich hiertoe de behoefte doet gevoelen, zooals reeds in eenige districten heeft plaats gehad, de rest doen om de waarde van den individuelen arbeid te verheffen boven den gemeenschappelijken, en de mapaloes terug te wijzen tot dat tijdvak in de geschiedenis der Minahasa, toen hoewel flaauw bewust van eigen kracht, nog in het donker werd rondgetast naar de beste uiting daarvan.

Merkwaardig is de wijziging van het doel der mapaloes in de districten Toelimanbot, Toelian, Saronsong, Kawangkoan enz., waar dezelve het karakter heeft aangenomen van een arbeidsvereeniging, die tegen betaling bij ieder die dat verkiest komt werken; meestal heeft de betaling hiervan plaats per dag of per hoeveelheid werk (borong), in Kawangkoan wordt echter de betaling ook per uur gerekend.

[1]) Zie Adatrechtbundel III, blz. 193. — Noot van de commissie.

In de meeste districten, welligt overal, heeft de mapaloes-vereeniging een meer blijvend karakter, zoodat met elk jaar zich nieuwe vereenigingen vormen, maar de oude vereenigingen blijvend zijn. Dit is natuurlijk vooral daar het geval, waar de mapaloes al hare vrijheid mist en dit eigenlijk meer eene gedwongen regeling is van den arbeid. Zoo heeft bijv. in het district Tonsea, waar elke negorij in vier wijken is verdeeld, elke wijk een mapaloes-vereeniging staande onder de mewetteng [1]) van die wijk.

Hierdoor worden deze vereenigingen ook gebruikt bij de Heerendiensten, zoo wordt bijv. gezegd dat de wegen met mapaloes worden onderhouden, doordat bijv. de werkbare mannen van een wijk last krijgen een stuk weg in orde te maken. Daar echter bij diergelijke mapaloes niet alleen heerendienstpligtigen zijn, maar ook dikmaals jongelingen of kinderen die pas van school zijn, en ook de vrouwen mededoen, doet de vraag zich voor, hebben hierdoor geen misbruiken plaats, zoodat zij, die niet heerendienstpligtig zijn toch mede moeten werken? Dat dit wel eens het geval moet zijn, ten minste wel het geval is geweest met de kultuurdiensten, blijkt uit het voorgevallene met de Gouvernements-koffietuinen aan den overkant der Ranojapo, alwaar nog in 1869 de vrouwen en jonge meisjes, zelfs met de rotting naar de tuinen werden gedreven, dat ook in andere districten zooals in Sonder vroeger voor de vrouwen gewoonte was [2]). Het gebruik van de mapaloes zoowel voor de werkzaamheden in heerendienst, als bij de koffijkultuur, dient dus streng te worden tegengegaan, ten minste in die tuinen die niet vrijwillig zijn verdeeld.

De meeste vrijheid in de mapaloes heerscht in de bergdistricten: Toelimanbot, Toelian, Tomohon, Saronsong, Remboken, Kakas en Langoan, hier zijn niet allen verpligt met de mapaloes mede te doen, maar zijn er ook eenigen die alleen met hun gezin de velden bebouwen, terwijl in Toelian, Toelimanbot, Kakas enz. vele vrouwen niet met de mapaloes medegaan, maar òf afzonderlijk in de tuinen wat werk verrigten, òf zich ook bezighouden met naaijen, cigaren en matten maken enz. In de districten Toelian, Toelimanbot, Kakas, Saronsong, Kawangkoan en Sonder, doen de gehuwde vrouwen in den regel niet mede, echter wel bij wieden en oogsten.

In de districten Tonsea, Klabat di atas, Likoepang, Kakaskasan, Tombaririe, Bantik, Ares, Tonsawang, Ponosakan, Pasan — Ratahan enz. is de mapaloes meer of minder gedwongen, zijn de hoofden meerendeels aangewezen als hoofd van de mapaloes, en zijn ook de vrouwen, zoowel gehuwde als ongehuwde en buiten twijfel ook zwangere, verpligt mede te doen. Na het uitrukken der mapaloes gaan dan de negorijhoofden dikwerf hunne negorij rond, om hen die stil zijn achtergebleven naar het werk te sturen, en moet dan

---

[1]) Meervoud? „Verdeeler", staande onder het wijkhoofd, zie Adatrechtbundel III, blz. 94, 129, VII, blz. 360, IX, blz. 21. — Noot van de commissie.

[2]) Miss. kontroleur Amoerang 15 Jan. 1869 N°. 22; miss. res^t. Menado 20 Jan. 1869 n°. 225; miss. kontroleur Amoerang 12 Junij 1869 N°. 374; miss. res. Menado 19 Junij 1869 N°. 1764.

ook aan het negorijhoofd bij dringende verhindering worden kennis gegeven; ook den nalatigen in hun werk wordt door de hoofden, zooals in Tonsea, gelast hun werk den volgenden dag af te maken.

De vraag doet zich voor of het in de stranddistricten anders zou kunnen zijn en of de hoofden ook hunne magt overschrijden door alles te willen regelen en kommandeeren? Hoewel de korte tijd dien rapporteur aan het onderzoek heeft kunnen wijden, in verband met de hem opgedragen veel omvattende punten van onderzoek, niet toereikende was om hieromtrent volkomen ingelicht te worden, komt het hem toch voor dat het laatste gedeelte der vraag met ja moet worden beantwoord, waartoe te meer grond bestaat, wanneer men, zooals in Ponosakan en Kakaskasan, door de districtshoofden o.a. hoort beweren, dat ieder zijn tuinen moet hebben daar zij anders met andere zaken hun brood zouden verdienen, en alsdan bij ziekte geen eten zouden hebben, of wel dieven zouden worden, dat zooals het hoofd van Tombariric verklaart de bemoeijenis met de kultuur te Woloan niet noodig is, daar de inwoners geen ander middel bezitten om geld te verdienen, of, zooals in Toelian en Tonsea werd gezegd, dat de tegenwoordige regeling alleen uit gewoonte werd gevolgd, doch niet noodig was en de inlander alleen nalatig was door ziekte, enz.

In sommige distrikten zooals Kawangkoan, Sonder enz. bestaat eene zoogenaamde mapaloes titah. De landbouwers die hun velden niet goed hebben bewerkt worden in eene ploeg mapaloes vereenigd, en moeten onder de leiding van een hoofd hun werk verbeteren. Ook bestaat in die districten, waar mapaloes meer gedwongen arbeid is, op last van het distriktshoofd eene mapaloes van meisjes en jongens beneden de 20 jaar, die wat meer vrijheid hebben en hun eigen hoofd verkiezen [1]). In de andere distrikten voegen zich deze bij de gewone mapaloes.

Ook de schooljeugd is in de districten Sonder, Kakaskasan, Kawangkowan enz. niet vrij gesteld, zoodat kort na het eindigen der school op den middag, het geluid der tifa verkondigt dat bij hen met den paplepel reeds dwang en regeling wordt ingevoerd.

Ten gevolge hiervan heeft dan ook vroeger in de Minahasa wel eenige vertooning plaats gehad van tuinen door kinderen onder aanvoering der schoolmeesters aangelegd en onderhouden, doch die tuinen zijn afgeschaft [2]). In het jaar 1872 werd echter door de zendelingvereeniging in de Minahasa [3]) de ondersteuning gevraagd van het bestuur, om die schooltuinen weder op te rigten (wel een bewijs hoe de inlander deze tuinen beschouwde) waarin echter wij-

[1]) Vgl. voor West-Java, Adatrechtbundel IV. blz. 520 en 576. — Noot van de commissie.

[2]) In de opgave van de ontvangen gelden van de christelijke gemeenten in de Minahasa, voorkomende in de Tjahaja Sijang van 29 Juni 1874, worden eenige ontvangsten vermeld „Harga buwah buwah kebon" [geld van tuin-, veldproducten], of hier dus nog aan tuinen moet worden gedacht is rapporteur onbekend.

[3]) Miss. Zendelingvereeniging 19 November 1872.

selijk door het bestuur niet werd getreden. Voorzeker was dit verzoek zeer vreemd, daar de slechte invloed dezer tuinen op de jeugd bij de Zendelingvereeniging zeer goed bekend was, blijkens hetgeen zij vroeger aanvoerde [1]) als argument om de schooltuinen af te schaffen, namelijk uitputting van kracht en nadeelige invloed op de ligchamelijke en geestelijke ontwikkeling der kinderen. Een der kontroleurs vermeende reden te hebben te kunnen veronderstellen, dat deze maatregel zou moeten dienen tot het aanleggen van notenmuskaattuinen, waaruit bij de meer en meer rijzende prijzen de onkosten voor de onderwijzers enz. zouden kunnen gevonden worden.

§ 2. De verschillende kultures met uitzondering der koffijkultuur.

a. De padie en miloe [2]) kultuur.

In vroegere tijden, hoewel de rijstkultuur reeds lang in de Minahasa bekend was, was het hoofdvoedsel miloe en sagoe en werd de rijst meestal aan vreemdelingen opgedischt, of welligt ook bij feesten gebruikt. Zulk een toestand wordt nog beschreven in het generaal verslag over de Residentie in 1825.

In dat jaar werd een begin gemaakt met het toepassen van verbetering op den landbouw . . . . . .

De velden voor de miloekultuur gebezigd zijn dezelfde als voor de drooge rijstkultuur.

Zijn de velden voor de drooge rijst- en miloekultuur aangewezen, dan wordt overgegaan tot het zoogenaamde openen der tuinen, dat in de bergen wat vroeger, somtijds zooals in de distrikten Kawangkoan en Tombaririe reeds in de maand Maart, in Sonder echter in de maand Junij enz., aan de stranden echter in Julij, Augustus of September, in Pasan-Ratahan en Ponosakan in de maanden Oktober en November plaats heeft.

De eerste werkzaamheden worden mamaras genoemd en bestaan uit het opruimen van het struikgewas, alang-alang enz. enz., waarna het zware hout wordt omgekapt. Is de arbeid, die vooral zwaar is op oude djoeramehs (alle velden in braak worden in het algemeen djoerameh genoemd), afgeloopen en heeft het omgekapte hout lang genoeg gedroogd, dan volgt het mamoeroek, dat bestaat in het zooveel mogelijk verbranden van de omgekapte struiken, boomen enz., waartoe behalve de groote boomstammen alles klein is gekapt. Wordt bij dit werk droog weder getroffen, dan kan hetzelve volledig plaats hebben en krijgen de tuinen dan ook eene grootere uitgebreidheid.

Het branden geschiedt tweemaal, ten minste wanneer men door invallende regens niet genoodzaakt is na eens branden de tuinen te beplanten, zooals bijv. plaats heeft in Bantik, na de eerste maal worden de eenigzins zware takken als brandhout naar huis gebragt,

[1]) Miss. Zendelingvereeniging 10 Mei 1860.

[2]) Mais, zie Adatrechtbundel III, blz. 69, en VII, blz. 205. — Noot van de commissie.

het overige hout op hoopen bij elkander gebragt en weder verbrand. Hierna wordt de asch over het veld verdeeld, de zware stammen met het eene uiteinde op de overeindstaande drie voet hooge stompen der omgekapte boomen gelegd, en verder alles opgeruimd. Na welke bewerkingen in de meeste distrikten de grond geheel gereed is om het zaad te ontvangen.

Overal in de Minahasa wordt eerst miloe gepoot, somtijds, zooals in Kawangkoan, tweemaal achter elkander en daarna rijst, waartusschen dikmaals nog miloe, doch op grooteren afstand dan bij den eersten keer. In andere distrikten waar minder miloe wordt verbouwd, wordt de rijst gezaaid, wanneer de eerste miloe bijna rijp is. In het distrikt Klabat di atas wordt tusschen de rijst geen miloe gepoot, maar poot men deze na de rijst. In Kawangkoan en Tonsawang worden ook wel tuinen alleen voor de miloe geopend.

. . . . . .

De natte rijstvelden welker bewerking veel lichter is, doordat hier niet van braak wordt gebruik gemaakt, worden in de maanden December, Januarij of Februarij gereed gemaakt. In het aan sawahs zoo rijke distrikt Tonsawang, is de bewerking zoo primitief mogelijk. Men laat hiertoe het water van de velden loopen, die sinds de vorige padieoogst als vijvers zijn gebruikt of waarop men ook het water heeft laten staan om het opschieten van lastig onkruid te voorkomen. De velden worden daarna van de waterplanten en andere onkruid gezuiverd, waarna ze een paar dagen vóór de beplanting worden droog gelegd. Zijn de plantjes na verloop van eenige dagen goed opgekomen, dan laat men wat stroomend water toe enz.

In de distrikten om het meer van Tondano is de bewerking van de velden veel beter, vooral in de beide Tondano's, Kakas en Langoan. Hier, vooral in de laatste distrikten, wordt van de ploeg gebruik gemaakt, na welke bewerking ook de egge nog over het land gaat . . . . . .

De bewerking heeft bij de sawahs ook dikmaals in mapaloes plaats, doch minder dan bij drooge velden; zij dan ook die sapies bezitten, of ook wel enkelen zonder deze, zooals bijv. in Kakas met de meeste gehuwde mannen het geval is, bewerken hun sawahs zelven, dus buiten de mapaloes.

Ook hierbij maakt men soms gebruik van huurlingen, die tegen dezen tijd gemakkelijker zijn te vinden, dan gedurende het in gereedheid brengen der drooge tuinen. In Kakas neemt men huurlingen voor een half of geheel jaar, voor één sapie, kleeren driemaal in het jaar, alsmede eten en woning. In Tonbasian voor f 0.20 met eten en koffie per dag, in Tonsawang voor f 0.20, kinderen f 0.15 per dag enz.

Wegens gebrek aan handen of somtijds, zooals in Kakas, aan eene genoegzame hoeveelheid water, worden de sawahs niet alle tegelijk bebouwd, doch heeft dit successivelijk plaats, zoodat dan ook hier vanaf de maand Julij tot November geoogst wordt.

Het oogsten der padie, veelal met mapaloes, is hier evenals op

Java, eene werkzaamheid waaraan een ieder deelneemt, waarbij de negorijen gedurende eenige dagen als het ware geheel verlaten zijn, en de bevolking in hunne hutten (seaboea) op het veld verblijf houdt. In Kakaskasan wordt soms voor het plukken, wanneer dit niet met mapaloes plaats heeft, betaald $\frac{1}{2}$ gantang padie per dag, in Toelimanbot 1 gantang van de zeven, in Kakas een van de zes enz. Somwijlen komt ook wel de familie van andere distrikten helpen, of ook wel plukt de geheele negorij zooals in Tonsea, waarbij eten (rijst en visch) in zulk eene hoeveelheid moet worden gegeven, dat ieder iets mede kan nemen naar huis, ook koekjes mogen niet worden vergeten. Hier wordt ook gebruik gemaakt van huurlingen, die uit andere distrikten tegen den tijd van het betalen der hassil komen werken, veelal van Toelimanbot.

. . . . . .

b. De kakaokultuur.

Van de omstreken van Menado werd reeds in 1825 vermeld, dat men daar kakao begon te planten, gedeeltelijk voor eigen gebruik, gedeeltelijk voor den uitvoer, bedragende deze in de laatste zes maanden van dat jaar 45 pikols. De prijs van de kakao was toen f 52.

Uit deze omschrijving schijnt te blijken, dat de kakaokultuur toen alleen door Europeanen of hunne afstammelingen te Menado gevestigd werd gedreven. Na dien tijd breidde de kultuur zich ook geheel en al vrij welligt onder de inlanders uit [1]). Reeds voor het uitbreken der ziekte in de kakao, hadden vele huisgezinnen tuintjes aangelegd van 20, 30 tot 100 boomen, terwijl toen ook groote tuinen in het bezit waren van particulieren.

Of van af het begin dezer kultuur de hoofden, zooals vroeger ook met het verzamelen van boschproducten en met de jagt en vischvangst plaats had, eenige geschenken daarvan ontvingen, dan wel later dit door het bestuur werd ingesteld is onbekend. In 1850 echter werd aan de hoofden hiervan betaald $\frac{1}{10}$ in natura van de opbrengst of f 2 per pikoel [2]).

. . . . . .

c. De notenmuskaatkultuur.

. . . . . .

d. De tabakskultuur.

. . . . . .

e. De overige kultures.

. . . . . .

Hoofdstuk II. Koffijkultuur.

. . . . . .

Langzamerhand had zich naast de Gouvernements-koffiekultuur de zoogenaamde pasini of particuliere koffiekultuur van den inlander

[1]) Miss. res. Menado 20 Januarij 1850 N°. 31.
[2]) Ook door leden van het district? — Noot van de commissie.

ontwikkeld. Reeds vóór de invoering der Gouvernementskultuur, zooals vroeger is vermeld, hadden eenige inlanders, geheel uit eigen beweging, hier en daar zooals op kintals (erven) enz., eenige boomen aangeplant waarover zij toen de geheele vrije beschikking hadden [1]).

De vóór de invoering der Gouvernements koffiekultuur bestaande vrije kultuur, werd door die invoering, waarbij het produkt tegen een geringen prijs in de pakhuizen moest worden geleverd, vernietigd. Enkele inlanders gingen echter met deze aanplantingen door....

. . . . . .

Hoofdstuk IV. Lasten van de bevolking buiten de kultuurdiensten.

§ 1. Algemeene beschouwingen.

. . . . . .

Buiten en behalve de bovenstaande lasten, was de bevolking nog bezwaard met de volgende diensten en leveringen aan de hoofden.

Aan het eerste hoofd: het maken, onderhouden enz. van padituinen van de hoofden (met uitzondering van Bantik) ter grootte van 10, 15 à 20 kojangs, leverende in eenige balken [2]) de huisgezinnen die niet aan deze tuinen arbeidden, elk een gantang padi (40 tt.) of wel eene gelijke waarde in goemoetoe of iets anders. Verder eenige geschenken bij jagt of vischvangst, bij verhuren buiten het district, bij huwelijken, bij het stellen van grensscheidingen, bij echtscheiding enz. [3])

De Bantikkers betaalden 24 stuivers aan hunne hoofden, wanneer zij langs de kust handel dreven, bij het zoeken van moleo eieren 10 stuks, alsmede een gedeelte der gevangen visch enz.

Aan de tweede hoofden hetzelfde doch alles op mindere schaal.

Voor de mindere hoofden bestonden geen bepaalde inkomsten, wordende ook in eenige negorijen voor de mindere hoofden gewerkt.

Aan de tuinpriesters werd door elk gezin een gantang (40 tt.)

---

[1]) Deze aanplantingen werden in tegenstelling van de Gouvernementstuinen, die kalakeran (algemeene) tuinen werden genaamd, met den naam van pasini (bijzonder, particulier) aangeduid, later toen ook van deze pasini op last tuinen werden aangelegd, die dus niet aan één maar aan vele personen toebehoorden en dus meer algemeen eigendom van de negorij waren, kregen deze tuinen ook wel den naam van kalakeran pasini en de Gouvernements tuinen behielden die van kalakeran of wel kebon teratoer, dewijl de naam van pasini meer in het algemeen de beteekenis kreeg van vrijwillig (hoewel dikwerf gedwongen) in tegenstelling van de bij Gouvernements Besluit ingestelde gedwongen koffijkultuur, wordende echter de naam van pasini ook in het bijzonder toegepast op de boschkoffie, die zonder directe tusschenkomst der hoofden in de tuinen (velden) was aangeplant. Men had alzoo in de Minahasa de volgende soorten van aanplantingen: kintal koffie, pasini koffie, kalakeran pasini en kalakeran of kebon teratoer, waarbij later nog de pagger kofffe werd gevoegd.

[2]) Walaks, districten, zie boven, blz. 1 vv. — Noot van de commissie.

[3]) Uit zulke betalingen aan de hoofden valt veel te leeren voor de vraag, hoever de bemoeienis van district of negorij ging en hoe het beschikkingsrecht over grond zich uitte. Vgl. Adatrechtbundel XIV, blz. 192. — Noot van de commissie.

padie opgebragt, terwijl op afgelegen plaatsen dit wel vijf gantangs bedroeg.

Bij het bouwen van een huis door de kepala balk, werden zij door de onderhebbenden geholpen, dat ook in sommige districten voor de tweede hoofden en oud-hoekoems plaats had, wordende de inlanders die voor de hoofden werkten door hen gevoed, waarbij echter dikmaals misbruiken plaats hadden, zoodat de inlanders zelven voor hun voeding moesten zorgen.

De wegen die toen in de Minahasa bestonden waren: van Menado naar Kema en Tondano, verder naar Sonder, over Langoan naar Belang en Tonsawang. Van Menado naar Likoepang en over Tanawangko naar Amoerang, als ook van alle aan het strand gelegen etablisementen naar de binnenlanden. Daar in dien tijd nog geen pedaties werden gebruikt, zullen deze wegen niet zeer breed zijn geweest en vorderden zij ook weinig onderhoud.

. . . . . .

Wat de heerendiensten betreft, deze werden opnieuw geregeld [1]) en daaromtrent bepaald:

1e dat na de invoering van het contingent alle dienstbaarheid zonder loon werd afgeschaft, met uitzondering van:

a. het aanleggen en onderhouden van de openbare wegen en bruggen, het bezetten der noodige wachten en het onderhouden der voor de openbare veiligheid vereischte inlandsche prauwen.

b. het vervoeren van gevangenen, het overbrengen van dienstbrieven en het doen van zoodanige diensten bij de eerste inlandsche hoofden als door het gebruik (adat) bevestigd en gewettigd zou worden.

2e dat alle andere diensten, welke ten behoeve van den lande of voor het gerief van particulieren, door het bestuur worden gevorderd, niet anders dan tegen betaling van een billijk loon mogten plaats vinden.

. . . . . .

Ook werd de Resident aangeschreven, voorwaarden te ontwerpen voor de uitbesteding van het vervoer van gouvernementsprodukten, goederen en gelden, welke wijze van vervoer met 1 Januarij een aanvang zou nemen;

de negorijen omtrent het daarstellen van kalakeranhuizen [2]) geheel vrijheid van handelen te geven, en eene schikking met de betrokken negorijen te maken, omtrent het bestendigen van kalakeranhuizen, daar waar zij voor reizigers onvermijdelijk noodig zijn, terwijl moest worden getracht vaste personen te krijgen voor het beheer en de voorziening van reizigers van voeding en ververschingen, tegen betaling volgens een tarief door den Resident goed te keuren, wordende van den Resident opgaven gevraagd, waar logies buiten die door de kontroleurs bewoond noodig waren.

---

[1]) Gouvernementsbesluit dd. 3 September 1850 n° 11.

[2]) Zie boven, blz. 60 nt 1. — Noot van de commissie.

In te gaan met Julij 1868 werden de kontroleurs van Kema, Tondano, Tanawangko en Belang in het genot van indemniteit van huishuur à f 40 's maands gesteld, zoolang zij in de loges wonen, welke som in de distriktskas moet worden afgedragen.

Behalve deze milde regeling der heerendiensten [1]), werden door de Regering voorstellen aan het opperbestuur gedaan, om de inlandsche hoofden uit 's lands kas te bezoldigen, waarvoor de pinontol diensten bij de hoofden zouden vervallen.

Hierop werd berigt ontvangen [2]), dat de Minister van Koloniën de goedkeuring van Z. M. den Koning op deze maatregel had verkregen, terwijl zijne Excellentie de Gouverneur Generaal werd gemachtigd, hieraan uitvoering te geven, wanneer de benoodigde fondsen bij de begrooting zouden zijn toegestaan. Op de hierop volgende begrooting van 1875 werden voor deze uitgaven geen fondsen uitgetrokken en moest aldus de bevolking der Minahasa het denkbeeld van verligting, waarmede zij zich reeds lang had gevleid, laten varen, om stilzwijgend toe te geven aan de overdreven vorderingen der inlandsche hoofden, zoowel voor hun eigen als voor de verrijkking der particulieren, zooals waarschijnlijk op dit oogenblik in het Langoansche plaats heeft.

. . . . . .

§ 2. Heerendiensten.

. . . . . .

. . . . . .

Transport van gevangenen heeft meestal plaats door de eene negorij naar de andere, of wel door kleine hoofden, zooals kapala djagas, of ook wel soeroean's, hebbende districtshoofden geen oppassers zooals op Java.

. . . . . .

d. De huis-, tuin- en staldiensten bij de van landswege erkende hoofden.

Deze diensten, pinontoldiensten genaamd, geregeld bij Besluit Resident van Menado dd. 15 November 1851 N°. 648, behooren onder diegene waarvan het meeste misbruik [3]) wordt gemaakt, door dagelijks meer pinontols te doen uitkomen dan is toegestaan, door hen langer, tot zelfs 8 á 14 dagen achtereen, in het werk te houden, door hun taak zoo groot op te geven dat zij die niet in een dag af kunnen, of wel, zooals bij de tabakskultuur te Langoan, door hunne diensten aan anderen te verkoopen.

Deze misbruiken werken te sterker, omdat de pinontols slechts zelden over de bestaande misbruiken durven klagen, daar zij toch

[1]) Gouvernementsbesluit dd. 27 Januarij 1874 n° 9.
[2]) Missive Minister van Koloniën 14 Julij 1874 Lt A. n° 26/1190.
[3]) Missive Kontroleur Tondano 14 April 1868 N°. 139.

later weder in handen vallen van hetzelfde hoofd en dan dikmaals voor hun klagt moeten boeten.

Van de hoofden daarentegen hoort men niets anders dan klagten over den last om de pinontols te doen uitkomen, het weinigje werk dat zij verrigten enz, zoo werd mij door den majoor van Tompaso verzekerd, dat hij bijna niemand kreeg, door den majoor van Sonder, dat wegens het geringe werk der pinontols hij verpligt was menschen te huren voor het snijden van gras enz.

Ook werd mij medegedeeld dat de districten Ares en Negrie baroe menschen lokten, door hen alleen dapoergelden te laten betalen, zonder eenige heerendienst van hen te vergen, waardoor de pinontols in andere districten niet wilden uitkomen, onder bedreiging van naar Ares en Negrie baroe te zullen verhuizen.

Moge een gedeelte van dit alles waar zijn, dat echter veroorzaakt is door de misbruiken van die diensten gemaakt, zoo is echter een groot gedeelte daarvan niet aan te nemen, zooals bijvoorbeeld de klagt van den majoor van Tompaso die reeds zoo herhaaldelijk voor misbruik van magt, berooving van inlanders van hunne koffieaanplant, knevelarij enz. werd aangeklaagd en voorzeker wel zal zorgen dat hetgene hem toekomt ook door hem wordt genoten.

Even voor mijn vertrek uit de Minahasa, werd er juist in het district Tompaso een klagt onderzocht tegen den hoekoemtoea van Tolok, waaruit bleek dat hij sommige pinontols instede van dienst te verrigten liet betalen en de overige zooveel dagen langer aanhield.

Te verwonderen is het dan ook niet, dat toen zich in de Minahasa het berigt verspreidde, dat de pinontoldiensten zouden worden afgeschaft, dit heugelijke nieuws met vreugde werd ontvangen, terwijl nog steeds wordt gehoopt dat de Regeering de bevolking van dezen zwaren druk zal bevrijden.

De pinontoldiensten, waarbij voeding wordt verstrekt, bedragen tegenwoordig in de Minahasa per hoofd 's jaars van 8 tot 25 dagen, gemiddeld 12.

Buiten en behalve deze op de staten der heerendiensten bij de jaarverslagen voorkomende diensten bij de hoofden, moeten nog als zoodanig worden aangemerkt de diensten door de geheele negorij aan den hoekoem toea verschuldigd, bedragende voor elk werkbaar man vijf dagen in het jaar, waarvan 3 met en 2 zonder voeding. Deze diensten toch kunnen niet tot de gemeentediensten worden gerekend, evenmin als de pinontoldiensten voor de negorijhoofden, die ook door de negorijbevolking worden verrigt.

Het totaal aantal diensten voor de hoofden bedraagt aldus gemiddeld 17 dagen per hoofd per jaar.

. . . . . .

§ 3. De gemeentelijke diensten.

De diensten bestaan uit:

a. wachtdiensten in de negorijen,

b. onderhoud van wachthuizen, negorijscholen,

c. soeroeandiensten,
d. het overbrengen van brieven,
e. diensten bij de brandspuit.

a. Wachtdiensten in de negorijen.

Deze diensten, bestaande uit het bewaken der wachthuizen, het doen van nachtelijke rondes en het bewaken der pakhuizen, bedragen volgens de officiële staten 's jaars per hoofd: [van 0 tot 24 dagen,] gemiddeld 7 dagen.

Inderdaad hebben er echter meer diensten plaats dan op deze staten zijn vermeld, zoo is bijvoorbeeld vermeld in het district Kakas 5 man 's nachts, terwijl gebruikt worden 4 man overdag, 10 's nachts in de hoofdnegorij en 1 man in elke matani [1]) negorij. Te Langoan waar niets vermeld is, worden twee man per dag gebruikt. In het district Romoon op den staat nihil, zijn echter in alle negorijen overdag 1, 's nachts 2 man. In het district Saronsong moet wachtvolk uitkomen bij arrestanten, overigens wordt dit door de bevolking zelve geregeld. In het district Tombaririe, waar tegenwoordig veel branden zouden voorkomen, heeft men instede van 1 man overdag en 2 's nachrs, zooals op de staten voorkomt, overdag 3 à 4, 's nachts het overige gedeelte van eene geheele djaga bestaande uit 20 à 24 man. Deze djaga's wisselen elke week af. Aannemende de negorijen 4 djaga's hebben, dan zou elk dienstplichtige 91 dagen per jaar voor de wachtdienst moeten uitkomen. Onder deze dienst is ook begrepen het bewaken der Gouvernements pakhuizen [2]).

b. Onderhoud van wachthuizen en negorijscholen.

Voor deze diensten is met geen de minste zekerheid een cijfer te bepalen.

Het geheel aantal wachthuizen, volgens de jaarlijksche staten van de heerendiensten, bedraagt 57, waarvan alleen in Tonsea 50 zijn. In werkelijkheid bestaan er echter meer, zoo hebben onder anderen de districten Pasan, Ratahan, Tompaso, Kawangkoan, Bantik, Ares elk een wachthuis, terwijl in de districten Klabat di bawah, Tombaririe en Kakas in alle negorijen een wachthuis is, van welke wachthuizen geen melding wordt gemaakt op de staten.

Deze diensten, ook voor de negorijscholen, hebben door de geheele negorijbevolking plaats, op last van de inlandsche hoofden, terwijl in het district Tonsea de huizen der schoolmeesters ook nog onderhouden worden.

c. Soeroeandiensten.

Daar de districtshoofden geen oppasser hebben, wordt hierin door zoogenaamde soeroeans voorzien, dat meestal vaste personen zijn, die van andere heerendiensten zijn ontslagen, en zich dikwerf

---

[1]) Gehucht. — Noot van de commissie.
[2]) Missive Direkteur Binnenlandsch Bestuur dd. 15 December 1869 n° 8902.

vrijwillig hiertoe aanmelden, in het vooruitzigt later in de een of andere betrekking geplaatst te worden.

Meestal hebben alleen de eerste districtshoofden soeroeans, in Tonsea en Sonder echter ook het tweede districtshoofd [1]). Hun aantal bedraagt 4, 5 tot 12, meestal echter 6. In Kakaskasan heeft het district in elke negorij een soeroean, die opkomen naarmate dit noodig is. In andere districten komen zij dagelijks op. Zij betalen Hasil en dapoergelden en zijn niet vrij van pinontoldiensten, echter wel van de gewone heerendiensten, behalve in het district Kakaskasan waar zij wel van de wachtdiensten, echter niet van de heerendiensten vrij zijn. Dikmaals vervangen zij bij ziekte de kepala djaga, en houden bij de kultuurdiensten meestal toezigt evenals de andere kleine hoofden.

Zij worden gebezigd voor het overbrengen van meer gewigtige boodschappen, ook wel van brieven en ter geleiding van gevangenen, die door de districtshoofden naar den kontroleur worden opgezonden. Ook verrigten zij wel huiswerk bij de hoofden.

d. Het overbrengen van brieven.

Voor de correspondentie van de districtshoofden met de tweede hoofden, zoo zij niet op dezelfde plaats zijn, met de negorijhoofden, met andere districten, of wel met de afdeelingshoofden, worden negorijlieden gebruikt. In de meeste districten is dit van weinig beteekenis, doch voor de districten Tompaso, Kawangkoan en Sonder die aan den overkant der Ranojapo hunne onderdistricten hebben, of wel voor het district Romoon, waartoe nog een gedeelte behoort liggende nabij Kawangkoan, zijn deze diensten met het oog op de nogal groote afstanden belangrijk. Zoolang echter door de Regering niet wordt getreden in de voorstellen tot bezoldiging der inlandsche hoofden, zal deze toestand moeten blijven bestaan, daar het eenige middel om deze diensten te verminderen zou bestaan in de vereeniging der drie onderdistricten met het district Romoon, waartegen zich nu onoverkomelijke bezwaren verzetten, met het oog op de inkomsten der hoofden.

Deze diensten met de soeroeandiensten te zamen zouden bedragen [van 34 tot 473] dagen 's jaars.

(Deze opgave van de hoofden is echter zeker te gering, daar de meeste districtshoofden dagelijks soeroeans hebben.)

Van de overige districten is het rapporteur niet gelukt opgaven te verkrijgen, zijnde deze diensten in de districten die onderdistricten hebben veel grooter.

e. Diensten bij de brandspuit.

Voor deze diensten, die alleen te Menado plaats hebben, zijn aangewezen 40 man van het district Ares en 20 man van Bantik, die in gewone gevallen eens per maand moeten uitkomen.

[1]) Zie Adatrechtbundel IX, blz. 1—2. — Noot van de commissie.

§ 4. De hasil en dapoergelden.

Zooals reeds vroeger werd vermeld, bestond vóór het jaar 1850 in de Minahasa eene verpligte levering van rijst, alsmede van gemoetoedraad, en, voor zooveel betreft het district Ponosakan, van goud, tegen geringe prijzen, die bij Gouvernementsbesluit dd°. 3e September 1850 N°. 10, naar aanleiding van de rapporten van den kommissaris Francis, werd vervangen door een jaarlijksch contingent in geld (desnoods betaalbaar in produkten) ten bedrage bij doorslag of gemiddeld van f 5.— voor elk huisgezin [1]). . . . . .

. . . . . .

[Dit] zoogenaamde contingent in geld werd later hasil genaamd.

. . . . . .

Bij deze belasting of zoogenaamd contingent, werd aldus de dorpsgemeente aangeslagen, die een zekere som, jaarlijks vast te stellen, als contingent moest betalen, zijnde de verdere regeling, wat betreft de betaling van elk huisgezin, aan de hoofden overgelaten . . .

. . . . . .

b. De dapoergelden.

Oudtijds moesten de minderen de velden der hoofden en oudsten bebouwen tegen voeding.

De belasting in rijst door elk gezin opgebragt ten behoeve der hoofden werd eerst later ingevoerd en bestond uit 40 à 50 ponden zuivere rijst in het jaar.

In 1850 werd deze opbrengst, op verzoek van eenige districtshoofden, door eene opbrengst in geld vervangen, bedragende jaarlijks f 1.50, waarvan f 1.— voor de eerste en f 0.50 voor de tweede districtshoofden.

Deze geldelijke opbrengst moet in het jaar 1874 f 43.839 hebben bedragen.

De diensten voor de negorijhoofden werden niet door rijst of geld vervangen, maar bleven bestaan zooals in § 2 is vermeld.

Hoewel algemeen door de inlandsche hoofden wordt geklaagd, over de slechte en moeijelijke ontvangst dezer gelden, en sommigen er tegen opzien, de invordering van deze gelden, die voor hen zelven bestemd zijn, met eenige kracht door te zetten, zoo moet toch worden aangenomen dat in verscheidene gevallen deze klagten overdreven zijn.

. . . . . .

§ 5. Betalingen aan de distriktskassen.

Sinds lang bestaan in de Minahasa de zoogenaamde distriktskassen, die hoofdzakelijk in de tijden noodig waren toen alles kalakeran was en elk distrikt zijn kalakeran-paarden, kalakeran-koeijen, kalakeran-huizen, kalakeran-kleeding voor de kabesaran, enz. enz. bezat. Ook werd uit die kassen betaald hetgeen de residenten soms

[1]) Dit besluit is niet in het Staatsblad opgenomen.

noodig achtten voor de bevolking, en waarvoor geen gelden door de regering werden te goed gedaan. Zoo werden, zooals nu ook nog plaats plaats heeft, schoolmeesters der negorijscholen (scholen door de negorij zelve opgerigt), distriktslandmeters enz. enz. uit deze kassen betaald. Reeds vroeger is vermeld [1]) hoe den gezworen landmeter Paepke Bulow belast met de opname der grenzen van de distrikten, door den toenmaligen resident, boven zijne van 's landswege toegestane toelage van f 150 eene gelijke som uit de distriktskassen werd uitgekeerd. Alhoewel hier waarschijnlijk was uitgegaan van het denkbeeld, dat dit werk voor de distrikten voordeelig zoude zijn, en zij daarom wel van hunnen kant wat konden bijdragen om den opnemer wat meer te beloonen, zoo blijft echter de handelwijze arbitrair.

Waren sommige uitgaven dan ook niet te verdedigen, waardoor de distriktskassen soms een te gemakkelijk middel werden, om willekeurig over het geld en dus ook over den arbeid van den inlander te beschikken, van de andere zijde moet erkend worden, dat door de distriktskassen zeer veel nut is gedaan. Zoo werden dezelve ook gebruikt voor den aankoop van schoolbehoeften, in een tijd toen de zendelingen den handel hierin geheel tot zich hadden getrokken, en de prijzen dezer artikelen wel wat hoog waren gesteld. Zoo werd ook uit deze kassen bij schaarschte van padi voor de onvermogenden, zaaipadie aangekocht, enz. enz. Bij het in orde brengen der wegen, het vernieuwen van bruggen, enz. werd dikmaals, zooals nu nog op enkele plaatsen, zooals bijv. in Langoan plaats heeft, in dien arbeid te gemoet gekomen. Ook spijkers, teer enz. voor de bruggen worden uit deze kassen aangekocht, terwijl zelfs de schrijfbehoeften der distriktshoofden, de tractementen der negorijschoolmeesters en distriktsopnemers hieruit worden betaald.

Vroeger moeten deze kassen in een welvarender toestand hebben verkeerd dan tegenwoordig. Wel had er nog bij den verkoop der loges, kalakeran-paarden, goederen enz. enz. eene stijving dezer kassen plaats, doch op de meeste plaatsen is die som tegenwoordig geheel of bijna geheel verbruikt. De vroeger bestaande levering van materialen voor den waterstaat, was voor de districtskassen een middel van inkomsten, daar $\frac{2}{3}$ van de hiervoor betaalde gelden aan de kappers werd betaald, doch $\frac{1}{3}$ werd ingehouden voor de distriktskas, Ook hadden er door het distriktshoofd vroeger heffingen plaats, zoogenaamde samoeroeh's, wanneer hij het noodig achtte iets voor het distrikt aan te koopen, zooals distriktspaarden enz. enz.

De tegenwoordige inkomsten der distriktskassen zijn;

1° de contributie.

In de Minahassa is het gebruik ontstaan, om aan eenige personen den afkoop van heerendienst aan wegen, bruggen enz. tegen f 3 's jaars toe te staan. De afkoop heeft meerendeels plaats door am-

[1]) Zie boven, blz. 15. — Noot van de commissie.

bachtslui, zooals timmerlieden, smeden enz. [1]) en is verpligtend voor alle distriktsingezetenen die, door zich bij Europeanen enz. te verhuren, buiten de mogelijkheid zijn hun heerendiensten te verrigten. In de meeste distrikten wordt deze afkoop van heerendienst aan gewone negorijmenschen, die in het distrikt blijven, alleen bij bijzondere werkzaamheden toegestaan. Zooals bijv. in Langoan aan hen die groote koffietuinen of veel sawah's hebben, of ook wel die een huis bouwen enz., wordende in de distrikten Sonder en Remboken, zooals vroeger reeds is vermeld, deze laatsten geheel van heerendienst vrijgesteld zonder betaling van contributie.

Daar de heerendiensten aan bruggen en wegen het geheele district zijn opgelegd, en dus hetzelfde blijven al gaat het bevolkingscijfer voor of achteruit, zoo is, door de bestaande solidariteit, het verlaten van het district een vermeerdering van de werkzaamheden van de overblijvenden, Uit dit oogpunt beschouwd, zou dan ook de betaling van contributie door personen die voor eenigen tijd het distrikt verlaten, zeer billijk zijn, wanneer deze gelden konden worden aangewend tot verligting van den arbeid, hetwelk echter bij de betalingen van schoolmeesters en distriktsopnemers, vooral wanneer er niet veel fondsen in kas zijn, niet kan plaats hebben.

De betaling van contributie door ambachtslui [1]) is eene bevoorregting boven anderen, dat echter kan worden verdedigd door de overweging, dat zij nu ook beter in staat zijn om in de behoeften van het algemeen te voorzien.

2e. De bijdrage van f 0.25 per pikoel koffie.

Behalve de contributie wordt nog door kultuurdienstpligtigen f 0.25 voor elke pikoel koffie aan de kas betaald, hetwelk door de koffiepakhuismeesters op de betaling der koffie wordt ingehouden, en in de kas gestort, en waarschijnlijk afkomstig is van de vroeger bestaande verpligte betaling voor het pellen der koffie in de molens, welke door de districten waren aangenomen.

In die districten waar de Gouvernementskoffiekultuur bestaat is dit, daar alle heerendienstplichtigen ook kultuurdienstplichtigen zijn, ten opzichte van elkander geene onbillijkheid, echter wel zooals in Tonsea waar slechts drie negorijen met de gouvernementskoffiekultuur zijn belast. Wel is waar betalen andere negorijen ook iets van hunne zoogenaamde pasini-aanplant, doch deze is in Tonsea zeer gering, zoodat hier de negorijen Tonsea lama, Sawangen en Tangarie als het ware alleen aan de districtskas betalen, terwijl deze gelden voor het geheele district worden gebruikt.

Dat bij de inhouding van deze gelden, bedragende $\frac{1}{4}$ cent per katie, door de koffiepakhuismeester dikwerf willekeurig wordt gehandeld, en wellicht onderdeelen van centen, als onbetaalbaar, steeds als halve centen worden gerekend, is zeer waarschijnlijk, doch kan met het oog op de geringheid der som en de klachten van verkeerd

[1]) Waren die naar inheemsche begrippen wellicht vrij van dienst? — Noot van de commissie.

wegen, waardoor den inlander veel meer schade kan worden toegebragt, niet als dringend argument worden aangevoerd voor de afschaffing. Veel meer zouden hiertoe in aanmerking komen, de ongelijke lasten, hier alleen drukkende op de kultuurdienstplichtigen, van alle belastingschuldigen in de Minahasa.

§ 6. Lasten en verplichtingen door de zendelingen de bevolking opgelegd.

Alhoewel deze lasten en verpligtingen de instandhouding van den christelijken godsdienst en het onderwijs betreffen, en, deze geheel liggende buiten den kring mijner onderzoekingen, aldus buiten beschouwing zouden moeten gelaten worden, de gelden die de vrome gemeente geheel vrijwillig bijeenbrengt en van hare zuur verdiende penningen afzondert, om te voorzien in hare geestelijke behoeften, zoo vermeent echter rapporteur grond te hebben tot het vermoeden, dat de opbrengst van deze gelden en het verrichten van deze werkzaamheden, niet zoo vrijwillig plaats hebben, en hierbij inderdaad een zedelijke dwang wordt uitgeoefend, waardoor dezelve wel degelijk, tenminste voor een gedeelte, tot de lasten der bevolking moeten worden gerekend.

Doch niet alleen uit dit oogpunt, maar ook met het oog op de welvaart der bevolking, als antwoord op de vraag: welk gedeelte van haar werk zij voor materiele welvaart kan afzonderen, is de behandeling van dit onderwerp van gewicht.

Behalve den arbeid voor het daarstellen en onderhouden van kerken, scholen en huizen voor de inlansche zendelingen en schoolmeesters, worden gelden bijeengebracht zoowel tot instandhouding van den openbaren godsdienst, als tot bevordering van de Christelijke zending, zoowel buiten als binnen de Minahasa. Zoo werd blijkens het hieromtrent bekend gemaakte in de Tjahajasijan van 27 Juni 1874 (Maleisch dagblad in de Minahasa) over het jaar 1873 zoowel in als buiten de kerk bij kollekte ontvangen door de verschillende zendingen [van f 11.51 tot 1232.51⁵,] totaal 3575.06, waarvan f 1502.91⁵ voor de christelijke zending buiten de Minahasa.

Buiten en behalve deze gewone bijdragen hebben er ook nog buitengewone plaats, zooals reeds gelden moeten zijn verzameld voor eene zending naar Boloang Mogondouw, hoewel het bijna zeker is dat dit plan niet zou kunnen doorgaan, wegens mindere ingenomenheid daarmede van den radja van evengemeld rijk.

Eene loterij werd uitgeschreven als bijdrage tot gelden voor den opbouw eener nieuwe kerk te Tondano van 800 loten tegen f 1 het lot, welke loten natuurlijk voor het grootste gedeelte door de inlanders werden genomen enz.

Buiten deze gelden worden ook nog diensten verleend voor het onderhoud enz. der reeds boven genoemde gebouwen. Dit onderhoud heet plaats te hebben door de leden der gemeente, doch die gemeente zou te dikmaals in gebreke blijven om hieraan te voldoen, zoo dit geheel aan haar zelven werd overgelaten, dwang, al is die

ook moreel, is hierbij noodig, zoodat dan ook sommige hoofden, zooals het natuurlijk heet in hun kwaliteit van lid der gemeente, de bevolking oproepen om aan de noodige herstellingen deel te nemen. Op Tomohon alwaar eene reparatie noodig is van de kerk en waar de hoofden zich hier niet mede bemoeijen, is een der aldaar gevestigde zendelingen genoodzaakt aan het hoofd der gemeente naar het bosch te trekken en bij alle werkzaamheden tegenwoordig te zijn, wil hij iets uitgericht hebben.

Hoeveel dagdiensten voor deze werkzaamheden in het geheel vereischt worden is niet op te geven.

Mogen vroeger leveringen ten voordeele der zendelingen of wel verpligte geschenken enz. plaats gehad hebben, tegenwoordig zijn diergelijke zaken geheel vervallen of zijn teruggebracht tot eene geringe schaal, zooals bijv. het gebruik van moerids voor tuindiensten of voor het vervaardigen van meubelen.

Hoofdstuk V. Bevolking.

§ 1. De cijfers der bevolking.

De bevolking der Minahasa oorspronkelijk uit verschillende stammen bestaande, die bij hunne vestiging in deze streken meer of min van elkander verschilden, kan nog niet als èèn volk worden beschouwd. Hoewel gebruiken en instellingen overal dezelfde zijn en zij zich door huwelijken en verhuizingen van het eene district naar het andere, met elkander vermengen, zijn o. a de Bantikkers nagenoeg geheel op zichzelven gebleven, en valt hunne van de andere Minahasaërs verschillende type terstond in het oog. Ook de bewoners van de districten Pasan Ratahan en Ponosakan verschillen kennelijk van de overigen en naderen meer de Mogondoërs waarvan zij dan ook afkomstig moeten zijn, evenals de Bantikkers, van welke gemeenschappelijke afkomst dan ook wel het gebruik zal afkomstig zijn, dat de inwoners van Pasan-Ratahan en Ponosakan, wanneer zij te Menado komen, hun verblijf bij de Bantikkers vinden, op welke laatsten ook nog altijd de verpligting rust den Koning van Boloang Mogondo bij zijn komst te Menado te huisvesten.

Met uitzondering van de oorspronkelijke bewoners van het distrikt Menado, van eenige zich hier en daar somtijds in afzonderlijke negorijen gevestigd hebbende Badjo's en Sangirezen, alsmede van de vooral in het zuidelijk gedeelte der Minahasa voorkomende zwervende Mogondoërs vormen de overige bewoners der Minahasa, behoorende tot de stammen Tonsea, Tondano, Tonboeloe, Tonpakewa en Tonsawang, meer bepaald de zoogenaamde Minahasaërs en maken zij dan ook meer één volk uit, waarvan de verschillende afkomst alleen nog slechts in de volksverhalen voortleeft.

Elk inboorling van de Minahasa kan door ontginning landbezitter worden en kan dus bij vermeerdering van zijn gezin in de meerdere behoeften door grootere ontginningen voorzien.

De vermeerdering van het gezin, wel verre van grooten arbeid en zorgen mede te brengen, is dan ook de bron van meerdere welvaart, door het vermeerderen der werkkrachten; zoodat dan ook hierdoor eene groote toename der bevolking is te verwachten. Deze toename heeft echter geen plaats, integendeel neemt de bevolking zeer langzaam toe.

. . . . . .

In het distrikt Tompaso bestaat de zonderlinge gewoonte dat, terwijl de vrouw drie maanden na de kraam te huis blijft, de man gedurende dien tijd vrijstelling van heerendiensten verkrijgt. Voorzeker wel een bewijs voor de vele verpligte diensten.

. . . . . .

Is in het vorige hoofdstuk een vlugtige blik geworpen op de vroegere heerendiensten, grootendeels onopgemerkt is de druk gebleven die buiten de diensten op de ongelukkige bevolking lag. Zoo was de levering van rijst, hoewel die bij goede oogsten welligt gemakkelijk was te kwijten, bij misgewas een bron van gebrek, daar soms de geheele oogst slechts voldoende was voor de levering en de bevolking zich met minder goed voedsel moest behelpen. Doch buiten die levering waren er tal van zaken, die de voortbrengingskracht der bevolking niet tot eigen voordeel deed strekken, maar ten bate deden komen van hen die de bevolking ten eigen voordeele exploiteerden.

Was zelfs het liefdewerk van den doop niet geheel en al vrij van baatzuchtige bedoelingen, waardoor in den tijd van resident Durr de dominee Adams bij diergelijke gelegenheden met negotiegoederen rondreisde, van ernstiger aard waren de vroeger bestaande boeten. Alles, zelfs moorden, werden met boeten van f 20.— tot f 70.— gestraft, en die boeten kwamen ten voordeele van hen die ze oplegden. Zoo moest onder anderen het distriktshoofd van Kakas f 1000.— boete betalen, omdat de resident bij de hoofdnegorij van dit distrikt, met den draagstoel was gevallen. Drukten boeten zooals bij het te laat opdienen van het eten, bij het voordienen van minder versche eijeren, enz., meer op de hoofden, die de gedwongen gastheeren, zooals nu nog plaats heeft, van reizende ambtenaren en particulieren waren, andere boeten werden bij het minste vergrijp op den inlander toegepast, zoodat dan ook de resident P. P. Prediger verhaalt, dat door de zware boeten den inlander opgelegd, zij hun land lang voor niet hebben moeten bebouwen. Die boeten maakten dan ook de voornaamste inkomsten der hoofden uit en die niet kon betalen werd slaaf.

Tal van hoofden leefden van de bevolking. In sommige negorijen waren tot 40 majoors aangesteld, die bet recht hadden een vlag te voeren, buiten deze bestond er een tal van kleinere hoofden, hoekoems, bobato's en mewetengs [1]). Ook de tolken speelden een groote rol en geen hoofd mogt voor den resident verschijnen, vóór de

[1]) Zie boven, blz. 55 nt. 1. — Noot van de commissie.

tolken over hunne giften tevreden waren. Ook zij sloegen boeten bij nalatigheid in eerbewijzingen waarbij zij de schuldigen soms met slavernij straften. Ook tal van kommissiën kruisten het land door, waarvoor afzonderlijke hoofden in de distrikten waren aangesteld, om door heffingen (samoeroeh's) van de bevolking in hun onderhoud te voorzien, welke kommissiën, blijkens de verklaring der inlanders bij gelegenheid eener expeditie onder den luitenant Landouw, meer werden gevreesd dan de Magindanosche zeeroovers. Alleen door uitdeeling van geschenken was het mogelijk de vrees te overwinnen van den inboorling om met den resident te spreken. Doch genoeg zij het vluchtig een blik op die tijden te hebben geworpen, toen de doortrapte schurk Urbanus Matheosz, door den resident als kommandant der Minahasa aangesteld, zijn rol speelde van welke tijden door resident Wenzel wordt vermeld: „dat personen even weinig veilig waren als goederen en het volk zeer arm was door vroeger bestaan hebbende misbruiken, knevelarijen en onderdrukking".

Doch ook later, onder de opzieners, bestond nog groote druk en al was hen slechts een klein traktement toegelegd, zij wisten door het daarstellen van monopoliën van de produkten der inlanders, die niet aan den lande moesten worden geleverd, door den inlander te verpligten alle kleine behoeften, voor zoover het hem vergund was deze te hebben, tegen door de opzieners bepaalde prijzen in te koopen, door tal van inlanders voor zich te laten werken enz., zich een toestand van overvloed en weelde daar te stellen die door menigeen werd benijd. Wat de inlandsche hoofden deden in navolging der opzieners, behoeft niet vermeld te worden, genoeg zij het dat de inlander werkte en veel werkte zonder eigen voordeel. Dat niet alleen de mannen maar ook de vrouwen en zelfs de zwangeren moesten zwoegen onder den last hen opgelegd en hierdoor langzamerhand een ras ontstond dat de kiem begon te vertoonen van zijn onvermijdelijken ondergang.

Doch tijden veranderen, groote verligtingen werden door de Regering daargesteld, in alle opzigten werd eene mildere toekomst bereid, doch het volk droeg nog altijd den stempel van ellende en overspannen arbeid. Waren drukkende diensten zooals gedwongen leveringen afgeschaft, andere diensten werden soms vermeerderd. Groot waren de diensten o.a. onder resident Janssen aan wegen en kultures, zoodat dan ook in diens tijd verscheidene inlanders zich aan de drukkende heerendiensten en kultuurdiensten onttrokken door dienst te nemen.

Later was de koffie-proef door de overdrevene aanplantingen een last voor de bevolking, en hoewel ook die vertooning tot de geschiedenis behoort, moet toch erkend worden dat de tegenwoordige diensten nog te zwaar zijn. Nog moet de vrouw van 's morgens tot 's avonds zwaar arbeiden, en zijn er zelfs in de Minahasa vrouwen die het in de mapaloes niet tegen mannen opgeven, en hoe slecht nu nog de gevolgen daarvan zijn, bewijst de statistiek, daar juist in de

distrikten Tomohon en Tombaririe waar het meeste wordt gewerkt waarvan dan ook het woord Tomohangon afkomstig is, dat veel eten en veel werken beteekent, ook de grootste sterfte der kinderen plaats heeft.

In de distrikten Ponosakan, Bantik en Menado, die, zooals reeds vroeger vermeld is, door andere volken zijn bewoond, dat ook kennelijk uit de statistiek der kinderen blijkt, zijn nog andere invloeden van nadeeligen aard in het spel, zooals groote ongezondheid in Ponosakan, dikwerf voorkomende echtbreuk enz. enz. Doch grootendeels ook hier moet die sterfte worden toegeschreven aan het vele werk, waardoor de moeders minder zorg kunnen besteden aan hunne kinderen.

Opmerkenswaardig is het dat de Bantiksche vrouw door grootere ontwikkeling der borsten zich van de eigenlijke Minahasasche onderscheidt en dat het juist de Bantikkers zijn, die, door hun onverzettelijken tegenstand, zich steeds hebben weten vrij te houden van den druk, die in de andere distrikten tot zelfs op de nakomelingschap haar invloed uitoefende, zoodat dan ook eens door den resident werd voorgesteld dit onhandelbaar volk, dat zich niet wilde onderwerpen aan de koffiekultuur, dat geen lijnwaden voor betaling wilde aannemen, en dat, toen het eens genoodzaakt werd tuinen voor hunne hoofden aan te leggen, bij het wieden de padie uittrok en het onkruid liet staan, onder de andere distrikten te verdeelen en het distrikt in te trekken.

. . . . . .

De middelen van bestaan van den inlander bepalen zich hoofdzakelijk tot de rijst en miloe, wel wordt op andere wijze nog geproduceerd, door het branden van zout, het verzamelen van boschproducten, en, hoewel op eene minder voordeelige wijze, de koffie, doch al deze producten hebben minder beteekenis dan de rijst en miloe. Deze moeten dus met de bevolking worden vergeleken om te onderzoeken in hoeverre de bevolking direct daarvan afhankelijk is.

. . . . . .

Duidelijker voorzeker kan het feit niet worden uitgesproken, dat de af- en toename der bevolking door de af- en toename der oogsten van rijst en miloe wordt bepaald, en wel meer in het bijzonder door den rijstoogst, wordende dan ook van de miloe tegenwoordig minder gebruik gemaakt en deze zelf voor een groot gedeelte aangewend voor de voeding der varkens.

. . . . . .

Op eene merkwaardige wijze wordt dan ook door deze lijnen bewezen, hetgeen een kontroleur over den invloed van de heerendiensten aan bruggen en wegen schreef, namelijk [1]):

„Jaarlijks vereischen voorschreven werkzaamheden gedurende maanden al de krachten van de gansche mannelijke bevolking. Reeds meermalen is het gebeurd dat der bevolking tengevolge der

[1]) Missive kontroleur Tondano dd. 14 April 1868 n°. 139.

werkzaamheden den noodigen tijd heeft ontbroken, om hare rijstvelden naar behooren te bewerken. Het is niet eenmaal maar reeds meermalen geschied en zal zich bij iedere zware regenmoeson herhalen".

De bevolking heeft dus trots haren vooruitgang in beschaving, het in het materiele leven niet verder kunnen brengen dan de plant, die aan den bodem gebonden afhankelijk is van het weder.

Is dan in de Minahasa de beschaving niet de hefboom geweest voor eene meerdere productie en deze weder voor eene grootere bevolking, zooals in alle landen? Voorzeker zou zij dit zijn geweest, wanneer die beschaving vrij spel was gelaten, en zou er geen disharmonie zijn geweest tusschen beschaving en productie, zoo de bevolking niet door verschillende diensten was genoodzaakt geweest op onvoordeelige wijze te produceeren, dat met mindere producten gelijk staat.

De diensten die van de bevolking werden gevergd, waren te zwaar; zoowel door hunnen directen invloed, als door de indirecte werking die de levensbron voor den zuigeling deed verdroogen, waren voor de bevolking aan het groote gastmaal des levens geen plaatsen genoeg gedekt, en de overigen werden afgewezen.

§ 2. De maatschappelijke toestand der bevolking.

a. Aard en beschaving.

Was de Minahasaër in oude tijden wild en wreedaardig en was in dien tijd het koppensnellen en, zooals oude geschriften dit vermelden, het tot hutspothakken gebruikelijk, tegenwoordig kan van hem worden gezegd dat hij is zacht en leidzaam. Misdaden komen dan ook zelden voor. Aan het christendom en het onderwijs is die omvorming te danken, die langzamerhand niet alleen de christenen maar ook de Alfoeren heeft bereikt. De laatsten, hoewel zij hier en daar nog hun fosso's hebben behouden met hun priesters enz., zijn over het algemeen ook in gebruiken de Christenen nader gekomen, terwijl de laatsten door bijgeloof enz. nog niet geheel en al met de gewoonten en denkwijze hunner Alfoersche voorvaderen hebben gebroken.

Over het geheele volk echter ligt een niet te miskennen waas van beschaving, die in de districten rond het meer van Tondano haar toppunt bereikt, en bij den eigenlijken Minahasaër in het district Tonsawang tot het laagste peil daalt.

Werd in vroegere jaren van dit district de groote vooruitgang opgemerkt, tegenwoordig is daarover niet te roemen en staat Tonsawang bij veel districten zeer ten achteren. De meer afgezonderde ligging, de groote afstand van de woonplaats van het afdeelingshoofd, alsmede het gemis eenige jaren van een zendeling te Ratahan, zijn van dezen achteruitgang de waarschijnlijke oorzaak.

Over het algemeen is de inlander wel gekleed, ook in de meer ontwikkelde districten, voor zooveel hun arbeid dit toelaat, buiten de zon- en feestdagen.

Op die dagen worden de beste kleederen voor den dag gehaald

en wordt de dag door invloed van de zendelingen streng gevierd. Vooral op plaatsen zooals Tondano, Kakas, Langoan enz. ziet men op die dagen, onder vrolijk en dikwijls luidruchtig gesprek, de vrouwen in breede rijen met hunne beste kleêren langs de negorij-wegen slenteren. Is bij den kerkgang de pajong of zelfs hier en daar de parasol niet vergeten, bij de wandeling wordt alleen gebruik gemaakt van een witte zakdoek, die los op het hoofd wordt gelegd. Door hare blanke kleur en haar eigenaardig kapsel, bestaande uit een paar opgestoken vlechten (de vrouwen kunnen hier niet op zulk dik en lang haar roemen als op Java), zijnde de kondè alleen in gebruik bij be Bantikkers, hebben zij het voorkomen van nonnas waartoe hare levendigheid zeer bijdraagt.

De mannen, die, zoo zij hiertoe de middelen bezitten, zich gaarne in zwarten rok steken met ronden hoed, welke kleeding echter alleen wordt gebruikt bij den kerkgang, zijn in zwarte jassen of kielen gekleed of dragen een korte, op de borst toegeknoopte witte kabaai, het haar op europesche wijze met een scheiding goed gekamd en glad gestreken, terwijl, zoo de middelen dit maar eenigszins toelaten, de schoenen niet zijn vergeten.

De kleeding der hoofden en in het bijzonder der districtshoofden, naderende die der mindere hoofden meer en meer tot die van het volk, alsook die van hunne vrouwen en kinderen, is meestal geheel europeesch.

Bij groote gelegenheden zwarte rok en broek, ronde hoed en verlakte schoenen, in welk pak menigeen inderdaad er goed uitziet en sommigen zelfs met hunne witte das en zwart satijnen vest, waarbij de gouden horlogeketting niet is vergeten, een zekere deftigheid niet is te ontzeggen, waarbij eenigen zich door goede manieren goed voordoen. In de week zijn zij meestal in een zwart jasje van dunne stof gekleed dat niet, zooals meenigeen zou denken, alleen gebruikt wordt bij de ontmoeting met europeanen, maar dagelijksch plaats heeft, zooals mij onder anderen bleek bij de ontmoeting van eenige hoofden, die niets van mijne komst hadden vernomen, zooals bijvoorbeeld plaats had met de ontmoeting van het districtshoofd van het afgelegen Likoepang te Lampias. Hoewel de vrouwen der districtshoofden meestal in zwart zijden kabaai zijn gekleed, is de kleeding der dochters geheel europeesch met japonnen, voorzien van tunique, laarzen met hooge hakken en europeesch kapsel.

Bij groote feestdagen zooals het nieuwe jaar, dat steeds vooral te Tondano wordt gevierd, steken ook de gegoeden zich bij het paardrijden zooveel mogelijk in het europeesch pak, japonnen, strohoedjes, met verschillende linten, zwarte jassen, helmhoeden enz. worden dan te voorschijn gehaald en na de kerk wemelen de wegen van bont opgeschikte groepen, die in vlugge galop door de negorij rijden.

Is voor menigeen eene diergelijke vertooning een ware parodie op de europesche kleeding, de diepere zin daarvan mag niet worden vergeten, namelijk de zin om zich in alles meer en meer met den

Europeaan gelijk te maken, die de bevolking een prikkel geeft zich meer en meer te verheffen, in tegenstelling van die volken, die aan oude gewoonten en gebruiken gekluisterd, geen behoefte gevoelen hunnen toestand te verbeteren.

De godsdienst schijnt goed te worden waargenomen, waartoe de negorij-menschen, die van tijd tot tijd in hunne saboea (hut op het land) huizen, des zondags, ten minste wat de Christenen betreft, in de negorij komen.

Van groote kerkelijke feesten wordt bijzonder veel werk gemaakt. Zoo waren bijvoorbeeld te Kakas met de viering van het kerstfeest, aan de vier hoeken van het erf waar de kerk op staat, Nederlandsche vlaggen geplant. In elk dezer vlaggen was in het Maleisch iets geschreven zooals „Verlost door het bloed" enz. De gemeenten uit de verschillende negorijen kwamen ieder gezamenlijk onder het zingen van een psalm bij de kerk aan, hielden hier op, en wanneer de psalm was geëindigd werden zij begroet door een gezang der schooljeugd, die in de kerk was verzameld.

Na het eindigen van dit gezang werd weder buiten de kerk, door de daar staande gemeente, de psalm aangeheven en ging dezelve onder het zingen de kerk binnen.

Op deze wijze werd de gemeente van elke negorij ontvangen, die ook na het eindigen der kerk onder het zingen van een psalm naar hare negorij terugging zooals zij gekomen was. Buiten en behalve de godsdienstoefening in de kerk, komen sommige leden der gemeente des zondagsmiddags bij elkander, om gezamenlijk onder voorgang van een der leden een gebed te doen. Ook des avonds in de week na afloop der werkzaamheden hoort men dikmaals psalmen zingen, terwijl ook bij het overlijden van een lid der gemeente, deze door alle leden onder het zingen van een psalm grafwaarts wordt gebragt.

Is de Minahasasche jeugd verzot op den dans, van wals, galop en quadrille, waarbij, natuurlijk zeer geradbraakt, de figuren in het fransch worden gekommandeerd, de zendelingen werken dit vooral tegen, in het bijzonder aan den overkant der Ranojapo, waar dan ook het zendelingsgezag, dank zij de afgelegenheid der streek, met de meeste kracht wordt uitgeoefend.

. . . . . .

Hoewel geen zweem van adel bestaat en de adelijke titels ook geheel ontbreken, zoo bestaat er toch eene soort van aristocratie, gevormd door de in dienst zijnde hoofden en hunne familie, waardoor dan ook het misbruik dat op verscheidene plaatsen voorkomt, namelijk dat de familie van de hoofden met heerendiensten enz. ontzien worden, door den inlander meestal zonder morren wordt aangezien, daar zulke handelingen natuurlijk volgen uit het standpunt, dat die familiën innemen. Er bestaat echter nog een onderscheid tusschen afstammelingen van vrijen en slaven, waardoor bijvoorbeeld de meesters der genootschapsscholen, die tot de laatsten behooren, minder zouden zijn gezien.

. . . . . .

b. Levenswijze.

In vroegere jaren was het den inlander geheel verboden zijn distrikt te verlaten. Ook de Resident Wenzel vermeldt in zijn verslag over de Residentie [1]), dat hij het verhuizen van de eene balk [2]) naar de andere had verboden en last had gegeven, dat zoo de inlanders in andere balken trouwen de vrouw den man moet volgen. Later schijnt hieraan minder de hand te zijn gehouden, terwijl echter de voordeelen van de hoofden van elken inwoner niet werden opgegeven, zoodat zij die naar andere distrikten waren verhuisd dubbel waren bezwaard en zoowel aan hunne verpligtingen ten opzichte van het hoofd van het distrikt waarin zij woonden moesten voldoen, als aan die voor het hoofd van het distrikt dat zij hadden verlaten. Daar in het jaar 1844 twisten hierover waren ontstaan tusschen de distrikten Ares en Kakaskasan, die van weerszijden de personen terugvorderden, die reeds sinds verscheidene jaren waren verhuisd, werd bij besluit van den Resident [3]) bepaald, dat alle inboorlingen van de Minahasa op hunne toenmalige woonplaats mogten verblijven, wanneer zij daar reeds 3 jaren onafgebroken hadden gewoond.

Ten einde deze verhuizing niet te beletten en de inlander vrijheid te geven, zich daar neder te zetten waar hij oordeelde beter in zijn onderhoud te kunnen voorzien, werd den Resident bij Gouvernementsbesluit gelast [4]) deze verhuizingen niet tegen te gaan, terwijl later bij de regeling der heerendiensten de resident andermaal hieromtrent werd aangeschreven [5]). Den inlander is dan ook tegenwoordig hierin vrijheid gegeven, kunnende hij zich hiertoe tot het bestuur wenden waarop natuurlijk steeds de toestemming volgt.

Het is er echter nog verre af dat de inlander volkomen vrijheid in deze heeft, daar de meeste hoofden, zoowel uit eigenbelang als met het oog op de te presteren heerendiensten, deze verhuizing slechts noode zien. Is de tegenwerking hierin door de hoofden meestal niet openlijk, in het distrikt Ponosakan en het onderdistrikt Tompaso is het bepaald verboden, naar andere distrikten te verhuizen, terwijl dit in het distrikt Tombariri alleen wordt toegestaan bij huwelijken in andere distrikten, op grond dat alle andere gevallen slechts voorkomen uit luiheid enz. Van het distrikt Tonsawang zou, zooals het distriktshoofd verzekerde, nimmer een ingezetene naar een ander distrikt verhuizen, doch zouden er wel van andere distrikten, zooals van Tompaso en Kawangkoan, zich hier komen vestigen, die meerendeels als handelaren daar aangekomen, door huwelijken in het distrikt bleven.

Daar ook in de Minahasa de grond het voornaamste instrument voor de voortbrenging is, is hierdoor reeds behalve de tegenwerking

[1]) Miss. Resident Menado dd. 15 November 1825 N°. 149.
[2]) Zie boven, blz. 1 vv. — Noot van de commissie.
[3]) Besluit Resident Menado dd. 14 Februari 1844 N°. 1.
[4]) Gouvernementsbesluit dd. 5 Januarij 1864 N°. 6, bijblad VII N°. 1509.
[5]) Gouvernementsbesluit dd. 22 Julij 1870 N°. 12.

der hoofden bij het verhuizen naar andere distrikten, de inboorling meer aan de plaats gebonden en is hij dan in de eerste plaats landbouwer. Behalve de dagen voor kultuurdiensten en heerendienst, worden de overige grootendeels besteed aan den landbouw. Op het stuk grond dat hij dat jaar bewerkt, wordt een hutje uit lichte materialen opgebouwd dat nog meer den naam mag dragen van zijne woning dan zijn huis in de negorij. Voornamelijk op instigatie van de zendelingen, verblijven de inboorlingen, behalve den geheelen zondag, des nachts in de negorij. 's Morgens vroeg gaat alles naar den tuin om des avonds te 6 à 6½ uur naar huis terug te keeren, de vrouwen meestal zwaar beladen met brandhout, varkensvoeder enz., de mannen wat later, daar zij zich gewoonlijk nog eenigen tijd in de tuinen ophouden om sagoëer te drinken. In de tuinen wordt gegeten, hier wordt meestal de miloe en ook de rijst bewaard, de eerste voornamelijk omdat dezelve voor de bewaring in den rook moet liggen. Gewoonlijk wordt alleen eenige rijst naar huis gebragt voor den zondag.

Bij de saboea worden groenten geplant enz. enz., in één woord de inlander vindt alles in de tuinen, waar hij dan ook over het algemeen voorzeker zou blijven wonen, wanneer niet de zendelingen uit een oogpunt van moraliteit, er steeds bij de bevolking sterk op aandringen dat zij alle nachten in de negorij komen.

Bedenkt men den last van het onophoudelijk heen en weder trekken, ook van de schoolkinderen, en den tijd die hiermede verloren gaat, daar sommige tuinen tot 4 à 5 paal van de negorij kunnen liggen wanneer men de verst gelegene djoerameh's gebruikt, dan zou het wenschelijk voorkomen dat den inlander hierin meer vrijheid werd gelaten. Hierdoor zouden welligt de huizen in de negorijen, voor een gedeelte ten minste, niet worden gebruikt, dat echter niet zou zijn te betreuren, daar nu toch de huizen, ten minste op sommige plaatsen, meer eene gedwongen fraaijigheid zijn. De inlander zou echter zijne saboea steviger bouwen, minder van gronden verwisselen en daarom zijne gronden beter gaan bewerken, ook van de ploeg gaan gebruik maken, minder met de mapaloes werken enz., en dus zijn individueele belangen meer leeren behartigen, terwijl hem veel tijd zou zijn gespaard en hij bovendien ontslagen zou zijn van het onderhoud van zijn huis.

Dat in deze zooveel gevolg wordt gegeven aan den wensch der zendelingen, zelfs tegen den bepaalden wensch der inboorlingen in, moet daaraan worden toegeschreven, dat de hoofden gaarne door hunnen invloed het hunne hiertoe bijbrengen, daar het voor de heeren- en kultuurdiensten voor hen natuurlijk gemakkelijker is de bevolking bijeen te hebben.

Buiten den landbouw wordt ook nog op andere wijze wat bijverdiend, zooals door vischvangst, het branden van zout, verzamelen van boschproducten, uitkoken van klapperolie enz., waartoe bijvoorbeeld in het district Ponosakan de mannen na het vellen van het hout in de tuinen, de rest van den veldarbeid grootendeels aan de vrouwen

overlaten, om met bovengemelde bezigheden te voorzien in de betaling van hasil en dapoer, in de onkosten van kleederen enz.

. . . . . .

Hadden vroeger vóór de invoering van het Christendom in de Minahasa bij verschillende gelegenheden fosso's plaats, en worden deze nog wel, hoewel op veel kleiner schaal, bij de Alfoeren aangetroffen, in de plaats hiervan kwamen feesten waarbij natuurlijk de Alfoersche priesters geen rol meer speelden, en de feesten hierdoor een meer christelijk en beschaafd karakter kregen. Deze feesten hebben noodzakelijk plaats bij de geboorte, het huwelijk en de voltooijing van een huis. Bij deze feesten, waarbij meestal, zoo de zendelingen dit niet beletten, wordt gedanst., helpt de familie met koek enz. enz. Gewoonlijk wordt alleen bij diergelijke gelegenheden van arak of genever gebruik gemaakt.

Hoewel de Minahasaërs en zelfs ook de Mohamedanen, zooals in Ponosakan enz., van opium geen gebruik maken, zijn zij hartstogtelijke liefhebbers van sagoëer.

. . . . . .

De Minahasaër bezit over het algemeen niet zooveel eerbied voor de graven als andere volken, men maakt er dan ook in de Minahasa geen bezwaar van, de kerkhoven na eenigen tijd weder als tuin te gebruiken, behalve bij de Bantikkers, waar men voor de graven bang is. Zoo is het kerkhof (vroeger werd in potten begraven) bij de hoofdnegorij te Langoan, reeds tweemaal verwisseld en zijn de twee vorige stukken hiertoe gebruikt, aan de eigenaars teruggegeven, die daarvan ook gebruik hebben gemaakt, zoodat op de eene plek koffie en op de andere rijst is geplant. Ook is sinds eenige jaren het kerkhof van de hoofdnegorij Tondano Toelian weder bebouwd, dat in 1842 werd verlaten. Wellicht zal de oprigting van steenen op de graven met de namen der afgestorvenen enz., zooals tegenwoordig hier en daar in gebruik komt, dit spoedig gebruik in vervolg wat verhinderen.

Ook de Alfoeren maken van deze kerkhoven gebruik en begraven ook evenals de christenen in doodkisten.

Het kerkhof van de hoofdnegorij Tonsawang levert dit bijzondere op, dat op de graven der Alfoeren kleine huisjes van hout [1]) worden geplaatst, met eene aan weerszijde in een krul oploopende daknok. In andere distrikten zijn de begraafplaatsen van christenen en Alfoeren niet van elkander te onderscheiden.

Op vele plaatsen worden op de graven bloemen of wel struiken geplant, zooals te Langoan en Kakas een koffieboompje. Den derden dag na de begrafenis wordt door de familie in het distrikt Langoan het graf bezocht (zoo men mij zeide in navolging van Maria), en worden dan de bloemen op het graf geplant.

Met uitzondering van de distrikten Tonsea, Likoepang en Pasan-Ratahan, waar dit door de familie wordt verrigt, zorgen de negorij-

[1]) Vergelijk Adatrechtbundel XII, blz. 220. — Noot van de commissie.

hoofden, de kapala djaga [1]) of de meweteng [2]) voor de kist, het graf enz. enz, die daartoe het noodige door de negorijmenschen doen verrigten. In sommige distrikten zorgt de geheele negorij voor de begrafenis [3]), hierdoor worden, zooals in Bantik, groote kosten veroorzaakt, die gedeeltelijk ook door de familie worden gedragen, terwijl elk mannelijk ingezetene bij die gelegenheid f 0.10 aan de overblijvenden geeft voor eten en koekjes, dat in het sterfhuis aan de geheele negorij moet worden verstrekt. In de meeste distrikten bepaalt zich dit onthaal tot de familie, goede kennissen en dragers, welke laatsten ook wel een betaling krijgen.

Wat ook vroeger de Minahasaër moge geweest zijn met de nachtelijke dansen van naakte vrouwen enz, thans kan van dat volk worden gezegd dat het zeer goede zeden heeft. Hoewel ten deze de volmaaktheid wel niet zal zijn te bereiken en hoewel weinig, toch hier en daar onechte kinderen worden geboren, zoo is echter de prostitutie onbekend, zoodat de ziekelijke gevolgen daarvan dan ook zelden worden waargenomen, makende hierdoor de Minahasa een groot onderscheid met Gorontalo, waar de vrouwen zelfs van de bergen afkomen wanneer er een oorlogschip op de reede is, terwijl te Menado en te Kema dan ook de matroos minder gaarne passagiert.

In de meeste negorijen bestaan afgescheiden badplaatsen voor mannen en vrouwen, terwijl vooral in Bantik, wanneer een man eene badplaats nadert, eerst door hem eenig geraas moet gemaakt worden dat zijne nadering doet kennen. Hoort hij daarop dat er vrouwen bij de badplaats zijn, dan mag hij zich niet daarheen begeven, wordende de overtreder gestraft met eene boete [4]). Dit neemt echter niet weg dat juist de Bantiksche vrouwen den naam hebben minder zedelijk te zijn, zooals ook de vrouwen van Lotta.

c. Industrie en handel.

De industrie staat in de Minahasa nog op een zeer lagen trap; hier en daar, met uitzondering van de distrikten Bantik, Tonsawang, Ponosakan enz., treft men in de negorijen enkele zoogenaamde ambachtslui aan, zooals smeden, timmerlieden, schoenmakers, kleermakers, goudsmeden enz., doch hun ambacht beduidt weinig; op enkele uitzonderingen na zijn zij dan ook allen landbouwers, dat zelfs in het distrikt Tompaso verpligtend is. In het distrikt Ares hebben zij slechts kleine tuinen, terwijl zij in Tombaririe genoeg zouden kunnen verdienen, doch alleen werken wanneer zij contanten voor hasil enz. noodig hebben. Daar zij contributie kunnen betalen en dus van de heerendiensten desverkiezende ontslagen zijn [5]), hebben zij wanneer het landwerk grootendeels is afgeloopen, ook tijd om hun handwerk uit te oefenen. Op plaatsen waar meer te verdienen

[1]) Wijkhoofden. — Noot van de commissie.
[2]) Zie boven, blz. 55 en 71. — Noot van de commissie.
[3]) Zie Adatrechtbundel III, blz. 193. — Noot van de commissie.
[4]) Vgl. Adatrechtbundel VII, blz. 148 (Bataks). — Noot van de commissie.
[5]) Zie boven, blz. 67 — 68. — Noot van de commissie.

is, zooals te Tondano, zijn er enkelen die hun grond verhuren of wel, zooals te Tomohon, huren zij mapaloes voor de bearbeiding der gronden.

De ambachtslui, die het meeste verdienen zijn timmerlui en smeden, vooral, wat de eersten betreft, in die distrikten, waar de distriktskas bij het maken van bruggen helpt, of wel dezelve aan de timmerlieden uitbesteedt. In het zuidelijk gedeelte van de Minahasa, waar de industrie dan ook zeer weinig of niets te beduiden heeft, wordt het ambacht van smid meestal door reizende Mogondoërs uitgeoefend, die hun werkplaats buiten de negorijen opslaan, en wanneer het debiet daar begint te verminderen, maar andere plaatsen trekken.

Hier en daar, doch zeer zelden, treft men meubelmakers aan, die meestal door zendelingen in dat handwerk zijn onderwezen, en vooral uit ebbenhout zeer goede meubelen maken. Ook enkele zendelingen leveren meubels, die hun moerids dan ook in dit ambacht onderwijzen.

Behalve de bovengenoemde ambachten worden nog hier en daar door de bevolking eenige bedrijven uitgeoefend, naarmate de landbouw hiertoe tijd overlaat. Zoo vervaardigt men te Singkel in het distrikt Bantik, en in de hoofdnegorij van het distrikt Remboken, alsmede te Kakas, potten en pannen, in de negorijen Bailang, Molas, Meras en Boeha, in het distrikt Bantik, toedoengs, zeven of wannen en groote en kleine dozen, in het distrikt Tonsawang, de strandnegorijen van Langoan enz. matjes, die ook wel met ander mat- en vlechtwerk door de vrouwen in andere distrikten worden gemaakt, zooals bijv. in Tondano, waar goede hoeden, rijzweepen, cigarenkokers enz. worden vervaardigd.

Zooals boven is vermeld hebben vooral de timmerlieden werk, dat ook voor een groot gedeelte wordt teweeggebragt door het bouwen van huizen, die in de Minahasa met uitzondering van de negorijen aan de stranden, alwaar men wel bamboehuizen aantreft, geheel van hout of ook gedeeltelijk van niboeng worden opgetrokken, naarmate de meer of mindere gegoedheid van den eigenaar. Vroeger woonden de Minahasaërs in groote huizen bijeen, de zoogenaamde kalakeranhuizen, die echter door den invloed van het bestuur en van de zendelingen langzamerhand werden verlaten, zoodat meer en meer door eene familie [1]) van één huis werd gebruik gemaakt.

Was deze maatregel in het belang der goede zeden en van de beschaving zeer goed te keuren, de maatregel bleef echter ongelukkig niet vrij van overdrijving; de hoofden die er op uit waren hunne negorijen een goed aanzien te geven, gebruikten dikwerf hun invloed om de inlanders tot het bouwen van goede huizen aan te zetten, dat voorzeker, met het oog op de vele werkzaamheden van den inlander en den hierdoor geringen tijd die ter beschikking overbleef, wilde men aan het voorgenomen plan om de negorijen er gunstig te doen uitzien gevolg geven, dan ook inderdaad noodig was. Doch de aanmoediging was in vele distrikten niet voldoende, zoodat daarop premiën werden gesteld en zij die een huis bouwden van heerendiensten werden vrijgesteld.

[1]) Bedoeld moet zijn: één gezin. — Noot van de commissie.

De vrijstelling, zonder welke in het distrikt Sonder geen huis door gebrek aan tijd zou kunnen gebouwd worden, heeft meestal plaats in de bergstreken of de koffiedistricten, zooals Langoan, Toelimanbot, Toelian, Tomohon, Sonder enz., hebbende dit geen plaats in de rijstdistricten, zooals Tonsea, Likoepang en Negrie baroe, terwijl in Klabat di atas dit slechts voor enkele dagen wordt toegestaan, waar men dan ook, daar de bevolking hier niet door kultuurdiensten is bezwaard, meer tijd heeft.

Wanneer het benoodigde hout voor het huis gekapt is, wordt de hulp van het negorijhoofd voor het sleepen ingeroepen, waartoe alsdan een genoegzaam aantal negorijbewoners den last krijgen.

In de districten Sarongsong en Tonsea bestaat deze gewoonte nog slechts in eenige negorijen, in Pasan Ratahan wordt alles door de familie verrigt, terwijl bijvoorbeeld in Toelian ook de katoe (atap) door de geheele negorij wordt geleverd, en de hulp in de districten Tomohon, Klabat di atas, Ares enz. zelfs wordt uitgestrekt tot het plaatsen en opbrengen van zware balken.

Het opbouwen geschiedt verder met mapaloes of met huurlingen, meestal echter, zooals ook vroeger bij de kalakeranhuizen plaats had, door de hulp der familie. Bij het werken met mapaloes of wel met de familie is de eigenaar verplicht tweemaal daags eten te geven.

Bij de voleindiging van het huis moet een feest worden gegeven (het zoogenaamde pasang lilin), waartoe ook weder de familie hulp verleent, door geschenken van koek enz.

Bij deze feesten wordt overdag gegeten en des avonds (waar dit niet door de zendelingen wordt tegengegaan) gedanst. In het district Bantik is de grootte van het feest afhankelijk van de grootte van het huis, [dus] voor een huis van 3 paras (een paras of faras is de lengte van een atap, aldus een huis van 3 paras een huis waarvan het dak in het front 3 paras breed is): drie dagen, voor een huis van 5 paras: vijf dagen enz.

Uit het voorgaande blijkt dat het bouwen van huizen in de Minahasa nogal veel moet kosten, en het dus slechts voor zeer enkelen zonder de hulp der negorij en die der familie mogelijk zou zijn. Dank zij echter dit gebruik, alsmede de premie van vrijstelling van heerendienst, aangewakkerd door de aanmoediging der hoofden, hebben verscheidene inwoners hun eigen huis in de negorij, dat echter voor de meesten als overvloedig moet worden beschouwd. Zoo woont bijvoorbeeld minstens de helft der inwoners van het district Langoan in de tuinen, en komen alleen des zondags in de negorij. Ook in de districten Sarongsong, Pasan-Ratahan enz. blijft een meer of min groot gedeelte der bevolking in de tuinen wonen, en is hun huis in de negorij meestal geheel overbodig.

De meeste inwoners dan ook zouden, zoo zij hiertoe niet werden aangezet, het verblijf op het land verkiezen, waar zij toch den ganschen dag doorbrengen, waardoor de negorijen in de week verlaten schijnen, en een vreemdeling zich telkens afvraagt, waar is toch de bevolking? Niet elk gezin heeft een huis alleen, zoodat somwijlen eenige

dapoers tezamen een huis bezitten. De huizen worden dan ook niet alleen geheel maar ook bij gedeelten, bijvoorbeeld $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ of $\frac{1}{4}$ verkocht. In het district Tombaririe worden zelfs huizen door meer dan één dapoer gebouwd, zoodat wel de benaming kalakeranhuis in de negorij is vervallen, maar het gebruik toch nog inderdaad bestaat, waardoor uit dit oogpunt het ook wenschelijk zou zijn het bouwen van huizen geheel en al aan de keus der bevolking over te laten, die hun tuinen, toch zoover niet van de negorij hebben, dat hierdoor het kerkgaan zou worden verminderd.

De prijzen der huizen zijn verschillend, als gemiddeld kan men aannemen dat een huis van 5 paras van goed hout gebouwd minstens f 100 kost. In de districten Kakaskassen en Negrie baroe bedraagt dit f 200.—, in Kakas f 300 en in Tonsea tot zelfs f 400.—

In de meeste districten heeft men padie- en miloe-molens, alleen de eerste worden door water gedreven, de laatste zijn ijzeren handmolens. Vroeger waren deze molens districtseigendom en kon een ieder daarvan gebruik maken. Langzamerhand is dit echter privaateigendom geworden. In het district Pasan-Ratahan heeft men nog districts- of zoogenaamde kalakeran-rijstmolens, en in het district Sarongsong nog vier kalakeran-miloemolens, die reeds in den tijd van den Resident Bosch uit de districtskas werden aangekocht. Eenige inlanders hebben molens opgericht waarvoor nu natuurlijk door de gebruikers betaald moet worden, zoo heeft men er in het district Toelian tot 7, enz. In sommige districten, zooals bijvoorbeeld Tonsawang, is de grond te vlak en daardoor het verval der riviertjes te gering, om padie-molens te kunnen drijven, in andere districten prefereert men het stampblok (lisoeng).

Deze padie-molens zijn voor den eigenaar niet onvoordeelig, daar meestal $\frac{1}{10}$ of $\frac{1}{12}$ van de te stampen padie wordt betaald [1]), dat echter somtijds, zooals eenige maanden na den oogst, wanneer er van de molens weinig gebruik wordt gemaakt, tot $\frac{1}{20}$ daalt.

In het district Tomohon wordt in geld betaald, namelijk 5 centen voor elke gantang.

De ijzeren miloemolens, die vroeger wel uit de gouvernements-pakhuizen tegen betaling aan den inlander werden verstrekt, worden nu in de toko's te Menado of somtijds bij de zendelingen aangekocht. Voor het gebruik wordt ook meestal $\pm \frac{1}{10}$ betaald. In de meer welvarende districten, zoooals Tonsea, heeft elk gezin dat eenigszins welvarend is een miloemolen. In Bantik echter hebben alleen de eerste en tweede districtshoofden er een, en aan den overkant der Ranojapo alleen de genootschapsschoolmeesters.

. . . . . .

Zooals reeds vroeger is vermeld, hebben in sommige districten de mapaloes het karakter aangenomen van arbeidsvereenigingen [2]), die door hen die veel land hebben te bewerken of huizen bouwen worden gehuurd.

---

[1]) Dus deelwinning. — Noot van de commissie.
[2]) Zie boven, blz. 54. — Noot van de commissie.

In alle districten zijn enkele werklui te krijgen tegen betaling van f 0.20 met eten of f 0.30 zonder eten per dag. In het district Kakas verhuren zich eenigen voor een half of een geheel jaar, gemeenlijk tegen betaling van één sapievoeding en 3 maal in het jaar kleeding (en eten).

. . . . . .

De inlandsche handel in de Minahasa is nog weinig ontwikkeld; hoewel te Tondano een paar inlandsche handelaren zijn, en hier en daar ook eenige inlanders worden gevonden die gewoonlijk, wanneer de oogst is afgeloopen, met katoenen goederen, sarongs enz. rondtrekken, bepaalt de handel zich overigens tot het verkoopen van producten, zooals rijst, boschproducten, kakao, notenmuskaat enz., ten einde kontanten te krijgen voor de hasil en de vervulling van andere behoeften.

De uitvoer van rijst, die voornamelijk uit de districten Tonsea, Tonsawang, Klabat di bawah enz. plaats heeft, daar de andere districten alleen voor zoover zij kontanten noodig hebben rijst verkoopen, bedroeg in 1874 voor de geheele Minahasa 20.500 pikols.

Ook Chinezen en zoogenaamde burgers [1]) trekken van tijd tot tijd rond om produkten op te koopen, of te ruilen. Terwijl ook vooral in het zuidelijk gedeelte der Minahasa eenige Mogondoërs met ijzerwerken rondreizen.

In de Bantiksche negorij Singkel zijn eenige handelaren in tabak, die dezelve van de Bantikkers opkoopen, om die met winst op de pasars, vooral te Menado, te slijten.

Wat den kleinhandel betreft op de pasars, deze is in de laatste jaren zeer toegenomen. Belangrijke pasars vindt men, behalve te Menado te Tondano, Tomohon, Remboken, Kakas, Langoan enz.

Op deze pasars, die ook meestal door Chinezen worden bezocht, vooral na den rijstoogst en koffiepluk, vindt men behalve katoenen goederen en kramerijen, rijst, zout, varkensvleesch, gedroogde en gezouten visch, arengsuiker, klapperolie enz. enz.

Hoewel te Tondano en Tomohon meestal van geld wordt gebruik gemaakt, worden op andere pasars deze transactiën dikwijls in ruil afgedaan.

d. Welvaart.

. . . . . .

Is het dus tegen het beweren van anderen in, die de Minahasa hebben bezocht, het feit blijft niettemin waarheid, dat in de Minahasa over het algemeen geen welvaart heerscht, trots het aangename uiterlijk van zoovele negorijen, waar de net gewitte, hier en daar met blaauw afgezette huizen tot eene andere conclusie alligt aanleiding zouden geven.

Die huizen echter zijn meestal geen uiting van den vrijen wil. Op aansporing der hoofden, dikmaals aangemoedigd door de premie vrij te zijn van heerendienst, werd menig huis opgerigt, terwijl de be-

[1]) Zie beneden, blz. 87. — Noot van de commissie.

volking, zooals blijkt uit de steeds bestaan hebbende moeijelijkheid het wonen in de tuinen tegen te gaan, met die fraaijigheid weinig was gediend.

De negorijhuizen zijn dan ook voor velen eene ongewenschte luxe, en het onderhoud een onvruchtbare last, te meer daar, waar de vindplaatsen der pijpaarde, waarmede de huizen worden gewit en die alleen goed te Langoan wordt aangetroffen, ver af is gelegen en waar de inlandsshe hoofden op deze fraaijigheid gesteld zijn.

. . . . . .

De welvaart in de verschillende districten is niet overal dezelfde, zoo valt het bijvoorbeeld terstond in het oog dat die in de districten Tonsea, de beide Tondano's, Kakas en Langoan veel grooter is dan in Pasan-Ratahan, Ponosakan en Bantik. Werd wel eens gerapporteerd dat de koffiedistricten het in welvaart verder hadden gebragt dan de rijstdistricten, een nauwkeurig onderzoek leidt niet tot die conclusie.

In de koffiedistrikten vindt men de meeste welvaart in Tondano-Toelimanbot, Tondano-Toelian, Kakas en Langoan; dat Remboken minder daarin deelt, moet worden toegeschreven aan de mindere overvloedigheid aldaar van bouwgronden, waardoor dan ook, zooals reeds vroeger werd vermeld, de grond door ieder bezeten en bewerkt geringer is dan in andere distrikten. In de overige koffiedistrikten is de welvaart werkelijk minder, zooals in Tombaririe, Saronsong, Pasan-Ratahan enz. Hieruit blijkt dus dat het juist distrikten zijn die veel sawah's hebben waar de welvaart het grootste is, en inderdaad kan dit bij een volk dat, zooals in de koffiedistrikten, nog met diensten overladen is, ook niet anders zijn. Is de koffie een onvoordeelig product, waarvan het werk daaraan besteed niet genoegzaam wordt beloond, de rijstkultuur is dat niet.

De koffiekultuur moet dus de strekking hebben de welvaart (ten minste van een ijverig volk, dat ook buiten de koffiekultuur produceert en niet alleen door dwang tot het werk moet worden aangezet) te verminderen, de rijstkultuur die te vermeerderen. Doch de rijstkultuur is op de drooge velden een zware arbeid, echter op de sawah's veel minder. De distrikten dus die veel sawah's hebben, produceeren het voordeeligste en moeten dus bijna in evenredigheid met de uitgestrektheid dier sawah's in welvaart vooruitgaan.

. . . . . .

Bij het gebruik van sawah's behoeven de vrouwen minder te werken, eensdeels doordat men bevrijd is van de jaarlijksche ontginning, anderdeels omdat men gebruik maakt van den ploeg enz. dat handenarbeid uitspaart.

Gedurende de jaren 1863 tot en met 1873 werden gemiddeld jaarlijks gebruikt voor de teelt van voedingsgewassen:

Afdeeling	baoes sawah	baoes drooge velden	totaal
Tondano	4764	7599	12363
Belang	778	1935	2713
Kema	189	5597	5786
Amoerang	164	7829	7993
Menado	10	4321	4331,

of wel per hoofd:

Afdeeling	baoes sawah per hoofd	baoes drooge velden per hoofd	totaal
Tondano	0.131	0.207	0.338
Belang	0.106	0.265	0.370
Kema	0.012	0.368	0.381
Amoerang	0.005	0.274	0.280
Menado	0.000	0.248	0.248

In de afdeeling Tondano werden dus de meeste natte velden gebruikt, terwijl de verhouding tusschen natte en drooge velden hier hoe langer hoe meer ten voordeele van de eerste toeneemt. Zoo had bijv. in 1873 elk per hoofd te bebouwen 0.153 baoe sawah en 0.218 baoe drooge velden.

Het bezit van de sawahs is dus hier de ware oorzaak der vooruitgang en welvaart, niet de koffiekultuur.

. . . . . .

c. Zelfstandigheid.

De tegenwoordige toestand des Minahassaërs, waarin voor een groot gedeelte over zijnen tijd en arbeid wordt beschikt, en de hoofden veelal het tot hunne pligt achten als vader voor de bevolking te zorgen, en daarom alles door hen wordt geregeld, laat slechts zeer weinig plaats over aan de zelfstandigheid der bevolking; als kind dikmaals behandeld, gewoon alles te zien beslissen door hunne hoofden, wacht de inlander meestal op hun bevel. Hoewel in enkele districten de betere toestand in deze niet voorbij mag worden gezien, is echter de boven geschetste toestand de gewone.

Of inderdaad de noodzakelijkheid dezen toestand medebrengt, en of werkelijk de inlander alsnog onmondig moet worden beschouwd, mag met grond worden betwijfeld, en zou ook voorzeker blijken wanneer hem meerdere vrijheden in handelen waren toegestaan.

Vrijheid moet echter, zooals de hoofdinspecteur der kultures Bosch beweerde, nog voor het grootste gedeelte als een vreemde klant in de Minahasa worden aangemerkt, in tegenstelling van het beweren van een vroegeren Resident [1]), die verklaarde dat de bevolking eene mate van vrijheid geniet zooals nergens anders plaats heeft. Wanneer men dan ook in sommige districten alle avonden de diensten hoort regelen voor den volgenden dag [2]), evenals dit elken avond door kommandant en eerste officier op een oorlogsschip plaats heeft, wanneer men door de hoofden hoort beweeren dat ieder landbouwer moet zijn, omdat zij het schadelijk achten dat de inlander op andere wijze voor zijn bestaan zorgt, wanneer men verneemt hoe op sommige plaatsen de rijstkultuur wordt geregeld, met de verklaring dat deze regeling niet volstrekt noodig zou zijn daar de inlanders het anders ook wel zouden doen en bijv. dan ook te Woloan dit niet noodig is, omdat de inlanders daar toch geen andere middelen van bestaan kunnen

[1]) Miss. resident Menado dd. 19 Junij 1868 N°. 1626.
[2]) Zie boven, blz. 49. — Noot van de commissie.

vinden, wanneer men het drijven ziet van de hoofden om de inboorlingen in het distrikt te houden en zelfs het bepaalde verbod verneemt om naar andere distrikten te verhuizen, terwijl in de meeste distrikten elk inlander die slechts voor een paar dagen het district verlaat hiervan kennis moet geven aan de hoofden, dan voorzeker moet erkend worden dat vrijheid in de Minahasa, op enkele uitzonderingen na, nog onbekend is.

. . . . . .

En toch heeft dat werk van zoovele jaren niet alle sporen van zelfstandigheid kunnen uitwisschen, nog is het den inlander bekend dat hem ook regten zijn toegekend, en alhoewel die regten door de magt der hoofden niet altijd kunnen worden gehandhaafd, schrijft hij alle verongelijking op, om wanneer de gelegenheid gunstig is met de grieven, soms reeds jaren oud, voor den dag te komen.

. . . . . .

§ 2. De burgers [1]).

Hoewel niet tot de eigenlijke inboorlingen der Minahasa behoorende, zijn de burgers een te gewigtig element om deze voorbij te gaan.

De oorspronkelijke instelling van burgerschap ligt eenigszins in het duister [2]), het schijnt echter dat dezelve vroeger een privilegie was aan inlandsche christenen verleend, welligt ter aanmoediging voor anderen, en die de strekking moest hebben, hen door den titel van burger, een plaats te doen innemen, tusschen de heidensche inlanders en de christelijke Europeanen.

Vroeger werd de titel van burger ook aan de inboorlingen in hun eigen land gegeven, waaromtrent de resident Wenzel vermeldt, dat inlanders, die zich door slecht gedrag uit het gebergte hadden moeten verwijderen, zich meestal lieten doopen en dan burger werden. Trouwens in dien tijd schijnt het christendom ook weinig goede vruchten te hebben gedragen, daar dezelfde resident van hen zegt: „De christenen staan verre weg beneden de heidenen".

In latere tijden schijnt van dezen regel om alle christenen geworden inlanders den titel van burgers te geven, meer en meer te zijn afgeweken, zoodat nu als zoodanig alleen vreemde inlanders in de Minahasa in aanmerking kunnen komen, hetzij Christen, hetzij Mohammedaan.

Elk burger is tegenwoordig schutterpligtig, wordende door ieder die niet voor dien dienst noodig is f 5.— 's jaars in de schutterkas betaald, terwijl zij overigens niet worden geacht heerendienst- of kultuurdienstpligtig te zijn, doch alleen hier en daar wachtdiensten verrigten en de wegen in hunne wijk in orde houden.

Mogt in vroegere tijden toen langs de kusten nog veel zeeroovers kruisten, een diergelijke maatregel haar nut hebben gehad, daar men

[1]) Zie Adatrechtbundel III, blz. 2. — Noot van de commissie.

[2]) Zie Bakhuizen van den Brink in Bijdragen van het Kon. Instituut T. L. en V. 70, 1916, blz. 5. — Noot van de commissie.

hierdoor spoedig eenige geweerdragende manschappen bijeen had, om bij de nadering der roovers wat te kunnen schieten en hen welligt hierdoor te kunnen terugdrijven, tegenwoordig is die noodzakelijkheid geheel vervallen, en zou dan ook hierin geen reden aanwezig kunnen zijn, die verouderde instelling te behouden.

Er zijn echter meerdere redenen aanwezig om deze instelling af te schaffen. Zoo bestaat in de Minahasa natuurlijk een drijven van de inlanders om ook in de rijen der burgers te worden opgenomen, teneinde vrij te zijn van heeren- of kultuurdiensten. Hoewel de inlandsche hoofden hiertegen waken, is dit niet altijd mogelijk, daar de hoofden der burgers tot eigen voordeel, daar zij wel het een en ander zoowel in arbeid als produkt van hun ondergeschikten weten te verkrijgen, dit aanmoedigen. Sommigen hielden zich dan ook slechts eenigen tijd bij de burgers op, en werden daardoor stilzwijgend ook als zoodanig beschouwd, hetwelk, daar er geen of zeer onvolledige registers van de burgers bestaan, ook gemakkelijk kon geschieden. Alles gaat bij dezen bij herinnering, zoodat hierdoor dan ook allen die bij de burgers hebben gewoond of zich als zoodanig hebben voorgedaan, als burger worden beschouwd. De kinderen van burgers zijn ook burgers, voor zoover zij uit een wettig huwelijk spruiten, wat echter bij de Mohammedanen moeilijker is te kontroleren,

De burgers leven van ambachten, handel, landbouw en vischvangst, slechts enkele hunner hebben door handel eenige welvaart verkregen.

Over het algemeen trotsch op den naam burger, die hen boven den inboorling verheft, is het een lastig element voor het bestuur, daar zij zich tegen alles verzetten. Zooals bijv. dikwijls het geval is met het herstellen van kleine bruggetjes in hun wijk, dat zij niet verkiezen te doen, zelfs zijn zij ongenegen, zooals het bestuur in zulke gevallen dan dikwijls voorstelt, ieder een zeer geringe bijdrage te leveren in geld om diergelijke bruggetjes te repareren, waardoor dus de inlandsche bevolking, als het eenige overblijvende middel, voor den arbeid wordt opgeroepen.

Groot is ook de achterstand aan de schutterkas, daar de middelen ontbreken om de gelden bij onwillige betaling in te vorderen.

In lateren tijd zijn de Mohammedanen, die zich in de strandplaatsen kwamen vestigen, evenals de Badjo's en de Sangirezen beschouwd als ingezetenen van het district, betalen hasil- en dapoer-gelden, doch doen geen heerendiensten, waardoor zij dan ook geen aandeel in de gronden hebben, doch staan echter onder het hoofd der burgers. Sommigen hunner blijven één à twee jaar, of vragen ook wel de toestemming in de inlandsche negorijen te wonen, waar zij door aanhuwelijking langzamerhand met de bevolking ineensmelten. De Mogondoeërs, die zich hier en daar vestigen, betalen ook hasil en dapoer, doch staan onder de negorijhoofden, welke laatste wijze de natuurlijkste voorkomt die met alle vreemde inlanders in de Minahasa zou kunnen worden gevolgd. Wat de burgers betreft, die afstammelingen van de Europeanen zijn, deze zouden met de laatsten in belasting kunnen worden gelijk gesteld.

Hoofdstuk VI. Maatregelen tot verandering van den toestand.

§ 1. Algemeene beschouwing.

. . . . . .

[In de Minahasa] wenscht men te breken met oude voorvaderlijke instellingen, waarvan men de mindere doelmatigheid heeft leeren inzien, en haakt er naar zich meer en meer aan den Europeaan, wiens instellingen men schat, gelijk te maken, waartoe voorzeker nog zou hebben bijgedragen, zoo in plaats van de Maleische, de Hollandsche taal was ingevoerd . . . .

. . . . . .

De maatregelen en financieële gevolgen.

De verhuizingen van de inlanders van het eene distrikt naar het andere, hoewel op last der Regering, daar waar zich hiertoe de wensch openbaart, zooveel mogelijk bevorderd, wordt echter zooals bekend is door de hoofden tegengegaan, en is zelfs in een paar distrikten verboden [1]). Deze tegenwerking heeft hoofdzakelijk plaats, eerstens om de dapoergelden, die met elk zieltje verminderen, en tweedens wegens de heerendiensten, daar door het verhuizen deze natuurlijk voor de overblijvenden zwaarder worden. Voor de vrije ontwikkeling is het echter volstrekt noodig, den inlander niet aan de plaats is gebonden en hij zich overal kan vestigen, waar hij vermeent beter in zijn onderhoud te kunnen voorzien. Vervalt door de intrekking der pinontoldiensten de eerste reden, de tweede blijft echter bestaan en dient ook te worden weggenomen . . . . . .

. . . . . .

. . . . de Badjo's . . . ., hoewel hasil betalende, zijn geheel vrij . . . . van heerendienst, maar hebben ook geen aandeel . . . . in den grond. Het denkbeeld dat grondbezit den last der heerendiensten medebrengt is dus niet nieuw in de Minahasa en zal de uitbreiding hiervan op den inboorling, die geen grondbezitter is, geen tegenwerking ondervinden.

. . . . . .

Nog blijft . . . . voor de partikuliere nijverheid over in de mogelijkheid gesteld te worden van grond te kunnen gebruik maken, waartoe de regeling van het landbezit noodig is.

Uit hoofdstuk I is genoegzaam gebleken dat het landbezit berust bij den inlander, en deze aldus als eigenaar van den grond moet worden beschouwd. Van domeinen van den staat kan dus in de Minahasa geen sprake zijn, en zou dus de eenige regeling moeten bestaan in de regeling van verhuur van gronden door inlanders aan niet-inlanders, in den geest van de daaromtrent bij kontrakt, tusschen het Nederlandsch-Indisch Gouvernement en de hoofden van Gorontalo gemaakte bepaling, waarbij elke verhuur van grond aan Europeanen onder goedkeuring van de Nederlandsch-Indische Regering plaats

[1]) Zie boven, blz. 77. — Noot van de commissie.

heeft, zooals het geval was bij de vroegere huur van gronden door de ondernemers van Baak en van der Meulen.

Van verkoop toch kan in de Minahasa alleen sprake zijn onder inboorlingen van hetzelfde distrikt, zoodat aan verkoop van grond aan Europeanen niet kan worden gedacht. Niet alleen zijn de denkbeelden omtrent landbezit in de Minahasa hier bepaald tegen, maar wordt dit ook door het belang der bevolking gevorderd, wil men niet in het groot met de Minahasa zien gebeuren, wat thans met het distrikt Negrie baroe plaats heeft.

Daar echter, zooals rapporteur vermeent, het landbezit in Gorontalo meer bij de hoofden of radja's berust, en deze dus den huurschat zullen genieten, is dit echter in de Minahasa anders, en zouden de huurpenningen onder al de inwoners van het distrikt (de zoogenaamde dapoers) moeten worden verdeeld, dat echter jaarlijks zou moeten worden veranderd, daar sommige dapoers door den dood te niet gaan en andere bijkomen. Dat hierdoor een groote omslag ontstaat is duidelijk en het zou dan ook het beste zijn deze som te storten in de distriktskas.

Alhoewel de huur van gronden waarschijnlijk niet zoo spoedig eene hooge vlugt zal nemen, zoo is het echter te voorzien dat eenmaal de kassen sommen zullen bezitten die niet kunnen worden besteed.

Er is echter nog een ander bezwaar. Ligt het namelijk op den weg der Regering om langzamerhand het aantal distrikten door zamenvoeging te verminderen, ten einde het groote aantal hoofden in te krimpen, dan zal zich natuurlijk hierbij het bezwaar voordoen, dat bij vereeniging van twee distrikten, waarvan het eene inkomsten wegens landverhuur trekt en het andere niet, de bevolking van het eerste noode deze voordeelen met een ander distrikt zal deelen. Kan er alleen wegens grondbezit, tegenwoordig geen bezwaar zijn tegen de ineensmelting, en wordt de woeste grond van elk distrikt gezamenlijk eigendom, waardoor de regten voor allen om grond te kunnen ontginnen en in eigendom te verkrijgen ongeschonden blijven, bij de verhuur van gronden zal dat geheel anders zijn, en zal ongeacht de zwarigheden hierdoor teweeggebragt, de ineensmelting van twee of meer distrikten hierdoor nimmer een feit worden. De partikuliere nijverheid kan echter niet buiten gronden, zoodat uit dit oogpunt de verhuur niet kan worden tegengegaan.

Er ligt echter een middel voor de hand om deze Gordiaansche knoop door te hakken. De hoofden en daarmede ook ongetwijfeld de inboorlingen, zijn zooals rapporteur is voorgekomen, niet ongenegen woeste gronden aan de Regering af te staan om te verhuren, of in erfpacht te geven, vooral wanneer dit als equivalent tegen de intrekking der Gouvernementskoffiekultuur werd gerekend. Deze gronden zouden natuurlijk niet alle woeste gronden in de Minahasa kunnen omvatten, maar kunnen worden bepaald tot die gedeelten waar groote uitgestrektheden woesten grond aawezig zijn, waardoor deze gronden voor het gebruik van den inlander niet noodig zijn.

Deze afstand voor onbepaalden tijd zou niet mogen beletten, dat op die gronden door inlanders zoolang zij nog woest zijn, boschprodukten werden verzameld, terwijl de inlander steeds de bevoegdheid zou moeten behouden, zoo hiertoe door gebrek aan gronden in zijn distrikt geen gelegenheid bestond, door tusschenkomst van het bestuur, daarvan stukken te ontginnen met daaropvolgend regt van eigendom.

Hoewel het distrikt het regt moet worden ontzegd gronden te verkoopen, daar niet alleen de woeste grond eigendom [1]) is van alle inwoners, maar ook de nakomelingschap voor hare uitbreiding hierop regten moeten worden toegekend, daar de woeste gronden als het ware hun toekomst bevatten, is echter de afstand der gronden zooals hierboven werd vermeld eene geheel andere transactie dan koop en verkoop. Door de inlanders toch het regt te blijven toekennen van ontginning, terwijl de Regering de gronden niet vervreemdt, zijn alle hunne regten op die gronden behouden en is geen gebruik omtrent landbezit geschonden. De gronden die hiertoe in aanmerking zouden komen en uit groote bosschen bestaan, waardoor de tijdelijke domeinen afgeronde stukken kunnen vormen, zijn:

In de afdeeling Menado.

Het bosch van Wawona, gelegen in het district Tombariric, ten noorden begrensd door de baai van Tanawangko, ten zuiden door de baai van Amoerang.

In de afdeling Kema.

Het bosch Loempias, ten Zuiden begrensd door de Talowoanrivier en zich uitstrekkende over de distrikten Tonsea en Likoepang.

In de afdeeling Tondano.

Het bosch Lembean, oostelijk van het meer van Tondano en zich uitbreidende in noordelijk rigting tot aan de grens van de afdeeling Kema.

In de afdeeling Amoerang.

Het bosch van Wanga, doorsneden door de Ranojapo rivier en zich uitstrekkende tot aan Bolang Mogondo.

In de afdeeling Belang.

Het bosch van Tamawang, ten noorden begrensd door het meer van Tombatoe en ten zuiden door de Boejat rivier.

Voorts nog het bosch van Parenteh, beginnende bij het distrikt Ratahan en zich uitstrekkende tot de zuidelijke omstreken van het meer van Tondano.

Behalve deze gronden zouden aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement kunnen worden afgestaan de eilanden Bangka en Taliseh, op welke eilanden zich betrekkelijk weinig inlanders hebben gevestigd, en die voor verre het grootste gedeelte nog woest zijn, alles natuurlijk met eerbiediging van de daar volgens 's lands gebruik door de bewoners verkregen regten op den grond. Behalve deze eilanden zouden welligt nog andere hiertoe in aanmerking kunnen komen, minder, zooals ook Bangka en Taliseh, wegens de uitgestrektheid, dan wel om de mogelijkheid daar te stellen, deze eilanden, voor zoover de

[1]) Beschikkingsgrond; zie boven, blz. 10 nt 2. — Noot van de commissie.

woeste gronden betreft, in pacht af te staan aan partikuliere ondernemers, die bijzonder op deze eilanden schijnen gesteld te zijn, blijkens de reeds begonnen onderhandelingen over den verkoop van Menado toea, Taliseh, Bangka enz., even voordat deze woede om land te koopen door den toenmaligen Resident werd gekeerd.

De overige gronden moeten aan de distrikten in eigendom verblijven, alleen met de bevoegdheid aan den inboorling, niet aan het distrikt, om na regeling hiervan door de Regering gronden aan Europeanen of vreemde oosterlingen te verhuren.

Op deze wijze zullen alle zwarigheden bij de zoo noodige ineensmelting der distrikten zijn opgeheven, zal elk distrikt een goed afgesloten geheel blijven vormen, zal voor de uitgifte van woeste gronden in erfpacht genoegzaam gelegenheid bestaan, zonder dat hierdoor aan de bevolking gronden worden onttrokken voor hare uitbreiding, en zullen de gebruiken omtrent landbezit in de Minahasa niet zijn geschonden.

De regeling voor de uitgifte in erfpacht der woeste gronden in de Minahasa, kan op dezelfde wijze plaats hebben zooals dit is geschied voor Sumatra (Staatsblad 1874 no. 94 f).

Is de inlander in zijn eigendom op den grond door het Gouvernement bevestigd, dan zal ook naarmate zich hiertoe de wensch openbaart eene kadastrering moeten plaats hebben, waarbij de stukken grond in een register, in elk distrikt door het distriktshoofd te houden, worden opgeteekend, en eigendomsbewijzen worden uitgereikt. De opmeting der stukken grond kan door de distriktsopnemers geschieden, die ook jaarlijks de velden voor de statistieke gegevens opnemen.

Reeds in sommige distrikten, zooals bijv. Sonder, bestaan zulke registers, waarin de namen der eigenaren en de uitgestrektheden der gronden worden opgeteekend, van hen, die dit verlangen, terwijl in Amoerang reeds op aanvrage van eenige inlanders, meetbrieven hunner gronden zijn uitgegeven.

Wat betreft het grondbezit van Europeanen en vreemde oosterlingen, hieromtrent is reeds gehandeld in hoofdstuk I § 5 en is daar gebleken wat hieromtrent vroeger is verrigt.

De tegenwoordige toestand vordert echter dringend nieuwe regeling, waartoe de eenige weg is, den plaats gehad hebbenden verkoop van gronden van inlanders aan Europeanen en vreemde oosterlingen, hoe onwettig ook, aan te nemen als een fait accompli, dezelve te registreren en eigendomsbewijzen daarvoor uit te reiken. Hierbij moeten echter alleen worden aangenomen de verkoopen van partikuliere gronden, die hebben plaats gehad vóór de hieromtrent gedane [1]) kennisgave aan de hoofden enz., waarbij de inlanders zijn herinnerd aan hunne instellingen en hen is te kennen gegeven dat op diergelijken verkoop geen wettige overschrijvingen of bewijzen kunnen volgen, of wel alle verkoop die heeft plaats gehad voor ultimo 1873.

[1]) Miss. Res. Menado 12 Nov. 1873 La. k. [zie ook Adatrechtbundel III, blz. 188—189].

Deze maatregel is des te meer noodzakelijk, omdat rapporteur het niet onwaarschijnlijk acht, dat na de publicatie geheime onderhandsche verkoopen zijn aangegaan, om dan een feit te worden wanneer hiertoe eene gunstige gelegenheid bestaat, of wel wanneer de Regering, door de goedkeuring van den verkoop van het eiland Bangka, antecedenten mogt hebben in het leven geroepen, tot welken verkoop echter, daar het hier distriktsgronden en dus partikuliere gronden van de inlanders betreft, alle regten aan het distrikt moeten worden ontzegd.

Allernoodzakelijkst is het ook, voor het zich reeds dikmaals voorgedaan hebbende overschrijven en splitsen van gronden enz., in het gemis van eenen landmeter te Menado te voorzien, te meer nog daar het meer dan tijd is, de stukken die nog van het kadaster bestaan voor verder verlies te bewaren.

. . . . . .

Beschouwt de Regering den inlander als eigenaar van den grond, dan zou hieruit volgen dat ook hij aan de verponding werd onderworpen [1]). Het gaat echter niet aan den inlander alleen voor de erkenning zijner regten met eene nieuwe belasting te bezwaren, en hij dus bij de hasil nog zou moeten voldoen aan de verponding. Ook zou eene diergelijke belasting de financiële krachten der bevolking te boven gaan.

Maar bovendien doen zich nog andere bezwaren voor. In de Minahasa bestaan nog veel en uitgestrekte familiegronden, waartoe wel is waar het hoofd der familie zou kunnen worden aangeslagen, doch zal dit aanleiding geven tot moeijelijkheden in de familie en tot eindelooze klagten over familieleden die niet betalen, wel kunnen de familiehoofden eenigzins aansprakelijk worden gesteld voor het bedrag, doch die aansprakelijkheid kan alleen door moreelen invloed worden gesteund, hen ontbreekt de magt om weerspannige familieleden, die het slechts op de min of meer nog bestaande solidariteit van de familie zullen laten aankomen, tot de betaling van hun aandeel te nopen, zoodat hierdoor tal van moeijelijkheden zullen geboren worden, die er dikmaals toe zullen leiden dat de hoofden der familie als zoodanig niet meer zullen willen fungeeren en storingen in het familieleven zullen ontstaan, die minder wenschelijk zijn. Om, ten einde deze bezwaren te ontgaan, alleen die gronden te treffen die al verdeeld zijn, is in het belang van den individueelen eigendom minder doelmatig, daar de zoo wenschelijke verdeeling der familiegronden hierdoor zou worden tegengehouden.

Op de bebouwde perceelen zou, daar deze voor het grootste gedeelte privaat eigendom zijn, minder bezwaar bestaan, doch zouden hierdoor voornamelijk de distriktshoofden worden getroffen, daar buiten hen slechts bij uitzondering huizen voorkomen van eene

[1]) Deze ziet evenwel slechts op gronden, waarop eigendom of andere zakelijke rechten van het burgerlijk wetboek worden geoefend. — Noot van de commissie.

grootere waarde dan f 400. Wellicht zal bij latere ontwikkeling eene diergelijke belasting doelmatiger zijn.

. . . . . .

Bij de toekenning van vaste bezoldigingen aan de hoofden en de intrekking der pinontoldiensten, vervallen de dapoergelden van het gouvernement, en zal alsdan de hasil f 6.50 per hoofd bedragen. Hoewel vroeger bij de invoering der hasil ter vervanging van de gedwongen rijstlevering, het voornemen bestond naarmate van de meer of mindere gegoedheid van de dapoer het bedrag dezer belasting te regelen, is het in de praktijk hiertoe nimmer gekomen en is elke dapoer in deze belasting voor dezelfde som aangeslagen. Hoewel bij de intrekking der gouvernementskoffiekultuur eene onbillijkheid zal komen te vervallen, namelijk dat de inwoners der koffiedistrikten, ongeacht hunne kultuurdiensten, evenveel in deze belasting betalen als de rijstdistrikten, zoo blijft echter nog de onbillijkheid bestaan, dat deze belasting voor een ieder, hetzij arm of meer gegoed, hetzelfde bedraagt.

. . . . . .

Was de instelling der distriktskassen vroeger bij het onderhoud van kalakeranpaarden enz. noodzakelijk, tegenwoordig heeft dezelve haar raison d' être grootendeels verloren [1]). Gevoed door de contributie en de f 0.25 van elke pikoel koffie, worden hiermede bestreden de uitgaven voor traktementen der distriktsopnemers, onderwijzers der negorijscholen, alsmede de schrijfbehoeften der hoofden.

Vervallen de inkomsten geheel bij de hiervoren behandelde maatregelen, ook de uitgaven der distriktsopnemers dienen zooals reeds is aangetoond te vervallen, en voor rekening van den lande te worden genomen.

Niet minder billijk is het tevens de uitgaven van de distriktskassen voor schrijfbehoeften van de hoofden, welke uitgaven geheel en al plaats hebben in het belang van 's lands dienst, ook door den lande worden gedragen.

Wat betreft de uitgaven voor de negorijscholen, waarvan het onderwijzend personeel uit de kassen wordt betaald, hoewel het te bejammeren zou zijn dat dit onderwijs, hoe weinig het ook over het algemeen te beduiden moge hebben, vervalt, zal dit toch bij de bestendiging der distriktskassen in verschillende distrikten op de ondersteuning door die kassen spoedig niet meer kunnen rekenen, daar eenige, vooral in de rijstdistrikten, waar de koffiekultuur dezelve niet eenigszins stijft, spoedig geheel zullen zijn uitgeput.

Doch bovendien is de betaling van het onderwijs uit de kassen niet billijk en wordt er ook dikmaals over geklaagd, dat de gelden van het distrikt ten voordeele komen van enkele negorijen, die van die scholen zijn voorzien. De toekomst der negorijscholen voert dan zonder intrekking der distriktskassen tot den maatregel, dat de ouders

[1]) Een nieuwe behoefte aan districtskassen is echter ontstaan door het bij Ind. Stb. 1912 no. 582 geregelde districtsonderwijs. — Noot van de commissie.

wier kinderen die scholen bezoeken, een gering schoolgeld betalen, dat ook weinig bezwaar kan hebben met het oog op het geringe tractement van f 5 's maands der onderwijzers.

Voor het behoud der distriktskassen aldus geen reden meer bestaande, kunnen deze naarmate zij zijn uitgeput worden ingetrokken [1]), terwijl aan de hoofden indemniteit voor schrijfbehoeften kan worden toegekend.

. . . . . .

Zooals in hoofdstuk IV is vermeld, is het noodig om de onderdistrikten aan den overkant der Ranojapo gelegen van de distrikten Sonder, Kawangkoan en Tompaso, voor de verminderdering der diensten, voortspruitende uit den grooten afstand, te brengen onder het distrikt Romoon, terwijl een gedeelte van het district Romoon ingesloten door de distrikten Sonder, Kawangkoan en Tombanan, dat eveneens in dit opzicht bezwaren oplevert, bij het distrikt Kawangkoan kan worden gevoegd.

Door dezen maatregel zal het bezwarende van de gemeenschap tusschen de deelen van een zelfde distrikt geheel vervallen, en zal ook een betere afronding dezer distrikten worden verkregen.

. . . . . .

[1]) Zie de vorige noot.

SERIE M.

MINAHASA.

N°. 25.

GEGEVENS VAN INLANDSCHE ZIJDE (1916).

Ontleend aan een opstel van Ger. S. S. J. Ratu Langie in Koloniaal Tijdschrift 6, 1917, blz. 205—206 en 210—211.

[Wij mogen uit bekende feiten] besluiten dat het gemiddeld materieel bezit in de Minahassa belangrijk hooger is dan op Java, welk verschil nog steeds vergroot wordt door de snelle opkomst van de klappercultuur in Noord-Celebes; economische verbeteringen werken sneller in de kleine Minahassa dan op Java.

.... De Minahassische bangsa [1]) heeft behalve den christelijken godsdienst, die het met het volk heeft aanvaard, ook geheel de uiterlijkheden van de Nederlandsche beschaving overgenomen.

De leefwijze, kleeding, inrichting van het huishouden, het familieleven is een trouwe copie van die der Hollanders in de Minahasa; de omgangstaal, ook tusschen de huisgenooten is Nederlandsch; Nederlandsche dagbladen, tijdschriften en romans worden met graagte gelezen, als de middelen het toelaten .... Wij hebben ons .... niet af te vragen of een verhollandsching van de Minahassische bangsa goed of niet goed is; het streven in die richting is algemeen en bestaat als een reëele maatschappelijke factor, en is hierdoor gestempeld tot behoefte.

Een districtshoofd in de Minahassa staat in aanzien bij het volk, hooger dan zijn ambtgenoot op Java; immers ze ontleenen hun bestuursrecht (als ik het zoo noemen mag) aan de rechten der oude stamhoofden, waarvan velen der tegenwoordige hoofden nog in rechte linie afstammen [2]). Deze stamhoofden werden gekozen door het volk uit de hoogsten in den lande. Resident Jansen gaf ze (om deze reden waarschijnlijk) het recht om den regentspajong te bezitten, welk onpractisch ornament later gelukkig werd afgeschaft, ook op instigatie der hoofden zelf.

....[Men voelt] klemmender dan ooit de noodzakelijkheid om

[1]) De hoofdenstand. — Noot van de commissie.

[2]) Het Indonesische erfrecht met electie (zie ook de volgende zinsnede) schijnt dus nog na te werken. — Noot van de commissie.

de Zuidelijke grenzen der Minahassa op te lossen. De grens heeft taalkundig noch ethnologisch eenigen bestaansgrond: de Zuid-Minahassaërs hellen in taal en zeden meer naar de Mongondoreezen over dan naar de Noordelijke bewoners der Minahassa; de zending werkt ook reeds in Mongondou en met succes.

Een geleidelijke doordringing van Bolaäng-Mongondou met Minahassische bestuursambtenaren, mits oordeelkundig uitgevoerd met reverentie voor den adel des lands, zal dat land en volk zonder twijfel ten goede strekken. Een betere aansluiting der verkeerswegen hier aan het bestaande wegennet in de Minahassa zal een inniger contact en grooter fusie tusschen de bevolkingsgroepen aan beide zijden der Wulur-mahatoes [1]) in de hand werken tot beider voordeel.

[1]) Honderdgebergte; op de grens van Mongondou en Minahassa.

SERIE M.

MINAHASA.

N°. 26.

INLANDSCHE GEGEVENS OVER BESTUUR EN GRONDENRECHT (1917).

Ontleend aan een opstel in de Pangkal Kemadjoean (een te Menado verschijnend blad) van 15 October 1917, over het gemeentewezen in de Minahasa. De noten zijn van de commissie voor het adatrecht.

.... Gelukkig dat het nieuw in de Minahasa in te voeren gemeentewezen [1]) zeer veel overeenkomst heeft met het aloude adat-negorijbestuur, zoodat, ofschoon de tegenwoordige generatie van de Minahasa-bevolking van dit oude adat-negorijbestuur niet veel [begrip] meer heeft, traditie en overweging toch hun invloed wel zullen laten gelden.

.... In vroegeren tijd werden de opperhoofden der Minahasa door de gezamenlijke volwassen mannen van den stam [2]) of het dorp verkozen [3]), maar bij wanbestuur ook afgezet. De intelligentste, de dapperste enz. enz, in het kort degenen, die boven alle anderen, in alle opzichten uitblonken, werden daartoe verheven. Alleen de zgn. „achka im banoea", komen daarvoor in aanmerking, de ata's (slaven) niet. Toen het Nederlandsch-Indische Gouvernement in 1820 de Minahasa van het Engelsch tusschenbestuur overnam, heeft het Gouvernement deze adat niet alleen erkend en geëerbiedigd, maar haar ook bestendigd door toenmaals de volkshoofden door de bevolking te doen verkiezen [4]) en in hun ambt te bevestigen.

[De kapala djaga's en mewetengs genieten geen inkomsten, ook geen sawang- en pinontol-diensten, de dorpshoofden genieten wel sawang- en pinontol-diensten;] de eigenlijke inners van de belasting van de inlandsche bevolking zijn deze kapala djaga's en mewetengs en minder de negorij- of dorpshoofden [,die het collecteloon krijgen].

.... [Nog altijd kent men] beraadslagingen van het negorijbestuur met de negorijgenooten, wanneer men de negorij wil verleggen of uitbreiden, nieuwe ladangs wil aanleggen, tuinwegen en waterleidingen wil aanleggen, vernieuwen of onderhouden, negorijgebouwen opzetten,

[1]) Zie Adatrechtbundel IX, blz. 16.
[2]) Het latere district.
[3]) Met electie?
[4]) Vgl. Adatrechtbundel VII, blz. 359—363.

geldinzamelingen doen voor een of ander doel ten nutte van de negorij of het algemeen, nieuwe werken voor het algemeen aanleggen, enz. enz., in het kort het een of ander werk van aanbelang, waarin de geheele negorij betrokken is. Dat dit systeem bij den Minahasaer diep ingeworteld is, [blijkt uit] het feit, dat men het nu nog toepast en wat besloten is consequent nakomt, niettegenstaande men weet, dat het tegenwoordig bestuurstelsel het als het ware [1]) heeft afgeschaft. Adat is: dat groote, belangrijke zaken aan het oordeel en de beslissing van alle [2]) volwassen mannelijke personen worden voorgelegd en onderworpen, terwijl minder groote zaken door het negorijbestuur, t. w. de hoofden en de oekoengs, worden geregeld en vastgesteld, na het advies te hebben ingewonnen van de oudsten [3]) der negorij in rade.

.... Negorijgronden zijn, gelijk de districtsgronden vroeger — die onrechtmatig tot domein zijn verklaard, — van vroeger her tot op heden onvervreembaar. Menschen uit een andere negorij of ander district, ingezetenen van [4]) de negorij of het district wordende, hebben op de negorij- of districtsgronden geen ander recht dan het recht op bruikleen [5]), nl. het bruikleen om voor één oogst daarop padi en miloe (djagoeng) te planten. Na den oogst valt de grond weer terug tot de negorij- of districtsgemeenschap. Vreemdelingen, gevestigd in de negorij, waartoe deze negorijgronden behooren, hebben niets over deze gronden te zeggen, want — zegt de adat — hunne voorouders hebben niet medegewerkt aan de ontginning van deze gronden, derhalve hebben zij ook geen recht van medezeggenschap daarover.

Veel, veel later, toen men overging tot het aanleggen van sawahs en aanplantingen van veeljarige gewassen, als soorten van bamboe, koffie, cacao, nootmuskaat, klappers, vruchtboomen, kruidnagel enz. enz., werd deze adat min of meer uit zijn verband gerukt. Vooral na de domeinverklaring in 1877 [6]). Menschen, uit een andere negorij of ander district afkomstig en negorij- of districtsgronden in bruikleen [5]) occupeerende, legden daarop sawahs of aanplantingen van veeljarige gewassen aan, die zij en hunne nakomelingen of rechthebbenden daarna met hand en tand tegen inmenging van andere inwoners van de negorij of het district verdedigden. Omdat men in het berechten daarvan naar Europeesche rechtsbegrippen handelt, die dikwijls met de aloude adat zeer in strijd zijn, worden velen die negorijgronden in bruikleen [5]) hebben, door het door den landraad gevelde vonnis aangemoedigd, de gronden die zij in bruikleen [5]) hebben, tot de hunne te verklaren. Gelukkig dat men in lateren tijd tot beter inzicht is gekomen ....

---

[1]) Bedoeld moet zijn: alleen maar rekening houdt met het dorpshoofd.
[2]) Dus ook van later bijgekomen dorpsbewoners?
[3]) Wie zijn dit?
[4]) Vertoevers in?
[5]) Genotrecht.
[6]) Lees: na de ontginningsordonnantie van 1879. Zie Adatrechtbundel III, blz. 188 nt 1 en 192 onder 11.

.... In vroegeren tijd bestonden in elk district der Minahasa districtskassen (geen negorijkassen), die ontstonden en gevoed werden: door en met de verhuur [1]) van districtsgronden; opbrengst van door de bevolking aan het Gouvernement te Menado of ter afdeelingshoofdplaats te leveren, maar afgekeurde materialen, [vervolgens] aan particulieren verkocht, opbrengst van door de bevolking ingezamelde boschproducten, aan particulieren verkocht; opbrengst van gebouwen, door de bevolking opgericht en aan het Gouvernement, kerkelijke instellingen of particulieren verkocht; opbrengst van verkochte districtsgronden en -goederen; opbrengst van [het product van] zg. kalakeran-tuinen; opbrengst van eene percentage [2]) van boschproducten of [van de vangsten bij] jacht en visscherij, door personen tot een ander district behoorende in het betrokken district ingezameld en verkregen.

Is het wenschelijk om negorijkassen op te richten? [Zou het voorhands niet beter zijn] de op te richten kassen te localiseeren, maar voorloopig de districtskassen uit te breiden en beter te regelen, met medezeggenschap van de belanghebbende negorijen en van de bevolking? Hierdoor vervalt men in de fout van weer te centraliseeren; maar de Minahasadistricten zijn niet groot .... [Door alsdan onder de bijdragen voor deze kassen op te nemen] een klein percentage van te taxeeren hout- en andere boschproducten, door niet-Minahasers, ingezetenen van het district geworden [3]), uit domeingronden gehaald, wordt eenigermate de grief, ontstaan door de domeinverklaring, verzacht.

---

[1]) Dit woord zal hier wel mede omvatten het tijdelijk afstaan van grond aan vreemden, die er een genotrecht op erlangen tegen recognitiebetaling.
[2]) Recognitie wegens beschikkingsrecht.
[3]) Men zou verwachten: door niet-leden van het district.

SERIE M.

MINAHASA.

N°. 27.

OUDE GEGEVENS OVER DE MINAHASA (1840—1856).

De huwelijksplechtigheden verschillen naarmate het huwelijk wordt voltrokken tusschen personen uit hetzelfde distrikt, en tusschen personen uit verschillende distrikten afkomstig, zijnde in het laatste geval de onkosten aanmerkelijk grooter uithoofde van de meerdere formaliteiten, welke behooren te worden in acht genomen. Even gelijk bij de meeste Indische eilanders, zoo geschiedt ook de verloving en uithuwelijking onder de Minahassers onder het beleid der ouders. Wanneer de zoon van een distrikts- of ander aanzienlijk hoofd, de dochter van het hoofd van een ander distrikt wenscht te huwen, dan geeft hij daarvan aan zijne ouders kennis, die daarmede genoegen nemende, een lid der familie, voorzien van een meestal uit lijnwaden bestaand geschenk, naar de ouders van het meisje afzenden om haar voor hunnen zoon ten huwelijk te vragen, hetgeen in het maleisch Boeka Suwara (de mond openen) en in het alfoersch Sinupan wordt genoemd. Wanneer de ouders van het meisje hunne toestemming tot het huwelijk geven en de bruidschat niet dadelijk na de boeka suwara bepaald is, (zooals somwijlen plaats heeft), dan verzoeken zij de ouders van den minnaar op een bepaalden tijd ten hunne huize, teneinde overeen te komen omtrent de hoegrootheid van den te geven bruidschat, hetwelk de maleijers kassi arta (bruidschat geven) en de alfoeren toemoeoeroek meherok noemen. De ouders van den minnaar begeven zich vervolgens op den vastgestelden dag naar de woning der uitverkorene, voorzien van lijnwaden en andere kostbare geschenken, die zij bij hunne komst op een mat ten toon spreiden, waarna dezelve door de familie van de jonge dochter worden bezigtigd, die dezelve gewoonlijk onvoldoende verklaart en den bruidschat met eenige stukken lijnwaad verlangt vermeerderd te zien, waaraan de ouders van den jongeling gereedelijk toegeven, daar het als een groote schande zou worden aangemerkt, om van zoodanigen eisch af te dingen .... De arta of bruidschat wordt vervolgens onder de ouders en de betrekkingen van het meisje verdeeld, zijnde echter het aandeel der betrekkingen zeer gering, terwijl de ouders de goederen, die er hun van ten deel vallen, beschouwen als een poesaka of een erfdeel hunner kinderen waarover zij nimmer dan in den hoogsten nood zullen beschikken.

De vereeniging der jonge lieden eenmaal bepaald zijnde, geven de ouders van beide zijden een gemeenschappelijk feest, waarbij een Wallian (priester) tegenwoordig is om het huwelijk te voltrekken, hetgeen dan plaats heeft onder de volgende plechtigheden .... De priester plaatst de jonge lieden naast elkander en geeft vervolgens aan ieder hunner een weinig pinang, sirie en tabak en roept daarna uit — „Thans zijt gij gehuwd. Ik wensch dat de Goden Ul. zullen zegenen; dat Gijl. vele kinderen, rijkdommen en eene aanzienlijke betrekking zult bekomen, en dat gij gedurende vele jaren gelukkig met elkander moogt leven".

De bruidegom geeft daarop de ontvangen pinang aan zijne bruid, en deze vervolgens weer aan den bruidegom. Hierna gaat de Priester met de jonggetrouwden naar eene daartoe afgezonderde plaats, gelegen aan het einde van het dorp, alwaar beiden, zooals in sommige Districten gebruikelijk is, uit de handen van een jongeling eenige bladeren van eenen boom, Pako genaamd, ontvangen, benevens een stukje hout, dat zij bij hunne terugkomst onder het huis plaatsen.

[De ouders van den man moeten de ouders der vrouw voor het begeleiden op den terugweg ook nog geschenken geven.] De ouders van den man zijn tevens verpligt aan de jonggetrouwden eene geschikte woning met het noodige huisraad, benevens de vereischte huisgereedschappen te geven, en hen een jaar lang op hunne kosten te onderhouden. Wanneer het huwelijk wordt voltrokken tusschen personen uit een en hetzelfde District afkomstig, zijn de ouders van beide zijden gehouden om op gezamenlijke kosten eene woning met huisraad aan de jonggetrouwden te geven.

De huwelijken onder de mindere volks-klasse, buiten het District gevestigd, worden over het algemeen op dezelfde wijze gesloten, doch de geschenken zijn naarmate van het vermogen en de omstandigheden der ouders meer of minder aanzienlijk. Onder deze klasse vindt het ook wel plaats dat een man na het boeka suwara (de mond openen), aan de ouders van zijne bruid de vergunning afsmeekt om dadelijk met haar te mogen leven evenals of het huwelijk reeds wettiglijk ware voltrokken, en dit wordt nu en dan ook wel ingewilligd zoo dat het paar soms reeds met onderscheidene kinderen gezegend is, vóór dat het huwelijk is gesloten, doch deze vergunning wordt alleen verleend onder de voorwaarde, dat de ouders hun regt behouden op de betaling van den bruidschat en dat zij bij weigering bevoegd zullen zijn hunne dochter met hare kinderen weder tot zich te nemen, in welk geval die kinderen als vaderloos worden aangemerkt.

T. v. NI. 1840, I, blz. 121—124.

[Na het begrafenisfeest] neemt de weduwe een weinig pinang sirih en kalk en begeeft zich vergezeld van een aantal vrouwen naar de rivier, waarin zij die voorwerpen werpt onder den uitroep „nu is mijn man weggegaan en ik ben alleen overgebleven". Zij gaat vervolgens met de kleederen, die zij bij de begrafenis heeft gedragen in de rivier, ontdoet zich alsdan van dezelve en eet met de haar ver-

gezellende vrouwen een weinig pinang. In haar woning teruggekeerd, wordt een stukje hout, dat door de genoemde vrouwen is verzameld in het vuur geworpen, waaraan de weduwe hare handen warmt onder den uitroep: »thans ben ik warm« hetgeen beteekent, dat het haar thans vergund is om een tweede huwelijk aan te gaan.

T. v. NI. 1840, I, blz. 129.

In vroeger jaren werd bij het overlijden van een hoofd of ander aanzienlijk persoon, door de weduwe of hare kinderen al het mogelijke beproefd om twee menschenhoofden te bekomen; die in de nabijheid der grafplaats in den grond werden gestoken .... ten teeken, dat de rouw, zoo voor de weduwe als hare kinderen, geëindigd was. Men beschouwde zulks als eene zoo belangrijke plechtigheid, dat men tot dat einde des noods zijne eigene slaven liet onthalzen, wanneer er op geene andere wijze menschenhoofden waren te bekomen.

T. v. NI. 1840, I, blz. 130.

Wanneer de man door zijn gedrag aanleiding geeft tot ontbinding des huwelijks, kan hij niets van den gegeven bruidschat terugvorderen. Bij scheiding met wederzijdsch genoegen vervallen $\frac{2}{3}$ gedeelten van den bruidschat aan den man en het overige $\frac{1}{3}$ aan de vrouw. De schulden staande het huwelijk gemaakt komen daarentegen voor $\frac{2}{3}$ ten laste van den man en voor $\frac{1}{3}$ ten laste der vrouw.

Wanneer gesepareerde lieden zich met elkander wenschen te verzoenen, is de man verpligt eenige geschenken als bruidschat aan de familie van de vrouw te geven, zonder evenwel gehouden te zijn aan alle de overige plechtigheden en gebruiken, welke bij het aangaan van een huwelijk worden in acht genomen.

Wanneer eene vrouw, uithoofde van oneenigheden met haren man, de gemeenschappelijke woning verlaat, kan die man haar niet terugbekomen dan na vooraf een geschenk aan hare ouders of betrekkingen te hebben uitgereikt, hetgeen in het maleisch toetoep maloe (de schande bedekken) wordt genoemd.

Bij het overlijden van de vrouw komt de man in het bezit van de geheele nalatenschap. De kinderen hebben daarop geen regt, dan nadat de vader een tweede huwelijk heeft aangegaan, wanneer zij $\frac{1}{3}$ van den boedel kunnen vorderen. Komt echter de man vóór zijn tweede huwelijk te overlijden, dan erlangen de kinderen den ganschen boedel, waaruit echter moeten bekostigd worden eenige geschenken ten behoeve der bloedverwanten, die de onkosten der begrafenis hebben helpen dragen.

Wanneer de vader, hertrouwd zijnde, komt te overlijden en in zijn tweede huwelijk kinderen heeft verwekt, dan wordt het gedeelte, dat denzelven van zijn eerste vrouw is ten deel gevallen, onder de kinderen uit de beide huwelijken gesproten, gelijkelijk verdeeld, terwijl van de overige staande het tweede huwelijk overgewonnen goederen, aan de weduwe $\frac{1}{3}$, en aan de kinderen $\frac{2}{3}$ gedeelten worden uitgekeerd.

Indien de man kinderloos komt te sterven, dan gaat zijn boedel

over voor $\frac{1}{3}$ op de vrouw en voor $\frac{2}{3}$ op zijn bloedverwanten, die wederkeerig verpligt zijn de begrafenis te bekostigen.

T. v. NI. 1840, I, blz. 130—132.

De algemeene gewoonten, die een huwelijk voorafgaan, zijn de volgende. Als een jongeling zich in het huwelijk wil begeven, en het voorwerp zijner wenschen gevonden heeft, zoo wordt door de ouders, zoo die nog in leven zijn, of anders door eene bejaarde vrouw, aanzoek gedaan, om de hand van het meisje te bekomen. Een toestemmend antwoord verkregen zijnde, worden aan de ouders of voogden van het meisje, door middel van die onderhandelaarster [eenige geschenken gezonden.] .... Tevens wordt dan door de onderhandelaarster met de ouders van het meisje nopens de arta of bruidschat gehandeld: deze is zeer verschillend, de hoogste bestaat in 100 stuk salemporis, 1 paard, 1 gong, 1 stel inlandsche muzijk (koelintang), 1 slaaf, 1 stukje grond; terwijl 5 à 7 stuks salemporis ook het huwelijksverbond sluiten. Daarna worden feestmalen ten huize der bruid aangericht.

Nadat de bruidegom zijne bruid nu, voor geld of eenige stukken linnen, van hare ouders als de zijne verkregen heeft, haalt hij haar, met zooveel uiterlijk vertoon, als hij in staat is ten toon te spreiden, af, en brengt haar ten zijnent. Hier staan de ouders en nabestaanden der bruid hen op te wachten, en vragen den bruidegom andermaal een huwelijksgeschenk of arta. Zij laten niet toe, dat zijne aanstaande zijne woning binnentrede, voor dat hij hieraan voldaan heeft, door het geven van eenig geld of stukken katoen of borden enz. Binnen getreden en gezeten zijnde, maakt men den maaltijd gereed en na opgedischt te hebben, mag de bruid niets nuttigen voor en aleer zij ook nog een geschenk van eenige waarde van haren bruidegom ontvangen heeft.

Nadat zij dus den maaltijd tezamen genuttigd hebben, zijn de algemeene huwelijksplechtigheden van den dag afgeloopen.

Daarop gaat een kind naar den uitgang der negorij, en legt daar twee stukjes hout, twee bladeren van zekere groente, pakkoe genaamd, en drie stukjes bamboe bijeen. Het jongepaar gaat, met zonsopgang van den anderen dag dit een en ander halen en brengt het naar zijne woning, alwaar de groente gekookt en genuttigd wordt. Vervolgens maken de jonggehuwden een kleine offerplaats of degoedegoe, kooken een ei of eene kip, nemen twee van de stukjes bamboe, zetten die op beide zijden der offerplaats, en leggen tevens op de laatste een weinig rijst, gieten daarna met het nog overige stukje bamboe wat saguweer in de twee anderen, eten het overgeschotene van de kip of het ei of de rijst tezamen op, en drinken daarbij de saguweer, hunne impongs den zegen op hun aangegane huwelijk afsmekende, en de plechtigheid besluitende met nog eenige rijst en linnen te offeren. Deze eerste fosso of plechtigheid verrigten zij zonder tusschenkomst van walians of priesters.

Eenige dagen daarna maken zij eene grootere fosso.

Zoo de man zijne vrouw soms slaat, of onredelijk behandelt, en

zij daarom wegloopt naar hare ouders, moet hij, om haar terug te bekomen, weder eenig geschenk aan de familie geven, maar zoo dit tot drie malen toe gebeurd is, weigeren de ouders haar te geven, en dringen alsdan op de echtscheiding aan. De echtscheidingen zijn menigvuldig, en grijpen soms om de nietigste omstandigheden plaats. Als man en vrouw vast besloten hebben, zich van elkander te scheiden, roepen zij eenige buren tot getuigen, want hiertoe zijn noch hoofden noch priesters noodig, en verdeelen hun gemeenschappelijke boedel in twee gelijke deelen, waarvan ieder zijn aandeel neemt. De vrouw maakt daarna voor het laatst het huis schoon, verlaat hetzelve zoo stil mogelijk en ziedaar hunne echtscheiding voltrokken. Het huis is voor geene verdeeling vatbaar, en blijft het eigendom van den man. De uit het huwelijk verwekte kinderen gaan of met de moeder of blijven bij den vader, naar welgevallen. Het gebeurt wel, dat hij eenige uren daarna reeds een andere bruid of vrouw heeft. Zoo zij tijdens hun huwelijk een stuk grond mogten gekocht hebben, wordt dit ook verdeeld; maar wie zulks ten huwelijk heeft medegebracht, of door erfenis bekomen, nadert hetzelve weder, en komt daarvan in het volle bezit. De gesepareerde vrouw ziet zoo goed mogelijk onder dak te komen bij hare familie of vrienden, en zoo zich er slechts de gelegenheid toe voordoet is zij even spoedig hertrouwd, als de van haar gescheiden man. Zoo een voornaam of minder hoofd, die maar iets in het bestuur te zeggen heeft, zich van zijne vrouw scheidt, bekomt hij $\frac{2}{3}$ gedeelte van den gemeenschappelijken boedel. Regt tot echtscheiding heeft de vrouw wanneer haar man in gebreke blijft, haar, gedurende een onafgebroken tijdvak van een half jaar, onderstand te verleenen. Wanneer de man genegen is van zijn vrouw te scheiden, zonder dat daartoe reden van de zijde der vrouw gegeven is, geschiedt dit bij wijze van uitkooping; heeft het tegenovergestelde plaats, dan moet de vrouw den ontvangen bruidschat of arta teruggeven, en bekomt niets van den gezamenlijken boedel.

T. v. NI. 1845, IV, blz. 324—327.

.... De Alfoer .... is meestal gehuwd met ééne vrouw, alhoewel de veelwijverij bij hen niet onbekend is, en ook als geen kwaad beschouwd wordt. Zij kiezen daartoe bij voorkeur de naaste aanverwanten hunner eerste vrouw .... Sommigen echter willen, dat vroeger de polygamie bij hen verboden was.

T. v. NI. 1845, IV, blz. 305.

.... Bij hunne huwelijken volgen [de Badjo's] de gewoonte der Alfoeren en betalen een bruidschat. De echtscheiding geschiedt voor hunne hoofden en zoo er kinderen zijn, volgen de jongens de moeder om haar in hare kostwinning behulpzaam te kunnen zijn, terwijl de meisjes naar welgevallen of den vader of de moeder volgen.

T. v. NI. 1845, IV, blz. 41.

De plechtigheden bij het huwelijk en bij de echtscheiding:

De huwelijksplechtigheden der Alfoeren veroorzaken de ouders van

den man aanmerkelijke onkosten, omdat deze een bruidschat, milangroko genoemd, aan de ouders van de jonge dochter behooren te geven. Wanneer dan een jongeling voor eene jonge dochter genegenheid heeft om haar te trouwen, zendt hij een zijner vrienden, met het verzoek om een stuk pinang, tot haar. Aan dit verzoek door haar beantwoord zijnde, wordt de afgevaardigde voor den tweeden keer met eene huwelijksverklaring gezonden. Den volgenden avond komt de vrijer volgens hare vergunning zelf, en doet bij haar nauwkeurig onderzoek, of ook reeds andere personen haar om pinang hebben verzocht, en zij daarentegen informeert nauwkeurig naar de opregtheid zijner bedoelingen. Nadat dan alle bezwaren uit den weg zijn geruimd, geeft de jongeling dezen zijnen wensch aan zijne ouders te kennen. Den volgenden dag worden de ouders van de jonge dochter door den vrijer en eenen getuige, om hunne toestemming verzocht. Deze ontvangen hebbende, bepalen zij gemeenschappelijk den tijd voor de verdere onderhandelingen. Op den bestemden dag zenden de ouders van den vrijer twee vrienden met den bruidschat. Den bruidschat ontvangen hebbende, komen de naaste betrekkingen van de bruid en vragen hun aandeel, dat zij echter bij de uitrusting der jonge dochter meer dan dubbel moeten vergelden. De ouders beschouwen den bruidschat als een erfdeel voor hunne kinderen, waarover zij nimmer dan in den hoogsten nood zullen beschikken. Gedurende al dezen tijd houdt de bruidegom met zijne familie zich stil, totdat zij eene uitnoodiging tot een vriendschapsmaal ontvangen. Dit maal heeft een dag vóór het huwelijk plaats. Den volgenden dag legt de priester een blad, dawon wokka geheeten, met wat rijst, eene kip en drie stukken spek op de tafel. Het aanstaande paar stelt zich voor dezelve, en terwijl ieder met de rechterhand een eind van het blad vasthoudt, snijdt de priester het hart van de kip in stukken, prevelt eenige woorden, de goden verzoekende, om hun maal te willen nuttigen en dit jonge paar met gezondheid, voorspoed, talrijk kroost en een hoogen ouderdom te willen zegenen. Nadat deze formaliteiten geëindigd zijn, neemt de priester eenige korrels rijst en legt ze op het hart van de kip, des gelijks doen ook de jonge lieden, — en dit is het maal der goden. — Thans gaat eene oude vrouw of priesteres met hen naar het eind der negeri alwaar eene rat is begraven, en welke plaats daarom tinaneman siperet wordt genoemd; gaat drie keeren achtereenvolgend daarheen en keert terug enz. Hiermede is het huwelijks-kontrakt gesloten. De plechtigheden en onkosten worden meer en grooter, indien het huwelijk tusschen personen uit verschillende distrikten wordt voltrokken.

De echtscheiding vindt in de Minahasa dikwerf plaats, en gewoonlijk wel om redenen, die zeer bespottelijk zijn. Daarbij behooren echter eenige regels te worden in acht genomen. Geschiedt de scheiding alleen volgens den wil van den man, dan wordt hunne geheele bezitting in twee gelijke deelen verdeeld, heeft dezelve echter volgens beider wensch plaats, dan ontvangt de man twee derde en de vrouw een derde. Nadat dan de goederen verdeeld zijn, roepen zij een getuige,

aan wien zij de oorzaak van hunne scheiding, alsook de verdeeling van hunne goederen meedeelen. De getuige is echter verpligt, op alles nauwkeurig te letten en moet hiervan kennis aan het hoofd der negeri geven.

T. v. NI. 1849, II, blz. 395—397.

.... De voorbereidselen bij een aantegaan huwelijk hebben [bij de Bantiks] evenals bij de Alfoeren plaats. Bij het voltrekken van het huwelijk zelf is alles daaraan ook gelijk, met uitzondering, dat de Bantiksche vrouw, voor het eerst met haren man aan den disch gezeten zijnde, van hem geene verdere giften verlangt, maar onmiddelijk met hem den maaltijd nuttigt....

De echtscheiding kan bij hen alleen dan plaats hebben, als man en vrouw daarin met elkander overeenstemmen. Dan wordt, zonder onderscheid van persoon, de boedel in twee gelijke deelen verdeeld, terwijl het huis in geldwaarde berekend wordt, en beide partijen in minnelijke schikking treden, wie het zal blijven bewonen.

.... Polygamie is bij hen verboden.

T. v. NI. 1845, IV, blz. 32—33.

[De Bantiks] erkennen geene erfopvolging in hun bestuur, en kiezen daartoe, uit hunne medeburgers, wien zij willen; zij zullen echter, zoo de zoon van een overleden Hoofd met een ander mogt wedijveren of gelijk staan, hunne keuze eerder op den eerste laten vallen.

T. v. NI. 1845, IV, blz. 33.

[Een Alfoer] mogt [zijn vrouw] niet verstooten dan in geval van onvruchtbaarheid en was de tweede dit ook, dan werd hem dat regt ontzegd.

T. v. NI. 1856, II, blz. 27.

Eed .... geschiedt door tusschenkomst van Priesters. Men legt een geladen geweer op den grond, den kolf van hetzelve gerigt naar het zuiden, terwijl aan de oostzijde van het wapen een stuk lijnwaad wordt gelegd. Een der Priesters neemt vervolgens een bajonet, en een ander een sabel of degen in de hand, welke wapenen zij, na alvorens elkander de rechterhand te hebben toegereikt, aan de westzijde van en dicht bij de plaats, waar het geweer ligt, met de punten over elkander gekruist, in de grond steken. Daarop neemt een der Priesters den stok van een Districts Hoofd, op den knop waarvan 's Gouvernements wapen is gesneden, in de rechterhand, plaatst zich voor de kruislings over elkander in den grond gestoken wapenen met het aangezicht naar het Oosten gekeerd, maakt vervolgens met den stok negen strepen in den grond, doet alsdan, bijaldien hij daartoe de noodige bespraaktheid bezit, een zeer omslachtig verhaal van de zaak, waarover het geschil loopt, en smeekt de Goden, dat de wapenen, die op den grond liggen, hem, die onwaarheid spreekt, mogen vernietigen. Daarna telt hij hard op van één tot negen, maakt met zijn stok een gelijk aantal strepen in den grond en gaat driemaal, den stok in zijne rechterhand houdende en met de meeste omzichtigheid door de gekruiste wapenen heen, den rechtervoet vooruitzettende en

met het gelaat naar het Noorden gekeerd. Vervolgens geeft hij een stok onder toereiking der rechterhand aan een anderen Priester over, die daarop dezelfde plechtigheden verrigt en bij het overgeven van den stok aan hem, die den eed moet afleggen, denzelven daaraan voor oogen houdt en denzelven aanmaant om niets dan de waarheid te zeggen. Hij die den eed moet afleggen, draagt alsdan een verhaal van de geheele toedragt der zaak voor, onder bezweering dat, bijaldien hij onwaarheid mocht spreken, de op den grond liggende wapenen hem mogen dooden.

Hierna maakt hij met zijn stok negen strepen in den grond, die hij luide natelt, gaat daarna evenals de geestelijken door den op den grond liggende wapenen door, en geeft aan dengenen, die na hem den eed moet afleggen, onder toereiking der rechter hand, den stok over. Nadat de eed is afgelegd, wordt het geladen geweer afgeschoten en het stuk lijnwaad, hetwelk voor deze plechtigheid is gebruikt, onder hen, welke den eed hebben afgenomen, verdeeld.

T. v. NI. 1840, I, blz. 132—133.

Eeden en eenige bijgeloovigheden. .... Is de twistzaak .... belangrijk, dan wordt een priester geroepen, die eene piek en een klein zwaard kruiswijze in de aarde steekt; na een geladen geweer dwars over genoemde instrumenten gelegd en de namen der goden genoemd te hebben, geeft hij de twistenden te kennen, dat degene, die liegt en bedriegt, zal gestraft worden en bersten, zoo als dit geladen geweer zijn geluid geeft; en dat de booze god hem zal steken en snijden, zoo diep, als deze piek en dit zwaard in de aarde zijn gestoken. Het geweer afgeschoten zijnde, moeten de twistende personen, driemaal over deze gekruiste instrumenten gaan. Hiermede is de eed afgelegd. Dit vindt echter zeer zelden plaats.

Bij een andere twistzaak wordt het regt door het water beslist. Tot dat einde wordt weder een priester geroepen. Deze een stuk gaba-gaba en eenen steen genomen en de namen der goden genoemd hebbende, zegt tot den twistenden: „Op wiens zijde het ongelijk is, die zal, wanneer hij in en onder het water gaat, even zoo spoedig als dit stuk gaba-gaba weder boven komen, omdat het water in zijnen neus en zijne ooren zal dringen, maar degene, die gelijk heeft, zal even als deze steen zonder beletsel onder het water kunnen blijven. Vervolgens negen geteld hebbende, werpt de piester genoemde voorwerpen in het water, en tegelijk spoeden de twistenden in en onder hetzelve, degene echter, die het eerst weder boven komt, heeft ongelijk.

T. v. NI. 1849, II, blz. 401.

In vroegere jaren werden er bij jaarlijksche gelegenheden [,nl. het bouwen van huizen], dikwerf in plaats van borden [zooals thans], menschenhoofden of ook wel levende menschen onder de pilaren bedolven.

T. v. NI. 1840, I, blz. 120.

Het zoogenaamde koppensnellen wordt door hen gedaan, niet uit

bloeddorst, maar alleen .... uit een vermeend Godsdienstig beginsel .... Tegenwoordig heeft dit snellen het meest plaats bij het sterven van voorname hoofden, welker achtergebleven familie daarvoor veel geld verspilt; want ieder, die koppen noodig heeft, mag ze zelf niet snellen, maar moet dit tegen betaling door anderen laten doen. Het getal, dat men bij zulk eene gelegenheid verlangt, is zeer onderscheiden, maar hoe meer men er heeft hoe beter: .... [het liefst drie of een veelvoud daarvan] ....

.... Ook worden menschenhoofden onder de hoofdpaal van een nieuw gebouwd wordend huis begraven ....

T. v. NI. 1845, IV, blz. 305—306, 318.

[Bij de Alfoeren mocht] — geen jongman .... in het huwelijk treden, zonder zijne bruid een afgehouwen menschenhoofd ten geschenke gegeven te hebben.

T. v. NI. 1856, II, blz. 27.

Een Alfoer het voornemen hebbende om een rijstveld aan te leggen of te zuiveren, geeft daarvan openlijk kennis aan de overige dorpsbewoners, wanneer zij, die daartoe genegen zijn, hem daarin de behulpzame hand bieden, hetgeen hem verplicht om hen in een gelijksoortig geval wederkeerig van dienst te wezen, hetzij door zelf te arbeiden, hetzij door een ander werkman in zijne plaats te leveren. De Alfoeren zijn gewoon om, wanneer zij zich naar hunne padievelden begeven, zich bij groepen van twintig of meer personen onder verschillende hoofden te verzamelen, wier taak het is, zoo om voor den arbeid te waken, als om toe te zien, dat er geene ongeregeldheden plaats grijpen ....

T. v. NI. 1840, I, blz. 120.

Zij zijn zeer gesteld op de zoogenaamde poesakas of geërfde familiestukken.

Zij zullen .... niet, dan in de hoogste noodzakelijkheid, gronden, hun bij erfenis ten deel gevallen, verkoopen, maar liever overgaan tot eene verdeeling, die dikwijls tot in het geringste valt.

T. v. NI. 1845, IV, blz. 321.

De grond behoort aan de bewoners der verschillende distrikten en zij zijn daarop zeer naijverig, herhaalde malen rezen er geschillen wegens grondbezit, die tot bloedige twisten aanleiding gaven. De Alfoer kent het regt van eigendom, elk een heeft het regt om in zijn distrikt woeste gronden te ontginnen, waardoor hij er eigenaar van wordt en zijne kinderen na hem. De boomen, die hij liet vallen, legt hij rondom dat stuk land, waar geen ander meer aan raken zal, al verlaat hij zelf het ook. Het werktuig, dat hij gebruikt, is de „pede", een hakmes; bezit hij er geen een en is hij te arm om er een te koopen, dan leent hij er een van eenen anderen, doch dan is hij niet de eigenaar maar de bruiker van de daarmede ontgonnen grond, en moet hij een zeker gedeelte van den oogst aan hem, die de „pede" geleend heeft, afstaan. Wordt de „pede" terug verlangd, dan krijgt de leener daarmede ook het land voor zich. De gronden

blijven ook daardoor het eigendom van de bewoners van hetzelfde distrikt, terwijl het, evenals op Ambon, den ingezetenen niet geoorloofd is naar een ander distrikt, zelfs niet naar een andere negeri te verhuizen.

T. v. NI. 1856, II, blz. 13.

[Geschillen over het bezit van landerijen tusschen verschillende districten waren] in vroegere tijden dikwijls de bron van bloedige veten.

T. v. NI. 1856, II, blz. 32.

Iemand in het bezit zijnde van een Seho-bosch, (de boom waaruit palmwijn getapt wordt) staat aan ieder die wil toe, saguweer te winnen, mits hij eene billijke hoeveelheid aan den eigenaar voor zijn gebruik afstaat, en het overige in eene daartoe opgerigte loods, kehetan genaamd, aan ieder die lust heeft om te drinken uitschenkt; waarna de Tifadoor het overige naar zijne woning mag mede nemen en verkoopen.

T. v. NI. 1845, IV, blz. 308—309.

SERIE M.

MINAHASA.

N°. 28.

VERWIJZING.

Zie, voor de gewestelijke regeling nopens Mohammedaansche huwelijken, bundel XII, blz. 310—314.

Zie, voor inheemsche rechtspraak, bundel XII, blz. 323 en 408.

SERIE N.

GORONTALO ENZ.

N°. 6.

BESTUUR VAN HET RIJK GORONTALO (1867).

Ontleend aan een nota van den assistent-resident B. van Baak in Eindresumé van de rechten op den grond op Java en Madoera III, 1896, bijlagen, blz. 167—168.

Op het grondgebied van het rijk Gorontalo woonden, 2 à 3 eeuwen geleden, eenige van elkander onafhankelijke stammen, waarvan de vijf voornaamste zich, waarschijnlijk om beter tegen de rooftochten van Ternate bestand te zijn, tot een staat vereenigden, waarbij de anderen zich aansloten. Men kwam overeen dat ieder der vijf stamhoofden, olongea's, op zijn beurt hoofdradja zou worden, doch, toen de beurt aan den 2^{en} kwam, deed deze vrijwillig afstand van zijn recht ten behoeve van den zoon van den eersten en sedert is het radjaschap in de nakomelingschap van den eersten radja gebleven, waarin de familie's der vier anderen door huwelijken zijn geabsorbeerd. Op voorvaderlijke wijze wordt thans nog de radja van Gorontalo uit deze talrijke nakomelingschap gekozen en de radja bestuurt zijn rijk in overeenstemming met zijne rijksgrooten (oudsten).

De geheele bevolking dezer stammen heeft zich langzamerhand volkomen dooreen gemengd. De slavernij ontstond.

Toen schrijver dezes in 1858 Assistent-Resident van Gorontalo werd, bestonden in het rijk Gorontalo 1 radja, 2 djegoegoe's, 2 kapitein laut, 4 olé-alolipoe's, 20 wala-apoeloe's en een honderdtal olongea's en taoedaäs. Al deze hoofden hadden ieder hunne eigen onderhoorigen, die over het geheele grondgebied, door elkander gemengd, verspreid woonden. Het zielental zal 40.000 bedragen hebben, waarvan ongeveer een derde in slavernij verkeerde. De ontgonnen grond had eigenaars en de woeste grond behoorde aan het rijk als vertegenwoordiger van het algemeen. Gemeenten, dorpen, die grenzen hadden, bestonden niet. De verwarring was volkomen. Het gelukte den ondergeteekende, om niet alleen in het rijk Gorontalo, maar ook in de vier andere tot de afdeeling Gorontalo behoorende rijkjes, in een met al de radja's en rijksgrooten gehouden plechtige vergadering, de slavernij geheel te doen afschaffen. Tevens werd het rijk Gorontalo in een honderdtal kampongs verdeeld, dezen zooveel doenlijk politiegrenzen aangewezen en de in die kampongs wonende personen onderworpen aan het gezag van de kamponghoofden. In de andere, tot de afdeeling Gorontalo behoorende rijkjes, heerschte dezelfde toestand.

SERIE N.

GORONTALO ENZ.

N°. 7.

VERWIJZING.

Voor verwantschap met de Minahasa, zie boven, blz. 97.
Men vergelijke ook het rapport-Edeling (serie M, n°. 24) hoofdstuk V, § 1, hierboven blz. 70.
Voor inheemsche rechtspraak, zie bundel IX, blz. 169—170, bundel X, blz. 365, en bundel XII, blz. 323 en 408.

SERIE N.

GORONTALO ENZ.

N°. 8.

BESTUURSINRICHTING EN GRONDENRECHT IN DE AFDEELING GORONTALO (1917).

Onderstaande gegevens zijn, naar aanleiding van deelen I en II der Pandecten van het adatrecht, opgesteld door den gezaghebber W. J. D. van Andel voor de onderafdeeling Bwool en door den gezaghebber M. A. Monsjou voor de onderafdeelingen Kwandang, Boalēmo en Gorontalo.

I. Bwool.

Het schijnt vast te staan, dat het stamland van den Bwooler is de Bwool-vlakte: een klein deel van het landschap Bwool, ongeveer in het midden er van gelegen. In de bovenstreek dier vlakte vindt men ook nog enkele families, met lichtelijk afwijkende taal, die het vermoedelijke Bwoolsche type bewaren. De mannen van daar zijn kloek gebouwd, donker van huid en hebben een vlossigen volbaard en zwarte oogen. Onder de andere bewoners is de baardgroei sporadisch en is de kleur der oogen meest bruin.

Wat uit de overleveringen als geschiedenis beschouwd mag worden, is het volgende:

Oudtijds leefde de Bwoolsche stam in de reeds genoemde vlakte, door welke twee rivieren stroomen: in het westen de Bwool-rivier en in het oosten de Kantanan-rivier te noemen. De Bwool-rivier wordt uit het gebergte gevoed en heeft op elk deel van zijn loop verschillende namen, de tweede ontstaat uit de vereeniging van de boetakio Limbongan en de boetakio Moelat.

Aan den linker-(westelijken-) oever der Katanan-rivier en bij het zeestrand, ligt de oudste kampong, Lipoelagidoen (thans in vertaling, Negerilama geheeten).

Te eeniger tijd heeft zich het volk in twee deelen gesplitst, en elk der deelen kreeg een der beide hoofdrivieren in zijn gebied. Het hoofd („panggoeloe") van het oostelijk gebied stichtte toen op den rechteroever der Kantanan-rivier de kampong Kantanan, terwijl de panggoeloe van het westerdeel op den linkeroever derzelfde rivier bleef.

Daarna zijn twee volkplantingen ontstaan: een te Boesak (waar men Kahiëliërs zou te verdrijven gehad hebben) en een te Bonobogoe.

Die vier gebieden werden benoemd als volgt:

1. Biaoe, het westelijk deel der Bwool-vlakte;

2. Talaki, het oostelijk deel dier vlakte;
3. Tongon, van de bergscheiding in het westen dier vlakte af tot....? (ergens in Toli-Toli);
4. Bonobogoe, van de bergscheiding in het oosten dier vlakte af tot....? (vermoedelijk tot de Tolinggoela-rivier in Kwandang).

Het gezag der kampongs Boesak en Bonobogoe zal zich wel niet ver hebben kunnen doen gelden, maar volgens oude Bwoolers ging het eenerzijds tot Banawa, anderzijds tot Mogondow.

Vermoedelijk om aan kwesties over binnengrenzen (heffingsrechten?) een eind te maken, hebben de vier panggoeloe's hun gebieden later vereenigd tot een karadjaän en zijn zij naar Ternate gegaan om zich door den Sultan van dat rijk (waarvan Bwool toen deel uitmaakte) te doen bevestigen in nieuwe titels. Die titels werden verleend als volgt:

1. de panggoeloe van Biaoe werd Radja (in het Bwoolsch Madika);
2. die van Talaki werd Hoekoem;
3. die van Tongon werd Djogoegoe; en
4. die van Bonobogoe werd Kapten-laoet.

Terugkeerend van dien tocht, voer men langs de baai van Paleleh en gaf de Hoekoem te kennen, dat hij Poeloe Pandjang met een stuk overwal, wel graag als bijzonder deel had. Zijn wensch werd vervuld en nog thans draagt een stuk grond aan die baai den naam van Talaki en vormt met Poeloepandjang één kamponggebied.

Verder gekomen, openbaarde de Djogoegoe zijn belustheid op de inkomsten van de Bilang-baai. Ook hij kreeg zijn zin en sinds dien heet die baai bij den inboorling Loeokogoegoe (Loeoko = baai, en in den door cartographen verminkten naam Loewoek vindt men het geheel terug).

Nòch bij de later gesloten politieke contracten, nòch bij de eindelijke reorganisatie van het zelfbestuur in 1913, is van die apanages sprake geweest. Ze zullen wel door gelijke willekeur als die ze in het leven riep, zijn te niet gegaan.

Weer veel later, zijn de vier oude gebieden districten geworden, die elk een marsaoleh over zich kregen, bijgestaan door een walaäpoeloeh. Want na de totstandkoming van het rijkje, ging de radja met zijn drie trawanten een nieuwe kampong stichten: de bendar Bwool. Ze konden elkaar daar in de gaten houden en gingen ook nooit anders dan met elkaar uit „besturen". Met der tijd vielen Hoekoem en Kapten-laoet uit en kwam een „President-Radja" er bij.

In den tijd van exploratiewoede op mijnbouwgebied, die omtrent twintig jaar geleden over dit land ging, is uit het oostelijkst deel van Bonobogoe een vijfde district gemaakt te weten Paleleh. Dit was eigenlijk usurpatie. De oud-djogoegoe Pogi („berhenti-tjape") ging daar wonen. Er vielen rechten op mijnputten te gelde te maken en daar moest hij bij zijn. Daar hij zich gezag wist te verschaffen (den marsaoleh van Bonobogoe was het zeker te ver af), maakte men hem „Kapala Paleleh" en, eenmaal zoover, stelde hij tjaps als „districtshoofd Paleleh". Denkelijk om geen gezanik te hebben, heeft het zelf-

bestuur hem toen maar marsaoleh gemaakt. Zijn zoon volgde hem op en is sinds 1913 ook »berhenti-tjape«.

Bij de reorganisatie van 1913 werd het land in drie districten verdeeld (Biaoe, Bonobogoe en Paleleh) en werd de Bwool-rivier de grens tusschen de eerstgenoemde. Elk district behield een marsaoleh en de radja bleef zelfbestuurder. De andere rijksgrooten waren meegaande genoeg om voor de opheffing van hun ambten te stemmen en ook de walaäpoeloehs werden afgeschaft. Radja en marsaolehs kregen elk een schrijver tot hulp.

De beschikking over het gezamenlijk oppervlak aan gronden heeft de gemeenschap in haar geheel. Ieder deelgerechtigde kan in het geheele landschap zijn keus doen wat den grond betreft.

Weidegronden zijn nergens in privé bezit; ook onbebouwde grond en water zijn nimmer persoonlijk bezit geacht.

Leden van den stam kunnen voordeel trekken van grond en water. Een vreemde heeft met geene andere formaliteiten te maken dan, dat een stamaanhoorige voor hem het werk moet aanvangen. Bij de ontginning voor een ladang kapt dan de daartoe genegen bevonden stamaanhoorige eerst een klein stukje open en daarna kan de vreemde zijn gang gaan. Van offers aan geesten is hierbij geen sprake, die komen eerst los, als de oogst tot dankbaarheid stemde. Wèl werd vooraf geofferd bij de gouddelverij, en wel aan de berg- en aan de brongeesten; waarin de erkenning ligt, dat die nooit nog ontgonnen bergen aan ijler wezens behoorden en men deze gunstig had te stemmen.

Daar vorst en grooten vroeger pandelingen hielden, daarentegen niemand tot betaalden vrijen arbeid was te krijgen, lag het voor de hand, dat deze pandelinghouders in de gelegenheid waren groote aanplantingen te maken en ook de menschen hadden om zich met vrucht meester te maken van fuikenbouw, sleepnet-visscherij en overvaarten. Van de gouddelverij in terrein gelegen, te zwaar om op werk voor eigen rekening toe te zien — moest aan den vorst schatting worden betaald en evenzoo van bosch- en strandproducten. Onder de bij het politiek contract van 27 Augustus 1895 toegestane heffingen zijn naast hoofdgeld, uitvoerrechten en ankeragegelden wijders als wettige inkomsten van het zelfbestuur erkend:

een tiende gedeelte in natura van alle landbouwproducten, als rijst, miloe, katjang, enz.;

eveneens $\frac{1}{10}$ van alle boschproducten, waarmede gehandeld wordt, als damar, rotting, hout, enz.;

eveneens $\frac{1}{10}$ van al hetgeen de zee oplevert, als visch, tripang, schildpad, enz.;

eveneens $\frac{1}{10}$ van de opbrengst der goudmijnen en goudwasscherijen;

bij het bouwen of herstellen van zijn huis ter hoofdplaats is de radja gerechtigd zulks geheel in onbetaalden dienst door zijne onderhoorigen van de vier districten Biaoe, Tongon, Bonobogoe en Talaki te laten doen;

bij dienstreizen kunnen hij en de mantri's zich uit hunne onderhoorigen van koelies en roeiers voorzien in onbetaalden arbeid.

Bij de reorganisatie van het zelfbestuur, die den 1^{en} Januari 1913

in werking is getreden, is daarvan enkel een — toen reeds gewijzigd — hoofdgeld overgebleven, dat in 1914 is vervangen door eene »belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten«. In October 1914 is echter weer een heffing ingesteld op boschproducten, van 5 pCt der waarde bij uitvoer.

De ladangs der bevolking, veelal slechts voor één oogst, zijn telkenjare verspreid gelegen; slechts waar vlak- of zacht glooiend terrein in aanmerkelijke uitgestrektheid is, ziet men de ladangs bij elkander aansluitend gelegen. Men is dan ook zoo verstandig, om zulk een geheel in eenen te omheinen. Omheiningen zijn hier onmisbaar, met het oog op de vele boschvarkens en herten.

Het recht om van den grond voordeel te trekken kan niet te niet gaan voor eenig stamaanhoorige en diens nakomelingen, al hebben zij ook hun hoofdverblijfplaats in den vreemde of al komen de nakomelingen na geslachten terug uit andere streken. Intusschen wordt dit recht om van den grond te profiteeren in de practijk evenmin ontzegd aan inlanders van elders, die niet tot den stam gerekend worden; zelfs al blijven of worden ze gouvernementsonderhoorigen. Toestemming te vragen schrijft de adat niet voor.

De aanstaande ontginner doet zijn voorkeurrecht ontstaan door het plaatsen van stokken, in den top gespleten en met een dwarsstokje in dien spleet, op elk der hoeken te plaatsen van het terrein, dat hij zich voornam te ontginnen; dan wel, hij maakt een vluchtige grenskapping. Dit recht geldt in elk geval voor de naaste ontginningsperiode, maar wordt ook wel langer ontzien en in elk geval, als reeds een aanvang met het vellen van boomen werd gemaakt. Omtrent het voortduren van dit recht, nadat de grond weder verlaten is, bestaan geen te formuleeren opvattingen. Men kan zeggen, dat, zoolang er iets bleef groeien, dat aan de benutting herinnert (pisang, tjabe-rawit of een vruchtboom), men het recht ontziet, totdat iemand anders in de blijkbare abandonneering reden vindt om maar eens op zijn beurt teekens te plaatsen. Indien tot vestiging van het voorkeurrecht niets anders is verricht dan het plaatsen van grensteekens, zoo is, naar ommekomst van deze ontginningsperiode, dat recht te niet gegaan en kan een volgend jaar elk ander de eerste zijn om nieuwe teekens te plaatsen. Zijn evenwel reeds boomen geveld, dan gaat het voorkeurrecht niet te niet, aleer dat begin van ontginnen onkenbaar is geworden door nieuwen plantengroei. Eventueele kwesties daarover worden door het kamponghoofd uitgemaakt, en zoo noodig door het districtshoofd in hooger beroep. Als regel zullen eventueel voorkomende vruchtboomen aan den vroegeren bezitter of diens erfgenamen worden toegewezen.

Aan een bezitter van buurgrond kent de adat geen voorkeurrecht toe.

Het genotrecht van tijdelijke bouwvelden wordt een jaar of langer uitgeoefend. De gebruiker heeft het recht om door beplanting met meerjarige gewassen het genotrecht zooveel langer uit te oefenen als hij wil. Het genotrecht [1]) gaat op erfgenamen over; ook kan het overgaan door koop en verkoop. Het gaat te niet door prijsgeving.

[1]) Ook dat op wisselvallige bouwvelden? — Noot van de commissie.

II. Kwandang.

Door het kappen van een merkteeken in een boom op elk der hoekpunten van het te ontginnen terrein, het zgn. tajolo, verzekert [een lid van] de bevolking zich het voorkeurrecht op de ontginning van woesten grond. Vergunning wordt daarvoor meestal niet aan de hoofden gevraagd. Of vroeger volgens de adat die vergunning noodig was, is onbekend; vermoedelijk niet. De onderafdeeling Kwandang is zeer schaars bevolkt en de bevolking woont grootendeels nog zeer verspreid, zoodat er weinig gemeenschap onder haar bestaat. Ook is er nog grond in overvloed. Rechtskwestiën en geschillen over rechten op den grond komen dientengevolge onder haar nagenoeg niet voor, en de behoefte aan het vormen van een adatrecht heeft zich daarom vermoedelijk tot nu toe nog niet doen gevoelen.

Het door tajolo verzekerde voorkeurrecht op woesten grond wordt door anderen erkend en blijft door den aanstaanden ontginner behouden, zoolang zich geen ander het voorkeurrecht op dien grond wil verzekeren.

Uitsluitend bezitters van woonerven hebben de voorkeur bij ontginning van de grondstrook ter breedte van het erf en daar achter gelegen. Deze strook grond wordt „ilalijo" genaamd, hetgeen letterlijk beteekent „de voeding van het erf".

Heeft de aanstaande ontginner na een paar jaar nog geen begin gemaakt met de ontginning van den grond, waarop hij zich door tajolo het voorkeurrecht heeft verzekerd, dan kan een ander daartoe het recht erlangen, na zich daaromtrent met den voormaligen rechthebbende te hebben verstaan of na zich met een daartoe strekkend verzoek tot het kamponghoofd te hebben gewend, die dan in overleg treedt met den voormaligen rechthebbende. Deze moet dan dadelijk met de ontginning een aanvang maken, op verbeurte van zijn voorkeurrecht daarop, dat alsdan op den aanvrager overgaat.

Het voorkeurrecht van den erfbewoner gaat met het eigendomsrecht [1]) van het erf over op de erfgenamen en bij verkoop van het erf op den nieuwen eigenaar [2]).

Bijzondere rechten op hetgeen tot den woesten grond van een kampong behoort ontstaan eerst door feitelijke ontginning. Ook voor ontginning wordt in den regel geen vergunning gevraagd aan de hoofden, noch de gemeenschap daarin gekend, bijv. door het geven van geschenken op feesten. Of dit vroeger wel het geval was, is onbekend.

Boschgrond wordt hoofdzakelijk ontgonnen voor het aanleggen van padi ladangs, die in den regel ten hoogste twee achtereenvolgende jaren met padi worden beplant, afgewisseld met miloe [3]) als tweede gewas. Daarna wordt de grond nog één of twee keeren met miloe alleen beplant en vervolgens de grond tijdelijk verlaten, aangezien

[1]) Inlandsch bezitrecht. — Noot van de commissie.
[2]) Inlandschen bezitter. — Noot van de commissie.
[3]) Maïs. — Noot van de commissie.

het verder planten dáár voorloopig geen voordeel meer zou opleveren. Na vier of vijf jaren, soms zelfs eerst na tien jaren, worden deze gronden, die langzamerhand met struikgewas en nieuw geboomte begroeid raken, de zgn. djoeramai's, door den eersten ontginner opnieuw bewerkt en beplant, voor zoover en zoolang de vruchtbaarheid van den grond dat weer toelaat eerst met padi afgewisseld met miloe, of anders met miloe alleen, en, zoo dan de opbrengst weer te gering wordt, opnieuw verlaten. Dit wordt herhaald, totdat de grond ten slotte nagenoeg geheel uitgeput is en daarop alleen nog maar alang-alang wil groeien.

Anderen kunnen het genotrecht van zulke gronden niet anders verkrijgen dan met toestemming van den eersten ontginner, waarbij in enkele gevallen de tusschenkomst van het kamponghoofd wordt ingeroepen.

Op de betrekkelijk weinige vlakke terreinen is mettertijd op den grond, voor zoover dáár nederzettingen van de bevolking werden gevestigd met woonerven, tuinen met meerjarige gewassen (hoofdzakelijk klappers) of sawahs en meer geregeld beplante miloetuinen, een bezitrecht ontstaan, dat met eigendomsrecht kon worden gelijkgesteld. Behalve toch dat deze gronden een erfelijk bezit vormen, heeft overdracht hiervan op alle mogelijke wijzen ongestoord plaats. Algemeen geldt zelfs als vaststaand, dat dáárgelegen gronden, ook al zijn die niet bebouwd of beplant en sedert geruimen tijd niet meer bewerkt, zoodat ze het aanzien hebben gekregen van kennelijk verlaten gronden, nog steeds het eigendom blijven van de nakomelingen der eerste ontginners. Een adatrechtsbepaling waarbij geregeld is, dat deze gronden na een bepaalden tijd van onbenut laten aan de gemeente terugvallen, heeft voor zoover bekend nooit bestaan. Dat het gemis daarvan gevoeld wordt, blijkt uit een daaromtrent op 9 Juni 1913 in een raadszitting met de hoofden door den toenmaligen assistent-resident van Gorontalo getroffen regeling.

Vreemdelingen, niet slechts afkomstig uit andere kampongs, maar ook uit andere streken, kunnen zich bij vestiging in een kampong tegen prestatie van heerendiensten en betaling van hassil en pinontal op geheel overeenkomstige wijze als de reeds gevestigde bevolking door ontginning het bezitrecht van gronden verzekeren. Zoo hebben o.a. ook enkele Javanen en Minahassers, eensdeels door ontginning van kennelijk verlaten gronden zonder bekende eigenaars (eerste ontginners) meestal met slechts mondelinge vergunning daartoe van het districtshoofd, een enkele maal ook met mondelinge toestemming van het bestuurshoofd, anderdeels door aankoop van de bevolking, zich op gronden in de nabijheid van enkele nederzettingen eigendomsrecht weten te verschaffen. Adatrechtsbepalingen, die zich hiertegen verzetten, bestonden blijkbaar niet.

III. Boalēmo.

De woeste grond was het eigendom van den radja; ieder inboorling, die grond wenschte te ontginnen, had daartoe vergunning te

vragen aan den radja en de rijksgrooten. Niet-inheemsche inlanders en vreemdelingen konden eveneens gronden na bekomen vergunning ontginnen. Deze vergunning tot ontginning verviel, indien de aanvrager niet binnen een jaar metterdaad tot ontginning was overgegaan.

Ieder inlander kon na inwilliging van zijn aanvrage den hem toegewezen grond — die nooit uitgestrekter was dan hij in staat was te bewerken — ontginnen. De aan te vragen grond werd aangeduid door het aanbrengen van inkepingen in de boomen; zoodanig stuk grond werd dan niet meer door anderen aangevraagd, tenzij binnen den tijd van één jaar nog niet tot ontginning was overgegaan.

Zoodra eenmaal ontgonnen grond door den rechthebbende verlaten was en niet meer bewerkt werd, kon de radja dezen grond direct aan andere liefhebbers geven. Hij deed dit om zooveel mogelijk inkomsten te krijgen, immers hij kreeg 10 pCt. van de opbrengst, „hijo" geheeten. Thans is als regel aangenomen, dat de voormalige ontginner nog vijf jaren rechten op den grond heeft; komt er na dat tijdsverloop een andere liefhebber, dan kan de grond, indien de vorige ontginner geen bezwaren heeft, aan den aanvrager gegeven worden. Heeft echter de vorige ontginner bezwaren, dan wordt hem nog een half jaar tijd gegeven om den grond te bewerken; is binnen die termijn aan dien eisch niet voldaan, dan heeft hij alle recht op den grond verloren.

Volgens de adat heeft de ontginner van gronden het voorkeurrecht op den achter het ontgonnen terrein gelegen grond; deze grond wordt „jali jalilio" (anak kebon) geheeten.

Indien erfgenamen zich beroepen op het voorkeurrecht van den erflater, wordt dit erkend, echter voor niet langeren duur dan den aan dezen gegeven termijn van één jaar.

Het voorkeurrecht gaat te niet, indien binnen den tijd van een jaar niet daadwerkelijk tot ontginning is overgegaan. Is er na het verstrijken van dien termijn geen andere aanvrager, dan kan wederom aan eerstgenoemde vergunning gegeven worden. Was er vroeger in den radjatijd wel een aanvrager, dan hing het geheel van de willekeur van den vorst af, wien hij vergunning wilde verleenen.

Rechten op den grond ontstaan uitsluitend door ontginning en bewerking na bekomen vergunning. Bij voortdurende bewerking [1]) gaat deze grond op de erfgenamen over.

Eigen weidegronden zijn hier niet; het vee loopt in de vlakten vrij rond.

Volgens de adat hadden vreemdelingen na bekomen vergunning van den radja dezelfde rechten op den grond als de inboorlingen; thans kunnen zij echter geen bezitrecht op den grond uitoefenen tenzij na het bekomen van een titel daarop.

Worden gronden zonder toestemming van den oorspronkelijken ontginner bewerkt, dan is de nieuwe occupant volgens de adat verplicht aan den bezitter van den grond de helft der opbrengst af te staan.

---

[1]) Dus bij inlandsch bezitrecht. — Noot van de commissie.

De rechten van den eersten ontginner gaan over op zijn erfgenamen; eveneens kan het overgaan door verkoop of [andere] vervreemding.

Het genotrecht gaat te niet, indien de grond vijf jaren verlaten is en de oorspronkelijke ontginner den grond na aanmaning niet meer wenscht te bewerken, en vóór dien tijd, wanneer hij den grond vrijwillig verlaat en hiervan kennis geeft aan het betrokken districtshoofd.

IV. Gorontalo.

De woeste grond was het eigendom van den radja; ieder inboorling, die grond wenschte te ontginnen, had daartoe vergunning te vragen aan den radja en de rijksgrooten. Niet-inheemsche inlanders en vreemdelingen konden eveneens gronden na bekomen vergunning ontginnen. Deze vergunning tot ontginning verviel, indien de aanvrager niet binnen een jaar metterdaad tot ontginning was overgegaan.

Ieder inlander kon na inwilliging van zijn aanvrage den hem toegewezen grond — die nooit uitgestrekter was dan hij in staat was te bewerken — ontginnen. De aan te vragen grond werd aangeduid door het aanbrengen van inkepingen in de boomen; zoodanig stuk grond werd dan niet meer door anderen aangevraagd, tenzij binnen den tijd van één jaar nog niet tot ontginning was overgegaan.

Zoodra eenmaal ontgonnen grond door den rechthebbende verlaten was en niet meer bewerkt werd, kon de radja dezen grond direct aan andere liefhebbers geven. Hij deed dit om zooveel mogelijk inkomsten te krijgen, immers hij kreeg 10 pCt. van de opbrengst, „hijo" geheeten. Thans is als regel aangenomen, dat de voormalige ontginner nog vijf jaren rechten op den grond heeft; komt er na dat tijdsverloop een andere liefhebber dan kan de grond, indien de vorige ontginner geen bezwaren heeft, aan den aanvrager gegeven worden. Heeft echter de vorige ontginner bezwaren, dan wordt hem nog een half jaar tijd gegeven om den grond te bewerken; is binnen die termijn aan dien eisch niet voldaan, dan heeft hij alle recht op den grond verloren.

Volgens de adat heeft de ontginner van gronden het voorkeurrecht op den achter het ontgonnen terrein gelegen grond; deze grond wordt „jali jalilio" (anak-kebon) geheeten.

Indien erfgenamen zich beroepen op het voorkeurrecht van den erflater, wordt dit erkend, echter voor niet langeren duur dan aan dezen gegeven termijn van één jaar.

Het voorkeurrecht gaat te niet, indien binnen den tijd van één jaar niet metterdaad tot ontginning is overgegaan. Is er na het verstrijken van dien termijn geen andere aanvrager, dan kan wederom aan eerstgenoemde vergunning gegeven worden. Was er vroeger in den radjatijd wel een aanvrager, dan hing het geheel van de willekeur van den vorst af, wien hij vergunning wilde verleenen.

Rechten op den grond ontstaan uitsluitend door ontginning en bewerking na bekomen vergunning. Bij voortdurende bewerking [1]) gaat deze grond op de erfgenamen over.

[1]) Dus bij inlandsch bezitrecht. — Noot van de commissie.

Eigen weidegronden zijn hier niet, het vee loopt in de vlakten vrij rond.

Volgens de adat hadden vreemdelingen na bekomen vergunning van den radja dezelfde rechten op den grond als de inboorlingen; thans kunnen zij echter geen bezitrecht op den grond uitoefenen tenzij na het bekomen van een titel daarop.

Worden gronden zonder toestemming van den oorspronkelijken ontginner bewerkt, dan is de nieuwe occupant volgens de adat verplicht aan den bezitter van den grond de helft der opbrengst af te staan.

De rechten van den eersten ontginner gaan over op zijn erfgenamen; eveneens kan het overgaan door verkoop of [andere] vervreemding.

Het genotrecht gaat te niet, indien de grond vijf jaren verlaten is en de oorspronkelijke ontginner den grond na aanmaning niet meer wenscht te bewerken, en vóór dien tijd, wanneer hij de grond vrijwillig verlaat en hiervan kennis geeft aan het betrokken districtshoofd.

SERIE O.

HET TORADJA-GEBIED.

No. 9.

GEGEVENS OVER ADATRECHT UIT DEEL III VAN ADRIANI EN KRUYT: DE BARE'E-SPREKENDE TORADJA's (1914).

Traditioneele beeldspraak is in het Bare'e vastgelegd in de termen waarmede men beboetingen aanduidt. Deze terminologie heeft zich vroeger sterk kunnen ontwikkelen, omdat het beboetingswezen eene hooge vlucht had genomen, totdat het Ned. Ind. Gouvernement er een eind aan heeft gemaakt. De naam der boete duidt vaak op schilderachtige wijze aan, wat men met de beboeting wil bereiken. Zij wordt nu eens voorgesteld als een middel tot verbetering, opdat de beboete niet voor de tweede maal zijn misdrijf zal plegen, dan eens als een middel om het hart van den beleedigde weder gunstig te stemmen; ook wordt zij wel genoemd bij den naam van het misdrijf wat dan beteekent: "vergoeding voor het doen van dit of dat". De benamingen dezer boeten zijn vast, het zijn juridische kunsttermen geworden. Hier volgen eenige voorbeelden:

torobaka edja "(wegens) het omkeeren der trap", de boete die een man betaalt als hij eene vrouw, van wie hij zich heeft laten scheiden, weder wil trouwen. Hij heeft de trap voor haar omgedraaid, wij zouden zeggen: haar de deur voor den neus dichtgegooid. De trap is een boomstam, waarin treden zijn gekapt aan de eene zijde. Draait men de trap om, dan komt de achterzijde boven, die nog geheel rond is. Men draait de trap om voor iemand wien men den toegang weigert.

pojoeë ntomponja "(om te verkrijgen) het zitten der scheiding", de boete, of het geschenk, dat de eene echtgenoot geeft aan de andere, om hem of haar in een scheiding te doen bewilligen. Het begrip "zitten" is voor den Toradja vaak synoniem met ons "vaststaan, zeker, onherroepelijk doen zijn". Zoo noemt men "iemand doen zitten wegens zijn schuld", iemand eene vaste verblijfplaats aanwijzen, totdat hij zijne schuld zal hebben betaald, bv. door hem tot pandeling te nemen. Het "zitten" der scheiding is dus het vaststaan daarvan.

bolea ntjombori "het openstaan, eene gaping vertoonen van het gezin", is een andere benaming voor dezelfde zaak. Zoo lang het huwelijk nog duurt, is het gezin mainti "vast, gesloten"; door de boete wordt het als een pak dat niet sluit, een omhulsel dat eene gaping vertoont.

rintji kajoepa „(om te verkrijgen) het afscheuren der nagels". Als een man buiten toestemming zijner vrouw eene tweede vrouw neemt, heeft zij het recht hem te krabben, of op andere wijze toe te takelen. Neemt zij echter een verzoeningsgeschenk van den man aan, dan verkrijgt deze daarmede, dat zij hare nagels afscheurt, afziet van wraakoefening.

wentje ntida „(ter verkrijging van) het verschuiven der grenzen", de boete betaald voor het huwen van eene vrouw die, naar Toradjasche stamboom-berekening behoort tot een ouder of jonger geslacht dan de man en dus door hem met „moeder" of „dochter" zou moeten aangesproken worden. Met de boete te betalen, verschuift hij de grenzen, door de Voorouders aan de geoorloofdheid van het huwelijk gesteld. Een huwelijk als het hier bedoelde wordt alleen toegestaan als man en vrouw slechts verre verwanten zijn.

De bruidschat dient, volgens den Toradja „om de oogen der kinderen ziende te maken". Zoolang de bruidschat nog niet is betaald, behooren de kinderen alleen hunne moeder toe en kennen zij geen vader; zou men hun vragen: Wie is uw Vader? dan zouden zij antwoorden: Ik heb hem nooit gezien. Maar als de bruidschat is betaald, erkennen de kinderen hun vader, hunne oogen worden geopend, zoodat zij hem zien.

pompakangoera „de verjonger", zoo heet de buffel door een man gegeven aan een meisje dat hij wil genegen maken hem te trouwen, als hij veel ouder is dan zij. Soms moeten er twee buffels gegeven worden, als de eischende partij zich sterk gevoelt. Onder de strandbewoners (Mohammedanen) eischt vaak eene jonge vrouw evenveel buffels als de man reeds vrouwen heeft getrouwd en door scheiding of dood heeft verloren.

petadji da mata „(wegens) het wegwerpen van hetgeen nog rauw is". Deze uitdrukking bevat eene woordspeling, daar zij zoowel kan doelen op het wegwerpen eener vrucht waarin men al eens heeft gebeten, maar die men nog niet rijp vindt, als op het begraven (dat ook „wegwerpen" heet) van iemand die nog levend (nog rauw, versch, nog niet droog, nog niet dood) is. Men duidt hiermede aan, de boete die een man betaalt voor het verbreken eener verloving. Hij werpt het meisje weg (scheidt van haar) terwijl zij nog levend is, terwijl hij haar had behooren te trouwen en haar pas had mogen wegwerpen (begraven) als zij dood was.

Andere uitdrukkingen voor dezelfde boete zijn: peloesoki „(wegens) het verfrommelen" van het meisje, alsof zij een stuk geklopte boomschors ware; pelomboesi, pelogesi, „(wegens) het bemodderen", van het meisje, dat allicht door de zaak een minder goeden naam krijgt.

lede mbiwi „(om te verkrijgen) het losgaan der lippen", naam van het geschenk dat een man geeft om zijne vrouw, die meer op aandrang der familie dan uit eigen genegenheid met hem is getrouwd, er toe te krijgen met hem te spreken en vriendelijk met hem om te gaan, in plaats van haren tegenzin tegen haren man te toonen, door maar steeds tegen hem te zwijgen. Zulk een geschenk

(een buffel) werd ook dikwijls door de Napoesche hoofden gevraagd, als zij (zoogenaamd) eene boodschap van den vorst van Sigi hadden over te brengen. Zij wilden dan niet spreken eer die buffel was gegeven.

Pelioenaka „(wegens) het voorbijgaan"; naam van de boete op het geschenk dat geëischt wordt door eene ongetrouwde oudere zuster van den aanstaanden man harer jongere zuster, omdat zij zich door hem voorbijgegaan gevoelt.

Deze benamingen van boeten hebben bijna alle op huwelijkszaken betrekking. Rechtstermen van anderen aard zijn:

tamba mbela „(bij wijze van) lappen of dichten der wond", naam der boete die de opsteller van voetangels of springlansen moet betalen, wanneer een ander zich daaraan verwondt of eens anders dieren zich daaraan kwetsen, doordat de opsteller niet voldoende had gewaarschuwd.

pedasi amaa „(om verlof te krijgen tot) het wegslaan der sintels", naam der boete die iemand moet betalen, wanneer hij op de plek waar een huis of een dorp vroeger door den vijand is veroverd en verbrand, op nieuw is gaan wonen. Door het betalen der boete krijgt hij dan het recht om den verbranden boel op te ruimen, ook al is daarvan niets meer te zien, doordat de plek jaren lang onbewoond is gebleven.

karapa baoega „(ter vergoeding van) het scheuren van den schaamgordel", vergoeding die men geeft aan iemand dien men in zijne plaats laat optreden bij een godsoordeel, om met de lans om het diepst in den grond te steken. Door de geweldige inspanning die de lanssteker van zich vergt, zou zijn schaamgordel kunnen scheuren.

palisi mpale „(voor) het afvegen der hand", boete opgelegd door iemand die de harsproef bij een godsoordeel met goed gevolg heeft doorstaan, aan dengene die hem heeft aangeklaagd. De aangeklaagde moet den vinger in kokende hars steken; komt de vinger ongebrand uit de hars, dan blijkt het dat de aanklacht valsch was, waardoor de aangeklaagde het recht krijgt den aanklager te beboeten of zooals de geijkte beeldspraak luidt: vergoeding te vragen voor het afvegen van de aan de hand klevende hars.

doengka bente „(ter afkooping van) het neerhalen der omheining". Indien een dorp zich versterkt, door de heining van hout en bamboe, die men in vredestijd doorgaans laat vervallen, te vernieuwen en een andere stam ziet daarin een teeken van vijandschap tegen zich, dan kan die stam eischen dat men de heining weder omverwerpt. De oprichters der heining kunnen dit door de bovengenoemde boete afkoopen.

kawaoe ntjombori „(om weg te nemen) den stank van het huis" heet de boete die men vraagt van de verwanten van iemand die in het huis der beboeters is overleden en die niet tot hunne familie behoort, doch bv. op reis zijnde ongesteld is geworden en gastvrijheid heeft gevraagd.

pelomboesi ra banoea „(wegens) het bemodderen van het huis",

is de boete die men oplegt aan iemand die een aantal malen is komen manen om betaling eener schuld, van welke de gemaande ten slotte kan bewijzen dat zij reeds is afbetaald. De maner heeft het huis niet alleen met het slijk zijner voeten bemodderd, maar ook de familie noodeloos in opspraak gebracht.

djolo mboeroko „het prikkelen der keel", is hetgeen een schuldenaar geeft aan zijn schuldeischer, om dezen te bewegen terug te geven aan den eigenaar wat hij van een derden heeft weggenomen, om dezen laatste daardoor het recht te geven zijne schade op den eerstgenoemde te verhalen. Dit is eene wijze van schuldvordering, die dikwijls vele kwade gevolgen heeft en die daarom door den schuldenaar zooveel mogelijk wordt tegengehouden. Het gegeven geschenk werkt als iets waarmede de keel wordt geprikkeld, zoodat men het pas opgegetene weder overgeeft.

balara ntjaki „het leidsel der boete" is een klein gedeelte eener te betalen boete, dat men den eischer vast geeft, om hem voorloopig tevreden te stellen. Men geeft hem dan reeds het leidsel in de hand, 't welk vast zit aan den neusring van den buffel dien hij nog moet ontvangen, zoodat hij verwacht aan dat leidsel den geheelen buffel te kunnen medevoeren.

kamale mpoengoe „(om te verkrijgen) dat de banden niet meer worden gevoeld", boete die men betaalt voor het ten onrechte vatten en binden van een mensch of een dier, die men meent dat kwaad hebben gedaan.

tabasi ntana „(vergoeding) voor het plat trappen van den grond", is hetgeen men betaalt aan het hoofd van een stam, indien men op het grondgebied van dien stam komt wonen en tevens zijn vee medebrengt dat dan op den grond van dien stam weidt en dien plat trapt.

oli mbiti „geld (tot afkoop van het gebruik) der beenen" heet een duit dien men zendt aan den eigenaar van een varken of een buffel, als zulk een dier herhaalde malen in iemands rijstveld is gedrongen en daar schade heeft aangericht. Neemt de eigenaar van het dier dien duit aan, dan heeft de bezitter van den akker het recht het dier te dooden; de andere partij mag dan niet meer van zijne eigene beenen of van die van een boodschapper gebruik maken, om over het dooden van zijn dier te komen spreken. Volgens eene andere verklaring, is de duit de afkoopsom voor het gebruik der beenen, om het dier op te vangen. Door het aannemen van den duit ziet de eigenaar af van het opvangen van het dier, geeft het dus prijs. [1])

[1]) Het geven van die duit is een dwangmaatregel, toegepast op den eigenaar van het dier, om hem voor loon te huren, m. a. w. te dwingen, zijn dier op te vangen. Geeft men n.l. iets voor hetgeen men volgens het gewoonterecht niet behoeft te betalen, dan mag de eigenaar het niet meer weigeren. Op reis zijnde, mag men zijn honger en dorst stillen met kokosnoten, als men ze maar bij den boom gebruikt en ze niet medeneemt. Weigert de eigenaar zijne kokosnoten aan den reiziger en geeft deze daarop hem eenige duiten, dan mag de eigenaar ze niet meer weigeren (blz. 716).

Indien eene zaak in der minne wordt geschikt, heet het „beide partijen zullen te zamen het goede en het kwade aan één stok dragen". Wordt iemand ten onrechte in het ongelijk gesteld, dan heet het dat „zijn recht hem verplettert": eene booze macht is afgunstig van hem, juist omdat hij gelijk heeft en brengt hem nu ten onder, zoodat zijn recht de oorzaak is van zijn val; het komt op hem neer als een boom die hem verplettert. Evenzoo zegt men van een mooi meisje, dat door ziekte of verwonding leelijk wordt, dat zij door hare eigene schoonheid is ten val gebracht, omdat zij er teveel van had. Wordt iemand terecht veroordeeld, dan heeft zijn ongelijk hem geveld.

Wanneer een man zwaar beboet is, gebeurt het wel eens dat zijne vrouw naar het hoofd gaat en door smeekende woorden tracht vermindering van het te betalen bedrag te verkrijgen. Gelukt het haar nu om bv. eene vermindering van 5 tot 3 buffels te verkrijgen, dan heet het van die twee afgedongen buffels, dat zij „door de sarong der vrouw zijn weggeveegd" (nasao ntopi mbe'a).

Is eene zaak eenmaal uitgemaakt, dan heet zij „uitgetrokken als een doorn", die niet meer in den voet komt als hij er eenmaal is uitgehaald. Van de bespreking eener zaak die tot een einde is gekomen, heet het dat zij „den overkant heeft bereikt", of dat zij is „doorgehakt", als de hals van iemand wien men den kop snelt (blz. 360 – 364).

De kleinere stammen, zooals de To Kadomboekoe, To Rompoe, To Tora'oe, To Palande, zijn niet veel meer dan een paar groote, onderling weder eng verzwagerde families. Voor de leden van zulk een familiecomplex gelden dezelfde verbodsbepalingen omtrent het gebruik van zekere woorden, die dan door synoniemen moeten vervangen worden of anders worden omschreven of vaag aangeduid. Daar dit gebruik eene betuiging van ontzag is, geldt het in bizondere mate van slaven tegenover vrijen en van het jongere geslacht tegenover het oudere (blz. 21).

Om het begrip „voorganger, hoofd, aanvoerder" uit te drukken, gebruikt men in poëzie, nevens de gewone woorden mokole, kabosenja, datoe, tadoe, en de omschrijvingen uit de priestertaal taoe lajoe „hooge man", of kongka „roofvogel", z. v. a. „adelaar", een koppensnellersterm, ook allerlei buitenlandsche titels, bv. karadja, maradja, djena (Boegineesch), magaoe, maradika (uit het Parigisch), aroempone (eig. „Vorst van Bone, Boeg.), mandjara (titel van een hoofd te Wotoe), poenggawa (hoofd der Badjoreezen), bonto (titel van onderhoofden in Ampana) en zelfs het Holl. koemandaa (kommandant) (blz. 69).

tibo (eed), Minah. t., Sang. tiwa', Oud Jav., Daj. tiwah [1]), Bar. tiwa. Dit woord heeft verschillende beteekenissen. Die van „eed, plechtige gelofte", is waarschijnlijk wel de grondbeteekenis; deze

[1]) Zie Adatrechtbundels VII, blz. 73, en XIII, blz. 144, 205, 342.

heeft het woord nog in de Minah. talen en in het Kaidipansch. Een der meest voorkomende en doorgaans stipt nagekomen geloften was die om aan de gestorvenen eene waardige uitvaart te verschaffen; deze gelofte werd gewoonlijk bij de eerste (voorloopige) begrafenis afgelegd. Vandaar dat tiwah in het O. Jav. en in het Dajaksch „doodenfeest" beteekent .... In het Bar. is de beteekenis het sterkst afgeweken. Daar beteekent mampotiwa „iemand bevelen iets voor hem te doen, iemand bevelen verstrekken, om zijne hulp te genieten" .... (blz. 205—206).

SERIE O.

HET TORADJA-GEBIED.

N°. 10.

VERWIJZING.

In het werk van drs. Adriani en Kruyt, De Bare'e sprekende Toradja's, worden door den schrijver van deelen I en II de To Sadang, of juister: To Sa'dan (zie dl. III van het genoemde werk, blz. 715), gerekend te behooren tot de Toradja's en wel als derde groep naast de Oost- en de West-Toradja's. De schrijver van deel III echter beschouwt hun taal slechts als grenstaal van het complex der Toradjasche talen, meer naderend tot het Boegineesch, en wijst op haar sterke gelijkenis met het Mandarsch. Dit doet de vraag rijzen, of niet de To Sa'dan adatrechtelijk veeleer gebracht moeten worden onder den kring Zuid-Celebes, dan of zij met de bevolking van Mandar, Masenre-mpoeloe', Sidenreng, Doeri, en dergelijke streken misschien een zelfstandig aanhangsel van dien rechtskring vormen.

.... [Er] vestigde zich voor een eeuw geleden een Boeginees op de Zuidkust der bocht van Tomini wiens afstammeling, de Djena van Todjo, tot 1906 vorst was over de Toradja-stammen, langs de Todjo- en Ampana-rivieren gevestigd [vgl. Eindresumé III bijlagen blz. 168].

SERIE P.

ZUID-CELEBES.

N°. 8.

MEDEDEELING VAN Dr. ADRIANI OVER VORSTENBESTUUR (1917).

In Loewoe' was de rol van de(n) Datoe of vorst(in) — man of vrouw — een geheel ornamenteele. De vijf opoe's of rijksraden, die het dagelijksch bestuur uitmaakten, hielden den Datoe, als hij een man was, met opium en vrouwen in een toestand van onbekwaamheid. Aan het volk mocht zich de Datoe niet vertoonen, althans zoo min mogelijk, en als hij eens voor den dag moest komen en een eindje loopen, b.v. als de gouverneur van Celebes hem te Palopo bezocht en hij dien aan den voet der trap van zijn paleis moest opwachten, beefde hij op zijne beenen en kon zich haast niet staande houden. Was de Datoe eene vrouw (zooals nu, dezelfde die zich in 1905 heeft overgegeven), dan hadden de opoe's nog gemakkelijker spel. Alles werd in den naam van de(n) Datoe bevolen of verboden, maar beroep op hem (haar) was niet mogelijk; de Datoe werd buiten bereik gehouden.

Zoo was de Datoe eigenlijk alleen bewaarder(-ster) van de gaoekăng's (woordelijk „spullen, gereedschappen, sieraden") of aradjāng's („teekenen van grootheid"), de fetischen waarin de kracht des lands bewaard ligt, de rijkssieraden. Als erfstukken der vergode voorouders, maken zij den bezitter tot den regelrechten plaatsvervanger der voorouders, die dus op gelijke lijn met de voorouders komt te staan. De Datoe van Loewoe' werd door de Toradja's dan ook met de lamoa's gelijk gesteld. Of hij een man was of eene vrouw, of hij oud of jong was, of hij stierf of werd opgevolgd, het kon hun niets schelen. Dat hij hen aan hun lot overliet en zich nooit met hen bemoeide, vonden zij juist zoo „goddelijk" of „voorvaderlijk" van hem, want hij liet daardoor de adat onaangeroerd. En dit is de groote taak van ieder hoofd. Het in stand houden van de adat is het „priesterlijke" of „goddelijke", dat ieder hoofd min-of-meer heeft. En ieder hoofd is plaatsvervanger der voorouders.

Dat zijn de opoe's dus feitelijk ook. De Datoe was ook een opoe, maar degene die bovenaan stond en dus (naar Inlandsche opvatting) het minste deed, langzamerhand heelemaal niets meer. De opoe's heeten dan ook „hadat", als adat-bewaarders. Waar nog een gezondere toestand heerschte dan in het geheel verworden bestuur van Loewoe', zooals b.v. in Mori, daar was de Datoe hoofd en

leider der zaken, met de hoofden der landschappen of landschapjes (dorpen) alleen daarom steeds overleggend, omdat hij anders geen kans had om de bevolen maatregelen te doen uitvoeren. De toestemming der landschapshoofden was hunne verantwoordelijkheid voor de uitvoering.

Behalve de vijf opoe's bij uitnemendheid, waren er nog negen, die den grooten rijksraad uitmaakten.

Het was alles weer in 't grootere, wat ieder dorpshoofd in 't klein was: leider van de gezamenlijke gezinshoofden, die onder zijne voorzitting beraadslaagden en besloten, maar dan ook moesten zorgen dat er aan de besluiten uitvoering werd gegeven.

De opoe's noemden zich, evenals het volk, palili, „onderdaan", eigenlijk „omgeving" van den Datoe.

De voorouders regeeren door de(n) Datoe, de Datoe door de opoe's. De Datoe bezit het land (niet de menschen), omdat het feitelijk van de voorouders is en hij de gaoekäng's heeft. Wie het land verlaat, heeft met de(n) Datoe niet meer te maken.

Ik geloof, dat het in Loewoe' al heel bizonder was geworden met het „opbergen" en het vergoddelijken van den Datoe. Intusschen werd er heel wat mede bereikt. De Toradja's waren trouwe onderdanen van de(n) Datoe, juist door de bijgeloovige vereering, die zij voor hem hadden. Er wordt nu nog wel eens (in 't geheim) beproefd schatting aan de Datoe te brengen, geheel bij wijze van offer, als b.v. de oogst dreigt te mislukken.

SERIE P.

ZUID-CELEBES.

N°. 9.

GEGEVENS OVER KENDARI EN OVER DE BADJO'S (1835).

Ontleend aan een opstel van J. N. Vosmaer in Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap 17, 1839, blz. 61—184.

Het Zuid-Oostelijk schiereiland van Celebes, hetwelk door de golf van Boni en Tolo zoodanig wordt omspoeld, dat het ten noorden slechts door eene smalle landstrook aan het overige Celebes verbonden is, dient, hoezeer het geene bergen van aanmerkelijke hoogte bevat, als een bergachtig, doch zeer vruchtbaar, wel bewaterd en gezond land aangemerkt te worden; vooral bestaan sommige deelen langs de zeezijde, uit hoog kustland, vertoonende een steil, steenachtig, met ondoordringbaar bosch overdekt strandgebergte, hetwelk den zeevarenden noodwendig een allerongunstigst denkbeeld van de grondgesteldheid moet geven; en zelfs de lagere stranden maken ten aanzien dier aanmerking geene uitzondering, daar, voor zoo verre berigten en ondervinding mij hiervan de overtuiging hebben kunnen geven, er niet alleen nergens aan het strand, ontginde landen of huizen te vinden zijn, maar zelfs grootendeels voor de zeevarenden geene sporen zijn te ontdekken, dat het land bewoond wordt; daar langs de geheele strekking der kust aan de bogt, van Boni tot aan de negerij Taboenkoe, ongeveer op $2\frac{1}{2}°$ Z. B. aan de bogt van Tolo gelegen, dezelve, onder welke gesteldheid zich ook voordoende, een boschachtig, onbewoond aanzien heeft.

. . . . . .

Armoede is bij hen niet bekend; vlijtige beoefenaren van den land- vooral van den rijstbouw zijnde, aan welken de allezins vruchtbare grondgesteldheid zoo zeer bevorderlijk is, terwijl daarenboven de sagoboom, aardvruchten en maïs allerwegen in overvloed voorkomen, kent men er slechts bij de ongunstigste omstandigheden, een zekere schaarschheid van levensmiddelen . . . . . .

. . . . . .

De inboorlingen wonen niet in negorijen of dorpen bij elkander; deze gewoonte schijnt, met uitzondering van het noordelijk gedeelte, algemeen te zijn. De op palen gebouwde huizen, waarbij men de voorzigtigheid in acht neemt, om die nimmer in de nabijheid van

het strand te plaatsen, zoodanig, dat ze den zeevarenden in het oog kunnen vallen, staan verspreid in de nabijheid hunner tuinen of rijstvelden, welke laatste altijd op droogen grond zijn aangelegd en, tengevolge van het bijgeloof, nimmer twee achtereenvolgende jaren met padie mogen beplant worden. . . . . .

. . . . . .

Uit deze algemeene beschouwing des schiereilands, ga ik thans tot de verschillende rijkjes, waarin hetzelve verdeeld is, over, om zoo doende wederkeerig, door de bijzonderheden aan derzelver eigen, tot grondiger kennis van dit gedeelte van Celebes op te klimmen en dezelve in die mate te verspreiden, als gelegenheid en tijd mij middelen hebben aan de hand gegeven, om de onderscheidene bezochte deelen te leeren kennen.

Het schiereiland is zoo als ik aanmerkte in onderscheidene rijkjes verdeeld, die veelal in onderlinge vijandschap met elkander verkeeren. Op deszelfs westzijde en dus aan de bogt van Boni gelegen, onderscheidt men die van Oessoe, Lellewaoe en Baai-konka. Godsdienst, zeden en gewoonten zijn in die rijkjes weinig van elkander afwijkende; derzelver talen zijn echter verschillend; in het gebied van Lellewaoe heeft dezelve veel overeenkomst met de taal van Taboenkoe.

Oessoe hetwelk vooral rijk aan ijzer is, levert ook was op; de landbouw wordt er met beter gevolg beoefend, dan in het naast aangrenzende District Lellewaoe. In de strandnegerijen dezer Districten houdt zich veel Boegineesch volk, van den tegenoverliggenden wal herkomstig, op, dat, met de inboorlingen vermengd, zich daar gevestigd houdt, en zich veelal door ruilhandel met hen, generen. Deze beide rijkjes zijn schatpligtig aan Loehoe[1]; maar doordien Oessoe sedert de laatste jaren tegen dat rijk in opstand is, lijdt ook het minder magtige Lellewaoe daaronder, zoo dat beide thans, ten gevolge daarvan, niet meer gezegd kunnen worden in die goede omstandigheden te verkeeren als eertijds.

Het District van Baaikonka, onmiddellijk bezuiden dat van Lellewaoe gelegen, is uitgestrekter dan een der vorigen. De kust van het noordelijk gedeelte van Baaikonka bestaat uit hoog, steil strandgebergte, hetwelk niet bewoond wordt. Niet voor en aleer die gesteldheid door lager land vervangen wordt, kan men verkeer met de inboorlingen krijgen, daar op die hoogte in zeker, aan Baaikonka onderhoorig gebied, Paupau genaamd, een aantal Boeginezen gevestigd zijn, die met de inboorlingen ruilhandel drijven. Deze hebben zich neêrgezet aan eene, voor kleine vaartuigen bevaarbare, rivier van dien naam, dewelke zich aan de noordzijde eener kleine, door steil strandgebergte ingesloten bogt, in zee ontlast. De hoofdplaats, of liever de woonplaats van den Radja van dat rijk (want het is tegen het gebruik dezer inboorlingen om in negorijen bij elkander te wonen) ligt aan eene schoone, ruime bogt, die den naam van

[1]) D. i. Loewoe'. — Noot van de commissie.

Baaikonka draagt, voor welke een aantal hooge, maar onbewoonde eilanden liggen, waarvan het grootste den naam Pademarang of Poeloe Damar voert. Aan deze bogt, welke door de hoeken Koeijoe-angien en Takar, die ten naastenbij vijf hollandsche mijlen Z. t. O. van elkander liggen, bepaald wordt, ontlasten zich verscheidene riviertjes, waarvan sommige bevaarbaar zijn, hetwelk den afvoer van producten uit de binnenlanden zeer begunstigt. Een der voornaamste is dat van Baaikonka, hetwelk, ongeveer op het midden der bogt, zich in zee ontlast en aan hetwelk de woning van den Radja gelegen is. De landbouw wordt in dat rijk met veel vrucht beoefend; hetzelve levert overvloedig rijst en sago, ook klappers en olie, welke voortbrengselen, wanneer die voor den uitvoer zijn bestemd, grootendeels naar de bogt van Baai-konka worden afgevoerd, hetwelk, gepaard met de producten, die de Orang Badjos (een volk, waarvoor straks nader), op de ondiepten langs de kust en eilandjes bijeenbrengen en welke, wanneer zij in die omstreken zijn zoekende, voornamelijk deze bogt, ter aanschaffing van levensmiddelen aandoen, den smallen handel aldaar, vrij belangrijk maken.

De woeste geaardheid der bevolking is tot nu toe aan het verkeer met vreemde stammen zeer hinderlijk geweest. Men beweert, dat dit land volstrekt niet was te genaken en thans nog is het ongeraden, hetzelve zonder tjap van den Paijong van Loehoe, onder welks rijk dat land gerekend wordt te behooren, te bezoeken, daar men wil, dat praauwen, niet van denzelven voorzien, verbeurd verklaard worden, en het een geluk mag heeten, wanneer derzelver bemanning ongehinderd wordt gelaten; in zoodanig geval vervallen praauw en lading ten voordeele der bevolking, en de vuurwapenen aan den Paijong van Loehoe. In het jaar 1833 mij van Paloppo, de hoofdplaats van Loehoe, naar de baai van Kendari begevende, werd dat land op onderscheidene plaatsen door mij bezocht, en vertoefde ik ettelijke dagen in de bogt van Baai-konka, digt bij de monding eener kleine rivier, Pasaloei geheeten, welke nauwelijks een vierde van eene hollandsche mijl benoorden die van Baai-konka in zee valt. Bij gelegenheid dat de Radja, op gedane uitnoodiging, mij een bezoek aan boord van mijn vaartuig kwam brengen (eene gebeurtenis, wegens de blijken van vertrouwen, daarin opgesloten, geenszins van belangrijkheid ontbloot; overigens voor hen niet minder vreemd, daar het bij overlevering niet bekend is, dat ooit een europeesch vaartuig dat land bezocht heeft), liet ik den Radja den tjap der Koningin van Loehoe vertoonen, waarvan men mij, veiligheidshalve, bij mijn vertrek van die plaats, voorzien had. De Radja verzekerde mij nu, dat het, wel is waar, een aloud gebruik was, dat praauwen, die plaats bezoekende, van eenen Loehoeschen tjap dienden voorzien te zijn, om een ongestoord verkeer met de inboorlingen te kunnen aanknoopen; maar, dat dit echter voor vaartuigen der Compagnie (zoo als hij zich uitdrukte) niet noodzakelijk was; maar dezen, ook zonder dien, eenen veiligen toegang tot zijn land zouden vinden. Gedurende den Bonischen oorlog, in 1824 en 1825, verstrekte dat

oord den Orang Badjos van Badjoa en meer anderen tot wijkplaats. Men verzekert, dat toenmaals aan de monding der rivier Pasaloei, meer dan 200 huizen opgerigt waren; sedert dien tijd echter is die zamenloop van volk langzamerhand weder uit een gegaan, en de Orang Badjos eindelijk, geene toereikende bescherming van de inboorlingen meer vindende, die hun tot nog toe, wegens het groot aantal vreemdelingen, was gewaarborgd geworden, verstrooiden zich weder, zoodat daar, tijdens mijne aanwezigheid, geen enkel huis meer gevonden werd. Van Paupau en uit de bogt van Baai-konka, drijven de inboorlingen, onder leiding van Boeginezen, eenigen handel met de tegenoverliggende Boeginesche Staten en met Saleijer, om daar, tegen rijst en sago, lijnwaden in te ruilen.

Het rijk van Baai-konka strekt zich tot op de zuidkust van het schiereiland uit, namelijk tot een weinig beoosten zekere uitstekende landpunt Boenging-kallo, die haren naam van het gebied ontleent, waartoe dezelve behoort. Beoosten hetzelve, en dus aan de zuidzijde des schiereilands, grenst het district Poleang, hetwelk, benevens het onmiddellijk ten oosten aangrenzende district Roembia, als onderhoorigheid van Boeton moet worden aangemerkt. De bevolking dezer beide Districten, die onderling in godsdienst, taal, zeden en gebruiken, weinig verschillen en met elkander in vriendschappelijke betrekking staan, bezitten eene eigene taal, en zijn den aangrenzenden rijken van Baai-konka en Laiwoei vijandig. Ook in die landen wordt de landbouw met goeden uitslag beoefend, waardoor rijst en meer andere levensmiddelen, artikels van uitvoer zijn, die meestal door Boetonsche praauwen, in ruiling tegen hunne lijnwaden, naar dat land worden vervoerd. Met uitzondering van Baai-konka drijven deze beide stammen, evenmin als de hierboven reeds aangehaalden, zeehandel.

Het district Roembia bevat de zuidelijkste landpunt van het Schiereiland, door de Makassaren Lora genaamd; het is in den omtrek derzelve, dat men tot digt aan zee, uitgestrekte Jatie-bosschen vindt.

Aan de oostzijde des Schiereilands heeft men de rijken Laiwoei en Taboenkoe. Het eerstgenoemde grenst, behalve aan dat van Taboenkoe, ook aan Lellewaoe, Baai-konka, Poleang en Roembia, en wordt, ten zuiden en oosten, door de zee bespoeld. Hetzelve wordt in onderscheidene Districten verdeeld, die ieder door afzonderlijke Radjas bestuurd worden, en die, hoezeer niet kunnende gezegd worden, met elkanderen in twist te verkeeren, toch ook nimmer ongestoorde rust genieten, daar bij allen het kopsnellen in zwang is en, om aan die aloude instelling te voldoen, veelal geene grenspalen worden erkend, maar dikwijls te dien opzigte eigendunkelijk wordt te werk gegaan.

Het zuidelijk gedeelte des rijks, de strandprovinciën, in volgorde beoosten Roembia, Roraija, Laija, Lakara en Kolono inhoudende, worden, te zamen begrepen, veeltijds met den naam van Laihoei bestempeld. Deszelfs oostzijde bevat de aan zee gelegene Districten:

Laonti, Moeramoe, Wowobatoe, Loepo-Loepo, Sampara, Limbo, Timoboe, Lasolo, Matarapet, Lapoeloe, Waija, Boeloeloe, Ompoa, Labotta, terwijl de van zee afgelegene Provinciën Koenawie, Latoma en Laiwoei, tevens de grensprovinciën ten westen en noordwesten bevatten. Omtrent laatstgenoemd District, hetwelk dus tegen dat van Lellewaoe aangrenst, en waarvan men wil, dat het rijk deszelfs naam zoude hebben ontleend, zijn mij, langs onderscheidene wegen, de stellige berigten toegekomen, dat aldaar nog hedendaags menschen-eters worden aangetroffen. Desniettegenstaande wordt in dit District, even als in dat van Koenawie, de landbouw algemeen beoefend, en ontlast zich (vooral het laatstgenoemde, hetwelk men beweert, voor den landbouw bijzonder geschikt te zijn, aangezien die landstreek meestal heuvelachtig of laag land bevat), langs onderscheidene rigtingen, van deszelfs overvloedige rijst naar de zee-zijde, ten einde van daar verder naar buiten 's lands te kunnen worden vervoerd. Die uitvoer vindt langs de menigte rivieren, die in dat gedeelte des rijks ontspringen, en voorts in alle rigtingen zeewaarts afloopen, eene groote mate van gemak. Hoofdzakelijk geschiedt dezelve langs die van Paupau en Baai-konka, Lasolo en Jampara, welke laatstgenoemde in verband staat met een binnenmeer van zoetwater, den naam I-opa dragende hetwelk, volgens berigten, bevaarbaar is, en van aanzienlijke grootte moet zijn. De bevolking van dat District, die men voorgeeft zeer talrijk te zijn en onder welke, zoo als in alle andere binnenlands gelegene, het kopsnellen vrij sterker in zwang is, dan bij die der strand-provincien, wordt door de strand-bewoners over het algemeen zeer gevreesd; men bespeurt trouwens dan ook eene zekere verwijdering tusschen hen, aan welke almede derzelver minder gevorderde beschaving, dan die der kustbewoners, dient toegeschreven te worden. De hierboven opgenoemde strand--provinciën, die allen gelijknamige rivieren hebben, als de districten, tot welke zij behooren, worden in het algemeen, zeer wel bebouwd. Het gewigtigste onder deze districten is dat van Loepo-Loepo, daar een der voornaamste Radjas van Laiwoei zich in hetzelve ophoudt, die, aanspraak hebbende om tot regerend' vorst toegelaten te worden van Koenawie, hetwelk het magtigste bestanddeel des rijks uitmaakt, gemeenlijk met den titel van Lakina Koenawie (Bestierder van Koenawie) vereerd wordt.

Hoogstwaarschijnlijk staat intusschen het verblijf van het hoofd in genoemd district, in verband met de voortreffelijk gelegen baai en zeehaven, Kendari geheeten, die hetzelve bevat, waardoor dit punt steeds een dier weinige van het geheele Schiereiland was, waar zich vreemdelingen kwamen vertoonen, en waar derhalve, wegens den hieruit ontstaanden handel, hoe onbeduidend dan ook op zich zelven, eene oorzaak bestond, om zich juist in de nabijheid derzelve te vestigen. De weinige toegang, dien vreemdelingen tot het Laiwoei-sche rijk tot nog toe gehad hebben, heeft tot dus ver dan ook slechts in deze baai plaats gevonden; het is nogtans bij de op deze kusten handel-drijvende Makassaren en Boeginezen niet bekend, dat

hunne praauwen, voor de laatste 25 à 20 jaren, zich in dezelve begaven; het was een aangenomen gebruik, om bij het op ongeveer ¾ Holl. mijl afstand van dezelve gelegene eilandje Bokori ten anker te komen, alwaar de inboorlingen hun, in ruiling tegen goederen voor hunne behoefte, van levensmiddelen en allerlei andere benoodigdheden kwamen voorzien. Slechts de op deze kusten rondzwervende Orang Badjos, maakten dienaangaande eene uitzondering. Deze, uitgelokt door de vele goede eigenschappen, die dat oord voor hen onthield, bezochten hetzelve dikwijls, en de inboorlingen waren wederkeerig met hunne bezoeken ingenomen, doordien zij hen, in ruiling tegen levensmiddelen, van visch voorzagen; dan, nimmer op eenen gewenschten veiligen voet met hen verkeerende, hielden zij zich nooit langer in de baai op, dan ten gerieve van hunnen ruilhandel met de inboorlingen noodzakelijk was. Dit volk heeft dan ook nimmer onder den schepter van vreemde Indische stammen gezucht, en hoezeer men bij overlevering wil, dat weleer het gezag der Ternatanen, Boetonnezen, Makassaren en Boeginezen, er min of meer moet gewerkt hebben, zoo is het echter uit de wijze, waarop zich het volk voordoet, noch bekend, noch met eenige waarschijnlijkheid op te maken, dat er ooit nederzettingen dezer stammen hebben plaats gevonden; althans, dat zij er immer op zoodanigen voet zijn gekomen, dat daardoor op het bestuur en de wetten der inboorlingen eenen merkbaren invloed zoude hebben plaats gevonden. En mogten deze stammen ook al eenigen invloed hebben gehad, dan was zulks zeker meer in naam, ten gerieve der handelaren en om eenigen indruk te verwekken, ten einde bij voorkomende gelegenheden en wanneer de omstandigheden zulks noodzakelijk maakten, de kust met meerdere veiligheid ten opzigte der inboorlingen te kunnen bezoeken; maar het is niet in twijfel te trekken, dat de bevolking steeds vrij en onafhankelijk is gebleven. Toen het rijk van Makassar nog in deszelfs volle grootheid was en, met Ternate, den oostelijken Archipel onder zich verdeeld hield, bestonden er ongetwijfeld op sommige plaatsen dezer kust en nabijliggende eilanden, vriendschappelijke betrekkingen met de inboorlingen, die echter na den val van dat eertijds magtige rijk, als van zelven ophielden, en aangezien het meer en meer in magt toenemende Boni (door behulp der toenmalige Compagnie daartoe in staat gesteld) ten laatste overwinnaar van hetzelve bleef, breidde zich hun gezag op die kusten en eilanden, vroeger door de Makassaren in bedwang gehouden, allengskens meer uit, naar mate dat der Makassaren verminderde. Dat voor betrekkingen van dien aard, ten aanzien van het Laiwoeische land, de baai van Kendari steeds voornamelijk in aanmerking kwam, behoeft niet in twijfel te worden getrokken; er zijn dan ook hedendaags nog sporen te vinden, dat er eertijds Boegineesch volk aan de baai, op zekeren voet, gevestigd moet zijn geweest, daar men in de omstreken, nog vele afstammelingen van hetzelve aantreft. Hoezeer deze thans naauwelijks van de overige bevolking te onderscheiden zijn en veelal taal, zeden en ook geloof met haar gemeen hebben,

zoo heeft desniettegenstaande welligt hierdoor, gepaard met den onophoudelijken omgang met Mahomedaansche stammen, het Mahomedaansche geloof eenigen ingang onder hen gevonden, en hebben de kustbewoners hier en daar, in zoo ver zulks met hunne godsdienstige begrippen overeen te brengen was, dat geloof omhelsd. Grootendeels zijn zij het heidendom toegedaan, en slechts in naam Mahomedanen; geenszins met aflegging hunner heidensche begrippen; meenende zij tot die leer te behooren, door zich de besnijdenis en de ontbering van varkensvleesch te laten welgevallen. Godsdienstige gestichten zijn mij niet bekend, in de geheele uitgestrektheid van hun land gevonden te worden, uitgezonderd een enkel in het gebied van Loepo—Loepo. Dit gebouw, hetwelk vroeger door mij bezocht is, ligt ongeveer eene dagreize van de monding der baai van Kendari af, een uur gaans van de woning van Radja Tobouw, zijnde dit de naam van den Lakina Koenawie. Hetzelve vertoont een ruim, vierkant, van hout in elkander gezet en met atap bedekt, hoog huis, rustende op een groot aantal zware palen, die hetzelve ongeveer twintig voeten uit den grond verheffen. Het staat afgezonderd op zich zelve, op eene opene, met allang-allang begroeide plaats, midden in de wildernis, hetwelk, om de moeite, die de oprigting van hetzelve, voor eene hiertoe met zoo weinig middelen toegeruste bevolking, moet veroorzaakt hebben, daar het gebouw ten naastenbij 60 à 70 voeten hoogte zal bereiken, den aanschouwer met verbazing en verwondering vervult. Dit gebouw, Laikan Aha, alvermogend huis genaamd, hetwelk op last van den tegenwoordigen, zoo even genoemden Radja, nu ongeveer twintig jaren geleden, werd opgericht, wordt door dien Vorst sedert dien tijd als Godshuis bij plegtige gelegenheden bezocht; dáár vraagt hij de uitlegging zijner droomen; dáár raadpleegt hij, even als in vroegere tijden de Grieken, het orakel, en ontvangt hij ingevingen, die hem de geheimen der toekomst ontsluijeren, en den moeijelijken weg aantoonen, dien hij moet bewandelen, om zijn land op het doeltreffendst te regeren, dáár leert hij ongelukken te voorkomen, ziekten te genezen, enzoovoorts; en het is meestal hieraan toe te schrijven, dat de bijgeloovige bevolking dien Vorst eene meer dan menschelijke magt toekent . .

. . . . . .

Hunne op palen gebouwde huizen staan gewoonlijk ook in de nabijheid hunner rijstvelden, die altijd op droogen grond aangelegen worden, daar het bijgeloof medebrengt, dat degeen, die van deze gewoonte zoude durven afwijken en sawa's aanleggen onfeilbaar door den kaaiman zoude verslonden worden. De rijstvelden worden telkens van boschland ontgonnen; twee achtereenvolgende jaren mag dezelfde grond volstrekt geen rijst voortbrengen; dit aloud gebruik te schenden, zoude niet anders dan met een of ander zwaar ongeluk gepaard kunnen gaan. Deze velden of tuinen, die, om het wild gedierte uit dezelve te houden, altijd met houten paggers afgesloten worden, maken daarom veelal eene zonderlinge vertooning, daar men die dikwijls midden in de wildernis aantreft, en niet zorgvuldig van

boomstammen en wortels ontdaan, het aanzien hebben, meer door toeval dan opzettelijk hun daarzijn ontvangen te hebben. Het bezaaijen dezer velden gaat voorts zeer eenvoudig, op de volgende wijze toe. Mannen, vrouwen en kinderen komen te zamen op het veld; de eerstgenoemden drukken alsdan, langzaam voortgaande, met genoegzaam lange stokken, gaten in den grond; de vrouwen achter dezen volgende, werpen er de padie-korrels in, en vullen met de voeten deze gaten weder met aarde aan. Aan het snijden van het graan nemen zoowel mannen als vrouwen en kinderen deel; het is daarbij gebruikelijk, dat gedurende den snijtijd van een veld, volstrekt niemand anders, dan de daaraan deelnemende personen, zulk een veld bezoeken: eene nuttige instelling voor een land, waar zoo weinig persoonlijke veiligheid te vinden is. Het snijden gaat voorts met alle mogelijke vlijt gepaard en om hieraan ook bevorderlijk te zijn, brengt een ander gebruik mede, om gedurende de eerste vier dagen van den snijtijd van ieder veld, onafgebroken van zons opt tot ondergang door te blijven snijden, zonder naar huis terug te keeren om te eten of eenen tijd daarvoor af te zonderen. Het gewas wordt vervolgens in kleine bossen, ter zwaarte van ongeveer $3\frac{1}{2}$ katje, bijeengebonden en in daartoe op het veld gebouwde, op palen rustende, kleine loodsen of schuren opgeslagen; ook helpt men elkander onderling in de verrigting van dat werk en het is een vastgesteld gebruik, dat het loon, aan dien arbeid verbonden, voor mannen vier en voor vrouwen drie bossen daags bedraagt.

Bij het ontginnen der rijstvelden is het gebruikelijk, om tegen den tijd, dat de bosschen afgebrand en de velden afgesloten en gereed zijn, om bezaaid te kunnen worden, honden te offeren, bewerende men, daardoor den grond eene hooge mate van vruchtbaarheid bij te zetten, hetwelk hun het vooruitzigt van een goeden oogst belooft, en ook ten behoedmiddel verstrekt tegen ziekten en ongelukken, voor degenen, die op dezelve arbeiden.

. . . . . .

Het zijn nu dusdanige feesten en vrolijke bijeenkomsten, die de jonge meisjes in de gelegenheid stellen om zich te kunnen vertoonen, den jongen mannen in het oog te vallen, en alzoo aanleiding tot de vereeniging van menig lievend paar geven, door de voltrekking van een huwelijk, waardoor in zoodanig geval een dubbel oogmerk bereikt wordt; en hieraan welligt is de meening toe te schrijven, die sommigen heeft doen beweren, dat men daar te lande niet vermag te trouwen, zonder de bruid een menschenhoofd te hebben gebragt. Bij het hertrouwen van weduwen is dit intusschen het geval. Eene vrouw, weduwe wordende, begeeft zich in den rouw, door het haar tot op de hoogte der schouders af te snijden en om het voorhoofd een' breeden witten band te knoopen, welken zij niet mag afleggen, voor en aleer aan het gebruik ten aanzien van haren man is voldaan geworden en haar een menschenhoofd is aangebragt. Heeft zoodanige vrouw nu vele bloedverwanten, dan is er al ligt een onder, die uit die betrekking hieraan voldoet; zoo niet dan dient zij te wachten,

totdat iemand met het voornemen om haar te huwen, zich met die taak belasten wil. Al deze gebruiken worden intusschen stiptelijker nagekomen, naarmate men door geboorte en stand, zich in de gelegenheid ziet gesteld, om aan dezelve te kunnen voldoen, of de noodzakelijkheid gevoelt, om die welstaanshalve op te volgen, daar het in de keuze der weduwe wordt gelaten, om al of niet den rouw aan te nemen. Ook heeft de Radja van Koenawie de magt, om, wanneer zulks verlangd wordt, haar van dien rouw te ontheffen, mits dat dezelve 40 dagen, zijnde dit de duur van eenen rouwtijd, is gedragen geweest. Hij ontdoet haar alsdan, tegen een zeker geschenk, van dezen rouwband, het teeken, dat zoodanige vrouw aan de instelling voldaan heeft, en bereid is, om een nieuw huwelijk aan te gaan.

Een jongman, begeerende te trouwen, en zijn voornemen aan de ouders of nabestaanden van het meisje medegedeeld hebbende, zendt geschenken aan het meisje, die ingerigt worden naar gelang van haren stand, en gewoonlijk uit eenige weinige lijnwaden voor kleeding, uit koperwerken en sineesch porselein zijn zamengesteld. Het meisje, tot het huwelijk genegen zijnde, geeft dit te kennen door het aannemen dier geschenken; zoo niet dan zendt zij dezelve terug. In de keuze van haren man wordt zij geheel vrijgelaten; noch ouders, noch bloedverwanten, mogen haar in het aangaan van een huwelijk dwingen; veeltijds zendt zij derhalve de geschenken terug teneinde te beproeven, of hij, die haar ten huwelijk aanzoekt, het opregt meent, en om haar blijft aanhouden, hetwelk deze te kennen geeft door die geschenken, somtijds met bijvoeging van meer andere, weder terug te zenden, die zij dan ook ten laatste wel aanneemt, en op die wijze hare toestemming geeft, waarna het huwelijk weldra onder toepasselijke vreugdefeesten gesloten wordt. Het nemen van meer dan eene vrouw is geoorloofd en wordt door dezulken, die zich in staat gevoelen, er meer dan eene te kunnen onderhouden, over 't algemeen niet nagelaten. In dit geval wonen de vrouwen verdraagzaam in hetzelfde huis bijeen en worden de aangelegenheden der huishouding, gezamentlijk door haar gedragen. Verdraagzaamheid in hunne huiselijke kringen, schijnt alom te heerschen, zoomede werkzaamheid. Lediggang wordt ten hoogste bij hen afgekeurd. Alle twisten, hoezeer zeldzaam voorkomende, en in het algemeen alle regtsgedingen, worden door de Districtshoofden beslist, of zoo die van gewigtigen aard zijn, voor den Regent zelven gebracht, die in dezelve uitspraak doet. Bij zoodanige gelegenheden ontvangt de Regent geschenken; hij legt boeten op en hierin is mede een tak zijner inkomsten gelegen. . . . . .

. . . . . .

Een en hetzelfde huis wordt zelden langer dan drie jaren bewoond; de geringen onder hen veranderen meestentijds na elken rijstoogst van woonplaats, alsdan eene nieuwe inrigtende, die, ten gerieve der opnieuw te ontginnen rijstvelden, gunstig gelegen is. Sterfgevallen, ziekten, onaangename droomen, kunnen mede oorzaak zijn, dat een huis ontijdig verlaten wordt. Eene vrouw, onaangenaam gedroomd

hebbende, geeft zulks haren man te kennen, met het doel om het huis uit dien hoofde te verlaten; maar deze het met deszelfs werkzaamheden niet altijd kunnende overeenbrengen, om aan dat verlangen zoo maar terstond te voldoen, geeft zulks soms wel eens aanleiding, dat de vrouw eenvoudig met hare kinderen de woning verlaat, haren intrek bij hare naastbijwonende bloedverwanten of vrienden neemt en den man alleen in huis achter laat, waardoor deze alsdan gedwongen wordt, om of uit schaamte, of ook wel uit zucht om weder met zijne vrouw te verzoenen, maar spoedig tot het optrekken van een ander woonverblijf over te gaan . . . .

. . . . . .

Het gebruik, om de lijken, na dezelve vooraf in houten kisten gelegen te hebben, in bergkloven, met de nalatenschap van de afgestorvenen bij te zetten, schijnt hoe langer zoo meer buiten gebruik te geraken; grootendeels worden de lijken gekist en daarna begraven. De begraafplaatsen worden zoo veel mogelijk gekozen in de nabijheid van die der Radja's of hoofden, en daar de aarde op ieder graf hoog opgeworpen wordt, zoo hebben dezelve, op eenigen afstand gezien, veel gelijkenis met de Sinesche graven. Alleen die der voornameren worden met gedenkteekens versierd, en hier onder munten vooral die der vorstelijke familie uit, welke voor zooveel ik mij persoonlijk hiervan heb kunnen overtuigen, uit hout vervaardigd zijn, eene piramiedvormige gedaante hebben, en ten naasten bij 14 à 15 voeten hoogte bereiken. De nalatenschap der afgestorvenen vervalt aan de naaste bloedverwanten; wanneer er kinderen zijn, geschiedt de verdeeling tusschen die der mannelijke en vrouwelijke sekse, in verhouding als 2:1.

De kustbewoners drijven eenigen handel langs de kust naar Taboenkoe en naburige eilanden, vooral diegenen, welke de kust van Moeramoe tot Sampara bewonen. De praauwen daartoe gebezigd, zijn Padewakangs, die van katondingshout en door henzelven vervaardigd worden. Rijst en sago worden uitgevoerd, vooral naar de Boetonsche eilanden, om daar tegen inlandsche lijnwaden te worden verruild; somtijds begeeft men zich ook wel, onder geleide van Boeginezen of derzelver afstammelingen, naar Saleijer en, hoezeer uiterst zeldzaam, naar Amboina. Zoodanige handels-ondernemingen worden meestal gemeenschappelijk gedreven, zoodat ieder opvarende aandeel in de lading heeft, waarvan aan den eigenaar der lading en der praauw, zeker vooraf bepaald gedeelte wordt afgestaan. Vrouwen, van welken stand ook, mogen het land niet verlaten; dit geldt ook ten aanzien van slaven, in zoo verre die niet door hunne meesters, of met derzelver toestemming, in dienst naar elders worden gebragt: deze mogen echter uit dien hoofde nimmer aan vreemdelingen worden verkocht. Wanneer de meesters van hunne slaven ontevreden zijn, trachten zij zich van dezelve bij aanverwanten of vrienden te ontdoen; hierin niet slagende, bieden zij dezelve, al is het onder den gewonen koopprijs, den voornameren hunner of den Districtshoofden aan, ten einde niet langer last van hen te hebben, en deze nemen

hen gewoonlijk in zoodanig geval aan, in de hoop, dat eene verandering van meester ook hunne verbetering zal veroorzaken, en ook, omdat dezen meerdere middelen ter hunner beschikking hebben, om den onwillige tot zijnen pligt terug te brengen. De slavernij, of liever de dienstbaarheid, is onder hen volstrekt niet drukkend: de slaven worden door hunne meesters als leden der familie beschouwd. Het onaangename, met beschaafde beginselen strijdige denkbeeld, hetwelk de Europeanen zich gewoonlijk van dien stand vormen, bestaat dus eigenlijk meer in de voor hen zoo aanstootelijke benaming. De hoofdzaak, het lot dier menschen, wordt onder hen niet verwaarloosd; en waarlijk, wanneer men hetzelve met dat der geringere volksklasse, zelfs onder de beschaafdste volken vergelijkt, is dat van de zoogenaamde slaven, misschien oneindig dragelijker dan dat der laatsten. Men bespeurt daarenboven bij de tot dien stand behoorende en onder de Indische volksstammen in het algemeen, veel lijdelijke onderwerping en tevredenheid. Diegenen, welke met beboeting gestraft zijn geworden, maar onvermogend zijn om die te kunnen voldoen, worden tot slaven verklaard; het gebruik brengt alsdan somtijds mede, dat derzelver naaste bloedverwanten in hetzelfde lot moeten deelen, tot tijd en wijle de opgelegde boete behoorlijk is afgedragen.

. . . . . .

Het rijk is in verscheidene Districten verdeeld, die, hoezeer ieder in het bijzonder door hunne eigene hoofden bestierd, aan het onbepaald oppergezag van den Radja van Taboenkoe zijn onderworpen. Deszelfs gebied naar de zijde van het Laiwoeische rijk, strekte eertijds niet verder dan tot Labotta, maar langzamerhand heeft het deszelfs gezag over eenige der strandprovincien meer en meer weten uit te breiden, en thans zelfs is het gebied van Lasolo aan hetzelve onderworpen.

De kroon is voor beide seksen erfelijk en het opperste gezag met onbepaalde magt voorzien; de onderdanen worden als eigendom der kroon beschouwd, over welken het regerend hoofd naar welgevallen kan beschikken. . . . . .

. . . . . .

[De Badjo's] zijn een volk, dat zijn geheel bestaan op zee vindt. Hetzelve is over vele deelen van dezen wijd uitgestrekten archipel verspreid. Op de noordwestkust van Borneo en in de westelijker gelegene eilanden, zoo als die van Lingau en meer andere, treft men een zoodanig volk onder de benaming van Orang Raija aan; op het eiland Billiton houdt zich een stam op, onder de benaming van Orang Seka; het eiland Poeloe Laout, op Borneo's zuidoostkust, wordt dikwijls bezocht door een soortgelijk volk, bekend onder den naam van Orang Djohor: het zijn echter degenen, welke op vele plaatsen van Borneo's oostkust, op de kusten en eilanden van Celebes, op de Sumanapsche eilanden, op de kusten van Sumbawa en nabij liggende eilanden, en op de eilanden van Bonerate en Saleijer zich ophouden, die door de Boeginezen met de benaming

van Orang Badjos (waarschijnlijk van het Boegineesche woord wadjo wadjo, beteekenende schaduw, herkomstig), door de Makassaren Tau--ri-djene (waterlieden), door de Maleijers en Javanen Orang kambang (drijvende lieden) bestempeld worden; een stam, die hoezeer door taal, godsdienstige begrippen en geaardheid onderscheiden, en uit dien hoofde uit verschillende stammen schijnt zamengesteld te zijn, desniettemin vele kenteekenen draagt van vroeger tot een en hetzelfde volk behoord te hebben. Deze laatsten zijn eigenlijk degenen, die zich, behalvé op de vischvangst, ook op het vangen van karetschildpad, tripang en meer andere producten der zee toeleggen, terwijl de eerstgenoemde stammen zich veelal enkel en alleen met de vischvangst generen.

Hoezeer mij niet in staat gevoelende om, ten aanzien der eerstgenoemden, wijdloopende berigten te geven en uit dien hoofde, liever in geene nadere beschrijving van dezelve willende treden, daar die alleen op ingewonnen berigten en gissingen gegrond zouden zijn, haal ik aangaande die stammen alleenlijk aan, dat zij allen hoofdzakelijk hun bestaan in de vischvangst vinden; daarbij ook wel andere producten der zee, vooral tripang en karet verzamelen; door taal, godsdienst en zeden onderling verschillen; veelal kwaadaardig en te mistrouwen zijn; ten deele het Mohamedaansche geloof hebben aangenomen, en in beschaving nog zeer ten achteren liggen.

Alzoo liever tot de beschrijving der laatstgenoemde overgaande, merk ik vooreerst aan: dat dezelve zich onderling eigenaardig laten onderscheiden in aan den wal wonende Orang Badjos en in rondzwervende Orang Badjos. Tot eerstgenoemden worden gerekend te behooren, dezulken, die zich aan den wal hebben neêrgezet en zich meer bijzonder onder bescherming hebben gesteld van het land, waar zij zich gevestigd hebben. Zoodanige Orang Badjos wonen alsdan in negerijen aan het strand; hebben zich meer met het volk, waaronder zij verkeeren, vermengd; deszelfs Godsdienst en vele gewoonten opgevolgd, en zijn meer afhankelijk van het bestuur, onder welks bescherming zij zich bevinden. Volgens het bij hen bestaande gebruik begeven zich vrouwen en kinderen nimmer naar zee; wanneer zij tot de vangst gereed zijn, verlaten zij vlootsgewijze hunne haardsteden, onder de leiding hunner hoofden. De vaartuigen, door hen gebezigd, zijn padewakangs van 10 à 15 kooyangs grootte, geschikt om een aantal ligte kano's te kunnen laden, ten einde, bij behoudene aankomst ter bestemde plaatse, naar de bewuste voortbrengselen te kunnen zoeken. Ruim twee honderd huisgezinnen dezer Orang Badjos zijn, onder anderen, in het ter westkust van Celebes gelegene gebied van Mandhar gevestigd alsmede een schier even groot aantal op het nabij Makassar gelegene eilandje Koeding Aring, met de eilandjes Groot- en Klein-Barang er onder begrepen, en het zijn deze, die vooral de kunst verstaan om de Tripang behoorlijk te bereiden, en in den handel, die bij de Sinezen onder den naam van Koenling (van Koeding Aring) bekend is, de beste soorten opleveren, die in Sina worden ingevoerd.

Onder laatstgenoemde, of de zoogenaamde rondzwervende Orang Badjos, behooren dezulken, die geene vaste woonplaatsen hebben, maar in ligtere vaartuigen, padawakangs of zoogenaamde soppé's, zelden de grootte van 7 à 8 kooyangs te boven gaande, zich, dan hier, dan daar, ten gerieve hunner kostwinning ophouden: desniettemin vestigen ook dezen zich gaarne op zoodanigen voet, dat zij, van huis gaande, de overtuiging met zich kunnen dragen, dat hunne achtergelatene vrouwen en kinderen bescherming genieten; en wel vooral, sedert de onveiligheid op zee, in den loop der laatste jaren zoo zeer is toegenomen. Hun aantal zal, bij elkander genomen, ongeveer 6 à 700 praauwen of huisgezinnen bedragen, bevattende doorgaans iedere praauw een huisgezin. Deze, veelal nog het heidendom aanklevende, hebben steeds vrouwen en kinderen aan boord, onderhouden hunne eigene wetten en bestuur, hebben zich nimmer met vreemde stammen vermengd en leven meer onafhankelijk. In het algemeen genomen, zijn het werkzame, openhartige en eerlijke menschen, onderscheiden zich de rondzwervende vooral door goedaardigheid, maar tevens ook door grootere vreesachtigheid. Dit is spoedig merkbaar in hunnen omgang met vreemde, hen in beschaving vooruit zijnde stammen, die, wanneer zij zich met hen op eenen voortdurenden vriendschappelijken voet van handel willen stellen, hen wederkeerig tot een minzaam verkeer geneigd vinden. Zij leven onderling, onder het bestuur hunner hoofden, verdraagzaam; diefstallen of moorddadige aanvallen hebben zelden onder hen plaats, maar zoo die geschieden, waartoe enkele hartstogten wel eens aanleiding kunnen geven, dan worden dezelve meestal met geldboeten, ter bevrediging van de bloedverwanten der beleedigde partij, afgemaakt.

Het is den Orang Badjos niet geoorloofd, meer dan eene vrouw te nemen, eene instelling, die zeer stipt door hen wordt nagekomen. De huwelijken worden, zonder het meisje daarin te kennen, onder wederzijdsch goedvinden der ouders gesloten. Naarmate van den stand van het meisje wordt de bruidschat bepaald; dezelve wordt soms in geld, maar meest in goederen voldaan, die met onmatige verhooging boven den marktprijs in rekening mogen worden gebragt; enkel en alleen om den bruidegom de middelen ter voldoening van denzelven gemakkelijk te maken.

SERIE P.

ZUID-CELEBES.

N°. 10.

MAKASAARSCHE TRIPANGVANGST-CONTRACTEN (1851 en 1886).

Ontleend aan Wet en Adat, 1896—1898, derden band, stuk 1, blz. 48—54.

Het volgende is de vertaling van een in het Makasaarsch gestelde overeenkomst dd. 27 November 1886, die voor den Landraad te Makasar werd overgelegd in een proces.

De persoon van Hadji Oesoep Daëng Malewa rust het vaartuig Lambere-Soeroega uit ter tripangvangst naar Marégé (1). Ziehier de overeenkomst tusschen hem, den gezagvoerder Soelemang Daëng Magassing, en de opvarenden (2), wier namen hieronder staan vermeld met het door ieder genoten voorschot, waarachter zij hebben geteekend voor de ontvangst.

Daëng Masésé	f 100.—	w.g. (kruisje).
Daëng Ngapa	" 80.—	" " "
enz.		
Barakka Lompo	" 54.—	" " "
de gezagvoerder	" 513.—	" " J. Soelemang.
77 pikoels en 22 kati's rijst kosten		f 617.76 (3)
120 kadjang en 250 ataps		" 68.—
350 kati's rotan		" 35.—
60 stuks karoro (4)		" 60.—
12 ijzeren pannen om de tripang te koken . .		" 84.—
150 bamboe parring en 2 bamboe pattoeng . .		" 40.—
8 manden (krandjang)		" 5.—
100 kati's tamarinde		" 4.—
ankertouw om (de prauw) te sleepen (ôtéréparenréng)		" 26.—
80 kati's koewal		" 12.—
16 pikoels rijst (Ranggoeng-) om als schatting te betalen (5)		" 144.—
20 souvereigns		" 250.—
onkosten dezer overeenkomst en huur van een dogcart		" 20.—
totaal der onkosten . . .		f 1365.76
totaal der voorschotten . . .		" 1900.—
dus te zamen		" 3266.76

Nog nemen de gezagvoerder (poenggawa) en de schepelingen mee: 100 kati's tabak om gekocht te worden (6) met 100 kati tripang en 4 lepa-lepa's (7) om gehuurd te worden met 460 kati tripang.

ARTIKEL 1.

Indien er tripang en koelaoe verkregen wordt, hetzij veel, hetzij weinig, zoo wordt de opbrengst daarvan in drieën verdeeld. Eén deel krijgen de uitruster en de eigenaar van het vaartuig om samen te deelen, en twee deelen krijgen de gezagvoerder en de scheepsgezellen. Van die 2 deelen worden afgetrokken de gelden, die gezagvoerder en bemanning in voorschot kregen en wat de uitruster verder besteedde aan onkosten voor de meegenomen rijst, kadjang, rotan enz. Hetgeen na aftrek hiervan overschiet wordt dan verdeeld tusschen de opvarenden en den gezagvoerder, die drie aandeelen krijgt.

Uit het aandeel der opvarenden kan men zien of men verlies heeft of winst. Krijgt elk opvarende een aandeel van 20 rejalen (8) en heeft men 25 rejalen voorschot genoten, dan lijdt men 5 rejalen verlies; bedroeg het voorschot 15 rejalen, dan houdt men er 5 over. De winst wordt door den gezagvoerder uitbetaald. (9)

ARTIKEL 2.

Wanneer de opvarenden verlies (schade) lijden, is de gezagvoerder daarvoor verantwoordelijk, die dat verlies van de opvarenden tracht terug te krijgen. De opvarenden kunnen niet worden aangemaand, indien zij nog genegen zijn de (volgende) reis mee te maken; het uit te betalen voorschot wordt dan met het verlies in rekening gebracht. Ingeval zij niet meer willen mee varen of overloopen naar een anderen poenggawa, zijn zij echter verplicht hun verlies eerst aan den gezagvoerder uit te betalen. (10)

ARTIKEL 3.

Indien een opvarende, die reeds voorschot heeft genoten, wegloopt en opgepakt wordt, dan wordt dat voorschot verdubbeld, zoo ook wordt, wanneer hij weder voorschot neemt bij een anderen poenggawa, het eerstgenoten voorschot verdubbeld. (11)

ARTIKEL 4.

Indien een opvarende nog eenig voorschot schuldig is, dient hij nog weder een reis mee te maken, zelfs al heeft hij bereids bij een anderen gezagvoerder voorschot genoten, tenzij hij het eerstgenoten voorschot terugbetaalt. (12)

ARTIKEL 5.

Komt een opvarende gedurende de reis te overlijden, zoo is de gezagvoerder verantwoordelijk voor het verlies en de winst. Had een ander voor hem voorschot genomen, (13) zoo rust op dezen de verplichting het verlies terug te betalen dan wel de winst te ontvangen.

ARTIKEL 6.

betreft eenige buitengewone gevallen, (ongelukken op de reis, overlijden van den poenggawa enz.) Ik geef den inhoud niet weer, omdat ik geloof dat de tekst in mijn afschrift verschrompeld is. (14)

ARTIKEL 7.

De opvarenden mogen geen andere tripang en koelaoe verkoopen dan die zij, nadat de eigenlijke tripangvisscherij is afgeloopen, nog voor zich zelven vangen. Doen zij het toch, dan vervolgt de uitruster hen in rechten. (15)

ARTIKEL 8.

De gevischte tripang en kalaoe mogen niet worden verkocht dan met onderlinge toestemming van uitruster, gezagvoerder en opvarenden. Indien de tijd voor het verkoopen is aangebroken en de gezagvoerder en opvarenden niet te vinden zijn, of hoewel daartoe opgeroepen niet verschijnen, heeft de uitruster het recht om alleen daartoe over te gaan. (16)

ARTIKEL 9.

Het door gezagvoerder en opvarenden genoten voorschot kan worden teruggevorderd, al heeft de afgesproken vaart niet plaats. (17)

Aldus is overeengekomen tusschen uitruster, gezagvoerder en schepelingen.

(w.g.) Hadji Oesoep Daeng Malawa (de uitruster). (w.g.) J. Soelemang (de gezagvoerder).

Verder is het stuk geteekend door een tolk, voor de vertolking, door den Kapitein der Makasaren en door den Havenmeester, ten bewijze dat de voorhouding aan en onderteekening door de belanghebbenden en de registreering ten zijnen kantore plaats hadden.

Ik [1]) voeg hieraan nog enkele aanteekeningen toe.

(1) Marégé is de naam van een volkstam van Nieuw-Holland, die zich bizonder met tripangvangst bezighoudt; daarnaar wordt de streek ook zoo genoemd.

(2) De opvarenden worden hier aangeduid met het woord sawi. Over de beteekenis van dit woord en de verschillende soorten van sawi zie men [2]) Dr. Matthes, vertaling van het Boegineesch handels- en scheepswetboek, speciaal hoofdstuk XXIII en aldaar de noot (aaa).

Het eigenaardige van den sawi in het algemeen is, dat hij deel der bemanning uitmaakt, maar zonder vaste bezoldiging en met meer of minder bevoegdheid om zelf handel te drijven. Bij lezing van dit kontrakt zou men geneigd zijn de hier bedoelde opvarenden niet als sawi te beschouwen, maar als de in hoofdstuk XVIII der evenbedoelde vertaling Kaloela genoemde schepelingen, die „wachten op het mededoogen (van den anakoda), d.i. moeten afwachten wat hij zal goedvinden hun te geven". In de praktijk is het duidelijk, dat zij niet veel meer zijn dan pandelingen, maar naar den vorm

[1]) Mr. I. A. Nederburgh. — Noot van de commissie.
[2]) Zie ook Adatrechtbundel IX, blz. 324—325. — Noot van de commissie.

worden zij sawi's geacht, omdat zij een (meestal op minus uitloopend) aandeel in de winst hebben.

Het eigenlijk kontrakt is tusschen den uitruster (die moet deelen met den eigenaar van het vaartuig) en den poenggawa, gezagvoerder (die moet deelen met de sawi's). Vandaar dan ook dat alleen deze twee teekenden. De sawi teekent alleen (met een kruisje) bij zijn voorschot; men ziet dan ook dat de gezagvoerder den sawi diens aandeel uitbetaalt of wel dit, als het negatief is, invordert en alle risico draagt.

(3) hier volgt de rekening van 't geen de uitruster heeft voorgeschoten voor uitrusting van het schip, mondvoorraad, bedrijfsbenoodigdheden enz.

(4) Karora is zeildoek van Inlandsch maaksel.

(5) n.l. aan de kustbewoners voor de vergunning om tripang te vangen.

(6) Als ik het goed begrijp is de bedoeling dat de uitruster deze tabak (en evenzoo de lepa-lepa's maar deze slechts in huur) aan de bemanning verstrekt tegen betaling in tripang. Daardoor verzekert hij zich een behoorlijke betaling uit het deel der vangst, dat aan den sawi zelf toekomt (zie art. 7).

(7) een lepa-lepa is een uitgeholde stam (kano), die wel noodig is als de sawi zich voor de vangst over zeer ondiep water en tusschen koraalriffen moet bewegen.

(8) 1 rejaal = f 2.

(9) Deze wijze van verdeeling en trouwens de geheele regeling in deze artikelen weergegeven, is blijkbaar algemeen en van oudsher gebruikelijk. Ter vergelijking gebruikte ik een kontrakt, ook betrekking hebbende op de tripangvangst, maar 35 jaren ouder, n.l. dat den 9^{en} December 1851 werd gesloten tusschen den Kapitein-Chinees te Makasar Jo Tjing Siang als uitruster van het schip Bondengmandiké en den Poenggawa, Bapa Bakong.

De inhoud van beide kontrakten komt in alle hoofdzaken overeen.

Het totaal der voorschotten en andere onkosten bedroeg in 't geval van 1886 ruim f 3200, in dat van 1851 ruim f 1300 (met 31 opvarenden). Wil de onderneming geen verlies opleveren, dan moet de tocht dus minstens opbrengen zóóveel, dat $\frac{2}{3}$ daarvan de kosten goed maakt. De opbrengst mag dus billijkerwijze verwacht worden minstens f 4800.— (in 1851, f 1950) te zullen zijn.

De uitruster krijgt daarvan, behalve restitutie van al het voorgeschotene, f 1600, waarvan hij $\frac{1}{2}$ aan den eigenaar geeft en dus f 800.— overhoudt, zoodat hij in korten tijd minstens 25 % maakt van zijn geld, en dit met een minimum van risico, daar zijn voorschotten het eerst worden afgezonderd van het $\frac{2}{3}$ deel der équipage. En als hij reeds die 25 % maakt, schiet er voor het volk nog niet eens iets over. Nu reken ik nog niet eens mee, dat hij bij het verkoopen der tripang en koelaoe ook wel zal zorgen voor makelaarsloon.

Men kan nagaan hoe gering daartegenover de verdiensten der équipage zijn, als men bedenkt dat die der Bondeng-Mandiké 31 koppen bedroeg.

(10) Deze bepaling teekent den toestand: den uitruster, die met een klein kapitaal groote winsten behaalt, en de sawi die met een voorschot verlokt wordt voor gering loon diensten te presteeren, zoodat hij steeds dieper in de schulden geraakt, elk tekort weer door een voorschot dekt en daardoor zich nooit aan dien onvoordeeligen dienst kan onttrekken.

(11) Het kontrakt van 1851 zegt dat het nieuwe voorschot weggegooid geld is, d. w. z. dat de ontvanger daarvan toch voor zijn eerste voorschot moet gaan dienen. Uit ons art. 3 blijkt dan ook dat hij wordt opgepakt. Dit geschiedt natuurlijk ondershands.

(12) Ook in deze gebeurt het natuurlijk wel, dat de sawi, als de baas hem niet bevalt, bij anderen een voorschot neemt om daarmee het oude af te doen. Ook bij pandelingen is dit gebruikelijk, als zij van meester willen veranderen.

(13) Dit slaat blijkbaar op onvrijen, die op last van hun meester meevaren en wier voorschot dezen toevalt. In het kontrakt van 1851, toen slavernij en pandelingschap nog niet verbloemd werden, staat het duidelijker: „heeft een slaaf op last van zijn heer als opvarende voorschot genoten, dan zijn verlies en winst beide voor den meester".

(14) Het kontrakt van 1851 bepaalt hieromtrent: „wanneer het schip op reis vergaat, of verbrandt, of door zeeroovers genomen wordt, dan wel de gezagvoerder of de uitruster komen te sterven, dan wordt den uitruster het voorgeschotene niet terugbetaald.

(15) Als de eigenlijke vangst al is afgeloopen, mogen poenggawa en sawi nog wat voor eigen rekening vangen. Dit hun toekomende, waarvan de uitruster niets krijgt, heet p a b i s a l i m a (Zie Matthes, Mak. Wb. i. v. bisa, 30). Als de poenggawa deze pabisalima verkoopt zonder de opbrengst met de sawi's te deelen, komt het tekort, dat de sawi's anders zouden moeten bijpassen, onverbiddelijk voor zijn rekening, bepaalt het kontrakt van '51.

(16) Veelal zijn poenggawa en opvarenden z.g.n. niet te vinden als de verkoop plaats heeft.

(17) Het kontrakt van 1851 bevat nog de volgende bepalingen:

1° Als de vaart verlies (voor de bemanning) opleverde en de uitruster het schip niet weer wil uitrusten, behoeven poenggawa en sawi het tekort niet te dekken.

2° Als de gezagvoerder afwijkt van de overeenkomst, zij 't nog zoo weinig, dan is des sawi's weigering om mee te gaan gerechtvaardigd; hij moet echter zijn verband alsnog nakomen, als later de voorwaarden behoorlijk worden vervuld.

3° Als het vaartuig van de tripangvangst terugkomt, mogen de opvarenden zich eerst verwijderen, als het schip op de werf is gehaald.

Dit laatste zal wel strekken vooreerst om te voorhoeden dat, vóór de reeder zich van de lading heeft overtuigd, daarvan door de opvarenden wat wordt meegenomen; en dan om niet van hulp verstoken te zijn, zoolang schip en lading nog niet zijn geborgen.

SERIE P.

ZUID-CELEBES.

N°. 11.

OUD-MAKASAARSCH RECHT (1755—1889).

I. Compagniesverzameling uit 1755 en bijbehoorende instructie.

Ontleend aan Het Regt in Ned.-Indië 8, 1853, blz. 92—119.

Instructie [1]) voor den onderkoopman Willem Delfhout, gaande als resident na Bonthain, mitsgaders de andere de verdere residentien te Maros, Saleijer en Bima in zoo verre zulks relatie heeft tot die plaatsen.

Dewijl eenige van UE. voorzaten zich hebben weten meester te maken, van eene despotique magt over den inlander en daardoor een weg geopend om ongestraft degeene waarover zij E. gesteld waren niet alleen te plukken, maar ook op eene onbetamelijke wijze te mishandelen, en daardoor in haar uit te blusschen alle genegenheid die zij voor de Ed. Comp. behouden, zoo heeft het haar HoogEdel Heedens goed gedacht, om voorschreven redenen, als ook tot preventie van al zulke onheilen, als door zoodanige onredelijke gedoentens zouden kunnen ontstaan, den loop daarvan te stremmen met UEd. te voorzien van deze instructie, waarna UEd. zich stiptelijk zal hebben te gedragen, op poene van ten rigoureusten te zullen worden gecorrigeerd ingevalle UEd. mogte goed vinden de poincten daarbij vervat te overtreden, alzoo dezelve zullen moeten dienen tot een regul en rigtsnoer in den aanstaande.

[1—4; punt 3 vermeldt de kraings of krains, d.i. karaengs, punt 4 „het doen der vertiening".]

5. De geschillen die onder den gemeenen inlander voorvallen moeten niet onder de hand, maar in eene volle landsvergadering onderzocht, en zoo het niet veel van belang is, volgens de billijkheid en 's lands wetten uitgewezen worden.

[6—7.]

8. Dewijl onder den naam van 's lands wetten al veel knevelarijen en afpersingen zijn ingeslopen, tot zoo verre men zich niet ontzien

[1]) Vastgesteld door het bestuur te Makaśar, zie beneden, blz. 152 („de door het Macassaarsche Ministerie geformeerde Instructie"). — Noot van de commissie.

heeft, de luiden, die onvermogend waren aan de overzadelijke geldzucht van den resident te voldoen, in de ijzers te slaan en voor slaaf te verkoopen, alzoo de ondervinding geleerd heeft, dat zoodanig bediende het middel wel weet te vinden om de inlandsche hoofden te debaucheeren, om de voorgeschreven wetten te draaijen na zijne zinnelijkheid en zoo als best met zijne intrest overeenkomt, invoege aan verscheidene vorige residenten is komen te blijken, zoo is goedgevonden, dat van die wetten zou worden gemaakt een compendium zoodanig dezelve jegens de maatschappij bij de Hoven van Bonie en Goa van aloude tijden in gebruik zijn geweest en nog zijn, en hieronder woordelijk worden ter neder gesteld.

Dierhalven UEd. zal hebben te letten zich daarna compleet bij alle voorkomende zaken te reguleeren, in zoo verre UEd. daartoe zijt gequalificeerd, te weten in geringe zaken, als absolut het overige aan deze regering moetende gerefereerd blijven.

Inlandsche wetten bij de hoven van Bonie en Goa van aloude tijden in gebruik, tot huidigen dagen. (Verzameld in het jaar 1759 [1].)

Van den eed [artikelen 1 en 2] [2].
Van boeten [artikel 3].
Van de wetten en straffen [artikelen 4—7].
Van diefstal [artikelen 8—12].
Van doodslag [artikelen 13—21].
Handelende van overspel [artikelen 22—27].
Van separatie [artikelen 28—29].
Voldoening bij sterfte [artikel 30].
Van onrechtvaardige pretentie [artikel 31].
Koopen van gestolene goederen [artikelen 32—36].
Van het huwelijk [artikelen 37—40].
[Zonder opschrift [3]): artikelen 41—46].
Over het wegloopen van slaven [artikelen 47—48].
[Zonder opschrift [3]): artikelen 49—56].
Van de waarde van buffels en paarden [artikelen 57—58].
Salaris een regter competeerende [artikel 59].
[Zonder opschrift [3]): artikelen 60—88].

Aldus gearresteerd in Raad van Politie ten Casteele Rotterdam tot Makassar den eersten April 1755.

Ter ordonnantie van den WelEdelen Achtbaren Heere Jan Dirk van Clootwijk, Gouverneur en Directeur der Kuste Celebes, benevens den Raad.

(w. g.) Hs. Burggraaf, Secretaris.

---

[1]) Ook blijkens blz. 152 moet dit zijn: 1755. — Noot van de commissie.
[2]) De vol fouten afgeschreven artikelen behoefden hier niet te worden afgedrukt om de op blz. 153 vermelde reden. — Noot van de commissie.
[3]) Eigenlijk: abusievelijk geplaatst onder het voorgaande opschrift. — Noot van de commissie.

[De redactie van het tijdschrift teekent aldaar op blz. 119 aan:]
De alhier opgegevene verordeningen, oorspronkelijk in het Makassaarsch opgesteld, zijn thans niet meer te beschouwen als zoo vele beschrevene en geheel verbindende wetten. Dezelve kunnen echter nog in vele gevallen met de meeste vrucht geraadpleegd worden. Overigens leveren dezelve eene niet onbelangrijke bedrage op, voor de kennis der instellingen, zeden en gebruiken der bewoners van het eiland Celebes, waarop thans, meer dan immer te voren de aandacht is gevestigd, door den aanzienlijken wereld-handel, welke een nieuwe staat van zaken daar in de laatste jaren heeft doen geboren worden.

II. Compagniesresolutie uit 1759.

Ontleend aan Het Regt in Ned.-Indië 8, 1853, blz. 83—91. In het Nederlandsch-Indisch Plakaatboek VII, 1890, loopende over de jaren 1755—1764, komt niets dienaangaande voor.

Extract uit de Generale Resolutien des Casteels Batavia in Rade van India
op
Vrijdag den 23 Maart A°. 1759.

Bij eene vroegere sessie gesproken zijnde over diverse absurditeiten en hardigheden die men bij eene nadere resumptie ontmoet heeft, alsnog te resideren in de door het Macassaarsche Ministerie geformeerde Instructie van de Residenten Bonthain, Maros, Saleijer en Bima, vervattende eene collectie van wetten, waarna zij in het bedienen van het regt aan de Inlandsche delinquanten 's Comps. onderdanen zijnde, moeten reguleeren, van welk Wetboek melding wordt gevonden bij de afgaande Macassaarsche brieven van den 31^{en} December 1755, en 31^{en} December 1755, de aankomende van 24 October van het laatstgemelde jaar, nevens de daartoe betrekkelijke Resolutoire besoegnes van 17 December 1754, en 9 December 1755, welk schriftuur onlangs onder de Heeren Leden dezer Vergadering bij rondlezing herzien wezende, zoo is na deliberatie over dat sujet goedgevonden en verstaan [1]).

III. Vertaling eener „Verzameling van inlandsche wetten".

Deze vertaling — met inleiding en aanteekeningen —, van de hand van mr. I. A. Nederburgh, komt voor in Indisch Weekblad 1292, 1293, 1294 en 1296 (jaargang 1888). Zij is hier letterlijk overgenomen.
De met „Niemann" gemerkte noten zijn toegevoegd door de commissie, en ontleend aan Bijdragen van het Koninklijk Instituut 38, 1889, blz. 83—88.

In het Indisch Tijdschrift van het Recht, dl. VIII [2]) is opgenomen een „Instructie voor den onderkoopman Willem Delfhout,

[1]) Hier volgen eenige verbeteringen van de onder I opgenomen teksten, voor dezen bundel zonder belang. — Noot van de commissie.
[2]) Zie boven, blz. 150—151. — Noot van do commissie.

gaande als Resident naar Bonthain" enz., waarin dien ambtenaar wordt verstrekt een "Compendium van wetten, zoodanig dezelve tegen de Maatschappij bij de Hoven van Bonij en Goa van aloude tijden in gebruik zijn geweest en nog zijn".

Dit compendium munt uit noch door duidelijkheid, noch door zuiverheid van taal. Het voor den druk gebezigde afschrift (uit het Bataviasch Archief?) is blijkbaar verminkt door kopiïsten, die den inhoud niet begrepen, evenals een andere, mij door het Inlandsch-bureau te Makasar verstrekte kopie, en het oorspronkelijke zal wellicht ook geen meesterstuk zijn geweest.

Bij lezing van dit Compendium valt het dadelijk op dat de inhoud niet is voortgesproten uit het brein van den samensteller, maar de reeds bestaande adat weergeeft. De vraag is nu: heeft de samensteller zich van mondelinge mededeelingen dan wel van reeds op schrift gebrachte bepalingen bediend?

Het eerste zal wel niemand volhouden, die het compendium vergeleken heeft met de "Verzameling van Inlandsche wetten" voorkomende in de Makasaarsche en in de Boegineesche chrestomathie van Dr. B. F. Matthes.

Men kan uit den geheelen inhoud van het "Compendium" zien dat het niet is vervaardigd naar aanleiding van ingewonnen informaties door het Europesche gezag: de Europeaan zou dezelfde stof anders behandeld, denzelfden inhoud in andere bewoordingen weergegeven hebben.

Er bestaan zoowel in het Boegineesch als in het Makasaarsch verzamelingen, Rapang [1]) (Boeg., ook Latowa), van uitspraken vroeger door vorsten gedaan. Naast vele andere uitweidingen van minder direkt belang voor de kennis van het recht, komen daarin vele uitspraken in rechtsgedingen voor.

Noch de Makasaarsche, noch de Boegineesche Rapang of Latowa heb ik doorgewerkt. Wellicht zou mijn kennis van de Makasaarsche — en zeker die van de Boegineesche — taal daartoe geheel onvoldoende zijn, maar bovendien bestaat van de Makasaarsche Rapang slechts een gedeelte in druk (in Dr. M.'s Makasaarsche chrestomathie), bevattende historische gedeelten, en eenige voorschriften en gezegden van allerlei aard, terwijl ik geen handschrift van het geheel heb kunnen machtig worden.

Dat uit een dergelijke verzameling de artikelen van het Compendium afkomstig zijn — zooal niet uit de thans bekende Rapang 't geen ik niet beoordeelen kan, — is dunkt mij duidelijk. Zulk een verzameling toch, niet door juristen gesystematiseerd, de uitspraken bijeengebracht naarmate men ze vond, of opgeteekend en telkens bijgeschreven in de volgorde waarin de geschillen beslist werden, moet natuurlijk een bont mengelmoes van bepalingen opleveren en dat is dunkt mij ook bij het Compendium vrij wel het geval.

Wanneer het iets meer ware dan een vertaling zou de steller van

[1]) Zie Adatrechtbundel IX, blz. 301. — Noot van de commissie.

het Comp. onderwerp vóór onderwerp, na zich daarvan op de hoogte te hebben gesteld door navraag of nalezing, behandeld hebben en niet alles dooreen.

Daarom staat het m. i. vast dat wij met een eenvoudige vertaling te doen hebben en is het slechts de vraag, wat het oorspronkelijke, het model daarvoor was: de Boegineesche of de Makassaarsche tekst.

Dit uitgemaakt hebbende vinden wij een oorspronkelijk Inlandsche verzameling van bepalingen betreffende het recht, die dus voor de studie der Inlandsche adat van belang is. Ik stel mij voor dat deze door eenig ontwikkeld Makasar op verzoek van het Bestuur te Makasar is vervaardigd, door de voornaamste beslissingen in de Rapang of een dergelijk werk op te zoeken en naar gelang hij ze vond, op te schrijven. Herhalingen of tegenstrijdigheden mogen ons dus niet verwonderen.

Op de vraag welke tekst de oorspronkelijke was, de Makasaarsche of. de Boegineesche, antwoord ik zonder aarzelen de eerste. De laatste is ongetwijfeld een vertaling van het Compendium 't geen o.a. blijken kan uit de vergelijking van art. 83 Comp. met § 81 van de Boeg. Verz. In het Mak. toch is telkens sprake van schadevergoeding en een gelijk bedrag als boete (tokking, tonra [1])) evenzoo in het Compendium (art. 13) terwijl in het Boeg. van dit laatste bedrag (tonra) nergens sprake is, uit 't Boegineesch is het Com. dus blijkbaar niet vertaald: de vertaler ging uit van het Makasaarsche beginsel dat ook boete betaald wordt. Daarentegen is wel het Boegineesch een vertaling van het Compendium (met raadpleging natuurlijk van den Makasaarschen tekst vervaardigd) daar § 81 der Boeg. Verz. overgenomen is uit § 83 Comp., hoewel het in een Boegineesche Verzameling, waar nergens van tonra wordt gesproken, geen reden heeft te vermelden, waar wèl tonra moet worden betaald, — als de Verzameling althans oorspronkelijk is. 'T moet dus wel een navolging zijn.

'T zelfde volgt uit de Boeg. § 46 (=Mak. § 45 en Comp. art. 47). In alle drie deze bepalingen wordt het opvatloon voor een weggeloopen slaaf bepaald en wel naarmate hij verder of minder ver gevlucht was. De grenzen nu, waarbinnen men met 2 realen volstaan kan, worden opgegeven met Makasar tot middelpunt, zoodat zij voor den Boeginees van geen waarde zijn. Toch zijn die grenzen in § 46 Boeg. overgenomen; dus kan deze tekst niet de oorspronkelijke zijn.

Nog andere argumenten zouden aan de vergelijking der drie teksten kunnen worden ontleend (zie o. a. § 21 en § 35 der Boeg. Verz.), maar ik meen dat uit het bovenstaande reeds voldoende blijkt dat niet de Boegineesche maar de Makasaarsche de oorspronkelijke der drie teksten is [2]).

Dit belet natuurlijk niet dat in de Makasaarsche handschriften

[1]) Zie Adatrechtbundel IX, blz. 278 en 287. — Noot van de commissie.
[2]) De Kontroleur Engelhard schijnt de meening te zijn toegedaan, dat de Makasarsche Verzameling wèl een vertaling is van het Compendium (zie Indische Gids Mei 1884 blz. 823 in de noot).

wel wijzigingen zullen zijn aangebracht. Zij werden door de Inlandsche hoofden, naderhand ook bij de Landraden, gebruikt. Deze hoofden zullen wel enkele wijzigingen in hun handleiding hebben gemaakt, waar het hooge bestuur te Batavia die in het Compendium liet maken (zie het „Extract uit de Generale Resolutiën des Casteels Batavia", vóór de „Instructie" enz. in het Ind. T. v. h. R. [1]) afgedrukt).

De bepalingen dragen het karakter van alle bepalingen uit landen en tijden, waarin de rechtstudie nog niet ontwikkeld is. Gaat het gebrek aan generaliseering niet zoover, dat het besliste geval met naam en toenaam opgegeven wordt, het algemeen beginsel waarop de beslissing berust, wordt toch meestal niet in woorden gebracht. De bepalingen zijn pogingen om de gevallen beslissing in algemeene bewoordingen uit te drukken. [2]) Veel wordt als bekend verondersteld — de adat is dan ook eigenlijk de eenige rechtsbron —, veel moet men tusschen de regels door lezen.

Dr. Matthes heeft aan het Makasaarsche origineel eenige, naar zijn zeggen aan de Rapang ontleende bepalingen, toegevoegd en de volgorde veranderd om er eenig systeem in te brengen. Is dus de Makasaarsche tekst uitgebreider dan het Compendium, uit dit laatste zijn daarentegen in het Makasaarsch niet overgenomen eenige artikelen (o. a. art. 86, 87 en 88), die blijkbaar geheel aan ons bestuur hun oorsprong te danken hebben. Al weer een bewijs voor mijn beweren: ware het Makasaarsche een vertaling van het Compendium en niet omgekeerd, dan ware er geen reden geweest om juist deze artikelen niet in de vertaling te begrijpen.

Dat men de Makasaarsche „Verzameling van Inlandsche wetten" niet met de Rapang mag verwarren, al is zij wellicht daaraan ontleend, meen ik nog eens uitdrukkelijk te moeten herinneren, waar dit niet altijd in 't oog wordt gehouden. [3]) De Rapang is een uitgebreid geschrift, terwijl ik slechts een bescheiden poging waagde tot het vertalen van 98 §§, naar ik hoop ten dienste der studie van de Inlandsche adat waarvoor nog zoo weinig gegevens bestaan, die onder ieders bereik vallen. Ik heb daaraan enkele aanteekeningen toegevoegd, voorzoover mijn geringe krachten en het gebrek aan uitgebreide bibliotheken mij dit veroorloofden.

De bepalingen der door mij vertaalde verzameling geef ik weer

---

[1]) Zie boven, blz. 152 onder II. — Noot van de commissie.

[2]) Vergelijk de opmerking over het Bonesche wetboek in Adatrechtbundel XII, blz. 232. — Noot van de commissie.

[3]) Zelfs de bekende Gouverneur van Celebes, wijlen J. A. Bakkers spreekt in zijn „Nota betreffende het partikulier landbezit op Celebes", bij de beantwoording der 36e vraag, over art. 86 t/m 91 der „Rapang", waar bedoeld blijken te zijn de zoo genummerde artikelen der bewuste Verz. v. Inl. wetten. Dezelfde vergissing merkte ik op in een verhandeling van Dr. G. A. Wilken: Ind. Gids Mei 1883 blz. 723, noot regel 5 v. o. [Verspreide geschriften, I, blz. 362. — Toevoeging van de commissie].

Daar van de Rapang slechts enkele exemplaren bestaan, is de vergissing zelfs op Celebes niet zeldzaam; zoo vond ik ook dezelfde fout in een vonnis van den Priester-raad (sara) te Makkasar d.d. 2 Juli 1849; mij met andere door den Kali aldaar ter inzage gegeven.

in de door dr. Matthes gekozen volgorde en duid ik aan met §..., terwijl achter het cijfer telkens dat van het Compendium met art...., en dat van den Boegineeschen tekst met een B. er vóór tusschen haakjes worden opgegeven voorzoover zij daarmee overeenkomen.

Hier volge de verklaring van eenige te bezigen afkortingen.

M. V. = Makasaarsche Verzameling van Inlandsche wetten.
B. V. = Boegineesche " " " "
Comp. = het vorenbesproken Compendium.
Instr. = de " Instruktie voor Willem Delfhout.
Extr. G. Res. = het vorenbesproken "Extract uit de Generale Resoluties des Casteels Batavia". (I. T. v. h. R. VIII [1])).
M. Wdb. = het Makasaarsch Woordenboek [2]) van Dr. Matthes (ed 1885).
Boeg. Wdb. = het Boegineesch Woordenboek [3]) van denzelfde.
Aant. = aanteekening.

Vertaling.

§ 1 (art. 1 B. 1). Dit heeft de rechter aangenomen: dat ieder die God kent, den levenden, onvergankelijken Heer, een overeenkomst kan aangaan (of een eed kan doen?); onder een overeenkomst aangaan (een eed doen?) wordt verstaan het leggen van de hand op de koran om haar daarna aan 't hoofd te brengen, nadat de 36e soera van de koran is voorgelezen.

§ 2 Dit wordt (deze woorden worden) een eed genoemd: als de beweringen van beide partijen even zwaar wegen, waaronder wordt verstaan dat beider beweringen even aannemelijk (letterl. even sterk) zijn en beiden even geloofwaardig zijn ("gelijkstaan in hun zeggen"), en als de wederzijdsche getuigen even zwaar zijn, waaronder wordt verstaan, dat ze gelijk in aantal zijn, gelijkstaan en gelijkelijk de bron hunner wetenschap kunnen opgeven, en degeen, die den eed aflegt, zegt; "moge ik Gods naam niet kennen, als dit of dat niet mijn eigendom is". Welke bewoordingen zij dan (overigens) voor hun eed mogen gebruiken, zulk een eed stemt overeen met de beslissingen van het kerkelijk recht en de koran; geen anderen eed mag de rechter toelaten.

Sech Abdoelwahed heeft gezegd dat een man, die met ongedekten hoofde naar de passar gaat en een vrouw, die daar met bloote borsten heengaat, niet als getuigen worden toegelaten.

§ 3 (art. 81 B. § 79). Als vrouwen tot getuigen werden genomen, worden twee hunner gelijkgesteld met een mannelijken getuige; maar eerst dan kunnen ze tot getuigen worden genomen, als de verklaringen dier twee vrouwen elkaar bevestigen.

§ 4 (art. 34 B. § 34). Als iemand een ander opdraagt hem voor

[1]) Zie boven, blz. 152. — Noot van de commissie.
[2]) Zie Adatrechtbundel IX, blz. 244—340. — Noot van de commissie.
[3]) Zie beneden, serie P, nº 15. — Noot van de commissie.

den rechter te vervangen en zijn zaak wordt verloren, zij 't door dat de zaak zelf zwak stond, zij 't dat ze slecht verdedigd werd, dan verliest niet degeen, die in rechten voor hem optrad — zij 't dat de zaak door, of buiten diens schuld verloren werd, — maar slechts hij, die dien prokureur stelde; hij ook slechts wordt overwonnen en hij ook slechts heeft zijn zaak slecht verdedigd (n.l. door den prokureur).

§ 5 (art. 59 B. 58). Dit is het salaris van den rechter bij geschillen over menschen: als 't geding loopt over tien menschen, wordt de beste tot salaris genomen, als 't over negen loopt op een na de beste, als 't over acht loopt op twee na de beste, als 't over zeven loopt wordt de slechtste voor salaris genomen; loopt het over zes menschen (of minder), dan wordt alleen geld als salaris genomen, voor elk mensch twee realen behalve het bodenloon.

Als het geding over zaken loopt, wordt van elke reaal waarde in geding een kwartje (f 0.25) betaald, behalve het bodenloon.

§ 6 (art. 3 B. 3). Dit betreft de straffen (boeten), die de rechter oplegt.

Deze zijn:

voor een karaëng (vorst, regent)	5	tail.
voor ana-karaëngs, die 't naast zijn aan de opvolging der karaëngs	$2\frac{1}{2}$	"
voor de verre verwanten en afstammelingen van karaëngs	$1\frac{1}{2}$	"
voor zelfstandige glarangs	5	"
voor kamponghoofden	1	"
voor ondergeschikte glarangs	$1\frac{1}{2}$	"
voor buitengewone zendelingen	$2\frac{1}{2}$	"
voor gewone zendelingen slechts	$1\frac{1}{2}$	"
voor kinderen van zendelingen slechts	1	"
voor mannen uit 't volk	$\frac{1}{2}$	"
voor vrouwen uit 't volk	1	"
voor slaven	$\frac{1}{4}$	"

§ 7 (art. 20 B. 20). Gezegde boeten kunnen voor de helft met goederen, karbouwen of paarden voldaan worden.

§ 8 (art. 13 B. 13). Als een vrij persoon een slaaf doodt, moet hij daarvoor schadevergoeding betalen en wel 20 realen voor een man en 30 realen voor een vrouw, en bovendien een (gelijk bedrag voor) boete (tonra). Wanneer echter de verslagene of de dader Bonieren zijn, wordt enkel de schadevergoeding en niet de boete betaald.

§ 9 (art. 14 B. 14). Wanneer vrije personen twist krijgen en elkaar met wapens te lijf gaan en één hunner wordt gedood; alsdan de verwanten van den verslagene den dader te pakken krijgen, mogen zij op dezen het wedervergeldingsrecht toepassen; maar als hij vlucht in het huis van den rechter, dan mag dit recht niet worden uitgeoefend, maar betaalt hij (dader) zoengeld: 30 realen voor een man, 40 realen voor een vrouw; bovendien wordt hij beboet (n.l. voor een gelijk bedrag). Buiten 's Compagnies gebied wordt alleen schadevergoeding geen boete betaald.

§ 10 (art. 15 B. 15). Als een ana-karaëng iets misdoet en (dit de oorzaak is dat) een gewone man uit het volk hem doodt, dan wordt op den dader, als hij achterhaald wordt, het wedervergeldingsrecht toegepast; vlucht deze echter naar den rechter of naar een ander land, dan wordt dit recht niet op hem uitgeoefend, maar moet hij een kati en een tail betalen. Kan hij dit zoengeld niet betalen, dan kan het op zijn vrouw en kinderen verhaald worden, omdat hij zijn meerdere gedood heeft.

§ 11 (art. 17 B. 17). Als een ana-karaëng een slaaf doodt, moet hij de helft betalen van het zoengeld, ('t geen voor slaven) 20 realen voor een man, 30 realen voor een vrouw (bedraagt); maar, al wordt hij op heeterdaad betrapt, het wedervergeldingsrecht mag niet op hem worden toegepast, want hij heeft slechts zijn mindere gedood. Buiten 's Compagnies gebied wordt slechts schadevergoeding, geen boete betaald.

§ 12 (art. 17 B. 17). Als een karaëng of ana-karaëng iemand doodt, zonder dat deze schuld heeft, dan is hij strafbaar met de helft van het zoengeld, dat betaald zou moeten worden als men hem doodde, het zoengeld voor den gedoode, en als boete nog eens 't bedrag van dit zoengeld. Buiten 's Compagnies gebied wordt enkel zoengeld betaald.

§ 13 (art. 18 B. 18). Als iemand na een moord gepleegd te hebben naar een ander land, naar zijn vrienden en magen vlucht, en onderweg ingehaald en gedood wordt door de wrekers van den verslagene, zal dengenen, die het wedervergeldingsrecht dus hebben toegepast, geen leed wedervaren hiervoor dat ze dezen moord (n l. den eersten) niet voor den rechter aanhangig hebben gemaakt. Is echter het zoengeld al betaald en wordt de betaald hebbende toch nog gedood, dan moeten de toepassers van het wedervergeldingsrecht evenzoo (het zoengeld) betalen.

§ 14. Als iemand een ander doodt en daarna naar den rechter vlucht, is hij strafbaar met het bedrag van des verslagenen zoengeld, 't welk aan de magen des gedooden moet worden gegeven, en een zelfde bedrag door hem als boete te voldoen. Deze rechtsregel geldt bij de Compagnie: het leven moet met het leven, bloed met bloed, geld met geld betaald worden, om 't even of het slaven betreft of vrijen.

§ 15 (art. 19 B. 19). Als iemand een kampong alarmeert en roept dat er iemand amok maakt, en de menschen uit de huizen snellen en den gewaanden amokmaker afmaken, eerst daarna ontdekkende dat deze niets misdaan had (geen schuld had), dan zijn niet zij, die hem doodden, maar is slechts de valsch alarm maker strafbaar.

§ 16 (art. 79 B. 77). Als een dief op den weg wordt doorstoken, zoodat hij sterft en de dader zich uit de voeten maakt, maar een voorbijganger zich bij 't lijk ophoudt en betrapt wordt op het berooven van den doode, dan wordt hij voor den moordenaar gehouden,

omdat het feit dat hij zich bij het lijk ophoudt reeds een vermoeden tegen hem oplevert. Hij dan ook moet het zoengeld voor den verslagene betalen, daar hij gezegd (beschouwd) wordt diens moordenaar te zijn.

§ 17 (art. 78 B. 76). Als iemand verwond wordt en vóór hij aan zijn wonden overlijdt iemand opnoemt, zeggende: N.N. heeft mij doorstoken, en als er getuigen zijn, die dit gehoord hebben, dan wordt den door hem als dader opgegevene de betaling van het zoengeld opgelegd.

§ 18 (art. 66 B. 65). Als menschen overhoop liggen en samen naar den rechter gaan met verzoek hun zaak uit te maken, en daar vóór den rechter willen partijen elkaar met hun wapens te lijf, dan moeten ze gelijkelijk elk 5 tail boete betalen. Hetzelfde geldt in Boni zoowel als in 's Compagnies gebied.

§ 19 (art. 21 B. 21). Als er menschen twist hebben en van beide zijden op elkaar inslaan en de ééne partij krijgt één, de andere twee dooden, dan wordt geen zoengeld betaald: alleen wordt elk hunner een boete opgelegd door de overheid. Maar vallen eenerzijds dooden anderzijds niet, dan moeten zij, aan wier zijde geen dooden vielen, zoengeld voor de dooden der tegenpartij betalen.

§ 20 (art. 72 en 80 B. 71 en 78). Als een buitengewoon zendeling, door zijn heer (vorst, karaëng) uitgezonden, onderweg geslagen of gestompt wordt, zijn allen, die deelnamen aan dit molest, schuldig.

Als een slaaf met eenige opdracht wordt uitgezonden en onderweg tot bloedens toe wordt geslagen, worden de daders met 2 realen beboet; als er geen bloeding plaats heeft, bedraagt de boete een reaal.

§ 21 (art. 4, 5 en 6 B. 4, 5 en 6). Als iemand een ander uitscheldt en deze zwijgt, wordt de schelder beboet.

Als twee menschen elkaar uitschelden en er is iemand, die mee gaat schelden, dan is deze strafbaar.

Als twee menschen standjes hebben en de een den ander met de vuist slaat, dan wordt hij beboet, en als de een den ander met een wapen verwondt, dan is de toebrenger der wond schuldig en de verwonde niet.

§ 22 (art. 25 B. 25). Als twee vrouwen samen twist krijgen, elkaar van geheime minnarijen betichten, en daarna beiden bij den rechter komen klagen, wordt degene, die het eerst gescholden heeft, met 1 tail beboet.

§ 23. Als iemand in dronkenschap een ander steekt of wel stompt of uitscheldt, wordt hij beboet, want hij wordt gerekend met opzet gehandeld te hebben.

Doodt hij iemand dan wordt hij ook gedood.

§ 24 (art. 8 B. 8). Als iemand steelt en gevat wordt, kan dit niet op zijn meester verhaald worden, maar wordt dezen de keuze

gelaten: wil hij het door zijn slaaf gestolene vergoeden, dan doe hij dit, wil hij het niet, dan moet hij den slaaf prijs geven en vervalt deze aan den bestolene.

§ 25 (art. 9 B. 9). Als een vrij persoon een diefstal pleegt, wordt hij gebracht voor het hoofd, waaronder hij ressorteert, die de schadevergoeding voor hem betaalt; kan deze niet betalen, dan zoeke hij eerst geld bijeen te brengen, maar wordt er definitief niet betaald, dan eerst wordt de dief prijs gegeven (als slaaf aan den bestolene). Op zijn vrouw en kinderen mag de diefstal niet verhaald worden. 'T is echter geoorloofd den dief, wanneer men hem achterhaalt, te dooden.

§ 26 (art. 10 B. 10). Als iemand twee menschen besteelt en gevat wordt en er geen familieleden zijn, die de schadevergoeding voor hem willen betalen, dan wordt de dief verkocht en de opbrengst gelijk verdeeld tusschen de door hem bestolenen.

§ 27 (art. 11 B. 11). Als iemand overdag steelt, is hij even strafbaar als wanneer hij het 's nachts doet.

§ 28 (art. 12 B. 12). Als een gestolen karbouw binnen het gebied eener kampong geslacht wordt, zonder dat het hoofd dier kampong daarin gekend is, worden de (alle) inwoners voor de dieven van den karbouw gehouden, omdat zij geen getuige hebben genomen.

Als een karbouw gestolen wordt en er zijn menschen, die zien, dat het vleesch van dien karbouw in huizen wordt gedragen, worden allen, in wier huizen het vleesch is gebracht, als de dieven van den karbouw beschouwd.

§ 29. Als menschen 's nachts een karbouw slachten, zij 't dat deze gestolen of rechtmatig verkregen is, zijn allen, die hieraan meededen, schuldig. Hun vrouwen, kinderen en huisgenooten zijn mede aansprakelijk, daar ze gerekend worden de medeplichtigen te zijn.

§ 30 (art. 41 B. 40). Als een karbouw of een paard of wel een kudde karbouwen of paarden gestolen wordt en er komen menschen (den bestolene) te hulp en dooden den dief, dan mogen de helpers slechts één der gestolen dieren tot loon nemen, maar als er ernstig gevochten wordt en er van de helpers (des bestolenen) om het leven komen, dan krijgen zij de helft van hetgeen de dief (dieven) ontvoerde. Hetzelfde geldt als een slaaf wegloopt of als goederen gestolen worden en er vallen beiderzijds dooden: Het gestolene wordt in tweeën gedeeld en de helft aan de helpers gegeven.

§ 31 (art. 32 B. 32). Als iemand gestolen goed koopt, wetende dat het gestolen is, en de eigenaar ontdekt dat goed, dan mag deze het tot zich nemen en moet hij (de kooper) maar dengeen zoeken, die hem 't goed verkocht en van dezen de koopsom terugvragen, als hij hem vindt; kan hij hem niet vinden, dan moet hij de waarde van het door hem gekochte vergoeden, want hij wordt de

dief er van genoemd. De rechtsgeleerden zeggen: gij zult geen gestolen goed koopen; wanneer ge dengeen, van wien ge iets koopt, niet kent, ga dan eerst naar den rechter en neem hem tot getuige van den koop.

§ 32 (art. 35 B. 35). Als iemand een slaaf koopt van een Makasaar en evenzoo een Makasaar hem als zijn eigendom komt opeischen, dan mag deze laatste den slaaf niet weer tot zich nemen, tenzij hij den daarvoor besteden prijs aan den houder teruggeeft, mits de houder opgeve van wien hij den slaaf kocht en diens huis en verblijfplaats aanwijze; maar kan hij dengeen, van wien hij den slaaf kocht, niet opgeven, dan worde de opgeëischte slaaf door hem teruggegeven en moet hij het geld, waarvoor hij den slaaf kocht maar terugvorderen (n.l. van den verkooper).

§ 33 (art. 51 B. 50). Als iemand zaken koopt, die door iemand anders als zijn eigendom worden herkend; als deze laatste den eerste verzoekt die goederen niet weg te maken of te verkoopen, maar deze dit toch doet; als hij dan voor den rechter wordt gebracht en deze bevindt na onderzoek dat de bewuste zaken werkelijk het eigendom zijn van dengeen, die ze herkende, dan moet de ander de waarde dier (door hem weg gemaakte of verkochte) zaken vergoeden en wordt hij bovendien beboet. Hetzelfde geldt zoowel voor Bone als voor het Goevernements gebied.

§ 34 (art. 35 B. 36). Als iemand paarden, karbouwen, eenden [1]) of schapen koopt, dan zorge hij goed dengeen, van wien hij ze koopt, te kennen en ga dan eerst tot den koop over; maar kent hij den verkooper niet en zou hij toch gaarne het een of ander van hem koopen, dan ga hij met hem naar den rechter of wel naar zijn glarang om dezen van de transaktie te doen kennis nemen. Blijkt het gekochte dan later van misdadige herkomst te zijn, dan zal de rechter hem tegenover dengeen, die 't gekochte als zijn vermist eigendom herkent, helpen om zijn onschuld te bewijzen.

Heeft hij echter goed gekocht zonder een glarang of rechter getuige van den koop te doen zijn, dan wordt 't geen door den eigenaar herkend is door dezen terug genomen en de kooper bovendien beboet.

§ 35 (art. 33 B. 33). Als iemand iets vindt midden op den weg, zij 't open en bloot of door een laagje aarde bedekt [2]), of wel op

[1]) Het begin van artikel 34 vertaald N.: „als iemand paarden, karbouwen, eenden of schapen koopt". In plaats van „eenden" leze men: geiten. Deze heeten in het Mak. bembe (vgl. Soend. embe). De heer N. heeft waarschijnlijk aan het Jav. bebek gedacht en misschien is dit wel hier of daar op Z.-Celebes in gebruik gekomen, nevens het anders algemeen gebruikelijke Mak. woord kiti. In allen gevalle heeft men hier ongetwijfeld bembe te lezen. — Niemann.

[2]) Art. 35 wordt vertaald: „Als iemand iets vindt midden op den weg, zij 't open en bloot of door een laagje aarde bedekt, of wel op een veld, dan geve hij hiervan kennis aan den rechter" enz. Hier is spraak van het een of ander goed, dat iemand ergens op het land of in de zee vindt. N. heeft hier blijkbaar in plaats van tamparang = zee, tâmpará gelezen, dat volgens het

een veld, dan geve hij hiervan kennis aan den rechter, opdat deze zijn getuige zij. Geeft hij er geen kennis van aan den rechter of aan zijn hoofd, dan wordt niet aangenomen dat hij het gevonden maar dat hij het gestolen heeft.

Heeft hij echter zijn rechter of zijn hoofd tot getuige genomen, dan wordt er eerst (door den rechter) de heffing afgenomen en 't gevondene daarna aan den vinder gegeven.

Vindt hij echter een wapen, dan neemt de rechter dit voor zich.

§ 36 (art. 63 B. 62). Als iemand op weg gezien wordt met den slaaf van een ander en deze slaaf vermist wordt, moet hij den eigenaar daarvoor schadeloosstellen; maar wordt de slaaf teruggevonden, terwijl echter niets blijkt ten nadeele van den verdachte, dan wordt het geld of dat, wat hij voor den vermiste in de plaats gaf, hem teruggegeven.

§ 37 (art. 76 B. 74). Als iemand huisvesting vraagt en ergens erlangt en het staat vast dat de heer van dat huis wist, dat hij een dief onder zijn dak nam, wordt de huisheer even schuldig geacht als de dief.

§ 38. Wat betreft de visschen in de vijvers (pangempang) — voornamelijk zijn dit boloe's al zijn er ook kandjilo's en kraalvisschen bij — zij 't ook dat de eigenaar van den vijver dezen al afgevischt heeft, als iemand daar met een net of een handfuik gaat visschen, is hij strafbaar als schuldig aan diefstal over dag.

In de tweede plaats als een fuik wordt leeggestolen is de dader strafbaar.

Dit geldt voor kralen: dat noemt men een kraal, waarin kandjilo's en kraalvisschen de meerderheid uitmaken, zij 't ook dat er boloe's in voorkomen en zij 't ook dat er een dam in het water voorkome; als nu de eigenaar der kraal de groote vangst, d.i. die waarbij de inwoners zijner woonplaats geroepen worden, al heeft gehouden [1]), en iemand gaat daar met een net of een handfuik

Woordenb. eene verbastering is van het Arab. thâhir en de beteekenis heeft van openbaar, zigtbaar, uitwendig enz., maar hoe kan dit en dan nog wel met het voorzetsel ri er bij, hier te pas komen? In het volgende heeft hij álapá-lapá-áreka ributtaya gelezen en bij het eerste woord gedacht aan lapá, dat laag, onderlaag enz. beteekent, doch naar de regelen der taal kan dit nimmer beteekenen: „door een laagje aarde bedekt". Men moet dus lezen: álampa-lampa-árekai ributtaya d.i. „of wanneer hij ergens op den grond, dus te land, in tegenstelling van op zee, reist". De stijl van het begin van dit art. is eenigszins slordig. N. zegt echter niet dat hij eene andere lezing van den tekst gevolgd heeft dan de chrestomathie geeft. In het hiermede overeenkomende art. 33 van de Boegin. wetten leest men eenvoudig: „indien iemand iets opraapt op de palawangang, d. i. ergens onderweg, en het is gestolen goed enz." Palawangang beteekent: eene ruimte tusschen twee plaatsen en vandaar ook: eene plaats ergens onderweg, zooals bv. Chrestom. II, bl. 177 r. 2 v. o. De overige beteekenissen van dit woord zie men in het Woordenboek. — Niemann.

[1]) In art. 38 zijn de woorden „ponna talébákapa nidjukúlompo ripatanna balang" vertaald: „als nu de eigenaar der kraal de groote vangst al heeft gehouden". Dit moet zijn: „als nu de eigenaar der kraal (eene zoogenaamde vischkraal) de groote vangst nog niet heeft gehouden", zooals blijkt uit het

visschen, kan hij ten behoeve van (of door) den eigenaar beboet worden; dit slaat echter niet op hen, die aan den kant van een kraal visschen (mabiringbalang), waaronder verstaan wordt het slechts met zijn tweeën of drieën langs den kant van de kraal met een handfuik visschen; hiervoor wordt men niet beboet. Als de kraal al afgevischt is en men er met netten of met handfuiken gaat visschen, dan mag dit slechts verboden, maar daarvoor geen boete opgelegd worden.

In de derde plaats: als een vischkuil midden in de sawahs is afgeperkt en met een takkebos overdekt, en iemand daar gaat visschen of visschen uitscheppen en deze verkoopen, dan kan hij beboet worden; maar als de kuil al is uitgeschept, en iemand daarna gaat trachten er nog wat uit te halen, kan hem dit verboden maar geen boete opgelegd worden. Als een poel op het land afgebakend en van een vischstaak voorzien is en iemand daar vischt, dan kan hij beboet worden.

Wat in de vierde plaats afdammingen in bergstroomen betreft, daaromtrent gelden dezelfde regelen als voor kralen.

§ 39. Dit zijn de bepalingen omtrent strafbare en niet strafbare handelingen ten opzichte van gewassen.

In de eerste plaats wat betreft boomen, waarin men pleegt te klimmen om de vruchten te plukken en naar beneden te brengen, al zijn deze ook omheind en vallen de vruchten ook daarbinnen, mag degeen die ze daar binnen opneemt niet beboet —, maar dit hem alleen verboden worden; klimt hij echter in den boom en eigent zich daarvan vruchten toe, dan kan hij beboet worden, of de boom omgeven zij door een kalli dan wel binnen een emba sta.

In de tweede plaats boomen, waarvan de vruchten niet opzettelijk geplukt plegen te worden, maar als ze rijp zijn van zelf afvallen en dan opgenomen worden, b.v. de doerian, — als deze omheind zijn en iemand binnen de omheining gaat, de afgevallen vruchten opraapt en ze meeneemt, kan hij beboet worden; zooveel te meer als hij in den boom klimt en er de vruchten afneemt.

In de derde plaats geldt 't volgende voor aanplantingen van tweede gewas op de sawahs: als daar iemand langs komt en in de nabijheid ophoudt, den tuin ingaat, daar vruchten neemt, zonder dit te verbergen, ze dadelijk schilt, als 't b.v. een watermeloen is, en ze op de plaats zelf, waar hij ophoudt, verorbert, dan wordt hij niet beboet; maar neemt hij daar vruchten en draagt die mee naar huis en doet dit bovendien heimelijk, dan kan hij beboet worden en is hij schuldig aan diefstal; de boete kan verhaald worden op zijn vrouw en kinderen en die bij hem wonen.

In de vierde plaats, wat betreft aanplantingen op het erf om de

---

verband met het volgende en uit de bijvoeging van het woordje pa; dat aan talébáka is aangehecht. Op dit pa is in de vertaling van N. niet gelet. In plaats van het ontkennende ta heeft hij blijkbaar het praefix tá gelezen. — Niemann.

woning, als iemand daar zonder toestemming van den eigenaar inklimt en zich vruchten toeëigent, kan hij beboet worden als schuldig aan diefstal overdag, daar hij overdag steelt.

§ 40 (art. 79 B. 68). Als iemand iets te leen vraagt, en degeen dien hij het vraagt het hem niet te leen wil geven en hij 't daarop zelf maar wegneemt, wordt hij met twee realen beboet.

§ 41 (art. 67 B. 66). Als iemand eens anders huis binnengaat en daar iets herkent, terwijl de heer des huizes afwezig is, en zegt: dat hoort mij toe en is mij ontstolen, dan wordt hij met 1 tail beboet wegens 't binnengaan van een huis zonder voorkennis van den heer daarvan, en tot straf voor zijn onbeschaamdheid wordt het hem bovendien niet vergund dat, wat hij als zijn gestolen eigendom herkend heeft, terug te nemen.

Evenzoo als iemand eens anders huis binnenloopt (w. t. v. zonder vergunning) en daar iets wegraakt: dan moet hij een schadevergoeding betalen overeenkomstig de waarde van het vermiste en wordt hij bovendien beboet; maar als 't vermiste terechtkomt en er blijkt niet van zijn schuld aan het verdwijnen er van, dan worden de betaalde schadevergoeding en boete hem teruggegeven.

§ 42 (art. 60 B. 59). Als op iemand de verdenking rust van een doodslag of een diefstal gepleegd te hebben en een geheel jaar verloopt eer de daardoor gelaedeerde de zaak in rechten vervolgt, dan is hij daarmee niet meer ontvankelijk.

§ 43 (art. 83 B. 81). Schadevergoeding (tokkong) en een gelijk bedrag als boete (tonra) worden wegens doodslag en diefstal alleen in Boelekomba, Bontain en Maros vereenigd opgelegd, niet aldus te Makasar (Oedjoempandang) in Bontowala en Gowa.

§ 44 (art. 73). Als een onzer onderhoorigen wegloopt naar een ander (hoofd) en wij hem daar op laten vragen, maar de ander hem niet wil afgeven, hem bij zich houdt, en de persoon in kwestie daar sterft, dan moet die ander daarvoor schadevergoeding geven, omdat hij, gesommeerd om den onderhoorige terug te geven, hieraan geen gevolg heeft gegeven.

§ 45 (art. 47 B. 46). Als een slaaf wegloopt en de rivier van Tallo, de rivier van Garassi of eenige andere rivier overschrijdt, of wel op zee verder dan de strandvischstaken vlucht en gevat wordt, zal de eigenaar twee realen opvatloon voor hem betalen. Wordt hij binnen die afstanden gevat, dan heeft de eigenaar maar een reaal opvatloon te betalen.

§ 46. Als iemand wegloopt en de hand op hem gelegd wordt bij iemand, die (eerst) ontkent den weggeloopene te bergen, maar in wiens bezit hij toch gevonden wordt, dan wordt deze beboet met $\frac{1}{2}$ tail.

§ 47 (art. 48 B. 47). Als een slaaf wegloopt en door iemand opgevangen wordt die hem meeneemt naar zijn huis, maar niet naar

den rechter of naar zijn kamponghoofd gaat om dezen tot getuige hiervan te nemen, en de eigenaar van den slaaf treft dezen bij hem aan, dan wordt de opvatter beboet wegens dit verzuim om er kennis van te geven aan zijn hoofd.

§ 48 (art. 75 B. 73). Als iemand beschuldigd wordt van brandstichting en hij heeft zich daaraan niet schuldig gemaakt, dan is de uitbrenger der valsche beschuldiging het bedrag, dat wegens het dooden van hem zelf als zoengeld verschuldigd zou zijn, schuldig en wordt dit bedrag aan den door hem beschuldigde gegeven.

§ 49. Als een krankzinnige brand sticht en bij die gelegenheid wordt neergelegd, wordt hij beschouwd als een amokmaker en noch wedervergelding wegens zijn dood toegelaten, noch zoengeld betaald.

§ 50 (50 art. 22 B. 22). Als aan een man verteld wordt: „uw vrouw pleegt overspel", dan mag — al is degeen, die dat meedeelt, ook vertrouwbaar — de beleedigde echtgenoot toch niet tot daden overgaan, want hij mag niet op 't geen anderen vertellen afgaan („want 't is slechts een zeggen"); maar treft hij hen (d. i. zijn vrouw en haar minnaar) bijeenliggende aan, dan mag hij hen dooden; vluchten zij echter naar den rechter of naar hun hoofd, dan mogen ze niet gedood worden, immers is eenmaal de zaak voor den rechter aanhangig, dan is eigen richting uitgesloten („mag niet gedood worden"), maar wordt een volledig onderzoek ingesteld en (n. l. als beklaagden schuldig worden bevonden) doet de rechter het zoengeld voor de overspelige vrouw en haar medeplichtige betalen aan den beleedigden echtgenoot.

§ 51 (vgl. § 53). Als iemand beschuldigd wordt van overspel en het nog pas tot wederkeerige verliefdheid is gekomen, dan wordt de helft van zijn zoengeld den man, met wien zij in verstandhouding stond, als boete opgelegd.

§ 52 (art. 24 B. 24). Als een vrouw overspel pleegt en voor den rechter komt, waarop beide partijen door dezen gehoord worden en het waar blijkt, dat zij aan iemand opgedragen heeft haar man te dooden of te vergiftigen, dan kan haar leven niet gespaard worden en mag men zich ook niet door medelijden laten bewegen als er iemand is die verklaart: „ik zelf heb van deze vrouw opdracht gekregen haar man te dooden" of wel „te vergiftigen".

De vrouw zoowel als de man, met wien zij overspel beging, worden (bovendien) tot boete veroordeeld.

§ 53 (art. 64 B. 63). Als iemand op een ander mans vrouw belust is en zij deze neiging beantwoordt — zij 't ook dat het nog niet tot feitelijk overspel is gekomen, als de menschen hun verstandhouding maar zeker hebben waargenomen — dan verbeuren beide, de vrouw en haar vrijer, ten behoeve van den man, wien de vrouw toekomt, een boete ten bedrage van de helft van hun zoengeld.

§ 54 (art. 27 B. 27). Als iemand een getrouwde vrouw ontvoert

en met haar naar een ander land gaat en als zij daar waarheen zij vluchtten kinderen krijgen; als eerst daarna de bedrogen echtgenoot hen daar vindt en voor den rechter brengt, dan krijgt de ontvoerder niet het deel van de door hem bij haar verwekte kinderen, dat den vader (anders) toekomt, en worden bovendien de vluchtelingen, zoo man als vrouw, beboet, en wel met de bedragen hunner resp. marktwaarde, welke evenals de door hen geprocreëerde kinderen aan den eigenaar der vrouw worden gegeven.

§ 55 (art. 26 B. 26). Als iemand met de vrouw van een ander stoeit en deze vrouw, hierover vertoornd, zich bij den rechter gaat beklagen, wordt de stoeier met 4 realen beboet.

§ 56 (art. 50 B. 49). Als iemand met de vrouw van een ander overspel wil plegen, maar zij niet wil en begint te weenen, wat gehoord wordt door de menschen; als deze haar dan te hulp komen en hem op heeter daad betrappen, dan wordt de man beboet tot het bedrag zijner marktwaarde, 't welk gegeven wordt aan den heer der vrouw, die hij heeft willen verkrachten. Deze bepaling geldt gelijkelijk voor Bone en voor 't gebied der Compagnie.

§ 57 (art. 49 B. 48). Als iemand ergens logeert en de heer des huizes heeft hem een deel van zijn huis afgestaan, en hij (logé) heeft slaven of wel kinderen en slaat die, waarop zij vluchten en bij den heer des huizes binnenloopen en hij (logé) volgt en slaat hen daar, dan wordt hem een boete opgelegd ten behoeve van den heer des huizes; slaat deze daarentegen zijn slaven of kinderen en volgt hij hen buiten het door hem voor zich zelf behouden deel van het huis (derhalve in 't deel, dat den logé is afgestaan) en slaat hen daar, dan wordt hij ook beboet, omdat hij nu eenmaal een deel van zijn huis heeft afgestaan. Deze bepaling geldt gelijkelijk voor Bone en voor 't gebied der Compagnie.

§ 58 (art. 68 B. 67). Als iemand bij een ander in huis woont, (of: logeert) en elders een vrouw woont, en deze twee verliefd op elkaar zijn; als hij haar dan 's nachts zonder passend geleide in huis smokkelt [1])

[1]) Het begin van art. 58 is door N. vertaald: „als iemand bij een ander in huis woont (of: logeert) en elders een vrouw woont en deze twee verliefd op elkaar zijn, als hij haar dan 's nachts zonder passend geleide in huis smokkelt enz". De laatste zinsnede moet vertaald worden: „en indien hij haar 's nachts in huis doet komen zonder dat zij den trap betreedt" („nataiya tûkáka naágâng"). N. zegt tot verklaring van zijne woorden „zonder passend geleide":

„Toe (taoe) = mensch; kaka = oudere broeder of zuster, maar wordt in 't algemeen gezegd van een oudere, wijzere wien men als zoodanig zekeren eerbied betoont en wiens raad en leiding men als gewenscht erkent; vooral door het toegevoegde „toe" blijkt deze uitgebreidere beteekenis hier de bedoelde. De aanwezigheid van toekaka wordt beschouwd als een waarborg, dat tusschen twee elkaar ontmoetende jonge lieden van verschillende kunne niets onvoegzaams plaats grijpt". Doch hier staat in den tekst niet toe (óf tu), — kaka, maar „tuká" = trap (waarbij men zich moet herinneren dat de huizen op palen staan en de toegang gevormd wordt door een trap), met het gesuffigeerde aanwijzend voornaamwoord of bepalend lidwoord *a*, terwijl de tweede *k* geschreven is wegens den zoogenaamden scherpen klinker, waarop

en de heer des huizes hierover vertoornd is, dan wordt de man met 1 reaal en 80 duiten beboet en de vrouw met 2 realen en 160 duiten; is het omgekeerd de vrouw, die den man bij zich binnenlaat, dan worden dezelfde boeten opgelegd.

§ 59 (art. 74 B. 72). Als er menschen feestvieren, en onder de toeschouwers twee twist krijgen en naar elkaar stooten, zoodat er een opstootje ontstaat, dan worden beide twisters beboet. Aldus is bepaald bij overeenkomst tusschen Bone en de Compagnie.

§ 60 (art. 29 B. 29). Als echtgenooten scheiden en hun kinderen verdeelen en er een blinde of lamme onder is, dan wordt deze niet meeverdeeld, met dit voorbehoud echter: als die lamme of blinde kinderen krijgt worden eerst die door zijn ouders gedeeld.

§ 61 (art. 37 B. 37). Als een man trouwen wil en zich naar den geestelijke begeeft met verzoek hem met de vrouw, die hij verlangt, in 't huwelijk te verbinden, zal de geestelijke eerst ter dege onderzoeken of de huwelijkskandidaat wel een vrij persoon is; blijkt hem daarbij niet, dat hij een slaaf is, en doet zich niemand op, die beweert dat hij zijn slaaf is, dan voltrekt de geestelijke het huwelijk, al ziet de man er wat schovel uit. [1])

Komt daarna iemand reklameeren, zeggende: „die man is mijn slaaf", dan krijgt degeen, die den slaaf als eigenaar reklameert, geen deel van de uit dat huwelijk voortgesproten kinderen. Maar wist de geestelijke, dat de man een slaaf was en heeft hij hem toch doen huwen met een vrije vrouw, dan wordt de geestelijke beboet en kan de eigenaar des slaafs een aandeel krijgen van diens kinderen.

§ 62. Als iemand (A) twee menschen (B en G) doet trouwen en zij komen overeen, als zij kinderen krijgen, die samen te deelen (dus A de helft en B en G de helft); als zij dan inderdaad kinderen

het woord tuká uitgaat. De juistheid dezer verklaring blijkt uit art. 67 van de Boeg. wetten, waar hetzelfde geval wordt behandeld. Men leest daar namelijk: „napate wannini makunraiye, nataniya tângae naola" = „en hij doet de vrouw 's nachts naar boven (d. i. in huis) komen, zonder dat zij door de deur binnenkomt". Zij komt dus binnen door een luik of wellicht door eene in den vloer gemaakte opening met behulp van eene ladder of iets dergelijks. — Niemann.

[1]) In art. 61 zijn de woorden: „namanna mâtjûtjumo" vertaald: „al ziet de man er wat schovel uit". Dit moet echter zijn: »(maar) al heeft hij reeds kleinkinderen", zooals duidelijk is uit het overeenkomstige art. 37 der Boeg. wetten, want dit art. luidt: „indien iemand eene vrouw wil huwen en hij gaat naar een geestelijke om hem met haar in het huwelijk te verbinden, dan moet de geestelijke eerst terdeeg onderzoeken of hij een vrij persoon is; is er dan niemand die zegt dat hij zijn slaaf is, dan pas wordt het huwelijk (door den geestelijke) voltrokken. Is hij nu gehuwd en heeft hij kinderen en kleinkinderen en doet zich dan iemand op, die zegt dat die persoon zijn slaaf is, zoo krijgt hij geen deel aan de uit dat huwelijk gesprotene kinderen" (waarop hij anders, als meester van den slaaf, wel recht zou hebben) enz. De heer N. heeft hier „mâtjutju" genomen ongeveer in den zin van „min, van weinig voorkomen", dien het woordenb. als tweede beteekenis van tjutju opgeeft. — Niemann.

hebben gekregen, maar een der partijen de overeenkomst niet opvolgt, weshalve de zaak voor den rechter wordt gebracht, dan doet deze de overeenkomst nakomen en den een panggagang betalen aan den ander (d. i. dengeen, die de oneven — dus de meeste — kinderen krijgt, de helft der waarde van 't laatste betalen aan de andere partij); want dien weg heeft de vorst ingesteld, en daarvan zijt gij niet met wederzijdsch goedvinden afgeweken.

§ 63 (art. 38 B. 38). Als een onderdaan der Compagnie in huwelijksgemeenschap leeft met iemand uit Bone, — zij 't dat er soenrang betaald is of niet, dat zij formeel getrouwd zijn of niet, en zij krijgen kinderen en de vrouw zegt: „hij (n. l. degeen die met haar leeft) is de vader mijner kinderen", dan heeft verdeeling der kinderen, plaats, zoo in 't gebied der Compagnie als in Bone.

§ 64 (vgl. art. 37). Als een onderdaan der Compagnie wegloopt naar de Bonieren en daar kinderen krijgt en haar heer eerst daarna ontdekt, dat zij daar is, dan worden haar kinderen verdeeld in twee gelijke helften, het jongste blijft echter altijd bij de moeder, die er panggagang [1]) voor betalen moet Onder panggagang wordt verstaan: voor een jongentje, dat nog zeer klein is [1]), 1 reaal, als 't al begint te loopen 2 realen, als 't met zijn eene hand zijn aan de andere zijde gelegen oorlel al kan vatten 3 realen; wat meisjes betreft is de panggagang als ze nog klein zijn, 1 reaal, als ze al wat kunnen loopen 2 realen, als men er al wat mee praten kan 3 realen, als ze met de eene hand de aan de andere zijde gelegen oorlel al aangrijpen kunnen 4 realen.

§ 65 (art. 40). Als een onderdaan der Compagnie met een Makasaarsch persoon getrouwd is en soenrang betaald heeft hebben beiden aandeel in de kinderen, zoo niet dan krijgt de man geen deel van de kinderen.

Als een vrouw wegloopt en daar, waar zij heen gaat, kinderen krijgt en daar eerst door den heer, die haar tot slavin heeft, wordt uitgevonden, dan krijgt de man, die de kinderen bij haar verwekt heeft, geen deel van die kinderen.

§ 66 (art. 65 B. 64). Als twee personen voor gemeenschappelijk gebruik een slavin koopen en deze wegloopt, behoeft degeen, te

[1]) In art. 64 is de uitdrukking „aná buraneya nampaya áloló" vertaald: „een jongetje dat nog zeer klein is". Blijkbaar heeft N. hier gelezen lolo = jong, v. leeftijd, in plaats van áloló = kruipen, over den grond kruipen, van zeer jonge kinderen gezegd, die nog niet kunnen loopen. Deze beteekenis blijkt uit het verband met het volgende, want het losgeld, (panggayang) dat de moeder bij de verdeeling der kinderen moet betalen, om het jongste voor zich te krijgen, verschilt naar gelang van den leeftijd der kinderen, in zooverre die uit hunne lichamelijke ontwikkeling is op te maken. Voor een kind dat pas aan het kruipen is, betaalt zij één reaal, (f 2), begint het reeds te loopen, 2 reaal enz. Het in N.'s stuk telkens terugkeerende pangagang in pl. v. het zoo even genoemde panggayang is natuurlijk slechts als eene drukfout te beschouwen. — Niemann.

wiens beschikking zij juist was, den ander diens schade niet te vergoeden, daar ze samen deden aan den koop.

Op denzelfden grond volgen, als een slavin gemeenschappelijk bezeten wordt en haar meesters tot haar ingaan, zoodat zij kinderen krijgt, deze kinderen de moeder in het gemeenschappelijk bezeten worden.

§ 67. Wanneer wij familie hebben en deze onze en wij hun (vermoedelijke) erfgenamen zijn kunnen wij toch onze goederen wegschenken („verdeelen") of het geld, of karbouwen of paarden zijn, of wat we ook maar verkiezen weg te schenken.

§ 68 (art. 44 B. 48). Als iemand terwijl hij nog leeft tot een ander zegt: „gij zult mijn nalatenschap erven" en daarna is er weer een derden persoon, tot wien hij zegt: „gij zult erven wat ik nalaat" dan is de eerste tot de nalatenschap gerechtigd.

Maar als zich naderhand kinderen van den overledene opdoen en hun recht laten gelden, worden de nagelaten goederen in drieën gedeeld, waarvan den kinderen $\frac{2}{3}$ worden toebedeeld en $\frac{1}{3}$ aan dengeen, in wiens bezit de goederen reeds zijn.

§ 69. Dit is de rechtsregel betreffende uiterste willen papasangang.

Als iemand een uiterste wilsbeschikking maakt luidende: „als ik sterf, geef ik aan N. N. al wat [ik] nalaat" en naderhand weer een uiterste wilsbeschikking maakt, waarbij hij een ander als zijn erfgenaam aanwijst, dan krijgt de laatste de nalatenschap (is de laatste de bevoegde).

Wat betreft 't geen men noemt een schenking silalolimaija (een schenking waarbij de overdracht dadelijk, van hand tot hand, plaats heeft) daarbij geldt dat degeen, wien iets het eerst geschonken wordt, er het eigendom van verkrijgt.

Wat betreft het pitoeroeng (het overdragen van iets op een ander), als wij iets overdragen op onze kinderen of kleinkinderen, wordt hij, wien het 't laatst overgedragen is, er definitief eigenaar van; maar als degeen, op wien we iets overdragen, onze zijdmaag is, dan is deze daad den eersten keer dadelijk onherroepbaar, te meer nog als hij een vreemde is. Bepaalt men daarentegen bij uitersten wil: „als ik sterf, geef ik mijn nalatenschap aan N. N." of het dan eigen of broers- of zusterskinderen, dan wel vreemden zijn, degeen die 't laatst als erfgenaam wordt ingesteld erlangt de nalatenschap.

Papitoeroeng noemt men het, als dadelijk bij deze handeling, nog bij het leven van den schenker, het bezit op den begiftigde overgaat, uiterste wil wordt het genoemd, als na des erflaters dood zijn nagelaten goederen eerst in het bezit van de door hem als erfgenamen ingestelden overgaat.

§ 70. Als iemand verklaart N. N. (bij zijn dood) vrij te laten en, als hij gestorven is, zijn wettelijke erfgenamen daar geen genoegen

mee nemen, zoodat de zaak voor den rechter komt, dan krijgen de erfgenamen $\frac{2}{3}$, de vrijgelatene slechts $\frac{1}{3}$.

Evenzoo verder als iemand zegt: „als ik sterf geef ik aan N. N. mijn bezittingen" en deze niet zijn wettelijke erfgenaam is, als dan de wettelijke erfgenamen hun recht doen gelden, zoodat de zaak voor den rechter komt, dan krijgen de wettelijke erfgenamen $\frac{2}{3}$ en de erfgenaam ingevolge uiterste wilsbeschikking $\frac{1}{3}$.

Als aan twee of drie slaven de vrijheid wordt beloofd met de woorden: „als ik dood ga, zullen deze drie vrij zijn", en, hun eigenaar daarna stervende, zijn wettelijke erfgenamen daarmee geen genoegen nemen en de zaak voor den rechter brengen, dan wordt van elk (der drie slaven) de naam afzonderlijk opgeschreven, de naambriefjes opgerold, in een bamboekoker gedaan en deze behoorlijk geschud. Als een der naambriefjes er even of verder uitsteekt of geheel uitkomt (door het schudden) leest men den naam die daarop staat.

De drager van dien naam is vrij, de andere twee komen in het bezit van de erfgenamen.

Als aan een slavin de vrijheid beloofd wordt door haar meester met de woorden: „als ik gestorven ben, zal deze vrij zijn" en zij een man en kinderen heeft, dan volgen alle kinderen, die van haar erven, haar in de vrijheid, als haar heer sterft.

§ 71 (art. 33 B. 30). Als van een getrouwd paar één — de man of de vrouw — sterft en de doode laat speciale (d. i. niet gemeenschappelijke) schulden na, dan wende (de overlevende) zijn aandeel in de gemeenschappelijke goederen (tjakkara) aan tot delging dezer schulden, maar kan de overlevende niet voor hooger bedrag worden aangesproken tot dekking der schuld dan zijn (aandeel in de) gemeenschappelijke goederen; maar als er kinderen zijn, die tot het deel des overledenen behooren en dus zijn erfgenamen zijn, kunnen deze bezwaard worden met de schuld des overledenen (lees hier achter: zonder dat hierbij eenige beperking geldt). [1])

[1]) Art. 71 luidt in de vertaling van N.: „Als van een getrouwd paar één — de man of de vrouw — sterft en de doode laat speciale (d. i. niet gemeenschappelijke) schulden na, dan wende (de overlevende) zijn aandeel in de gemeenschappelijke goederen (tjâkkará) aan tot delging dezer schulden, maar kan de overlevende niet voor hooger bedrag worden aangesproken tot dekking der schuld, dan zijn (aandeel in de) gemeenschappelijke goederen; maar als er kinderen zijn, die tot het deel des overledenen behooren en dus zijn erfgenamen zijn, kunnen deze bezwaard worden met de schuld des overledenen (lees hier achter: zonder dat hierbij eenige beperking geldt)".

Wij meenen dat dit art. anders vertaald moet worden, namelijk aldus: „Als van een getrouwd paar een van beiden — de man of de vrouw — sterft, en de doode laat particuliere (of: speciale, d. i. niet gemeenschappelijke) schulden na, dan wordt ook slechts zijn aandeel in de gemeenschappelijke goederen gebruikt om die schulden van hem te betalen, de overlevende echtgenoot kan niet bezwaard worden met de schulden van den overledene; zijn of haar aandeel (d. i. het aandeel van de overlevende man of vrouw) van de gemeenschappelijke goederen blijft er buiten (d. i. wordt niet aangewend tot betaling van die schulden); maar indien er kinderen zijn, die tot het aandeel van den overledene behooren (en dus) zijne erfgenamen zijn, dan kunnen deze ook

§ 72 (vgl. art. 28). Als twee echtelieden van elkaar scheiden bedraagt elks deel van de gemeenschappelijke goederen 't volgende: $\frac{2}{3}$ krijgt de man, $\frac{1}{3}$ krijgt de vrouw; zoo althans is het in de Noordelijke landen: wat ons betreft te Makasar, wij deelen eerlijk in tweeën, want — zegt men — al heeft de vrouw slechts geslapen en gegeten de goederen worden toch in twee gelijke deelen verdeeld.

§ 73. Deze bepalingen gelden voor den langstlevenden echtgenoot: de gemeenschappelijke goederen worden in drieën gedeeld; de individueele bezittingen van den overledene (barang barang sisila) worden in vieren gedeeld, waarvan de langstlevende $\frac{1}{4}$, de overige erfgenamen $\frac{3}{4}$ krijgen; maar als de overledene kinderen nalaat, worden zijn individueele bezittingen in achten gedeeld, waarvan de langstlevende echtgenoot $\frac{1}{8}$ krijgt.

Dit alles geldt als de man sterft; als de vrouw sterft, worden haar individueele goederen in tweeën gedeeld, als zij geen, in vieren, als zij wel kinderen heeft, waarvan de man één deel (dus resp. $\frac{1}{2}$ of $\frac{1}{4}$) krijgt en de andere erfgenamen $\frac{3}{4}$.

De verdeeling onder de erfgenamen heeft plaats na aftrek van deze drie: de begrafeniskosten, de schulden en de legaten.

Onze in Boengaija ontslapen vorst heeft gezegd: „als iemand zonder soenrang te betalen is getrouwd en evenzoo als iemand geen enkelen zoon heeft, dan worden zijn goederen tusschen zijn verdere

bezwaard worden met die schulden van den overledene". Indien er stond: ipântarangânnami of ipântaráki of alleen ipântará in pl. v. ipântaranganna zou het, naar het ons voorkomt, beter en duidelijker zijn, vgl. het voorbeeld in het Woordenb.: „gadjina sampulo rupiya ipântará kanrena", door den heer Matthes vertaald: „zijn loon is tien ropyen, zonder rijst er bij, lett.: de rijst blijft er buiten". Ipântarangânna is hier praedicaat, in den zin van: het is (of blijft) er buiten, want zooals de heer N. het opvat, ontstaat er tegenspraak met de woorden „iyatamami tawanaya tjakkarána nibayariyangi inranna", woordelijk vertaald: „dat ook slechts, zijn tjâkkará (= zijn aandeel in de gemeenschappelijke goederen) wordt gebruikt tot betaling van zijn schulden". Op de woorden iyatomami heeft N. niet genoeg gelet en die in zijne vertaling weggelaten. In het met dit art. 71 overeenkomende art. 30 der Boeg. wetten leest men: »Wanneer van een getrouwd paar een van beide — de man of de vrouw — sterft en de doode laat particuliere (of: speciale) schulden na, dan wordt zijn aandeel in de gemeenschappelijke goederen gebruikt tot betaling van zijne schulden, de overlevende echtgenoot kan niet bezwaard worden met de schulden van den overledene. Maar als er kinderen zijn, die tot het deel van den overledene behooren, dan worden die ook tot zijne erfgenamen gerekend; deze (die kinderen) worden er mede (met die schulden) bezwaard, omdat zij ook erven". De woorden „ipantaranganna (dat in het Boeg.: risaliwanna zou zijn) tjakkarána" ontbreken dus in den Boeg. tekst. Prof. Wilken heeft het derhalve niet mis gehad, zooals N. meent, toen hij, met beroep op dit art. 71, schreef (Indische Gids 1883, I, bl. 728)[2]: „Voor zooveel betreft de gemeenschappelijke schulden, komt de helft ten laste van den boedel van den overledene, terwijl voor de andere helft de overlevende echtgenoot aansprakelijk blijft. Anders is dat met de particuliere schulden. Daarvoor kan alleen de nalatenschap van den overledene worden aangesproken, in de eerste plaats zijn aandeel in de barang-barang tjakkará en zoo dit ontoereikend is, zijn barang-barang sisila. In laatster instantie zijn de kinderen, die den overledene zijn toegewezen en dus zijn erfgenamen zijn, voor de schulden aansprakelijk". — Niemann.

[2]) Verspreide geschriften, I, 1912, blz. 368. — Noot van de commissie.

erfgenamen verdeeld; als de overledene geen erfgenamen achterlaat, vervallen zijn goederen aan de schatkist.

Met schatkist wordt bedoeld dat de vorst er dan eigenaar van wordt.

§ 74 (art. 28 B. 28). Als getrouwde lieden hun huwelijk ontbinden, dan nemen ze gelijkelijk hun persoonlijk eigendom (sisila), wat hun zelf toebehoort, en worden de gemeenschappelijke goederen verdeeld en evenzoo de kinderen.

Als nu een dezer echtgenooten sterft, 't zij de man of de vrouw, dan verwerven diens erfgenamen (d. i. de hem of haar toebedeelde kinderen) zijn (of haar) nalatenschap.

Het gebruik luidt: „wie de baten erft, erft ook de lasten".

§ 75 (art. 46 B. 45). Als iemand geld uitleent, de leener hem daarvoor iets in pand geeft en ze een overeenkomst maken, waarover ze later geschil krijgen; als ze dan gezamenlijk de zaak aan 't oordeel van den rechter gaan onderwerpen en deze geen zekerheid kan verkrijgen omtrent 't geen ze zijn overeengekomen, dan laat hij eenvoudig het geleende terugbetalen (zonder meer).

Als iemand geld uitleent tegen rente en leener en leengever het hierover oneens wordende samen naar den rechter gaan, dan wordt het beding van interest als nietig beschouwd, wanneer beide kontraktanten Inlanders zijn; Chineezen en Europeanen zijn hiervan uitgezonderd.

§ 76 (art. 71 B. 70). Wanneer iemand geld uitleent en degeen, wien hij het naar zijn beweren heeft geleend, dit ontkent, waarop ze samen naar den rechter gaan, maar geen van beiden getuigen produceeren kunnen, dan wordt den leengever de gerechtelijke eed opgelegd en als hij dien gezworen heeft, aan hem, die de schuld ontkent, gelast die te betalen.

§ 77 (art. 31 B. 31). Als iemand een ander maant, maar in de war is en het niet degeen is, wien hij iets leende, dien hij daarvoor aanspreekt, en als de door hem gemaande hierover in misnoegen geraakt, waarop ze samen naar den rechter gaan, dan wordt de aanmaner beboet voor zulk een bedrag als waarvoor hij den ander aansprak.

§ 78 (art. 45 B. 45). Als iemand een vaartuig leent en daarmee gaat varen en het lek raakt of zinkt, terwijl hij er mee onder zeil is, dan is de leener tot geen vergoeding gehouden; als het op een rif stoot of tegen het strand wordt stuk geslagen en er van de opvarenden omkomen, wordt het vaartuig ook niet vergoed, maar als er geen dooden zijn, moet hij (leener) het vaartuig vergoeden en wel als het nieuw was den vollen koopprijs, als het al oud, maar behoorlijk vernieuwd was, de helft van den koopprijs.

§ 79. Dit handelt over vrachtloon (s i m a).

Er zijn vier wijzen van vrachtberekening:

1e. die genaamd sima i-pantara, ten bedrage van $^1/_{11}$;

2°. die genaamd sima i-latang, ten bedrage van $^{1}/_{10}$;
3°. die genaamd sima tarroessee, ten bedrage van $^{2}/_{12}$;
4°. die genaamd sima tjeko, ten bedrage van $^{5}/_{15}$; (der waarde van het vervoerde).

Als iemand de vracht tracht te ontduiken, wordt hem behalve de betaling der vracht een boete opgelegd bovendien.

§ 80. Als iemand padi of gepelde rijst overvoert en zijn schip in zee vergaat, behoeft hij de padi of rijst niet te vergoeden; zinkt het in de rivier of op de ankerplaats, dan wordt een gedeelte (de helft?) der schade vergoed.

§ 81. Als een vaartuig driftig raakt en tot in zee wegdrijft, maar niet vergaat, en iemand het machtig wordt (en aan den eigenaar terugbrengt), dan wordt hem de helft der koopwaarde als loon uitbetaald; vergaat het daarentegen, dan lijdt alleen de eigenaar schade, als het echter nog vóór het de rivier uit is gedreven wordt opgepikt, wordt maar een halve gulden loon aan den terugbrenger betaald.

Als een vaartuig de rivier wel uitdrijft, maar binnen de strandvischstaken wordt bemachtigd, wordt hiervoor 4 realen loon betaald.

§ 82 (art. 42 B. 41). Als iemand zijn slaaf of slavin in pand geeft en die (slavin) kinderen krijgt bij den pandnemer, dan krijgt deze geen deel van de kinderen.

Als de slaaf of slavin sterft of wegloopt van den pandnemer, gaat daardoor de schuld, waarvoor hij het pand nam, niet te niet.

Als iemand goederen in pand heeft en deze hem worden ontstolen behoeft hij ze niet te vergoeden; als hij ze terzelfder plaatse als de zijne heeft opgeborgen of ze bij de zijne heeft gedaan en ze gestolen worden, kan daardoor het recht van den pandnemer op de betaling der schuld niet verloren gaan.

§ 83 (art. 43 B. 42). Als iemand iets in pand geeft met recht voor den pandnemer om het in plaats van de voorgeschoten som te behouden en het pand (als 't n. l. een slavin is) kinderen krijgt, dan krijgt de pandnemer een deel van de kinderen, maar als de in pand gegevene sterft of wegloopt, gaat zijn schuldvordering tegen den pandgever te niet.

§ 84 (art. 70 B. 69). Als iemand een slaaf in pand heeft en dien verkoopt zonder voorkennis van den eigenaar, moet hij dezen de waarde van dien slaaf vergoeden en verbeurt tot straf wat hij op den slaaf voorschoot.

Als wij iemand in pand hebben, mogen we dien slaan, als hij iets misdoet, daar het om zoo te zeggen ons eigendom is dat we slaan.

Als wij een slavin in pand hebben en die bezwangeren, zijn wij den eigenaar 20 realen boete schuldig.

Als wij iemand in pand hebben en deze wegloopt, dan moet de pandgever toch zijn schuld — waarvoor de slaaf tot pand strekte — voldoen, wanneer niet anders is overeengekomen.

Als wij een slaaf in pand hebben en dien zóó slaan, dat hij

verminkt raakt of blind, moet zijn waarde aan den eigenaar vergoed worden en behouden wij dien slaaf.

§ 85. Als lieden aan 't spelen zijn en daarbij iemand letsel aandoen, zijn zij, als zij tot speelplaats een open veld gekozen hebben, niet strafbaar als degenen, die toe komen kijken, getroffen worden; maar als ze hun spel drijven op den weg, of dicht bij een rijstblok of bij een put en de voorbijgangers treffen, dan zijn ze strafbaar.

§ 86. Als iemand een paard of een karbouw vastbindt vlak aan den weg, of vlak bij een put of een rijstblok en dit dier schade aanricht, dan wordt degeen die 't daar vastbond, beboet.

§ 87 (art. 52 B. 51). Als er een put ligt vlak bij den weg en den eigenaar daarvan wordt gezegd: „sluit uw put, of wel dempt haar", maar hij dit niet doet en een karbouw of een paard er in stort en sterft, dan moet hij schadevergoeding (tokkong) en boete (tonra) betalen en mag het doode beest voor zich nemen, daarna moet hij de put dempen bovendien. Wat Bone betreft, daar wordt alleen schadevergoeding betaald. 'T zelfde geldt voor 't gebied der Compagnie.

§ 88 (art. 53 B. 52). Als karbouwen op hun weide een gevecht met de hoornen houden en de een den ander letsel toebrengt, neemt de eigenaar van den beschadigden karbouw den anderen, die de schade teweeg bracht (zoolang), en de eigenaar van den laatsten neemt daarentegen den beschadigden en medicineert dien; wil die niet genezen, dan moet hij den beschadigden buffel door een anderen vervangen, maar geneest hij weer, zoodat hij weer voor den ploeg kan gebruikt worden en even goed is als te voren, dan neemt elk weer zijn eigen karbouw.

Als er een vechtlustige karbouw is en de eigenaar is gewaarschouwd: „doe uw karbouw toch een houten dwangjuk aan", maar deze dit niet doet en de karbouw weer een anderen beschadigt, dan krijgt de eigenaar een boete en wordt zijn karbouw hem bovendien ontnomen en aan den eigenaar van den beschadigden gegeven (voorloopig). De eigenaar van den wilden neemt dan den beschadigden karbouw en medicineert dien. Geneest hij en wordt hij weer evenals te voren, dan geeft hij 't herstelde dier weer aan den eigenaar en ontvangt het zijne ook terug.

§ 89 (art. 54 B. 53). Wanneer een karbouw of een paard iemands tuin binnenloopt en daar schade in 't plantsoen aanricht, moet dit dier voor 60 duiten worden uitgelost.

Als iemand zijn karbouw of zijn paard vastbindt dicht bij te veld staande padi of dicht bij een tuin en het beest losraakt en 't plantsoen of de padi beschadigt, moet de karbouw of 't paard uitgelost worden (n. l. voor 60 duiten als boven) en moet den eigenaar aangezegd worden beter op zijn beesten te passen.

Als hij dit niet doet en weer zijn beest losraakt en schade aanricht aan plantsoen of padi dan wordt het dier voor goed in beslag

genomen door den lijder der schade, als de eigenaar bij herhaling verzuimt zijn beesten te bewaken.

§ 90 (art. 55 B. 54). Als een karbouw of een paard een padiveld oploopt en daar padi gaat vreten, vatte de eigenaar der padi den karbouw of het paard en geve vervolgens hiervan kennis aan 't hoofd der plaats. Als binnen een jaar niemand zich als eigenaar van 't beest meldt, vervalt 't geheel aan den eigenaar der padi.

§ 91 (art. 56 B. 55). Als een paard of een karbouw op iemands te veld staande padi, of in zijn tuin loopt en de eigenaar der padi of van den tuin het voorkomen van het dier doet veranderen, moet hij de waarde van 't beest aan deszelfs eigenaar betalen en wordt bovendien beboet door het hoofd der plaats, omdat hij dien karbouw of dat paard van voorkomen heeft doen veranderen.

§ 92 (art. 58 B. 57). Wanneer iemand over een veld loopt en karbouwen, die daar met de hoornen aan 't vechten zijn, hem naloopen en te pakken krijgen en de man (dientengevolge) doodgaat, dan is dit wat men noemt „vertrapt worden door de karbouwen"; de karbouwen, die dit gedaan hebben, worden hun eigenaar ontnomen en den bloedverwanten des gedooden gegeven.

Als er een wilde karbouw is en de eigenaar gewaarschuwd is: „doe uw karbouw toch een houten dwangjuk aan", maar hij dit niet doet en 't dier iemand doodt of letsel aandoet, dan moet de eigenaar van dien karbouw en schadevergoeding (tokkong) en boete (tonra) betalen wegens den dood van dien man; heeft hij slechts letsel aangedaan zonder te dooden, dan wordt de eigenaar slechts beboet. Dezelfde bepalingen gelden zoo voor 't gebied der Compagnie als voor Bone.

§ 93 (art. 57 B. 56). Wat betreft de schadevergoeding voor karbouwen en paarden, deze bedraagt:

Voor een witten karbouw, die voor den ploeg kan worden gebruikt 4 realen;

voor een zwarten idem idem 6 realen;

wat paarden betreft:

voor een paard, dat kan bereden worden, 4 realen;

voor karbouwen, nog niet bruikbaar voor den ploeg, en voor paarden, die nog niet bereden kunnen worden 3 realen;

voor een witten karbouw, die pas 1 jaar oud is 2 realen;
" " " " " " 2 jaren " " 3 " ;
" " zwarten " " " 1 jaar " " 2 " ;
" " " " " " 2 jaren " " 4 " ;

wat bokken en geiten betreft, voor de eersten een gulden, voor de laatsten drie kwartjes.

Als we een beest zelf gekocht hebben, moet ons bij schadevergoeding 't bedrag betaald worden, waarvoor wij het kochten.

§ 94 (art. 61 B. 60). Als iemand in 't water ligt en een ander

haalt hem er uit en redt daardoor zijn leven, dan moet hij de helft zijner eigene marktwaarde aan zijn redder geven.

§ 95. Als iemand karbouwen of paarden over laat zwemmen en deze uitgeput raken, maar iemand hen (op 't drooge) helpt, dan wordt dezen f 1.— loon gegeven voor elk beest, dat hij geholpen heeft, zoodra dit weer gras vreet.

§ 96 (art. 62 B. 61). Als iemand, die de vallende ziekte heeft of melaatsch dan wel krankzinnig is, door een ander onder behandeling genomen en genezen wordt, moet hij de helft zijner marktwaarde geven aan dengeen, die hem behandeld heeft.

§ 97 (art. 82 B. 80). Als een welgesteld persoon op eenige plaats een karbouw slacht, moet hij een dijstuk opbrengen aan zijn hoofd (glarang); slacht dit hoofd een karbouw, dan moet hij evenzoo een dijstuk opbrengen aan zijn heer (vorst, regent).

§ 98 (art. 77 B. 75). Wanneer iemand een scheepsbouwmeester opdraagt een vaartuig te maken, deze zich reeds in 't bosch ophoudt en daarvoor het noodige hout kapt, en zijn lastgever, met een anderen scheepsbouwmeester kennis makende, dezen weer de vervaardiging van het vaartuig opdraagt zonder hem, dien hij 't eerst de bestelling deed, te waarschuwen, dan verbeurt hij $\frac{1}{3}$ van den koopprijs van 't bestelde vaartuig, welke boete aan den scheepsbouwmeester, dien hij 't eerst de opdracht deed, gegeven wordt.

Einde der Vertaling. [1])

Aanteekeningen. [2])

§ § 1, 2, 3. De eerste 3 bepalingen handelen over den eed.

In het Compendium zijn deze zeker overgenomen met het oog op den eed, ter terechtzitting af te leggen.

Dit is echter nog geen reden om ook den Makasaarschen tekst van uit dit standpunt te beschouwen. Houdt men ze voor beslissingen in eenig geval genomen zonder verder bedoeling, dan wordt, dunkt mij, de vertolking gemakkelijker, daar men in § 1 de gedwongen lezing van „sapatfa" in plaats van „paradjandjiang" en later van „pasitabang" dan niet behoeft aan te nemen. [3]) De bepaling betreft

[1]) Op blz. 83 en 88 van het hier op blz. 152 genoemde artikel schreef prof. G. K. Niemann:

„De Makassaarsche chrestomathie bevat ook eene verzameling van inlandsche wetten. Onlangs heeft de heer A. Nederburgh in het Indisch weekblad van het regt N° 1292—1294 en 1296 van den 26ste jaargang eene vertaling daarvan gegeven, die men zeker als een verdienstelijken arbeid mag beschouwen, inzonderheid wegens de vele daaraan toegevoegde en soms vrij uitvoerige aanteekeningen, die een aantal belangrijke opmerkingen bevatten, waardoor men die wetten beter leert begrijpen. .... Wij meenen echter niet te mogen verzwijgen dat in de vertaling op enkele plaatsen onnauwkeurigheden voorkomen en willen daarvan kortelijk een en ander vermelden [zie de noten op blz. 161—171]... Er zijn nog meer aanmerkingen op de vertaling te maken. De voornaamste zijn hier echter vermeld en het lag niet in onze bedoeling eene uitvoerige of eenigszins volledige kritiek te leveren van dezen arbeid."

[2]) Ook deze zijn van mr. Nederburgh, zie boven, blz. 152. — Noot van de commissie.

[3]) Zie deze lezing in Aant. a. d. § 1 (Dr: M., Mak. Chrest. blz. 463).

dan in de eerste plaats het aangaan van een overeenkomst en naar aanleiding daarvan den eed. De zin is dan nog wel eenigszins onduidelijk, maar men kan door tusschen het eerste en laatste gedeelte een schakel in te voegen, daarin verbetering brengen. Vooreerst wordt dus bepaald wie een overeenkomst kan aangaan d. i. wie betrouwbaar zijn, met wien men aangeraden wordt (want moraal en recht worden hier niet gescheiden) een overeenkomst aan te gaan.

Wat hierop volgt is wel geen omschrijving van de overeenkomst zelve, maar de overgangsschakel is hier duidelijk het doel om aan te geven op welke wijze aan een overeenkomst hoogere sanktie wordt verzekerd: door het voorlezen (opdreunen) van Koran XXXVI, waarna de hand door dengeen, die de overeenkomst aangaat, en wel tot drie keeren toe op dit heilig boek wordt gelegd en vervolgens aan het hoofd gebracht.

Dit is de algemeene wijze waarop aan een overeenkomst, een belofte, plechtige wijding wordt gegeven, zoodat deze geheele § volkomen op den eed toepasselijk is, daar — wat 't eerste gedeelte betreft — de rechter wel niet als getuige zal toelaten iemand, met wien hij 't niet aanraadt een overeenkomst aan te gaan.

Wat het tweede gedeelte betreft, de eed der getuigen is ook een belofte (immers van de waarheid te zeggen), zoodat dezelfde wijding daaraan behoort te worden gegeven.

Tot op den huidigen dag wordt dan ook op Celebes de eed voor den rechter afgelegd op voorschreven wijze.

§ 2. In § 2 is ook al geen sprake van den eed in 't algemeen, speciaal van dien der getuigen. De bepaling ziet op den gerechtelijken eed, in civiele zaken op te leggen, waar het bewijs van beide zijden even sterk is (of beiderzijds ontbreekt, zie § 76). De Makasaarsche woorden slaan zelfs op het speciale geval, dat eigendom teruggevorderd wordt (blijkens de woorden: als dit of dat niet mijn eigendom is). Ook hier kan men echter uit het bizondere geval wel den regel vinden.

Een getuige zal b. v. moeten zeggen vóór de lezing van Koran XXXVI en de aanraking van dit boek: „moge ik Gods naam niet kennen als ik de waarheid niet spreek".

Wat kan in § 2 de beteekenis zijn van het gekursiveerde „gelijkstaan" van getuigen, tusschen twee andere eigenschappen in vermeld, waaromtrent zij ook moeten gelijkstaan? Ik houd het er voor dat hier gelijkstaan doelt op hun stand; dit zou althans geheel in den geest zijn van het Inlandsche karakter. 'T is ondenkbaar dat een Makasaarsche rechter evenveel waarde zou durven hechten aan de getuigenis van een taoe samara (den gemeenen man) als aan die van een anakaraëng (adellijke), of als hun verklaringen tegenover elkaar stonden op die van den kleinen man zou afgaan.

Dat dit formeel als beginsel werd gehuldigd zou niets vreemds zijn (vgl. o. a. § 10).

Het laatste gedeelte van § 2 staat in geen noodzakelijk verband

speciaal met het vorige en zal wel een aanteekening zijn door eenig geleerde daaraan later toegevoegd. Het gaan met ontbloot hoofd voor den man en 't loopen met ontbloote borsten voor de vrouw is in de oogen van den Inlander onvoegzaam, 't laatste vooral. 'T eerste is meer bepaald oneerbiedig. Ik zou daarom den zin begrijpelijker vinden als in plaats van „naar de pasar (markt) gaan" stond „voor den rechter verschijnen".

Speciaal op Celebes loopen de Inlanders dikwijls blootshoofds (de Boegineezen dragen kort haar) en zelfs de hoofden en leden van den Landraad ontdekken hun hoofd, als zij bij de bestuursambtenaren komen of in den Landraad zitten. Ik kan mij daarom niet voorstellen, dat hier juist het verbod om het hoofd te ontblooten zóó streng toepasselijk zou zijn, dat men iemand betrouwbaarheid als getuige zou ontzeggen, zoodra hij met ontbloot hoofd zelfs maar naar de pasar gaat, een plaats waar men zich toch anders niet het meest geneert.

Uit de Aant. van Dr. Matthes (blz. 464. 7) maak ik evenwel op, dat deze leest „mange ri-pâsaraka", daarom durf ik nauwelijks de vraag opperen of hier niet kan gelezen worden: „mange ri-pa-sâraka" d. i. verschijnen voor den rechter (pa-sâra-ka, de uitvoerder van de sara, wet?).

§ 3. De laatste zin van § 3 wordt in het M. Wetb. blz. 849 vertaald: „vrouwen kunnen ook genomen worden als getuigen, mits zij met haar beiden te zamen als getuigen optreden". De van ouderen datum afkomstige aanteekeningen op blz. 464 Mak. Chrest. vertaalt hetzelfde aldus: „dan eerst kunnen zij genomen worden (t. w. als getuigen), zoo twee vrouwen elkander doen staan d. i. elkaar ondersteunen of ter zijde staan. Ik houd het met deze laatste vertaling, die geen andere beteekenis dan de in mijn vertolking weergegevene kan hebben.

Het beginsel dat twee vrouwen als getuigen opwegen tegen één man, vindt men elders terug. Eén vrouw op zich zelf heeft als getuige geen waarde. Spreken twee vrouwelijke getuigen elkaar tegen of getuigen zij elk omtrent een ander onderwerp, dan kunnen zij natuurlijk evenmin als getuigen worden aangemerkt. In 't laatste geval toch strekken hun verklaringen wel beide tot bewijs in hetzelfde geding, maar niet van hetzelfde te bewijzen feit, staan dus op zich zelf en hebben geen waarde. De gekursiveerde woorden doen door de tegenstelling van zelf opvallen wat in § 8 met samenstaan of elkander doen staan bedoeld is.

Ik meen door mijn overzetting de in het M. Wetb. (i. v. enteng) aangegeven beteekenis van sipamentengang geen geweld aan te doen.

§ 5. „geschillen over menschen"; blijkens de toelichting in margine toegevoegd aan het Extr. G. Res. ad art. 59 werd deze bepaling niet alleen toegepast bij geschil over slaven, maar ook bij geschillen tusschen scheidende echtgenooten over de te verdeelen

kinderen (zie b. v. § 60). — »bodenloon« t. w. voor den gerechtsbode.

§ 6 en volgende. Bij § 6 vangt de behandeling aan van wat wij zouden noemen het strafrecht. De Inlandsche adat kent echter geen onderscheid tusschen strafrecht en civielrecht, zooals o. a. Mr. Jonker in zijn Acad. Proefschrift over het Javaansche strafrecht aantoont [1]).

Stellen wij ons een primitieve Inlandsche maatschappij voor, dan is dit zeer begrijpelijk. Slechts een geringe band vereenigt de individuen nog tot de staatsgemeenschap, nog slechts in enkele opzichten wordt de wil van de individuen beperkt.

De band is meer een gemeenschappelijk gevaar naar buiten, het hoofd meer een voorste in de verdediging tegen den gemeenen vijand. Wel doet deze voorste zijn invloed gelden en verzekert zijn macht hem de opvolging van zijn wil in vele opzichten, zoodat hij in staat is zich eenerzijds veel vrijheden en ongerechtigheden te veroorloven, veel rijkdommen toe te eigenen, anderzijds — als hij daar lust in gevoelt — veel nuttigs ten algemeenen bate te bewerken, maar overigens gaat iedereen nog in bijna alles zijn eigen weg en is nog aan zich zelf overgelaten.

De machtige of stoutmoedige doet zich — zelfs nu — nog tegenover den geringe gelden.

Het ligt in den aard der zaak dat bij geschillen men zijn toevlucht meer en meer nam tot den machtige, den vorst, maar dat bleef altijd iets vrijwilligs. Werd zijn bemiddeling ingeroepen, dan was hij wel zoo welwillend deze te verleenen, maar in dit stadium van ontwikkeling van het begrip staat, komt het nog niet bij hem op, dat hij als vertegenwoordiger en handhaver van het algemeen belang [2]) zich per se met sommige dier geschillen zou moeten bemoeien, of dat hij b. v. voor de veiligheid in zijn gebied zou moeten zorgen.

Binnen zijn gebied zorgt ieder voor zich zelf, verdedigt zich als hij aangevallen wordt en bewaakt zijn eigendommen.

Alleen de leden eener zelfde familie (een reeds vroeger ontstane, sterkere band) helpen elkaar en weldra ontwikkelt zich ook een band tusschen hen, die samen wonen. Beide verbonden bedoelen onderlinge hulp, maar hebben ook onderlinge verantwoordelijkheid ten gevolge.

Niet alleen dus dat een uit het verbond aangevallen wordende, de andere hem te hulp komen maar een hunner iets doende, waardoor vreemden zich gelaedeerd gevoelen zullen deze ook al de leden van zijn verbond in hun tegenmaatregelen begrijpen, 1e omdat zij niet altijd den juisten dader weten te vinden, maar veelal wel kunnen nagaan vanwaar hij kwam 2e omdat zij weten, zich tegen een wendende, toch te doen te zullen krijgen met allen uit hetzelfde verbond.

Ziedaar dan de oorsprong van zelfverdediging, familie of bloedwraak en van het »solidariteitstelsel«.

---

[1]) Het stuk van Prof. G. A. Wilken over dit onderwerp bezit ik helaas niet, hoewel ik mij nog veel herinner van zijn vroegere lessen.

[2]) Buiten die kwaliteit stelt zijn macht hem natuurlijk in staat zich in alles te mengen, zoo dikwijls dat in zijn kraam te pas komt.

Is de handhaving van het recht nog geen staatsaangelegenheid, een ontkiemend begrip van recht leeft toch in het gemoed van den onderzaat; het zou zich kunnen uiten in drie regels: wat ge belooft moet ge doen, wat een ander bezit moogt ge niet nemen, terwijl men den derden zou kunnen noemen: slaat ge mij ik sla u weer. Deze begrippen zijn echter nog erg onzeker. De vertrouwbaarheid van iemands woord is nog lang niet onbeperkt, die er de macht toe heeft geneert zich nog zelden om die te gebruiken, ten einde zich iets van een ander toe te eigenen, en die door een ander geslagen wordt durft niet altijd terug te slaan, acht zich daar zelfs meestal niet toe gerechtigd als een machtige hem geslagen heeft. In geheel Nederlandsch Indië bestaat deze strijd tusschen recht en macht nog, hier meer, daar minder. Legt het Nederlandsch gezag zijn gewicht in de schaal van het recht en doet het dit daardoor langzaam in kracht toenemen, overal is dit natuurlijk niet in gelijke mate het geval: op Celebes minder dan op Java, en het spreekt wel van zelf dat in den primitieven tijd, waarvan ik pas sprak de machtige feitelijk straffeloos, de geringe man nagenoeg rechteloos was.

Ik wijs hierop niet alleen omdat in sommige bepalingen deze ongelijkheid in recht tusschen machtige, adelijke en geringe lieden officieel wordt erkend, [1]) maar omdat men, ook waar dit niet geschiedt, zich een verkeerd beeld zou vormen van de toepassing der adat door te denken, dat de rechtsbepaling ook tusschen niet gelijken feitelijk van toepassing zijn. Dit ligt echter niet aan 's volks rechtsbewustzijn, waaruit de adat overigens geboren wordt, maar aan bedoelden strijd tusschen macht en recht. Het krachtig daarin optreden voor de zwakken zou een zware taak zijn voor ons gezag, maar op den duur een schoon en zeker middel om ons gezag deugdzaam te grondvesten op de toeneiging van de meerderheid des volks.

Maar komen wij terug op ons betoog.

Eigenlijke rechtspraak bestaat nog niet. De regel der vergelding, berustende op een ingeboren gevoel, openbaart zich in de eerste plaats in de zelfverdediging.

Moet deze, zoolang het ideaal van den staat — het voorkomen van alle misdrijven zonder uitzondering — nog niet bereikt is, altijd in zekere mate zijn toegelaten, in den ontwikkelingstoestand, dien wij op het oog hebben, — waarin de staat in 't geheel de voorkoming der misdrijven nog niet beproeft — moet dit begrip natuurlijk veel ruimer begrensd zijn, ja verder gaan dan wat wij er onder verstaan: iets direkt noodzakelijks. Niet alleen dat iemand als hij aangevallen wordt zich verdedigt en des noods zijn aanvaller doodt; ook de familieleden, de vrienden des verslagenen zullen dit doen, en ook bij de bewaking zijner goederen zal de eigenaar hem, die ze tracht te stelen, dooden, al loopt de dief weg zonder iets mee te nemen, en 't zelfde geldt voor den echtgenoot, die zijn vrouw op

[1]) Zie b. v. § 10 [boven, blz. 158].

overspel betrapt, ofschoon men uit deze zware vergelding nog niet moet opmaken dat diefstal in de oogen van den Inlander zoo'n zware misdaad is.

Dit alles toch ligt geheel buiten de rechtspraak. Niemand bemoeit zich daarmee: A doodt B, B's bloedverwanten dooden A weer, dat is dus quitte, en dat iemand een dief ook buiten zijn huis naloopt en neerlegt is immers ook de eenvoudigste zaak der wereld! Wat zou hij anders doen: hem grijpen, met de kans verwond te geraken, en aan de politie overgeven, die er niet is, of in de gevangenis brengen, die er ook niet is? — De inlander eerbiedigt elke daad van vergelding door iemand verricht naar aanleiding eener aanranding van zijn leven of goed. Eerst waar zulk een daad van wedervergelding uitblijft, kan een tweede stadium intreden, dat der staatsbemoeijenis. „Kan", want bij het bemiddelend karakter dat de vertegenwoordiger van de eenheid, den staat, in dit tijdperk nog inneemt tegenover binnenlandsche aangelegenheden, is eerst sprake van zijn bemoeijenis, wanneer deze ingeroepen wordt door iemand, die meent dat zijn recht geschonden is.

Welk recht geschonden is en hoe, dat wordt nog niet onderscheiden [1]). Dat er kwestie van zou zijn dat hij, d.w.z. de staat, belang zou hebben bij het voorkomen en bij het straffen van eenige rechtschennis, komt bij den vorst niet op. 't Is zuiver een kwestie tusschen klager en aangeklaagde, waarin hij bemiddelend optreedt, zoowel wanneer de een beweert dat de ander hem iets schuldig is, als dat hij zijn broeder heeft gedood. Dus getracht partijen tot een vergelijk te brengen, den klager tevreden te stellen. Wedervergelding heeft de klager niet gewild, anders had hij deze al toegepast, of hij is daartoe onmachtig geweest.

Hoe zal hij den klager nu anders tevreden stellen dan door een geldsom, hem door den aangeklaagde als schadevergoeding te betalen?

Alles lost zich dus bij de Inlandsche rechtspraak volgens de adat op in een civiele kwestie: herstel der schade (zij 't ook bij doodslag niet in den strikten zin des woords). „Berhoetang membaijar" (die schuld heeft moet betalen) zegt men, maar ook „memboenoeh menbangoen" (die doodt moet weer op doen staan) en daar dit doen opstaan niet mogelijk is, wordt deze daad op een waarde geschat.

De adat overeenkomstig de „Verzameling van Inlandsche wetten" wijst in enkele bepalingen op een overgangsperiode tot een hoogere opvatting van rechtspraak, waarbij de individuen reeds eenigszins beperkt worden in hun vrijheid van handelen door het recht op wedervergelding geheel te doen ophouden, zoodra de misdadiger zich in veiligheid stelt bij den rechter of bij zijn hoofd. Reeds een begin dus van staatsbemoeienis vóór nog een klacht is ingediend. Ook het opleggen van een boete tot een gelijk bedrag als de schadevergoeding zou men kunnen beschouwen als een aanvang van het

[1]) Nu nog spreken de Inlanders van het indienen van een „klacht", wanneer zij slechts een civiele vordering bedoelen, evengoed als wanneer ze b. v. mishandeld zijn.

straffen van staatswege, buiten en behalve de boete; als het ten minste niet toegeschreven moet worden aan de neiging van den rechter om er ook een voordeeltje uit te slaan (zie ook de algem. aant. op § 8 t/m § 19 en die op § 43).

Ook de medeverantwoordelijkheid der familieleden en der samenwoners (kamponggenooten) schijnt reeds beperkter te zijn, hoewel wij er toch nog voorbeelden van zullen aantreffen.

Overigens worden in deze verzameling de strafzaken nog zuiver uit een civiel oogpunt beschouwd.

§ 6. „Zelfstandige glarangs." Letterlijk staat er: glarangs, die rechtspraak hebben, en voor „ondergeschikte glarangs" staat: „glarangs, die geen rechtspraak hebben".

Ook nu zijn er nog feitelijke zelfstandige glarangschappen (hoewel bij een regentschap ingedeeld).[1]) Vroeger waren die er natuurlijk nog meer. Deze onafhankelijke glarangs waren evengoed vorsten als de speciaal karaëng genoemden, voerden het hoogste gezag en dus ook de rechtspraak. Andere glarangs zullen daarentegen niet anders zijn geweest dan hoofden van groote kampongs of kampong-groepen onder den karaëng en dus zonder rechtspraak.

„Buitengewone zendelingen" (soero ni-bateï) d. i. boodschappers, gezondenen, die van een bate (teeken) voorzien zijn, die onderscheiden zijn. Zij behooren tot de aanzienlijke klassen en worden alleen voor gewichtige zendingen gebezigd, in tegenstelling der anderen, dikwijls slaven, die met een gewone boodschap worden uitgezonden.

„voor slaven $\frac{1}{4}$ tail;" Dit bedrag wordt uitgedrukt door sipa van si (één) en pa, verkorting van appa (vier).

Blijkbaar is in art. 3 Comp. met „siapa" 't zelfde bedoeld en moet men niet lezen „2 siapa", maar: „2 Rds (si-pa)", daar in 't Comp. overal Rds staat, waar in 't Makasaarsch van realen wordt gesproken en $\frac{1}{4}$ tail = 2 realen is.

De hier opgenoemde boeten waarschijnlijk de gewoonlijk opgelegde als niets bizonders is bepaald; zooals verderop zal blijken konden echter ook hoogere en lagere boeten worden opgelegd. Mogelijk ook werden ze in de rapang ergens naar aanleiding van eenig bepaald misdrijf of kategorie daarvan vermeld.

§ 7. Men houde in het oog dat de volgorde, door Dr. Matthes aan deze §§ gegeven, hoe logisch ook, geheel willekeurig is en deze bepaling in het Comp. dan ook een andere plaats inneemt (art. 20). De bepaling zal wel in 't algemeen gelden voor boeten, daar des Inlanders vermogen meestal maar voor een klein deel uit kontanten, en zijn voornaamste rijkdom in kains, goudwerken, karbouwen en paarden bestaat.

Berooving van iemands leven. (§ 8 t/m § 19).

Als algemeene regel geldt, zooals wij reeds zagen: als iemand een ander doodt mag op hem het wedervergeldingsrecht worden toegepast: „ni-papoeli".

[1]) Men zie hierover de mededeelingen van den Heer Kooreman (Ind. Gids 1883).

Op dit jus talionis bestaan twee uitzonderingen:

1°. voor het geval dat een meerdere zijn mindere doodt [1]).

Doodt een vrij persoon een slaaf dan betaalt hij alleen schadevergoeding (en boete) (§ 8); ook als een karaëng of anakaraëng iemand dooden zijn zij slechts tot betaling gehouden (§ 12); is de door hen gedoode een slaaf, dan volstaan zij zelfs met betaling der helft van de som, die een ander zou verschuldigd zijn (§ 11). In geen dezer gevallen kan sprake zijn van wedervergelding, „want hij heeft slechts zijn mindere gedood", zooals § 11 zegt.

Wanneer daarentegen een man uit het volk een anakaraëng doodt, is de volle zwaarte der straf op hem toepasselijk, ja wordt de boete zelfs enorm verhoogd (§ 10), „omdat hij zijn meerdere heeft gedood".

2°. Zoodra de dader vlucht in het huis van den rechter d.i. van den karaëng of zelfstandigen glarang (zie de aant. op § 6) is de toepassing van het wedervergeldingsrecht verboden. [2]) In

[1]) De beteekenis van eenige veel voorkomende, verschil van stand aanduidende woorden is:

Karaëng, dat men het best zou weergeven door seigneur. 't Is met achtervoeging van den naam des gebieds de titel voor den vorst (zoo karaëng ri Gowa), voor den regent (die dan ook in vele opzichten feitelijk nog een vorst is), maar wordt ook gebezigd door den kleinen man, als hij andere aanzienlijke Inlanders of Europeesche ambtenaren, bv. den kontroleur, aanspreekt. Het woord heeft dus veel overeenkomst met „Kandjeng" op Java. [Zie Adatrechtbundel IX, blz. 248—249.]

ana-Karaëng, zoon, afstammeling van een Karaëng. Dit woord duidt in 't algemeen den hoogeren adel aan. [Zie Adatrechtbundel IX, blz. 332.] De anakaraëngs hebben op Celebes heel wat in de melk te brokkelen, zooals ook uit de volgende §§ kan blijken.

daëng, een adellijke titel van minderen rang, iets als ons „jonkheer" of „heer van". [Zie Adatrechtbundel IX, blz. 291.]

taoe samara, het gewone volk (orang ketjil). [Zie Adatrechtbundel IX, blz. 318.]

ata, slaaf [zie Adatrechtbundel IX, blz. 329]; hiervoor wordt ook wel gebezigd agang, dat overigens gezel, dienaar, volgeling, onderdaan beteekent, zoodat dit weleens verwarring geeft.

taoe manginrang (bet. iemand die schuld heeft), pandeling. [Zie Adatrechtbundel IX, blz. 290.]

taoe maradeka, vrije, als tegenstelling van de twee vorige woorden. [Zie Adatrechtbundel IX, blz. 277.]

[2]) De O.-I. Compagnie, zich blijkbaar niet goed kunnende vereenigen met deze afdoening van strafzaken als of het civiele zaken waren, teekent (zie Extr. G. Res.) bij art. 13, 14 en 18 Comp. (resp. §§ 8, 9 en 13) aan «dat deze poenaliteiten wel plaats zullen vinden en in vigeur blijven in zooverre de (binnen?) landen en onderdanen concerneert, bijaldien de perpetranten niet in handen der Residenten of posthouders komen te geraken doch wanneer dezelfde door hun gevat worden en voor de Justitie komen, zullen dergelijke moorden na onze wetten met den dood gestraft moeten worden". Van de zijde van het Bestuur te Makasar wordt daarop verzekerd dat dit «inzonderheid aan het Kasteel» (Makassar) ook zoo geschiedt.

Dat de Makasaren als aanzienlijken vermoord waren zich ook niet altijd met schadevergoeding tevreden stelden, behoeft geen betoog. Volgens een mij hier meegedeeld bericht is het nog niet zoolang geleden, dat een Inlander bij 't spel twist kreeg met een bloedverwant van Gowas koning en dezen neerlegde. Deze man werd door de hadat van Gowa veroordeeld om door de gezamenlijke leden van 's konings gezin te worden afgemaakt. Elk dier leden sneed hem daarop een stuk van 't lichaam, te beginnen bij de voeten, welke marteling de veroordeelde stilzwijgend moet hebben ondergaan. Als 't verhaal onwaar is, is het toch zeker niet onwaarschijnlijk.

dat geval wordt den dader een schadevergoeding en in sommige streken tevens een boete opgelegd [1]). Blijkens § 43 echter werd in de meeste Makasaarsche landen nog de zuiverburgerrechtelijke opvatting gehuldigd, dat de schade vergoed werd zonder meer (zie mijn aant. op § 43). Deze schadevergoeding wordt genoemd sapoe of tokkong. Het eerste woord wordt uitsluitend gebruikt van de vergoeding voor personen: het zoengeld, als men hen gedood heeft, en anders de vergoeding, hun wegens verwonding, valsche beschuldiging enz. verschuldigd (zie bv. het laatste gedeelte van § 19). Vandaar dat men ook onderscheidt de sapoe-matie (dood) en de sapoe-tallasa (levend). De sakoe, hoewel een schadevergoeding, is langzamerhand een vastgesteld bedrag geworden, in tegenstelling van de marktwaarde, die b.v. in § 54 als schadevergoeding wordt opgelegd.

Tokkong beteekent schadevergoeding, zoowel van personen als van zaken.

Naast de schadevergoeding wordt dikwijls een boete opgelegd. De algemeene namen voor straf en tevens voor boete zijn kasalang, ook wel sala en roroso.

Wordt echter de schadevergoeding met tokkong aangeduid, dan wordt de tevens opgelegde boete altijd tonra genoemd. Dit woord beteekent volgens het M. Wdb. blz. 444 „de beboeting, die volgt op — letterlijk voortgesleept wordt door — de vergoeding van de schade, aan personen of goederen toegebracht, en evenveel als deze bedragende". Hoe Dr. Matthes deze „letterlijke" beteekenis afleidt is mij onbekend, maar wel merkte ik op, dat „tonra" nooit op zich zelf voorkomt, maar altijd met „tokkong" vereenigd. De tonra bedraagt evenveel als de schadevergoeding, zooals in § 14 uitdrukkelijk wordt bepaald; elders wordt alleen gezegd „ni tokkong-tonra" en alleen het bedrag der tokkong opgegeven, waaruit dat van de tonra vanzelf volgt.

De schadevergoeding wordt den gelaedeerde of diens verwanten betaald, de boete zal wel bestemd zijn geweest voor de schatkist d.i., zooals § 72 in fine nog al leuk opmerkt, „dat de vorst er dan eigenaar van wordt". Ook de z.g.n. Residenten schijnen in de 18e eeuw zich nog al eens „geëmancipeerd" te hebben „zoodanige boeten te hunnen behoeven te appliceeren" (zie het Extr. G. Res. 2e alinea).

De boeten worden uitgedrukt in realen; 1 reaal = f 2 = $\frac{1}{8}$, = $\frac{1}{80}$ katie.

De bedreigde boeten moeten, vooral in de vorige eeuw, zeer zwaar zijn geweest. In § 9 b.v. worden f 60 à f 80 voor zoengeld en een gelijk bedrag als boete bedreigd. Zulke sommen kan een gewone Inlander zelfs nu onmogelijk bijeen brengen. Hoe zou een vonnis tegen hem dan zijn ten uitvoergelegd?

Wij kunnen dit eenigszins opmaken uit §§ 25, 26 en 10 (§ 25),

[1]) Dit vatte men niet te beperkt op. In § 50 b.v. [boven, blz. 165] wordt gesproken van „den rechter of hun hoofd" (anrong taoewa, gemeentehoofd), terwijl geen enkele reden bestaat om aan te nemen dat slechts in enkele gevallen ook de woning van een gewoon hoofd en anders slechts die van den rechter den dader voor wedervergelding zou behoeden.

§ 25 wijst op een vroeger bestaan hebbend solidariteitstelsel, uitgebreider dan het in deze Verzamelingen van wetten (zie bv. § 28) in enkele opzichten wordt gehuldigd.

Als iemand een door hem beloopen boete niet kon betalen, sprak men daarvoor zijn kamponggenooten aan in den persoon van hun hoofd. Kon deze de boete niet betalen, dan werd in geval van diefstal de dief slaaf van den bestolene; in geval van doodslag zal hij dit wel evenzoo zijn geworden van de familie des verslagenen, in 't algemeen van hen, die recht hebben op de tokkong.

Dat het solidariteitstelsel echter niet meer in al zijn gestrengheid bestond, mag men uit de bewoordingen van § 25 opmaken: het hoofd wordt niet gedwongen tot betaling; als hij niet kan betalen (men leze gerust: niet wil) stelt men zich met den misdadiger zelf te vreden.

(§ 26). In § 26 wordt zelfs niet meer gesproken van het betrokken kamponghoofd, maar alleen van de familieleden, die trouwens niet verplicht schijnen te zijn voor hem te betalen. Deze § gaat echter uit van de veronderstelling dat zij dit meestal doen zullen, dat dit natuurlijk is.

Ook § 28 huldigt solidaire verantwoordelijkheid voor 't daar bedoelde feit, een „communale verantwoordelijkheid" zooals de Heer Engelhard het noemt (Ind. Gids Mei '84 blz. 825). Hoe deze kundige schrijver echter t.a.p. uit de hier besproken bepalingen heeft kunnen opmaken, dat men „beproefd heeft een communale verantwoordelijkheid voor gestolen goederen in 't leven te roepen" weet ik niet. Dit zouden dan de Hollanders beproefd hebben; want volgens hem is de Mak. tekst maar een vertaling. Zoo iets echter wordt niet ingevoerd, maar heeft, uit de omstandigheden geboren, zeker al lang bestaan vóór Willem Delfhout's instruktie gemaakt werd. Het solidariteitstelsel (adat tanggoengan) vindt men bij alle onbeschaafde volken terug, even als de nauwe band tusschen de familieleden, zóó zelfs dat zij ook met hun lijf voor elkaars misdaden verantwoordelijk waren, waar men in § 10 nog een overblijfsel van vindt (zie ook 't eind van § 28). Immers als de daar bedoelde misdadiger niet een kati en een tail kan betalen (zegge f 176) en derhalve slaaf wordt, zal zijn waarde als slaaf deze som meestal niet gedekt hebben (volgens § 8 is de gewone waarde van een slaaf maar f 40).

De rest kan dan op zijn vrouw en kinderen verhaald worden volgens § 10, zoodat ook deze slaaf zullen moeten worden; anderen zin weet ik aan deze bepaling niet te geven (zie ook aant. op § 35 en 39 ten 3e).

Wij kunnen dus veilig aannemen, dat in den aanvang wanneer iemand veroordeeld werd zijn familie, soms zijn huisgenooten en meestal ook zijn kamponggenooten ook daarin begrepen waren en mede verantwoordelijk waren voor de richtige betaling der schadevergoeding, maar dit voor een deel in onbruik is geraakt.

Wat de exekutie van vonnissen tegen aanzienlijke misdoeners betreft, de voldoening der schadevergoeding, enz. zal wel afgehangen hebben van zijn verhouding tot den rechter, die hem dikwijls niet

zal hebben aangedurfd of hem te genegen zal zijn geweest om ernstig de hand te houden aan de nakoming.

§ 8. Betreffende het einde dezer § zie men de aant. op § 43.

§ 9. „Als de verwanten van den verslagene den dader te pakken krijgen"; de gekursiveerde [hier, gespatieerde] uitdrukking is misschien weinig officieel, maar drukt m.i. 't best uit wat bedoeld is. Het Makasaarsche „ni-rapi" wordt in art. 14 Comp. vertaald: „en op de daad wordt geattrappeerd". Wil men hier van betrappen op heeterdaad spreken, dan moet men dit in elk geval anders opvatten dan wij dit plegen te doen. Immers uit de tegenstelling, in § 9 zelf voorkomende, blijkt reeds dat men den dader mag dooden zoolang hij nog niet in de woning des rechters is gevlucht, werwaarts hij veelal wel dadelijk zal wegloopen en de anderen hem achtervolgen. Vlucht hij naar elders, dan blijft het recht van wedervergelding zelfs onbepaald voortduren, tenzij het zoengeld al betaald zij, zooals uit § 13 kan blijken.

Dit heeft dus al heel weinig van betrappen op heeterdaad, terwijl in deze § 13 toch ook van „ni-rapi" wordt gesproken. Als werkelijk op heeterdaad betrappen bedoeld wordt, vindt men achter ni-rapi ook meestal vermeld, de daad, waarop men betrapt wordt; zoo in § 11 „ni-rapi amoeno", in § 50 „ni-rapikang sikatinrowang".

Uit het met § 9 overeenkomende art. 14 Comp., leidt de schrijver over Saleyer Engelhard l.l. af, dat men getracht heeft „een rechtsgebouw op te richten waar in 't openbaar recht moest worden gedaan". In dat artikel wordt echter gesproken van een „rechtershuis", waarmee blijkens den Makasaarschen tekst eenvoudig wordt bedoeld het huis van den rechter, vorst, regent of wat hij zij. Van bepaalde gebouwen voor de openbare rechtspraak is hier dunkt mij geen kwestie.

§ 10. „of naar een ander land." Vreemd gebied duldt natuurlijk die uitoefening van het jus talionis niet binnen zijn grenzen, daar dit licht tot nieuwe vecht- en moordpartijen aanleiding zou geven, als de vluchteling b.v. gastvrijheid genoot bij een onderdaan van dat gebied.

§ 11. De tusschen haakjes geplaatste woorden, komen in den Mak. tekst niet voor, maar laschte ik in ter verduidelijking, daar de bedoeling ongetwijfeld is dat de helft van 20 of van 30 realen betaald wordt, immers slechts van wat anderen schuldig zijn (zie § 8). Uit den laatsten zin blijkt dat ook de anakaraëng de tonra moet betalen, waar deze in zwang is.

Ik vertaal hier „op heeterdaad" omdat er staat „ni rapi amoeno", letterlijk „getroffen worden doodende".

Wat hier voor den ana-karaëng bepaald wordt geldt ook voor den karaëng, hoewel niet genoemd.

§ 12. Als iemand een geldige reden had om iemand te dooden, als dus de verslagene „schuld had", zooals het hier genoemd wordt, waren en wedervergelding en schadevergoeding uitgesloten; 't is maar de vraag wat men geldige redenen noemt. Deze zullen natuurlijk

veel talrijker zijn geweest, dan die in ons begrip van zelfverdediging vallen, maar de zelfverdediging moet in een land zonder politie en met een weinig afschrikwekkende strafrechtspleging, de grenzen, door ons aan dit begrip gegeven, wel overschrijden. Zoodra wij den onmiddelijken aanval, het direkt gevaar hebben afgeweerd kunnen wij aan politie en justitie de taak overlaten om den dader te vatten en te straffen tot afschrikking van hem of anderen, die 't zelfde mochten willen beproeven. Maar hoe aanlokkelijk zouden diefstal en sluipmoord niet worden wanneer de daders wegloopende, zelfs na volvoering huns plans, geen lijfsgevaar maar alleen dat door de „wrekende hand der gerechtigheid" liepen; ongeveer evenzeer als voor honden die, in een slagerswinkel snoepende, enkel met een „koest" worden verjaagd, zonder schop of steen achterna te krijgen. Zij kunnen het zonder gevaar nog eens wagen.

Daarom mag een Makasaar volgens zijn adat ook een wegloopenden dief neerleggen, ook een vrouwenontvoerder en ook den schaker van zijn dochter, zuster enz. al zijn de feiten al voldongen, zoodat van afwending van het gevaar geen sprake meer is; — alles zoolang de rechter er nog niet in gemoeid is. — Overigens zal ook hier de rechter wel in elk geval beoordeeld moeten hebben, in hoever het gevaar (de „schuld" des daders) de daartegen aangewende zelfverdediging wettigde, al zal dit, vooral wanneer een karaëng of anakaraëng terechtstaat, wel eer aangenomen worden dan bij ons. Zoo heb ik hooren beweren dat een vorst op Celebes, wanneer een mindere voor hem verschijnt met onomwonden krisgevest, daarin reeds „schuld" genoeg ziet om den vermetele te doen neerstooten [1]).

In het met deze § overeenkomende art. 17 Comp. staat: „Indien een Koningje of Prinsje een slaaf vermoordt" enz.

Dit zal wellicht zijn verklaring vinden in de omstandigheid, dat alle onderdanen in zekeren zin als slaven van den vorst worden beschouwd. Hoewel dit niet letterlijk is op te vatten, is dit begrip toch zóózeer doorgedrongen, dat het kind, door den vorst buiten huwelijk bij een zijner onderdanen verwekt, niet heet „anaboeni", d.i. uit overspel geboren, hoewel de Mohammedaan alle gemeenschap met andere dan zijn echte vrouwen of zijn eigen slavinnen, die geheel wettig is, overspel noemt. Dit wordt verklaard: omdat het kind ook werkelijk door hem verwekt is bij zijn slavin, immers zijn onderdane (zie M. Wdb. i. v. boeni n°. 1).

§ 13. „naar een ander land." „Parasangang" kan evengoed als land beteekenen: plaats, kampong.

„de wrekers van den verslagene", zoo vertaalde ik toemasi rika, d.i. de beschaamden, de beleedigden. Evenals in 't laag-Maleisch

[1]) De Makasaren en Boegineezen zijn op het punt van wapens erg gevoelig. 't Is een voorschrift van beleefdheid het krisgevest te omwinden met de in ruime plooien om het middel geslagen sarong, bij kleeding volgens de adat ook nog gevolgd b.v. door regenten, die half-Hollandsch gekleed zijnde, met een nauwsluitende sarong om de lendenen en een lakensche broek, de kris gewoon in den gordel dragen.

„bikin maloe" is beschaamd maken in het Makasaarsch gelijk aan beleedigen.

Beschaamd gemaakt te worden is voor een Inlander, speciaal voor een Makasaar of Boeginees iets verschrikkelijks.

Hij woont in een kleine samenleving, waar allen elkaar kennen, gansch iets anders dan in de Europeesche groote steden, waar een schurk over straat kan loopen of een gevallen vrouw, zonder dat iemand dit van hen weet. Stelt u nu den Inlander voor met zijn warm bloed, in zijn kleine woonplaats, waar hij weet dat niets voor de inwoners geheim blijft en alles dadelijk bij ieder over de tong gaat [1]), waar hij — zooal niet hoort, dan toch aan houding en blik der kamponggenooten ziet (of zich verbeeldt te zien), dat men als hij voorbijkomt tot elkaar zegt: „kijk daar heb je A. die loopt hier nog kalm rond, maar zijn broer is verleden door B. bij de toptafel overhoop gestoken" — „zoo en wat heeft A. gedaan"? of: „daar gaat hij weer, zoek maar gerust, vriend, je zuster zal je toch niet vinden, die is er met C. van door", of „daar gaat A. die D. verleden heeft uitgescholden voor tai-lasso" [2]). „Zoo en wat deed A. toen; niets?" Stel u nog erger iets voor, dat hij den dooder zijns broeders, den schaker zijner dochter tegenkomt, met welk een blik moet hij dezen tegemoet gaan? zal niet diens blik hem spottend en tergend begroeten? wie weet welke spotternij over de ontvoerde zuster en haar voortreffelijkheid zijn oogen zullen vertolken. Dat wekt zijn verlegenheid. Hij weet niet hoe zich daarin te houden, zijn bloed stijgt hem naar het hoofd en hij grijpt naar zijn wapen: de gewone oplossing voor driftige, onontwikkelde naturen.

Ik wil hiermee niet zeggen dat schaamte de oorzaak, de oorsprong van het wedervergeldingsrecht is of van de zedelijke verplichting, die Inlanders nu nog gevoelen om hun bloedverwanten bij te springen, ja zelfs hun dood of hun eer te wreken trots alle gevaar; ik wil alleen maar dezen stimulans tot nakoming der verplichting en zijn overgroote beteekenis in het Inlandsch karakter doen uitkomen.

Karakteristiek voor den Makasaar of Boeginees is dan ook de wijze, waarop hij zijn wraak koelt.

De omstandigheid dat de huizen op palen staan en hun vloeren bestaan uit reepjes bamboe, ± 1 cM. van elkaar verwijderd over eenige dwarsbalken liggend, geeft hem gelegenheid 's avonds in de donkere kollong (ruimte onder 't huis) te sluipen, ongezien de plek te bespieden waar de gehate slaapt, naar het kloppen van het hart te luisteren en waar hij dit hoort zijn vijand te doorboren. Dit is het beruchte „sôloro"; de geheime wijze om zijn haat bot te vieren.

Is hij echter beleedigd, dan schaamt hij zich, dan kan geen geheime dood hem van die schaamte verlossen, dan trekt hij openlijk zijn wapen en doodt zijn vijand, waar hij hem ziet.

[1]) 'T is ongelooflijk zoo gauw een gerucht zich door Inlanders palen ver verspreidt.

[2]) Een indecent, maar zeer gebruikelijk Mak. scheldwoord als men iemand zwaar beleedigen wil.

Nu is echter zijn vijand gevlucht in de woning van zijn hoofd, van den rechter. In die woning van den machtige durft hij hem niet te vervolgen, dit zou zelfs ieder afkeuren, het na te laten is dus voor hem geen oorzaak van schaamte.

De rechter-vorst, wiens bescherming zijn vijand heeft ingeroepen, doet hem nu ontbieden, tracht hem tot een vergelijk te brengen en verbiedt hem in elk geval zijn vijand te dooden, daar deze nu onder zijn ('s-vorsten) bescherming staat. Bij dit verbod van den machtige moet hij zich al weer neerleggen; niemand zal hem dit tot schande rekenen. De wraak dus verboden zijnde, moet een andere oplossing door den vorst gevonden worden. Hiervoren zagen wij reeds waarin deze bestond.

Dit moet dunkt mij de natuurlijke loop van zaken zijn geweest. De beleedigde is nu voldaan: hij heeft nu een voldoening gekregen, die de vorst als herstel der laesie beschouwde, hij heeft de stem des bloeds tot zwijgen moeten brengen op bevel van den vorst. Dat is force majeure! Onbeschroomd kan hij iedereen weer onder de oogen zien. [1])

§ 14. Wat de strafbepaling betreft, is deze § naast § 9 overbodig. Het „om 't even" aan het einde klinkt wel wat revolutionair naast §§ 10, 11 en 12, trouwens de tweede helft dezer § komt mij voor in het geheel niet thuis te behooren in deze verzameling, waar levensberooving of bloedstorting door den rechter juist nooit bloedig gestraft worden, op een enkele uitzondering na (zie § 52). — Letterlijk staat er: „inrang (schuld) njawa (leven), ni-baijaraki (wordt betaald) njawa, inrang tjera (bloed), ni-baijaraki tjera, inrang oewang (geld), ni-baijaraki oewang. De woorden herinneren aan het Oud-Testamentsche oog om oog, tand om tand. — § 15. „alarmeert". In 't Mak. staat „poena niija taoe patoeroeng" d.i. als iemand doet afdalen n. m. uit de op palen staande huizen, als hij roept: „toeroengiija"!

Dit is de gebruikelijke kreet om de kampongbewoners te hulp te roepen. „Toeroengi" (nederdalen tot) beteekent dienovereenkomstig zoowel te hulp komen (n.l. hem door wien) als aanvallen, vervolgen (n.l hem tegen wien de hulp wordt ingeroepen).

Als er „amok!" (taoe djallo!) geroepen wordt snellen alle mannen gewapend naar buiten. Is de amokmaker kordaat en stelt hij zich moedig te weer, dan durft zelfs een groote menigte hem dikwijls niets te doen (zoo verwondde of doodde in 1885 één amokmaker bij Segerie meer dan 10 menschen, waaronder de Djaksa, en joeg den ouden regent met zijn gansche gevolg op de vlucht, zoodat niettegenstaande de honderden omstanders een patrouille moest worden gerequireerd om hem onschadelijk te maken). Meestal heeft de amok

[1]) Wat beschaamdmaken betreft kan ieder opmerken hoe een Inlander in tegenwoordigheid van anderen beknord dadelijk bingoeng wordt of brutaal, terwijl hij een standje onder vier oogen gedwee en kalm ondergaat. Aanzienlijke Inlanders zullen om een openlijke berisping zeker een tijdelijke, allicht een eeuwige wrok tegen iemand opvatten.

echter plaats tengevolge eener opwelling van drift of moordlust, heeft de dader niets bij zich dan een kris, kapmes of ander kort wapen, en gaat hij na zijn eerste woede gekoeld te hebben op de vlucht, onderweg nog eenige op niets verdachten verwondende.

In dit geval snelt de geheele bevolking hem na, fel begeerig den nu vluchtende met pieken enz. te steken tot hij zich niet meer roert.

Eer echter de bevolking te hulp schiet is de amokmaker dikwijls al een eind ver gevlucht en zonder altijd veel navraag te doen naar 't gebeurde, de persoon des daders enz. wordt de vervolging dan aangevangen.

Zoo vonden te Balangnipa de vervolgers van een amokmaker, die dezen uit het oog hadden verloren, in de richting zijner vlucht iemand in een boom zitten, dat is te zeggen: ze zagen een zitvlak, waarin zij — dadelijk overtuigd dat de amokmaker zich daar schuil hield — onmiddelijk eenige pieken staken om hem tot benedenkomen te noodzaken. Te laat bleek nu dat de ongelukkige daar kalm palmwijn had zitten aftappen.

Door „amok" te roepen kan iemand een ander, als die bv. juist hard loopt, in groot gevaar brengen en dit zou een middel tot wraakneming kunnen worden, daar de opgeschrikte bevolking dan is als het Europeesch grauw, dat zonder eenig onderzoek soms op een bloot vermoeden parate exekutie houdt.

Hiertegen nu waakt § 15. (Vergelijk hierbij § 49 en mijn aanteekening daarop.)

§ 16. De redaktie van deze paragraaf is niet zeer zuiver. Als het vaststaat dat een dief doorstoken is door *x*, zooals men uit de woorden zou opmaken, kan men natuurlijk *ij* niet voor den dooder houden.

Ieder echter, die op den weg iemand aanvalt en doodt om hem te berooven, zal wel, als eerst na den doodslag getuigen komen en zien dat hij het lijk berooft, bewerен, dat niet hij de moordenaar is, dat de man blijkbaar betrapt is op stelen en door den bestolene achtervolgd en gedood werd, dat hij hem reeds als lijk aantrof. De bedoeling nu van § 16 is deze uitvlucht onaannemelijk te verklaren.

§ 17. Hoewel de hier gehuldigde bewijsleer wel wat zwak is, is zij toch zeer verklaarbaar.

Wanneer iemand stervende is en alle illusies van zijn leven vaarwel moet zeggen, alle motieven, die hem vroeger met het oog op de toekomst leidden, hun belang verliezen, zal hij zelden reden hebben om iemand valsch te betichten; als uitgeputheid en pijn het spreken belemmeren zal de lust tot het ontwerpen van intriges hem wel vergaan.

Niet altijd echter zijn de daartoe bevoegde personen bij de hand om hem eerst te beëedigen en daarna te verhooren en daarvan proces-verbaal op te maken; vooral niet in Indië.

§ 18. Uit deze bepaling moet men opmaken dat het wel eens

voorkwam, dat partijen hun zaak ook voor den rechter met wapenen wilden beslissen. Op zichzelf moet dit verwondering baren, in aanmerking genomen de vrees van den Inlander voor zijn meerdere en het ontzag, dat de aristokratie er op Celebes bij den kleinen man in weet te houden.

De vraag is daarom bij mij opgekomen of hier soms moet gedacht worden aan een verouderde adat, door den rechter reeds afgeschaft, maar nog in de neiging des volks liggende, een gebruik dat ook in Europa in de middeleeuwen heeft bestaan: dat men elkaar n.l. ten overstaan van den rechter uitdaagde tot een tweegevecht, ten einde daardoor — dus bij wijze van godsgericht — de zaak uit te maken.

§ 19. Als aan beide zijden dooden vallen is het waarschijnlijk een gelijke strijd geweest, veelal aan beide zijden gewild, ja gezocht. De partijen zijn dus quitte. Beide zullen zich ook wel op zelfverdediging beroepen en 't is dan moeilijk uit te maken wie begonnen is.

Dat de „overheid" (= rechter) hier een boete oplegt, zonder dat zelfs schadevergoeding verschuldigd is, is een stap voorwaarts op strafrechterlijk gebied, misschien hieraan toe te schrijven, dat de publieke orde in dit geval direct en opvallend bedreigd wordt.

Vallen slechts aan één zijde dooden, dan schijnt de tegenpartij ongewapend te zijn geweest of althans zóóveel zwakker, dat men niet kan aannemen dat zij uit zich zelf den strijd aanving. De daders kunnen zich dus niet op zelfverdediging beroepen en zijn volgens den gewonen regel schadevergoeding verschuldigd.

Betreffende levensberooving zie men verder § 32 al. 2.

§ 20. Zie de aant. op § 6.

De mishandeling van een slaaf wordt hier vrij streng gestraft: 1 — 2 realen, omdat hij op dat oogenblik met een opdracht (van den vorst, blijkens de 1e alinea) belast is. Overigens zal men het met een enkelen slag voor een slaaf wel niet zoo nauw genomen hebben. (Zie § 84, 2e alinea.)

§ 21. De 2e alinea van § 21 is blijkbaar de bepaling waaraan art. 5 Comp. ontleend is; de inhoud verschilt echter.

't Is mogelijk dat ik verkeerd vertaald heb, daarom volge ter rechtvaardiging hier de Makasaarsche tekst voor zooveel noodig: „poena niya taoe sipalibowi (als menschen elkaar uitschelden), na niya (en er is) taoe si taoe (een mensch) aminawang (volgen) apalibo (schelden) salaï (is hij schuldig, strafbaar)" van „volgen tot aan zijn huis" is dus geen sprake. Als men „aminawang apalibo" in een andere Polijnesische taal, het Maleisch, letterlijk overbrengt, luidt het: „toeroet maki maki", dat gebruikt wordt voor meedoen aan schelden, evenals toeroet mentjoeri, toeroet main, toeroet pesta voor meedoen aan een diefstal, aan het spel en aan een feest [1]).

Nu zou het mogelijk zijn dat het Makasaarsch een verkeerde

[1]) Aminawang = volgen, zich aansluiten bij.

vertaling was van het Hollandsch, maar ik vind den Mak. tekst hier rationeeler dan den Hollandschen.

Wat komt het er op aan of de een de ander volgt tot zijn huis? Waarschijnlijker komt het mij voor dat de vertolker er hier maar wat van gemaakt heeft, ook met het oog op hetgeen ik in den aanvang aanvoerde, waarvoor hier dan een nieuw bewijs is.

Ik gebruik hier in het vervolg „boete" en „beboet worden", hoewel het niet altijd zeker is of van boete dan wel van schadevergoeding sprake is. Waar beide te zamen worden opgelegd, kan natuurlijk geen twijfel ontstaan. In deze § echter zoo ook in andere wordt alleen van den dader gezegd salaï d.i. hij is schuldig, waarachter dan soms een bedrag vermeld wordt. Salaï en 't vermelde bedrag kunnen echter even goed slaan op verplichting tot schadevergoeding als op boete. (Zie ook het einde der aant. op § 38.) Dat ook bij verwonding schadevergoeding moest worden betaald, spreekt wel van zelf in 't hier gevolgde systeem; dan was men de sapoe-tallasa (zie de algem. aant. op § 8 t/m 19) verschuldigd. Volgens § 7 Boeg. Verz. bedraagt deze, daar sapoe toewo (= tallasa) genoemd, de helft der sapoemate. Is in de bepalingen alleen de vermelding der boete bedoeld, dan kan men veilig aannemen dat toch ook een schadevergoeding moest worden betaald, althans in gevallen van doodslag, verwonding, overspel, diefstal en andere materieele benadeeling.

§ 23. Deze bepaling vond ik in het Comp. niet terug en is dus door Dr. Matthes aan de Kapang ontleend en hier ingelascht. Zij kenschetst Zuid-Celebes waar in tegenstelling met Java, de Inlander zich dikwijls bedrinkt. Niet alleen regenten zag ik wel eens in zeer beschonken toestand (een b.v. had een halve flesch cognac op en dronk nog een bittertje ad fundum, wat trouwens velen zonder blikken of blozen doen), maar ook onder 't gewone volk (vooral zeevarenden) kunnen velen jenever drinken als water. De gewone volksdrank is echter „ballo", een palmwijn, die men elders saguweer noemt.

De tweede alinea moet natuurlijk met restrikties van §§ 9 en 14 worden toegepast.

Tot hiertoe heeft de verzameling geloopen over laesie van den persoon zelf; hier volgen delikten tegen zijn goederen.

Diefstal (§ 24 t/m § 41).

„Dieverij" — zoo wordt van Makasar geantwoord op een aanmerking van Batavia [1]) — „dieverij is onder den Inlander een zeer gemeene (d.i. veel voorkomend) crimen" .... „ja het canailje alhier schijnen geborene dieven te zijn".

Veel kwaad ziet inderdaad de Inlander er niet in, tenzij hij zelf de bestolene is. Soms is 't voornamelijk een bravoure en volgens den schrijver Kooreman (over den feitelijken toestand op Z. Celebes, Ind.

[1]) Zie Extr. G. Res. ad art. 9 in margine.

Gids 1883) is op sommige plaatsen een jongeling niet gewild bij de jeugdige schoonen vóór hij heeft getoond te durven stelen evenals een Dajak niet durft aankomen om de hand van een meisje, zoolang hij niet minstens één menschenhoofd heeft gesneld om zijn uitverkorene ten geschenke aan te bieden. Een Makasaar, die wegens diefstal terecht staat, is dan ook veelal niet slechter dan de meesten; iedereen steelt wel eens wat, maar een enkele loopt er toevallig eens in.

Dit neemt natuurlijk niet weg dat zoo iets in een geregelden staat niet mag worden geduld en men door straffen moet trachten deze menschen tot betere inzichten te brengen.

De bestolene is het trouwens op Celebes voor zijn speciaal geval volstrekt niet eens met den dief omtrent de onschuldigheid dier daad en maakt zelfs zeer korte wetten met hem. Zoodra hij merkt dat iemand hem besteelt of bestelen wil, maakt hij alarm, schiet of steekt naar den dief en vervolgt hem zelfs als hij reeds vlucht om hem zoo mogelijk te dooden. Deze oude adat door den Europeeschen overheerscher afgeschaft, wordt nog gevolgd waar onze invloed zich minder krachtig doet gelden (zie Kooreman t. a. p.).

Wegens diefstal wordt door den rechter evenals wegens moord schadevergoeding (tokkong) opgelegd en bovendien overal waar deze in zwang was tonra: een gelijk bedrag als boete. Deze tonra wordt evenwel niet altijd uitdrukkelijk vermeld als in §§ 33 en 34. Uit het Extr. G. Res. ad art. 11 en in margine blijkt echter, dat de dubbele waarde van het gestolene werd opgelegd, behalve in „gemengde zaken". (Zie aant. op § 43 en § 60.)

Het dooden van den dief is geen straf voor dezen, maar een uitoefening van het recht tot zelfverdediging.

„De eigenlijke straf is slechts vergoeding van de dubbele waarde" zooals aangeteekend wordt bij Ext. G. Res. ad art. 9, in margine. Als in alles is het ook hier eenvoudig een kwestie tusschen benadeelde en benadeelaar, met de schade tot grondslag. In zulk een systeem kan natuurlijk geen onderscheid gemaakt worden tusschen de min of meer verzwarende omstandigheden, waaronder een diefstal gepleegd wordt (zie § 27), maar is de hoegrootheid der schade eenige maatstaf. Ging een diefstal gepaard met geweldenarijen, dan werden deze op zich zelf beschouwd en „na de enormiteit van het kwade apart gestraft" (Extr. G. Res. ad art. 9, in margine).

Heb ik reeds gewezen op het solidariteitstelsel voor familieleden en kamponggenooten, de noodzakelijkheid roept in een land zonder politie nog allerlei andere utiliteitsbepalingen in het leven speciaal voor diefstal, zoo de verantwoordelijkheid der huisgenooten, van hen die den dief gastvrijheid verleenen of in wier huis het gestolene geborgen wordt, zonder dat daarbij behoeft te worden bewezen, dat tusschen hen en den dief verstandhouding bestond, enz.

Eindelijk zij opgemerkt dat eenige dezer bepalingen den diefstal niet zoozeer uit een strafrechterlijk oogpunt beschouwen, maar de geschillen regelen tusschen iemand die zijn gestolen goed herkent en

den bezitter dier goederen, die onschuldig is of wiens schuld aan den diefstal althans niet blijkt.

§ 24. Eigenlijk is de meester dus aansprakelijk voor de gedragingen van zijn slaaf, maar kan hij zich daarvan afmaken door den schuldige slaaf te cedeeren. (Vergl. hierbij de aant. op § 92).

§ 25. Het verhalen van geleden schade op vrouw en kinderen van dengene, die ze berokkende, ja zelfs op zijn kamponggenooten, ligt — zooals ik reeds vroeger opmerkte — zóó in den aard van de zaak bij volken met weinig ontwikkelde rechtsbegrippen, beschouwen zij als zóó iets rechtvaardigs, dat zelfs Jehovah, het ideaal van rechtvaardigheid in het Oude Testament spreekt: „want ik de Heer uw God ben een naijverig God, die de misdaad der vaderen bezoekt aan de kinderen" enz. (Exodus 20 v. 5).

Het komt mij voor dat dan ook in § 25 oorspronkelijk hetzelfde beginsel werd gehuldigd, evenals b.v. in § 10.

Immers in het Extr. G. Res. wordt bij het hiermee overeenstemmende art. 9 Comp. aangeteekend: „dat de hoedanigheid in het 9e art. gevonden wordende, door de volgende alteratie en ampliatie zal worden gemitigeerd, dat nl. geen vrouw noch kinderen van een persoon, die zich aan diefstal heeft vergrepen, voor slaven zullen worden verklaard". Daaruit mag men opmaken dat dit volgens de oorspronkelijke lezing wel kon, dat ook in het Makasaarsch zal hebben gestaan: „de schadevergoeding (en boete) voor diefstal kunnen op de vrouwen en kinderen des daders verhaald worden", maar zoowel in art. 9 Comp. als in deze § 25 ingevolge het evenaangehaalde bevel van hoogerhand de negatie is ingevoegd.

Ware het niet de adat dat de schadevergoeding wel op hen verhaald werd, dan zou dit uitdrukkelijke verbod ook geen reden van bestaan hebben.

§ 26. § 25 en § 26 vindt men reeds passim besproken in de algem. aanteekeningen op § 9 t/m § 19.

§ 28. Hier wordt gesproken van „patana parasangang[1])" d.i. de eigenaar, heer van het dorp, de „negorij", waarmee wel bedoeld zal zijn het hoofd. In art. 12 Comp. wordt echter van den eigenaar van den karbouw gesproken („en zulks door den eigenaar kunnende bewezen worden"); hiervan is in deze § niets terug te vinden. Deze bepaling wijst op de algemeene gewoonte om het hoofd in alles te kennen, hem als 't ware tot getuige te nemen voor 't geval men in moeilijkheden geraakt (zie b.v. het einde van § 31).

„Omdat zij geen getuige — d.i. hun hoofd niet tot getuige — genomen hebben".

Den kampongbewoners wordt hier dus de kollektieve verplichting opgelegd te zorgen dat in hun woonplaats geen karbouwen van onbekende herkomst worden geslacht. Een uitzondering wordt gemaakt voor 't geval het hoofd er in gekend is. Deze kan dan 1° inlichtingen geven, wie den karbouw geslacht heeft, althans daartoe

[1]) Zie Adatrechtbundel IX, blz. 258. — Noot van de commissie.

vergunning vroeg en zal 2° meestal den aanvrager wel tevens gevraagd hebben van waar de karbouw komt, van wien hij gekocht is enz. zoodat men gegevens tot ontdekking van den dief in handen krijgt.

§ 29. Deze bepaling omvat ook hen, die blijken den door hen geslachten karbouw gekocht te hebben en voorgeven niet geweten te hebben, dat deze gestolen was; daarop slaat „rechtmatig verkregen". Wel kàn hun voorgeven natuurlijk de waarheid zijn, maar door 's nachts — dus in 't geheim — het dier te slachten laden zij zelf den schijn op zich van medeplichtigheid. „medeplichtigen." In 't Mak. staat: „djoeloegaoe" d.i. gemeenschappelijk — voor gemeene rekening handelen.

§ 30. Evenals voor het opvatten van een gevluchten slaaf (§ 45), voor het terugbrengen van een weggedreven vaartuig (§ 81), voor 't redden van een drenkeling — mensch (§ 94) zoowel als dier (§ 95) — en voor 't genezen van een zwaarzieke (§ 96), wordt hier voor het verleenen van bijstand bij diefstal een vast loon bepaald waarop de helpers dus recht hebben onafhankelijk van de vrijgevigheid des geholpenen.

§ 31. Als men deze paragraaf, welker redaktie niet zeer duidelijk is, in verband met § 32 en § 34 beschouwt, komt men tot de volgende parafrase:

Koopt geen gestolen goed;

Wanneer gij dengeen, van wien gij iets koopen wilt, niet kent, gaat dan eerst naar den rechter en neemt hem tot getuige van den koop;

Want koopt gij goed, dat gij weet dat gestolen is, of verzuimt gij den rechter tot getuige te nemen, ofschoon gij den verkooper niet kent, dan mag de eigenaar, het goed bij u terugvindende, dit terugnemen en moet gij maar zien van den verkooper het door u betaalde terug te krijgen, terwijl gij verplicht zijt (als het door u gekochte nl. niet meer teruggegeven kan worden b.v. rijst die sinds is opgegeten) de waarde van het door u gekochte den eigenaar te vergoeden (tokkong), daar gij als de dief daarvan wordt beschouwd.

Wat gebeurt in geval men niet heeft geweten, dat iets gestolen was en den verkooper kende en aanwijst of wel een hoofd tot getuige van den koop heeft genomen.

Alle vermoeden van schuld wordt dan van den kooper afgewend, dus moet de Makasaar, die in deze § wel een tegenstelling zal hebben bedoeld, het ook billijk vinden, dat in dit geval de eerlijke kooper niet door diefstal van een ander lijde.

Als deze Verzameling een systematisch geheel was, zou men uit § 32 wellicht het antwoord op bovenstaande vraag niet mogen afleiden, daar § 32 dan als een speciale bepaling naast —, een uitzondering op § 31 kon worden beschouwd. Neemt men echter mijn in den aanvang verdedigd gevoelen aan, dan zijn § 31 en § 32 twee op zich zelfstaande beslissingen, beide over hetzelfde onderwerp; in 't laatste geval echter werd een slaaf teruggevorderd, in 't eerste

goed [1]). In § 31 wordt alleen gesproken van 't geval dat men niet dengeen, van wien men iets kocht, kan aanwijzen, terwijl in § 32 't geval juist was dat men den verkooper wel kan aanwijzen, waarachter eerst het tegengestelde geval wordt vermeld. Er bestaat geen reden, waarom te dezen opzichte voor slaven van den algemeenen regel zou worden afgeweken.

De beantwoording onzer vraag luidt dus: dan behoeft de houder van het gestolen goed geen tonra te hebben en moet de eigenaar, zijn goed terugnemende, den houder vooraf teruggeven wat hij er voor betaalde, mits deze hem aanwijst van wien hij het kocht; en op dezen verhale de eigenaar dan zijn schade.

Dat hier de schuldige ook tonra moest betalen, waar deze in zwang is, spreekt van zelf „want hij wordt de dief er van genoemd" maar is in § 34 (dat grootendeels een herhaling is van § 31) wèl, in § 31 niet uitdrukkelijk vermeld.

§ 32. Deze bepaling wil schijnt het de „gemengde zaken" (tusschen Boniren en Makasaren) uitsluiten. Zie verder ad § 31, 43, 63. Eerst staat kennisgeving aan den rechter voorgeschreven, onmiddelijk daarop is sprake van „aan den rechter of aan zijn hoofd" (auronggoeroe, kamponghoofd). Men ziet hieruit weer, dat men het met de redaktie zoo nauw niet moet nemen, en kan gerust aannemen, dat overal waar in deze bepalingen gesproken wordt van kennisgeven aan den rechter, of dezen tot getuigen nemen, ook kon worden volstaan met het hoofd.

In het Comp. (art. 33) wordt geen melding gemaakt van een aandeel, dat den rechter zou toekomen van elke vondst.

De strekking van deze utiliteitsbepaling is: 1e het terugvinden van verloren goed te vergemakkelijken; 2e een bewijs te scheppen, waar dit anders meestal niet te leveren is.

Als de dief niet betrapt is, zal hij — later in 't bezit van het gestolene — gevonden, altijd wel voorgeven: ik heb 't van een onbekende gekocht, of: ik heb 't op den weg gevonden; misschien heeft de dief 't daar verloren. Dit voorwendsel wordt den verdediger ontnomen door de hier beschreven adat, die als 't ware een grens trekt tusschen eerlijke vinders en dieven. Voor de eersten is 't een kleine moeite even aangifte te doen bij het hoofd, terwijl de dieven dit nooit zullen doen, daar hun aangifte spoedig den eigenaar ter oore zou komen, deze het vermiste opeischen en de dieven dus weinig pleizier van hun diefstal hebben zouden.

§ 38. Deze door Dr. Matthes uit de Rapang overgenomen bepaling was mij niet overal even duidelijk, vooral niet bij „in de tweede plaats" enz.

Er wordt onderscheid gemaakt tusschen:

vischvijvers, pangempang of empangempang (empang = dam), kunstmatig gevormde waterbassins, waarin het water (meestal zeewater) door sluisjes in- en uitgelaten kan worden; bij deze, wier schepping

1) In het Compendium staan de overeenkomende artikelen dan ook door twee andere gescheiden.

den meesten arbeid kostte, wordt de eigendom het strengst tegen inbreuken behoed;

kralen, balang, bestaande uit stilstaand water, niet door dammen gevormd, al komt er wel eens een dam in voor;

vischkuilen (roengga) en poelen op het land (talaka tana), onbeduidende zaken; en

afdammingen van bergstroomen (kaloro ni pangempang), waarin dus wel stroomend water en een dam zijn, maar die toch niet uit dammen bestaan en ook het water niet kunnen in- en uitlaten naar verkiezing, en daarom gelijk worden gesteld met kralen en niet met pangempangs — „kan hij ten behoeve van (of door) den eigenaar beboet worden"; deze woorden bewijzen alweer, dat waar van boete gesproken wordt, dikwijls een schadevergoeding voor den eigenaar bedoeld is.

§ 39. Ook deze bepaling is uit de Rapang overgenomen.

De eerste twee hier gestelde regels zijn duidelijk. Sommige vruchten behooren vóór ze door overrijpheid afvallen, geplukt te worden. Liggen ze op den grond, dan mag de voorbijganger vermoeden, dat op deze geen prijs wordt gesteld. Andere vruchten moet men juist nooit plukken, maar wachten tot ze afvallen; daar niet altijd iemand bij den boom kan staan afwachten of er soms een afvalt, vereischt het recht van den eigenaar hier krachtiger bescherming, strenger bepaling. Het in de derde plaats bepaalde is een ware uitkomst in een land, waar men soms mijlen ver reist door een zeer schaarsch bevolkte streek, waar bijna geen gelegenheid bestaat zich een versnapering te koopen.

Het voorrecht den vermoeiden of smachtenden voorbijganger gegeven, verliest hij dan ook zoodra hij er misbruik van maakt. De anders vrij onschuldige daad krijgt, wanneer men de vruchten heimelijk wegneemt of zich meer toeëigent dan noodig is voor dadelijk gebruik, 't karakter van diefstal en wordt ook als zoodanig gestraft, ja de straf is zelfs op vrouw, kinderen en huisgenooten verhaalbaar. Waar dit bij zulk een licht vergrijp bepaald wordt, mag men wel aannemen, dat het vroeger algemeen gold. —

„Kalli" en „emba" beteekenen beide: omheining. Als ik het goed begrijp, wordt hier met het eerste woord bedoeld een omheining van den boom op zich zelf, met 't tweede de algemeene omheining van den tuin, waarbinnen ook de bewuste boom staat.

§ 40. Leenen is een fatsoenlijke of vergemakkelijkte manier van stelen voor vele Makasaren en Boegineezen, daar zij vooruit het plan hebben om het geleende niet terug te geven. Een mindere zal zijn meerdere niet licht iets ter leen durven weigeren, is hij echter zoo brutaal dan wordt het „te leen genomen". „Ook tusschen gelijken zal dit wel eens gebeuren als de vrager wat onbeschaamd is uitgevallen.

§ 41. Ook de Makasaar zegt: „mijn huis is een kasteel" en acht het een groote beleediging, als daar iemand tegen zijn wil binnengaat. Men zal een vijand dan ook niet licht vervolgen binnen eens anders

woning, als deze daarin vlucht, zelfs al is men met overmacht maar liever onder het toeroepen van uitdagende woorden afwachten tot hij weer naar buiten komt.

Aan 't einde der 1e alinea leze men: al blijkt het door hem gereklameerde ook werkelijk zijn eigendom te zijn.

§ 42. Mijn vertaling wijkt hier aanmerkelijk af van art. 60 Comp. dat toch korrespondeert met deze § 42.

De moeilijkheid ligt hier in het Makasaarsche taaleigen, waarin in den derden persoon wordt gesproken dikwijls zonder dat men kan aanwijzen wie daarmee is bedoeld, zoodat men het uit den zin moet opmaken, wat niet altijd even gemakkelijk is. Er staat in dit geval letterlijk: „en een geheel jaar verloopt en pas zoeken (zoekt hij) zijn kalaboesoenna". Volgens gewone stijlregels zou men dit zoeken moeten toeschrijven aan een vroeger genoemd subjekt, hier dus aan den verdachte; maar men mag het bij den Makasaar met stijl niet zoo nauw nemen en er bestaan twee bezwaren tegen 't aannemen van „de verdachte" tot subjekt:

1e „aboija kalaboesoena" beteekent gewoonlijk zijn recht — niet zijn rechtvaardiging zoeken en deze beteekenis kan alleen op den gelaedeerde slaan;

2e is het — of men van een privaatrechtelijk dan wel van een strafrechtelijk standpunt redeneere — nooit aan te nemen dat degeen, tegen wien geageerd wordt, moet aanvangen. Zoolang er geen klacht is heeft hij geen aanleiding om zich daarop te rechtvaardigen, zoodra die er is zal de Makasaarsche rechter hem wel bij verstek veroordeeld hebben als hij gevlucht was. Immers wordt o.a. bepaald, dat iemand die een ana-karaëng doodt, hoewel op hem het wedervergeldingsrecht niet mag worden toegepast als hij naar een ander land vlucht, in dit geval beboet wordt met 1 taïl, kati (§ 10). Dit moet wel een veroordeeling bij verstek zijn.

Er bestaat nog een verklaring voor het weglaten van 't subjekt vóór „baija kalaboeson": de Makasaar heeft geen algemeen woord als gelaedeerde en zou dus als onderwerp moeten schrijven: de bloedverwanten van den gedoode of wel de eigenaar van het gestolene, een omslag die onnoodig is als men het gezegde maar in den gewonen zin opvat.

§ 43. Opmerkelijk is het dat Bontain en Maros juist de oude vestigingen zijn, waar „Nederlandsche Residenten" zetelden, die trouwens niet veel meer waren dan posthouders op zeer karige bezoldigingen.

Bontowala is een gedeelte van Makasar, dat op eenigen afstand ligt van de toenmalige vestiging 't fort Rotterdam (Oedjoempandang). Makasar ligt, zooals men weet, vlak bij Gowa's grenzen.

In slechts drie plaatsen met omstreken was dus de tonra van toepassing, overigens lag deze niet in de Makasaarsche adat en werd in de Boegineesche landen nergens toegepast, zoodat dan ook in de Boeg. Verz. v. Inl. wetten nergens de tonra vermeld wordt behalve juist in de hiermêe overeenkomende § 81 B.

Dit is ook de reden dat men tegenover de Bonieren die tonra niet kon of durfde toepassen en in deze „gemengde zaken" alleen de schadevergoeding (tokkong) oplegde.

§ 44. Ook ontzag men de Bonieren wat (zie de aant. op § 63) „onderhoorigen" zoo vertaal ik djannangan, afgeleid van djannang (over iets staan, — gesteld zijn, ook voorkomende als titel voor hoofden), en beteekenende iemand, over wien men gesteld is, onderhoorige, onderdaan [1]).

Voorzoover ik heb kunnen nagaan, kunnen hier niet bedoeld zijn slaven, zoodat „taoe maraeng" letterlijk „een ander mensch" hier moet bedoelen een ander hoofd, zooals het ook in art. 73 Comp. vertaald wordt; 't is dus geen bepaling betreffende wegloopen van slaven, zooals de rangschikking in Mak. Verz. zou doen vermoeden.

Is mijn vertaling juist dan gunt deze § een merkwaardigen blik in den vroegeren rechtstoestand van den Inlander, wellicht een nadere studie waardig.

Ik verwijs hier slechts naar de meergemelde verhandeling van den kontroleur Engelhard, waarin er op gewezen wordt, dat de Inlanders uit de rijkjes van Z. Celebes ook al vestigen zij zich elders in een nauw verband blijven staan tot hun geboorteland.

Vroeger schijnt het staatsverband nog sterker te zijn geweest, zoodat een uitgeweken onderdaan zelfs teruggevorderd kon worden, 't geen zijn verklaring zal vinden in de schaarschte der bevolking, waardoor men niet gaarne ook maar één man miste. Of zou hier een soort grond hoorigheid achter schuilen?

§ 45. „strand-vischstaken" (rompong biringa [2])). Art. 47 Comp. heeft dit woord tot een plaatsnaam verschrompeld, terwijl men eenvoudig zekeren afstand van het strand of in zee heeft willen aanduiden evenals in § 81. 'T is wel mogelijk dat er een plaats bestaat, die Rompongbiringa heet, maar hier is die niet bedoeld, blijkens de woorden: „of op zee verder dan de r. b."

§ 47. Zie § 31, § 33 en § 35 en de aant.

§ 48. Hier ziet men een afwijking van het zuiver civiel rechtelijke karakter van 't Inlandsche strafrecht (s. v. v.).

Men mag aannemen dat brandstichters evenals dieven, moordenaars en amokmakers (zie de aant. bij § 49) mochten worden gedood. Door iemand van brandstichting te beschuldigen stelt men hem dus aan levensgevaar bloot, maar feitelijk geleden schade bestaat niet. Het gevaar kan men in elk geval niet gelijkstellen met de verwezenlijking daarvan.

Toch wordt hier de valsche beschuldiger met een sapoe mate gestraft, wat men dus eigenlijk niet meer schadevergoeding mag noemen. Ook is 't opmerkelijk dat de beschuldiger zijn eigen sapoe mate moet betalen. Wellicht is de redeneering: „gij hebt mijn leven

[1]) Zie Adatrechtbundel IX, blz. 298. — Noot van de commissie.
[2]) Zie Adatrechtbundel IX, blz. 302. — Noot van de commissie.

aangerand, ik had volgens onze begrippen van zelfverdediging dus recht u te dooden, een leven wordt officieel geschat op....; door uw leven te sparen zijt gij mij daarom dat bedrag schuldig". Een dergelijke redeneering schijnt de grondslag te zijn van §§ 50, 51 en 53.

§ 49. Moet voor een gewaanden amokmaker die afgemaakt wordt, zoengeld betaald worden (§ 15), hier blijkt dat het dooden van een werkelijken amokmaker volkomen geoorloofd is.

De Makasaarsche adat blijkt zich weinig met de leer der toerekeningsvatbaarheid te hebben opgehouden. Al behoeft men niet aan te nemen dat de Mak. rechter nooit, door zijn gezond verstand geleid, inzag dat de gestelde regel voor zeker geval niet doorging, uit deze verzameling van bepalingen blijkt toch: dat iemand nuchter moest boeten wat hij in dronkenschap misdeed (§ 23) en dat een amokmaker (veelal tijdelijk beroofd van 't vrij gebruik zijns verstands) en een brandstichtende krankzinnige eenvoudig werden afgemaakt.

§ 50. "het zoengeld voor de overspelige vrouw en haar medeplichtige"; immers beiden had de bedrogene kunnen dooden. — Waarschijnlijk moest elk zijn eigen zoengeld betalen, wat hier niet uitdrukkelijk bepaald is.

§ 51. Het hier gestelde geval is hetzelfde als dat van § 53; rationeeler is de laatste echter, door aan beide schuldigen een schadevergoeding op te leggen.

Hier is wel gebruikt beboet worden ("ni-pasalangi"), maar dat toch sprake is van een bedrag den beleedigden echtgenoot uit te keeren, dus van een schadevergoeding, blijkt door vergelijking met § 53, waar dit uitdrukkelijk bepaald wordt.

§ 52. Hier wordt bedoeld het geval dat een vrouw haar man niet alleen ontrouw is, maar dezen bovendien, daar hij een beletsel vormt voor de botviering harer hartstocht, uit den weg wil ruimen, dat er dus verband bestaat tusschen overspel en lastgeving tot moord. Als zij zelf haar man poogt te dooden of te vergiftigen, zal wel dezelfde straf toepasselijk zijn.

Dit voorzeker afgrijselijke misdrijf is in de Verz. v. i. W. het eenige, waarin wordt afgeweken van het beginsel alles in schadevergoeding op te lossen.

Anders is het dooden van een misdadiger een recht van den gelaedeerde, nooit een door den rechter opgelegde straf. Vlucht deze vrouw echter naar den rechter, dan zal ook deze haar ter dood moeten brengen, als haar schuld bewezen is, want "haar leven mag niet gespaard worden".

Daar de vrouw een eigen vermogen kon hebben, kon zij ook tot betaling aan haar eigen man veroordeeld worden.

§ 53. Zie de aant. bij § 51.

"wien de vrouw toekomt" is de vertaling van "boerane (man) patanaya (de eigenaar van) baïne (vrouw)" Dezelfde uitdrukking vindt men terug in § 54.

§ 54. Omtrent het „deel van de kinderen dat den vader (anders) toekomt" leze men § 60 en volgd.

§ 56. Ik heb hier „ni-rapi" met op heeter daad (d. i. op de poging tot verkrachting) betrappen vertaald, vooreerst omdat „de menschen" in 't algemeen geen tot wedervergelding gerechtigden zijn en den dader dus niet vervolgen zullen als hij reeds vlucht. Hier kan dus alleen sprake zijn van het aantreffen des daders, terwijl hij zijn poging nog voortzet of dadelijk daarna. Er is dan ook alleen kwestie van of er getuigen zijn van de daad, niet van eenig wedervergeldingsrecht, dat men eerst kan uitoefenen als men den dader te pakken krijgt.

§ 58. „Zonder passend geleide". Zoo vertaalde ik: „na taija toekaka na-agang"; wat letterlijk beteekent „en er is geen toekaka met haar". Toe (taoe) = „mensch"; kaka = oudere broeder of zuster, maar wordt in 't algemeen gezegd van een oudere, wijzere, wien men als zoodanig zekeren eerbied betoont en wiens raad en leiding men als gewenscht erkent; vooral door het toegevoegde „toe" blijkt deze uitgebreidere beteekenis hier de bedoelde. De aanwezigheid van toe-kaka wordt beschouwd als een waarborg, dat tusschen twee elkaar ontmoetende jongelieden van verschillende kunne niets onvoegzaams plaats grijpt.

Dat van het in hen gestelde vertrouwen door oudere vrouwen dikwijls misbruik wordt gemaakt, behoeft geen betoog. Juist zij zijn de koppelaarsters. De schijn wordt dan echter gered, wat al veel is: men is niet „maloe" gemaakt.

§ 59. Het hiermee overeenkomende artikel 74 Comp. is blijkbaar verknoeid door kopiisten. In het Tijdschr. v. h. R. staat daar: „Twee personen op een haljaar. . . ." enz.; in de kopie van het Inlandsch bureau te Makasar staat: „op een baljaar of feest, plaats (feestplaats) zijnde . . . ." enz. Beide onderstreepte woorden zijn, geloof ik, verkeerde lezingen van bazaar, geschreven met een naar onderen verlengde Z.— Een algemeene gewoonte is het in Indië, dat tal van ongenoodigden bij een feest komen toekijken (nontonnen); elk feest is dus als 't ware iets openbaars en kan in dat opzicht met een „bazaar" vergeleken worden; maar overigens wordt in den Mak. tekst van geen pasar gesproken.

De laatste zin dezer § bedoelt — vermoed ik — meer dat deze bepaling zoowel in Bone als in het gebied der Compagnie geldt, dan dat dit uitdrukkelijk zoo door hen is overeengekomen.

Bij § 60 vangen de bepalingen aan betreffende 't geen wij zouden noemen privaat-recht en wel vooreerst over het: Huwelijk- en Erfrecht (§ 60 t/m § 74).

De bepalingen over dit onderwerp in deze verzameling opgenomen zijn zeer interessant. Ik zal mij echter tot enkele aanteekeningen bepalen, daar ik vrees anders te veel geduld van de lezers te vorderen en den aard van dit geschrift uit het oog te verliezen. Een grondige

behandeling van dit onderwerp zou noodzaken het gebied der Land- en Volkenkunde te betreden en daar langer te verwijlen dan voor een juridisch tijdschrift past. Het zij mij daarom veroorloofd hier te verwijzen naar de verhandeling van den Heer Dr. G. A. Wilken, thans hoogleeraar te Leiden. „Over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het Maleische ras", die men kan vinden in de Ind. Gids Mei 1883 en daarvan speciaal het IVe hoofdstuk (blz. 720)[1]), waar men tevens verdere literatuur over dit onderwerp vermeld vindt. Zou ik geneigd zijn met bescheidenheid eenige bedenkingen aan te voeren tegen sommige gedeelten van voormeld hoofdstuk IV, ik bepaal mij hier tot wat betrekking heeft op mijn vertaling.

§ 62. De Heer Wilken (l.c. blz. 722, 2e noot) haalt deze paragraaf aan bij de mededeelingen omtrent de verdeeling van kinderen tusschen echtgenooten. Ook uit de aanteekening van Dr. Matthes (M. Chrest blz. 467) op deze bepaling meen ik te bemerken, dat hij hierin een gewoon geval van verdeeling der kinderen tusschen de ouders ziet, ofschoon dit niet direct uit zijn woorden is aan te toonen.

Er staat echter „mapasikalabini", en daar „sikalabini" reeds samen trouwen beteekent, moet pasikalabini wel beduiden doen trouwen, 't geen trouwens ook zoo opgegeven wordt in het Mak. Wdb. blz. 801. v. kalabini.

De bepaling ziet dus op 't geval dat iemand twee anderen uithuwelijkt, „kassi kawin" zegt men in het Laag-Maleisch. Zoo kan een broeder zijn zuster uithuwelijken, maar ook zijn jongeren broeder, door b.v. de kosten voor dezen te betalen en in zulk een geval zich daarbij de helft der door hem verwekte kinderen bedingen; dit beding stemt geheel overeen met de oude adat op Celebes, zooals wij die in al deze bepalingen leeren kennen, en 't zou zelfs niets wonderlijks zijn dat iemand op die wijze een vreemde uithuwelijkte, als hij zelf kinderloos was, om door voormeld beding zich kinderen te verzekeren. De Inlander wil graag kinderen hebben en tracht in absolute kinderloosheid altijd te voorzien.

Over panggangang zie de aant. op § 64.

§ 63. Waar hier en in 't vervolg gesproken wordt van „onderdaan der Compagnie" (agang kompaniya; zie over agang een noot bij de algem. aant. op § 8 t/m § 19), zou men ook kunnen vertalen: Compagnieslaaf, ook: slaaf uit het gebied der Compagnie, en woorden als „karaënna" (haar heer) en „karaënna angataïijaïbaïne" (de heer, die die vrouw tot slavin heeft) zouden tot deze opvatting allicht verleiden, indien wij niet elders (zie b.v. de bepalingen omtrent overspel) dergelijke uitdrukkingen waren tegengekomen, terwijl daar toch zonder twijfel van de echtgenoote niet van de slavin sprake is.

Ook is er geen reden om aan te nemen dat al deze bepalingen speciaal slaven of slavinnen betreffen en is niet slaaf, maar onderdaan, gezel, de gewone beteekenis van agang. Wil men nu van deze

[1]) Verspreide geschriften, 1912, dl I, blz. 359. — Noot van de commissie

afwijken, dan zal men in § 65, konsekwent zijnde, in de 1e alinea dus agang met slavin vertalende, in de 2e alinea ook „baïne" (vrouw) met slavin moeten vertolken.

Dit nu is niet bepaald onmogelijk, maar toch gewaagd, niet alleen omdat ook elders de verhouding tusschen man en vrouw wordt uitgedrukt als die van eigenaar tot slavin, maar ook omdat de woorden agang kompaniya zeer goed tot uitsluitend doel kunnen hebben de tegenstelling met Boegineezen. Deze worden met meer toegeeflijkheid behandeld bij geschillen met Makasaren, deels waarschijnlijk omdat men hen vreesde. In de omstreken van Makasar verbleven toen veel Boegineesche grooten (vgl. §§ 43, 32 enz.). Deze paragraaf zelf is reeds een uitzondering ten behoeve der Boegineezen op § 65, daar zij ook zonder soenrang betaald te hebben aandeel krijgen van de door hen verwekte kinderen.

soenrang[1]) is de som, die de bruidegom vóór het huwelijk aan de ouders der bruid moet voldoen.

formeel trouwen is de vertaling van „nikah", het voltrekken van een huwelijk door den Mohammedaanschen geestelijke, dat sinds de invoering van den Islam op Celebes een formeel vereischte is naast den essentieelen eisch, dien de adat stelt: de soenrang.

§ 64. „panggaijang". Als verdeeling der kinderen plaats heeft en er een oneven aantal is, zou het laatste kind aan beide ouders kunnen blijven. Wenschen zij echter algeheele scheiding dan blijft slechts over het kind op de wijze van Salomo te verdeelen of het laatste kind aan één der ouders toe te wijzen onder gehoudenis den anderen daarvoor de helft der waarde te vergoeden: deze vergoeding wordt panggaijang genoemd en het bedrag daarvan hier vastgesteld.

Dat het jongste kind steeds bij de moeder blijft, ligt in den aard der zaak, daar het de moederzorgen nog het minst kan ontberen.

§ 67 en volgende. Veel van hetgeen hier omtrent erfrecht bepaald is geldt feitelijk nog.

Door den Landraad te Makasar werd nog onlangs in een zaak (1 Todaga-Amma Baso ca. (Bose no. 15 1886) bevonden, dat iemand, al heeft hij kinderen, gedurende zijn leven de onbeperkte bevoegdheid heeft zijn goed aan anderen weg te geven, mits de schenking niet plaats hebbe onder de opschortende bepaling „als ik dood ga", dus de eigendomsovergang dadelijk plaats hebbe. Dit stemt overeen met § 67 en de 2e alinea van § 69, waar onder de benamingen tawa (verdeelen) en pasare silalolimaya (schenking van hart tot hand) beide keeren hetzelfde bedoeld is. Heeft daarentegen geen dusdanige schenking plaats, maar een belofte, na den dood eerst gevolg hebbende, dan kan men deze slechts voor het $\frac{1}{3}$ doen gelden, dat niet als legitieme portie (om het zoo eens te noemen) aan de erfgenamen toekomt, als n.l. zich erfgenamen opdoen, anders krijgt degeen, wien de nalatenschap het eerst beloofd was, deze geheel.

Men zou dit dus een mondelinge erfstelling kunnen noemen

[1]) Zie Adatrechtbundel IX, blz. 319. — Noot van de commissie.

— schriftelijke komen natuurlijk hoogst zelden, zoo wel ooit, voor — maar voor deze belofte geldt een uitzondering op den regel omtrent uiterste wilsbeschikkingen en deze ligt in den aard der belofte, waarbij niet alleen een beschikker is, maar ook een die deze beschikking aanneemt, waardoor zij bindend wordt, zoodat een later aan een ander gedane belofte van gelijken inhoud de voorafgegane niet kan opheffen en dus van kracht ontbloot is (§ 68, al. 1).

De gewone vorm eener uiterste wilsbeschikking is daarentegen niet een belofte, maar een wilsuitdrukking, een te kennen geven. Bij deze papasangang zegt men dan ook niet „gij“.... maar die en die (N.N.) zal mijn erfgenaam zijn....“ of „geef ik mijn nalatenschap als ik sterf.“ Hier is de erfsteller dus niet gebonden en wordt zijn wil eerst onwijzigbaar door zijn dood. Deze overblijvende wil wordt gevolgd, dus is de laatst genoemde de eenige erfgenaam.

Op den regel bestreffende schenking tusschen levenden bestaat een uitzondering:

Pitoeroengi beteekent het doen nederdalen — het overdragen van iets op iemand anders en zou dus gelijkgesteld kunnen worden met de „pasare silalo limaija“; zoo kan dit woord dan ook blijkens de 3e alinea van

§ 69. gebruikt worden van schenken aan vreemden en sluit 't begrip daarvan ook in zich dat het bezit dadelijk overgaat (laatste alinea).[1]) Toch schijnt papitoeroeng speciaal — en niet pasare silalo — limaija — gebezigd te worden van het geven eener zaak door de ouders aan hun afstammelingen, wat door „doen nederdalen“ dan ook eigenaardig wordt uitgedrukt. Zoodanige schenking nu heeft geen bindend karakter; de ouders kunnen het reeds weggegevene terugnemen en aan een ander schenken; die het vóór hun dood het laatst kreeg wordt er eigenaar van; 't is dus meer een huishoudelijke beschikking, die naar gelang van omstandigheden kan worden gewijzigd. Tegenover alle niet descendenten (al zijn ze ook familieleden) is de papitoeroeng echter een gewone schenking, waaromtrent dus de eerstgemelde algemeene regel geldt. Deze uitzondering alleen voor descendenten schijnt mij toe voort te spruiten uit een ruime opvatting der ouderlijke macht.

Het bovenstaande geldt, wat betreft schenkingen en erfopvolging krachtens uiterste wilsbeschikking.

Omtrent erfopvolging bij versterf komen ook eenige bepalingen voor. De invloed, daarop uitgeoefend door het Moh. recht, laat ik buiten bespreking, de bepalingen nemende zooals ik ze vind.

Zagen wij boven reeds, dat den „erfgenamen“ een legitieme portie groot $\frac{2}{3}$ der nalatenschap toekomt, het laatste gedeelte van § 71 leert ons wie de erfgenamen zijn, zoo ook al den overlevenden echtgenoot eveneens een deel van de nalatenschap toekomt (§ 73). De erfgenamen zijn die kinderen, welke tot het deel van den overledene

[1]) Ten onrechte geeft het Mak. wdb. 442 dan ook m. i. voor de beteekenis van „papitoeroeng“ op: het vermaken.

hooren; zij dan ook zijn zonder beperking aansprakelijk voor de nagelaten schulden; zij ook erven 's overledenen aandeel in de gemeenschappelijke goederen (barang barang tjakkara) en al zijn individueele bezittingen (barang barang sisila), de laatste volgens § 73 na aftrek van een klein deel voor den anderen echtgenoot, die nooit verder voor de individueele schulden des overledenen kan worden aangesproken dan voor 't bedrag van zijn aandeel in de gemeenschappelijke goederen.

§ 70. In de 1e alinea voegde ik tusschen haakjes „bij zijn dood" in. Deze en de 3e alinea behooren als 't ware bij elkaar en behandelen 't zelfde geval, maar resp. ten opzichte van 1 en van 3 slaven. Was toch de bedoeling in alinea 1 niet dat de vrijlating plaats had onder de opschortende bepaling „als ik dood ga" dan zou het een gewoon geval van schenking onder levenden zijn en dus volgens den bovenvermelden algemeenen regel de erfgenamen geen recht op $\frac{2}{3}$ kunnen doen gelden. De bedoeling zal wel zijn dat, als één slaaf wordt vrijgelaten en de erfgenamen hiertegen opkomen op grond hunner legitieme portie, de vrijgelatene hun deze portie (dus $\frac{2}{3}$) zijner waarde moet vergoeden.

„al de kinderen die van haar (de slavin) erven"; dus dat deel der kinderen, dat volgens den algemeenen regel aan de moeder toekomt.

§ 71. De Heer Wilken haalt deze paragraaf aan (1) waar hij zegt: „Anders is dit met de particuliere (opp. gemeenschappelijke) schulden. Daarvoor kan alleen de nalatenschap van den overledene worden aangesproken, in de eerste plaats zijn aandeel in de barang-barang tjakkara, en zoo dit ontoereikend is, zijn barang-barang sisila. In laatster instantie zijn de kinderen, die den overledene zijn toegewezen en dus zijn erfgenamen zijn, voor de schulden aansprakelijk". Deze woorden leveren eenig verschil op met den inhoud van § 71, zooals ik dien weergeef. De overlevende echtgenoot is volgens den Heer W. in 't geheel niet aansprakelijk voor de individueele schulden des overledenen, terwijl ik meen te lezen, dat hij voor die schulden aansprakelijk is tot het bedrag zijns aandeels in de barang-barang tjakkara.

Terwijl ik nu eenerzijds het gezag van den geachten geleerde dadelijk erken, heb ik anderzijds mijn fout nog niet kunnen inzien en zal daarom mijn vertaling toelichten.

Ik merk vooraf op dat in de Makasaarsche en Boegineesche taal niet altijd logisch, met zekerheid valt aan te toonen op wien een persoonlijk of bezittelijk voornaamwoord slaat. Een voorbeeld daarvan kan men o a. vinden op blz. 303 der bijlagen van Van Staden ten Brink's Zuid-Celebes. Achter hij vindt men daar tusschen haakjes: „de vijand", een onderwerp dat in dien zin nog niet genoemd is. Den stijl (van de leenvorstin van Tanette) zal men hier wel evenmin wraken als de vertolking van den kundigen Heer Bensbach.

Nu staat er in § 71 „zijn aandeel in de barang-barang tjakkara worde gebezigd tot betaling van zijn schulden" (w.i.v. individueele

[1]) l. l. bldz. 728, 3e noot [Verspreide geschriften, dl I, blz. 368].

van den overledene). Op zich zelf beschouwd zouden deze woorden zeker doen neigen om beide woorden „zijn" te doen slaan op het voorafgaand onderwerp: de overledene. Een bezwaar doet zich echter reeds voor: waarvoor dient het te bepalen dat het deel van den overledene in de barang-barang tjakkara tot dekking zijner schulden strekt, als kort daarop in dezelfde paragraaf weer gezegd wordt dat zijn erfgenamen, aan wie dit deel toevalt, voor zijn schulden aansprakelijk zijn? Bovendien: leest men verder, dan ziet men staan: „de overlevende echtgenoot kan niet bezwaârd worden met de schuld des overledenen b u i t e n zijn tjakkara". Tjakkara beteekent hier natuurlijk zijn deel in de tjakkara, anders zou het bepalend lidwoord en niet het bezittelijk voornaamwoord gebezigd zijn. Stelt nu eens in dezen laatsten zin voor „zijn" in de plaats: „des overledenen"; wordt het dan geen nonsens? Kan men van „buiten" spreken als er niets b i n n e n ligt, kan men van den grens voor het bezwaren spreken ten opzichte van iemand die in 't geheel niet bezwaard wordt? Na ontkenning dezer laatste vragen kwam ik tot de noodwendige slotsom, dat de overlevende echtgenoot wel kan bezwaard worden wegens de individueele schulden des overledenen b i n n e n den grens van zijn deel der tjakkara. De tegenstelling, in het eind dezer paragraaf aangekondigd door „napasangalima", wordt dan tevens duidelijk: de erfgenamen (aan den overledene als deel hoorende kinderen) zijn voor diens schulden aansprakelijk z o n d e r beperking. Zij zijn d e erfgenamen en „wie de baten erft ook de lasten".

(§ 74). Dat niettemin ook des overlevenden deel van de tjakkara voor de lasten kon worden aangesproken is wel te verklaren: van de gemeenschappelijke goederen zijn beide echtgenooten eigenaars voor het geheel, niet elk voor de helft; schulden door een hunner aangegaan vóór de scheiding binden dus het geheel, niet de helft. Heeft echter de scheiding der gemeenschap en harer goederen reeds vroeger plaats gehad, 't geval dat § 74 stelt, dan hebben de twee deelen niets meer met elkaar te maken.

In § 74 is dan ook geen sprake van bezwaring van den eenen echtgenoot met schulden van den anderen.

Als verschil tusschen de individueele schulden van den overleden echtgenoot en de gemeenschappelijke van beiden blijft dus over: dat de eerste alleen binden wat de overledene kon verbinden: zijn barang-barang sisila en d e barang-barang tjakkara, terwijl de gemeenschappelijke schulden ook door den overlevende — uitdrukkelijk of stilzwijgend — zijn aangegaan en dus ook zijn barang-barang sisila binden.

§ 73 „legaten" (al. 3); in 't Mak. staat er: papasang[1]), d.i. beschikkingen bij uitersten wil; door de tegenstelling met wat de erfgenamen krijgen, moeten hier wel bedoeld zijn speciaal de legaten.

„als iemand zonder soenrang te betalen is getrouwd" (al. 4); immers hij heeft dan geen aandeel in de door hem verwekte kinderen (§ 65) en dus ook geen van hem ervende kinderen.

[1]) Zie Adatrechtbundel IX, blz. 260. — Noot van de commissie.

„en evenzoo als iemand geen enkelen zoon heeft" (al. 4). Ik wensch op het gekursiveerde woord „zoon" de aandacht te vestigen, zonder mij te wagen aan gissingen naar aanleiding dezer zinsnede.

§ 75. In de 2e alinea vinden wij het verbod van rente te heffen, dat waarschijnlijk aan het Moh. recht is ontleend. 'T is een feit dat in zeer vele gevallen, misschien de meeste, de Inlander geen rente pleegt te berekenen. Hij stelt zich dan dikwijls op andere wijze schadeloos door òf een pand te nemen — slaven, karbouwen, sawahs — dat hem 's jaars dikwijls meer opbrengt dan de schuld bedraagt, òf een overeenkomst te maken als volgt: ik leen u f 25, onder voorwaarde dat ge mij dit jaar helpt aan de bearbeiding mijner velden en mij van den oogst uwer sawah 100 bossen padi geeft (waarde ± 30.—). — Eigenaars van vaartuigen bedingen meestal een aandeel in de winst met het vaartuig te betalen door den anakoda (gezagvoerder), 't geen ook interest van het in hun vaartuig gestoken kapitaal mag genoemd worden.

Maar zelfs uitdrukkelijk rentebeding komt veel voor, voornamelijk in den handel. Nog onlangs werd door den Landraad te Makasar een eisch toegewezen tot terugbetaling van een als modal (bedrijfskapitaal) voorgeschoten bedrag plus de bedongen rente van 40 duiten per rijksdaalder en per 2½ maand interest op interest. Den Landraad was gebleken dat zoodanig beding op de eilanden bij Makasar (Spermunden), waar de leening plaats had, geheel overeenstemde met de adat. (Vonnis in zake Sollerang Oewana Naharia ca. Noehoeng en Tjaija, n°. 21/85).

§ 76. De heeren van het Casteel Batavia bevalen hierin verandering, opdat „op zoodanige onbewezene pretentie geen recht zal worden gedaan". Uit Makasar wordt hierop geantwoord, dat de Inlander zich niet met „notarieele schriften of onderhandsche verbandschriften" op houdt en „dus deze wet in zijn figuur dient te blijven".

Dat „dus" is onjuist: immers de vordering kan nog door getuigen bewezen worden, welk bewijsmiddel de Inlander wel kent. § 76 spreekt dan ook juist van 't geval dat er geen getuigen zijn en het Casteel te Batavia had wel gelijk tegen de toewijzing dezer „onbewezen pretentie" op te komen. (Extr. Gew. Res. ad art. 71 comp.)

De kracht, hier aan den eed toegekend, moeten wij waarschijnlijk toeschrijven aan zijn oorspronkelijk karakter van den eed als godsoordeel. De menschelijke rechter kan de zaak bij gebrek aan bewijs niet uitmaken; daarom wordt het oordeel van den Hoogsten Rechter ingeroepen, van wien de eischer een ramp voor zich moet afsmeken als niet enz. Treft God hem dan niet met dien ramp, dan geeft Hij daardoor te kennen den eischer in het gelijk te stellen.

§ 78. Als een vaartuig onder 't zeilen lek raakt of zinkt, mag men aannemen dat de waterdichtheid te wenschen overliet; als een schip vergaat en er van de opvarenden omkomen, moet men aan-

nemen dat niet lichtvaardigheid, maar onweerstaanbaar stormgeweld de oorzaak was; bij kalm weer zouden allen zich wel hebben kunnen redden. In deze gevallen ware het dus onbillijk schadevergoeding te eischen.

§ 79. Sima beteekent in 't algemeen heffing, maar wordt hier gebezigd in den zin van scheepsvracht.
Men zie verder M. Wdb. in voce: sima 1e.

§ 80. Vergl. aant. ad § 78. — Ook hier schijnt men in 't laatste geval achteloosheid van den schipper aan te nemen; hij zal wel aan wal zijn gegaan. In zee, waar zijn leven gelijk gevaar loopt als de lading, wordt deze niet waarschijnlijk geacht.

§ 82. vergelijk hiermee § 84 alinea 2.

§ 83. Het voorwerp, op de hier omschreven wijze in pand gegeven, wordt in het Makasaarsch aangeduid door sanra-poetta, en het zoo in pand nemen noemt men balli-tagala, (balli koopen, tagala vasthouden, in pand hebben).
Volgens Dr. Matthes (M. Wdb. i. v. tagala) heeft degeen die een slavin als sanra-poetta in pand heeft alleen recht op den eerstgeborene der door hem bij haar verwekte kinderen. In deze bepaling staat alleen dat hij aandeel heeft in de kinderen en zou men geneigd zijn „ana-tawa" als elders uit te leggen, zoodat hij de helft der kinderen krijgt. [1])

§ 84. Volgens het Moh. recht is alle vleeschelijke gemeenschap met vrouwen buiten het huwelijk overspel, vandaar dat ieder naar het bezit van slavinnen haakte en de schadevergoeding voor deze (dus ook hun waarde) hooger werd gesteld dan die der mannen. Van een zinnelijk Inlandsch standpunt beschouwd verliest echter de vrouw veel van haar bekoorlijkheid door een bevalling, die schaadt aan de bevalligheid harer gestalte. Deze verliezende moet zij in waarde achterstaan bij den slaaf, van wien men als arbeider meer nut trekt. Daarom wordt in alinea 3 een boete (schadevergoeding) opgelegd aan den pandnemer, die den eigenaar op die wijze benadeelt.

§ 85. De Makasaren en Boegineezen zijn niet alleen groote liefhebbers van hazardspelen, hanengevechten en weddenschappen, maar kennen ook andere spelen, die meer tot uitspanning dienen (karekarena) als: het oplaten van vliegers, het akadaro (met een halven klapperdop een anderen door schoppen trachten te raken) en het voetbalspel, waarbij men met den voet een veerkrachtigen bal van gevlochten rotan om beurten elkaar toekaatst en opvangt enz.
De twee laatstgenoemde vermaken leveren eenig gevaar op voor de omstanders, waarvoor de spelers aansprakelijk zijn als zij eene ongeschikte speelplaats kiezen, bv. bij een rijstblok (waar dikwijls

[1]) Zie echter Boeg. wdb. i. v. taenni. Daar luidt het dat bij „aelli-akataenni" (= ballitagala) [Zie Adatrechtbundel IX, blz. 279] de pandnemer de helft van 't geheele aantal kinderen krijgt.

vrouwen padi komen stampen) of bij een put (waar dikwijls menschen water komen halen).

§ 87. Naar 't spreekwoord „de put dempen als 't kalf verdronken is" te oordeelen schijnen open putten ook in Holland nog al eens het verderf te zijn geweest voor het vee. Maar op Celebes werden, althans volgens de marginale opmerking bij Extr. G. Res. ad art. 52 Comp., „zulke putten en kuilen veeltijds met voordacht gegraven op hope dat er een buffel of paard in mochte vallen", 't geen de „duriteit der daarop gestelde straf verklaart". Daar echter van uit Batavia aangedrongen werd op vervanging dier straf door enkele schadevergoeding, zonder verdubbeling tot boete (tonra), zal dit wel de aanleiding zijn tot de toevoeging der laatste zinsnede aan deze paragraaf, waardoor, evenals voor Bone, voor het gebied der Compagnie de tonra in dit geval werd afgeschaft.

§ 88. Overeenkomstig deze bepaling vonnisde de Landraad te Maros in zake Semmang contra Asang nº. 9/86.

§ 89. Het laten losloopen of ontoereikend vastbinden van vee schijnt een hebbelijkheid te zijn, die Makasaren en Boegineezen niet af kunnen leeren en die zelfs den vasten, Europeeschen ingezetenen daar eigen wordt. Ten opzichte van paarden kan men daar zelfs op de hoofdplaats Makasar dagelijks talrijke voorbeelden van zien en daar buiten moet men dikwijls op den grooten weg zich door gansche drommen karbouwen zonder eenige bewaking heenworstelen om zijn weg te vervolgen. Dat gevechten tusschen-, diefstallen van- en vernielingen door die dieren daardoor zeer bevorderd worden spreekt van zelf.

§ 91. „van voorkomen doet veranderen" n.l. ten einde den eigenaar het terugvinden te bemoeilijken, b.v. door den staart af te knippen, of — wat de Inlanders hier zeer goed verstaan, naar men zegt, — de kleur van het huidhaar te wijzigen.

§ 92. „wat men noemt „vertrapt worden door de karbouwen". Wij zouden zeggen: dat is wat men noemt een ongeluk, waar niemand voor in kan staan. Dat de karbouwen losloopen over het veld en dan wel eens voor de afwisseling wat met de hoornen vechten weet ieder Inlander; wil hij dus het veld oversteken, dan kan men, als hij door de karbouwen onder den voet wordt getreden, dit niet geheel aan den eigenaar der karbouwen wijten. De eigenaar volstaat, evenals wanneer een ander levend eigendom van hem schade aanricht, n l. een slaaf (zie § 24), met het afstaan van zijn eigendom dat de schade aanrichtte. Omkomen door dat men door de karbouwen vertreden wordt („mate na-ondjo tedong") is dan ook een spreekwoordelijke uitdrukking, voor omkomen door eigen schuld of roekeloosheid. (M. Wdb. i. v. ondjo).

§ 95. „Zoodra dit weer gras vreet", 't welk een doorslaand bewijs is dat de hulp werkelijk tot behoud van het dier strekte. Overal waar van hulp gesproken wordt, staat ditzelfde beginsel

voorop: dat men daarvoor eerst beloond wordt als de hulp werkelijk het gewenschte doel bereikt; zoo in § 94 „en daardoor zijn leven redt" in § 96 „en genezen wordt" (zie ook § 81).

Hier is mijn taak geëindigd: de toelichting der door mij vertaalde bepalingen naar mijn beste vermogen. Zal men daaruit zien, dat de lezing en onderlinge vergelijking dezer bepalingen voor de geschiedenis van het recht niet alleen van beteekenis kan zijn, vooral vergelijking met andere bronnen, waartoe tijd en gelegenheid mij echter ontbraken, maar ook voor de praktijk de kennis van verscheidene paragrafen van nut kan zijn, waar men bij de burgerlijke rechtspraak de adat moet toepassen, des te meer spijt het zeker velen met mij dat omtrent gewichtige aangelegenheden als het recht op den grond hier niets vermeld is. Men raadplege daarover Bakkers. Nota betreffende het partikulier landbezit op Celebes (Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. XVI), P. J. Kooreman. „De feitelijke toestand in het gouvernementsgebied van Celebes en Ondh." (Ind. Gids 1883) en het „Résumé enz. betreffende rechten, welke in de Gouvernementslanden op Celebes door de bevolking op de onbebouwde gronden worden uitgeoefend" (Batavia, Landsdrukkerij 1875), waarbij men echter wel eens op onderlinge tegenspraak zal stuiten.

I. A. N.

Slotaanteekening van de commissie voor het Adatrecht:

Wilken — voorgelicht door Prof. Niemann te Delft — geeft in «Het strafrecht bij de volken van het Maleische ras», de volgende vertaling van enkele artikelen uit vorenstaand Compendium:

art. 9. Wanneer vrije lieden met elkander twisten en de wapens tegen elkander trekken, en een hunner gedood wordt, en de moordenaar door de bloedverwanten van den verslagene wordt betrapt, dan is het toegelaten dat hij (door hen) wederom gedood, of om de Makassaarsche uitdrukking te gebruiken, gepapulied wordt, nipapuli. Zoo de moordenaar echter vlucht naar het huis van den rechter, mag hij niet meer gedood worden, doch wordt hij met de sapu (de bloedprijs of boete bij moord) gestraft (Verspreide Geschriften II, blz. 454)

art. 10. Indien een persoon van adel door iemand uit de geringe volksklasse gedood wordt, en de moordenaar wordt betrapt, dan wordt hij wederom gedood, gepapulied. Wanneer de moordenaar echter in het huis van den rechter vlucht, wordt hij niet gedood, doch wordt hij slechts beboet (Verspreide Geschriften II, blz 454).

art. 11 .... en ofschoon hij betrapt wordt, doodende (terwijl hij den doodslag begaat), kan hij toch niet wederom gedood, gepapulied worden, dewijl hij slechts iemand, die minder in rang is, om het leven heeft gebracht (Verspreide Geschriften II, blz. 455).

art. 25 .... en indien de dief op den weg achterhaald en gedood wordt, dan is de dooding van hem toegelaten (Verspreide Geschiiften II blz. 452).

art. 50. Zoo iemand tot een ander zegt: uwe vrouw begaat overspel, dan mag hij toch niets doen, al is de berichtgever ook een geloofwaardig persoon. Betrapt hij zijne vrouw echter in coitu, dan mag hij haar dooden. Vlucht zij echter haastig naar het gerecht, dan mag zij niet meer gedood worden, doch onderzoekt men de zaak gerechtelijk en straft de schuldige met eene boete (Verspreide Geschriften II, blz. 451).

SERIE P.

ZUID-CELEBES.

N°. 12.

HUWELIJKSGESCHENKEN BEZUIDEN HET MEER TEMPĒ (1908).

Ontleend aan: M. C. Kooy-Van Zeggelen, De gouden kris, 1908 (een verhaal uit de nieuwveroverde streken bezuiden het meer Tapparang of Tempē).

I .... En zoo kwam er bruiloft in [de vorstenwoning]. En veertig dagen lang vertoefde [de bruid] in de vrouwenvertrekken, en zeven dagen vóór dat haar bruigom zou komen, begon zij volgens landsgebruik te vasten .... En zoo brak de veertigste dag aan .... De dag waarop de jonge bruidegom òp zou gaan naar het huis van zijn bruid. De prachtige draagkoets met den gouden haan er boven op, gevuld met goud en zilvergeld — de bruidschat [1]) — was al aangekomen en door hem ontvangen, en nu ging hij in zijn schitterende kleedij, behangen met goud en edelgesteenten, omstuwd door zijn bruidsjonkers en gevolg, naar het paleis (blz 117—118, 121—122).

II. [Er viel zorg te dragen voor] de prachtige „sompa", die vóór den veertigsten dag den bruigom moest worden thuis gebracht.

De sompa was de huwelijksgift [2]): goud- en zilvergeld dat netjes wordt opgeborgen in een van roode en blauwe en gele lappen gemaakten haan O! o! wat een dik rond lijfje had die haan van al de goudstukken! Zijn papieren staart stond fier uit, en wapperde als een bundel wimpeltjes toen hij boven op de kleine draagkoets gezet werd, — heel boven op het dakje ... Zijn goudpapieren snavel stak hij overmoedig vooruit ... [Eindelijk kwam] het oogenblik dat men het draagkoetsje, tot boven aan toe gevuld met lekker eten en drinken, optilde en langzaam naar des bruigom's huis droeg .... (blz. 305—306)

[1]) Bedoeld moet zijn òf het tegengeschenk voor den bruidschat òf een naar den bruidegom teruggaand deel van den bruidschat. — Noot van de commissie.
[2]) Zie noot 1. — Noot van de commissie.

SERIE P.

ZUID-CELEBES.

No. 13.

ETHNOGRAPHISCHE GEGEVENS (1909).

Ontleend aan: Catalogus van voorwerpen van Makassaarschen oorsprong, toebehoorende aan J. Tideman, controleur B. B.

.... padewakang, ook wel padoewakang (handelsvaartuig) (blz. 1).... oude zeerooversvaartuigen, door de Makassaren binta geheeten.... De roode baars in het midden van het zeil geeft aan, dat het schip aan een vorst [den radja van Gowa] toebehoort. De kleine man zou het vroeger zeker niet gewaagd hebben een dergelijk zeil te voeren, hetgeen hem op voor hem onaangename wijze bij overtreding aan het verstand zou zijn gebracht.... De bilolang is een [visschers-vaartuig] (blz. 3). [Ook de] birowang [is een] visschersvaartuig. [De] banawa [is een] vaartuig om vee mede te vervoeren (blz. 4). De padjala [is een groot visschersvaartuig].... Bijna iedere strand-bewoner heeft een [kano, uit één boomstam vervaardigd, of] lepa lepa, waarmede hij in de onmiddellijke nabijheid van de kust vischt.... (blz. 5).

De gaë is een soort coöperatief [vischnet]. Eenige Inlanders vereenigen zich om een gaë te maken, ieder maakt een zeker aantal deelen (oêtasa) waaruit het net is samengesteld, zooals het model duidelijk toont. De bovenkant van het net is van kurken of lichte houten blokken (tomba) voorzien om dien kant drijvende te houden, terwijl de onderkant met steenen (batoe) is bezwaard. Een van rottan of ander materiaal gevlochten dobber dient om het net terug te kunnen vinden.

Het net is dus het eigendom van meerdere personen. Het aantal oêtasa's, dat men maakt, hangt af van het vermogen van den bezitter of ook wel van de meerdere of mindere bekwaamheid in het repareeren van het net, want die plicht rust op iederen eigenaar.

Gaat men nu uit visschen, dan is de verdeeling van de vangst op de volgende wijze geregeld:

de prauw, of eigenlijk haar eigenaar, die het net naar buiten brengt, krijgt 2 aandeelen;

ieder man krijgt een deel meer dan hij aandeelen in het net bezit.

Zijn er nu b.v. 40 oêtasa's en is het aantal eigenaren 10, dan

wordt de vangst in 40 plus 10 plus 2 = 52 deelen verdeeld. Gesteld nu, dat de vangst een waarde van f 104 heeft, dan is dus ieder aandeel f 2 waard. Als de prauweigenaar zelf dus b.v. 3 aandeelen in het net bezit, dan krijgt hij 2 deelen voor de prauw, 3 deelen voor de oêtasa's, die hij bezit en bovendien nog een aandeel als bezitter van oêtasa's, dus te zamen 6 deelen of f 12. In den regel wordt een bepaald persoon met den verkoop van de visch op de passar belast en ontvangt die voor iedere reaal (f 2 koper), waarvoor hij verkoopt, 25 cent belooning. Onze prauwvoerder zou dus van zijn winst ad 12 gulden of 6 realen f 1.50 moeten afstaan aan den verkooper.

In den westmoesson, wanneer er niet gevischt kan worden, bergt men het net in een aan het strand bij de kampong staand huisje op .... (blz. 5—6).

[Een apart soort] vischfuik [wordt] gebruikt in vischvijvers z.g.n. pangempang's .... (blz. 10).

.... Makassaarsche sarong's, alleen door aanzienlijken gedragen, hetgeen te zien is aan de groote ruitvormige figuren (blz. 12). [De soort] buikband [, die] tali bannang soelepe passameng [heet,] wordt alleen door regenten en aanzienlijken gedragen en is van goudgalon (passameng is een verbastering van passement) vervaardigd [; andere] buikbanden, (tali bannang), [worden] ook door geringere lieden .... gedragen (blz. 14—15).

Wel vindt men nog enkele stoeterijen op Zuid-Celebes, als men de in het wild loopende kudden paarden, die een eigenaar hebben, althans zoo noemen mag, doch zorg besteedt men aan de dieren niet en wanneer de eigenaar een paard wil hebben, laat hij er een uit de kudde opvatten, hetgeen soms met de grootste moeilijkheden gepaard gaat (blz. 17).

[Het Makassaarsche mutsje, de] songko is de meest gewone hoofddracht van de Makassaren en Boegineezen .... Het dragen van een songko met zilveren of gouden rand [songko boelaeng mata] is geen voorrecht van adel of van hooggeplaatsten doch eenvoudig een teeken van welstand (blz. 18) Songko gadoe [zijn] mutsjes, die men bij de gadoe of staatsiekleedij behoort te dragen .... De staatsiekleeding bestaat uit een wit rokje, naakt bovenlijf en witte songko, de onvermijdelijke kris op zijde. Deze kleeding wordt bij plechtige gelegenheden aan de Makassaarsche hoven gedragen, doch ook bij feesten en door hen, die de uitnoodigingen tot die feesten rondbrengen (pabirita).... De sîgara [of hoofdtooi] wordt door den bruidegom tijdens de voltrekking van het huwelijk .... gedragen (blz. 19).

Het eten wordt bij feesten door de dochters des huizes voor de vrouwelijke gasten opgedieud en voor de mannelijke gasten door de zoons en mannelijke familieleden (blz. 20).

Pottebakkers (padede oering) wonen in bepaalde kampongs o.a. te Patani, Patalassang en andere. Dit hangt af van de omstandigheid of men in de buurt van die kampongs goeden grond voor het

pottenbakken vindt of niet. Men huurt [1]) dan van den eigenaar van sawah's, waar goede klei wordt aangetroffen het recht om van dien grond klei te halen voor een gulden 's jaars. Het komt ook wel voor, dat de sawaheigenaar dat recht voor niets geeft, daar op die wijze zijn sawah lager komt te liggen, zonder dat het den eigenaar moeite of onkosten geeft; wat dikwijls voor rijstvelden gewenscht is, met het oog op de irrigatie.... [Het zijn] gewoonlijk vrouwen [die potten bakken] (blz. 22). Het [voor pottenbakken noodige] stroo bekomt men van de sawah, waar een ieder het van de rijstoogst overgeblevene stroo mag wegnemen (blz. 24).

Bij plechtige gelegenheden wordt de [staatsielans of] poke banrangang steeds medegedragen, b.v bij huwelijk van een aanzienlijke, bij het halen van gewijd water voor het baden van het bruidspaar, bij het verplaatsen of met bloed besmeren van de ornamenten van een Regent [2]) en derg. (blz 25).

Daar [voor een feest bij den galarrang, d.i. het districtshoofd, van Aeng Batoe Batoe] de familie, die groot aanzien geniet, [zeker] toestel zelf had laten maken en een en ander dus nog niet als poesaka beschouwde, gaf men [den controleur] alles gaarne, toen men bemerkte, dat [hij er zijne] verzameling mee wilde verrijken. Een mooie batiksarong van Solo schonk [hij] als tegengeschenk.... (blz. 27).

....den hoofdpaal van de woning [beschouwt] men als den zetel der huisgeesten... (blz. 29).

De Makassaarsche woning van een aanzienlijke [heet] balla karaeng.... De Makassaarsche woningen zijn alle op palen gebouwd en staan te midden van een ruim erf door een pagger of omheining (kalli) omgeven, waarin in het midden voor de aanzienlijke huizen een poort (taboe taboewang) is aangebracht. Het voorportaal, dat tot entrée dient, is paladang geheeten en mag alleen bij vorstenhuizen recht voor de woning, anders dwars daarvoor geplaatst worden. Door de palen, waarop het huis staat, wordt de woning in vakken verdeeld, padasêrang geheeten, terwijl de stijlen of palen zelve benteng worden genoemd. De nok (simoêngang) heeft voor en achter een houten karbouwenkop of alleen horens, prerogatief van den adel. De deur (pakêboe) geeft toegang tot de djambang, de aan de eene zijde loopende gang, waarvan de vloer lager is dan die van de eigenlijke woning. Achter aan de djambang bevindt zich de keuken. De vloer van de woning is van gespleten bamboe, bij de zeer gegoeden van houten planken, vervaardigd. Alles wordt stevig met rottan of ôtere montjong (vezeltouw van den arenpalm) gebonden. Spijkers bezigt men in een Makassaarsche woning niet. Een of twee der palen is op kleine hoogte boven den vloer afgesneden (benteng polong). Dat is de offerpaal, waaromheen men b v met het huwelijk van de dochter des huizes de loro djene plaatst enz. Loro djene is water

[1]) Van huren heeft dit niets. — Noot van de commissie.
[2]) Ornamentschapshoofd. — Noot van de commissie.

met bladeren en bloemen, en uitspruitsels van den klapperboom, 't geen men bij huwelijk en besnijdenis gereed maakt en waaraan men onheilwerende kracht toekent. De vorstelijke woning kenmerkt zich behalve door de reeds genoemde bijzonderheden ook door de 5 samboeng lajang's waaronder men de onderscheiden rietlagen van den voor- en achtergevel verstaat. Het huis is met atap bedekt. De bovenste laag wordt aan den nok afgedekt door een half gespleten bamboe, vastgehouden door door elkaar gespleten bamboe (djangka djangka). Daarboven plaatst men doorgaans over de lengte van het huis nog een bamboe (pamalli). De binnenruimte van het huis wordt in twee hoofddeelen verdeeld door een bamboewand, de simbang tanga; het voorste gedeelte bevat de ontvangkamer en het achterste deel de woonvertrekken der familie en daar verblijvende vrouwen.) .... De adat verbiedt ten strengste onaangediend in de vrouwenvertrekken te komen.

Vindt men den gang of djambang altijd aan den linker kant, aan de overzijde wordt de lândara aangetroffen, een bergplaats onder de kap van het huis, verkregen door over de verlengde dwarsbalken, waarop de zolder rust, een plank of dek van gevlochten bamboe te leggen.... Door het bestuur op Celebes wordt er steeds op aangedrongen om de vloeren beter te verzekeren, daar de open bamboevloeren een te gemakkelijke gelegenheid geven om op echt Makassaarsche wijze wraak te nemen door het z.g.n. sôloro, het steken met een lans of ander steekwapen naar een op den vloer zittende, waardoor afschuwelijke wonden kunnen ontstaan.

Ten slotte dient nog te worden vermeld, dat de van bamboe gevlochten opgang (sapana) eveneens een vorstelijk voorrecht is. De woning van den kleinen man heeft een voor onze geschoeide voeten meer gemakkelijke trap met treden. Het uitbouwtje achter aan de woning is gemaakt om meer plaats te hebben voor de keuken. Daar vindt men het vaatwerk en wordt alles gereinigd (blz. 31—33).

[De pinang wordt gekraakt met een gesmede pinangschaar.] Het is niet goed om de pinang met de tanden te kraken, daar dan de vrouw of de man, die voor de persoon, die zulks deed, bestemd is, voordat ze gehuwd waren zou sterven. Men spreekt dan van baloe rappo (weduwe-, weduwnaar-pinang) (blz. 35).

[De] bakoe bodong's [of mandjes] versierd met zilver- of gouddraad mochten alleen door prinsessen van den bloede aan de hoven van Bone en Gowa gemaakt worden. [Van padingingdinging's of presenteerbladen] geldt hetzelfde.... (blz. 40).

De lapjes vormen een op Boeton bekend betaalmiddel. Iedere stand heeft zijn bepaald dessein. Men koopt met deze bonnetjes, als men ze zoo mag noemen, artikelen op de passar en later komen de kooplieden ze tegen duiten inwisselen. Ieder lapje vertegenwoordigt maar een waarde van enkele duiten (blz. 40—41).

SERIE P.

ZUID-CELEBES.

N°. 14.

OUDE GEGEVENS OVER ZUID-CELEBES (1840—1854).

In Wadjo .... berust de wetgevende magt in eenen raad van veertigen, die ook alleen tot het maken van oorlog of vrede bevoegd is. Deze veertigen zijn verdeeld in drie afdeelingen naar de 3 districten des lands, die door hen vertegenwoordigd worden, Sato Tanring, Benting Pola en Toua geheten. Zij hebben ieder een afzonderlijk vaandel en kiezen ieder twee Hoofden, het eene voor het krijgsbestuur [Patara], onder wiens bewaring tevens het vaandel gesteld is, en het ander voor het toezigt over alle burgelijke zaken [Padenrang]. Tot iedere der drie afdeelingen behooren, in het geheel, dertien Vorsten, uit wier midden de Opperregent Aroe Matoa-e, die de veertigste persoon in den grooten Raad is en desnoods twee stemmen heeft, gekozen wordt. Deze opperregent oefent met de drie Ranrangs of Hoofden der genoemde afdeelingen en hunne vaandeldragers of krijgsbevelhebbers, in eenen Raad van zevenen, de uitvoerende magt uit, behalve .... in het maken van oorlog of vrede. Bij de verkiezing van eenen nieuwen Aroe Matoa-e, komt de familie van den afgestorvene niet in bijzondere aanmerking: bij die van nieuwe Ranrangs is dit echter wel het geval. Een dezer laatsten, en wel de Ranrang Benting Pola, vervult ook, bij ontstentenis, de plaats van den Aroe Matoa-e. De genoemde regeringsvorm schijnt, in latere jaren, nog meer oligarchiesch te zijn geworden, doordien het getal der Vorsten, tot iedere afdeeling behoorende, zeer verminderd is, terwijl de stemmen, die zij bezaten op anderen zijn overgegaan. Er zijn tegenwoordig [1840], buiten den Raad van zevenen, nog slechts 10 Vorsten overig, ieder met 3 stemmen en drie zendelingen, die er elk eene hebben. Ofschoon dus de Leden van den Grooten Raad in getal verminderd zijn, is dat der veertig stemmen in stand gebleven. De vasallen van Wadjo zijn nog zonder eenig aandeel in het Bestuur en hebben slechts te gehoorzamen: te voren waren zij zelfs gelijk aan slaven, maar werden tot palilih of leenmannen verheven, toen de Gouverneur Smout zich tot zijnen inval in Wadjo toerustte. Genoemden rang hebben zij sedert ook behouden.

T. v. NI. 1840, I, blz. 572—573.

Boni. [Er zijn] zeven kiesheeren (Matoea Pitoes of [later] Aroe Pitoes) .... het is de hooge Raad van regering in Boni .... Zij zijn niet van koninklijk bloed.

T. v. NI. 1843, I, blz. 413, 540.

In het rijk van Sidenreeng zijn geen kiesheeren of Regerings-Raden. De koning is autocraat en despoot, en de Rijksbestierder is de uitvoerende magt.

T. v. NI. 1843, I, blz. 416.

[Wadjo] wordt geregeerd door veertig Vorsten of Regenten, die gezamenlijk stem in het bestuur der zaken hebben.

Deze veertig Vorsten zijn verdeeld onder drie hoofdvaandels, waarvan het eerste heet Vamanij-Toea of Pato-Laija (het oude, of veelverwige vaandel), het tweede Vamanij benting Pola, of Lonko-ridja of ook Chiakonridja (gele vaandel), en het derde Pila (oranje vaandel) genoemd wordt.

Elk vaandel heeft dertien regimenten (het oude vaandel heeft er veertien), uit welke een gelijk getal personen afgezonderd wordt, om daaruit den President of Hoofd-regent (Aroe Matoea) te kiezen. De Hoofdregent met de drie hoofden van elk vaandel behandelen alle zaken onderling, doch blijven aan de wetten der republiek onderworpen en zijn voor hunne daden verantwoordelijk.

Op het overtreden der wetten zijn boeten bepaald, die in de algemeene kas van elke hoofdnegorij gestort, en daaruit aan ongelukkigen zonder renten geleend of geheel weggeschonken worden.

.... Bij het eedzweren graven de Wadjorezen een kuil en doen er zooveel eijeren in, als er partijen zijn: dan neemt ieder een steen, werpt dien op de eijeren en zegt: als we onzen eed breken, worden we als deze eijeren verbrijzeld, en zoo min deze steenen van zelven opwaarts kunnen vliegen, even zoo min kan onze vriendschap verbroken worden!

T. v. NI. 1843, I, blz. 418—419.

[In Loeboe heerscht] groote regeringsloosheid. De Chinning of Rijksbestierder is de uitvoerder der Koninklijke bevelen.

T. v. NI. 1843, I, blz. 421.

De regering van Mandhar bestond vroeger uit 10 stenden, die allen aan Makasser onderworpen waren, waarvan Mapillij, Bonio en Chiampalagie vrijwillig tot de kompagnie zijn overgegaan. [Van] de overige stenden is de regeringsvorm republikeinsch, doch de Macadia, of koning van de rivier Bellonipa, is de Hoofdkoning, ofschoon elk koning in zijn' eigen Staat onafhankelijk Vorst is.

T. v. NI. 1843, I, blz. 423.

Maros had vroeger vijf Regenten ....

T. v. NI. 1843, I, blz. 423.

Biera wordt door tien Regenten bestuurd.

T. v. NI. 1843, I, blz. 425.

De vorsten van Boni, Goa, Tello, en Sandraboni voerden den titel van Sambanca, met uitsluiting van de overige Vorsten van Celébes.
T. v. NI. 1843, I, blz. 436.

Balisilapanga — de negen rijksstenden van Makasser — [Deze naam is in 1758] veranderd in Cassiligaaij silapanga of de negen hoofddienaars. .... [De kiesheeren zijn niet van koninklijk bloed — wel is dit het geval te Soping.]
T. v. NI. 1843, I, blz. 446, 540.

Tanette. [Wijden van de oorlogsvlag (bolonga) naar landsgebruik voor den krijg.]
T. v. NI. 1843, I, blz. 681.

Boni. Kiesheeren of Matoea Pitoe, naderhand Aroe Pitoe genaamd bestaan uit zeven geslachten of huizen, doch 't is wel gebeurd, dat er twee en zelfs drie Pitoe in een huis geweest zijn. Deze hooge magt devolveert zoowel op vrouwen als mannen; alle gewigtige zaken betrekkelijk het rijk moeten door hen gedecideerd worden, inzonderheid gaat hun de verkiezing en het weder afzetten van eenen koning, als ook het maken van oorlog of vrede, aan.
T. v. NI. 1848, afl. I, blz. 28.

Wadjo .... de Aroe Matoea, met de drie hoofden der verschillende vaandels, neemt tevens het uitvoerend bewind waar, en doet alle zaken af van politie, justitie, kerk, krijg of vrede; ook zendt en ontvangt hij gezanten; in dit alles evenwel is hij stipt gehouden de landswetten te volgen, onder straf van ontzetting zoo hij hierin afwijkt. Al het geld, door boeten op overtredingen der wet bijeengevloeid, mag niet ten voordeele van eenig afzonderlijk persoon strekken, maar wordt in algemeene kassen gestort, hoedanige er in elk hoofddorp der 40 ééne is. Deze sommen worden besteed, of ter bekostiging van dingen die voor het algemeen belang der natie noodig zijn, of ter ondersteuning van personen, buiten hun toedoen door rampspoed in den handel of door brand van het hunne beroofd. De zoodanige ontvangen dan uit een der genoemde kassen eene som met vrijdom van interest ter leen, en betalen deze daarna, als het hun mogelijk is, met een vrijwillig geschenk aan de kas terug. Zoo iemand met schulden sterft, die hij niet betalen kan maar voor zijn verscheiden heeft bekend gemaakt, springt men hem almede bij uit de gemelde kassen. [Zij kennen ook gemeenschappelijke borgstelling voor een verarmden schuldenaar.]
T. v. NI. 1854, II, blz. 238—239.

Glissong .... eed van trouw door het drinken van .... kriswater.
T. v. NI. 1854, II, blz. 245.

Tanette. Volgens aloud gebruik [bedroeg de boete wegens opstand] 44,444 roepijen, waarvan [de radja] dadelijk als blijk van onderwerping het vierde gedeelte moest geven.
T. v. NI. 1854, II, blz. 374.

SERIE P.

ZUID-CELEBES.

N°. 15.

BOEGINEESCHE ADATRECHTSTERMEN,

ontleend aan het „Boegineesch-Hollandsch Woordenboek"
van dr. B. F. Matthes ('s-Grav., 1874).

[Het is misschien niet overbodig op te merken, dat uiteraard in een lijst als deze (of als die in vorige Adatrechtbundels) tientallen en somtijds zelfs honderden rechtstermen zullen ontbreken. Want welke woorden en woordvormen van een taal de waarde van rechtstermen hebben gekregen, kan men alleen leeren door de practijk, nooit uit een woordenboek, behalve natuurlijk in het zeker zeldzame geval, dat zulk een boek vervaardigd is door iemand, die van het recht bij het betrokken volk eene hoofdstudie heeft gemaakt. De bedoeling van deze lijst is dan ook slechts: eenerzijds om alvast te verzamelen wat bereikbaar is, anderzijds om kenners van taal en adatrecht te prikkelen tot mededeeling van de verdere rechtstermen, die zij hebben leeren kennen.]

I. De commissie voor het adatrecht diende zich bij het excerpeeren zooveel doenlijk te houden aan de transcriptie van dr. Matthes zelf. Hoe deze de Makassaarsche en Boegineesche letters transcribeerde, blijkt uit onderstaand tabelletje:

k,	p,	t,	tj,	y,	s,
g,	b,	d,	dj,	r,	a,
ng,	m,	n,	nj,	l,	h.
ngk,	mp,	nr,	njtj,	w,	

De commissie zag zich echter door typographische bezwaren genoodzaakt de slangetjes boven de letterverbindingen ng enz. weg te laten. Evenzoo moest weggelaten worden de Arabische tesdjid, een kleine w boven een letter geplaatst om verdubbeling aan te duiden.

Een klein kapje (^) boven de lettergreep dient bij Matthes om den lezer te waarschuwen, dat daarop de klemtoon valt. De commissie zag zich genoodzaakt ook dit kapje weg te laten, wat zonder veel schade geschieden kon.

De Boegineesche ĕtjtjĕ wordt bij Matthes weergegeven door een

a met een *e*-tje er boven. Dit teeken geeft te kennen onze ĕ in „geloof" en dergelijke, evenwel met dit onderscheid, dat men ook iets van een *a*-klank moet laten hooren. Vandaar, dat de Maleiers te Makasar, wanneer zij Boegineesch schrijven of spreken, dit teeken en het bijzondere van den daardoor aangeduiden klank dikwijls geheel weglaten, alzoo eenvoudig een *a*-klank doen hooren. Liefst had de commissie, overeenkomstig het stelsel-Van Ophuijsen, dezen klank met het enkele teeken e aangeduid; daar echter het stelsel-Matthes naast ē en é ook e gebruikt om den doffen ee-klank aan te duiden, moest de hierbedoelde ĕtjtjĕ in het excerpt wél weergegeven worden door ĕ.

Een liggend streepje boven den klinker geeft te kennen, dat die lang is, b.v. ā, ī (= ie), ōē, ē, ō.

Een accent aigu boven den klinker (b.v. á, í, óe, é, ó) duidt bij Matthes aan, dat die bijzonder scherp moet uitgesproken worden.

Bij de transcriptie van Maleische woorden duidt dr. Matthes den klinker e, zooals hij b.v. voorkomt in de voorvoegsels ber en per, aan met ă, gelijk ook door Van der Tuuk en anderen geschiedt.

In zijn voorbericht schrijft dr. Matthes nog: „behalve die overgroote menigte van voorbeelden en die overvloedige vergelijking met andere talen, vindt men ook hier menige opmerking omtrent zeden en gebruiken, die eigenlijk niet in een woordenboek als dit tehuis behoorde". Naar aanleiding van deze uitspraak van dr. Matthes vestigt de commissie er hier de aandacht op dat het verschijnen in 1874 van het „Boegineesch-Hollandsch woordenboek" eerst in 1875 gevolgd werd door dat van Matthes' „Bijdragen tot de Ethnologie van Zuid-Celebes".

II. Voor zooveel noodig wordt opgemerkt, dat in het woordenboek met Ar. bedoeld wordt Arabisch; Bat. = Bataksch; B B. = Basa Bissoe of Bissoe-taal; Daj. = Dajaksch; Jav. = Javaansch; Loew. = Loewoesch; Mak = Makassaarsch; Mal. = Maleisch; O.B. = Oud-Boegineesch; Port. = Portugeesch; Sal. = Saleijereesch; Sd. = Soendaasch; Sskr. = Sanskrit; Wadj. = Wadjoreesch.

III. De commissie zag zich door practische redenen genoodzaakt de volgorde van het Boegineesche alphabet te behouden. Ten einde het hieruit voorkomend ongerief te temperen is aan den voet van elk tweetal bladzijden die volgorde afgedrukt en zijn bij verwijzing naar v o o r a f g a a n d e woorden de bladzijden aangegeven.

IV. Van de woorden, die in het Boegineesch op gelijke wijze worden geschreven, doch verschillende beteekenissen hebben dan wel verschillend getranscribeerd zijn, is het eerste woord vet en zijn de volgende gespatieerd gedrukt.

V. Termen, die niet het adatrecht betreffen, zijn slechts dan opgenomen, als hun vermelding nuttig of noodig was voor de verklaring van adatrechtstermen.

VI. De noten zijn van de commissie voor het adatrecht.

K.

koe, ko, koewa, mákoe, mákô, mákoewa, alzoo, aldus (Mak. kâmma). — Tĕ-mákoewânna, of: tĕ-koewa--koewânna, het ongelijke van iets, hetgeen ergens niet bij behoort, v. d.: iets onbehoorlijks, in zedelijken zin, d. i.: iets onbetamelijks; v. d. ook: al datgeen wat 's menschen geluk verstoort, als: ongeluk, rampspoed, enz. — Ana si-koewa-koewa, of: si-ko-ko, lett.: kind, één wijze, of soort, geheel op zich zelve genomen, v. d.: een eenig kind; = âna si-tâoe-tâoe.

kâka = het Mal. kākaq, ouder broeder of zuster.

kâki, 't Mal. kāki. Si-kâki, één voet (maat).

kâpang, meenen, gissen, denken, meening, vermoeden, achterdocht, suspicie. — To-rikâpang-pasâla, iemand die verdacht is.

kâperé, 't Ar. kapir, een ongeloovige.

kâbo, mákâbo, woest, ontoegankelijk bosch.

kóeba, vreemd, ongewoon. Tâoe-kóebâë, de vreemdeling, de pas aangekomene.

kĕbbĕng, onkwetsbaar, ijzervast.

Pakĕbbĕng, middel om ijzervast te maken.

koeboeróe, 't Arab. koeboer, 't meerv. van graf.

Akoeboeroekĕng, begraafplaats, kerkhof.

kâboesóe, Mak. iets geheel zijn.

Mâla-kâboesóe, = mâla-poetta, iemand of iets geheel en al nemen; v. d.: iemand tot slaaf maken, iets geheel verbeurd verklaren.

kamô, geb bij het aanspreken van mannen, waarmede men in rang of jaren gelijk, of daar beneden staat.

kâmalá, Mákâmalá = het Mal. bărtāpa, als kluizenaar in het gebergte of op eenige andere eenzame plaats zich ophouden.

kâmisí Arab. Donderdag.

Rikâmisíï bâlê. Dit ziet op eene bepaling in sommige landen bestaande, volgens welke alle visch die des Donderdag's in de bĕllĕ's (of sero's) aan strand gevangen wordt, van het eerste ploegen af tot aan het padie-stampen toe, aan den vorst toekomt.

1°. **kâti**. geeft eene geldswaarde te kennen. Se-kâti = 88 reyaal, + 8 ôwang (8 dubbeltjes), + 8 doewí (8 duiten). Mak. idem. —

2°. **kâti**, = oelâwĕng, goud.

kâtté, = 't Ar. chatib, prediker.

kôta, eene bevestigde plaats, vesting, kasteel, hoofdplaats.

kĕtti, het Mal. katī, soort van gewigt, = $^5/_4$ Amsterd. pond. — Bâlóe-mákĕtti, bij het kĕtti verkoopen.

kĕttóe, Mákĕttóe, = mâkâtje-âtje, nalezing houden op de rijstvelden na den oogst.

kotîka, = 't Mal. en Daj. katieka, het Bat. hatika, tijd, tijdstip; tijdstip ter uitvoering van de een of andere onderneming door berekening als gunstig of ongunstig gebleken. Aldus door den Inlander genoemd alles, hetzij geschrift, of tabel, of figuur, of wat het ook wezen moge, waaruit hij zien kan, welke tijd hem gunstig zij, welke niet

katârĕng, 't Mak. katârang, vorm.

Dé katârĕngĕnna îya-ro bitjarâë, lett.: er is geen vorm aan die kwestie te geven, d. i.: die kwestie is niet uit te maken.

kôntará, het Holl. contract.

kândé, gebezigd door mannen of vrouwen, wanneer zij diegenen van hunne of hare sekse, die van gelijken rang of ouderdom zijn, dan wel in één van beide opzigten lager staan, op vriendelijke wijze toespreken willen.

1°. kâdo, knikken met het hoofd. Mak. idem. NB. Een' achterwaartsche beweging met het hoofd geeft toestemming, een' voorwaartsche daarentegen een roepen, een tot zich wenken, te kennen. — Kadôwi, toestemmen. — Papakâdo, toestemming.

2°. kádó, Mak. = 't Boeg. inânre.

Kádó-pôle, eigenlijk Makassaarsch, doch ook onder de Boeginezen gebruikt van: de portie gekookte rijst met toebehooren, die ieder van de gasten bij gelegenheid van bruiloften en dergel. meer meê naar huis krijgt.

kêdo, zich bewegen, bewegen. — Kêdo-kêdo bâlóe-bâlóe, koopwaren bewegen, d. i.: omzetten. — Kêdo-riyâle-alêna totîwîēngi, lett.: beweging (van de koopwaren) door den anakôda voor zichzelven, in stede van het handelsbelang op het oog te houden), d. i. aanwending van de koopwaren tot voldoening van eigen' lusten.

kôdi, 't Mal. kōdī, 't Jav. koḍi, twintig stuks, geweren bijv., of pieken, of bijlen, of sarong's, of kleedjes of wat het ook zij. Mak. idem.

kĕddoeng, slaan, kloppen; bijv.: rikĕddoeng-raoekĕng, met de rotting geslagen worden.

kĕddé, mákĕddé, = tĕttong, mátĕttong [staan].

Pakĕddé = patoemâning (verg. op: toemâning), als die om beurten tot dienst van den vorst of de vorstin gereed staan.

kadâro, Wadj. = 't Bon. tjâpĕng, schaal. — Kadâro-kaloekoe, klapperschaal. [Men] bedient zich van de klapperschaal tot rijstmaat.

kîno, geb. bij het aanspreken van vrouwen, waarmede men gelijkstaat in rang, dan wel daar beneden staat.

koeneng, een' vrouwelijke bissoe.

kĕnna, treffen, raken (Mal. kăna, Jav. kĕnna, Bat. hona,

idem). — Kĕnna ri-makoenrâï, eene vrouw aanraken, v. d.: gemeenschap met haar hebben. — Tákĕnnaï toewang, lett.: mijnheer stoot, v. d. laat zich in den nek zien. — Pakĕnna âná, iemand bij de verdeeling kinderen doen treffen, d. i.: doen krijgen; d. i.: hem bij de verdeeling der kinderen ook een deel toekennen. — Pakĕnnāï, iets, iemand, of ergens, doen treffen, doen raken, enz. — Pakĕnnāïwi padôsa (panrosāng), iemand straf doen treffen, d. i. iemand straffen, iemand beboeten. — Ripakĕnnāï pangkaoekĕng, of: pabînróe, met de doodstraf gestraft worden, de doodstraf ondergaan, dus als 't ware: met iets van belang gestraft worden; staat tegenover: ripasâla (verg. sâla) en het bovenstaande pakĕnnāïwi padôsa (panrosāng), die beide van mindere lijfstraffen en van beboetingen gebezigd worden. — Sikĕnna, elkander treffen, of raken. Bijv.: sikĕnna pâoe, overeenstemmen, het eens zijn in hun spreken. — Gâóe sikĕnna, een' gedrag dat juist is zooals het behoort.

Pasikĕnna, malkander doen raken, of treffen. Van daar: bij elkander doen passen, enz., maken dat de zaken zamen passen, iets naar behooren schikken, uitmaken, enz.

Makoenrâï mápasikĕnna-kĕnna, eene koppelaarster, lett.: eene vrouw die gedurig jongelui met elkander in aanraking tracht te brengen.

kâtja, soort van rank met boonen, de Abrus precatorius L., waarin 5 à 7 pitjes of korrels, voor de eene helft rood, voor de andere zwart, zijn, die men gewoonlijk bezigt, om goud meê te wegen.

kôdja, Moor of Mohammedaan uit Hindostan, Mak. idem.

kadjāngĕng, Verg. op: bîssoe.

kadjâwo, een' oude vrouw. Van daar in den geringen stand ook wel gebezigd tegen een' grootmoeder. Voorts spreekt men hiermede dikwerf eene vrouw van jaren uit den geringen stand aan, ons: grootmoedertje.

kâre, Makassaarsche titel voor iemand van goede geboorte, doch minder dan dâëng.

kîra, Mal. en Jav. denken, meenen, oordeelen. — Kîra-kîra, en: kîra-kirāï, allerlei bedenken om iemand te schaden; v. d.: iemand belagen. — Sikîra-kîra, elkander belagen.

kéró, Mak. hoozen.

Djéné-kéró, lett.: waterhoozing. V. d. in de Oendang-oendang bedoeld: de schade aan de handelsgoederen veroorzaakt door het niet, of gebrekkig, waterhoozen. (Zee- en handelswetboek der Wadj.)

kĕrróe, geluid dat men maakt om de kippen te roepen; v. d. vergelijkenderwijze: mákĕrróe soemāngĕna, iemand's soemāngĕ, of bijzonderen levensgeest (men zie op: soemāngĕ) roepen. — Mápakĕrróe-soemāngĕ, iemand met [geroosterde padi] bestrooijen, om zijne soemāngĕ te roepen. — Dit ge-

schiedt ten opzigte van bruidegoms en van alle hooggeplaatste personen, wanneer men hen verwelkomt, bevreesd als men is, dat de booze geesten uit wangunst op hun geluk of hun hoogen rang hunne soemangë zullen doen vlieden.

Papakërróe-soemängë, lett.: een oproepen van de soemängë; v.d.: een middel tot bewaring van de soemängë; v. d.: een geschenk in kris of piek, of andere dergelijke dingen bestaande.

kërro, geschonden, heiligschendend. — Hâiangi mákërro-tôwi, het is verboden en heiligschennis.

kërrë, mákërrë, door een' boozen geest bewoond of bezield. Mak. kârrassá, idem. Wanneer bijvoorbeeld een heer zijnen jongen, wegens slecht gedrag, verwenscht, en deze kort daarop eenig onheil ondervindt, zal hij van hem zeggen: mijnheer is mákërrë; of wanneer bijv. iemand ziek wordt, na onder een' boom geslapen te hebben, zoo noemt hij dien boom mákërrë.

karêba, berigt, tijding, nieuws. Mak. idem. Mal.. chabar.

karâmë, = het Mak. karâmá, 't Mal. en Arab. karämat, eerbiedwaardigheid, heiligheid.

karâdjá, (Arab.) tol, belasting.

kâli, 't Arab. kadli, de regter, v. d. de opperpriester. Van die betrekking vindt men slechts één in een rijk. Mak idem.

koelang. — Tâna-koelang, land dat braak ligt. Van daar overdragtelijk geb. van een' ongehuwde vrouw, of van een' weduwe.

kêlo, streek, trek, list, fokken, overvallen. Mak. idem.

kalâki, door meerderen tegen minderen gebezigd, wanneer zij dezen vriendelijk willen toespreken, zooveel als: mannen! menschen!; bijv. tegen bedienden of onderhoorigen. Mak. idem. Ook wel geb. tegen jongere broeders.

kalêpoe, geheel. Mak. idem. — Mákalêpoe-ni to-mábitjarâë, de raadsheeren waren geheel, v. d. in hun geheel, v. d. voltallig. NB. kan ook beteekenen: de raadsheeren maakten als 't ware één geheel uit, v. d. waren het eens, stemden overeen.

Akalepoewi, of akalepoengi, ten opzigte van het een of ander een geheel uitmaken, v. d.: het omtrent het een of ander eens worden, ergens in overeenstemmen.

kaliyâwo, schild.

Oegâttoeng-kaliyâwowi alêkoe, lett.: ik hang mijzelven als schild op; v. d.: ik ben de scheidsman, of scheidsregter, of vrederegter, tusschen twee twistende partijen, die zich niet met den twist bemoeit, als in zooverre hij zijn' best doet, om de zaak weêr bijgelegd te krijgen. Hij strekt alzoo voor beide partijen tot schild.

kaloela, onafscheidelijk, bij elkander behoorende. Zoo de vorst en zijn lijfknecht; derhalve is de slaaf de kaloelâna Âroenge.

kalâwing, Mak. op den arm dragen; van daar het onder de Boeginezen insgelijks gebruikelijke palalâwing-êpóe, sierihdoos--dragers. Aldus genoemd de ânakarôeng's, welke of zelve de sierihdoos dragen, of althans tot 's vorsten onmiddellijk gevolg behooren. Zij worden ook wel genoemd: ânâ-ribôkó.

kalâsi, 't Mal. kalāsī, matroos. Mak. idem.

kâwâ, kawâri, krachteloos, smakeloos, doen zijn, of als zoodanig beschouwen. V. d: kawâri âdĕë, overdr. de adats zonder kracht doen zijn, er niet om geven, ze gering achten.

kâwĭng, het Perz. kawin, huwelijksgift, waaraan de Maleijer en de Boeginees de beteekenis van wettig huwelijk, of huwelijk voor den Priester gehecht hebben.

Mákâwĭng, voor den Priester trouwen.

Lîsĕ-kâwĭng, het geld dat in de Boegineesche landen door bruid en bruidegom voor de eene helft aan den Priester, die hun huwelijk inzegent (pakâwing), voor de andere helft aan de getuigen gegeven wordt. Deze lîsĕ-kâwĭng staat altoos in verhouding tot de sômpa; is bijvoorbeeld de sômpa, of huwelijksgift, 88 reyaal, zoo bedraagt de lîsĕ-kâwing 8 reyaal; is de sômpa 44 reyaal, zoo beloopt de lîsĕ-kâwing 4 reyaal. De eene helft van die lîsĕ-kâwĭng wordt door den bruidegom, de andere door de bruid betaald. Tegelijk met dit geld brengt men ook sierih en verdere toebehooren voor de betel-pruimpjes. Dit heet dan: ôta lîsĕ-kâwing. In geval van echtscheiding zendt de vrouw het door den man geleverde aandeel van de lîsĕ--kâwĭng met de ôta lîsĕ-kâwing aan haar' man; tenzij de vrouw de echtscheiding tegen den zin, en buiten de schuld, van den man verlange, in welk geval de vrouw, in stede van de lîsĕ-kâwĭng te zenden, de sômpa terug moet geven. Het zenden van die lîsĕ-ôta met de sierih door de vrouw, heet apoerāng, of verbreking van het huwelijk.

kêwa, = tjâóe.

kôwe, een mannelijke bissoe.

kawĕrrang, = het Mak. kawârrang, een zekere hoeveelheid padie te zamen gebonden, een bos padie. NB. twéé kawĕrrang's = 1 wĕsse.

kawalâki, = ânâ-ânâ, hetzij vorsten- of slavenkinderen.

koewâsa, 't Mal. en Jav. koewāsa, magtig, v. d. een gemagtigde. Mak. idem. — Soerĕkoewâsa, volmagt. — Koewâsa--márâdja, een generaal gemagtigde. — Koewâsa-baîtjóe, een speciaal gemagtigde.

Akoewasāng, magt, volmagt.

kowâsa, = koewâsa.

kônsi, Chin. vereeniging, genootschap; v. d.: mákônsi-bâlóe, te zamen handel drijven.

kassoewîyang, hulde, gehoorzaamheid, dienst. Mak. idem.

Mákassoewîyang, hulde, of gehoorzaamheid, bewijzen, diensten of werk voor iemand verrigten.

Pakassoewîyang, een bewijzen van hulde, of gehoorzaamheid, een verrigten van arbeid voor iemand, v. d.: belasting, en dergelijken, als zijnde de voornaamste bestanddeelen van de kassoewîyang voor een' vorst.

Mapakassoewiyāngĕng ri, tot pakâssoewîyang, d. i.: in leen, geven aan; bijv. Goberenamêng mapakassoewiyāngĕngi ri-Aroe-Palâkka tanâë-ri-Bône, het Gouvernement geeft het rijk van Bône in leen aan Aroe-Palâkka.

kâí, haken, aanhaken.

Sikâí, aan malkander gehaakt, v. d.: zamenhangende, zamengebonden; bijv.: to-sikâĭ-tĕttîkĕ-toerôna, menschen wier tĕttîkĕ-toero's (dakranden) aanéén verbonden zijn, d. i.: buurlieden.

kâong, het Mal. en Arab. kaoem, volk, geslacht.

G.

gâgá, mangkâgá, twisten.

Angkagâri, ergens over twisten, krakeelen.

gêgó, schudden.

Gêgó-pâsó, lett.: schudden een' spijker, v. d. de oude gewoonten des lands, evenals een' spijker, schudden of losmaken, zoodat die adats niet meer strekken, om de orde in het land te bevestigen en te handhaven.

gângka, komen tot, reiken tot, tot, toereiken, genoegzaam, volkomen, volledig, voltallig zijn, het einde bereiken, eindigen, beperkt worden. — Gângkani elókoe, tot zoover wil ik gaan, bijv. in het bieden; v. d.: ik bied niet hooger. — Gângka-ni wĕkkĕna, zijn groeijen is als 't ware tot de uiterste grens gekomen, d. i.: hij is volwassen. — Gângka soengĕna, zoo ver zijn leven reikt, d. i.: zoo lang hij leeft.

Pagângka, a) doen komen tot een' zekere grens.

b) lett.: het komen tot de grenzen, v. d.: termijn enz.; bijv.: Dé îya pagangkâna, er is geen termijn voor bepaald.

gômēng. Dit woord heeft volgens bewering van den Inlander, evenals het Mak. dômēng, eertijds vet, gezet beteekend, en werd van daar gebezigd, hetzij om varkens, hetzij een veertigtal mannen aan te duiden, die als 't ware vetgemest werden, om den koning ten allen tijde, zoowel in vrede als oorlog, terzijde te staan. Inzonderheid zouden zij de rol van beul vervuld hebben. Zoo iemand ook genoemd torigômēng.

gântang, soort van maat voor rijst en dergel. Mak., Mal. en Daj. idem.

Één groote gântang vroeger op Celebes = circa 8, één

kleine = circa $3\frac{1}{2}$ kĕtti. Tegenwoordig is te Makassar de gântang vast 5 kĕtti.

Één gântang-pîtará, of gântang bij gelegenheid van de pîtará voor den priester gebezigd, $4\frac{1}{2}$ kĕtti.

Olána riyakolâkĕng, gantânna rigantāngĕng, lett.: hem wordt met zijn' eigen' maat toegemeten; v. d. overdragtelijk: zijn stand en afkomst worden in aanmerking genomen bij het opleggen van boeten en dergelijken.

gĕttĕng, a) strak, gespannen. — Tâoe mágĕttĕng-ininâwa, lett.: iemand, wiens gemoed zich regt uitstrekt, v. d.: met geen' slenters omgaat, alzoo: een opregt mensch.

b) uittrekken, spannen

Pagĕttĕng ook geb. van het verspreiden, of overal bij de palîlî's en paseadjîngĕng's laten bezorgen der bîla-bîla's. Verg. op bîla.

gáde, het Mal. kadei, kraam, winkeltje. Mak. idem.

gôna, geb. van menschen, die denzelfden naam of titel voeren; bijv.: gonâkoe, mijn naam- of ambtgenoot.

Sĕngkôna, naamgenoot met, ambtgenoot met.

Pasĕngkôna, naamgenoot maken met; v. d.: ripasĕngkôna tanâë, lett: naamgenoot gemaakt worden met, of van, het land, d. i.: regent, of vorst, van het land gemaakt worden.

gĕnnĕ, het Mak. gânná, het Mal. gănap, vol, volledig, volkomen.

To-gĕnnĕ-tâoeng, een volwassene. — To-gĕnnĕ-bîlange taoenna, de volwassenen, de huwbaren.

gâdji, = het Mal. en Soend. gādjî, 't Jav. gadjih, en het Holl. gage, loon. Mak. id.

gâre, wordt gebezigd bij het doen van mededeelingen, voor wier waarheid men niet instaat, die men zelf maar van hooren zeggen vernomen heeft.

Agarêyang, iets twijfelachtig maken voor; v. d.: als twijfelachtig voorstellen aan.

goeroe, leeraar.

Ana-goeroe, leerling; v. d. volgelingen, ondergeschikten; zoo bijv. ook degenen die in het klein voor een groot-handelaar handelen.

gôrrá, mágôrrá, rooven.

Pagôrrá, roover. — Pagôrrá-mâlî, struikroover.

gĕrróe. Pagĕrróe-gĕrróe, iemand met geweld, of tegen zijn' zin, meêslepen of sleuren.

gâloeng, rijstveld.

gîling, 't Mak., Bat., Jav. en Mal. gîling, draaijen, omdraaijen, omkeeren.

Pagîling, iemand, die koopwaren doet ronddraaijen, d. i. rondvent.

gĕllá, Verg. het Mak. gâllará, 't Mal. gălar, 't Bat. golar, betitelen; v. d. gĕllârrĕng, hoofd van een kampong of negrie.

gĕlloeng. — Raoekĕng si-gĕlloeng, een bundel rotting van 20 stuks. — Raoekĕng si-gĕlloeng-batôwa, een bundel rotting van dertig stuks.

goelîga, slimheid, list, bedrog, foppen.

gâwe, = gâóe, werk.

gowâri, Mak. kamer, vertrek

Ati-gowâri, lett.: hart of binnenste van een kamer; v. d. geb. van vrouwen.

gosâli, O. B. begraafplaats, verblijf der dooden.

gâóe, daad, zaak, feest. Mak. idem. — Gâóe-gâóe, feest.

Mágâóe, werkzaam zijn, handelen. — Mágâóe riyâle-âle, op eigen gezag handelen. Men zie âle. — Mágâóe-máwâtang, zich schuldig maken aan geweldige handelingen, geweld plegen. — Aroe-mangkâóe, of pĕtta-mangkâóe, een regeerend vorst, die dus niet enkel een vorst in naam is, maar ook werkelijk als zoodanig iets te doen heeft.

Pangkaoekĕng, 't doen; v. d. handeling, daad, gedrag. — Gaoekĕng, of: angkaoekĕng, de insignia, of: rijkssieraden.

P.

pang, het Mal. pāha of paoe, dij; v. d. pang-ataoena To-máradjâë, de regterdij, wij zouden zeggen: de regterhand, van den Gouverneur.

pōng, boom, stam. NB. eigenlijk het onderste gedeelte van den stam, terwijl het overige van den stam wâtang heet. Van daar beteekent pōng overdragtelijk: oorsprong, oorzaak, bron, begin, reden, grond, grondslag, hoofdzaak, hoofdsom, kapitaal. — Rilâp-póï ri-pōnna, het wordt opgestapeld bij zijn' boomstam, oorsprong, d. i.: bij Hem, aan wien alles zijn' oorsprong verschuldigd is, d. i.: het wordt overgelaten aan God, d. i. er wordt besloten tot den eed. — Rirĕddóeï, of: riyoekĕï, pônna, lett.: zijn stam wordt uitgerukt, toegepast op iemand, die eerst alles wat hij heeft, aan den schuldeischer betaald, en ten slotte ook zijn' eigen' persoon als pandeling gegeven, heeft, die dus als 't ware evenals een boom uit den grond gerukt is. — Inânre-pōng = patĕnra-sômpa, de sôkkó [in den wasem gekookte rijst], met palôpo [versnapering, gemaakt van eieren, klappermelk en suiker], die na het zenden van de sômpa aan de bruid gezonden wordt (verg. op: tĕnrĕ). Deze patĕnrĕ-sômpa wordt ook genoemd inânre-pōng, omdat men de sômpa met een kapitaal vergelijkt, zoodat men dan hier te denken heeft aan de rijst die volgt op het kapitaal of de sômpa. — Po-wawinêna, of baîne-pônna, iemand's hoofd-, of voornaamste, echtgenoote.

Pōnrâtoe, lett. hoofd der vorsten, v. d.: voornaam vorst.

Katoe (Mal.) = datoe. — Tâoe-mápōng, iemand, die een' stam heeft, alzoo als 't ware terdege vastgeworteld is, d. i.: iemand die een' groote familie heeft, zoodat zijn geslacht niet licht van de plaats, waar hij zich bevindt, verdwijnt. Apōngĕng, afstamming, oorsprong.

pâkka, geb. van alles, wat den vorm van een' hoek heeft. Mak. pângka, idem.

To-mápakkĕë ariwîna, lett.: zij wier zijden als 't ware op een' tweesprong staan; v. d. geb. van kinderen, die bij de verdeeling tusschen vader en moeder overschieten, noch tot vaders-, noch tot moedersdeel behooren.

Si-pâkka = si-padjĕllŏ, de lengte van den wijsvinger tot onder aan de holte tusschen dien vinger en den duim.

pêka, O. B. Sipêka, elkander weêrstaan, v. d.: van elkander verschillen, het oneens zijn.

Asipekĕng, verschil, oneenigheid.

pĕkki, = het Mak. pâkki, 't Arab. pakih, een regts- en godgeleerde.

pĕkkĕ, mápĕkkĕ, ééndragtig zijn, beraadslagen. Mak. pâkká, idem. Verg. het Mal. pākat.

Apĕkkĕkki, iets hebben waar men het over ééns is, het ergens over ééns zijn.

pakâkkasĕ, 't Mal. părkākas, 't Jav. bĕkakas, huisraad, gereedschappen, benoodigdheden. V. d. in het algemeen: de toebehooren van iets, bijv.: balîlí sibâwa pakakkasĕna, een geweer met zijn' toebehooren. Mak. idem.

pakatetēng en pakatêtetâna, grens.

pâkkirí, 't Arab. pakir, bedelmonnik.

pakîhi, 't Arab. pakih, een regts- en godgeleerde.

pĕggang, vasthouden, en geb. in de beteekenis van iemand door toovermiddelen vasthouden, zoodat hij buiten magte is, om weêrstand te bieden. Soms openbaart de werking van dit pĕggang zich ook door een' vasten, geheel onverstoorbaren slaap, en stelt alsdan de dieven in staat, om zonder moeite alles het huis uit te dragen.

poenggâwa, of ponggawa, opperbevelhebber van het leger, kapitein van een schip.

pānga, dief.

pangâdi, geheime minnaar, boeleerder, hoer. — Mápangâdi, boeleren, hoereren.

Apangadîng, ontucht.

Makoenrâï papangadîng, eene hoer.

Sipopangâdi, tezamen hoereren, of geheimen minnehandel plegen.

pangîyóe [1]) = lâwa.

[1]) Zie beneden op lawa. — Noot van de commissie.

Sipangîyóe, = silâwa. NB. Ook geb. van het tegenhouden van den bruidegom, wanneer hij tot zijn' bruid wil gaan.

Ripangiyoeri, = rilâwa; v. d.: mákoettoe ripangiyoeri, te lui om zich te laten tegenspreken, om bedenkingen aan te hooren. Gebez. van een Hoofd, dat bij een' teregtzitting te vadsig is, om na te denken, en daarom de opinie's zijner medeleden, zoo zij van de zijne verschillen, maar liever zonder wederlegging terzijde stelt, met de eenvoudige verklaring, dat hij de zaak naar zijn' opinie wenscht te beslissen.

pangâra, dringend bevelen, orders geven, uitnoodigen, aansporen. — Bâli-pangarâkoe, zij die met mij bevelen geeft in de huishouding, v. d.: mijne vrouw.

pôngîra, B. B. = pônwîra, de voornaamste der mannen.

pangoeloeng, eertijds = oerîng [pot].

Tâoe-oepangoeloeng, menschen, die ik uit mijn' rijstpot laat eten, d. i.: mijn' huisgenooten.

Sipangoeloengĕkkoe, hij of zij, die met mij uit één rijstpot eet, door den man van zijne vrouw, en weêrkeerig door de vrouw van haren man gebezigd, wanneer men op nederigen toon, bijv. tegen een' vorst, wil spreken.

pangaloewârĕng, O. B., alles wat eertijds bij een' vorstelijke bruiloft ter begeleiding van de sômpa aan de bruid aangeboden werd, waaronder zelfs diegenen behoorden, die de sômpa met de geschenken overbragten.

pângká, 't Mal. pangkat, rang, klasse.

Pamângká, een' vorstelijke lâmmîng [zitbank], met dit onderscheid alleen, dat er geen lînro [zeker versiersel] aan is. Zulk een lâmmîng bestemd voor slaven, die door hun meester tot aanzien of rang (pângká) verheven zijn.

pâpa. Kapâpa, als een onzinnige hoogst ongepast spreken en handelen.

pâpĕng, B. B. = pêpĕng, plank.

Sipâpĕng in B. B. geb. om een' broeder te kennen te geven, als 't ware uit één plank gezaagd. — Sipâpĕng másâwangĕnna, iemand, die zoo na met een' ander verwant is, dat hij daarmede als 't ware één plank uitmaakt, en slechts door een' gleuf van hem gescheiden [másawang = másarang = scheiden] is; geb. van iemands vader; doch meestal = sâppo-sîsĕng, of neef in den eersten [sisĕng = één keer] graad, die ons dus niet zoo na bestaat, als een broeder, maar toch ook zeer na, zoodat wij wel als 't ware één plank zijn, maar toch nog door een gleuf van elkander gescheiden. — Sipâpĕng wekadoewa sîne, lett.: een broeder doch tweemaal gescheiden [sine O. B. = sĕnné = gescheurd] d. i. een neef in den tweeden graad (sâppo-wekadoewa).

1°. pípí, soort van gewas op de takken en stammen van boomen,

liefst doode boomen, gelijk ook op steenen en buffeldrek te vinden, kampernoelie.

Pípí na-pípína, wâtang nawatânna, lett.: de pípí is zijn pípí, de stam is zijn' stam, d. i.: de stam met al wat er op zit is het eigendom van hem die den boom bezit. Bedoeling: al wat de slaaf bezit, komt diens meester toe.

2°. **pîpí**, persen, toewringen, drukken, knellen.

Ripîpí, soort van Inlandsche straf. Men legt tegen elk van de slapen van het hoofd eene pĕllĕng-noot, en brengt ter weêrszijde van het hoofd een hout of plankje aan, en beide planken worden van voren en van achteren met kracht tegen malkander gedrukt. Is de vorst erg vertoornd, zoo laat hij zeer lang en sterk drukken, totdat de oogen er uitspringen en de ongelukkige natuurlijk bezwijkt. Er is nog een' andere soort van straf, die onder denzelfden naam bekend staat. Men bindt zeer digt bij den grond aan den vloer een bamboes of hout vast, en legt dit dan over het midden van het bovenste gedeelte der beenen van den man of de vrouw, die misdreven heeft, en drukt het daarop met zooveel kracht, dat de beenderen soms breken. In het Makassaarsch bezigt men voor beide straffen het woord niyêpé.

pêpeng, jagen, vervolgen, opjagen (op vendutie bijv.), een' eisch of vordering doen, vervolgen in regten. — To-mápêpeng ri-bitjarâë, eischer, aanklager.

pôpo, = rĕppá, márĕppá, breken, gebroken, verderven, bijv.: porselein, glas, aardewerk, enz. — Pôpo gamâroe, een gamâroe, stuk gooijen [= porceleinen kom of schotel]; v. d.: een' in volle vergadering van den Hadat gedane uitspraak vernietigen.

pĕppé, slaan, kloppen. Onder anderen ook gebezigd van het slaan van de kapas. Doch wat vooral zonderling klinkt, is dat dit pĕppé ook gebezigd wordt van het geld-geven aan iemand, wiens hulp wij inroepen, bijv. voor eene regtzaak.

poepoeróe, lang duren. Mak. id.

Tâoe-poepoeróe = âta tĕ-lĕppĕ, menschen, die door een' vorst tot de ergste slavernij gedoemd zijn, en wier afstammelingen nimmer [tĕ] hunne vrijheid [lĕppĕ] meer erlangen kunnen.

pâmmóe. Ripâmmóe têdong, geb. van het slagten van een' buffel op den dag, dat het lijk het huis uitgedragen wordt.

Si-pâmmóe, geb. van het zenden van een' slagtbuffel door een palîlí-paseadjîngĕng [leenman], zoo een bótjo [groote vorst] overleden is.

Papâmmóe, soort van doodmaal, hoofdzakelijk in bovengemelden buffel bestaande.

paměkkèng, O. B., verbond, overeenkomst. Verg. wĕkkĕng, binden.

pemâli, = het Mak. kassipâlli. Gebezigd van iedere daad, die

naar de heerschende denkbeelden onder de Inlanders verkeerd is, en gewoonlijk nadeelige gevolgen na zich sleept. Zoo noemen zij bijv. pemâli: het vertrappen van eten, het loopen in de zon op het midden van den dag, het dooden van eenig dier in een huis, waar een kind is van beneden de 40 dagen. Mal. pămāli, Daj. pali, Bat. hoemmali, verboden, ongeoorloofd. — Wĕnni-pemâli. Hieronder verstaat men de nachten, die tusschen het huwelijk en den eersten coïtus verloopen moeten, waarop dan de zoogenaamde verzoening tusschen het jonge paar plaats vindt.

Mápemâli, geb. van het rouwen over iemand van geen' bijzonder hooge geboorte, hetgeen hoofdzakelijk slechts hierin bestaat, dat men geen werk van eenig gewigt verrigt, als pemâli zijnde.

pâttó, een stok of steen, dien men in den grond plant, bij voorbeeld om op te mikken. Mak. pântó, idem.

Pattóna tanâë, de grenspalen van het land.

pâtĕ, = djânjtji. NB. meestal door vrouwen gebezigd.

Asipatĕrrĕng, = asidjanjtjîngĕng, overeenkomst, verbond.

pîtoe, zeven.

Aroe-pîtoe, lett.: zeven vorsten; v. d. geb. van den Rijksraad van Bône, bestaande uit 7 vorsten.

poetta, vernietigd, uitgestorven, zoo goed als uitgestorven, zonder familie, zonder aanspraak op zijn' eigen kinderen te mogen maken, in een' slaafschen toestand verkeerende, vervallen, als afgedaan te beschouwen, enz. Mak. idem.

Poetta-ni-ro wârampârange, die goederen zijn vervallen aan den pandhouder, als niet binnen den bepaalden tijd gelost.

Tâoe-poetta, a) iemand die geen sômpa betaalt, en daardoor bij de verdeeling geen regt op eenig kind van hemzelven heeft,

b) iemand die zoo goed als uitgestorven is, die geen familie meer bezit,

c) een slaaf, als wiens zelfstandigheid geheel vernietigd is.

ĕlli-poetta, prijs voor een' slaaf.

Sânra-poetta. Lett. een pand dat vernietigd is, opgehouden heeft, het eigendom van den schuldenaar te zijn, dewijl de pandhouder het in zeker opzigt niet enkel in pand genomen, maar ook gekocht heeft, alzoo hetzelfde als ĕlli-akatĕnni, waarmede het ook in het Inlandsch Wetboek verwisseld wordt. Verg. akatĕnni [op tĕnni].

Mapoettāngi, of: apapoettāngi, als vervallen beschouwen, bijv.: een pand.

pĕtta = poewâtta. Verg. op: poewang.

pĕttang, duister, duisternis, bijv.: mápĕttangi pakitâkkoe,

mijn zien, mijn gezigt, wordt duister, d. i.: ik word dol (razend). NB. waarschuwing van iemand, die op het punt is, om amok te maken.

pĕttoe, afbreken; v. d.: af-, afgedaan, doorgehouwen, stuk zijn, ophouden. — Inrĕng-pĕttoe, geleend geld, dat zonder intrest maar ook zonder mindering moet teruggegeven worden, als 't ware: een schuld in eens af, zonder intrest of iets anders. — Pĕttoe-Bitjâra, een' afdoening van den Raad, Raadsuitspraak, besluit. — Pĕttoewi adâë, het is een zeker woord, een' uitgemaakte zaak. Van daar: pĕttoeâda geb. van het ja-woord dat de man van de ouders der geliefde ontvangt.

patakâsĕng, grens.

patingĕllĕ, tusschentijd. Mak. patingâllá, idem. — Patingĕllĕ-doerîyang, tusschentijd van de doerîyang, d. i.: de tijd waarop men geen' doerîyang vindt.

patimatârang. Zoo [werd] op Gôwa de kroonprins genoemd.

pîtĕna, 't Arab. pitnah, snoodheid, kwaadstokerij, berokkening van kwaad, aantichting, betichting, laster. Jav. en Mal. pitnah, idem.

pîtará, het Arab. pitrah, gift in rijst na het einde der vasten van de maand ramalāng voor de priesters. Mak. idem.

poetiri, het Mal. en Jav. poetri, dochter van een' vorst.

pêtoró, 't Port. feitor, factor, onderkoopman, een Europeaan aan het hoofd van een' buitenpost, gezaghebber, Assistent-resident. Mak. idem.

pîtisí, het Mak. pîtjing, Bimanesche en Balinesche duit.

1°. **pâda**, gelijk, zamen. Verg. het Mak. pâra, zamen, gezamentlijk, het Mal. para en 't Jav. pårå, al de, gezamentlijke (Klink.), 't Jav. paḍa, gelijk, gelijkelijk, zamen. Bijv.: wawîne tĕ-padâna, of: tĕ-padânna, of: tĕ-pâda-wĕnnêna, de vrouw die niet zijns gelijke, maar van minder afkomst is. — Ana tĕ-padâna, of: tĕ-padânna, iemand's kinderen, bij eene vrouw van minder afkomst. — Mápâda-njâwa, éénstemmig zijn. — Padânna-tâoe, zijne medemenschen.

Papâda, gelijk maken, of achten; bijv.: napapâda-ni alêna âta, hij beschouwt zichzelven als een' slaaf.

2°. **pâdá**, gast.

pâdang, veld. — Bôla-bôla pâdang, een veldhuisje, d. i.: een wachthuisje op de padie-velden.

padîkirí, het Mal. păndikir, iemand die bedreven is in den wapenhandel; soort van hofbeambten.

pandapâtang, het Mal. păndapātan, iets dat groot geluk aanbrengt (van dāpat, verkrijgen).

padoewâkĕng of padewakĕng, soort handelsvaartuig, hebbende twee masten.

padaoengĕng. O. B. gift van een' voornaam' persoon aan geringen.

poenna, het Mal. pōēnja, ămpōēnja, en dat, evenals dit, ge-

plaatst wordt achter het woord, dat den bezitter te kennen geeft. — Poennâë-lôpi, de man wien een schip toebehoort, de eigenaar van een schip.

Mapoennāï, mapoennāngi, bezitten, bezit nemen, zich toeëigenen.

Apoennāng, bezitting, eigendom.

pĕnna, = poewâna, = amânna, vader van hem, of van haar.

penângkóe, uitrusten, vertoeven; v. d.: toeven of dralen te komen, zich verontschuldigen.

Penangkoerĕng, verontschuldiging, excuus, voorwendsel.

penâti, de personen die belast zijn met het toezigt over de aradjāng of rijkssieraden. Mak. pinâti, idem.

paniyâga, 't Mal. bănijāga, handeldrijven.

pânre, 't Mal. pandej, ervaren, kundig, baas, kunstenaar. Mak. idem. — Pânre-bĕssi, ijzersmid. — Pânre-âdjoe, timmerman. — Pânre-âda, ervaren in het spreken.

pînra, mápînra, a. onbedrijvig werkwoord, veranderen; bijv.: mápînra-pînra, veranderende, onzeker, wisselvallig. — Tĕ-mápînra-pînra, niet veranderende, onveranderlijk.

b. bedrijv. werkw. doen veranderen, veranderen; bijv.: napînra-ni asĕnna, hij heeft zijn' naam veranderd. — Pînraï roepânna, het voorkomen van iets doen veranderen, bijvoorbeeld van een paard, door zijn' manen en staart af te snijden, zoodat het geheel onkenbaar wordt.

pâtjing, mápâtjing, zuiver, rein, schoon; bijv.: mápâtjing-ininâwa, zuiver van gemoed, eerlijk.

Mápâtjing, ook geb. van schoon leeg, bijv.: een' geldkamer, of een' voorraadschuur; schoon-op, bijv. geb. van geld; schoon-weg, schoon-uit, schoon-ontbonden, bijv. een huwelijk.

pîtjá, geb. van een kind, welks verstand nog niet ontwikkeld is. Mak. pîsa, idem.

patjêko, klein huisje achter het groote huis, en wel onder deszelfs dak, doch met een eigen opgang. NB. Alleen door geringe lieden bewoond, die eene op zich zelve staande woning moeijelijk zouden kunnen bekostigen. Voor vorsten ware het pemâli, om zulk een' patjêko achter hun huis te hebben.

pâdjĕ, pacht. — To-mápâdjĕ, pachter.

pĕdje, zout.

Apĕdjĕng, zoutpannen.

pânjtja, groote op allerlei wijzen versierde toestellen, nu eens in den vorm van een paleis, dan eens van een' tempel, dan eens van een tijger, draak of ander dier, om bij gelegenheid van een feest, bijv. het maoelóe-feest, rijst, eijeren, vruchten, gebak, enz. meê over te brengen. — Oelépânjtja alêna, lett. zich zelven als een pânjtja (in het vorstelijk paleis) laten dragen (opdat de vorst met dit bewijs van hulde geheel naar goedvinden handele);

v. d. zich geheel aan den vorst overgeven. Geb. van een' doodslager, die op het vorstelijk paleis vlugt.

panjtjádjá, soort van platte vaartuigen, alleen in gebruik bij de roovers, die ze gewoonlijk bezigen achter, en tegelijk met, hunne bîntá's.

pânjtjará, 't Mal. en Jav. pandjar, pand, pandgift, voorschot.

pâra, sodomieterij plegen.

Pâra-pâoe, lett.: sodomieterij met woorden plegen. Vergelijkenderwijze gebez. van iemand die antwoordt op eene vraag die tot een' ander gerigt wordt, hetgeen men vooral bij een' vorst voor zeer onbetamelijk houdt.

pâre. Pâre-pâre, het binnenste van een' buffelhoorn.

Volgens bewering van sommigen is dit pâre-pâre ook de Boeginesche benaming voor het van witte kalkstrepen voorziene omgekeerde rijstpotje, dat als vorstelijk symbool aan de wârë's der vorstelijke huizen gehangen wordt. Volgens anderen heet dit rijstpotje: lôwe. Verg. op lôwe.

poera, geëindigd, afgedaan, voltooid, verleden, voorbij zijn, v.d.: zóó, dat er niets aan ontbreekt, d. i.: volkomen, volstrekt.

Poerāï, afmaken, voleindigen, uitmaken, een geschil bijv. — Poerāïwi alêna, de zaak zelf uitmaken; bijv. gebezigd van iemand, die van diefstal verdacht wordt, en zich nu heimelijk wegpakt.

Oepoerāï-no, ik heb afgedaan met u, ik separeer van u. NB. Woorden die de man aan zijne vrouw laat zeggen, ten teeken dat hij van haar scheiden wil.

Papoera a) afmaken, enz; bijv.: mêlóká papoeraï Lânoe, ik zal een einde aan zijn leven maken, hem afmaken. — Papoera doewí, geld vermorsen.

b) hetgeen de vrouw aan den man zendt ten teeken van echtscheiding. Verg. beneden patetëngi papoera op: têteng.

Poerāng, afmaken, afdoen, voleindigen, ergens een einde aan maken; bijv.: Êlóï oepoerāng bitjarânna Lânoe, lett.: ik zal zijne zaak afdoen, d. i.: ik zal hem vonnissen.

Ripoerāng ook geb. van het begraven van vorsten van eersten rang; anders geb. ritâmpoeng.

Apoerĕng voltooijing, einde; v. d.: echtscheiding.

Papoerāng, voltooijing; v. d.: beslissing, vonnis.

pôro. Pôro-âmbó, stiefvader. — Pôro-îndó, stiefmoeder. — Pôro-âná, stiefkind.

pĕrrí, moeite, moeijelijkheid, moeijelijke zaak of kwestie, enz.

Mápĕrrí, a) met moeite gepaard gaan, v. d.: moeijelijk; b) moeite hebben of ondervinden; v. d.: kommer hebben; v. d. ook: een feest geven als veel moeite veroorzakende. — Pĕrrîsi, iemand moeite veroorzaken, v. d: iemand forcéren.

pĕrróe, darmen, ingewanden.

Máběllе-pěrróe, lett.: een' valschen bedriegelijken inborst hebben; v. d : uit haat, of wangunst, iemand bedriegen, of misleiden. — Bělle-pěrroesěńg, bedriegelijk van inborst zijn jegens, d i.: bedriegen, iemand. Vergel. bělle.

pěrró, uitpersen, afdrijven, bijv.: de vrucht in den moederschoot.

parakâra, 't Mal. părkāra, 't Jav. en Sd. prakara, zaak, stuk, artikel.

parěngki, de gewone benaming voor de Portugezen. Vervolgens ook geb. van alle andere Europesche volken, ja zelfs van Maleijers, in één woord, van al de volken, die niet tot de Boeginezen en Makassaren behooren.

peroema, logeerplaats (NB. in tegenstelling van vast verblijf)

Máperoema, logeeren, als vreemdeling ergens verblijven.

parênta, 't Mal. părăntah en het Jav. parentah, bevel, bestuur. Mak. idem.

Máparênta, bevelen, besturen, regeren.

parâdja, O. B. huwelijk.

pariyâma, een tijdvak, hetzij van acht, of van 12 jaren.

parělloe, (Arab.), goddelijke instelling; v. d : hetgeen noodzakelijk geschieden moet, noodzakelijk, noodig.

parâwang, 't Mal. en Jav. prāwan, maagd, maagdom. In de conversatie is het wat triviaal, om voor maagd dit woord te bezigen; alsdan gebruikelijk: tâoe-lôlo, eigenl. jong mensch, doch bij uitnemendheid van een jong meisje gebezigd.

parêssa, het Mal., Sd., Jav. en Skr. pariksa, onderzoeken, Mak. idem.

Paparêssa, onderzoek.

parasêro, 't Port. parceiro, deelgenoot in een' handelszaak, aandeelhouder.

paraële (Arab.), de goddelijke voorschriften; alle voorschriften des Korans; v. d. bij uitnemendheid die voorschriften, welke betrekking hebben op de verdeeling van erfenissen.

pâlĕ, het holle van hand of voet. — Si-pâlĕ, één hand breed.

pílá, ligtbruin.

Één van de Pětta-ěnněng van Wâdjó draagt den titel van Pětta-Píláë, of den vorst met een rood vaandel. Deze Pětta-Píláë is in tijden van oorlog zooveel als opperveldheer van de troepen van Wâdjó. Van daar, dat hij in die dagen, na den Aroe-Mátôwa, met het hoogst gezag bekleed is.

1°. **poelí**, met elkander gelijkstaan, in duur, in kracht.

Papoelí, gelijk doen staan, bijv. de straf met de misdaad, alzoo het jus talionis in praktijk brengen. V. d. papoelí geb. van het neêrleggen van iemand, die een' ander neêrgelegd heeft. Ook geb. van het doen sterven van iemand tezamen met een ander, bijv. met de overspelige vrouw.

2°. **poeli**, vast, stevig. — Mákâdjang-poeli, een' vaste, in

plaats van tijdelijke, woning hebben. — Sîma-poeli, lett.: vaste huur (van een vaartuig), huur die niet afhangt van het meerder of minder aantal passagiers en goederen. Gebez. wanneer men enkel het vaartuig en geen' bemanning er bij, voor eenigen tijd verhuurt.

1°. **pôle**, komen.

Pôle-pôle, telkens komen; v. d.: tâoe-pôle-pôle, lett.: menschen die slechts gedurig van elders komen, ergens niet t'huis behooren, d. i.: vreemdelingen.

Papôle tînjdjá, lett. eene gelofte doen komen, v. d.: eene gelofte betalen.

Sipolēng, zamenkomen met; v. d.: overeenstemmen met, neêrkomen op, v. d. ook: uitkomen, teweten: eene berekening of telling.

Pasipolēng, iets doen zamenkomen met wat anders; v. d.: twee dingen met elkander vergelijken, v. d.: het een of ander controleeren, door het te toetsen aan de waarheid, bijv.: eene rekening.

2°. **pôle**, terugkeeren (Mak. idem).

Pôle-bâlóe, geb. van iemand, die in handel noch winst, noch verlies gehad heeft.

Lâo-pôle, eigenlijk: teruggaan, of terugkeeren, en oorspronkelijk slechts door Boeginezen gebez. voor het binnengaan, of binnentreden, van de Boeginesche landen, doch later ook, ofschoon eigenlijk eenigzins onjuist, door Makassaren en andere lui in laatstgemelde beteekenis gebezigd.

Papôle ook geb. van het lossen van een pand.

Sipôle, tot elkander terugkeeren, gebezigd van echtgenooten, die na eene scheiding weêr zamen trouwen.

Sipapôle-bâlóe, lett.: koopwaren van weêrszijden teruggeven; doch slechts geb. wanneer men het gekochte en reeds betaalde, later, omdat het goed tegenvalt, bij den verkooper terugbrengt, tegen restitutie van het kostende, zoodat dan de eene partij koopwaar, de andere geld, teruggeeft.

1°. **pôlo**, snijden, afsnijden, afhouwen, eene snede, een stuk. — Mápôlo weloewâna, iemands hoofdhaar afsnijden (bijv. uit smaad). NB. kan niet gezegd worden voor 't haar knippen. — Mápôlo saîsa, een gedeelte (bijv. van een zekere som gelds) afsnijden, d. i. korten. — Mápôlowi adânna, iemands woorden afsnijden, d. i. iemand in de rede vallen; v. d. ook: iemand verhinderen, om datgeen te volvoeren, wat hij zegt te willen doen, d. i.: iemand beletten, om zijn voornemen te volbrengen. — To-mápôlo-lîla ri-âroenge, lett.: iemand, die den vorst de tong afsnijdt; v. d.: iemand die de nadrukkelijke bevelen des konings opzettelijk overtreedt, bijv. iets weggeeft, dat de vorst uitdrukkelijk verlangd heeft, te willen bewaren. —

Si-pôlo, één snede, één stuk, één gedeelte, één half, de helft; bijv.: doewa-tâï si-pôlo, twee tāï en één half, d. i.: 20 reyaal. — Pôlo-pĕrróena, of ook met weglating van pĕrróe, eenvoudig: polôna, zijn broeder of zuster.

2°. **pôló**. Polôri, of: apolôri, = paoelôri, bestelen, iemand.

pĕlla, warm, heet. — Karêba-mápĕlla, heete, verontrustende, tijding. — Ada-mápĕlla, eed.

Mápĕlla ook gebez. van eene betrekking tusschen twee bloedverwanten, die te na is, dan dat zij gevoegelijk zamen kunnen trouwen. De betrekking tusschen volle neef en nicht bij voorbeeld is mápĕlla.

polêmpang, titel van een Hoofd in Loewóe. NB. [Drie zulke] hoofden zijn met het toezigt op de visscherij van den Pâdjoeng (of Vorst) van Loewóe belast.

palâttá, aangeslibt land.

palâděng, een uitstekend gedeelte vóór aan het huis, waar men gewoonlijk bezoek afwacht, en hetwelk men door moet gaan, om in het eigenlijke huis te komen, soort van bordes of uitstek.

poelirĕng, O. B. = wanoewa, land.

poewá, vader of moeder. NB. een vader of moeder, die wel minder dan oewá, en niet van vorstelijke, maar toch gegoede afkomst is. Mak. idem. Ook geb. tegen iemand van jaren, die niet tot onze familie behoort.

Poewá-nêné geb. van of tegen een' grootvader of grootmoeder, die wel minder dan oewá-nêné, en niet van vorstelijke, maar toch gegoede afkomst is.

Poewá-mátôwa, het Hoofd der bîssoe's, dat altoos een man moet zijn.

Poewá-lôlo, de eerste na den Poewá-mátôwa onder de bîssoe's, ook een man.

Papoewâkĕng, of: papoewârĕng, naam dien men als vader draagt.

poewang, heer, vorst, vader, meesteresse, vorstin, moeder, van zuiver vorstelijken bloede. — Poewâtta, onze Heer of meesteresse, onze vorst of vorstin, en v. d. zamengetrokken: Pĕtta, onze heer of meesteresse, onze vorst of vorstin. Achter dit Pĕtta vindt men dikwijls weder, als ware het eenvoudig vorst, een persoonlijk voornaamwoord gevoegd, bijv.: Pĕttâmoe, uw vorst, uwe vorstin.

Poewang Nêné geb. van een' grootvader of grootmoeder van zuiver vorstelijken bloede.

Kakepoewa-poewang, zich nu eens in dit, dan eens in dat land uitgeven voor een' onderdaan van deszelfs vorst.

Papoewāngĕng, in Mandar een titel, zoo wat gelijkstaande met gĕllârrĕng.

poewe, splijten, kloven, spleet, stuk, helft. Mak. idem. — Poewe

boelo, lett.: een bamboes splijten. Overdr. gebez. van echtscheiding. — Poewe-doewa, halvéren. — Si-poewe, één half.

Ana-sipoewe, = âna-tjêrá, kinderen van een' vorst en eene vrouw van minder' afkomst, hetzij er een huwelijk voorafgegaan zij of niet, alzoo maar voor de helft (si-poewe) van vorstelijke afkomst.

Is de vader een patôla en de moeder eene tâoe-sâmá, of âta, zoo heeten deze âna-tjêrá's: âna-tjêrá dâtoe; is daarentegen de vader een anakaroeng en de moeder eene tâoe-sâmá of âta; zoo worden die anatjêrá's genoemd: anatjêrá-anakaroeng.

Anatjêrá sîsĕng, een anatjêrá in den eersten graad, wiens vader nog geen anatjêrá was.

Mápoewe-âwo, een bamboes precies in tweeën splijten, v. d.: iets juist in tweeën deelen; v. d. gebezigd van de verdeeling van kinderen, waarbij ieder, zoowel man als vrouw, evenveel kinderen tot zijn aandeel krijgt.

Siwâli-rĕppa, lengte van het uiterste van den middenvingertop tot aan het midden van het lijf.

1°. **powâdjo**, soort van satan, of duivel; v. d.: powadjōng, menschen die onder den invloed van een' powâdjo staan. En dit nu wordt beweerd van zoodanige ouders, die bij herhaling dood-geboren' kinderen krijgen, of wier kinderen althans korten tijd na de geboorte weder sterven.

2°. **powâdjo**. Ripowadjôwang, zonder veel onkosten en omslag begraven worden.

Dit ripowadjôwang vindt plaats bij het overlijden van zeer jonge kinderen en arme volwassenen.

pâsá, markt. Mak. pâsará, Sd., Mal. en Jav. pasar.

Aná-pâsá, lett.: markt-kinderen, en hieronder te verstaan: de pagâde's, eigenaars van kraampjes of winkeltjes, en de palelêyangs of pagîling's, d. i.: rondventers van koopwaren.

Papâsáë, de menschen die de markt bezoeken, vooral als verkoopers.

Apasârĕng, a) marktplaats,

b) Afstand van één marktgang; bijv.: si-apasârĕng-moewa, een afstand van één marktgang slechts.

pâsoe, zonder geld toppen. Geb. van menschen, die, ofschoon geen geld hebbende, toch bij het hanengevecht toppen. [Zij] geven alzoo dikwerf aanleiding tot verregaande oneenigheid. Mak. idem.

pâsĕng, bevelen, verordenen.

Mápâsĕng, verordenen, ook dikwijls gebezigd met de bijzondere beteekenis van verordenen, dat het een of ander na onzen dood aan zeker persoon vervalle, v. d.: bij testament vermaken.

Papâsĕng, het bij testament vermaken, een testament.

Men verg. hierbij vooral op toeroeng het onderscheid tusschen papâsĕng en papatoeroeng.

pêso, langs schuiven, langs schuren, en zoo raken; bijv.: napêsowi wawinêkoe, hij schuift langs mijne vrouw, zoodat hij haar even raakt. NB. dit wordt beschouwd als te groote gemeenzaamheid, en geeft dikwijls aanleiding tot amok.

To-napêso worowâne, eene vrouw, waar de mannen op zij langs schuren; v. d: een slecht vrouwspersoon.

pêsĕ, tasten, voelen.

Van daar: mápêsĕ-pêsĕ als 't ware tasten, v. d.: polsen, of bijv. de ouders van een meisje genegen zijn, om hunne dochter met een' zoon van ons te laten trouwen. Mak. pêsa-pêsa, idem.

NB geschiedt niet onmiddellijk door de ouders van den jongman, maar door het intermédiair van anderen.

pôsí, navel. — Pôsí-bôla, navel, d. i.: middenpunt, van het huis; v. d. ook dus genoemd: de paal, die juist in het middenpunt van het huis gevonden wordt. — Posína lopîye, de opening onder in het schip voor het water, propgat.

Papôsí-lôpi, geschenk voor den scheepsbouwmeester, wanneer de posína lopîye klaar is.

pôso, evenals in het Mak. geb. van het dooden van een' vorst.

pĕssí, laten uitspringen, uitschieten — Ripĕssíï loeba-loebâna, het stuk-snijden en laten uitspringen of uitschieten van de knieschijf. NB. In Sidênreng een straf voor dieven.

pahâla, verdienste, verdienstelijkheid, vergelding, belooning. Mak. en Mal. idem.

B.

bóe, meboé âda, of ook wel zonder âda: beloven.

Siboé, zamendoen, gemeene zaak maken, tezamen overeenkomen, een verbond sluiten.

bâkóe, mand. Makass. idem.

Bakoeri, lett.: als koopwaar, die men op de markt aantreft in zijn' mand opnemen, v. d.: overdr. iemand vrijkoopen.

bâkke, lijk. Mak. idem.

Bâkke-toewo, letterl.: een levend lijk, v. d.: iemand die als 't ware tot een lijk gemaakt, als een lijk te beschouwen, is, doordien men hem geheel overwonnen heeft, en die alleen door te vlugten zijn leven gered heeft; v. d. soms gebezigd van iemand, die lafhartig zijne wapenen en letterlijk alles wat hij bezat in de steek gelaten heeft, om zijn leven door de vlugt te redden. — Gîlingi bakkêna, iemands dood wreken, lett.: iemands lijk omdraaijen, omkeeren, welligt aldus uitgedrukt, dewijl men het lijk van zijn' vriend niet mag aanroeren, vóórdat men den gedooden gewroken heeft.

Bâkkĕ. Naam eener plaats in Sôppeng. Aan iemand van dit Bâkkĕ is de zoogenaamde bâsa to-Bâkkĕ, die enkel in beeldspraak en allerlei overdragtelijke spreekwijzen bestaat, haren oorsprong verschuldigd.

bôkó, achterdeel, hetgeen achter iemand, of iets, is. Mak. bôko idem. — Têmpa-bôkó, lett.: op den rug tikken; van daar: achterhalen een' dief, vinden gestolen, of vermist, goed.

Paribôkó, lett.: achter zich plaatsen; v. d.: achterhouden, verzwijgen, bijv.: woorden die men moet overbrengen; v. d. ook: achterhouden, verdonkermanen, ontvreemden, bijv.: goederen van een' ander; v. d. ook: iemands naam als 't ware in zijn gevolg meênemen, d. i.: op iemands naam iets vragen, iemands naam misbruiken, om het een of ander te verkrijgen.

1°. **bĕkká.** Makabĕkka ri (tanâë), ontginnen (het land).

2°. **bĕkká** = sêkĕ, naauw, eng; v. d.: palâlo bĕkká tĕ-mâka sâpe, lett.: maken dat een' naauwe opening niet scheurt, ofschoon er iets groots en diks doorgestoken wordt. V. d. geb. van vredelievende afdoening van zaken, in stede van strenge toepassing der wet.

bĕkkĕng, eene soort van potje met een dekseltje.

NB. Bij vorstelijke echtscheidingen neemt de vrouw tot symbool het potje op de hand, en de man ligt het dekseltje er af, om zich daarmeê te verwijderen.

bagelâba, 't Mal. bă̆hāgi-lāba, 't Jav. bage-laba, handelsterm, lett. beteekenende: deeling van winst. Men heeft: bâge-lâba pâda, waarbij winst en verlies gelijkelijk gedeeld worden, en bâge-lâba samatoela, waarbij een' overeenkomst wordt aangegaan, en wel deze, dat de Anakôda volstrekt geen risico, maar dan ook van de winst slechts een derde zal hebben, terwijl de eigenaar van het goed twee derden erlangt. Behalve deze bagelâba-pâda en bagelâba-samatoela, heeft men ook nog bagelâba tĕ-mâte pônna en bagelâba-Tjîna. Bij de eerste krijgt de geldschieter maar een derde van de winst, de man wien hij het voorgeschoten heeft twee derden daarvan; maar in dat geval behoeft de geldschieter ook niets van verlies te willen weten; van daar dan ook de benaming van bagelâba tĕ-mâte pônna, lett.: een bagelâba waarbij het kapitaal niet sterft, dus onder alle omstandigheden in zijn geheel behoort gerestitueerd te worden. Onder bagelâba-Tjîna, of bij de Chinezen gebruikelijke bagelâba, verstaat men, dat de geldschieter, meestal een Chinees, aan den Wâdjorees, of wie het zij, een kapitaal leent, onder bepaling, dat de Wâdjorees 10 percent van de winst krijge. Zoo er geen winst mogt zijn, bekomt de Wâdjorees niets voor zijne moeite; doch hier staat ook tegenover, dat hij geen verlies te duchten heeft.

boengĕ, het eerste van wat het ook zij.

bôngó, onnoozel, dom, onwetend.
bĕngo, verstandeloos, gek, onzinnig.
Bĕngo-bĕngôwi, iemand als onzinnig beschouwen; v. d.: misleiden, bedriegen.
bôngkalá, het Mal. boengkal, soort van goud-gewigt. Mak. idem. Op Makassar 2 rînggí's = 1 bôngkalá, en 1 bongkalá = circa 20 maas.
Oelâwĕng-mábôngkalá, goud aan klompen of staven van circa 20 maas.
bâpá, Mak. = âmbó, vader.
bêbé = bôngó, doch meer ons stom, idiotisch en dergel. Tâoe-bôngó is iemand die niets geleerd heeft; tâoe-bêbé daarentegen iemand die niets leeren kan.
bôbó, bekostigen; bijv.: bôbóï lopîna, uitgaven doen voor zijn vaartuig.
Bobôri, of: bobôrĕng, uitgeven voor.
Tâoe pampôbó lôpi, iemand die desnoods tot het doen van de noodige uitgaven voor een vaartuig als slaaf verkocht mag worden.
bêbasá, vrijen toegang hebben van wege zijn' betrekking. — Tâoe-bêbasá, iemand die ergens algemeen bekend is, lett.: overal vrijen toegang heeft. — Tjá-bêbasá, kan gebez. worden van het onderscheidingsteeken van 's gouvernements ambtenaren en oppassers.
bâta. Bâta-bâta, twijfelen, aarzelen. Mak. idem.
Bâta-batāï, twijfel koesteren omtrent, v. d. ook: mistrouwen, verdenken.
Abâta-batāngi, iemand hebben, wien, of: iets hebben, wat men verdenkt, v. d.: verdenken iemand, of iets.
bâtang, Mak. = wâtang [stam].
Pabâtang, de boomstammen, die men bij een' buffelkraal aan de palen vastbindt of hangt.
Riparisalîwĕmpabâtang, lett.: buiten de tot vorming van de omheining van een' buffelkraal aangebragte boomstammen verwijderd, d. i.: genoodzaakt worden om als pandelingen buiten hun geld te zoeken.
bâtí. Batîrĕng, afkomst, geslacht.
Bâtí-batína, iemand's familie.
Batîri, tot geslacht hebben.
bâte, teeken; v. d.: al wat tot teeken dient. — Bâte-salâpang, aldus genoemd de negen kiesheeren van Gôwa. — Patoe-dangēngi gâóeë ribâtena, lett.: het laten zitten van de zaken op hare plaats, d. i.: bij behandeling van zaken aan iedere zaak de haar toekomende plaats aanwijzen, bijv.: zaken van diefstal voor den Hadat, zaken van erfenis voor den Sarat brengen.
Mábâte, met een teeken zijn, een teeken maken.

Pebatêï, ergens een teeken of merk op maken.

bâteng, (Arab.) inwendig. — Nîka-bâteng, eene nîka, die soms op de nîka-lâherĕng, of de nîka voor den priester, volgt, en alleen tusschen de jonggetrouwden plaats heeft.

bîntá, rooversvaartuig, heeft een' appêlang, of soort van verschansing, van voren, voorts meestal twee pôndó's [hutjes] bovenop, en twee rijen roeiriemen aan iedere zijde, alsmede twee masten.

bôtting, verloofde, bruid, bruidegom. Mak. boenting, idem.

Mábôtting, trouwen. NB. Vooral gebezigd van het mēnré-alêna bôttinge, of de eerste ontmoeting van bruidegom en bruid, bij gelegenheid dat de eerste in plegtigen optogt naar het huis der geliefde zich begeeft.

Pabôtting, laten (doen) trouwen; v. d. ook voor: een huwelijksfeest geven.

1°. **bôto**, raden. — Tâoe-bôto, waarzegger.

2°. **bôtó**, mábôtó, dobbelen.

Pabôtó, dobbelaar.

bôttó = tôppó [bovenste]. — Bôttó-oeloe, of: bôttó-oelang, kruin van het hoofd. Gebezigd van de si-tâli, of dertig duiten, die men bij het koopen van een' slaaf of slavin, tegelijk met een stel nieuwe kleêren, aan dien slaaf, of die slavin, ter hand stelt, tot getuige van den gesloten koop. Soms ook geeft de nieuwe eigenaar één duit per reaal van den koopprijs, bijv. van de 40 reaal: 40 duiten; van de dertig reaal: 30 duiten. Deze duiten verdeelt hij dan onder degenen, welke hij als getuigen wenscht te zien optreden.

batâri, O. B. = îndó, moeder.

Batâri-padiyadêkoe, lett.: mijn' zijdelingsche moeder, v. d.: mijn' tante.

bantîlĕng, soort van bamboezen gebouw, opzettelijk gebouwd voor een feest, doch gelijkvloersch, terwijl de baroega op palen staat. De baroega alleen op last van een' vorst, de bantîlĕng daarentegen gewoonlijk op dien van voorname lui, doch die niet van vorstelijken bloede zijn, gebouwd.

bandahàrĕ, het Mal. bandahāra, schatbewaarder.

boeno, Mak. = woeno, dooden.

bĕnnará, het Mal. en Perz. bandar, koopstad aan zee, zeehaven. Van daar ook in Boegin. geschriften gebez. van tol, belasting, als die daar geïnd wordt.

bâtjó, een klein jongetje. NB. bâsó, idem, doch alleen van prinsjes gebezigd.

bôtjĭng, gebez. van de manier, waarop krijgshelden en struikroovers gewoonlijk hun hoofdhaar dragen. Zij scheren het haar van voren een weinig weg, en laten het overige zoo lang mogelijk groeijen, zoodat er eene soort van staart ontstaat, die zij om het hoofd winden, en, na de punt naar binnen gestoken te hebben, met

een' hoofddoek bedekken. — Wakkâsĕngi bôtjînge, de bôtjîng losmaken, en alzoo de lange haren los laten hangen. NB. Dit geschiedt in den oorlog, bij het amok maken en ook bij het mángâroe. Men zie âroe.

bótjo, rot, afdeeling (soldaten). Mak. id. Voorts bezigt men dit bótjo, om de groote staten van Celebes aan te duiden. Van daar het verbond der tĕlloempótjôwe, of der drie groote Boeginesche mogendheden, te weten: Bône, Wâdjó en Sôppeng.

bĕtjí, streep, teeken, onderscheidingslijn, lijn of streep aan de buitenzijde van het schip, meetsnoer. V. d. overdragt.: de voorschriften van den Hadat. — Rilâlĕng-bĕtjína Goberenamēng, lett.: hetgeen binnen de lijn, d. i.: eene onderhoorigheid, van het Gouvernement is.

bĕtjé, klein meisje. NB. bĕssé, idem, doch alleen van prinsesjes geb.

bitjâra, gesprek, redenering, raad, regtsgeding, kwestie, zaak, spreken, redeneren, raadgeven, pleiten, regterlijke uitspraak doen. — Adĕ-bitjâra, Raad. — To-mábitjâra, raadsheer. — To-ribitjâra, hij voor wien (hij ten wiens behoeve) regt gesproken (regterlijke uitspraak gedaan) wordt. — Ribitjâra, of: rirĕttĕ bitjarânna, teregt staan voor den Regter.

Bitjarāng, eene zaak in regten onderzoeken voor.

bâdjo, = het Mak. Bâyo, of Toe-ri-djéné, menschen die altoos op zee rondzwalken.

bînjtjoe. Binjtjoewang, versmaden, zich niet bekreunen om, de bevelen van den vorst bij voorbeeld.

binjtjâna, lastering.

bâyang, scheiden, echtscheiden; v. d.: tâllá-bâyang, eene echtscheiding, waarbij geen' hereeniging meer mogelijk is, tenzij de vrouw eerst in het bed eens anders overgegaan zij. Vergel. tĕllĕ.

bêya, Mal. belasting, regten, tol.

Pabeyāng, het Mal. pabeyān, tolkantoor.

biyâsa, gewoon zijn. Mak., Mal. en Jav. idem.

Abiyasāng, gewoonte.

bâra geeft een' onbepaalden zin te kennen, gewoonlijk door ons misschien, welligt of derg. te vertolken.

bârang = bâra. — Oebârangi-ro taoewe, ik houd er één van die menschen, wie dan ook, voor. — Sibârang, wederkeerig van elkander denken, dat één van allen, wie dan ook (bâra-seoewânna), het een of ander gedaan heeft.

bârĕ. Bârĕ-bârĕ, Oud-Boeg. = paroekoesĕng, huwelijk. Verg. op: oekóe.

bôré, onbeschoft.

bôró, ons borg.

barĕkká, het Arab. bārkat, zegen.

Barĕkká ook gebez. als: geschenk van iemand die veel zegen van den Hemel ontvangt, [bijv.] door tot hoogen rang op te

klimmen, door veel schatten te vergaderen, of door hoogen ouderdom te bereiken. Zulk een barĕkká bestaat bijv. in wat geld, of een kris, of wat het ook wezen moge, en zal, meent men, hem, wien het gegeven wordt, den zegen van Allah in dezelfde mate doen ondervinden; v. d. zegt men bijv.: wêre-ná barĕkká, geef mij een barĕkká. De gift echter van een' regerend vorst, of âroe-mangkâóe, die alleen wegens geboorte tot zijn' hooge waardigheid opgeklommen is, heet nooit barĕkká, aangezien men die verheven' afkomst aan niemand kan meêdeelen. Zulk een geschenk wordt slechts petjoeroe genoemd.

baroega, soort van bamboezen gebouw tot het houden van vergaderingen, en tot huisvesting van vreemdelingen bestemd. [1])

barâta, rouw. Mak. idem. Dit woord ook gebez. van de volslagen rust en werkeloosheid, tegen het begin van den zaaitijd, gelijk ook op andere tijdstippen.

biríta, berigt, mare, naam, het zij goed of kwaad.

Birítäï, a) iemand iets mededeelen; b) openbaren.

c) iemand noodigen tot een feest, lett.: hem er kennis van geven.

baratâpa, het Mal. bărtāpa, = kâmalá, gebez. van boete en godsdienstige afzondering.

boerâne. Ana-boerâne, = anaborâne. Verg. borâne.

borâne. Ana-borâne, broeder.

bâla. — Bâla-bâla, begonnen maar nog onvoltooid werk, v. d. overdragtelijk geb. van een bruid. Mak. idem.

1°. **balî,** helpen.

2°. **bâli,** vijand.

Balîyang, als vijand beschouwen, v. d.: bevechten, weêrstaan.

Sibâli-bâliwi adânna, elkander tegenspreken.

3°. **bâli,** het Mal. bālas, vergelden, beantwoorden.

4°. **bâlí,** keeren, draaijen, wenden, veranderen, afvallen. Mak. idem. Mal., Bat. en Daj. baliq.

Bâlí-bĕllá, het Mak. bâlí-bâllang, trouweloos, schurk, bedrieger. Welligt te denken aan het bĕllang, of kruis, van de duit, in tegenstelling van het oekí, of munt; alzoo iemand, die, wanneer het munt (oekí) is, zoo draait, dat het kruis, (bĕllang) wordt.

Balibĕllâki, bedriegen iemand.

5°. **bâli** = wâli, zijde. Mak. idem. — Mábâli-gâóe, iemand in zijne betrekking ter zijde staan, ambtgenoot, plaatsvervanger, zijn.

Bâli-djoemá. Hiermede bedoeld: de Vrijdag die op den tegenwoordigen Vrijdag volgt. — Bâli-pâsá, de marktdag die volgt op den tegenwoordigen marktdag, gewoonlijk over vijf dagen. — Zoo spreekt men ook van: bâli-oelĕng en bâli-tâoeng. — Baliwanoewânna Aroenge, 's vorsten medevorsten. — Bâli-bôlawá, ik ben uw buurman.

[1]) Vergelijk boven, blz. 243, op bantilĕng. — Noot van de commissie.

bâlóe, verkoopen. — Tâoe-bâlóe, = tâoe-ribâlóe, lett.: menschen die verkocht worden, v. d.: slaven of slavinnen om te verkoopen.

Bâlóe-bâlóe, koopwaren.

Pabâlóe, verkooper, koopman.

Sĕmbâlóe, of: tjĕmbâlóe, gebezigd van twee menschen, die door het gedurig verkoopen van den een, en het gedurig koopen van den ander, tezamen verbonden zijn, wordt alzoo gebezigd, zoowel van kooper, als verkooper.

bîla. — Bîla-bîla. Hieronder verstond men vóór den Bonischen oorlog van 1859 vlg. een reep lontar-blad, waarin men een zeker aantal platte knoopen legde. Men had tweederlei soort van bîla-bîla, de eene gebezigd om de palîlî's en paseadjîngĕng's van Bône tot een feest te noodigen (NB. deze alleen, niet de bondgenooten!), de andere, om hen op te roepen, ten einde met den leenheer tegen den vijand op te trekken. — De eerste bîla-bîla bestond uit 80 knoopen, om aan te duiden, dat het feest over 80 dagen plaats zou hebben. — De andere had zooveel knoopen, als er nog dagen verloopen moesten, vóórdat de oorlog beginnen zoude. Indien men zonder geldige reden weigerde, om zich op het ontvangen van één der beide bîla-bîla's tot den leenheer te begeven, liet deze zulks niet ongestraft. Het woord bîla-bîla is waarschijnlijk eene verbastering van bîlang-bîlang, af te leiden van bîlang, tellen, aangezien die knoopen in het lontar-blad dienen moesten, om te berekenen, hoeveel dagen er nog verloopen zouden, eer de oorlog of het feest een' aanvang nam.

bîlang, tellen. Mak. idem. — Bilattâoe, menschen, die slechts per hoofd, en niet naar stand of betrekking geteld worden, van daar: de geringste klasse des volks.

Bîlang doewa-poelo. Hieronder heeft men eene verdeeling van het jaar in tijdvakken van twintig dagen te verstaan.

Bîlam-pîlang, hulpmiddel om te tellen. Hiervoor bezigt de Inlander in het dagelijksch leven een' tjôllî, die hij aan reepen snijdt of scheurt, en vervolgens aan elkander vastmaakt, op die wijze eene soort van zeer lang koord vervaardigende. Zooveel stuks nu als hij in zijn geheugen bewaren wil, zooveel knoopen maakt hij ook in de tjôllî.

bîlî, kamer. — Patoribîlî. Hieronder te verstaan eene soort van hofdames, die in zooverre onderscheiden zijn van de patoemâning's, dat zij tot de anakaroeng en tâoe-dêtjeng behooren.

boele, = tjâppá, [uiteinde].

Ana-boele, onechte kinderen, als 't ware kinderen buiten de grens van het huwelijk verwekt. Men denke hierbij aan kinderen, door een' vrije of slaaf buiten huwelijk verwekt bij een'

vrije vrouw of de slavin eens anderen. — De kinderen die iemand bij zijn' eigen' slavin, buiten huwelijk, verwekt, heeten geen' ânâ-boele, maar ânâ-âta, ânâ-torilaōng; dewijl iemand tot zulk een' bijslaap volkomen geregtigd is volgens het pípí na-pípína, wâtang na-watânna. Vergel. pípí N°. 1. Om die reden de kinderen van een' vorst, buiten huwelijk bij één zijner onderdanen verwekt, ook nooit ânâ-boele genoemd, dewijl de onderdanen als zijn' slaven beschouwd worden. — Makoenrâï mátâmpóe ânâ-boele, vrouw die zwanger gaat van een onecht kind.

boelo, bamboes.

Siboelo-boelo, als 't ware van één bamboes afstammen, v. d.: van gelijke origine zijn, of ook wel: aan één en dezelfde borst gezogen hebben.

bôla, huis. Mak. bâllá. — Bôla-loppôwe, lett.: het groote huis, v. d.: het huis van een kampongshoofd. — Bôla-márá-djâë, het groote huis van een' vorst.

Pabôla-bôla anâna, als 't ware maken, dat zijn' kinderen zich vestigen, hen uithuwelijken.

Paribôla, in huis opnemen, huisvesten, herbergen.

Sibôla, éénhuizig, tezamen één huis bezittende, of: bewonende. — Sibolâkoe, lett.: mijne huisgenoote, of: mijn huisgenoot, door den man van zijne vrouw, en weêrkeerig door de vrouw van haren man gebezigd, wanneer men op nederigen toon, bijv.: tegen een' vorst, wil spreken.

bĕlli, = ĕlli, koopen.

Pabĕlli, lett.: iemand laten koopen, d. i.: aan hem verkoopen.

Abĕllîyang, of: abĕlliyāngĕng, verkoopen voor een' zekeren prijs.

bĕlle, bedriegen, liegen, bedrog, leugen. Mak. bâlle, idem.

Bĕlle-bĕllêï, bedriegelijk handelen jegens iemand.

balîgĕ, (Arab.), meerderjarig.

balĕnggoe, boeijen.

Abalĕnggoeng, gevangenis.

ballanjîroe, een vagebond, een slecht mensch. Mak. idem.

balânjtja, onkosten, zakgeld, vertering, geld. Mal. bălandja. — Balânjtja ataripāngĕng, voorschot voor de tripang-visscherij.

Abalanjtjāng, = pâsá, markt.

bâleré, huwbaar, volwassen. Mak. idem.

bilâlá, eene waardigheid in de moskee.

bâwang, nietswaardig, slecht, gering, vruchteloos, vergeefsch, zonder bepaald doel. Mak. idem. Bijv.: rigâóe-bâwangi, hem of haar is kwaad gedaan, hij of zij is aangevallen, aangerand, zij is onteerd. — Tâoe-bâwange, de geringe menschen.

Bawampawāngĕng, gering achten, met minachting behandelen.

boewa, vrucht.

Aná-boewa, het Mal. anaq-bōēwah, afhangelingen van eenig hoofd.

boewang, weggooijen, wegwerpen, werpen. — Boewang-watak-kâle, of: boewampâtang, lett.: als een stuk hout weggooijen, v. d.: iemand geheel prijs geven, overgeven, d. i.: hem slaaf maken. V. d. soms overdr. van een boete ten bedrage van iemands in geld getaxeerde waarde.

Boewāngĕng, iets dat men in overdragtelijken zin ter behandeling uitgooit, of: te voorschijn brengt, v. d.: zaak, stuk, punt, artikel, bijv.: tĕlloem-poewāngĕng, drie artikels.

boewe, overgrootvader. Mak. bôwe, idem.

Boewe-boewe, voorzaten, voorouders.

bôwong.

Ripabowōngi kâti, met tachtig reaal beboet worden.

Ripabowōngi sĕbboekâti, hij wordt met sĕbboekâti beboet.

bânsa, Mal. bangsa, geslacht, afkomst, volk, natie.

bâsi, opgeld, agio. Mak. idem.

bîssa. Mábîssa, schoon, rein.

Pabîssa-djâri, lett.: een vingerwasschen. Aldus genoemd de tripang, die de poenggâwa en de matrozen, alvorens huiswaarts te keeren, nog voor zichzelven vangen, nadat de visscherij eigenlijk reeds afgeloopen is, als 't ware om hunne vingers nog af te wasschen.

bîssoe, soort van heidensche priesters en priesteressen, of toovenaars en toovenaressen, die zich een' zekeren naam van heiligheid hebben weten te verwerven, voorgevende door een' hooger' geest bezield te worden. Zelfs de mannelijke bîssoe's hebben overal toegang, tot zelfs in de slaapvertrekken der jeugdige vorstinnen, daar zij meestal den schijn aannemen van onbekwaam tot den coïtus te zijn. Mak. idem, Sanskr. bhiksjoe, bedelaar, geestelijke die van aalmoezen leeft.

Aan het hoofd der bîssoe's staat de poewa-mátôwa, en daarop volgt de poewa-lôlo. De ana-goeroe's, lett.: leerlingen, zooveel als volgelingen of ondergeschikten, heeten, wanneer het mannen zijn: bîssoe-tânre, letterl.: hooge bîssoe's, of maoedjângka, wanneer het vrouwen zijn: bîssoe-pônjtjó, lett. korte bîssoe's, of tjôre-tjôre, wanneer het sânro's, d. i. dokters of dokteressen zijn: kadjāngĕng.

Bissoe-bissoewi, iemand met bîssoe-middelen betooveren, v. d. ook: iemand met mooije praatjes bedotten.

boesoeng, máboesoeng, opgezwollen van buik, vooral ten gevolge van onbetamelijke woorden of daden, tegen wien het ook zij, doch vooral jegens vorsten.

bâï, wijfje van beesten; bijv.: anjârang-bâï, merrie.

Tjâla-bâï, lett.: iemand die zich valschelijk (tjâla = sâla) uitgeeft voor een wijfje; v. d.: een man, die zoowel in kleeding als manieren het voorkomen van een' vrouw aanneemt.

bêoe, wees (hetzij men vader of moeder verloren hebbe). — Bêoe-poepóe, een wees, die beide ouders verloren heeft.

baïne. Mak. vrouw. — Mábaîne, met eene vrouw zijn, v. d.: eene vrouw nemen, d. i.: trouwen. — Pobaîne, tot vrouw maken, d. i.: trouwen.

baïtjóe, klein. — Tâoe-baîtjóeë, de kleine man, het kleine volk. — Poenggâwa-baîtjóe, lett.: kleine poenggâwa, v. d.: onder-poenggâwa.

baïsĕng, geb. van hen, wier kinderen tezamen gehuwd zijn.

M.

môkkeng, geestelijke. Mak. id. Hieronder te verstaan: de bilâlá, de kâtté, enz.

makoenrâï, vrouw. — Aná-makoenrâï, dochter. — Mâte-makoenrâï, als eene vrouw, d. i.: op het kraambed, sterven.

makôle, vorstelijke titel in Loewóe.

manggôtje, wordt soms gebez. van persoon of zaak, die eigenlijk tegenwoordig moest zijn, maar zich door een' ander laat vertegenwoordigen. Zoo bijv. het Gouvernement, dat zich door zijn' ambtenaren laat vertegenwoordigen. Zoo ook een Consie of Maatschappij.

mêmĕng, vroeger.

Van daar: a) eertijds, te voren, vooruit, reeds.

Oemâna-mêmĕngi akâlinge ik erf van ouder tot ouder het kâli-schap.

mĕmmĕng = ĕmmĕ, inslokken, en v. d.: verzwijgen, geheimhouden.

mâta, oog. — Matânna gâóeë, lett.: het oog van het feest; v. d. de dag waarop de hoofdplegtigheid plaats heeft. — Mâta-ôwang, lett.: oog, v. d.: het voornaamste, van het geld (vergel. ôwang), v. d.: zilver, klinkende munt.

mâte, sterven, dood. — Mâte-pōng, lett.: dood aan den stam; v. d. gebez. van iemand, die impotent is. — Mâte-oerĕ, lett.: dood aan den wortel; v. d. insgelijks: impotent.

Atomatēng, en: wînróe-tomatēng, zorg voor de begrafenis en al wat daarmeê in betrekking staat. — Tâoe-mâte-sîya-sîya, een zelfmoordenaar. — Mâte-makoenrâïyi, d. i.: zij sterft als vrouw, d. i.: op het kraambed. — Mâte-worowâneï, of: mâte-riwoenowi, hij sterft als man, of: gedood wordende, d. i: op het slagveld. — Mâte-máloerĕngi, zij sterft beladen, d. i.: zwanger. — Mâte-enâdjaï, hij, of zij, sterft op huwbaren leeftijd. Deze uitdrukking doelt hierop dat

het vooral te bejammeren is (vergel. enâdja), wanneer iemand op het best van zijn leven komt te sterven.

Amatêyang, een sterfgeval in zijne familie, of onder zijne huisgenooten, hebben.

mĕttoe, het Eal. moetōē. V. d.: oelâwĕng sĕpoelo mĕttoena; = het Mal. mās sapōēloeh moetōē, goud van tien karaat, d. i.: zuiver goud.

matĕllâ. Kâperé-matĕllâ, de gewone uitdrukking voor ongeloovigen, zooals de Chinezen, die volgens den Inlander volstrekt aan geen Opperwezen zouden gelooven.

motĕllá, (Arab.) generaal, algemeen; bijv.: wâkkilí-motĕllá, een generaal gemagtigde.

matoewa, schoonvader of schoonmoeder. Mak. matôwang.

mâdá, toebereide opium, opium vermengd met biroe-blad.

Mámâdá, opium-schuiven.

Tâoe-pamâdá, opiumschuiver.

madîka, vorstelijke titel in Loewóe.

môdalá, 't Mal. mōēdal, inleg, ingelegd geld, fonds, kapitaal. Mak. idem.

mâná, erven. — To-mámâná, iemand die erft. — To-rimâná, de man van wien geërfd wordt. — Ata-mâná, een overgeërfde slaaf.

Amanârĕng, erfenis.

Pamâná, iemand die erft, erfgenaam.

Pamanâri, bij uitersten wil bespreken, vermaken aan.

Sakkamâná, of: sĕkkamâná, = mângoeroemâná, gemeenschappelijk erven.

mânóe, hoen.

Mânóe-mânóe, alles wat overeenkomst heeft met een hoen, van daar in het algemeen: vogel, gevogelte.

Mápaloettóe mânóe-mânóe, lett.: een vogeltje laten uitvliegen. Wij zouden zeggen: een balletje opgooijen, d. i.: iemand polsen. Van daar: lôkka mámânóe-mânóe gebez. van het overbrengen van een huwelijksaanzoek door den vader van een' jongman bij den vader van diens geliefde.

Mânóe-manoekĕng, of amânóe-manoekĕng, een huwelijksaanzoek overbrengen voor.

mĕnnang, menschen, 't Mal. manoesieja.

mênĕtoe, schoonzoon, of schoondochter. Mak. mintoe, Mal. mănantoe. — Mênĕtoe-ĕppó, zooveel als schoon-kleinzoon, of: schoon-kleindochter, d. i.: de man van iemands kleindochter, of de vrouw van iemands kleinzoon.

manĕssa, = het Mak. minâssa, herhaaldelijk, dikwijls. — Makoenrâï-manĕssa, eene vrouw die dikwijls van man verandert.

moenri, hetgeen achter is, zoowel van tijd als plaats.

Ana-ri-moenri, lett.: kinderen, die achter den vorst zitten,

v. d.: de pakalâwing-êpóe's. Verg. kalâwing. — To--ri-moenrîna, a) de menschen die na hem leven, b) de menschen die hij achterlaat, die hij niet meê op reis neemt, d. i. bijv. zijn' vrouw en kinderen.

mēnjtjâra, O. B. = djĕnnang; tegenwoordig een vorstelijke titel in Loewóe.

mâyá, 't Arab. mait, een doode, een lijk, wel te onderscheiden van bâkke. Men zie boven op bâkke [blz. 241].

môro, het Port. mor, major, groot, voornaam. Van daar in oude contracten, bij voorbeeld het Boengaaisch van 1667, de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Oost-Indie genoemd Kapîtang--môro, zooveel als: groote, voorname, kapitein.

maradêka, vrij. Mak. idem.

Pamaradêka, vrij maken.

Papamaradêka (ook wel papatâoe-tōngĕng genoemd), vrijlating van een' slaaf of slavin. NB. Dit geschiedt met of zonder losgeld. Ook zijn de daarbij plaats hebbende ceremoniën verschillend, naar gelang van het land, waar dit plaats vindt. Zoo geeft de meester van een' slaaf of slavin soms dertig duiten aan den slaaf of de slavin, om die in de sarong te knoopen, waarna de vrijgelatene met één of meer vertrouwelingen van den heer bij dertig van diens kennissen rondgaat, en ieder hunner één duit geeft, hen daardoor tot getuigen van de vrijlating makende. Soms ook gaat de slaaf, of slavin, vóór het aanbreken van den dag der vrijlating overal rond om dertig menschen te zoeken, die bereid zijn om hem, of haar ieder één duit te geven. Van die dertig duiten wordt dan sierih met toebehooren gekocht. En op den dag der vrijlating verschijnen die dertig menschen, om onder het kaauwen van de voor hun dertig duiten gekochte sierih getuigen van de vrijlating te zijn. Op andere plaatsen laat de heer een' schriftelijke vrijverklaring opmaken, en de vrijgelatene betaalt daarvoor één gulden aan den schrijver. Eindelijk gebeurt het ook wel, dat de slaaf, die zich vrijkoopt, in tegenwoordigheid van zijn' heer aan de getuigen te eten geeft, die bovendien ieder één duit van hem krijgen.

maroewe, a) eene vrouw, die niet de eenige echtgenoote van iemand is, maar dit lot met anderen deelt; b) een man wiens vrouw het met een' ander houdt, die dus als 't ware het bezit zijner vrouw met een' ander deelen moet. Mak. mâroe, idem.

Mámaroewe, a) meer dan ééne vrouw tegelijk hebben, b) één of meer vrouwen tot mede-echtgenooten hebben, c) het met meer dan één man houden.

mâling, het Mal. [en Arab.] ma'lim, leidsman.

moewapĕkkĕ, het Arab. moepakat, overeenkomen, het eens zijn.

moesing, het Mal. moesim, een gemerkt, aan een bepaald teeken kenbaar tijdstip, een bepaald tijdstip.

---

moesóe, oorlog.

mêsa. Aldus genaamd twee teekens op de graven der Inlanders, het een aan het hoofd-, het ander aan het voeten-einde. Wanneer het graven van mannen zijn, zoo zijn die teekens rond of hoekig, anders plat-langwerpig.

môso, vergift.

mĕssang, mámĕssang, geheel, zuiver, onvermengd. Van daar ook gebez. in de beteekenis van iets geheel alleen voor zijne rekening hebben, ergens alleen verantwoordelijk voor zijn.

masîgí, moskee.

T.

tāng, = het Mak. tânnang, planten in overdragt. zin; iemand aanstellen in de een' of andere betrekking; bijv.: ritāng-aroeng, als koning geplant, d. i.: tot koning aangesteld, koning gemaakt, worden.

to, zamengest. uit tâoe, mensch.

To ook vóór eigennamen geplaatst, om aan te duiden den vader van hem of haar, die door dien eigennaam wordt aangeduid; bijv.: To-Pananrāng, vader van Pananrāng.

tîkĕng, vangen, grijpen.

Patîkĕ-tâoe, het opvangen, of: oppakken, van menschen, geforceerde rekrutering.

têké, dragen, geb. van een lastdier, dat aan beide kanten een' last draagt.

Tekêrĕng, of: tekêkĕng, vracht; bijv.: doewa tekêrĕng-têdong egânna, twee buffelvrachten sterk.

1°. **tôkkong**, = ôtó, môtó, opstaan. Tôkkong-pōng, lett.: een opstaan, opgerigt worden, van den stam, geb. wanneer in den handel niettegenstaande tegenspoed, het kapitaal ongeschonden blijft, zoodat als 't ware de stam die omgevallen was, weder opgerigt wordt. Alsdan de winst van het kapitaal vergeleken met de takken die men liggen laat.

2°. **tôkkong**, geb. van de vergoeding in geld of waarde, zoowel voor personen als zaken. Mak. tôkkong, idem, terwijl sâpóe alleen geb. wordt van de voldoening der in geld getaxeerde waarde van een persoon; bijv.: narêkoewa ĕngka maradêka mpoeno âta, natôkkongi ĕlli-soengĕna, zoo een vrij man een' slaaf doodt, moet hij diens waarde in geld voldoen.

Men spreekt soms van tôkkong-mâte, ter onderscheiding van tôkkong-toewo. Dit laatste bedraagt de helft van iemands in geld getaxeerde waarde, en strekt tot voldoening niet van dooden, maar van levenden, wanneer deze bijvoorbeeld door eens anders wapen verwond zijn; zoo ook, als zij valschelijk van moord of overspel beschuldigd zijn. — Tôkkong parâla-âpi,

voldoening wegens het dooden van een slaaf, men zie: parâla--âpi, op: âla. — Tôkkong-tônra. Verg. tônra.

Patôkkong, de som die tot bovengemeld doel voldaan moet worden.

toekará, het Mal. tōēkar, wisselen, ruilen; v. d. ook: betalen.

tângá, zien, ergens goed op letten, staren, fixeren, goed overwegen, grondig beoordeelen, op zijn' hoede zijn.

Mápetângá, doen beoordeelen; v. d.: voorstellen.

Petangâri, iemand te overwegen geven. — Sipetangâri, met elkander beraadslagen.

tōngĕng, waar, juist, opregt (Mak. tôdjeng, idem. — Adatōngĕng, een waar woord; v. d.: a) waarheid, b) eed, v. d.: akĕda-tōngĕngĕngi, iets beëedigen, of: bezweren.

Baîne-tōngĕkkoe, mijn' ware, mijn' echte, vrouw, de vrouw waarmede ik werkelijk getrouwd ben. — Tâoe-tōngĕng, gegoede menschen; v. d.: âssalĕng-atâoe-tōngĕngĕng, afkomst van een tâoe-tōngĕng, d. i.: goede afkomst.

Patōngĕng, waar maken; v. d.: voor waar houden, verzekeren, bevestigen, toestemmen, gelijk geven.

tĕnga, het midden, middelpunt, middelst, helft, een half, middelmatig. Mak. tânga. — Aná-tĕnga, een middelste kind.

Mátĕnga, voor de helft, op de helft, in het midden, half, zijn, v. d.: onpartijdig, zijn.

Tĕngāï, ieder de helft geven; v. d.: iemand met billijkheid en geheel onpartijdig behandelen, eene zaak als scheidsregter behandelen; bijv.: tâoe-tĕngâïyēngi pĕttoewi bitjarânna, zij die zijne zaak als scheidsregters uitmaken. — To-máradjâë tĕngāïwi îya-ro gâóeë, de Gouverneur beslist die zaak als scheidsregter.

tângkĕ, welligt lett.: stellen, zetten, v. d.: inzetten, bij een spel, als het Omi. Van daar ook: geld besteden tot aankoop van handelsartikelen, dit er als 't ware voor zetten. Van daar ook geb. van het zetten, of niet verwerpen, d. i.: aannemen, van een huwelijksaanzoek. — Tátângkĕ-mânĕn-ni owâkkoe ri--dangkāngĕng, al mijn geld is in handelsartikelen gestoken. — Tátângkĕ-ni dângkangĕkkoe, mijn koop is gesloten (gearresteerd, of vastgesteld). Ook wel overdragt. geb. voor: mijn huwelijksaanzoek is aangenomen.

Tângkĕ ook, evenals tangkĕrrĕng, gebez. van haar die ons huwelijksaanzoek aangenomen heeft, d. i.: de bruid.

Patátângkĕ, stellen, besteden; bijv.: se-râtóe roepîya oepatátângkĕ ri-wârampârang, honderd gulden besteed ik tot aankoop van waren.

Sitangkĕrrĕng, zamen verloofd zijn.

toengkĕ, enkel, eenig, eenig in zijn' soort. — Sâwi-toengkĕ, zie beneden op sâwi. — Tâoe-toengkĕ-manî, hij is maar alleen, d. i.: hij heeft geen' familie.

---

tôngkang, voor- of achterover doen hellen, voor- of achterover doen liggen, doen opwippen. — Ritôngkangi warĕna, lett.: de wârĕ's van zijn huis worden opgewipt, zoodat het gansche huis instort. V. d. geb. om te kennen te geven, dat iemand met al wat hij bezit verbeurd verklaard wordt.

Tongkāngi, afslaan, van de hand wijzen, een verzoek of voorstel.

Ritôngkang ook gebez. van een' straf, waarbij men den misdadiger de handen bindt, en hem vervolgens plat op den grond laat zitten met de beenen zoover mogelijk uitgestrekt. Vervolgens wordt hem een stok midden op de bovenste gedeelten van de beenen gelegd, en deze daarop gedurig vast gedrukt, door middel van een' tweeden tusschen de beenen doorgestoken' stok. Deze straf bij wijze van pijnbank, doch ook wel als doodstraf toegepast, door zoo hard te drukken, dat de beenen breken, of de pudenda barsten. NB. Deze straf alleen op mannen toegepast.

tâpa, boetedoening, zelfkastijding. Mak., Jav., Sund., Mal. en Daj. idem.

Mábâratâpa, boete doen, een kluizenaarsleven leiden.

tâpong, staatsiekleed, hofkleeding.

tîpang, ontginnen.

toepóe, volgorde.

Atoepoerĕng, orde, volgorde.

toeppoe, met de voeten ergens tegen drukken. — Oetoeppoewi ana-kadenêkoe, ik druk van onderen tegen de sporten van mijne ladder, opdat die niet uitglijde, en op den grond valle. Overdragtelijk gebez. door een' vader, die iemands dochter ten huwelijk vraagt voor zijn' zoon, en alzoo voorkomt dat zijn geslacht uitsterve.

Patoeppoe, iemand die, of iets dat, ergens tegen drukt, ergens op rust. — Patoeppoe-bâtoe, iemand die op een' steen rust; v. d.: primitief een regerend vorst, omdat die in oude tijden bij gelegenheid van zijne wijding op een' steen moest zitten; v. d. ook gebez. van ambtenaren, die een' gouvernementsaanstelling, en in dat stuk als 't ware een bâtoe, waarop zij rusten kunnen, ontvangen hebben.

Toeppoewang, ergens met de voeten tegen drukken; v. d. overdr.: iemand, bijv. een vijand, weêrstand bieden, afweren. Zoo ook: ergens vast op vertrouwen, zich iets vast voornemen, iets met eeden beloven.

têpoe, afgedaan; v. d.: geheel, volkomen; bijv.: têpoe-ni djamānna, zijn werk is afgedaan.

tépó, = tjâwang, eene scheiding daarstellen, afscheiden, ergens tusschen zijn; v. d.: zich ergens tusschen stellen; iets tegengaan; tegenhouden, afzetten. Si-tépó gâloeng tĕlloe-râtóe, een stuk rijstveld, waaruit men driehonderd bos padie haalt.

têpĕ, afsnijden.

Ritêpĕ-tîmoe. Naam eener boete voor het voeren van allerlei bedriegelijke redenen, zooveel als: mond- of woordafsnijding, mondstopping.

Sitêpĕ, samatêpĕ of: sĕttêpĕ, gelijk afgesneden. V. d.: even lang, of even hoog, of even breed, enz., gelijkstaande, gelijk.

tôppó, het bovenste.

tĕppa, raken; v. d.: zich ergens neêrzetten, gaan zitten, neêrkomen, geplaatst worden, enz. Mak. tâppá, idem.

Tĕppāngĕng, degenen die met iemand in aanraking komen, diens familie worden tengevolge van het huwelijk, alzoo: aangetrouwde familie; bijv.: Lânoe tĕppangĕkkoe, NN is van mijne familie geworden door het huwelijk.

Sipatĕppa-tĕppāngĕng, in aanraking, d. i.: in familie-relatie, tot elkander komen, door de kinderen tezamen te laten trouwen.

1°. **tĕppĕ**, vertrouwen, gelooven.

2°. **tĕppĕ**, of sitĕppĕ, = het Mak. tâppá, sitâppá, gebez. van alles wat maar eenvoudig weg gezegd of gedaan wordt; v. d.: eenvoudig, zonder sieraden, zonder omwegen, zonder streken, gewoon, gering, enz.

Bijvoorbeeld: mápâoe sitĕppĕ, eenvoudig weg mededeelen, beknopt de waarheid zeggen. — Mágâóe sitĕppĕ, eenvoudig weg, zonder streken, handelen.

3°. **tĕppĕ**, mátĕppĕ, mátĕppĕ-tĕppĕ, zich iets toeeigenen, of iets gebruiken, zonder voorkennis of toestemming van den eigenaar. Makass. ánâppá-nâppá, idem.

tâbe, geb. bij het doen of zeggen van iets dat niet regt betamelijk is, nagenoeg ons met uw verlof, men zegt dat, als men iemand voorbij loopt, of voor hem langs gaat, en ook wanneer men een woord bezigt, dat of als scheldwoord gebezigd of minder beschaafd is.

tîmbang, wegen.

Tîmbang-tîmbang, overwegen, wikken.

tômbong, helpen met werkvolk, of hulptroepen, of derg. Mak. idem.

tĕbbĕ. Tâoe-tĕbbĕë, het volk, de menigte, de manschap, in tegenstelling van de hoofden en bevelhebbers.

tabêya, groete. Mak. idem, Jav. tabe, Mal. tābiq. Verg. tâbe, met uw verlof.

tambêro, = djîkí [zie beneden], en dewijl men gewoonlijk alleen datgeen, wat men geringacht, zonder omzigtigheid, maar zoo in de gaauwigheid wegpakt, wordt dit tambêro ook geb. voor ons: met geringachting behandelen, gering-achten, minachten.

tîmoe, mond, bek, monding (kanon, geweer of pistool).

Tîmoe-tîmoe, oorlogsverklaring.

tĕmmoe, omgeven, rondom.

Warampârang-tĕmmoewâdja, of: atĕmmoe-wadjāngĕng, = tjâkkará, gemeenschappelijke goederen van man

en vrouw, als 't ware goederen, die voor beide partijen geheel doorschijnend en alzoo toegankelijk zijn, waar ieder van de beide partijen evenveel regt op heeft.

toemamāï, onderscheiden, onderzoeken.

toemâning, bedienen. Mak. idem.

Patoemâning, vrouwelijke bediende, ook genoemd pakĕddé. Verg. op: kĕddé.

toemâë, bruid.

Atoemaëyang, iemand tot bruid geven, hem verloven met.

Tâoe-riyatoemaëyange, de slaven en slavinnen, die als bruidsgeschenk aan de bruid gegeven worden.

Patoemâë, bruidsgeschenk, gegeven door den man bij gelegenheid dat hij het jawoord van de ouders der geliefde ontvangt. V. d. ook = papĕttoe-âda. Verg. pĕttoe.

Pasitoemâë, verloven met (een meisje).

1°. tâmpa, mátâmpa, roepen.

Tampāï, iemand roepen. NB. Oorspronkelijk bestaat er tusschen tampāï en ôbí, of ôllí, dit onderscheid, dat men in het eerste geval verlangt, dat de aangesprokene terstond kome, in het tweede geval, dat hij antwoord geve.

Patâmpa, bijéénroepen, bijv. tot het doen van eenig werk.

2°. tâmpá. Patâmpá, of ook wel: tâmpá, geschenk, en wel a), het geschenk in eetwaren, of wat het zij, dat na afloop van een feest ieder der gasten meê naar huis krijgt; b) een soort van geschenk, door den bruidegom gegeven aan de bruid, om haar te bewegen, dat zij met hem ete [enz.]

Tampâri, beschenken, iemand.

Tampârĕng, schenken aan.

tîmpá, openen, openzetten.

Patîmpá-oelâmpoe, geschenk tot opening van de gordijnen van het huwelijksbed, den dag vóór het mēnrêna alêna bôttînge door den bruidegom gezonden.

toempá, tegen iets aanzetten; v. d.: stutten, bijv. een' boom, die dreigt om te vallen, en waar men een bamboes tegen aanzet; v. d. ook: zich tegen iemand of iets verzetten, twisten, een twistgeding tezamen hebben. Bijv.: natoempáï elóna To-máradjâë, hij verzet zich tegen den wil des Gouverneurs. — Toempáï adânna Lânoe, iemands woorden tegenspreken, wederleggen.

Toempârĕng, zich verzetten tegen.

Sitoempá, lett.: tegen malkander aanzetten; v. d. zich tegen malkander verzetten; bijvoorb.: sitoempá ri, tegenstrijdig met. — Sitoempá âda, redetwisten.

Pasitoempá, of: pasitoempâkĕng, tegenover elkander doen staan; v. d. pasitoempáï, of: pasitoempâkĕngi, adâë, met elkander twisten, eene zaak voor den Regter hebben.

toempang, het Mal. mĕnoempang, aan boord van een vaartuig als passagier meêgaan.

Sâwi-mánoempang. Deze sâwi-mánoempang's zijn hierin van de to-mánoempang's onderscheiden, dat zij niet enkel als passagier meêvaren, maar ook evenals de andere sâwi's in den waren zin van het woord handelaren zijn. Verg. op: sâwi.

têmpa, klappen. kloppen, met de hand op iets slaan. Mak. idem. — Mátêmpa Korānge, slaan, d. i.: de hand leggen, op den Koran, d. i.: zweren. — Mátêmpa bôko, lett.: op den rug tikken; v. d.: achterhalen, vinden, gestolen, of vermist, goed.

To-têmpa tîmoe-aroeng, lett.: iemand die een' vorst een' klap op den mond geeft, dus zijn woorden als 't ware tegenhoudt; v. d.: iemand die de bevelen van den vorst niet opvolgt.

timpôrong, menigte van menschen die op eene plaats tezamen komen, hetzij op het geroep van amok, of om te condoléren bij overlijden, of om welke andere reden ook, v. d.: mátimpôrong, in groote menigte toesnellen, en ook: daar komen waar men uit den aard der zaak veel menschen te wachten heeft; v. d. bijv.: een' zieke bezoeken, een condoleantie-bezoek afleggen, iemand verwelkomen en derg. meer.

Patimpôrong, een rouwgeschenk zenden, wanneer dit ten minste in bloemen, sarong of dergel. bestaat.

timpâlâdjá, voor- en achtergevel (huis), bestaande uit twee, drie, vijf of zeven met dekriet belegde vakken. Het getal vakken hangt af van den rang des bewoners. Een gering Inlander mag volstrekt niet meer dan twee vakken hebben.

1°. **toetoe**, zorgen, voorzigtig zijn. — Tâoe-mátoetoe, iemand die zijne betrekking met ijver waarneemt.

Atoetoewi, zorgen voor, beschermen.

2°. **toetoe**, spreken. Mak. idem. Mal. en Jav. toetoer.

Atoetoewang, matoetoewang, spreken voor iemand, zijne voorspraak zijn.

toetoeng = nĕnnoeng, geheel tot aan het einde toe, volgen.

To-mátoetoeng, iemand die overal wat tracht te halen, steeds zooveel mogelijk het onderste uit de kan tracht te bekomen, een inhalig mensch = tâoe-nêké.

Ripatoetoengi bâloe-bâloeë, men laat de koopwaren als 't ware den geheelen weg weder volgen, dien zij van den eersten verkoop af gevolgd hebben. Zin: „Bij het herkennen van gestolen' doch later verkochte goederen, begint men bij den laatsten kooper te onderzoeken, van wien hij die goederen gekocht heeft. En zoo gaat men voort, totdat men eindelijk den man gevonden heeft, die de goederen het eerst in omloop gebragt heeft, ten einde langs dien weg den dief te ontdekken".

Ripatoetoeng-pôngi, of: ripasitoetoengĕngi pônna,

îya-ro bitjarâë, die zaak wordt geheel van het begin, of: den oorsprong, af, onderzocht

Ripatoetoeng pônna rîtoe. Deze uitdrukking ook gebezigd, wanneer eenige personen tezamen eene pretensie op één persoon hebben, en geeft dan te kennen, dat men nagaat, hoeveel ieder van die gemeenschappelijke pretensie competeert.

1°. **têteng**, op de hand nemen, zonder vast te houden.

Sipatetêngi papoera, elkander de symbolen der echtscheiding toezenden, als 't ware op de hand laten nemen. Wanneer het enkel van de vrouw uitgaat, heet het van haar: napatetêngi papoera. Wanneer het daarentegen alleen van den man uitgaat, laat hij haar eenvoudig zeggen: oepoerâï-no, ik heb afgedaan met u, scheid van u.

2°. **téteng** = pogâóe pasoerông.

Tétêngi, een' commissie verrigten voor iemand.

Patéteng, *a*) iemand die een' commissie voor iemand verrigt, een werk dat hem opgedragen is, verrigt.

b) eene commissie laten verrigten.

tôtó, voorbeschikking, noodlot.

tôttó, eene machine van bamboes of wat het zij, om buffels en andere beesten, als ook om misdadigers, te binden, en alzoo te vervoeren.

tĕttang, laten liggen, vergeten meê te nemen, bijv. geld, bij de afrekening; loslaten, laten vallen, bijv.: iets dat men gestolen of meêgenomen heeft; loslaten, zich niet meer bekreunen om een verbond, gering achten, versmaden.

tĕntoe, het Mal. en Mak. tântoe, zeker, vast, bepaald.

Patĕntoewang, zeker maken voor, vaststellen, bepalen, voor.

tĕttong, staan, stil blijven staan, overeind staan, opstaan.

Patĕttong, doen staan. — Mápatĕttongi anjarâuna, lett.: iemand's paard doen staan, v. d.: de waarde er van betalen, het vergoeden. — Mápatĕttongi ĕllina taoewe, doen staan de waarde van iemand, d. i.: de bij de wet bepaalde geldelijke waarde van een mensch voldoen. NB. wanneer bijv. iemand vermoord is, wordt de waarde van den gedoode in geld voldaan. En zoo deze een vrij man was, vervalt die som aan de familie des overledenen; wanneer hij daarentegen slaaf was, aan diens meester.

Tĕttôngi, staan voor, of op; bijv.: tĕttongĕnna-na indôna ambôna natĕttôngi, zij staan op, d. i,: nemen in, de plaats hunner ouders. — Nîga tĕttôngi-ko? wie staat voor u in? of: wie is uw borg?

tĕttĕ, mátĕttĕ, lett.: gewoon zijn, bedreven zijn, hetzij in goed of kwaad, doortrapt, ervaren, gereed, geschikt, kundig. — Tĕttĕ-âda, bedreven in het spreken, welsprekend. — Ada-mátĕttĕ, een geschikt woord. — Ripâkĕdâda mátĕttĕ, lett.: iemand geschikt, d. i.: geheel overeenkomstig de waarheid, laten spreken; v. d. ook: hem een eed laten doen.

---

toedang, zitten, wonen, bijv.: toedang-ri-bitjâra-manî, lett.: de zaak zit maar voor den Regter, d. i.: men had de zaak maar voor den Regter gebragt. — Toedang ri-tĕnga, in het midden zitten, v. d.: onzijdig, of onpartijdig, zijn. — Toedang-âdĕ, of: toedang-pangadĕrrĕng, officieel zitten, een officieel bezoek maken. — Toedang-riyâle, particulier zitten, een particulier bezoek maken.

tôdó, steken, ergens insteken, ergens doorsteken, aanrijgen, bijv.: kralen, of een doosje. Mak. idem. Van daar ook: de stok, die in den grond gestoken wordt om de praauw vast te leggen. Van daar ook titel van hoofden, die als 't ware evenals stokken in den grond geplant, d. i.: door de daartoe bevoegde autoriteit aangesteld, zijn. — Van daar ook: iemand, die evenals een vast in den grond gestoken stok blijft staan, voor iemand instaat, borg staat, een borg. NB. tôdó, of: tâoe-tôdó, wel te onderscheiden van tâoe-sânggóe. De eerste kan pas aangesproken worden, wanneer de persoon voor wien hij zich als borg gesteld heeft, weggeloopen, of overleden, is. De tweede moet reeds betalen, zoodra de schuldenaar maar niet op den bepaalden tijd aan zijne verpligting voldoen kan. Verg. sânggóe. Van daar ook: tôdó-poeli gebezigd van slaven of volgelingen, die onafscheidelijk zijn van den persoon van een' vorst. — Tódôki, borg staan voor iemand.

tôdó-tôdó, *a*) aanhitsen, aanstoken, *b*) iemand polsen, lett.: als 't ware eventjes steken, ons aanstooten.

tĕdda, geven. NB. alleen geb., wanneer een voornaam persoon het een of ander aan een' ander' voornaam' persoon geeft. Van daar patĕdda-kâmpoe, d. i.: zij die van de melk, die in haar ligchaam is (verg. âmpoe), geven, te weten: aan een pas geboren prinsje of prinsesje, alzoo de vorstelijke zoogsters van zoo'n prinsje of prinsesje.

tĕddoeng, regen- en zonnescherm. — Tĕddoeng-tânre, hooge of voorname pāyoeng, zooals de vorsten van eersten rang gebruiken.

tâna, aarde, grond, land.

To-mátâna, *a*) menschen die grond bezitten, grondbezitters, *b*) menschen, die in een land zijn, bewoners van een land, v. d.: zij die eenvoudig bewoners van een land zijn, en niet tot een' voornamen stand behooren, d. i.: geringe menschen.

tânĕ, mátânĕ, zwaar, drukkend, bezwarend, indrukmakend, gewigtig. — Tanĕna, lett.: hetgeen iemand zwaar maakt, hem gewigt bijzet, v. d.: zijne vrouw en kinderen. — Mpâwaï tanĕna, het zware van eene zaak dragen, d. i.: er verantwoordelijk voor zijn.

Tanĕkkîyang, of: tanĕrrîyang, 't zwaar maken voor, doen drukken op, iemand; bijv.: tĕmpĕddîngi ritanĕkkîyang

(ritanĕrrîyang) waloena Lânoe, (de schulden van den overledene) kan men niet doen drukken op zijne weduwe.

Potânĕ, tot bron, of oorzaak, van bezwaar hebben, v. d.: bezwaard worden door; bijv.: oepotânĕ-wêgangi îya-ro pangkaoekĕnge, ik acht mij zeer bezwaard door die handeling.

Sitânĕ, of: sĕttânĕ, even zwaar, van evenveel gewigt of waarde als; bij voorbeeld gebezigd van getuigen.

toena, gering; v. d.: *a*) van geringe waarde, *b*) nederig. (Mak. idem.) Bijv.: îdí pâle mátoenâë, wij geringe menschen dan.

toenoe, branden.

Atoenoewang, iemand, of iets, maken tot het voorwerp, waarvoor men brandt, enz.; v. d.: branden, enz. voor iemand of iets.

Patoenoeng, een oud graf gebezigd voor het doen van geloften.

têna, mátêna, uitnoodigen.

Patêna-sânro, hetgeen men meêbrengt, als men de sânro komt roepen. Dit bestaat gewoonlijk in: dertig duiten (doewí si-tâli), één bosje sierih (ôta si-wĕkkĕng) en drie of vijf pinangnoten.

tônang, zitten.

Patônang bâte-limânna, zijne handteekening doen zitten, d. i.: zetten.

Tâoe tônang-tônang, lett.: menschen die eigenlijk niet op een' plaats gevestigd zijn, nu hier, dan daar wonen, v. d.: vreemdelingen, menschen die tijdelijk ergens gevestigd zijn, en dus geene velden, geen tuinen en derg. op die plaats bezitten, echter ook eenige kassoewîyang voor den vorst moeten doen, ofschoon natuurlijk minder dan de vaste bewoners des lands.

tĕnni. Atĕnni, akatĕnni, houden, vasthouden, grijpen, aangrijpen, aannemen. — Atĕnniwi, of: Makatĕnniwi makoenraîye, de vrouw aangrijpen, of vasthouden, d. i.: haar trachten te onteeren. — Atĕnniwi, of akatĕnniwi, parentâna wanoewâë, het bestuur des lands vasthouden, d. i: in handen hebben. — Aga oewatĕnni, of: oewakatĕnni?, wat houd ik vast?, d i.: wat krijg ik tot pand? tot waarborg? — Makatĕnni serâtoe tappína Lânoe, voor honderd reyaal de kris van NN in pand nemen.

Ĕlli-akatĕnni, hierin van akatĕnni, in pand nemen, onderscheiden, dat het pand, hetzij zaak of persoon, tegen de volle waarde getaxeerd wordt, onder voorwaarde, dat de pandhouder het pand des verkiezende niet behoeft terug te geven, maar voor de voorgeschoten waarde kan behouden. Hij neemt het alzoo niet eenvoudig in pand, maar koopt het als 't ware (ĕlli). Dan alleen kan de schuldenaar suo jure (natuurlijk tegen betaling van de verschuldigde gelden) op lossing van het pand aandringen, indien het pand bestaat in eene slavin, en deze intusschen één

of meer kinderen gebaard heeft, waarvan alsdan, indien er slechts één kind is, de helft der getaxeerde waarde, en zoo er twee of meer kinderen zijn, de helft van de kinderen, en daaronder de eerstgeborene, als djêné-ôwang, intrest van het geld, aan den pandhouder toekomt. Aangezien dus bij het ĕlli-akatĕnni de pandhouder eenigermate als eigenaar van het pand beschouwd wordt, heeft hij ook, indien het pand verloren mogt gaan, geen réclame meer op de voorgeschoten' gelden. Dit ĕlli-akatĕnni ook genoemd: akatĕnni sânra-poetta. Verg. sânra.

Apakatĕnnîyang, het laten vasthouden, doen plaats vinden voor iemand, v. d.: iemand iets laten vasthouden; van daar: iemand een persoon, of zaak, in pand doen houden, of geven.

Akatĕnnîng, het houden, het in pand nemen, v. d.: het pand, hetzij persoon of zaak.

Siyakatĕnni, elkander vasthouden; v. d.: siyâkatĕnni lîma, elkander bij de hand nemen; v. d. ook: gezamentlijk naar den Regter gaan; gebez. van twistende partijen, = sitîwí lâo ri-Bitjarâë.

Asiyatĕnnîng, of asiyakatĕnnîng, lett.: een zich vasthouden aan elkander, een gezamentlijk zich vasthouden, v. d.: een' overeenkomst, een verbond.

tinâdja. Sitinâdja, passen, voegen. — Tâoe tĕ-sitinâdja, een onbehoorlijk, onvoegzaam, mensch.

tinoelóe, regtuit gaan, regt doorgaan; v. d.: *a*) ergens geheel doordringen, *b*) niet van koers veranderen, bij zijn besluit of voornemen blijven, *c*) regt door zee gaan, opregt, getrouw, zijn. Mak. idem.

tânra, teeken, bewijs, Mal., Bat. en Jav. tanda, idem. — Ĕsso ritânra, een beteekende, d. i.: uitgekozen, voor het een of ander vastgestelde, dag, verschijndag, enz.

Tanrâï, beteekenen, ergens een teeken aan maken, v. d.: onderscheiden, uitkiezen; v. d. ook: iemand in zijne gedachten van anderen onderscheiden, en v. d.: kennen, herkennen.

Tanrâng, teeken, bewijs.

tânróe, hoorn. Mak. idem. Bôla-mátânróe, huis met buffelhoornen boven op den gevel van het dak, hetgeen men enkel bij vorstelijke woningen aantreft.

tânro. Tanrôwi, en: patanrôngi, iets vervloeken.

Tanrowâle, eed.

Mátanrowâle, zweren.

1°. **tînro,** slapen.

2°. **tînró,** volgen iemand; v. d. ook: vervolgen.

Sitînró, op elkander volgen, bij malkander behooren. — Patînró, volgeling van iemand.

toenrĕng = toeloeng, helpen.

Sitoenrĕngĕng, elkander helpen of terzijde staan, het zamen eens zijn, iets tezamen spreken of doen.

---

tônra, voorttrekken, voortslepen.

Tônra ook gebezigd van de beboeting die voortgesleept wordt door, d. i.: volgt op, de vergoeding van de schade aan personen, of goederen, aangebragt (verg. tôkkong). Mak. idem. — Verg. tôkkong N°. 2. — Ritôkkong-tônra, vergoed worden, doch zoo, dat de schuldige tegelijkertijd een' boete voor het bedrag van de vergoeding betale. Geb. van iets dat gestolen, van een' persoon die gedood is.

Tôkkong-tonrângi, tot vergoeding en boete betalen voor.

Patônra-ôlaï, twee rijken het een het ander laten voortslepen en volgen, d. i.: twee rijken door een verbond ten naauwste vereenigen.

tônrong, nônrong, slaan, kloppen, verslaan. — Tônrong-âda, met woorden slaan, of treffen; v. d.: ergens over onderhouden. — Mátônrong ri, straffen, beboeten.

tĕnro, naar beneden laten, laten zakken of vallen. — Tĕnro lôpi, een vaartuig te water laten.

Tĕnro moesóe, een' oorlog doen nederdalen, een' oorlog beginnen.

tĕnrĕ, iets drukken, naar beneden drukken, door er het een of ander op te leggen.

Van daar overdr. iets drukken, in de beteekenis van: in naauwe betrekking daartoe staan, er voor zorgen, het toezigt over houden, besturen. — To-máradjâë tĕnrĕï Tanâë ri-Selêbesé, de Gouverneur heeft het bestuur over Celebes.

Van daar ook overdragt.: iemand drukken, in de beteekenis van: hem bezwaren, of: beschuldigen; bijv.: oetĕnrĕ-ko menâoe, of: oetânrĕ-to-menâoeko, ik beschuldig u van diefstal.

Patĕnrĕ sômpa, datgeen wat tegen de sômpa aandrukt, v. d.: na de sômpa aan de bruid bezorgd wordt van wege den bruidegom.

Patĕnrĕkki, of: petĕnrĕkki, iemand ergens op doen drukken, of: op iemand, of iets, het een of ander doen drukken.

Van daar overdragt.: iemand het toezigt ergens over doen houden, iemand met het bestuur ergens over belasten.

tanrêre, met het vlakke van één of beide handen dragen of stutten.

Tanrerêyang, *a*) bezigen tot stutting van.

b) op het vlakke van de handen aandragen bij iemand; v. d.: iemand iets aanbieden, bijv.: eene boete.

c) van iemand op het vlakke van de hand nemen, v. d.: van iemand aannemen, bijv.: oetânre-rêyakko asalâmmoe, ik neem uwe boete van u aan, neem daar genoegen meê.

tânjdjeng, Mak. steunen, stutten, zich verlaten (op).

Tânjdjeng in het Boeg. vooral geb. van iemand die als voorspraak, als beschermer van anderen optreedt, hen als 't ware steunt of stut.

Dit tânjdjeng in het Boeg. ook gebez., om een laten rusten, eenig uitstel van het een of ander, bijv.: werk, of straf, te kennen te geven.

tînjdjá, gelofte.

toedjoe, treffen, raken; v. d.: juist op een' plaats, zich juist ergens heen rigten; v. d.: bereiken, toereiken; v. d.: uitwerking hebben, nut, voordeel, loon, dienst, werk, dienen, werken, enz.

Patoedjoe, doen raken of treffen, doen werken, laten werken; v. d.: bevelen, orders geven; v. d. ook: gebruiken, bijv. patoedjoe ôlô-kôlô, beesten laten werken, d. i.: beesten gebruiken, zich van beesten bedienen.

Patoedjoe ook gebezigd in de beteekenis van ergens een aandeel aan doen hebben, bijv. het gekochte, lett.: doen raken aan, in aanraking brengen met. Bijv.: patoedjoe-tôwá, laat mij er ook een aandeel aan hebben.

Gâóe patoedjoe, een' doeltreffende, gepaste, geschikte, handeling.

Patoedjoewang, of: zamengetr. patoedjoeng, het raken, v. d.: het juist zich ergens heen rigten, v. d.: doel, oogmerk, plan, ontwerp.

Sipatoedjoeng, tezamen werken, tezamen een werk doen, het zamen eens zijn, op elkanders hand zijn.

Sipatoedjoengi âda, zamen woorden krijgen.

Patoedjoewîyang, het ergens aanraken, v. d. ook: iemand ergens een aandeel aan geven; bijv.: patoedjoewîyatôwá, geef mij ook een aandeel.

Sitoedjoe, het zamen eens worden, bijv.: na den oorlog, d. i.: vrede sluiten.

Sitoedjoe-toedjoe, tamelijk, middelmatig.

Pasitoedjoe, doen zamen raken, doen raken, doen treffen; v. d.: doen lukken, doen overéénstemmen, gelijkstellen met, maken of beschouwen, dat het een bij het ander past, voor gepast houden, iets niet te veel en niet te weinig doen, v. d.: matig zijn, matigen, enz. enz.; van daar ook: beschikken.

toenjtjóe. Verg. het Mal. toendjoeq, wijzen. Si-toenjtjóe, een span met duim en wijsvinger.

têya, niet willen. Teyâï, van iemand of iets niet willen weten, iets weigeren.

Ateyâng, een niet-willen; v. d.: een niet meer willen weten van den man, v. d.: het terugzenden van de sômpa, waartoe de vrouw verpligt is, wanneer zij zonder geldige reden van haar' man scheiden wil.

Siyateyâng, niet van elkander willen weten. Gebez. van de verwijdering tusschen man en vrouw.

Makoenrâï-patêya, eene vrouw die maar niet trouwen wil, de minnaars alle afwijst.

---

târo, bewaren, stellen, plaatsen, ergens neêrzetten, zich toeeigenen, achterlaten, laten staan, laten zitten, laten varen (ergens van afzien), laten blijven, laten zooals het is, laten, gedoogen, maken.

Târowi bâte-limânna, zijn' handteekening stellen of zetten. — Mátâro-âda = sidjânjtji, overéénkomen.

Târo-târo, zorgvuldig bewaren; v. d.: doewí ritâro-târo, spaarduiten.

Tarôwi, bewaren, stellen, plaatsen op, voor, enz.; bijv.: tarôwi ângkĕ (ĕlli), ergens een' waarde (een' prijs) op stellen, voor bepalen.

Patâro, a) een bewaren, enz.; v. d.; patarôkoe, mijne vrouw, als een voorwerp dat ik zorgvuldig bewaar.

Sitâro, onderling goedvinden om te bewaren, vooreerst te laten rusten.

tîro, van de hoogte naar iets zien, op iets staren, sterk toezien, bespieden.

Tîro-tîro geb. van den waarzegger, die bijvoorb. in geval van diefstal den schuldige tracht te ontdekken door middel van een bĕkkĕng, of potje met olie, dat hij aan een touw bij de verdachte lui ronddraagt. Wanneer die bĕkkĕng zich dan sterk beweegt, is iemands schuld bewezen, anders diens onschuld uitgemaakt. Deze manier van waarzeggen genoemd: tîro-tîro-mînjá, zien door middel van olie. Soms bedient de waarzegger zich ook van eene wan (patâpi), die hij laat rondrollen; de persoon, vóór wien de wan tegen den grond begint te slaan, die is de schuldige. Deze manier heet: tîro-tîro patâpi. Eindelijk bezigt de waarzegger ook een' bôkó-bôkó of bokôrĕng, die hij op zijn' hand laat balanceeren. Hevige trilling geeft dan natuurlijk den schuldige te kennen. Deze manier genoemd: tîro-tîro bôkó-bôkó, of bokôrĕng.

toeróe, volgen, gehoorzamen, toegeven, inwilligen.

Sitoeróe, of: samatoeróe, lett: elkander volgen, of zamenvolgen: v. d.: het eens zijn of worden, overeenstemmen, overeenkomen.

Asâmatoeroesĕng, overeenkomst.

toeroeng, nederdalen.

Patoeroengi, doen nederdalen of komen op, vermaken, schenken, aan.

Toeroengĕng, nederdalen tot, of: op; bijv.: natoeroengĕngi anâna, het daalt neêr tot, of op, zijne kinderen; d. i.: de kinderen deelen in de straf huns vaders. — Tĕ-natoeroengĕngi poewânna, het daalt niet neêr op zijn' heer, d. i.: de heer lijdt niet, is niet aansprakelijk, voor het gedrag zijns slaafs.

tĕrre. Tĕrrêyang, verstrooijen, verspreiden. V. d. ook geb. van het overal bij de palîlí's en paseadjîngĕng's rond laten brengen der bîla-bîla's. Verg. op: bîla. — Tĕrrêyampîdja,

---

lett.: overal nakomelingschap verspreiden; v. d.: een talrijke nakomelingschap krijgen.

tĕrrĕ, mátĕrrĕ, hard. — V. d. overdr.: bitjâra-mátĕrrĕ, lett.: een' harde regtzaak, voor een' moeijelijke regtzaak.

taroengkoe, het Port. tronco, soort van gevangenis; v. d. in het algemeen: gevangenis, opsluiten, gevangen zetten.

tarîma, ontvangen, aannemen. Mak., Sd., Mal. en Jav. idem.

Patarîma, doen ontvangen, te ontvangen geven, overhandigen, aanbieden, geven, toezenden.

torowâtoe, den genoodigden gast laten roepen, hem door middel van het vertoonen van een in tweeën gevouwen stuk wîdang van veertien sîkóe's (dat NB. terstond weêr meê genomen wordt) laten waarschuwen, dat het tijd is om te komen. NB. dit mag alleen bij een' vorst [1]) van hoogen rang gebeuren, bij iemand van minder hooge geboorte geschiedt die waarschuwing eenvoudig in woorden.

Dit torowâtoe ook gebezigd, wanneer de ouders van hem of van haar, voor wien of voor wie het feest is, zelve gaan waarschuwen, in stede van iemand met een stuk wîdang te zenden.

tarâsoe, mátarâsoe, schelden.

tîli. Mátîli-tîli, onbeschaamd, geen onderscheid in personen maken.

toela, welligt oorspronkelijk scheiden. Van daar: Toela-toewowi, lett.: hij scheidt van iemand, doch zoo dat hij zelf in het leven blijft. V. d.: hij overleeft hem. — Toela-mâteï, hij scheidt van iemand, doch zoo dat hij zelf sterft; v. d.: hij sterft eer.

Patoela-toela, iemand die gedurig een' vrouw waarmede hij getrouwd is, overleeft.

têlîng, schudden, vooral schuúden met het hoofd, bijv. ten teeken van teleurstelling en afkeuring, of vreugde en goedkeuring, van weigering, v. d.: telîngĕng, iets weigeren.

tôla, opvolgen. Mak. idem; bijv.: aroeng oetolâë, de vorst wien ik opvolg.

Ana-patôla, of: âna-mátôla, prinsen van hooge geboorte, die in aanmerking kunnen komen voor de opvolging.

tĕllá, betitelen.

Patĕllârĕng, titel.

tĕllí, eed, verbond. Mátĕllí, zweren. Mak. tâllí, idem. Ritĕllí, beëedigd worden. Patĕllí, doen zweren. Sitĕllí, tezamen zweren, tezamen een verbond sluiten. Asitĕllîrĕng, het tezamen zweren het tezamen een verbond sluiten; v. d.: een verbond.

tĕllĕ, 't Mak. tâllá, het Arab. talak, verstooting eener vrouw, echtscheiding, verstooten.

[1]) Ook bij een poewang mâtowa van de bissoe's die met een voornaam vorst gelijk staat. — Noot van de commissie.

1°. **tâwa**, verdeelen, deelen.

Tawâng, deel.

Tawâï, tawâng, tawaîyang, toedeelen aan.

2°. **tâwá**, dingen. Mak tâwará.

Tawâri, bedingen, ergens op afdingen.

tîwí, brengen, wegbrengen, meênemen, meêbrengen, overbrengen. — Tîwíï asĕnna Lânoe, den naam van NN brengen, d. i.: uit naam van NN. — Tîwí âda, een woord brengen, van daar geb. van berigt of tijding, doch inzonderheid van het overbrengen van een huwelijksaanzoek. NB. dit geschiedt meestal door den vader van den jongman. — To-tîwíëngi Lânoe = patiwîna Lânoe, lett.: de menschen die NN. brengen, van daar: zijne volgelingen.

Tîwí ook gebezigd van de geheime wetenschap, die sommige inlanders voorgeven te bezitten, en die hen in staat zou stellen, om meer dan een gewoon mensch te vernemen of te vermogen. Hiervan onderscheiden' soorten, bijv.: tîwí-awôrowanêngĕng, de wetenschap, of kennis, der middelen om warâni, of om ijzervast, te worden. — Tîwí-alolông, kennis van de middelen, om het hart van een meisje te betooveren, en zoo doende aan zich te verbinden, enz. enz.

Tîwí-tîwí, dat wat men brengt, meêbrengt; v. d.: geschenk.

toewang, het Mal. en Jav. toewan, heer.

toewo, leven, levend, opschieten, uitspruiten, groeijen, wassen.

Atoewo, levend maken, doen leven, laten leven.

NB. Van deze beteekenis van laten leven komt men geleidelijk tot die van: zorgen voor het leven, verzorgen = het Mak. katoewo. — Ambókatoewo, iemand die, bij afwezigheid des vaders, voor een kind zorgt. — Indó-katoewo, iemand die, bij afwezigheid der moeder, voor een kind zorgt. — Aná-riyatoewo, en v. d.: âná-katoewo, een kind waarvoor gezorgd wordt, een aangenomen kind, een pupil.

Atoewông, een leven; bijv.: tânra-atoewông, een teeken van leven. NB. dikwijls geb. van het een of ander, dat men iemand ten geschenke zendt. — Asappârĕng-atoewông, lett.: zoeking, of een zoeken van leven, v. d. ook: middelen van bestaan. — Lâlĕng-atoewông, lett.: een weg tot leven, v. d. insgelijks: middelen van bestaan.

Si-pakatoewông. Hieronder volgens inlanders te verstaan een' gewone menschenlengte, van onderen tot aan de oksels.

Akatoewôwi, iets hebben waarvan men leeft.

tôwa, mátôwa, oud. — Tâoe-towâkoe, mijne ouders; men denke aan ons: mijn' oude lui. Ook geb. van oom en tante. — Indó-tôwa, stammoeder.

Mátôwa, en ook soms to-mátôwa, titel van een hoofd, een' opziener, mandoor. — Aroe Mátôwa, of Pĕtta Mátôwa, titel van den oppervorst van Wâdjó.

---

toewoesĕng = taněngĕng, stek of plantje om te planten; v. d. overdragt.: afstammeling.

têsĕng, pacht voor het verhuren van grond, of wat het zij, bij padievelden gewoonlijk één derde van de opbrengst, of de waarde daarvan. Mak. têsang, idem.

To-mátêsĕng. lett.: zij die de têsĕng betalen; v. d.: de bewerkers der padievelden.

Tesĕngi, iets tegen betaling van têsĕng of huurpacht hebben.

To-mápatêsĕng, lett.: zij die anderen têsĕng laten betalen, degenen die padievelden door anderen laten bewerken, de eigenaars.

tâsseré, ons taxeren, schatten.

tâï, zekere zwaarte of waardij in geld, op Celebes. Als goudgewicht van circa 54 wigtjes heeft het 16 ĕmmĕ, van 4 nâné de ĕmmĕ. Als geld bevat één tâí 8 reyaal, of 16 gulden. Mak idem.

tâoe, mensch.

Tâoe-pōng, menschen die als 't ware even stevig in den grond staan als een stam, zich niet naar eigen goedvinden verplaatsen kunnen. V.d.: lijfeigenen, slaven, lijfvolk.

To zamengetrokken uit: tâoe. — To-riyâle, lijfvolk. — To-mángînrĕng, een schuldenaar.

taälló, Arab. afhankelijkheid, afhankelijk, onderworpen, onderdanig, verkleefd, verknocht, zijn.

D.

Da, vóór eigennamen geplaatst, geeft meestal te kennen: moeder van, bijv.: I-Da-Batāngĕng, moeder van Batāngĕng.

dé, niet neen.

Adêrĕng, in gebrek verkeeren; bijv.: adêrĕngá, ik ben in behoeftige omstandigheden.

Padê, tot niet maken, te niet doen, vernietigen, eene schuld bijv., d. i: kwijt schelden.

Padêrĕng, lett.: iets niet doen zijn, of gebeuren, voor iemand, d. i.: iemand iets weigeren.

dângkang, handeldrijven.

Padângkang, handelaar. — Padângkang-wîring, kusthandelaar.

Dangkāngĕng, koopwaren.

dâpí, bereiken, komen tot, toereiken, Mak. râpí, idem. — Ada tĕ-mádâpí, of: tĕ-padâpí, woord dat niet te pas komt, verkeerd, of ongepast, woord. — Tĕ-nadâpí djanjtjîna, hij houdt zijn' belofte niet.

doeppa, ontmoeten, treffen. V. d. ook: een feest, waarbij de menschen elkander ontmoeten.

Doeppāï, iemand te gemoet gaan, of komen.

Mápadoeppa, lett.: doen ontmoeten, v. d.: wisselkleêren en andere geschenken zenden, zooals bijvoorbeeld de bruid aan den bruidegom geeft, als tegengeschenk voor hetgeen de bruidegom haar geschonken heeft.

Papadoeppa, de wisselkleêren met de daarbij gebruikelijke geschenken voor bruid of bruidegom.

dôpĕ. Verg. het Mak. tádôpe, afhangen, neêrhangen.

Bitjâra-dôpĕ is eene regtskwestie, die men als nog niet uit te maken vooreerst laat rusten.

dâmpĕng. Adâmpĕ-ko riyá, vergeef mij. — Melâoe-adâmpĕng, vergiffenis vragen.

Padâmpĕng, 't vergiffenis schenken, vergiffenis.

dâtoe, in sommige Boeg. landen de titel voor den vorst.

Adatoewang, adatoewâtta, titel van den koning van Sidênreng.

dâtó, benaming van een oud eerwaardig mensch. Ook geb. van grootvader of grootmoeder.

doeta. Hieronder verstaat men iemand, die als afgevaardigde van den bruidegom over diens al dan niet toelaten bij de ouders van de bruid komt spreken. Zulk een doeta komt nu eens alleen, dan eens met één, twee of drie andere, hetzij mannen of vrouwen, die ook wel doeta heeten, doch meer eenvoudig als getuigen optreden. Wanneer die doeta welke het woord voert een man is, wordt de rede van de zijde der bruid door een' man, als dat een' vrouw is, ook door een' vrouw beantwoord.

dóedóe, smeulen, bijv.: kêgi-mâï mádóedóe apîye, koetô-ni riwoeno, lett.: waar het vuur ook moge smeulen, daar moet het ook gebluscht worden; overdragt. gebez. voor: daar waar de twist ontstaat, moet die ook beslecht worden.

dînroe. Ana-dînroe, tweelingen. — Dînroe-oelâwĕng, verbastering van: dînroe-málâwĕng, lett.: overspelige tweelingen. Aldus genoemd een tweelingpaar, waarvan de een' een jongen, de ander' een meisje is.

dêtjeng, mádêtjeng, goed, wel.

Pedetjēngi, lett.: het goedmaken voor; v. d.: iets goed doen; v. d. ook: iemand tevreden stellen, bevredigen, verzoenen.

Siyadetjēngĕng, zich met elkander verzoenen. Ook geb. van de eerste huwelijksgemeenschap van een pas getrouwd paar; omdat de jonge vrouw zich geruimen tijd houdt, alsof zij niets van haar' man wil weten.

dâra, bloed.

Pangĕlli dâra, lett: koopsom voor het bloed, teweten: vorstelijk bloed. Dus genoemd het geld, dat in Wâdjó iemand

van geringe, althans geen' hooge, geboorte aan eene vorstin betaalt, om met haar te kunnen trouwen. Mángoeroe-dâra, door bloedverwantschap zamen verbonden zijn.

Ana-dâra, a) zuster, NB. in betrekking tot haar' broeder; de eene zuster van de andere sprekende, bezigt het woord: pâda-makoenrâï.

b) = het Mak. ânâ-râra, het Mal. anaq-dārah, maagd.

doero, sap, nat, vleeschnat.

Mápadoero, bij gelegenheid van een sterfgeval in zijn' familie, den vorst lever, nieren en derg. (NB. geen' bout) van den geslagten buffel aanbieden.

dorâka, misdrijf, misdaad, zonde, ontrouw, ongehoorzaam, oproerig. Mal. doerhāka.

dâla, een bijwijf of vrouw des konings van minder rang, wanneer die door den vorst als vrouw van gelijke geboorte beschouwd wordt.

dallé, winst, voordeel, leeftogt, geluk. Mak. idem.

Sipodâllé, te zamen winst, voordeel, geluk, hebben.

doeloeng, titel van een' aanvoerder in den krijg.

doewí, ons duit.

Doewîki, geld geven voor, betalen, bekostigen.

Doewikîyang, betalen, of bekostigen, het een of ander voor iemand.

dôsa, zonde. — Ridôsa, beboet worden.

Padôsa, straf, boete.

dâëng, titel van iemand van edel, ofschoon geen vorstelijk, geslacht. Mak. daëng, id. Deze titel ook wel gegeven aan vorsten, wanneer zij nog kinderen zijn. Ofschoon de titel van dâëng primitief van hooge afkomst getuigde, werd hij later dikwijls eigendunkelijk aangenomen, en verloor daardoor veel van zijne waarde. — Een Inlander spreekt zijne vrouw, alsmede oudere zuster, gewoonlijk met den titel van dâëng aan, tenzij zij van vorstelijken bloede, en alzoo met aroeng aan te spreken zijn.

deâtoe, mádeâtoe, zenden.

Padeâtoe, zending, commissie, boodschap, geschenk, waren die men iemand toezendt, om meê te handelen, commissie-goederen.

N.

nó, mánô, nederdalen; afstijgen. — Málakkâïnó, beneden haar' stand trouwen. — Mábaîne-nó, beneden zijn' stand trouwen.

Papanô, lett.: het doen nederdalen. Aldus genoemd de vier reyaal, of acht gulden, te betalen aan de anakôda door den sâwi, die buitentijds het schip voor goed verlaten wil; dus zooveel als: het neêrleggen, of betalen, van geld, of welligt beter: het geld voor het nederlaten, of van boord laten gaan. Ook aldus

genoemd de som van vier reyaal, of acht gulden, te betalen door den eigenaar van een' slaaf aan den vorst, wanneer de slaaf weggeloopen is, en tot dezen zijne toevlugt genomen heeft, dus zooveel als: het geld voor het doen afdalen van het vorstelijk huis.

nîka (Arab.) = het Boeg. kâwīng, huwelijk.

nâné, soort van boom, de Mimusops Kauki Linn. De pitjes van de vrucht van dezen boom worden gebez. bij het wegen van goud. Vier nänć = één ĕmmĕ.

nânong = het Mak. lânong = 't Mal. Lānoen, zeeroover van de Lānoen-distrikten op Magindanau; zeeroover in het algemeen.

nêné, grootvader, grootmoeder.

Nêné-nêné, voorvaders, aartsvaders.

nâwa, denken, overdenken, gedachte.

Werēngi nâwa-nâwa, lett.: hem, of haar, goede gedachten, v. d.: inlichting, geven.

nâsoe, mánâsoe, koken.

Si-nasoeng, één kooksel. — Si-nasoeng-inânre, een afstand zoover, dat men gedurende den tijd, welke vereischt wordt om dien af te leggen, de rijst behoorlijk koken kan; ongeveer een half uur ver.

nĕssa, mánĕssa, blijkbaar, zeker, vast.

Panĕssa, vaststellen, overtuigen, bepalen, verzekeren.

Anĕssāng, zekerheid, blijkbaarheid, v. d.: rekenschap; bijv.: mábêre anĕssāng, rekenschap geven. — Soerĕ-anĕssāng, pas.

Tj.

tjá, het Mal. tjap, zegel, signet, stempel, en v. d.: alles waar een zegel op staat, als: een pas, enz. Mak. idem.

tjoeke, salaris, voor den regter bijvoorbeeld, bestaande in een zeker gedeelte, hetzij in natura of waarde, van de personen of zaken in kwestie.

tjĕkka, onregt jegens anderen.

tjĕkké, mátjĕkké, koud.

Mátjĕkké-tjĕkké, al etende en drinkende waken, de wacht houden, bijv.: bij het oprigten eener baroega Van daar ook: mátjĕkké-tjĕkké-ni banderâë, geb. van het vaandel, wanneer een vorst ten oorlog wil trekken, en het vaandel vooraf naar beneden heeft laten brengen, opdat hoofden en bîssoe's daarbij al etende en drinkende waken.

tjâkkará, gemeenschappelijk. Mak. idem; bijv.: âná-tjâkkará, gemeenschappelijke kinderen, kinderen van hetzelfde ouderpaar. — Tjakkarána gĕllârrĕnge, de gemeenschappelijke goederen van den gĕllârrĕng, goederen die hem zoo wel als zijner vrouw toebehooren, goederen die hij na zijn huwelijk verworven heeft.

tjānga. Mátjānga-tjānga, onbeschoft, onbeschaamd. Mak. idem.

tjōngá, opkijken, naar boven kijken.

Patjōngáï adâë, zoo spreken als tegen zijn' meerderen past.

tjoepá, het Mal. tjōēpaq, soort van maat. Één tjoepá = vier këtti's, of vijf Amsterdamsche ponden.

1°. **tjĕppa**, verbond. Mak. tjâppa, idem. — Mátjĕppa, een verbond sluiten. — Tjĕppaï to-Bonê, een verbond sluiten met de Bonieren.

Tjĕppâë ri-Boengâë (of: ri-Boengâya) het Boengaaisch contract.

2°. **tjĕppa**, mátjĕppa, deelgenoot zijn van, meêdoen aan iets (Mak. tjâppa, idem); bijv.: mátjĕppa ri-asidjanjtjingĕng--baroewe, deelgenoot zijn van de nieuwe overeenkomst.

tjôbé, met den wijsvinger der regterhand langs den mond strijken, zooveel te kennen gevende, als dat men te onregt door iemand beschuldigd wordt, en zich dus om zijne bestraffing niet bekommert. Het komt in bedoeling neder op ons: je liegt het. Mak. tjôberé, idem.

tjoemîring = âná, kind. Tjoemîring-padiyadêkoe, lett: een zijdelingsch kind van mij; v. d.: een neveu, een oomzegger, van mij.

tjampĕnga, jongens of meisjes, die pas volwassen of huwbaar zijn.

tjinâong, schaduw.

Tjinaōngi, tot schaduw zijn.

Atjinaōngi, iemand hebben bij wien men schaduw, en v. d. ook: bescherming, vindt.

tjâtja, laken, misprijzen, berispen. Anátjatjāng, = âná-sôboe, een kind buiten huwelijk verwekt.

tjoetjoe. Aná-patjoetjoeng, het jongste of laatste kind, wel te verstaan, wanneer men berekent, geene kinderen meer te zullen krijgen.

tjĕtja. Aná-tjĕtjāng, een onecht en niet door den vader erkend kind.

tjîyo. Katjîyo, onschuldig.

tjoeri, streep; zie djôri.

tjêrá, = dâra, bloed.

Aná-tjêrá, = âná-sipoewe. verg. poewe.

Lôkka mátjêrá-bâte, het vaandel met bloed gaan besmeren. — Ritjêráï batê, het vaandel wordt (vóór en na den strijd) met het bloed van een' buffel of ander offerfeest besmeerd.

Patjêrá, het beest, welks bloed ergens tegen aan gesmeerd wordt, zooals bijv. met de wijding van het vaandel vóór of na den strijd het geval is. Van daar ook gebez. van de hoofdzakelijk in kippen, als ook in wit katoen en goud (meestal één maas) bestaande gift, welke men den schrijver laat bezorgen, die eenig bijzonder oud en daardoor in zijn oog zeer heilig boek voor ons zal afschrijven. Zulks durft hij niet te beginnen, uit vreeze van

máboesoeng te worden, vóórdat hij, onder het prevelen van gebeden, wat bloed van een' haan en een' hen tegen zijn papier aangesmeerd heeft. Soms patjêrá ook gebezigd voor panrosāng, wanneer beleediger en beleedigde beide van goede geboorte zijn. De boete alsdan vergeleken met een patjêrá, en het ritjêrá overdragt. gebezigd van hem die de boete ontvangt.

tjôrí, = tjoerí; zie djôri.

tjĕrre, O. B. = oelâwĕng [goud].

Oelâwĕng-tjĕrre, zuiver onvermengd goud. NB. Deze uitdrukking nog heden in gebruik.

tjirîna, medelijden hebben.

Tjirināï, medelijden hebben met, v. d.: sparen, ontzien. Bijv.: tjirināïwi poewâmmoe, mĕnnâng, spaart (ontziet) uw' vorsten (vergiet geen vorstelijk bloed), o! menschen! NB. Vermaning, die men den soldaten bij het begin van den strijd toeroept.

tjâlla, een pak geven, tuchtigen, straffen.

Natjâlla-Dewâta, door de Godheid gestraft, of vervloekt. — Katjâlla, gestraft, vervloekt.

Patjallāng, straf; v. d.: ripakĕnnāï patjallāng-mâte, met den dood gestraft worden.

tjîli, wegloopen, vlugten. — Tjilîyang, wegloopen met; v. d.: schaken, eene vrouw.

tjôlla. Tjollāï, gering achten, beschimpen. Sitjôlla-tjollāï, elkander gering achten, beschimpen.

Atjollāng, beschimping.

tjĕllá, rood.

In oud-Boeg. wordt de sierih, in stede van ôta, genaamd: patjĕllá, lett.: datgeen wat rood maakt, omdat het sierih-kaauwen het speeksel rood verwt.

Naar deze beteekenis van sierih, wordt het Boeg. papatjĕllá nog heden ten dage gebezigd voor eene soort van hulde, die men een' vorst, vooral den vorst des lands, bij diens bezoek aanbiedt, bestaande in een' gift van 4 reyaal voor een vorst zonder rijk, 8 reyaal voor een' vorst met een rijk, 24 reyaal of 3 tâï, voor een' bótjo, gedeponeerd op een' tâlĕng met sierih (ôta = patjĕllá).

Dit papatjĕllá ook gebez.:

a) bij regtsgedingen van een zeker gedeelte in Natura of waarde, dat de aangevallen' partij, wanneer die overwint, aan den Regter te betalen heeft, als 't ware een' hulde (een aanbieden van sierih).

b) van een gedeelte van de opbrengst der tuinen, dat de bewerker zijn' heer bij wijze van hulde (of sierih) aanbiedt.

c) van een zeker gedeelte van een' erfenis, dat den vorst, hetzij in natura, hetzij in waarde, insgelijks bij wijze van hulde (of sierih), aangeboden wordt.

tjôwa, = tôwa, oud. Van daar: mátjôwa ook = mátôwa, titel van een Hoofd.

Aná-mátjowâë, het oudste kind, in tegenstelling van ânámàlolôwe, het jongste kind.

tjôwé, volgen. — Tjowêri, atjowêri, volgen iemand of iets; opvolgen, bijv.: iemand's bevelen of woorden.

Patjôwé, doen volgen, enz. v. d.: onderwerpen, doen deelen in een' koop.

tjâóe, a) overwonnen, magteloos, ontzenuwd zijn; b) maken dat iemand magteloos wordt; v. d.: overwinnen, overtreffen, tegen iets bestand zijn; v. d. ook: het bij disputeeren van iemand winnen, iemand schaak mat zetten. Mak. sâoeróe.

Dj.

djá, mádjá, slecht, boos, ondeugend. — Mádjátîmoe, slecht van mond; v. d.: verklikker, aanbrenger.

Pedjá, kwaad doen.

1°. **djâkká,** Arab.: zakat, zuivering, aalmoezen, het geven van een gedeelte van zijn' bezittingen tot aalmoezen aan de armen of tot Godsdienstige einden, om daardoor het overige gedeelte te heiligen; in het bijzonder het geven van een deel van den oogst aan den priester.

2°. **djâkká.** Si-djâkká, één span = 't Mak. si-lâmá (lengtemaat), genomen met duim en middenvinger, Mal. djăngkal.

djîkí, in de gaauwigheid iemand, of iets, wegpakken, wegnemen, zoo als bijv. een roofvogel doet. Mak. idem.

djôkkó, ophouden, pauseren. Ook geb. van wapenstilstand bij gelegenheid van oorlog.

djâga, waken, de wacht houden, oppassen, feestvieren.

Djâga-djâga, waken, de wacht houden; v. d.: feest vieren, dewijl dit bij inlanders des nachts door gaat.

djôgé, dansen.

Padjôgé, publieke danseres, dansmeid.

djĕppoe, zeker, vast, bepaald.

Papedjĕppoe, een zeker maken, v. d.: een teeken (bijv. een berg, of rivier, of boom, of wat het zij), waaraan men den weg herkent.

djâma, aanraken, v. d.: behandelen, onder handen nemen, bewerken, bearbeiden, doen, aantasten, aanvallen, den vijand bijv.

Djamāng, werk taak, pligt.

Mádjâma-djâma, eventjes betasten, bijvoorb.: adjêna, iemand's voeten. NB. geschiedt door ieder, die bij een' meerdere binnenkomt. — Padjâma-djâma, de man die eenig werk, welk ook, voor iemand verrigt.

djîmá, het Mal. en Jav. djimat (Arab.), amulet, talisman.

djĕtta. Padjĕttāngi, of: padjĕttangîyang = pesonaïyang, vertrouwen op, toevertrouwen aan; bijv.: oepadjĕttāngi-ko, of: oepadjĕttangîyakko, repôkoe sibâwa bolâkoe, ik vertrouw u mijne vrouw en kinderen, gelijk ook mijne woning, toe. — To-ripadjĕttāngi = to-ripesonaïyang, iemand wien men vertrouwt, wien men het een of ander toevertrouwt.

djîna, 't Arab. zina, hoererij.

djéné, Mak. = 't Boeg. oewâë (water).

Djéné-ôwang = 't Mak. djéné-oewang, intrest van geld.

Mápadjéné, het een of ander met intrest doen zijn, intrest van het een of ander doen betalen.

djĕnnang, welligt oorspronkelijk: staan; v. d.: vast en bestendig zijn, volharden, enz., Mak. djânnang, idem; v. d.: over iets staan, of gesteld zijn, het bestuur in handen hebben, en van daar wederom de titel van een zeker hoofd.

Djĕnnāngi, ergens over staan, of gesteld zijn, ergens het bestuur over hebben, ergens hoofd, of mandoor, over zijn.

Djĕnnāngĕng, a) gebied, bewind; bijv.: djĕnnangĕnna Bône, het gebied van Bône. — Djĕnnangĕnna taoewe, iemand's gebied, het land waarover iemand gebiedt; v. d. ook: de menschen waarover iemand heerschappij voert, d. i.: zijne onderdanen;

b) een hoofd, een mandoor.

Panjtjĕnnāngĕng = djĕnnang; doch in Bône titel voor de zoodanigen, die door den vorst met het beheer over zijne inkomsten of goederen belast zijn.

djînisí, geslacht, soort, natie.

djâdji, worden, v. d.: ontstaan, geboren worden, geschieden, slagen, gelukken, toenemen, groeijen, Mal. djādi.

Djadjîyang, a) wording, v. d.: datgeen wat wordt of geboren wordt, d. i.: een kind, bijv.; djâdjiyânna taoewe, iemands kinderen of afstammelingen. — Djâdjiyânna to-panritâë, de afstammeling der wijzen.

b) worden met betrekking tot iemand, of iets, tot tijd, of plaats; bijv.: ĕsso kídjadjîyange, de dag waarop wij geworden, d. i.: geboren zijn, onze geboortedag.

c) doen worden, geboren doen worden; bijv.: âna-ridjadjiyânna, zijn eigen (geen aangenomen) kind.

Anjtjadjîng, of: anjtjadjîyang, en: njtjadjîng, of: njtjadjîyang, lett.: zij die hebben doen worden, of: geboren worden, d. i.: ouders, hetzij vader of moeder.

Adjadjîng, het worden, wording; bijv.: adjadjînna bâlóe-balóena, de wording van zijn' koopwaren, te weten: tot geld, d. i.: het tot geld maken daarvan.

Sidjadjîng, zamen geboren worden; v. d.: broeders, zusters, familie.

---

djoedjoeng, njtjoedjoeng, op het hoofd nemen, op het hoofd dragen.

Padjoedjoengi, iemand te dragen geven op het hoofd, d. i.: iemand toevertrouwen, bijv.: het bestuur over een land.

djadjârĕng, de plaats van het huis, waar men tezamen zit, v. d. niet slechts: het voorste gedeelte van het huis, waar men menschen ontvangt, maar ook dat gedeelte, hetwelk door de alâwa-tĕnga van het voorste gedeelte der woning gescheiden is, en waar de huisgenooten, zoowel mannen als vrouwen, zich gewoonlijk ophouden. De toegang tot het laatstgenoemde gedeelte van het huis is den vreemdeling streng verboden. Wie daar zonder vergunning van den huisheer tracht door te dringen, wordt verdacht van iets kwaads tegen één van de vrouwen in den zin te hebben. Van daar is het lêdjá-djadjârĕng, betreden van de djadjârĕng, een zware misdaad, die bij de vorsten meestal met den dood geboet wordt.

Tóedoe-djadjârĕng, lett.: tegen de djadjârĕng aanschoppen; v. d. welligt zooveel als: het bijna zoover gebragt hebben, dat men de bruid ontmoet, alzoo vrijheid krijgt, om achter de alâwa-tĕnga te komen. Deze uitdrukking geb., wanneer de bruidegom eenigen tijd, bijv. drie dagen, vóór het mēnréna alêna bôttînge een bezoek aflegt aan de woning van de bruid, en haar' sierihdoos bekomt, om daar de sierih met toebehooren uit te nemen, en er eenig geld voor in de plaats te leggen.

djânjtji, overeenkomen, beloven, toezeggen.

Djanjtjîkoe, mijn lot, lett.: hetgeen mij toegezegd, voor mij verordend is, te weten: door God.

Sidjânjtji, zamen overéénkomen. — Asidjanjtjîngĕng, overéénkomst.

djoeroe, Mal., Daj. en Jav. baas, meester, hoofd, bestierder, opzigter, iemand aan wien iets als zijn post is toevertrouwd.

Djoeroe-bâsa, tolk. — Djoeroekônjtji, Mal. sleutelbewaarder. — Djoeroetoelisí, schrijver. — Djoeroe-moedi, Mal. stuurman.

djêrá, Mak. graf. NB. wordt in het Boeg. slechts gebezigd van de graven van voorname vorsten.

djêre, O. B. = tâwa, verdeelen.

Pedjerêï, toedeelen.

djôrí = tjôrí = tjoerí = tjoeri = streep. Atoriyolōng ridjôrí, een afkomst van de oude vorsten met strepen. V. d.: een geslachtboom van de oude vorsten.

djôró, tádjôró, de maat overschrijden, iets te veel doen.

djoerâgang, 't Mal. en Jav. djōērāgan, opperhoofd van een schip.

djâloe, manjtjâloe, spelen. Geb. van het mannetje met het wijfje, onverschillig welk beest het zij.

Têdong-panjtjâlóe, of: têdong-pabâï, een krachtige

mannetjes-buffel, die bij een' troep wijfjes gelaten wordt voor de voortteling.

djâllŏ, mádjâllŏ, amok maken.

Padjâllŏ, amokmaker.

djoeloe.

Djoeloewi, djoeloewîyang, en: djoeloewang, iemand iets sterk of gedurig voorhouden, opdat hij het bij voorbeeld koope, of uit vreeze daarvoor doe, wat van hem verlangd wordt. — Ridjoeloewîyangi timoena âda nasakkârĕnge, lett.: men hield hem voor den mond de woorden die hij ontkende, d. i.: men verweet hem met nadruk, dat hij hetgeen hij nu loochende, vroeger wel degelijk gezegd had.

Apadjoeloewang, bezigen om voor te houden aan; bijv.: oewapadjoeloewangi bâlóe-balóekoe ri-Lânoe, ik houd NN mijne koopwaren gedurig voor, d. i.: ik dring hem mijne koopwaren als 't ware op.

djalêka, mádjalêka, stappen, treden.

Adjalekāï, ergens op- en van daar: overheen treden, overtreden, overschrijden.

djâwa, Java, Javanen, ook van andere natiën buiten Celebes gebezigd, onder anderen, van de Maleijers.

Padjâwa = padângkang, handelaar, koopman in het groot, die uitsluitend op Java handelt.

Djâwa-Djâwa, menschen van Boeton, Sambâwa en andere Overwalsche rijken, die gewoonlijk tot de ergste slavernij gedoemd zijn. — Mágâóe-Djâwa-djâwa, zich als slaaf gedragen; v. d.: ongemanierd zijn; v. d.: slechte dingen doen.

Adjâwa-djâwāng, slavernij.

djôwá, volk (in tegenstelling van de hoofden), manschappen, krijgsknechten, lijfvolk; ook: aanhang, sekte.

Nj.

njoempârĕng. Ina-njoempârĕng, = îndó-pasoesoe, zoogmoeder.

Aná-panjoempârĕng, of: panjoempârĕng, jongste zoon of dochter.

njîwi, O. B. = mákassoewîyang. V. d.: njîwi-wâli limânna, hij komt met beide handen uitgestrekt en het vlakke boven, als iemand die een bewijs van hulde komt aanbieden aan den vorst.

Panjîwi, a) = pakassoewîyang, hulde, bewijs van hulde, b) hulde doen bewijzen, heerschen over.

R.

roekka, geraas, getier, oproer, schreeuwen, beweging maken, druk zijn.

Aroekkāng, of: poroekka, ergens over schreeuwen, geraas, of oploop, voor maken.

rôkkó, — Rokkôki, Mak. schenden, onteeren (een' vrouw).

rakânĕng = rāngĕng, gezel, makker, vriend.

rôkoló. Perôkoló, dwingen.

Perôkolôki, iemand dwang aandoen, iemand dwingen.

rînggí, Spaansche mat.

Oelâwĕng si-rînggí = ½ bôngkalá, = 10 ĕmmĕ of maas.

roegi, schade, verlies. — Roegi-ôwang, geldverlies.

rāngĕng, of: arāngĕng, gezel, v. d.: vriend, en ook: slaaf, dienaar, volgeling, maat in een spel, dingen van één en dezelfde soort, enz.

Padangĕngĕng, onderdanen.

râppa, plunderen, met geweld verbeurd verklaarde goederen nemen. Vergel.: rĕppoeng.

râpang, gelijkenis, model, Mak. idem; van daar welligt, wegens het beeldsprakige, insgelijks gebezigd voor een' verzameling van uitspraken der oude vorsten en geleerden, die de plaats van onze wetboeken vervangt; of misschien omdat men de voorbeelden der voorouders als rigtsnoer voor regtspleging volgt. In 't Boeg. draagt zulk een boek meestal den naam van Latôwa.

Asirâpangĕnna Gôwa Bône, het zamen één râpang hebben van Gôwa en Bône, de overeenkomst, of: hetgeen overeen komt, in den Râpang van beiden.

râppe, aanlanden, aanspoelen, aandrijven. — To-nrâppe-râppe, vreemdelingen.

râppĕ, márâppĕ = márêpé, nabij; bijv.: seyadjīng-márappĕna, zijne naaste betrekkingen.

roepa, uiterlijk voorkomen, gedaante, gelaat, soort.

Ada tĕ-mádoepa, een woord dat niet zigtbaar, d. i.: niet verwezenlijkt, wordt; van daar: leugentaal.

Padoepa, een voorkomen doen krijgen, zigtbaar doen worden, verwezenlijken, tot stand brengen; bij voorb.: padoepaï adânna, zijn woord houden.

Roepaï, nroepaï, iemand, of iets, herkennen, onderscheiden, begrijpen. — Mádoepaï ânoe riyenâoe, iets wat gestolen was, herkennen.

roepĕng Aná-oewaroepĕng = ânâ-oewatoewo, een kind waarvoor ik zorg, een aangenomen kind.

Riparoepĕng, aangenomen worden (als kind).

rêpoe. Padêpoe-rêpoe, en: pasirêpoe-rêpoe, van alle kanten bij malkander brengen, bijv.: geld, bouwstoffen voor een huis.

Men zegt ook: padêpoe-rêpoewi tanâë ri-Bône, het land van Bône weder bij malkander brengen, behoorlijk organiseeren.

---

rêpé, márêpé, nabij; v. d.: seyadjīng márepéna, zijn naaste bloedverwanten.

rêpó. Repóna, iemands vrouw, kinderen, bedienden, goederen, in één woord, alles.

rôpoe, a) geheel, althans zoo goed als geheel, weg, d. i.: te gronde, zijn; b) geheel, althans zoo goed als geheel, weg, d. i. te gronde, doen zijn; v. d.: geheel ten onder brengen, geheel tot zijn' wil brengen.

rôppo, Rôppo-rôppo, digt struikgewas of plantsoen. — Aná rôppo-rôppo = âná tĕnrikawîngi, een hoerekind, lett.: een kind, dat als 't ware zoo maar in een rôppo-rôppo geboren is.

1°. rĕppa, een vaâm, de lengte van den top des eenen middenvingers tot dien des anderen.

2°. rĕppá, breken, bedrijv. en onbedrijv. Mak. répé, idem; bijv.: na-rĕppáï âdĕ-abiyasānna tanâë, hij maakt inbreuk op de gewoonten des lands.

Arĕppâki, breken met betrekking tot, breken voor; bijv.: na-rêkoewa rĕppáï, poennaënna narĕppâki, en zoo het vergaat, vergaat het slechts voor den eigenaar, d. i.: draagt de eigenaar daarvan alleen de schade, en niet de man die nog poging aangewend heeft, om het vaartuig te redden.

rĕppi, márĕppi, slinken, bijv. groente bij het koken. Van daar ook: weinig plaats innemen; bijv., bâlóe-bâlóe márĕppi, koopwaar die weinig plaats inneemt en toch veel waard is, als: goud, vogelnestjes en dergel. NB. staat tegenover: bâlóe-bâlóe márômpa. Verg. rômpa.

rĕppoeng, iemand met vrouw en kinderen, met slaven en al wat hij verder bezit, wegvoeren en op het vorstelijk paleis brengen. NB. bij het rirâppa worden alleen iemands goederen verbeurd verklaard, en hebben zij, die door den vorst afgezonden worden, om die goederen weg te halen, de vrijheid om een groot gedeelte daarvan voor zich te behouden, zij hebben slechts de voornaamste zaken bij den vorst te brengen. Dit laatste geschiedt doorgaans met meer geweld.

roepîya, ropij, gulden.

râboe, márâboe = márĕppá. Vergel. hierboven, op rĕppá N°. 2.

rĕbba, omvallen, doen omvallen; bijv. geb. van een boom. Mak. rába.

Rĕbba-bâtæ, lett.: het omvallen van het vaandel. Van daar benaming eener boete van hen die in den strijd overwonnen zijn.

Rĕbba-pasôrĕng, dat letterlijk het omvallen van het handvatsel van de lans beteekent, geeft te kennen, dat iemand in den strijd overwonnen is, terwijl rĕbba-tāngá, lett.: het omvallen

van eigen gedachte en opinie beteekent, en alzoo op vrijwillige overgave doelt.

Rĕbbāï, omvallen en op iemand neêrkomen; bijv.: narĕbbāï âdjoe-márâdja, lett.: er is een groote boom op hem neêrgevallen, bijv. gebez. van iemand die zijne vrouw moet afstaan, dewijl de koning haar tot de zijne begeert te maken, hetgeen NB. vroeger in Bône dikwerf gebeurde.

rĕmmá. Parĕmmá, door tooverformulieren in slaap brengen of houden. Volgens den Inlander zouden de dieven dit soms doen, en alzoo zonder gevaar alles kunnen weghalen.

Pâparĕmmá, toovermiddel om in slaap te brengen of te houden.

râmpe. Parâmpe, te bewaren geven, toevertrouwen.

roempá, a) genomen, veroverd, worden, b) nemen, veroveren.

rômpa, márômpa, ongeredderd, boelig. — Bâlóe-bâlóe rômpa, de goederen die veel plaats wegnemen, niet goed in malkander geschikt, of gestouwd, kunnen worden. Verg. bâlóe-bâlóe márĕppi, op: rĕppi.

rômpó. Tárômpó, een' goeden naam hebben, gunstig bekend staan (Mak. idem).

rômpong, bedekken.

Rômpong wordt ook gebezigd van het omgeven van een' boom met het een of ander, opdat hij niet beklommen of beschadigd worde. Zoo insgelijks gebezigd van het afzetten van een' weg, die men verlangt, dat niet begaan worde.

rĕmpĕng, verg. het Mak. râmpang, zich uitbreiden.

Parĕmpĕng, welligt letterlijk: de handen voor iemand uitbreiden; en v. d.: tegenhouden; weêrstaan in regten; tegenhouden, of: aanhouden, vermiste slaven, beesten of goederen, met doel om die aan den eigenaar terug te bezorgen.

roetoeng, a) nederstorten, instorten, nedervallen, invallen; b) doen instorten, doen nederstorten, doen nedervallen.

Aroetoengĕng, iets hebben waarmede men naar beneden stort, naar beneden storten met. NB. geb. van iemand, die met zijn' gansche familie tot den slavenstand vernederd wordt.

roentóe. Verg. het Mak. tároentóe, stooten tegen iets; v. d.: tâoe-nroentóeëngi Lânoe ri-bitjâra, of to-paroentóeë ri-bitjâra = to-másâppáë, iemand die een' ander in regten vervolgt. — To-riroentóe = to-riyasappâri, de man die in regten vervolgd wordt.

rĕttĕ, snijden, gelijk afsnijden (knippen).

Adĕttĕkkĕng-bitjâra, regtspreking, regtspraak.

Parĕttĕ-rĕttĕ, iemand, die van onder den vloer van het huis openbreekt, om zoo daarin te komen en te stelen, of ook wel de geliefde tot zijn' wil te brengen.

rêde, borrelen, koken.

Si-redēng inânre, of, si-rêde-koerīng, een afstand zoover dat men, om dien af te leggen, zooveel tijd noodig heeft, als vereischt wordt, om rijst behoorlijk aan het koken te helpen, alzoo ongeveer een half uur ver.

rêndé. Bâlóe-márêndé iets gestolens dat men voor weinig geld gekocht heeft, op nieuw verkoopen.

rôda, makarôda, uitschelden.

rôdi, het Mal. rōēdie, oerdie, ons orders. Tegenwoordig in het Boegin. niet enkel voor bevel, maar ook voor teeken gebezigd.

rĕddóe, márĕddóe, máděddóe, uittrekken, uitrukken. — Rirĕddóeï pônna, lett.: zijn stam wordt uitgerukt; v. d. overdragt. geb. van een' schuldenaar, die, na alles gegeven te hebben wat hij bezit, zijne schulden nog niet kan afbetalen, en daarom ten slotte zijn eigen persoon verpandt.

rĕnnoe, zich verheugen, blijde zijn, en wanneer dit geschiedt met het oog op de toekomst: hopen, vertrouwen.

Padĕnnoewang, hoop, vertrouwen. — Sâlapadĕnnoewang teleurstelling.

Parĕnnoewângi, of: adĕnnoewângi, of: parĕnnoewângĕng, iemand maken tot het object, waarop men vertrouwt, v. d. ook: iemand iets toevertrouwen.

Parĕnnoeng, of perĕnnoeng, vertrouweling; v. d.: omroeper.

rânrĕng, mádânrĕng, naderen, nabij zijn; v. d.: Pĕtta Mádânrĕnge, de vorst die in de allernaauwste betrekking tot den koning van Bône staat. Rirânrĕng ri-lânoe, benaderd worden door, v. d.: kassoewîyang, of hulde, ontvangen van, NN.

râtjá, aan kleine stukjes snijden of scheuren. Van daar ook: râtjá ôwang, geld vermorsen of verknoeien.

râtjoeng, gift, vergift.

NB. Men heeft onder de inlanders vooral tweederlei soort van râtjoeng:

1°. râtjoeng mápatjîdatjîda, vergift dat bijzonder spoedig werkt.

2°. râtjoeng mápadêke-rêke, vergift, dat langzaam doet wegkwijnen.

rêtjoe, afnemen, in grootte, in kracht, in menigte; v. d.: achteruitgaan, verminderen. Bijv. geb. van menschen, van een' markt (die vroeger meer bezocht werd), van geld, van goederen, enz. — Tâoe-rêtjoe, iemand die achteruit gaat, in verval is.

rôtjá, verward. V. d. ook: ônro-márôtjá, eene plaats waar alles in de war is, eene plaats van oproer en verwarring.

1°. râdja, Mal., Jav. vorst, vorstin. NB. als een Europeaan op Celebes met een' vorst of vorstin van eenigen rang spreekt, bezigt hij altoos het Mal. rādja, dewijl e! poewang! of oesômpaï al te onderdanig zou zijn.

2°. **râdja**, márâdja, groot. — Sambâwa-máradjâë, lett.: het groot-Sambâwa, d. i.: de hoofdplaats van Sambâwa waar de sultan woont. — To-máradjâë, de groote, of voorname, heer. Aldus genoemd de Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden. Ook wel in 't algemeen: de grooten. — Aroeng-márâdja, een groot, v. d.: een regerend, vorst. — Sâoradjâë, het groote huis, d. i.: het paleis van den vorst.

Aradjâng, het groot-zijn, v. d.: grootte, grootheid, aanzien; v. d. ook: de teekenen van vorstelijke grootheid, d. i.: de rijkssieraden. — In de Latôwa wordt met aradjâng gedurig gedoeld op den Vorst van het rijk, in tegenstelling van den Hadat.

râdjang, iemand bij den ingang der moskee, tot aan het middenlijf toe, levend in den grond begraven, en vervolgens met steenen dood gooijen. NB. soort van doodstraf, die thans in onbruik geraakt is.

râdjeng, kinderen van een' anapatôla bij eene anakaroeng.

Râdjeng-lĕbbí, kinderen van een' râdjeng bij eene râdjeng.

Râdjeng-mátâsá, kinderen van een' râdjeng-lĕbbí, bij eene râdjeng-lĕbbí. De zoodanigen kunnen reeds in de regering opvolgen.

Râdjeng-mádôpĕ, kinderen van een' râdjeng-mátâsa bij eene râdjeng-mátâsá.

râdjo. Râdjo-râdjo, door middel van goede woordjes iets trachten te verwerven. — Tâoe-rirâdjo-râdjo, menschen jegens wie men goede woorden dient te bezigen, om iets gedaan te krijgen; v. d. gebezigd van: vrije bedienden in tegenstelling van slaven, over wie men volkomen heerschappij heeft.

1°. **rôdja**, mádôdja, waken; v. d. feestvieren, dewijl bij de feesten der Inlanders ook behoort, dat des nachts tegen de booze geesten gewaakt worde.

2°. **rôdja**, werken, zwoegen. Mak. rôya, idem; bijv.: rodjâna sawîye, lett.: het werken van de matrozen, v. d.: belooning voor hun moeite. — Rôdja-âloe, lett.: werken als een rijststamper; d. i.: zonder vrucht voor zichzelven, alleen tot voordeel van anderen, werken.

roeroeng. Verg. het Mak. roeroeng, volgen.

Roeroengĕng, het volgen, gevolg; als: moewîsĕng-moewa âga roeroengĕnna abawînēnge, gij weet immers, wat het gevolg is van het trouwen? d. i.: wat er op het trouwen volgt, welke verpligtingen er alsdan op u rusten. — Nakĕnna roeroengĕng = nakĕnna ônro-gâóe, lett.: getroffen door het gevolg, te weten: eener daad. Geb. van iemand, die beboet of bestraft wordt, van wege een' daad, die men wel niet weet, maar toch vermoedt, dat hij gedaan heeft, dewijl wegens

de omstandigheden de suspicie op hem valt. Als bij voorbeeld het gestolene op iemands erf gevonden wordt, beschouwt men hem als den dief, zoo lang als het niet bewezen is, dat een ander het vermiste gestolen heeft.

rêré, ergens strijkelings langs gaan, ergens digt bij zijn.

Parêré, een strijkelings langs gaan; âda-parêré, lett.: woorden die er langs gaan (in tegenoverstelling van: woorden op den man af) d. i.: woorden, waardoor men iemand van ter zijde wil te verstaan geven, wat men bedoelt, alzoo: zinspeling. Hieronder verstaat men bijv., wanneer een inlander zijn' hond voor onbeschoft uitmaakt, opdat de buurman, met wien hij in onmin leeft, zich zulks aantrekke.

rôro. Mápasirôro, ongelegen, ongeroepen komen, zich ergens ongeroepen insteken; v.d.: met slechte bedoeling, heimelijk, komen, binnensluipen.

rêlla (Arab), welbehagen, welgevallen, vergunning, verlof, toestemming.

rĕlla, het Port. real, een reaal, spaansche mat.

râwa, karâwa, aanraken.

Kâra-karâwa, eventjes betasten, bijv.: iemands voeten. NB. geschiedt door ieder die bij een' meerdere binnenkomt.

roewí, trekken. — Roewíi pâoe-paoena, of: adânna, zijn woord intrekken.

Padoewîsĕng, onderhoorigheden; bijv.: padoewisĕnna Sôppen-rilâoe, onderhoorigheden van Sôppen-rilâóe, lett.: wat als 't ware voortgetrokken wordt door Sôppen-rilâóe.

rêwĕ, nrêwĕ, terugkeeren. — Inrĕng-rêwĕ, een leenen van koopwaren, onder conditie van te mogen teruggeven, wat niet gewild is. — Djânjtji-nrêwĕ, of: djânjtji-sâmbóe, overeenkomst van teruggave van koopwaren, die men tot het drijven van handel te leen ontvangen heeft.

Parêwĕ, doen terugkeeren, terugzenden, teruggeven, enz. — Parewĕkkĕng, doen terugkeeren tot, v. d.: teruggeven aan.

roessa, a) vernielen, vernietigen, verstoren, veranderen; b) vernield, vernietigd, verstoord, veranderd, zijn; bijv.: roessaï âda-poera, vorige woorden vernietigen; v. d.: zijn woord verbreken, of ook: vorige regtspraken, hetzij van zichzelven of anderen, vernietigen, en de zaken opnieuw behandelen.

roesoeng, mároesoeng, schijnt oorspronkelijk te beteekenen: in de bosschen tehuis behoorende.

Padoesoenroesoeng = padârĕ-dârĕ, tuinbewoners, menschen die maar altoos op de bergen en in de bosschen leven, daardoor smerig en schuw zijn.

rêso. Márêso, mákarêso, arbeiden, zich moeite geven, zwoegen, Mak. idem; bijv.: márêso-bâwang, voor niemendal werken, overdragtelijk gebez. van een schip, waarmede men eene reis

maakt, zonder wat te verdienen. — Resôna sawîye, lett.: het werken van de matrozen, v. d.: de belooning voor hunne moeite. — Márêso-âloe, lett.: werken als een rijststamper (âloe), d. i.: zonder vrucht voor zichzelven, alleen tot voordeel van anderen, werken.

rôsa, panrosâng, straf, boete.

râï, vermeerderen, hetzij: toenemen, hetzij: bijdoen, versterken.

Râïwi olána taoewe, iemand wat toegeven op zijn' maat.

Padâï-âsĕm-pekadoewa, kleinzoon (lett.: die tweemaal iemands naam vermeerdert. NB. de zoon doet het als 't ware de eerste keer, dewijl een vader zich naar zijn' zoon noemt: vader van NN). — Padâï-âsĕm-pekatĕlloe, achterkleinzoon.

rahasîya, 't Mal. rahasija, geheim.

L.

la, voorvoegsel tot aanduiding van mannelijke eigennamen, bijv.: La-Moehâmma, La-Bâtjó.

lâkkĕ. Lâkkĕ-lâkkĕ, in classes, in rangen, in hoofdstukken, in artikels, enz. indeelen, of afdeelen.

loeka, los zijn, Mal. loenggar. — Loeka-ni djénêna, of loeka-ni sĕmpadjĕnna, iemands bidwater, of, hetgeen op het zelfde neêrkomt, iemands gebed, is los geraakt, heeft zijn' waarde verloren, door aanraking met iemand, waarmeê huwelijksgemeenschap plaats mag vinden.

Van daar: worowâne tĕ-naëwâë siloeka îya-ro makoenraîye, de mannen met wie die vrouw gedurende het gebed in aanraking komen kan, zonder dat beiden hun gebed verontreinigen, en daaronder te verstaan: haar vader, haar' broeders, de broeders van haar' moeder, de broeders van haar' vader, de kinderen van haar' zusters en broeders.

lékĕ. Rilékĕ geb. van het in staatsie met muziek en padoekka-sêtang's gehaald of gebragt worden.

Dit rilékĕ ook soms geb. voor riparôla, het in staatsie overbrengen van bruid en bruidegom uit het huis der bruid naar dat des bruidegoms.

Málékĕ dapoerĕng, de kookplaatsen naar elders overbrengen; v. d.: in menigte naar elders verhuizen.

lakkâï, man, echtgenoot.

Polakkâï, tot man nemen, trouwen.

lângga, Mak. a) ergens op rusten; v. d.: van het een of ander, bijv. van eenige voorwaarde, afhankelijk zijn, v. d.; nog en suspens zijn;

b) ergens op doen rusten, v. d.: van eenige voorwaarde afhankelijk doen zijn, en suspens houden.

Poera-ni oelângga anána Lânoe, ik heb de dochter van NN en suspens gehouden, gewaarschuwd om niet te trouwen, zonder mij daarvan vooraf kennis te geven. NB. Zoo iets mag alleen door een' vorst geschieden. — Wârampârang poera rilângga, goed dat als 't ware en suspens gehouden is, d. i.: hetwelk de overheid bij voorbeeld gewaarschuwd heeft, om niet te verkoopen, als zijnde gestolen goed.

lôga, málôga, ruim, los, onbekrompen. — Tâoe-málôga, iemand die het ruim heeft, een rijk, vermogend, mensch.

lĕggá, scheiden, zoowel bedrijvig als onbedrijvig.

Silĕggá, zich van malkander scheiden, van malkander scheiden.

lîngé = padjâdji, panjtjâdji. Verg. op: djâdji. — Selîngêrĕng, tezamen geworden of geboren, v. d.: broeder of zuster.

lângka. Verg. lângga [boven, blz. 283].

Bitjâra tálângka, eene regtszaak, die als 't ware nog op een rooster ligt, waarbij slechts een voorloopig onderzoek heeft plaats gevonden.

lêngka = sôró. — Lêngka-ni ri-djanjtjîna, hij is afgeweken van, ontrouw geworden aan, zijne belofte.

lêngko, málêngko = máléko, kronkelen, met bogten loopen, Mak. idem; bijv.: âda lêngko-lêngko, kronkelende, d. i: bedriegelijke woorden. — Mámoesóe-lêngko, lett.: kronkelend, d. i.: bedriegelijk, vechten, m. a. w.: doen alsof men vecht, bijv.: de geweren afschieten, doch zonder er kogels op gedaan te hebben.

lôngkó, smaad, onteerd zijn. Mak. idem.

Pelongkôri, onteeren.

Polôngkó, smaad ondervinden van of door.

Alongkôrĕng, smaad.

langkâna, een zeer hoog, en v. d.: voornaam vorstelijk, huis.

lângkará, bedehuis, kleiner dan een' moskee.

lâppá, málâppá, vlak, effen, vlotten.

Lappâri, vlak, effen, maken. — Lappâri gâóeë, de zaak beslechten.

lâppó, stapel, hoop.

Málappóna Lânoe, NN's wederhelft of vrouw, die als 't ware één stapel met hem uitmaakt.

lîpoe, land.

Polipoewe, lett.: het onderste van den stam, waarop het land, evenals het overige van den boom, rust. Van daar geb. als titel voor den dâtoe, of koning, van Sôppeng.

Watallipoewe, lett.: de stam van het land, of dat gedeelte van den stam, dat onmiddellijk op de pōng volgt, daarmede in het allernaauwst verband staat. Van daar gebezigd als titel van den staatsdienaar, die onmiddellijk op den Polîpoe volgt.

1°. **loepa**. Aloepâï, vergeten, laten liggen, verzuimen.

2°. **loepa**, zonder pitten zijn (eene vrucht), zonder vruchten zijn

(een boom). Ook overdragtelijk gebez. van eene getrouwde vrouw, die geene kinderen krijgt.

loeppĕ, springen. — To-máloeppĕë, zij die als 't ware weggesprongen, v. d.: tot den vijand overgeloopen, zijn.

Loeppĕkkĕng, of: loeppĕrrĕng, wegspringen met of van; v. d.: bij verraad overgeven, afvallen, overgeven, afvallen, ontrouw worden; bijv.: naloeppĕkkĕng-ni wanoewâë, hij heeft het land verraden.

lêpa. Lêpa-lêpa, soort van vaartuig, gemaakt van een' boomstam. —Sôrong lêpa-lêpa, lett.: eene lêpa-lêpa van wal stooten. Geb. wanneer de bruidegom, zonder dat heirleger van ceremoniën, eenvoudig de sômpa laat brengen, en vervolgens, onmiddellijk na het sluiten van het huwelijk door den Priester, voor goed bij zijne vrouw blijft.

lêpé. — Kalêpé, iemand, of iets, onder den arm nemen, door den arm tegen het lijf aan te drukken. Mákalêpé, ook geb. van een' regter, die den aangeklaagde als 't ware onder den arm neemt, hem als 't ware de hand boven het hoofd houdt, en daarom de klagt tegen dien aangeklaagde laat loopen.

lêppó. Sileppôrĕng = het Mak. sileppôrang, zamenwonen in één huis, of één kampong.

lôpi, vaartuig.

Palôpi, of: polôpi, aldus eertijds genoemd het hoofd van de praauw, die beide betrekkingen, teweten: van kapitein en stuurman, in zijn persoon vereenigde.

lĕppá, iemand een klap om de ooren geven.

Palĕppá, een oorvijg, een klap om de ooren.

lĕppang, plat.

Silĕppângĕng, onderling plat, of vlak, maken, onderling vereffenen, eene zaak bijv.

lĕppo. Tálĕppo, stooten.

Palĕppôwi, iemand tot het voorwerp maken waar men tegen stoot, of aanloopt. V. d. ook: iemand aanvallen.

lĕppĕ, los, bevrijd, ontkomen, ontslagen, afgeloopen, afgedaan, verleden, geleden, voorbij. — Soerĕ-lĕppĕ, paspoort.

Tálĕppĕ, losgemaakt, bevrijd, verlost, bevallen, bijv. eene vrouw.

Palĕppĕ, loslaten, vrijlaten.

Lĕppĕrri, losmaken, bevrijden, lossen, afdoen, enz., bijv.: lĕppĕrri inrĕnna, zijne schuld afdoen. — Lĕppĕrriwi ânáë, bij de verdeeling van een oneven getal kinderen, het jongste kind als 't ware lossen, d. i.: tegen betaling van een' zekere som, tot zich nemen, gelijk gewoonlijk door de moeder geschiedt.

Pâpalĕppĕ, het lossen; v. d.: losgeld, en gebezigd van de som, welke de moeder bij verdeeling van een oneven getal kinderen

tusschen haar en haren man te betalen heeft, tot erlanging van het resteerende, of: jongste, kind.

lâba, winst, voordeel. Mak., Mal. idem. — Tâoe-lâba, iemand die veel winst heeft, goede zaken maakt.

Alabâng = lâba, winst, voordeel, profijt.

1°. lâboe, zinken, verdrinken, vergaan, een schip bij voorbeeld. — Lâboe-bâtoe, ankeragiegeld, soort van belasting. NB. het woord beteekent letterlijk: zinken der steenen, dewijl de Inlanders steenen aan hunne ankers binden, om ze beter te doen zinken.

Sôrong-lâboe, betalen of geven, zonder dat er kwestie van terugontvangen is, zoodat hetgeen betaald of gegeven wordt, als 't ware wegzinkt of verdrinkt.

2°. lâbóe, vervallen, als afgedaan beschouwd worden; van daar gebez. van het vervallen van goederen aan den pandhouder, wanneer die niet binnen zeker' tijd gelost worden.

lîbóe = lêboe.

Málîbóe = málêboe, en alzoo gebezigd in de beteekenis van overal rondgaan, bijv. om de palílí's op te roepen.

lêmba. Palêmba, overschenken, overgieten, inschenken; v. d.: overschrijven, copiëren, vertalen. Mak. idem.

Pâpalêmba, het overschrijven, v. d.: afschrift, copij.

lêboe, málêboe, rond.

Málêboe, rond zijn; van daar ook gebez. in de beteekenis van: rondgaan, overeenstemmen, het eens zijn.

Alêboewi, het ergens over eens-zijn.

lĕbbi, meer. — Lĕbbi tĕ-gĕnnĕ, lett.: meer (ofschoon) niet toereikend; gebez. van iemand, die meer wil doen, dan zijn vermogen toelaat, die zich bij voorbeeld in schulden steekt, om toch met mooije kleêren te kunnen pronken, enz.

leboerĕng, onaangeroerd, ongedeerd, ongeschonden, nog-maagd, volkomen goed.

Paleboerĕng, iets onaangeroerd laten, iets uitzonderen.

labâï, geb. tegen gelijken in jaren, hetzij mannen of vrouwen, wanneer men die vriendelijk wil toespreken.

lâmmîng, eene soort van zit- of rustbank, uit de oude tijden, doch die ook nu nog bij bruiloften en andere feesten van hooggeplaatste vorsten, gelijk ook bij bîssoe-feesten, voorkomt.

lîma, hand, Mak. idem.

Parilimânna, a) iets stellen in zijn' eigen' handen, d. i.: iets ontvangen of aannemen; — b) iets in een' ander's handen stellen, d. i.: aan iemand ter hand stellen, of: overhandigen.

lamasâï, gebez. tegen slaven of slavinnen, die men vriendelijk wil toespreken.

lamâï, geb. tegen jonge menschen, en wel vrijen, hetzij mannen of vrouwen die men vriendelijk toespreken wil.

lâmpá, alles wat in het wild rondloopt, zonder bepaald toezigt;

v. d. gebezigd van de paardenstoeterijen. — Lâmpá âwa-sâo, een beest dat over dag buiten loopt, doch des avonds op stal, of onder het huis, gezet wordt.

lîmpo, omgeven.

Lîmpo in Wâdjó ook gebezigd van Inlanders, die niet van hooge geboorte zijn, maar als kundig bekend staan, en daarom door een Hoofd gekozen worden, om hem bij het behandelen van kwestie's, vooral van handelskwestie's terzijde te staan, als 't ware te omgeven.

Owang-lîmpo = ôwang rilêle, geld dat huis aan huis wordt opgehaald op last van den vorst.

Ase-lîmpo = âse rilêle, padie die in vroeger tijden in Wâdjó na afloop van den oogst op last van den Aroe-Mátôwa huis aan huis, al naar gelang van elks goedvinden opgehaald werd, om steeds tot voeding der armen, en bij misgewas ter voorziening in den nood van een' ieder, te strekken.

lĕmpoe, regt in tegenstelling van krom; v. d.: regtschapen, opregt; v. d. ook: regtvaardig, billijk.

Alĕmpoerĕng, regtheid, opregtheid, regtschapenheid, regtvaardigheid, v. d.: hetgeen iemand regtmatig toekomt, datgeen wat hij verdient, zijn verdiende loon; v. d. ook: boete.

lântí, huldigen. — Rilântí-aroeng, als vorst gehuldigd worden.

lâto, een oud man. NB. in den geringen stand ook wel tegen een' grootvader gebezigd. Voorts spreekt men hiermede ook dikwerf een man van jaren uit den geringen stand, die niet tot zijn' familie behoort, aan, ons: grootvadertje.

Dit lâto waarschijnlijk eene verkorting van: la-to-mátôwa.

lêttĕ, a) op-zijn, v. d.: geheel verslagen, vernietigd, zijn, sterven; b) opmaken, afmaken, vernietigen, dooden. Mak. lêttá, idem.

1°. lĕttoe, komen tot; bijv. mádjĕppoe soerĕkoe, nalĕttóeri, dit is een brief van mij, die komt tot, d. i.: dit is een brief van mij aan.

2°. lĕttoe, = lĕttóe. V. d.: lĕttoewang, komen met; bijv.: lĕttoewangi woeka-timoena, komen met, d. i.: houden, zijn woord.

lântará, ons: landraad.

lôntará. Het woord lontar wordt gebezigd als benaming voor den tá-boom of Borassus flabelliformis L., van welks bladen men zich bedient, om met een stift op te schrijven. Van daar dit lôntará ook weder genomen voor: een lontarblad; v. d.: een geschrift, een boek, een brief.

Lôntará-bîlang, dagregisters.

Latôwa. Dit is de titel van een boek, dat onder de Makassaren gewoonlijk râpang genoemd wordt. Verg. op: râpang. Bij dit Latôwa heeft men zeker te denken aan Latôwa, zooveel als de oude Heer, omdat dit werk de uitspraken en mededeelingen der

oude vorsten en geleerden over verschillende onderwerpen bevat.

lêdo. — Si-lêdo, lengte van den uitersten top des middel-vingers tot aan het gewricht, dat hand en arm vereenigt.

lôda, gepast van bouw, beweging, kleeding, manier van spreken, enz.

lânong, het Mal. lānoen, zeeroover van de Lānoen-distrikten op Magindanau, zeeroover in 't algemeen.

lênnĕ, open en bloot, geheel zigtbaar. — Owang-lênnĕ, lett.: geld dat open en bloot gelegd wordt, dat terstond bij het sluiten van den koop te voorschijn komt.

Mĕlli silennĕkkĕng, of: silennĕrrĕng, iets tegen comptant koopen, boter bij den visch.

lĕnná. Kalĕnná, overal bekend, beroemd, openlijk; bijv.: lâo-kalĕnná-ni, hij ging openlijk (niet in het geheim).

lînroeng, málînroeng, overschaduwd, bedekt, beschut, beschermd, aan het oog onttrokken en onzigtbaar, zijn. Verg. het Bat. en Mal. lindoeng.

Alînroengi, iemand hebben bij wien men beschut is, bescherming zoeken bij.

lêtjó, polijsten, glad maken.

Létjo-létjo âda, leenspreuk, verbloemde spreekwijze, als men bijv. eene minder hoorbare zaak niet bij haar' eigenlijken naam noemt.

lâdjá, O. B. = sômpĕ, zeil, zeilen.

Paladjârĕng, mast. — Rĕbba-paladjârĕng, soort van belasting, voor ieder' mast één maas, zooveel als: mast-strijken.

lêdjá, ergens op treden, trappen; v. d.: betreden, vertreden. — Mâte-ni nalêdjá-têdong, hij is door een' buffel vertreden, en dien ten gevolge gestorven. Aangezien de dood van zoo iemand natuurlijk niet te wreken is, wordt deze spreekwijze ook overdragtelijk gebezigd van ieder, die door eigen' schuld zijn leven verliest, als wanneer er geene kwestie zijn kan van vergelding; onder anderen bedient men zich hiervan, zoo iemand tusschen de padjôgé en den pangîbing doorloopt, hetgeen volgens het gewoonteregt als eene minachting en allergrofste beleediging voor den pangîbing beschouwd wordt, die dan ook doorgaans niet in gebreke blijft, om den roekelooze voor zulk een stout bestaan op de plaats zelve neêr te leggen. — Lêdjáï adjêna, iemand op de voeten trappen, v. d.: hem aan den haal doen gaan, hem bijv.: waarschuwen, dat de vorst hem straffen wil.

Palêdjá, doen treden, te weten: op den grond, bijv.: een jong kind, en wel voor de eerste keer van zijn leven. NB. dit gewigtig voorval wordt bij voorname inlanders doorgaans feestelijk gevierd.

Palêdjáï gâóeë, lett.: de zaak doen treden, van daar: de zaak doen voorwaarts gaan; of plaats vinden.

lôdji, Holl. loge, Europeesch établissement, fort, kamp.

---

lôdjĕng, soort van rond houten Chineesch schenkblad. — Rilôdjĕng, op een' lôdjĕng gelegd worden; v. d. overdr. gebezigd van een' regtzaak, die nog niet terstond uitgemaakt, maar tot een' later' zitting verschoven wordt.

lânjtjóe, brandpijl, gewoonlijk door de dieven geb. om iemands dak in brand te steken.

Tâoe palânjtjóe-lânjtjóe âpi, een brandstichter.

Alanjtjoerĕng, lett.: behandelen als een' lânjtjóe, die men weggooit; v. d.: roekeloos opofferen.

lîyang = lêyang, grot, spelonk, hol.

Soelôwi lîyang, een hol bijlichten, d. i.: dingen laten kijken, die een vorst verboden heeft te laten kijken.

1°. **lârá** = 't Mal. lārat, met het anker wegdrijven, slippen. Mak. idem.

Palârá, patrouille of ronde, dus genoemd, omdat zij niet op een' vaste plaats zich ophouden, maar gedurig rondtrekken, als 't ware gelijk een vaartuig zijn, dat met het anker wegdrijft.

2°. **lâra**, algemeen bekend, algemeen, enz.

Pakalâra, algemeen bekend maken.

lâri, rennen, een paard bijvoorb., hard loopen, wegloopen, vlugten.

Larîyang, ergens hard meê wegloopen, v. d.: met iemand op de hol gaan; v. d.: eene vrouw schaken.

loeroe, máloeroe, gewoon zijn.

loerĕng, lading, laden. NB. Zoowel van het vaartuig als van hem, die de lading in het schip brengt, gebezigd.

Máloerĕng, met lading, of beladen, zijn; v. d.: mâte-máloerĕng, beladen sterven. Gebez. van het sterven eener zwangere vrouw.

lêré. Si-lêré, een' lengte van één sîkóe en één paledông.

1°. **lâling**, krijgsgevangen maken.

2°. **lâlĭng**, menschen of zaken in groote menigte ergens uit- of afnemen, om op de eene of andere plaats te brengen, bijv.: goederen.

lâlo, langs, of voorbijgaan, bijv.: een huis; doortrekken, bijv.: een land.

Palalôwang, a) vergunnen, toestaan aan iemand.

b) lett.: iemand, die een ander voorbij-, of weg-, laat gaan; v. d. gebez. van den man, die zijne vrouw verstoot, en ook weêrkeerig van de verstooten' vrouw.

c) iemand opdragen, dat hij en passant voor een zeker bedrag goederen meêneme, om te verkoopen. (NB. deze goederen dan genoemd: lalôwang.) Dit geschiedde vroeger, door den Mátôwa, of het Hoofd der Wadjorezen, te Makassar, aan hen die over zee gingen handelen.

Tâoe-ripalalowângi, iemand wien bijv. door den Mátôwa of 't Hoofd der Wadjorezen te Makassar handelswaren meêgegeven

worden, om die zonder eenige belooning, als 't ware en passant voor rekening van den lastgever te verkoopen.

Papalalôwang, de goederen, die de to-ripalâlowângi op bovengemelde wijze meêneemt.

Pelâlo, Sid. dial. = enâoe, stelen. — Papelâlo, dief.

Silâlo-lîma, in elkanders handen overgaan; v. d.: silâlo-lîma-pi gebez., wanneer men de koopwaar, en het geld daarvoor, als 't ware terstond in elkanders hand laat overgaan, elkander dadelijk ter hand stelt; wij zouden zeggen: boter bij den visch, comptant.

lâlĕ, vlieg.

Ri-tĕ-loettóena-pa lâlĕë, lett.: op den tijd, dat de vliegen nog niet vliegen, d. i: 's morgens zeer vroeg, bijv. te vier ure.

1°. **lâlĕng**, ri-lâlĕng, binnen. — Ri-málalĕnna wĕnnîye, lett.: in het binnenste van den nacht, d. i.: diep, of laat, in den nacht. — To-márilâlĕng, titel van een zeer voornaam ambtenaar in het rijk van Bône, door wiens handen alle zaken van eenig gewigt behooren te gaan, aldus genaamd wegens de intieme of naauwe betrekking, waarin de to-márilâlĕng tot den vorst staat. Van daar: atômárilalĕngĕng, de betrekking van to-márilâlĕng. — Pôle-rilâlĕng ri, komen binnen uit. — Gadjîna sĕpoelo roepîya rilâlĕng-tôniro inanrêna, zijn loon is tien ropijen en rijst, lett.: tien ropijen met rijst er binnen, d. i.: ook de rijst behoort tot zijn loon (verg. risalîwĕng inanrêna, op: salîwĕng). — Na-îya simâna, rilâlĕng serâtóeë rĕllâna pîtoenrĕlla simâna van iedere honderd reyaal zeven reyaal vracht (7 percent).

Oeparilâlĕng bolâkoe, ik geef mijn huis tot pand, lett.: het tot pand geven van mijn huis breng ik binnen, wil ik begrepen hebben onder, de conditie's, waarop gij mij geld voorschiet.

2°. **lâlĕng**, weg, en v. d. ook soms overdragt. gewoonte, en insgelijks wet.

Lalĕngĕng, iemand voorgaan. — To-málalĕngĕng. Aldus genoemd de man, die leener en geldschieter met elkander in kennis brengt (lett.: hun voorgaat, hen aanvoert).

Sĕllâlĕng, zwager of schoonzuster. NB. wel te onderscheiden van îpá. Ipá geb. van de betrekking tusschen ons en de broêrs of zusters onzer vrouw. Sĕllâlĕng daarentegen duidt de betrekking aan tusschen ons en degenen, die met een' broêr of zuster onzer vrouw getrouwd zijn, zoodat wij met dien zwager of die schoonzuster als 't ware tot één en dezelfde familie gekomen, alzoo één en denzelfden weg (lâlĕng) gegaan zijn tot het sluiten van een huwelijk.

lîlí, rondgaan. — Aroeng-lîlí, of: palîlí, lett.: vorsten der omliggende streken; v. d.: leenmannen, vassalen. — Palîlí-bĕssi, oorlogsvassaal.

---

lîloe, bijster of in de war zijn, op een dwaalspoor zijn, verdoold of verdwaald zijn, vergeten.

Lîloewi sepĕna Aroenge, lett.: aan de waterleiding van den vorst een' verkeerde rigting geven. V. d.: den vorst niet geven wat hem toekomt van eerbetoon, of inkomsten, of wat het zij.

1°. **lêle,** rondgaan, v. d.: algemeen zijn, algemeen bekend zijn. — Owang rilêle, geld dat huis aan huis opgehaald wordt. — Lelêkoe málôkka djâga, het is mijne beurt, om de wacht te houden; lett.: het is rond gegaan en tot mij gekomen. — Lêle-moesóe, het rondgaan van alles wat tot het krijgvoeren behoort, van daar: de krijgskunst.

Lelêï, rondgaan bij de menschen, hetzij om schatting te heffen, hetzij om eenig bevel uit te vaardigen, iets bekend te maken.

Palêle, 1°. een rondgaander, v. d.: iemand die uitgezonden wordt om rond te gaan tot het doen van boodschappen, een boodschapper, een zendeling (Baw.); 2°. doen rondgaan; v. d.:

a) rondventen, bijvoorb. koopwaar;

b) overal bekend maken, bijv.: eenig bevel, of wat het ook zij;

c) geld voorschieten bij de toptafel, lett. aldaar geld in omloop brengen.

d) van iemand, of iets, niet willen weten, verwijderen, afschaffen enz. — Ripalêle tâï, lett.: het wordt verwijderd als stront (dat men natuurlijk ten gevolge van den stank ligtelijk ontdekt, en vervolgens zoo spoedig mogelijk uit den weg ruimt). Van daar overdragtelijk gebezigd van het een of ander, hetwelk door iemand weggenomen en ergens verstopt was, en hetgeen nu op nieuw door een' ander stilletjes wordt weggepakt. — Zoo insgelijks geb. van iets dat men zelf gekregen, of gestolen, heeft, en dat men nu maar weêr zoo spoedig mogelijk van de hand zet.

Papalêle, lett.: iemand die overal doet rondgaan, bij voorbeeld: koopwaren; v. d.: rondventer van koopwaren.

Lelêyangi ôwang Lânoe, voor, of: ten gevalle van, NN, huis aan huis geld bijéén verzamelen. (NB. Dit geschiedde vroeger zelfs te Makassar onder de Wâdjorezen, wanneer een regtschapen handelaar in geldelijke verlegenheid geraakt was.)

Palelêyang, rondventer van koopwaren.

2°. **lêle,** verhuizen. — Lâsa-lêle, een' overerfelijke ziekte.

lêlong, veiling, publieke verkooping.

lôlang, gaan. Lâsa lôlang, eene epidemie, lett.: een rondgaande ziekte.

To-lôlang, of: pelôlang, iemand die uitgaat om te stelen.

lôli, een handvol van pitten gezuiverde kapas, die men om een langwerpig rond houtje, tîké-oenoerĕng genaamd, gewikkeld, en er alzoo een pijpje van gemaakt heeft. — Rirĕddóe-lôli, lett.: als 't ware gelijk een lôli van de tîké-oenoerĕng afgeschoven worden, en dus geheel naakt, of: alleen, overblijven;

geb. van een' man of vrouw, die bij de echtscheiding zoo goed als niets mag medenemen. De man bij voorbeeld behoudt in zulk een geval slechts één sarong, één broek en één hoofddoek, de vrouw enkel één sarong en één baadje.

lôlé, de menschen die bij iemand behooren, gevolg, enz.; bijv.: loléna Aroempône, het gevolg van den koning van Bône.

1°. lôló, kruipen, voortkruipen.

Wârampârang ripalôló = warampârang ripasôsó, lett.: die men laat kruipen, v. d.: sluiksgewijze binnenvoert, bijv. om een' regter om te koopen.

2°. lôlo, jong (Mak. idem); bijv. tâoe-lôlo, een jong mensch, hetzij een jongeling, of jong meisje. — Aná-málolôwe, het jongste kind, in tegenstelling van âná-mátjowâë, het oudste kind. — Aroe-lôlo, jong vorst; v. d.: kroonprins.

lôllong, ergens meê verbonden zijn, ergens meê zamenhangen, ergens bij behooren; v. d.: met, benevens, enz. Mak. idem; bijv.: tanâë lôllong lisĕna, het land met zijne bewoners. — Silôllong gâoekĕnna Bône, hetgeen behoort bij de rijkssieraden van Bône, v. d.: al de rijkssieraden van Bône.

Lôllongĕnna, of: silollônna, de toebehooren, van daar: de vereischten, van iets.

Pasilollôngĕng, in orde brengen, gereed maken, regelen.

lĕllang, geb. bij het optellen van huizen; bijv.: bôla si-lĕllang, doewa-lĕllang, één huis, twee huizen.

Másoerolĕllang, een bezoek afleggen.

Másâro-lĕllang = másoero-lĕllang. Vooral gebez. van het kortstondig bezoek der jonggetrouwden bij de ouders van den bruidegom. NB. Bij deze gelegenheid keert men nog denzelfden dag terug. Later bij het márôla of riparôla vertoeft men minstens drie nachten.

laloerá, gewigtige verhindering.

lalowâsa, ruim, v. d.: ruimte hebben, vrij, niet gebonden, zijn (in overdragt. zin).

Alalowasâï, het ergens ruim hebben en door niets gedwongen zijn, naar goedvinden met iets handelen, het onbeperkt beheerschen.

lâwa, tusschen beiden komen, beletten, verhinderen, temmen, bedwingen. — Rilâwaï pâsáë, de toegang tot de markt wordt belet, d. i.: er wordt verboden, om aan iemand anders te verkoopen, dan aan hem, ten wiens gevalle men dit verbod uitvaardigt.

Alâwa-tĕngâna bolâë, het middenbeschot van het huis, scheidende de woning in twee groote deelen, een voor- en achterdeel.

Palâwa, lees- of scheidteeken, lett.: dat wat tegenhoudt, tusschen beiden is.

Palâwa, ook benaming van eene som gelds, die de bruidegom tegelijk met de sômpa zendt, en die als 't ware moet voorkomen, dat men de sômpa afweert. Voorts palâwa ook geb. voor het

geld, dat de begeleiders van den bruidegom geven moeten aan hen die den bruidegom quasi tegen willen houden, wanneer hij opgaat naar zijne bruid (mênré alêna bôttinge).

Palâwa-lâwa, een afschutsel, bestaande in eenige ver van elkander afstaande bamboezen paaltjes, die door middel van eenige dwars-liggende takken van bamboes, of palâpa-kaloekoe, of wat het ook zij, verbonden zijn.

Palawângĕng, ruimte tusschen twee tijdstippen, of plaatsen.

Palawângĕng ook gebezigd in de beteekenis van: de ruimte of den afstand tusschen twee bewoonde plaatsen, en van daar een onbewoonde streek, waar men huis noch menschen te zien krijgt.

lâwĕng, overspel. — Málâwĕng-mâta, overspel met de oogen plegen. — Málâwĕng-kêdo, overspel met wellustige bewegingen plegen. — Málâwĕng-âda, overspel met woorden plegen. — Málâwĕng-gâóe, overspel in manier van doen plegen. Geb. van een' getrouwde vrouw, die, bij afwezigheid van haar' man, met andere mannen druk zit te lagchen en te praten.

lîwóe, digt, gevuld, niet hol, digtgestopt, opgestopt, digtstoppen, opstoppen. — Makoenrâï-málîwóe, een' getrouwde vrouw, die nog geen kinderen gehad heeft. — Nalîwóeï sepĕna Lânoe, lett.: hij verstopt iemands waterleiding, v. d.: hij stremt hem in de uitoefening van zijn werk of pligt. Alzoo bijv. den loop van het regt stremmen, door misdadigers te verbergen. Ook geb. voor: iemands inkomsten verstoppen, hem daarin benadeelen.

lîwĕng, overtrekken, oversteken. — Rêkoewa, nadâpí dâoetjoelînna málîwĕng nakarâwa, indien het kind zoo groot is, dat het zijn oorlelletje met de hand over het hoofd heen kan raken. — Si-lîwĕng-âle, eene lengte van den top des middelsten vingers tot aan de andere zijde des ligchaams, d. i.: tot aan den verst verwijderden schouder.

Paliwĕngiwi patawána taoewe, iemand overbieden.

loewa, braken. — Mânre loewa, braaksel eten, overdragt. geb. van iemand, die met een' verstooten' vrouw trouwt, of leeft.

lôwa, oud.

Málôwa-lôwa, zeer oud zijn, v. d.: suffen, dutten, kindsch zijn.

lôwe, benaming voor de omgekeerde rijstpotjes, die als vorstelijk symbool aan de oeló-oeló's, of pândang-pândang's der wârĕ's, of ook wel onmiddellijk aan de wârĕ's [1]), van vorstelijke huizen gehangen worden. Volgens sommigen heeten zulke rijstpotjes pâre-pâre [2]).

lîsĕ, inhoud, vulsel. — Lîsĕ-bôla, lett.: vulsel van een huis, bepaald gebez. voor ongetrouwde prinsen en prinsessen aan een hof. — Lisĕna bolâë, lett.: het vulsel van het huis; geb. van

[1]) Zie beneden op wârĕ. — Noot van de commissie.
[2]) Zie boven, blz. 235, op pâre. — Noot van de commissie.

alle bewoners van het huis, de huisgenooten. Lîsĕ-tâna, bewoners van een land.

loesé = sĕdde, zijde.

Loesêrĕng, liggen op zij van, v. d.: slapen met, beslapen; bijv.: to-riloeserĕnna, de vrouw die door hem beslapen wordt, waarmede hij slaapt, hetzij bijzit of echtgenoote.

lêse, van plaats veranderen, opschuiven. — Lêseï ridjanjtjîna, hij wijkt af (lett.: verwijdert zich) van zijn' belofte.

Palêse, van plaats doen veranderen, doen opschuiven; v. d.: plaats doen maken, verwijderen, afschaffen, vernietigen, veranderen; bijv.: palêseï riyonrôna, iemand uit zijn' betrekking verwijderen. — Palêseï bitjâra-mákoewâë, zoodanige bepalingen afschaffen. — Palêseï paoena, zijn spreken veranderen, anders spreken dan vroeger.

lêssó, op zijde schuiven (onbedrijv. werkw.), plaats maken, Mak. idem; v. d.: lêssó ri-wanoewânna, zijn land verlaten.

Palêssó, op zij doen schuiven, plaats doen maken; bijv.: palêssó ri-aradjânna, iemand uit zijne grootheid verwijderen, bijv.: onttroonen. — Mápalêssó tînjdjá, eene gelofte betalen (lett.: verwijderen).

Mápalêssó-ônro, plaats doen maken, v. d.: iemand vervangen of aflossen, opvolgen (in de regering).

Lessôrêng-âda, een woord waarop men het schuift, een voorwendsel.

Palessôri, overschuiven op, doen overgaan op; bijv.: oepalessôri-ko akaroengĕnge, ik draag op u over de koninklijke waardigheid; ik doe daarvan afstand ten uwen behoeve.

lôsoe, málôsoe, bloot, naakt.

Palosoeïwi wawinêna, lett.: zijne vrouw bloot maken; v. d.: haar alles ontnemen behalve een baadje en een' sarong. NB. Dit geschiedt soms, wanneer de vrouw zich aan overspel heeft schuldig gemaakt. Dit wordt ook genoemd: rĕddóe-lôli.

lĕssóe, geboren worden.

Silĕssoerĕng, broeder of zuster, lett.: een tezamen geborene.

lâï = het Mak. lâki, het mannetje van de beesten. — Van daar: málaïbîni (NB. Men zegt ook wel, málâïbîne) in de betrekkingen van man en vrouw tot elkander staan.

Alaïbinîngĕng (NB. men vindt ook wel: alâïbinêngĕng), huwelijk.

Alaïbinîngĕng door man en vrouw ook wel wederkeerig van elkander geb. als wawinêkoe en lakkaîkoe. — Malaïbinîngĕng, tezamen trouwen.

Tjalalâï, eene vrouw die zich uitgeeft voor man, in kleeding, manieren, als anderzins (zamengest. uit tjâla = sâla, verkeerd, valschelijk, + lâï.

lâïng ander, anders.

Asilaîngĕng, verschil.

lâóe. Verg. het Sd., Jav., Mal. laoet, zee. Dewijl men in Bône de zee aan de Oostzijde heeft, zoo heet het Oosten aldaar alâóe, terwijl in het Makassaarsch i-lâóe het Westen te kennen geeft, daar men in Gôwa de zee aan de Westzijde heeft. Voorts schijnen de overige Makassaren in dit opzigt het voorbeeld van Gôwa, de overige Boeginezen dat van Bône gevolgd te hebben. Alleen te Bantâëng wordt het Zuiden als aan de zeezijde gelegen i-lâóe genoemd.

lâo, gaan. — Tâoe-lâo-sâla, een vagabond.

Laôwang, of laông, gaan tot; v. d. zamengetr.: to-rilaông, eene vrouw tot wie men gaat, voor: iemands bijwijf.

Palâo, a) doen gaan; v. d.: palâo ri-bâsa-Woegí, doen gaan, d. i.: overzetten, vertalen, in het Boegineesch.

b) een gaander; bijv.: palâo-wĕnni, iemand die gewoon is 's nachts uit te loopen; v. d. gebez. voor: dief, en ook eenvoudig voor: zwendelaar.

Mapalâong, apalâong, werken, onverschillig welk werk; geb. van mannen.

Sĕllâo, vriend. NB. geb. door een' man van zijn' vriend.

Makalâong, werken; alleen van vrouwen gebezigd en vrouwelijk werk, als spinnen, weven, koken, enz.

laonroema, akker- of landbouwwerk verrigten.

Palaonroema, landbouwer.

lâherĕng, het Arab. lahir, zigtbaar, duidelijk, uitwendig. — Nîka-lâherĕng, lett.: uitwendig huwelijk, d. i.: de inzegening van het huwelijk door den Priester. NB. staat tegenover: nîka-bâteng, vergel.: bâteng.

Wĕnni lâherĕng-bâteng, lett.: nacht van het uit- en inwendige, en hiermede aangeduid de nacht waarin het mêsóe-êsóe der jonggehuwden een einde neemt, en zij zich als 't ware met elkander verzoenen, zoodat nu de coïtus plaats vindt, en het huwelijk alzoo van nu af aan niet slechts uitwendig voor den Priester, maar ook inwendig binnen de bed-gordijnen gesloten is. — Palâherĕngĕng, voor iemand zigtbaar, of openbaar maken; v. d.: iemand openbaren het een of ander, bijv. een geheim.

W.

wâkkang, mpâkkang = rîwa, mádîwa, op den schoot nemen, dragen, een kind.

Mpâkkang lolêngĕng. Overdr. gebez. voor het regeren of besturen van een land, lett.: een land op zijn' schoot dragen. — Zoo ook: Mpâkkang bitjâra, regt spreken, lett.: het regt als 't ware op zijn' schoot dragen.

Pariwakkângĕng, iemand, of iets, op, of in, een' schoot doen zijn; bijv.: êlóká pariwakkângĕngi âná, lett.: ik

wil mijne kinderen op den schoot nemen, d. i.: hen in mijne verwensching opnemen, wanneer ik niet de waarheid spreek.

woekĕ, mpoekĕ, bewerken, ontginnen (land). — Tâna-riwoekĕ, ontgonnen land.

wĕkka, mábĕkka, bewerken, ontginnen.

wĕkkĕ, mpĕkkĕ, groeijen, opgroeijen, wassen, uitdijen, toenemen, groot worden, den wasdom, den huwbaren leeftijd, bereiken. Mak. bâkká, idem. — Anadâra moela-mpĕkkĕ, een' maagd, die pas den huwbaren leeftijd begint te bereiken.

wâkkelé, het Arab. wakil, iemand wien men iets toevertrouwt, zaakgelastigde, zaakwaarnemer, voogd. Mak. idem. — Wâkkelé márâdja, een generaal gemagtigde. — Wâkkelé-baîtjóe, een speciaal gemagtigde. — Wâkkelé-môntro, of: mátâro, een gemachtigde, die des noods al iemands goederen onder zijne berusting heeft, en daarmede naar eigen goedvinden en overtuiging handelt. — Wâkkelé-lâo, een gemagtigde die niets onder zijne berusting heeft, noch geld, noch goederen, en telkens door den wâkkelé-môntro, of den eigenaar van geld of goederen, gezonden wordt, om voor hem hier of daar naar toe te gaan. Zulk een wâkkelé is dus meer als een' zendeling te beschouwen. — Wâkkelé-riyâle, gemagtigde van één persoon. — Wâkkelé-asâma-toeroesĕng, of wâkkelé-wôrompôrong, gemagtigde van velen. — Soerĕ-wâkkelé, eene volmagt.

Woegí, naam van een' kampong aan de rivier van Tjenrâna. De pakassoewîyang van de bewoners dezer kampong bestond vroeger, ten tijde van Sawêri-gâdīng, hierin, om bij de talrijke bezoeken, die Sawêri-gâdīng uit onderscheiden' landen ontving, de rol van tolken te vervullen. Van daar dat die vreemde volkeren, wanneer zij den van Loewóe afkomstigen vorst bezochten, gedurig van Woegí spraken, en de taal die niet alleen aan het Hof van Sawêri-Gâdīng, maar door geheel Pamâna, Wâdjo, Loewóe, Sôppeng, Bône, enz. gesproken wordt, met den naam van bâsa to-Woegí, of bâsa-Woegí bestempelden.

wempâga, mábempâga = pegâoe, doen, bijv.: iets goeds, of iets kwaads; ontginnen (een' grond).

wâtá, trekken.

Mpâtá doeta, lett.: een' doeta optrekken, v. d.: een' doeta naar de woning van de bruidsouders laten opgaan.

1°. **wâtang**, stam, steel, stengel. — Watakkâle, ligchaam; v. d.: watâkkalêna, zijn ligchaam, hij zelf. — Riyâla-wâtang. Benaming van een' boete voor het doen van allerlei kwaad, zooveel als zelf genomen worden, dewijl die boete de helft van iemand's ângkĕ-ripâsá, of op de markt getaxeerde waarde bedraagt.

Wâtang ook gebezigd, om de hoofdstad van een rijk aan te duiden, dewijl die als 't ware de stam is, waaraan de overige

---

k, g, ng, ngk, p, b, m, mp, t, d, n, nr,

steden als takken vastzitten. Zoo bij voorbeeld Watampône, de hoofdplaats van Bône.

2°. **wâtang**, máwâtang, sterk, gezond. — Márâla-máwâtang, zich met kracht of geweld iets toeeigenen; bijv.: oewâla-máwâtangi ânoe, ik eigen mij iets met geweld toe. — Gâóe-máwâtang, sterke, of geweldige, daad, d. i.: geweld.

wětta, doorhakken, of doorsnijden, omhouwen, afhouwen, onthoofden.

Pawětta, doen of laten, hakken, snijden; bijv.: pawětta ri-bâtoe, iemand op een' steen laten hakken. Dewijl nu het hakmes bederft, wanneer men in stede van een stuk hout een' steen of iets anders, hetwelk bijzonder hard is, onder het door te hakkene legt: zoo beteekent deze phrase overdragtelijk: iemand er in laten loopen.

Wětta-wětta, koppensnellen.

Pawětta-wětta, een koppensneller.

wěttoe, tijd. Mak. wâttoe. Mal. waktoe, idem.

wěttě, zich een' weg banen.

Wěttěrrěng, een wegbaning. — Wěttěrrěng-moesoe, aanleiding tot een oorlog, casus belli.

Mpěttěrrěngi lâlěng, iemand een weg banen, bijv. geb. van een kind dat zijn jonger' broeder of zuster als 't ware den weg in den moederschoot gebaand heeft.

wîdang, benaming voor de vakken, waarin de breedte van een huis door de rijen palen verdeeld is.

Si-wîdattâli, zamengest. uit si = één, + wîdang, + tâli = drie ôwang, of 3 × 10 duiten, v. d.: één van de drie vakken, v. d.: $\frac{1}{3}$ deel van het een of ander.

Zoo ook $\frac{1}{3}$ van alles, zoowel menschen als vee en andere bezittingen in een overwonnen land, te geven aan den overwinnaar.

Awidattalîng, of: abidattalîng. Hiermede in Wâdjó en Sôppeng te kennen gegeven: datgeen van welks opbrengst men voor een gedeelte zijn inkomsten heeft, als: padievelden, vischvijvers, enz.

woeno, mpoeno, dooden.

wěnne = âssalěng. — Tâoe-pâdawěnnêna, iemand van gelijke afkomst als hij of zij.

wanoewa, land, negrie. — Aná-wanoewa, kind van een land, d. i.: inboorling.

Tâoe-pabanoewâë, de kleine man.

Abanoewâng, landstreek.

wînróe mábînróe, mpînróe, maken, bouwen, doen, verrigten, behandelen, beschouwen als, verzinnen, enz. — Mábinróe âda, woorden maken, v. d.: woorden verzinnen, uit zijn' duim zuigen. — Wînróe-sâla, iemand of iets dat goed is, slecht of verkeerd noemen; bij voorbeeld geb. van een' regter die wat regt is, krom, wat krom is, regt wil maken. — Tě-kíwînróeï âdě, wij maken het niet tot gewoonte, d. i.: beschouwen het niet als adat

d. i.: wij zijn het niet gewoon. — Winróena, het doen, d. i.: de praktijk, van iets. — Winróena Adĕë, het doen, d. i.: de uitspraak, beschikking, van den Regter.

Pabînróe, een doen, een maken, een maaksel, een behandelen, een daarstellen, een beschikken, beschikking, enz.; bijv. pabinróena to-mábitjarâë, de beschikking der raadslieden. — Ripakĕnnâï pabînróe, gestraft worden.

Pabînróe ook = gâóe, in de beteekenis van feest.

wâdjá, betalen iemand iets.

Wadjâri, betalen voor iemand of iets.

Wadjârĕng, betalen voor.

wâdjí, het Arab. wadjib, noodzakelijk, gepast, geschikt, betamelijk, pligtmatig.

wîdja, nakomeling, geslacht, v. d.: bloedverwant, familie in het algemeen.

Mábîdja, kinderen krijgen. — Tĕ-mábîdja, zonder kinderen.

wârí. Welligt te vergelijken het Mak. en Boeg. bârrisí en het Mal. bāris, streep, rij; en van daar: vaststelling van iemands rang, of hij bijv. vorst dan wel van minder rang zij, enz.; indeeling in klassen, of kategoriën, bijv. van iemands handelingen, of die goed dan slecht zijn; verdeeling van kinderen tusschen man en vrouw.

Riwàrîsĕng, aan een' rang, of klasse, of kategorie, zoo ook aan één van beide ouders, toegedeeld worden.

wârĕ, dwarsch; v. d. benaming van de groote balken, die bij een Boegineesch huis van voren tot achteren doorloopen, en alzoo dwars van de balken in de breedte loopen, de hoofdleggers onder de kapspanten.

wîring, kant.

Pabîring, kustlanden, kustplaatsen.

Pabîring-âda, tusschenpersonen tusschen den vorst en het volk, zoodat beider woorden als 't ware langs hen gaan, hen passeeren.

wêre, mábêre, geven. — Werêna, datgeen wat iemand van den Hemel gegeven, of toegezonden, wordt, iemands lot.

Pabêre, geschenk.

wôrong, het Mak. bôrong, bundel, hoop, menigte.

Wâkkelé-wôrompôrong, algemeen gemagtigde.

warĕkkĕng, mábarĕkkĕng, in de hand nemen.

Si-warĕkkĕng, één handvol, één vuist; als lengtemaat één vuist in de breedte genomen.

Pabarĕkkĕngi, iemand in de hand geven, te weten: iets; v. d.: iemand toevertrouwen iets.

wàrampârang, goed, goederen. Mak., Jav., Bat. en Mal. bārang-bārang, idem. — Wârampârang-tjâkkará, of: atĕmmoe-

wadjângĕng, gemeenschappelijke goederen van man en vrouw. — Wârampârang-sewâli, of: -sepoewe, of: tĕ-nakaoeroesi, de wederzijdsche goederen, de goederen die beide echtgenooten ieder afzonderlijk bezitten.

Riwâramparângi, lett.: tot goed gemaakt worden; v. d. eertijds: to-riwâramparângi = to-mângînrĕng, een pandeling, lett.: iemand die als 't ware tot goed gemaakt wordt.

worowâne, man, mannelijk. Mak. boerâne, idem. — Mâte--worowâne, als een man, d. i.: op het slagveld, sterven. — Ana-worowâne, a) een zoon, b) broeder, teweten: van een' vrouw. NB. In het laatste geval dikwijls ter onderscheiding gebez.: âna-borâne of âna-boerâne. — Pâda-worowâne, broeder, teweten: van een' man.

Wôro-worowâne, een jongetje.

Mporowanêngi, als man voor zijne vrouw optreden; zoo bijv. de tegenwoordige kroonprins van Gôwa, met name Karâëng-Katângka, voor zijne echtgenoote, de vorstin van Bĕrróe, in laatstgenoemd rijk. In dat geval zegt men bij het uitvaardigen van bevelen: nasoero-ko poewâmmoe, uwe vorstin beveelt, enz.

Mporowanêï weyânoe, voor eene vrouw, die geen' man of kind heeft, als man, d. i. tot hulp, optreden.

wârisí, 't Arab. waris erfgenaam.

1°. wâli, zijde.

Sewâli, aan één zijde. — Mâla-sewâli, het aan één zijde nemen, d. i.: partijdig zijn.

Pesewalîna âno e, met terzijdestelling, met uitzondering, van dit of dat.

To-lâo-wâli, lett.: iemand die naar beide zijden gaat, v. d.: tot beide geslachten behoort, een Hermaphrodiet.

2°. wâlli, 't Arab. wali, a) vriend, heilige; b) naastbestaande, de persoon, wiens toestemming tot het huwelijk van een meisje of vrouw vereischt wordt, zooals vader, grootmoeder, broeder, oom of neef, en die ook de bruid bij de voltrekking van het huwelijk voor den Priester vertegenwoordigt.

wâloe, weduwe, of: weduwenaar. Mak., Mal. en Bat. bâloe, Daj. balo. — Worowâne-wâloe, weduwenaar. — Wâloe-worowâne, een man die zonder echtgenoote leeft, hetzij hij vroeger getrouwd geweest zij, of niet. — Makoenrâï-wâloe, weduwe. — Wâloe-makoenrâï, eene vrouw, die zonder man leeft, hetzij zij vroeger getrouwd geweest zij, of niet.

Tâwa-wâloe, of: tawâna waloewe, verdeeling van goederen bij het overlijden van één der echtgenooten.

Awaloeng, het weduwenaar- of: weduwe-schap; v. d. ook soms gebez. van de gemeenschappelijke goederen van man en vrouw (de atĕmmoewadjângĕng), als die in geval van overlijden voor een groot gedeelte aan hem of haar, die overblijft, vervallen.

wâloeng, in een doodkleed wikkelen.

Pawâloeng, doodkleed. — Tjâppa-pawâloeng, end, of uiteinde, van het stuk wîdang, waar het doodkleed van gemaakt wordt.

NB. Dit wordt tot communicatie van het sterfgeval bij familie en intieme vrienden rondgezonden, die alsdan weêrkeerig verpligt zijn, een pariwâë-mâta, of rouwgeschenk, naar het sterfhuis te zenden, of te brengen.

wâlĕ, vergelden, teruggeven; v. d.: beloonen, erkentelijk, of dankbaar zijn voor; straffen, wreken. Mak. bâlasa, Mal. bālas.

Pabâlĕ, of: pamâlĕ, vergelding, belooning, wraak.

wêla. Welâï, mpelâï, verlaten. — Nawelâï-ní Lânoe, NN heeft ons verlaten, is gestorven.

wêlla, mábêlla, met een haak, van hoorn of stevig hout, vastgemaakt aan een touw van buffel-huid, de wanden van een huis omverhalen. NB. dit geschiedt dikwijls door roovers, wanneer zij in grooten getale zijn.

wêlang. Mábêlampêlang, bloot, naakt.

Wêlampêlang ook gebez. van man of vrouw, die nog alleen, d. i. ongetrouwd, is. Zelfs komt het dikwerf voor van man of vrouw, die vroeger getrouwd, thans weduwenaar of weduwe, alzoo van het huwelijksgeluk ontbloot of verstoken is.

Wêlampêlang wordt ook overdragtelijk gebez. van een land zonder vorst.

wélo, teeken. NB. gebez. van teekens, tot afbakening van een' weg, of van een padieveld, of van een' tuin; ook tot aanwijzing van het bevaarbare in een' rivier, of meer of zee. — Riwélo, afgebakend, afgezet, worden.

wâlítĕnrĕ = het Mak. bâlitânrá, iemand die ons te onregt beschuldigd heeft, de straf doen erlangen, die wij zelven ondergaan zouden hebben, indien wij teregt beschuldigd waren.

waliyâla. Waliyalâë, de afgestorvenen.

wĕllará, afrekening, verdeeling van onkosten onder de deelhebbers aan een' handelsspeculatie.

wâwa, mpâwa, mámpâwa = tîwí, brengen, wegbrengen, meênemen, meêbrengen, overbrengen. — Mámpâwa-mátânĕï, lett.: zij draagt iets zwaars, v. d. overdragtelijk geb. van een' zwangere vrouw.

Wawâng, lett.: een brengen; v. d.: anjârang si-wawâng, lett.: paarden, één brengen, d. i.: één kudde paarden. — Sorodâdoe doewa wawâng, twee afdeelingen soldaten. — V. d.: mábawâng, aan zwermen, aan afdeelingen, aan rotten enz.

Pampâwa, leidsman, of leidsvrouw, v. d.: pampawâna bôttīnge, allen die tot het gevolg van het bruidspaar behooren.

Sibâwa, tezamen met. — Tâoe-oesibawâë, of: tâoe--oesibâwānge, lett.: hij, of zij, die met mij is, geb. onder

echtgenooten door den man of de vrouw, die van hooger afkomst is.

Mpâwa-wâwa, mámpâwa-wâwa, geschenken brengen.

wĕsse, een bos padie, die bestaat uit twee kawĕrrang's, en in de binnenlanden van 10 tot 5, in de gouvernementslanden tegenwoordig vast 5 kĕtti's weegt.

Riwĕsse-âse, geworgd worden, op de wijze, als zulks gewoonlijk onder de inlanders geschiedt, teweten: met denzelfden knoop of strik, als gebezigd wordt tot het binden van de wĕsse's padie.

wâselé = soempampâla, inkomsten, opbrengsten. — Mal. en Arab. hasil, idem.

S.

1°. **sóe**, buiten. — Másóe, naar buiten gaan, of: komen, uitgaan, uitkomen. — Aroeng-másóeë, de gewezen, of: afgetreden, vorst.

Pasóe, naar buiten doen komen, of gaan; van daar: naar buiten brengen; ergens uit verlossen, of redden, bijv.: uit slavernij, of pandelingschap, alzoo: lossen, vrijkoopen, of bijv.: uit eene moeielijke zaak, alzoo: mápasóe alêna ri-gâóeë, zich zelven aan de zaak onttrekken; uitgeven, uitkeeren, bijv.: geld; uittrekken; bijv.: kleêren; iemand uit zijne betrekking ontslaan, alzoo: afzetten; iemand uit het land verwijderen, alzoo: verbannen; aftrekken in de cijferkunst; afnemen, korten, bijvoorb. een gedeelte van iemand's loon, enz.

Pasoerĕng, doen naar buiten komen, of gaan, voor; v. d.: doewan-rĕlla ripasoerĕngi, men keert uit, of betaalt, twee reaal voor hem, d. i. hier tot lossing van hem, den weggeloopen', doch opgevangen', slaaf.

Apasoerĕng, bezigen of besteden tot lossing van personen of zaken, als: si-rĕlla riyapasoerĕng, men betaalt één reyaal tot lossing, d. i.: hier: tot lossing van een' weggeloopen' doch opgevangen' slaaf.

2°. **sóe** = sîkóe, hoek; bijv.: sóena ângīnge, lett.: de hoeken van den wind; v. d.: de vier windstreken. — Sâro si-sóe, één deel van de winst, lett.: één hoek van de winst.

sâkká, loochenen, ontkennen; bijv.: másâkká rigâóe, eene zaak ontkennen.

Asakkârĕngi inrĕnna, zijne schuld ontkennen. — Nasakkârĕngi Lânoe, hij verloochent NN, wil niet meer van hem weten.

sâkko, hard (luid) roepen.

Sakkôwang, hard (luid) roepen voor; bijv.: sakkôwangi ri-pâsáë, hard (luid) roepen voor iets op de markten, d. i.: iets luide op de markten laten uitroepen.

---

sâkkĕ, volkomen. — Dé nasâkkĕ, het is niet volkomen, geb. van alles, waaraan iets ontbreekt; v. d. bijvoorb. van iemand, die een oor, of een oog, of een been, of iets anders van dien aard mist. — Sâkkĕ-gâóe, volkomen in zijn doen, v. d.: allerlei doende, zoowel in goeden als kwaden zin.

Sâkkĕ-gaoeki, iemand allerlei, of bijzonder groot, kwaad doen, v. d : eene vrouw onteeren.

Asâkkĕkĕnna, al wat iemand benoodigd heeft tot voeding, kleeding en dergelijke meer.

sîkí, opnemen.

Pasîkí, die het als 't ware voor de anderen opneemt in den strijd; v. d.: voorvechter, held.

sîkóe, elleboog, hoek. — Si-sîkóe, lett.: één elleboog, van daar als maat gebezigd: de lengte van den elleboog tot aan den uitersten top van den middelsten vinger. — Si-sîkóe mábarĕkkĕng, de lengte van den elleboog tot aan het uiterste van de gebalde vuist van onderen.

1°. soekoe. — Si-soekoe, een halve gulden koper, of zestig duiten.

2°. soekkóe, volkomen; geb. van alles waaraan niets ontbreekt, hetzij in goeden of kwaden zin, Mak. idem; bijv.: soekkóe pamadjâna, lett.: volkomen is de betaling er van, d. i.: de volle som wordt betaald.

soekĕ, meten.

Pasoekĕ, een meter, maat, maatstaf. — Nalâllo pasoekĕ, het is boven de maat. — Koerânna ri-pasoekĕ, het is beneden de maat. — Pasoekĕ-bĕrrĕ, rijstmaat.

sêkĕ, naauw, eng, beperkt, benaauwd, benaauwend, moeijelijk, ingewikkeld.

Sekĕrri, naauw, of eng, maken, in het naauw brengen; bijv.: sekĕrriwi-sîngĕ, iemand in het naauw brengen door te manen, d. i.: hem dringend manen.

Asekĕrrĕng, in het naauw zitten; bijv.: asekĕrrĕngá ri-ôwang, ik zit in het naauw met geld.

sôkka, welligt letterlijk: duwen; en van daar: sokkâng, tegen iets duwen, v. d.: iets afwijzen, beletten, tegengaan, verhinderen.

sôkong = mámĕssang, ergens geheel alleen verantwoordelijk voor zijn.

sĕkkó, uitgestrekt zijn.

Pasĕkkôri, uitstrekken over; bijv.: napasĕkkôri anâna tĕddoenna, lett.: hij strekt zijn' payoeng over zijn' zoon uit, d. i.: hij draagt zijnen zoon de vorstelijke waardigheid op.

sĕkkĕ, het Arab. zakat, aalmoes; het geven van een gedeelte zijner bezittingen tot aalmoezen aan de armen of tot andere godsdienstige einden, om daardoor het overige gedeelte te heiligen. Zulk een sĕkkĕ geeft de Inlander meestal na gelukkig volbragte handelsreis, of zoo hem eenig ander geluk ten deele gevallen is.

---

sakoeta = sânggóe.

Sakoetâï, borg zijn voor, borg staan voor.

soekará, moeijelijk, moeijelijkheid, hindernis.

sakkâla, blok of boei voor gekken.

sakkâlĕng, hakbord.

Ripadâra sakkâlĕnge, lett.: het hakbord wordt met bloed besproeid. Geb. van het met bloed besmeren van het vaandel der Wadjorezen op Makassar, bij gelegenheid van het ten strijde trekken bij voorbeeld.

sânggóe, iets aannemen, er voor in staan, op zich nemen, iets te doen bijvoorb. — Oesanggoeki-ro oewînróe, ik sta er voor in, dat ik dat maken zal, ik neem dat werk aan. — Tâoe-sânggóe, borg, en wel zoodanig een borg, die betalen moet, zoodra de persoon, voor wien hij borg gebleven is, daartoe niet bij magte is; terwijl een tódó eerst aangesproken kan worden, wanneer degeen, voor wien hij zich als borg gesteld heeft, overleden, of althans weggeloopen, is.

Sanggoeki, instaan, of borg zijn, voor iemand.

soegí, rijk.

Asoegîrĕng, rijkdom.

sîgará, soort van hoog opstaande, spits uitloopende muts, gewoonlijk van wit linnen, soms ook wel rood en purperkleurig, alleen bij feesten gebez., zoowel door vorsten als geringen.

Ripasîgarâki, eigenlijk: mèt een' sîgará omwonden worden. Van daar gebezigd van het vaartuig, dat voor het eerst gereed ligt, om te water gelaten te worden, als wanneer de voor- en achtersteven met een pasâpoe omwonden worden; welke pasâpoe's vervolgens aan den scheepsbouwmeester vervallen.

sîngĕ, manen, om geld bijv. — Másîngĕï samadjânna, zijne gelofte maant, teweten: om vervuld te worden. NB. Dit geschiedt volgens de meening van den Inlander door het toezenden van eenige ramp of wederwaardigheid.

soengĕ, leeftijd, ouderdom.

sĕngĕng, geheel, in zijn geheel, uit één stuk, zuiver, onvermengd. — Aroe-sĕngĕng of âná-sĕngĕng, een kind van zuiver vorstelijk bloed.

Másĕngĕngi akaroengĕnna, zijn' vorstelijke afkomst is zuiver, van ouder tot ouder vorst. — Másĕngĕngi angâtangĕnna, zijne slavernij is van ouder tot ouder, hij is geheel van slaafsche afkomst.

Másĕngĕng ook genomen in de beteekenis van iets geheel hebben of krijgen; bijv.: másĕngĕngi makoenraîye âná-tâwa, de vrouw krijgt bij de verdeeling al d ekinderen, teweten: wanneer de huwelijksgift niet voldaan is. — Nasĕngĕngi Anakodâë, de Anakôda krijgt het geheel voor zijne rekening, teweten: het verlies.

sangâdji, vorst.

sângka. — Pesangkâï, iets verbieden.

Papesângka, verbod.

sangkawâna, O. B. vorst.

Másangkawâna, met het eene been op het andere zitten. NB. Dit is alleen aan vorsten van hoogen rang vergund, als een' overgroote vrijmoedigheid te kennen gevende.

1°. **sâpa**, ergens een' afkeer van hebben, iets vermijden, schuwen. — Sâpa-tâna, of: sâpa-lolângĕng, bloedschande.

2°. **sâppá**, zoeken. — To-másâppá, iemand die zoekt, bijv. in regten, d. i. die eischt, reclameert, aanklaagt, in één woord; eene zaak in regten vervolgt. — Tâoe-sâppáëngá, de man die mij in regten vervolgt. — Sâppáï alĕmpoerĕnna, zijn regt zoeken, eene zaak in regten vervolgen.

To-riyasâpparîye, de man tegen wien men het zoekt, te weten: in regten, d. i.: de aangeklaagde.

Asappârĕng-atoewōng, datgeen waarmede men dagelijks zijn onderhoud zoekt, d. i.: middel van bestaan, beroep, ambacht, enz.

sâpí, a) vervangen, b) doen vervangen door, verruilen tegen, iets anders.

Pasâpí, doen of laten verruilen, doen of laten wisselen.

Asapîrĕng, het vervangen doen plaats vinden voor, v. d.: laten wisselen geld, laten ruilen het een of ander, tegen.

To-mápasâpí, een wisselaar.

sâpoe, ergens met de hand overgaan, wrijven. Mak. idem. — Sâpoe-bĕrrĕï tjoepáë, de maat is vol tot aan den rand toe. NB. dit ziet op de gewoonte der rijstverkoopers, als de maat geheel gevuld is, met de hand daarover heen te strijken, opdat de kooper ten minste geen' opgehoopte maat bekome.

Risâpoe ri-pâlĕ, geheel weggevoerd worden, zoodat zelfs het laatste, wat nog op de hand lag, verdwijnt; v. d. geb. van iets waarvan men niets hoegenaamd krijgt. Zoo ook van het voorbijgaan, of te niet gedaan worden, van iemands woorden, van het afstand doen van goederen, enz. — Sâpoewi bitjarâë, de zaak afdoen.

sâppo = het Mak. sâmpoe, en het Mal. sapōēpoe, neef (cousin) of nicht (cousine); wel te onderscheiden van âná-oere, het Fransche neveu, nièce. — Sâppo-sîsĕng, broeders- en zusterskinderen. — Sâppo-wekadoewa, de kinderen van die broeders- en zusterskinderen.

sîpá, hoedanigheid, eigenschap, aard, karakter. — Sipána bâlóe-bâlóeë, de hoedanigheden, v. d.: de manieren, van handeldrijven. — Másîpá-Djâwa-djâwa, manieren van een gering mensch hebben.

sîpí, nijpen, knijpen, knellen, in het naauw brengen.

Risîpí, evenals ritjîpí en ripîpí, gebez. van de bij pîpí beschreven' straffen.

---

sêpĕ, waterleiding, bijv. voor de padievelden; een' door menschenhanden aangebragte vertakking van de rivier.

sôppá, steken, ergens insteken, ergens doorsteken, bijv. den vloer, om iemand te dooden die daarop ligt te slapen.

sĕppóe, másĕppóe, opkoken en zuiveren, goud. Mak. sâppoeróe, idem.

sapâtta, vloek, vervloeking, eed.

sapâna, soort van trap zonder treden, alleen aan den ingang van de huizen der aanzienlijken aangetroffen. Mak. idem.

sâbá, reden, oorzaak, wegens, omdat, Mal. sabab.

Asabâkĕng, reden, oorzaak.

sábi, getuige, getuigenis.

Asábîng, getuigenis.

Sábî, zamengetr. uit sábîï, ten behoeve van iemand, of iets, getuigen.

Sábîyang, sábîng = sábî.

Apasábîyangi, of: apesábîyangi ri-lânoe, ten opzigte van het een of ander getuigenis afleggen bij iemand, omtrent het een of ander kennis geven aan iemand.

sôbá, het Jav. sobat, gezel, vriend, bondgenoot.

Asobâkkĕng, bondgenootschap.

sôboe, a) verbergen, iets heimelijk doen.

b) zich verbergen, in het geheim te werk gaan; bijv.: soero-sôboe, spion.

sĕbboe, duizendtal.

Sĕbboe-kâti, soort van boete, te betalen door hen, die in den krijg overwonnen zijn, wanneer het land geheel veroverd en verwoest is, of ook wanneer men hiervoor beducht zich nog bij tijds overgeeft. Deze boete ook, behalve de vergoeding van het ontvreemde, en de uitlevering van den moordenaar, opgelegd aan een' vorst of ander hoofd van een' plaats, wanneer iemand van vorstelijke geboorte die van elders komt op die plaats vermoord wordt.

Zulk een sĕbboe-kâti bestaat niet in 1000 kâti's of 1000 maal 88 reyaal en 88 duiten; alsdan zou het heeten: se-sĕbboe katîna, éénduizend kâti's; maar in 8000 reyaal + 800 reyaal + 80 reyaal + 8 reyaal, tezamen 8888 reyaal + 88 duiten.

sĕbbó, gat.

Másĕbbó, een gat hebben. — Másĕbbóï ininawânna, zijn gemoed heeft een gat, d. i.: hij is niet opregt, alzoo: niet te vertrouwen.

saběnnará, een ambtenaar, die de betrekkingen van havenmeester en ontvanger-generaal van tollen en andere belastingen in zich vereenigt.

sâboeróe, onderdanig; v. d.: nederig, bescheiden, vriendelijk, voorkomend zijn; bijv.: másâboeróe-ná ri-pabinróeta, ik

onderwerp mij aan uwe beschikking. — Pakasâboeróe, onderdanig doen zijn, onderwerpen.

sâbelé, 't Ar. sabil, de heilige oorlog.

sâmá, algemeen, gemeen, gewoon, Mak. sâmará, idem. — Tâoe-sâmá, geringe menschen, het gemeen. — Bâsa-sâmá, gemeene taal, in onderscheiding van: hoftaal.

Riyasamâri-mêmĕngi-sa, (iets) is van oudsher algemeen aangenomen.

1°. sîma, a) een zeker gedeelte van de opbrengsten van een land ten behoeve van het Bestuur: vertiening;

b) een zeker gedeelte van de koopwaren, die per praauw getransporteerd moeten worden, ten behoeve van poenggâwa, anakôda en anderen: vracht.

De vracht wordt gewoonlijk op vier manieren berekend.

1°. heeft men: sîma-tĕppĕ, of: -risalîwĕng, waarbij men 1 van de 11;

2°. heeft men: sîma-rilâlĕng, waarbij men 1 van de 10;

3°. heeft men: sîma-tĕrróe, waarbij men 2 van de 12;

4°. heeft men: sîma-tjékong, zooveel als: onbillijke door een onopregt gemoed vastgestelde, vracht, waarbij men zelfs 5 van de 15 moet betalen.

Bovengemelde sîma-tĕppĕ, of sîma-risalîwĕng, waarbij 1 van de 11 reyaal betaald wordt, heet ook sîma-bîring, omdat die oorspronkelijk slechts voor het per praauw vervoeren van goederen langs de kust berekend werd. Later werd die hooge vracht ook berekend voor goederen die veel plaats innamen (bâlóe-bâlóe rômpa). Van daar insgelijks gesproken van sîma-rômpa. In tegenstelling hiervan heet de vracht voor goederen van waarde die weinig plaats innemen (bâlóe-bâlóe rĕppi): sîma-rĕppi.

Másîma, a) tienden innen; b) vracht invorderen.

2°. sîma, huur, huren, pachten. — Sîma-têdong, buffelhuur, betaald voor het huren van een span buffels gedurende den ploegtijd. — To-risîma, een huurling, een daglooner. — To-másîma, huurder, pachter.

To-mápasîma, verhuurder.

3°. sîmá, het Mal. djimat, amulet, talisman.

sîmang, másîmang, verlof vragen, om heen te gaan, afscheid nemen, zich verontschuldigen.

Posîmang, zich ergens voor excuseeren, of verontschuldigen.

soemângĕ, levensgeest, die volgens de Inlanders niet slechts bij den dood, maar ook ingeval van flaauwte of schrik van ons wijkt; van daar ook soms te vertalen met bewustzijn; v. d. ook overdragtelijk gebezigd voor: geluk en welvaart. — Kĕrróe soemângĕ, zie kĕrróe [blz. 223].

---

samatoela, overeénkomen.

samâdja, gelofte. — Másamâdja, een' gelofte doen. — Papôle, of palĕppĕ, samâdja, eene gelofte betalen.

Samadjâï, iemand een gelofte doen; bijvoorb.: tâoe risamadjâï amaradekâng, iemand wien men eene gelofte gedaan heeft, van hem vrij te zullen geven.

samoelá. Oelâwĕng-samoelá, eene soort van goud, dat met zand en aarde, enz. vermengd is, zoodat het pas na veelvuldige loutering te gebruiken is.

sâmpo, dekken, bedekken. — Sâmpo aroegîng, schade dekken; v. d.: schadeloos stellen.

sîmpoeng = sômpoeng, aan elkander lasschen of hechten. V. d.: simpoengĕng-tĕ-málêreï, lett.: met een vasten knoop tezamen verbinden, overdragtelijk gebezigd van het door een verbond ten naauwste tezamen vereenigen van twee of meer staten.

soempang, mond, van menschen, of beesten.

Soempampâla, inkomsten, opbrengsten van het land.

sêmpo, másempo, goedkoop, mild.

1°. **sômpa**, huwelijksgift.

Lîsĕ-sômpa, de blaêren en andere geschenken, die tegelijk met de sômpa aan de bruid gezonden worden.

Másômpa, huwelijksgift geven.

Pasômpa, het geven van een' huwelijksgift.

Asompâng, bezigen tot, of als, sômpa.

Deze sômpa bestaat naar gelang van den stand der bruid in de navolgende sommen, waarvan later, ten minste bij een' formele bruiloft, een gedeelte door de bruid teruggegeven wordt, als

van een' sômpa van 12 reyaal: 4 reyaal,
van een dito van 20 reyaal: 5 reyaal,
" " " " 22 " 6 "
" " " " 24 " 7 "
" " " " 26 " 8 "
" " " " 28 " 12 "
" " " " 44 " 20 " en
" " " " 88 " 40 "

(NB. Zoo de sômpa meer dan 88 reyaal bedraagt, wordt dit meerdere bij het terugzenden niet in rekening gebragt, maar als een geschenk beschouwd.)

Dit terugzenden geschiedt als 't ware ter gemoetkoming in de vele kosten, die de bruidegom te maken heeft, en gaat, evenals de sômpa, van vele geschenken vergezeld.

Bij een sôrong-lêpa-lêpa (verg. boven op: lêpa) wordt de sômpa zonder veel ceremoniën, in alle gevallen met weglating van de anders gebruikelijke massa van geschenken ten huize van de bruid bezorgd. In dat geval komt de bruidegom met de ouders van de bruid overeen, om bij de sômpa een zekere som te

voegen, waarvoor de bruid zich de noodzakelijkste dingen die zij anders ten geschenke gekregen zou hebben, aankoopen kan. Ook gebeurt het wel, dat zelfs die som achterwege blijft, en de ouders van de bruid enkel met die sômpa alleen genoegen nemen. Doch hoe het zij, in geen van beide gevallen heeft de terugzending van het boven aangegeven' gedeelte van de sômpa plaats. Ook spreekt men dan van sômpa-lâbóe, een' sômpa die als de Zon ondergaat, zoodat er verder van die sômpa geen sprake meer zij.

Bâli-sômpa. Deze uitdrukking gebez. wanneer man en vrouw beide een land ten huwelijk meêbrengen, omdat de vrouw dan als 't ware ook wederkeerig een sômpa aan haar' man geeft.

2°. **sômpa** = het Mal. soembah; ook gebezigd van het eer bewijzen aan zeer hooggeplaatste vorsten, eigenlijk slechts diegenen die de huldiging, welke onder den naam van het rilânti bekend staat, ontvangen hebben. Dit eerbewijs bestaat hierin, dat men den vorst of de vorstin gedurig aanspreekt met oesômpaï, en daarbij de handen vlak tegen elkander voegende, die zóó naar het voorhoofd brengt, dat de punten van de duimen den tip van den neus raken. NB. dit manuaal dikwijls achterwege gelaten en enkel gezegd: oesômpaï.

Njômpa-warâni, met de linkerhand vooruit en de regteraan het gevest van zijn' kris den vrede aanbieden, ten teeken, dat men des noods bereid is, den strijd voort te zetten.

Pasômpa, doen aanbidden, of huldigen, v. d.: tot onderwerping brengen, bijv.: napasômpa-ni bĕssîna, zij hebben hunne lansen ten teeken van eerbied met het lemmet naar boven gehouden. NB. Wanneer de Inlander het lemmet naar beneden gerigt heeft, is dit een teeken dat hij de piek zoo aanstonds denkt te gebruiken; van daar is zulks strengelijk verboden in tegenwoordigheid van den vorst.

Onder het pasômpaï sompĕna, of het hulde bewijzen met zijn zeil, verstaat men in de Boeginesche landen de gewoonte om, wanneer men één van de bótjo's, of voornaamste vorsten, van Celebes op zee ontmoet, zijn zeil op te rollen, en het uiteinde dat beneden is, boven te brengen.

sômpoeng, lasschen, zamenlasschen, aanhechten. — Sômpoe-tîmoe, de vertrouweling, die als het ware den mond zijns zenders aan het oor van hem tot wien hij gezonden wordt, vasthecht, met andere woorden: die de boodschap zijns zenders overbrengt.

Pasômpoe-tinîyo, de persoon in wien men voortleeft, afstammeling; wordt echter niet van âná-patôla's maar slechts van âná-tjêrá's gebezigd.

sômpĕ, zeil. — Sômpĕ ribĕtjí-tĕnga, een zeil dat een' roode streep in het midden heeft. NB. Zulk een zeil mag enkel door vorstelijke personaadjes gebruikt worden.

Pasompĕrrĕng, gezagvoerder van een vaartuig.

1°. sîta. Sîta ri-bitjâra, het Holl. citeren, dagvaarden.

2°. sîttá, voor een paar dagen geld leenen, ten einde zich uit eene oogenblikkelijke verlegenheid te redden.

sêdi, één.

Mátâoe-sêdi, als één man, v. d. éénstemmig, éénsgezind, zijn.

Aná sêdi-edîna, zijn eenige zoon.

Másêdi, zich vereenigen. — Másêdi-sêdi-márâdja, groote vergadering houden.

sôdoeng, intrekken, bijv. een' weddingschap.

sĕddîng, voelen, gevoelen, ondergaan, merken, bemerking.

Asĕddīngĕng, ergens weet of gevoel van hebben. — Zoo ook bijv.: Asĕddīngĕn-ni wanoewâë, het gaat slecht in het land, en wel ten gevolge van het plegen van onregt, het bedrijven van bloedschande, of andere ergerlijke misdaden.

Asĕddīngĕnna tanâë, de misdrijven die de welvaart des lands verstoren; bijv.: bloedschande, verkrachting van regt en billijkheid, enz.

sĕddĕng = mĕddĕng, doch niet zoo sterk, v. d.: wâloe-sĕddĕng, op zoodanige wijze weduwenaar of weduwe worden, dat men slechts een weinig zucht of kermt, zonder er nog juist tranen om te storten. Gebez. van jongelui, wier band nog vóór de voltrekking van het huwelijk door den dood verbroken wordt.

siděkka. Verg. 't Arab. sedekah aalmoes. — Másiděkka ri-, aalmoezen geven aan. — Pasiděkka, aalmoes.

soedâgará, 't Mal. sōēdāgar, koopman. — Másoedâgará, handel drijven.

soendalá, pasoendála, iemand die ontuchtig leeft. Mal. soendal.

sôna, mápesôna, vertrouwen.

Apesonâng, of: apesônaîyang, het vertrouwen op iemand doen plaats vinden voor iemand of iets, d. i.: iemand of iets toevertrouwen aan.

soenîya, voorschriften omtrent het huwelijk.

sânra, tot pand nemen. — Sanrâna-tappîkoe = akatĕnnînna-tappîkoe, het geld dat ik voor het verpanden van mijn' kris gekregen heb.

Tásânra-ni tappîkoe, mijne kris is tot pand genomen.

Sânra-poetta. Vergel. op: poetta, en ĕlli-akatĕnni, op: tĕnni.

Pasânra, tot pand doen nemen, tot pand geven, verpanden. — Aga moepasânra riyá, wat geeft gij mij tot pand?

Apasanrâng, verpanding; bijv.: bôla-apasânra-warampârang, een pand- of lombardhuis.

sânrang, helpen, bijstaan, vervangen. Bijv. sânrang-pangâra, lett.: iemand die den man helpt bevelen of orders te geven, v. d.:

diens vrouw. (La-Gal.) — Sânrampawîne, iemand's vrouw van gelijke geboorte, zooveel als een' vrouw (wawîne) die hem in alles terzijde staat (sânrang).

sânróe, groentelepel.

Másoero-sânróe-oekâdjoe, lett.: groente laten opscheppen met den lepel. NB. Dit geschiedt nu met dezen, dan met dien lepel. Daarom deze phrase toegepast op hem, die een bevel, dat hij van den koning ontvangen heeft, in stede van het zelf ten uitvoer te brengen, aan anderen overdraagt, zoodat dit van den een op den ander overgaat.

sânro, soort van Inlandschen dokter of dokteres. — Sânro mápaëmâná, vroedvrouw.

Asanrông, a) het loon voor de sânro bij gelegenheid van een' bevalling, gemiddeld één reyaal, ook wel veel meer, naar gelang van stand en vermogen der kraamvrouw; b) het sânro-zijn, de betrekking van sânro.

sînrîng = mádĕppé, naderen, nabijzijn; v. d.: Másînrîmpoelóe lett.: de landen nabij het gebergte, te weten: Maîwa, Doeri, Enrêkĕng, Kâssa, Bâtoe-lâppá en Lêtta.

Ada-pasînrîng, zinspeling, lett.: woorden, die niet het voorwerp in kwestie zelf aanduiden, maar daar als 't ware om heenzweven, er nabij komen.

Mápasînring, zinspelen.

sônrong, nagenoeg hetzelfde als de tâmpîng, doch hierin van het laatstgenoemde onderscheiden, dat de sônrong gelijkvloersch met het overige van het huis, en niet zooals deze, iets lager is. Bij voorname inlanders slechts vindt men een sônrong; en niemand anders dan een âroe-mangkâóe mag er twee, aan ieder van de beide kanten één, hebben.

sĕnrîma, O. B. vorst.

sâdjoe, met minachting, met nalatigheid, bejegenen; bijv.: nasâdjoewá, hij behandelt mij met minachting, met nonchalance.

Asadjoeng, nalatigheid, nonchalance.

soedjóe, Arab. zich nederwerpen of nederbuigen, en wel zoo, dat men met de knieen, de handen, het voorhoofd en den neus achtereenvolgens den grond aanraakt; bijv.: voor God, en ook voor zijn' meerderen onder de menschen.

sîya. Sîya-sîya, 't Mal. sieya-sieya, ijdel. Mak. idem. — To-mâte-sîya-sîya een zelfmoordenaar, of: iemand die naauwelijks ziek is of hij sterft, of ook: iemand die sterft, zonder dat men de reden van diens overlijden kent.

sîyó, binden, bindsel; v. d. bos, bundel, knoopband, strik, enz.

Pasîyó, band; v. d.: pasîyó-âda = patĕnrĕ-mânóe-mânóe, de geschenken die bij het sluiten van een huwelijk voorafgaan, om als 't ware de overeenkomst die de ouders van beide jongelui gesloten hebben, vast te binden.

Ripasisîyó-mêyong. Dit is eene straf zoowel voor vrouwen als mannen, waarbij men een' kat aan iemand's hals hangt. Wanneer dit beest nu terdege geslagen en angstig gemaakt wordt, begint het op het bijna geheel ontbloote ligchaam duchtig te krabben.

sâyido, 't Arab. said, heer, voornaamste, hoofd.

1°. **sârá,** 't Arab. sjarĕ wet, en wel bepaald gebezigd voor de kerkelijke of geestelijke wet; v. d. ook: degenen die belast zijn met de handhaving dier geestelijke wet.

2°. **sârá,** het Arab. sjarat, voorwaarde, bepaling, vereischte; bijv.: sarána manakodâïyêngi lopîye, de vereischten van den anakôda. — Sarána asoerōnge, de vereischten van het soero-schap, van een soero. — Sarána mátâppíë, de bepalingen omtrent het dragen van de kris. — Sarána mábitjarâë, bepalingen omtrent het behandelen van regtszaken, of ook: de vereischten eener goede behandeling van regtszaken.

3°. **sârá,** 't Mal. serah, overgeven, toevertrouwen.

4°. **sâra.** Sâra-sâra, het Mal. sangsāra, foltering, lijden.

Mápasâra-sâra gâóe, iemand folteren; v. d.: despotiek handelen, knevelen, los leven, in één woord allerlei kwaad doen.

5°. **sâra.** Asarâng, masarâng, scheiden, zich scheiden, van. — Masarâng-lewoerĕn-ni, zij zijn reeds gescheiden van bed, slapen niet meer zamen; geb. om aan te duiden, dat menschen reeds oud zijn.

Pasarâng, zich doen scheiden, scheiden.

sárang. Tĕddoeng-sárang, het Makass. pâyoeng-sárang, eene soort van zonne- of regenscherm, die veel overeenkomst heeft met de tĕddoeng-mátânre (men zie op: tĕddoeng), doch evenwel kleiner is. Dezelve wordt gebruikt door menschen, die van goede geboorte zijn, doch niet zoo hoog als de âroe-mangkâóe's staan, bijv. door een' kapîtang-Malâdjoe en dergel., of door een' kâli of opperpriester. Welligt heeft men wel primitief aan een' tĕddoeng-sârá, als 't ware een' zonne- of regenscherm voor de leden van den Sarat of Priesterraad te denken.

sâro, loon, nut, winst, voordeel.

Sâro ook gebez. van het snijderloon bij den padie-oogst, bijv. één van de vier of vijf bossen, die men snijdt.

Másâro, loon erlangen. — Másâro-bâwang, tevergeefs arbeiden.

Másâro-mâse, lett.: gunst tot loon trachten te verwerven; v. d.: voor Gods loon arbeiden; v. d. bijv. een' ambtenaar, die op reis is, een eind wegs vergezellen, zonder daarvoor eenig loon te trekken. Zoo ook geb. van de hulp bij gelegenheid van een feest ten hove, door de onderdanen verleend, dewijl zij dit geheel voor niets plegen te doen, alleen om de gunst van hunnen vorst te verwerven, zijn hart te winnen.

Pasâro, het beloonen. — Ase-pasâro, de padie die als snijderloon afgezonderd wordt.

Mápesâro, loon geven of betalen.

Pesarôwi, iemand beloonen, loon geven, betalen.

Sarōng, werk tegen betaling van loon.

sîrí, beschaamd, schroomvallig, verlegen, schaamte, eergevoel, schande, Mak. idem; bijv.; tâoe-másîrí, iemand die beschaamd, of verlegen, is. — To-másirîna, iemand die ten gevalle van een ander beschaamd is, d. i.: een man die zich de zaak van een' ander, welke beleedigd is, aantrekt. — Tĕ-másîrí, onbeschaamd, eerloos. — Poewang, sirîkoe-mi kípowâta, lett.: mijn eergevoel slechts, mijnheer, hebt gij tot slaaf. Zin: „mijn eergevoel slechts dient u; wanneer gij mij dat dus ontneemt, houdt alle betrekking tusschen ons op, en geef ik niets meer om uw leven". NB. onder anderen geb. door een' bediende, die van zijn' meester een' grove beleediging ondervonden heeft en nu op het punt staat om de kris te trekken. — Mâte-sîrîï, hij heeft geen eergevoel, geene eer meer.

— To-riyasîrí, of: riyasirîsĕng, iemand voor wien men verlegen is, en voor wien men ontzag heeft, een aanzienlijk man.

Posîrí, akasirîsĕng, iemand, of iets, maken tot het voorwerp, waarover, of ten gevalle waarvan, men beschaamd is; v. d.: iemands partij trekken, hem in zijne eer herstellen.

Pakasîrí, of: pesirîsi, schande aandoen.

soeroeng. Pesoeroeng, wrevelig zijn, zijn' wrevel toonen, uit wrevel om niets meer geven; bijv.: âda-pesoeroeng, woorden uit wrevel voortvloeijende.

soero, zendeling, zenden, bevelen. — Másoero-tâoe ri-atânna, op humane, vriendelijke, wijze, bevelen geven aan zijne onderdanen; lett.: hen bij het geven zijner bevelen als menschen beschouwen, of behandelen. — Másoeroe-âsoe ri, op hondsche, norsche, wijze, bevelen geven aan, lett.: iemand bij het geven zijner bevelen als een' hond behandelen. — Másoero-aroeng, bevelen geven als een' vorst, uit de hoogte bevelen geven. — Másoero-ri-makaenrâï, zenden tot, v. d.: vragen om de hand, van eene vrouw. — Risoero, gezonden worden, ten einde voor een' zoon of pupil een meisje ten huwelijk te vragen. — Soero-tĕppĕ, gewoon zendeling. — Soero-ribatêï, een hoofdzendeling. — Anregoeroena soerôwe, idem.

Pasoerông, bevel, last, boodschap; bijv.: pasoerônna Aroenge, de last, de bevelen, van den vorst.

soerĕ, geschrift, brief. Mal., sōērat. — Soerĕ-lôpi, praauw- of scheepspas.

sêrang, Ceram, Ceramsche roovers; v. d.: roovers in het algemeen.

sôra, tatoueeren. Mak. idem.

sôró, wijken, deinzen, terugtrekken, teruggaan.

Sorôsi, afwijken van; bijv.: sorôsi adânna, van zijne woorden wijken, d. i.: zijne woorden intrekken, ontrouw worden aan zijne woorden.

Pasôró gâóeë, lett.: de zaak doen wijken, v. d.: voor altoos geheel afdoen. Geb. van een' schuldenaar, die zijn' schuldeischers bij elkander laat komen, en ieder naar gelang zijner pretensie uitkeert, wat hij nog aan geld en goederen bezit, zoodat hij ten slotte niet meer overhoudt.

Papasôró, een doen wijken; v. d. geb. van geschenken of boete, in tijden van oorlog door de eene partij aan de andere aangeboden, ten einde haar te bewegen, dat zij retireere.

sôrong, schuiven, voortschuiven, duwen. — Sôrong asalâng, lett.: eene boete voortduwen, v. d.: betalen. Zoo sôrong ook gebezigd van het betalen van papanó en van sômpa.

Asorôngĕng, bezigen om meê te betalen; bijv.: na-rêkoewa oenrâï riyasorōngĕng riyângkĕ-pâsáï, zoo men een kleedje bezigt om meê te betalen, wordt het op de markt getaxeerd.

sorokâoe, een slechten weg bewandelen (Mak. idem); v. d.: zich in het verderf storten.

saradâsi, dus genoemd ieder middel om verdeeldheid tusschen twee personen daar te stellen (Mak. idem); van daar gebezigd van allerlei soort van toovermiddelen. Voorts wordt saradâsi ook gebezigd van het gevaarlijkste aller middelen, te weten: den laster, en v. d. insgelijks van den lasteraar zelven.

sarîyang, ons Holl. serjant; v. d.: oppasser, dienaar.

sarĕssoeng, másarĕssoeng, een vorstelijk vaartuig ontmoeten en voorbijvaren. — Van het vorstelijk vaartuig, dat aldus door de praauw van een' onderdaan voorbijgevaren wordt heet het: risarĕssoeng.

Sarĕssoeng wordt ook gebez. van het tegemoet gaan van, het optrekken tegen, het inloopen op, bijv. een' amokmaker, een' vijand, een' brand.

1°. sâla, missen, fout, gebrek, valsch, verkeerd, enz. — Sâla-bĕttoewang, of: sâla-pabĕttoewang, misverstand; als: nasâla-pabĕttoewangi, hij verstaat, of begrijpt, het verkeerd. — Owang-sâla, valsch geld. — Gâóe-sâla, misdrijf. — Aná-sâla, een onecht kind. — Anakaroeng-sâla, prinsjes van minder afkomst, zooals zonen van onze regenten. — Sâla-âda, slecht spreken, v. d.: eene zaak in regten slecht verdedigen, en daardoor verliezen; van daar soms éénsluidend gebezigd met: risâóe, zijne zaak verliezen.

Gâóe-salâi, onteeren.

Salâng, als slecht, of schuldig, beschouwen, schuldig verklaren.

Pasâla, als schuldig beschouwen, v. d.: bestraffen, inzonderheid beboeten, aangezien hierin bij den Inlander meestal de straf bestaat.

Asalâng, slechtheid, misdaad, straf, boete.

Mákeasalâng ri, lett.: met misdaad zijn jegens, d. i.: misdrijven jegens.

2°. **sâla,** zich verwijderen.

Pasâla, iemand of iets van zijne plaats verwijderen; bijv.: pasâla riyonrônna, iemand uit zijne betrekking verwijderen, d. i.: hem ontzetten. — Pasâlaï ri-arâdjange, iemand verwijderen van de vorstelijke waardigheid, d. i.: iemand de vorstelijke waardigheid ontnemen. — Pasâlaï tappîna, zijne kris van hare plaats verwijderen, d. i.: de kris, die de Makassaar gewoonlijk van voren draagt, op zij schuiven of duwen. NB. dit doet de Inlander bijv., wanneer hij vergiffenis vraagt, ten teeken van onderwerping, aangezien hij daardoor te kennen geeft, geen gebruik van zijn wapen te willen maken.

Sisâla, welligt lett.: zich van elkander verwijderen, en van daar: het zamen oneens zijn, zamen over hoop liggen. — Asisalâng, tweedragt. — Asisalângi, het ergens over oneens zijn.

sîli, welligt lett. = sellêï, vervangen. — Lîsë-pasîli, het goud dat in de oewâë-pasîli gedaan wordt bij de feestelijkheden voor eene zwangere vrouw.

Silîyang, geven ter vervanging, of lossing, van het zooeven gemelde goud.

1°. **soeli,** másoeli, duur; v. d. ook: moeijelijk, zeldzaam; bijv.: másoeli-memâná, moeijelijk barende. — Másoeli rilolôngëng, moeijelijk, zeldzaam, te bekomen.

2°. **soeli.** Sisoelîyang, elkander kruisen. Bijv. geb. van lansen, van lijken, die in allerlei rigtingen op het slagveld uitgestrekt liggen. V. d. ook: uit elkander loopen. Bijv. geb. van iemand's gezegden onderling, of de gezegden van den een' met die van den ander.

soelóe, vervangen.

Soeloeri, vervangen, v. d.: vervangen goed met geld, d. i.: voldoen, betalen, bijv.: schulden.

soelle = sêlle.

Soelle-dâtoe, lett.: vervanger van den dâtoe, of vorst; v. d.: de titel van hem, die den vorst van Sôppeng bij ontstentenis vervangt.

soelo, toorts, fakkel.

Soelôwi, met een licht ergens naar kijken, bijlichten; bijv.: soelôwi lîyang, een hol bijlichten; v. d. geb. om aan te duiden, dat iemand dingen openbaart, die hem onder geheimhouding toevertrouwd zijn, of die hij om andere redenen niet heeft mogen openbaren.

sêlle, vervangen. — Sellêna, iemand's vervanger, of ook: datgeen wat het een of ander vervangt.

Sisêlle-sêlle, elkander gedurig vervangende, van daar: bij beurten.

Pasêlle, a) plaatsvervanger; b) laten ruilen, laten wisselen; bijv.: pasêlle ôwang, geld laten wisselen.

sôla. Sôla-sôla, onverschillig zijn, om niets meer geven.

Tâoe-pasôla-sôla pangkaoekĕng, iemand die om niets meer geeft, een roekeloos, onbeschoft mensch.

Sôla-solâï, of asôla-solâï, niet geven om, geheel veronachtzamen, bijv.: zijn goed, zijn werk, zijn' heer, enz.

sôlang, vernield worden, bederven, te gronde gaan. — Solângi, bederven, vernielen, in het verderf storten. — Makasôlang = solângi; bijv.: makasôlang riwanoewâë, het land verderven.

sôló, geven (ten behoeve van een feest).

Solôri, begiftigen (hem, door of voor, wien het feest gegeven wordt).

Pasôló, bijdrage in geld of eten voor een feest.

salóeké = sóeke, uitpeuteren; v. d.: een lijk dat reeds begraven is weêr opgraven. V. d. vergel. wijze: iemand wien het in den handel tegengeloopen is op nieuw eenig geld toevertrouwen, om te beproeven of deze welligt in staat zij er weêr boven op te komen, en hem zijn geld te restitueeren. Zulk een' op nieuw verstrekte som alsdan genoemd pasalóeké, als 't ware een middel om het in leen gegeven geld er nog weêr uit te peuteren of uit te kloppen.

salĕmmĕng. Salĕmmĕngĕng, in een' slechten reuk staan, verdacht worden, niet gezocht zijn. Bijv. gebez. van menschen, wien men niet vertrouwt, die men van diefstal of dergel. verdenkt, enz. Zoo ook geb. van een huis, waarin pas een sterfgeval plaats gevonden heeft, en dat nog niet door middel van pasîli gereinigd is.

salîmará, bloedschande. Vergel. sâpa-tâna, of: sâpa-lolângĕng, op: sâpa N°. 1.

salômpe, spoor. — Moeling salompêna, of: ripaoeling salompêna, lett.: op zijn spoor terugkeeren, of: op zijn spoor teruggebragt worden. Geb. van het kortstondig bezoek van den bruidegom ten huize van zijne ouders, alvorens met zijne bruid derwaarts te gaan.

Pesalompêï, of: pasalompêï, pangâë, het spoor der dieven volgen, de dieven opsporen.

salônreng, másalônreng, soort van dans, die alleenlijk door prinsen en prinsessen, of hofdames, mag uitgevoerd worden.

salîwĕng, ri-salîwĕng, buiten, uit, behalve, met uitzondering van, zonder; bijv.: gadjîna sĕpoelo roepîya, salîwĕngi inanrêna, zijn loon is tien gulden, zonder rijst er bij, of: en geen rijst er bij, lett.: de rijst blijft er buiten.

Padisalîwĕng, buiten doen zijn, buiten stellen, als buiten beschouwen, uitsluiten.

Padisaliwĕkkoe, zij die uit mij voortgekomen zijn, v. d.: mijne nakomelingen.

---

salâssá, een vorstelijk paleis.

salĕssĕng.

Pasalĕssêngĕngi owânna taoewe, rekenschap of verantwoording doen van iemands geld. Verg. het Mal. salăsei.

sâwi. Voor dit sâwi is mij geen Hollandsch woord bekend. Zulkeen sâwi is niet alleen meestal ook eenigzins handelaar, maar vervult tevens gewoonlijk de dienst van matroos, zonder daarvoor een' vaste bezoldiging te ontvangen. Men heeft verschillende soorten van die sâwi's, als: sâwi-poeli, vaste, voor vast aan boord verbonden', sâwi's. Dit zijn slaven, of ook wel vrije lieden, doch dan meestal slechts ten deele vrij, daar zij bij gebrek aan genoegzame middelen door den anakôda met eene zekere som gelds of eenige handelsgoederen geholpen zijnde, eigenlijk meer als pandelingen te beschouwen, of althans eenigermate zedelijk verpligt, zijn, om steeds jaarlijks de meestal vaste reis van een' anakôda meê te maken. Van daar dan ook die naam van vaste, of vast aan de praauw verbonden', sâwi's (âwi-poeli).

Ofschoon niet in die mate, maar toch ook zeer afhankelijk van den anakôda, zijn de sâwi-toengkĕ's of: sâwi-âle-âle's, die insgelijks, zooals de naam aanduidt, alleen, d. i. zonder koopwaren, aan boord komen. Hun werk bepaalt zich bijna uitsluitend tot die bezigheden, welke met de koopwaren van den anakôda in betrekking staan. Daarentegen bemoeit de anakôda zich niet, gelijk hij bij de sâwi-poeli's verpligt is, met de koopwaren dezer sâwi-toengkĕ's. Dezen moeten hunne handelsbelangen alleen trachten te behartigen. Van daar, dat sommigen beweren dat zij van wege dit laatstgenoemde den naam van sâwi-toengkĕ of sâwi âle-âle dragen.

In de derde plaats heeft men de sâwi-málôga's, losse, of niet vast aan boord verbonden', sâwi's die wel doorgaans, maar toch niet altoos, de jaarlijksche reizen van een' anakôda naar de eene of andere plaats meê maken, en een eigen kapitaal meê aan boord brengende, meer onafhankelijk van den anakôda zijn.

Behalve deze sâwi-poeli's, sâwi-toengkĕ's en sawi--málôga's heeft men ook nog sâwi-mánoempang's. Deze sâwi-mánoempang's zijn wel te onderscheiden van de to--mánoempang's, of passagiers, zooals: Mekkasche bedevaartgangers en anderen, voor wie het handelen, indien zij dit ook al tegelijkertijd waarnemen, geheel en al eene bijzaak is. Deze sâwi--mánoempang's zijn evenals de-andere sâwi's ook in den waren zin van het woord handelaren te noemen. Zij zijn dus als 't ware passagierhandelaars.

sâwĕ, antwoorden.

Pasâwĕ, doen antwoorden; v. d.: roepen, aanroepen (bijv. als getuige), aanspreken.

Pasawĕkkĕng, doen antwoorden voor, d. i.: roepen voor; bijv.:

pasawĕkkĕngá Lânoe, roep voor mij NN. — Sitinâdjaï ripasawĕkkĕng adatoeng, de titel van dâtoe kan voegzaam gebezigd worden, om hem op te doen antwoorden, v. d.: hij kan voegzaam met den titel van dâtoe aangesproken worden; v. d.: het is voegzaam, dat hem de waardigheid van dâtoe opgedragen worde.

Apasawĕkkĕng, ergens voor laten roepen, iets laten uitroepen, iets met luider stemme verkondigen.

sêwa, Mal. huur. — Sêwa-pîntoe, huistax (benaming eener belasting te Makassar). — Sêwa-tâna, grondbelasting.

sawâkoeng, Mak. zijn levensonderhoud elders zoeken.

siwĕllá, groote, sterke, begeerte, tot iemand, of iets, hebben, begeerig naar goederen zijn.

sâsa, másâsa, twisten.

Asasângi, of: âsasâï, twisten over.

Pasasâng, zeer twistziek zijnde.

1°. **sîsí**, másîsí, zich verzamelen.

Pasîsi, verzamelen, ontbieden

2°. **sîsí**, másîsí, mánîsí, ergens in doordringen, of bedreven zijn, iets grondig verstaan, iets terdege, geenszins ten halve, doen, goed gemeend, waar, opregt. — Másîsíï, of: mánîsíï, mápâoe, hij is bedreven in het spreken, hij weet goed te praten.

soesoe, de borsten eener vrouw.

Si-soesoe, lengte van den top des middelsten vingers tot aan den verst verwijderden borsttepel.

Pasoesoe, laten zuigen, zogen; bijv.: îndó-pasoesoe, zoogmoeder, min.

Papasoesoe = îndó-pasoesoe, zoogmoeder.

sêsa, overschot, brok, overblijfsel. — Sêsa-îrĕng, achterstallige schuld. — Sêsa-mânre, lett.: overblijfselen van eten; v. d.: hetgeen er bij iemands overlijden, na aftrek van begrafeniskosten en dergel., overblijft.

sêse, welligt lett.: ergens midden uitnemen; v. d.: van andere personen of zaken afscheiden, afzonderen. — Sêseï alêna, zichzelven afscheiden, of: uit de voeten maken, op zij gaan. — Nenêoe sêse rinâkkoe, mijn grootouders van moederszijde.

Sesêyang, ergens midden uitnemen, enz., voor, bijv.: Poera-ni risesêyang, of: riseseyângĕng, tawânna, hem is zijn deel afgezonderd, d. i.: toebedeeld.

1°. **sôsó**, doorkruipen. — Lâo-sôsó ri-Lânoe, als 't ware naar NN. toekruipen, teweten, om hem vergiffenis te vragen, v. d.: iemand op nederige wijze om vergiffenis vragen.

Pasôsó ook gebezigd van een geschenk om meê om te koopen, om er als 't ware meê door heen te kruipen.

2°. **sôsó**, bij erfenis overgaan van den een' op den ander'.

---

sĕssóe = mênré (verg. op: ênré), doch alleen gebez. van het opgaan der sômpa naar het huis der bruid.

1°. sĕssoeng, soort van belasting, zijnde een zeker gedeelte bijv. een tiende, van de op de markt gebragte koopwaren, hetzij in natura, of geld. — Sĕssoeng-minânga, riviertol.

Pasĕssoeng, hij die belast is met het invorderen van den sĕssoeng.

2°. sĕssoeng, másĕssoeng, gebezigd van het lossen van het jongste kind, door de moeder. Verg. lĕppĕrri ânáë, op: lĕppĕ.

sĕssĕ, másĕssĕ of: másĕssĕ-kâle, berouw of spijt ergens over hebben.

Másĕssĕ wordt ook genomen in de beteekenis van iemand iets wijten.

Sĕssĕkkĕng, iemand iets wijten.

Sisĕssĕ, elkander verwijtingen doen. — Pasĕssĕrrĕng, verwijt.

sâï, pest. Sâï ôlókôló, veepest of veeziekte.

sâo, huis. — Sâo-râdja, en: sâo-dĕnra, groote vorstelijke huizen. — Sâo-lôtji, een kleiner huis, bijv. van de leden van den Hadat. — Sâo-pîtí, nog kleiner huis, bijv. om goederen in te bewaren.

saëkĕ, het Arab. sjech, een oud man, v. d.: iemand van gezag, een hoofd, een' overste, bijv. van een' sekte of orde, een geleerde.

seadjîng, seadjîng, broeder, famille = sedjadjîng, zamengest. uit: se, één = si, zamen, + djâdji, worden, geboren worden.

Paseadjîngĕng, een leenman, die tegelijkertijd tot de famille (seadjîng) van den leenheer behoort, en dus wel te onderscheiden van palîlí, een' gewoon' leenman.

saîsa, één gedeelte. Woegí saîsa, Mangkâsá saîsa, ten deele Boeginezen, ten deele Makassaren. — Iya-saïsâë, de overigen.

A.

âkká, opligten, optillen, wegnemen, opbrengen. — Naâkká-ni menĕtoena, hij heeft hem als schoonzoon opgenomen, d. i.: hem tot zijn schoonzoon genomen.

Tárâkká, opbreken, vertrekken.

Sirâkká, en: sirakkâsi, tegen elkander optrekken.

Máparakkâsĕng = sirakkâsi, tegen elkander optrekken, elkander aanvallen.

oekóe. Verg. het Mal. hōēkoer, meten. Welligt heeft dit oekóe dus oorspronkelijk de beteekenis van meten, en later die van toemeten, toebedeelen, toebeschikken, verkregen.

ôkó, môkó, bijten.

Ripaókôri arĕllâ'iyânoe, men laat NN door roode boom-

-mieren bijten. NB. dit is eene straf, die de Boeginesche vorsten en vorstinnen nu en dan aan kinderen en zelfs aan volwassen' vrouwen opleggen. Bij deze straf wordt de schuldige geheel naakt tegen een' boom aangebonden, en, nadat men alleen de ooren en neusgaten met kapas digtgestopt heeft, aan die groote roode mieren prijsgegeven voor een dag en nacht, of voor zoolang als de vorst of vorstin goedvindt.

oekâdjoe, moeskruiden, groente.

Papaboekâdjoe = îndó-pasoesoe, of: njoempârĕng, zoogster, doch alleen geb. van de zoogster van een kind uit den geringen stand dat dus als 't ware niet met melk, maar slechts met sap van groente gevoed wordt.

âkkalĕng, verstand, rede, beleid, vernuft, list, schranderheid. Mal. akal.

Akkalĕngi taoewe, iemand bedriegen, bedrog plegen jegens iemand.

êga, máêga, veel. — Máêga-gâóe, lett.: iemand die veel doet, en gebez in goeden, en in slechten zin: a) bedrijvig; b) allerlei slechte dingen doende, als bijv. dobbelen, stelen, rooven, enz.

ēngĕ, ēngĕrrang, indachtig zijn, of worden, zich herinneren.

Parēngĕrrângi, gedachtig maken aan, vermanen, waarschuwen.

Paparēngĕrrângi, of paparēngĕrrang, vermaning, waarschuwing.

ēngâla. Mēngâla, márēngâla, oogsten. — Mēngâla ri-baroega, lett.: oogsten in een' baroega of regtzaal; v. d. overdr. geb. van een' regter, die zich door geschenken laat omkoopen.

Parēngâla, iemand die uit oogsten gaat.

Másâro-parēngâla, één van de drie bossen krijgen tot loon voor het helpen oogsten.

Pasâro-parēngâla, één van de drie bossen geven tot loon voor het helpen oogsten.

ângka. Angkângi, verbieden iets.

ângkĕ, waarde.

Mângkĕ, waardeeren, schatten, taxeeren. — Riyângkĕ, getaxeerd worden, — Siyângkĕ, sĕngângkĕ, of singângkĕ, van dezelfde waarde.

Angkĕkkĕng, of: ângkĕkkîyang, ergens voor schatten, als prijs vaststellen.

ôngko, dus genoemd al datgeen, welks toegang of gebruik alleen aan bijzondere personen vergund is; v. d.: eigen', bijv.: vorstelijke, jagt- of visch-plaats. Makass. idem. Bijv.: âlĕ-riyôngko, een bosch, dat een' privatieve jagtplaats is.

Ongkowi ampîyoenge, de opiumpacht hebben.

Ongkôwang, den toegang ontzeggen, verbieden.

ĕngka, zijn.

Tâoe ĕngka-ĕngka, iemand die ordentlijk wat heeft (zonder daarom rijk te zijn), een wel-gezeten mensch.

angkôna, mangkôna, regeren.

ôngkosó, het Hollandsch onkosten.

îpá, zwager.

Sipowîpá, a) tot elkander in de betrekking van îpá staan; b) met zijn' zwager zijn.

1°. oepang. Oelâwĕng si-oepang = oelâwĕng si-nâné. Verg. nâné. NB. 4 oepang = si-ĕmmĕ, één maas (goud).

2°. oepang, eertijds = tâli-tâli oelâwĕng, goudstukjes van de grootte van een kwartje, alzoo onze vroegere tienguldenstukken of de engelsche sovereigns van f 12.

oepĕ, voorspoed, geluk.

êpá, mángêpá, dragen op den arm een kind, doch zonder slendang, en zoo dat men het kind op zijde krijgt, met het eene beentje van voren, het andere van achteren.

Pangêpá, titel van de vier voornaamste rijksgrooten van Sôppeng.

êpóe, soort van sierihdoos, zooals alleen de hooggeplaatste inlanders gebruiken mogen.

êpé, Mak. = het Boeg. pîpí No. 2, tjîpí, sîpí, persen, toewringen, drukken, knellen, enz. Van daar riyêpé in het Boeg. gebez. van de Makass. straf niyêpé, hierin bestaande, dat men de vingers, of de toonen der voeten, of de lippen tusschen kleine stukjes dunne rotting, die meestal vijf in getal zijn, en aan de eene zijde aan elkander vastzitten, insteekt, en ze vervolgens door het aanhalen dier bamboesjes aan de andere zijde, zoo hard mogelijk knijpt. Dit machinetje heet dan ook in het Boegineesch met de Makassaarsche benaming: pangêpé.

ôpang, môpang, op den buik, of voorover liggen, v. d.: het onderste boven liggen.

Opângi, ergens voorover op liggen, ergens het onderste boven op liggen, iets overdekken, bij voorbeeld: opângi atôngĕngĕnna, de geregtigheid zijner zaak als 't ware overdekken, v. d.: door eigen schuld oorzaak zijn, dat hij in weêrwil van zijn regt in het ongelijk gesteld wordt.

Paôpang, op den buik-, of voorover-, leggen, omkeeren. — Paôpangi-palêngĕngi Lânoe, lett.: NN op zijn' buik doen liggen en hem dan weêr achterover gooijen, d. i.: naar eigen goedvinden en geheel willekeurig met NN te werk gaan. — Paôpangi tappîna, zijne kris, wel te verstaan: het langste end van de djônga-djônga, voorover doen liggen. NB. dit is het teeken dat men de kris wil trekken.

ôpoe, titel van vorsten in Loewóe. De Oppervorst van Loewóe, ofschoon ook wel een ôpoe, is gewoonlijk bekend onder den naam van Pâdjoenge ri-Loewóe. Voorts zijn de voornaamste ôpoe's

in het rijk van Loewóe: Opoe-tjĕnnīng, dus genoemd de kroonprins, Opoe-patoenróe, de eerste man na den oppervorst, de man die eigenlijk regeert, die als 't ware zijn' bevelen door ieder doet opvolgen, Opoe-pabitjâra, die met den ôpoe-to--márilâlĕng, alle loopende zaken van het land behandelt, vooral handelszaken behartigt, en Opoe-Balirâute, die hoofdzakelijk voor 's vorsten inkomsten en kleeding zorgt, daarom ook den Sabĕnnará of havenmeester onder zich heeft.

De titel van ôpoe wordt op Saleijer ook aan 's Gouvernements regenten aldaar gegeven.

1°. **ôpo**, môpo, overvallen, bijv. in den strijd. Zoo ook geb. van het overvallen van een' dief, of van iemand die van tijd tot tijd slecht volk huisvest, doch dit steeds ontkent, en nu op eens overvallen wordt, terwijl hij bijv. een' dief bij zich in huis heeft.

2°. **ôppó**. Môppó, in malkander gedoken liggen. NB. gebez. van beesten. Van daar bijv. geb., van 't broeijen van kippen.

Moppôki, moppôri, ergens op broeijen; v. d. overdragtelijk gebez. in de beteekenis van: ongeoorloofde gemeenschap met eene vrouw hebben. Voorts mênré naoppôkiwi ânadarâë gebez. van een' jongman, die, na het hoofd gestooten te hebben bij de ouders zijner geliefde, haar, hetzij des nachts of bij dag, opzoekt, en zich nevens haar neêrzettende, beider midden vereenigt, door er eene sarong om heen te winden. In deze houding blijft hij zitten, terwijl hij eene ontbloote kris in de hand houdende, de ouders dreigt het meisje te zullen vermoorden, wanneer zij niet hunne toestemming tot het huwelijk geven. Mogten nu de ouders blijven weigeren, zoo wordt hun kind een offer des doods, en eindigt de zaak met een amok.

ĕppó, kleinkind. — Eppó-riwâkkang, lett.: kleinkind uit den schoot; v. d.: kleinkind in den letterlijken zin van het woord. — Eppó-ri-oetóe, lett.: kleinkind uit de knie; v. d.: kind van een kleinkind. — Eppó ri-wĕttampîtí, lett.: kleinkind uit het dikke van de kuit; v. d.: kleinkind van een kleinkind. — Eppó ri-lêbó-âdje, lett.: een kleinkind uit het bovenste van de voet; v. d.: een kind van dien ĕppó riwĕttampîtí. — Eppó ri-pâlĕ-kâdje, lett.: kleinkind uit de voetzool; v. d.: een kind van dien ĕppó ri-lêbó-âdje. — Eppó-risarompêyang, lett.: een kleinkind, waar de voet van den stamvader nog slechts eventjes op zij langs schuurt (sarompêyang); v. d.: een kind van dien ĕppó-ripâlĕkâdje.

âmbé. Verg.: âmbó. — Pangambêkĕng, of: parambêkĕng, naam dien men als vader draagt; bijv.: Ambó Dâlle, Vader van Dâlle.

âmbó, vader. NB. gebezigd tegen geringe menschen. Alleen in Sôppeng âmbó ook geb. van vaders van voorname geboorte, ter

onderscheiding van âmbé. NB. âmbó ook geb. van jonge menschen, bijv. door een moeder van haar' zoon.

Pôro-âmbó, stiefvader. Verg. pôro.

Mákéâmbó, met een' vader zijn, een' vader hebben.

Powâmbó, tot vader hebben.

Pangambôkĕng, of: parambôkĕng, naam dien men als vader draagt; bijv.: Ambôna Salêngke, lett.: de vader van Salêngke.

îbing. Pangîbing, de persoon die tegen betaling van eenige duiten met de padjôgé mag dansen.

ôbí, môbí, roepen, ontbieden.

Obîrĕng, roepen voor, ontbieden voor, iets afkondigen.

Másoero-mangobîrĕngi ripâsáë, iets laten omroepen op de markten. — Angobîrĕngi agâma-Isilânge, de Mohammedaansche Godsdienst laten uitroepen d. i.: doen verkondigen.

abêyang, wegwerpen, v. d.: verdrijven, verstooten, eene vrouw bijv. — To-riyabêyang, een balling. — Mabêyang doewí, geld weggooijen, vermorsen. — Mabêyang wĕttoe, biduren weggooijen, d. i.: veronachtzamen, verzuimen. — Dârĕ-riyabêyang, lett.: een tuin die weggeworpen wordt, d. i.: een tuin zonder omheining.

Akabeyângĕng, wegwerping; v. d.: wegwerpsel, bijv.: akâbeyangĕnna Lânoe, de verstooten' vrouw, of het verlaten, achtergebleven bijwijf, van NN.

Siyabêyang, elkander verstooten; v. d.: van elkander scheiden, echtscheiden.

Pasiyabêyang, doen echtscheiden.

êbará, Arab. uitlegging, verklaring, gelijkenis, voorbeeld.

âma = âmbó, vader. — Amâkkoe, mijn vader. — Ama-oere, oom. Verg. oere.

âmoe, het Mal. amoeq, amoq. — Mángâmoe, amoq maken.

âmĕ, iemand weder in genade aannemen, vergiffenis schenken.

Siyâmĕ, zich met elkander verzoenen.

Pasiyâmĕ, verzoenen, bijleggen.

Pasiyamĕkkĕng, of: asiyamĕkkĕng, verzoening, vredeverbond. — Melâoe asiyamĕkkĕng, om vrede vragen.

îmang, 't Arab. imam, voorganger, voorganger bij de openbare godsdienstoefening.

ĕmmá, het Mak. âmmá, moeder.

Geb. van en tegen eene moeder van goede, ofschoon niet vorstelijke geboorte. Ook gebez. van en tegen eene vrouw van jaren, ofschoon niet tot onze familie behoorende. Europeanen bezigen dit zelfs tegen eene vorstin van jaren, die niet aan de regering is; echter heeft zoo iemand liever, dat men haar met oewá aanspreekt.

ĕmmĕ. Verg. het Mal. amas, 't Jav. ĕmas, en 't Bat. omas,

goud, en v. d.: zeker goud gewigt van $\frac{1}{16}$ tail. In laatstgenoemde beteekenis ook het Boegin. ĕmmĕ gewoonlijk gebezigd. Alzoo si-ĕmmĕ = het Mak. si-boelâëng, eene hoeveelheid goud, ter zwaarte van vier nâné's of pitjes van de nâné-vrucht.

oemoeróe, leeftijd, ouderdom.

âmelé. Men verg. het Arab. amil. Hieronder op Celebes te verstaan een' soort van bode, of oppasser, van den Kâli, of Opperpriester, wiens inkomsten, behalve padievelden, bestaan in 5 of 10 duiten van ieder reyaal, die de Kâli voor de behandeling van zaken erlangt.

âmpá. Ampârĕng, mampârĕng, mákampârĕng, verbieden, verhinderen, hard en op dreigenden toon aanspreken. V. d. ook gebez. van het invloed uitoefenen van een' boozen geest.

âmpí. Mâmpí, mampîri, hoeden, oppassen, vee bijv. Mâmpí, mampîri, ook gebez. van het oppassen van een kind uit den geringen stand; terwijl men anders zich bedient van tarâna.

Têdong tĕnriyâmpí, lett.: buffels die niet gehoed worden, en dus in het wild loopen. — Pangâmpí, hoeder, oppasser, bijv. van paarden, van buffels, enz.

âmpe. Ampe-âmpe, of: pangâmpe, manier, geaardheid, inborst, karakter. — Ampe-Djâwa, een kleed gemaakt op Javaansche wijze.

âmpo. Ampôwang, overal bekend maken, bijv.: iemand's bevelen of woorden.

êmpo, Mak. zitten.

To-mángempôwang (Mak.), iemand, die voor zichzelven, of voor een' ander', bij den schuldeischer inwoont, om dezen als pandeling te dienen.

ômpó, mômpó, zichtbaar worden, v. d.: opwellen, voortspruiten, bijv.: riyatîna, uit zijn hart; v. d. ook: opkomen, opgaan, bijv.: de Zon of Maan. V. d. ook: voor het eerst optreden in eene betrekking of wat het zij.

Ompôri, ergens uit opwellen, of voortspruiten; ergens van afstammen.

ampikâle, Mak. datgeen, wat men altoos bij zich, lett. digt bij zijn ligchaam heeft; bijv.: djôwá-ampikalêna Lânoe, de volgelingen van NN, die hij altoos bij zich heeft.

ampâë, mampâë, aangrijpen, grijpen naar, iets.

Mákampâëri-lâlĕngí, tĕ-mákampâë ri-salîwĕng, lett.: laat ons in alle rigtingen grijpen naar hetgeen binnen, niet naar hetgeen buiten, is. Deze woorden zijn op verschillende manieren te verklaren. Nu eens geeft het te kennen, dat men vreemden niet boven land- en bondgenooten stellen moet. Dan eens, dat men eigen' gewoonten niet voor vreemde moet laten varen. Dan eens dat men hulp bij bondgenooten, niet bij vreemden, vooral wanneer die vijandig gezind zijn, zoeken moet.

Nakampâë-risaliwĕngĕngi wanoewânna, lett.: hij

grijpt zooveel als hij maar kan buitenlandsche hulp aan tegen zijn land, d. i.: hij heult met een' buitenlandschen vijand.

1°. **âta**, slaaf, dienaar, onderdaan. — Ata-tâï-mânóe, lijfeigenen die slaven van afkomst zijn. Verg. tâï No. 2 en mânóe. — Ata-mâná. Verg. mâná No. 1. — Ata-mánjâmĕng, lett.: slaven of slavinnen, die het aangenaam en gemakkelijk hebben, alleen bij gelegenheid van feesten of overlijden behoeven op te komen, om eenig ligt werk te verrigten. — Ata-riyâle, lijfslaaf, lijfvolk, men zie âle. — Atânna Aroenge, de onderdanen van den vorst. NB. het woord âta of slaaf wordt door een' inlander, zelfs door een' vorst, gebezigd van zijne eigen' kinderen, bijv., atâtta risoenná, uw slaaf wordt besneden, wanneer hij bijv. tegen Europeanen spreekt. Als hij echter tegen een oud hoofd over zijn' zoon spreekt, zal hij zeggen: anámoe, of: ĕppômoe, êlô risoenná, lett.: uw zoon, of uw kleinzoon, zal besneden worden; en tot een' gering' onderdaan het woord rigtende, noemt de vorst den naam van zijn kind, maar nooit bezigt hij: anákoe, mijn kind, in dergelijken zin.

Powâta, iemand tot slaaf maken, als slaaf beschouwen, iemand tot slaaf hebben, zijn meester zijn.

Parâtāngĕnna Aroenge, de ondergeschikten (onderdanen) des koning's. NB. niet enkel slaven, maar ook vrijen, zelfs dâëng's en aroeng's niet uitgezonderd.

Angatângĕng, slavernij.

Sĕngâta, jongen, bediende. NB. ook van vrije bedienden gebezigd.

2°. **âtta**, met, of door, zijn verstand bemeesteren, van daar: verkloeken, verschalken. — Van daar ook: iets eenigermate met list, ten minste noch met geweld, noch door er om te vragen, zich toeeigenen. — V. d. ook: iets vatten, begrijpen, er achter komen, ergens bedreven of ervaren in zijn.

1°. **îta**, mîta, mákîta, zien. — Lôkka mîtaï to-mádokôwe, den zieke gaan zien, d. i.: bezoeken. — Bolâkoe kîîta, lett.: zie op mijn huis, mijnheer, d. i.: ik geef u mijn huis tot pand, tot waarborg. Gebezigd als antwoord op de vraag: wat krijg ik tot pand, of waarborg, voor de geleende som? — Bolâkoe naîta oewâtta, lett.: uw geld (het geld dat gij mij geleend hebt) ziet op mijn huis, d. i.: mijn huis is goed als pand of waarborg voor uw geld. — Mîta dêtjeng, of: mádjá, pôle ri-Lânoe, goed, of kwaad, zien, d. i.: ondervinden, van NN. — Mákîta-papâda, als zijns gelijken beschouwen. Mákîta-riyâwa, als zijn' minderen beschouwen.

Mîta-wîrīng, welligt lett.: slechts met den rand van zijn gezigt kijken, v. d.: schuins kijken, gelijk men pleegt te doen, wanneer men iemands woorden maar half vertrouwt, iemands handelwijze afkeurt en verdenkt.

Oewîta-tĕkoewângi. Deze woorden met gelijke bedoeling als het voorafgaande oewîta-wîrīng gebezigd; lett.: ik zie onwaarheid aan hem.

Paîta, a) laten kijken, b) te zien, zigtbaar.

Pâpaîta, een laten kijken, teweten: naar de bruid door den bruidegom, bij welke gelegenheid hij haar eenige geschenken toezendt, die dan ook den naam van pâpaîta dragen.

Paîtaîyang, laten kijken aan; v. d.: aantoonen, enz.

Siîta, sîta, elkander zien, of ontmoeten. — Sîta-riyâle, een particulier bezoek afleggen. — Sîta-pangadĕrrĕng, een officieel bezoek afleggen.

Pasiîta pasîta, elkander doen ontmoeten, op elkander doen slaan, met elkander in overeenstemming brengen.

îté, mîté, oprapen; v. d.: âná-âná riîté, of: rîté, een vondeling.

oetang = înrĕng, het Mal. hōētang, schuld.

ôta, môta, kaauwen, vooral sierih. — Naëlôrengi riyôtaï bĕrrĕë, hij liet rijst kaauwen. NB. Dit geschiedt door den waarzegger of den sâuro, tot ontdekking van den schuldige. Van daar ook ôta gebez. als benaming voor het sierihblad, als dat bij uitnemendheid door den Inlander gekaauwd wordt.

Ota-lîsĕkâwīng, sierih tegelijk met de lîsĕ-kâwīng door bruidegom en bruid aan den Priester die het huwelijk inzegent gezonden. Verg. op: kâwīng.

Mápariyôta, lett.: onder de sierih rekenen; v. d.: als sierih, d. i.: geheel willekeurig, behandelen.

ôtí, môtí, ergens uitpeuteren of uithalen, of uitnemen, hetzij door zijn' hand of vinger er in te steken, of op eenige andere wijze.

Paôtí-ôtí, lett. een peuteraar, d. i.: een dief, die een' kleine opening in den bamboezen wand maakt, en zoo het een of ander uit een huis haalt, uitpeutert; v. d. ook: iemand die eene vrouw op onvoegzame plaatsen tracht beet te pakken.

ôttong, drukken, persen, en v. d. overdr.: onderdrukken, overwinnen, doen zwichten.

Ottongi djanjtjîna taoewe, iemand verwijten, dat hij zijn' belofte niet houdt.

Ottong ook geb. van het geld, dat een handelaar van de bagilâba afneemt, om voor huishoudelijke of andere particuliere belangen te bezigen. Dit geld wordt als 't ware door de bagilâba gedrukt, moet tegelijk met de bagilâba verantwoord worden.

ôntong, het Mal., Sd, en Jav. oentoeng, winst, voordeel.

ĕttĕ, tot grens, tot termijn stellen.

Bâtoe-pangĕttĕ, grenssteen.

Attĕkkĕng, ĕttĕrrĕng, of: ĕttĕkkîyang tot grens of termijn stellen voor.

Esso riyĕngĕttĕkkĕnge, de vastgestelde dag.

---

oetâma, intreden, binnengaan. — Moetâma-âdĕ, of moetâma-pangadĕrrĕng, officieel binnengaan, een officieel bezoek afleggen. — Moetâma-riyâle, particulier binnengaan, een particulier bezoek afleggen.

Ripoetâma sorodâdoe, in het soldaten-corps binnengeleid, of: opgenomen, d. i.: soldaat gemaakt, worden. — Poetâma-tôwá, lett.: laat mij ook binnengaan; v. d. overdragtelijk voor: laat mij ook begrepen zijn in den koop, d. i.: geef mij ook een aandeel in hetgeen gij gekocht hebt.

Oeta-oetamâï, zich mengen in iemand's zaken.

Oetamângi, ergens binnengaan, zich in iets mengen, zich met iets bemoeijen; bijv.: moetamângi bitjarâuna, zich met iemands zaken bemoeijen.

atoetoerĕng, geslachtboom.

ântará, mángântará, geschenken geven, bijv. aan een' vorst of havenmeester door de anakôda.

Pangântará = het Mal. hantar-hantāran, zekere cijns, of geregtigheid, v. d.: het een en ander, dat bijv. bij gelegenheid van het eindigen der vasten aan priesters en hoofden ten geschenke wordt aangeboden.

âtoró, schikken, regelen, rangschikken.

Ato-âtoró, regeling.

âtasá, grondgebied; bijv.: atasákoe, mijn grondgebied, de plaats waar ik heer en meester ben, bijv.: mijn huis.

oetoesang, het Mal. en Jav. oetōēsan, gezant.

âda, woord. — Ada-tôngĕng, waarachtig woord, eed.

Akĕda, mákĕda, mákĕdâda, spreken, zeggen. — To-mákĕda, iemand die spreekt; v. d. soms geb. voor een' regter. — mákĕda-tôngĕng, een waarachtig woord spreken; v. d.: een' eed doen.

Akĕdângi, makĕdângi, spreken voor, ten gevalle, ten behoeve van, iemand; bijv.: makĕdângi tanâë, spreken voor het land, v. d.: rijksbestierder ('t Mak. bitjâra-boetta) zijn. V. d.: makĕdânge-tâna, titel van een' waardigheid, die eertijds in Bône bestond, zoowat gelijkstaande met die van bitjâra-boetta in het rijk van Gôwa.

Akĕda-tōngĕngi, iets stellig bevestigen.

Akĕda-tōngĕngĕngi, iets beëedigen.

Pakĕda-tanângi of: makĕda-tanângi, voor de waarheid van het een of ander dien eed afleggen, waarbij men niet slechts zijn eigen persoon, maar ook zijn gansche land met zich verwenscht, zoo men zijne lippen met leugentaal mogt bezoedelen. NB. deze eed natuurlijk slechts af te leggen door hen, die een land te besturen hebben.

ândí, dikwijls geb. bij eigennamen, die men aan prinsen of prinsessen geeft, wanneer zij nog kinderen zijn, en die zij soms zeer

lang behouden, als: Andí-Kôro, naam van Aroe-Padâli in de dagen zijner jeugd.

Dit ândí = ânri, jonger broeder of zuster.

1°. **âdĕ**, gebruik, gewoonte. — Adĕ-abiyasânna tanâë, de gebruiken en gewoonten des lands.

Powâdĕ, tot gewoonte hebben, of: gewoon zijn. — Nabitjâraï bitjarânna oendang-oendange, napowâdëï aděna, zij spreken regt volgens de uitspraak van de Oendang-oendang, en houden zich aan hunne adats.

Pangadĕrrĕng, gewoonte.

Dit pangadĕrrĕng wordt, evenals âdĕ, gebez. van hen die gesteld zijn om de gewoonten des lands te handhaven.

2°. **âdĕ**. Mángâdĕ, het măngādap = mángôlo, in tegenwoordigheid van zijn' meerderen verschijnen.

Pangâdĕ, iemand die in tegenwoordigheid van zijn' meerderen verschijnt, hem hulde bewijst.

1°. **îdí**, vnw. 2 pers. mann. en vr. enkel- en meerv., geb. tegen meerderen in jaren of stand, of ook tegen gelijken, welke men slechts weinig kent.

2°. **îdí**, vnw. 1 pers. m. en vr. meerv. wij.

îndó, moeder.

Tegen een' bejaarde vrouw van geringe afkomst sprekende, bezigt men dit îndó, of îna; tegen eene vrouw van den gegoeden stand: poewa; tegen eene vorstin van gemengd bloed: oewa; tegen eene ânâ-patôla: poewang, poewâkkoe of: pĕttâkoe. NB. in Loewóe en Sôppeng geeft volgens sommigen îndó hooger' en oewa lager' geboorte te kennen.

Pôro-îndó, stiefmoeder. — Indó-pasoesoe, zoogmoeder. — Indó-bôttīng, bruidsmoeders, bewaaksters der bruid.

Indó-îndó. Aldus genoemd de persoon, die door den minnaar in den arm genomen wordt, om hem in aanraking te brengen met een meisje. Zulk een îndó-îndó is doorgaans een jonge vrouw.

îděng, ngîděng, mángîděng, belust zijn. Geb. van vrouwen, doch ook soms van mannen. NB. De inlander meent, dat de man doorgaans insgelijks belust wordt op de een' of andere spijs, of zich een poos zeer nukkig gedraagt, tegen den tijd, dat zich de zwangerschap bij zijne vrouw zal openbaren!

oendang. Oendang-oendang, Mal. wetten, instellingen.

oedoeng, onderzoeken; bijv.: oedoengi assalĕnna, onderzoeken iemand's afkomst. — Oedoengi anjtjadjîna, of: anjtjâdjingĕnna, lett.: iemand's geboorte onderzoeken, en v. d. niet enkel iemand's eigen' geboorte, maar ook die zijner voorouders, alzoo iemand's afkomst, onderzoeken.

éda, het Arab. iddah tijd, gedurende welken eene vrouw geene gemeenschap mag uitoefenen, hetzij van wege het overlijden

haar's man's, hetzij wegens echtscheiding, hetzij wegens de gewone stonden.

ĕdde. Mĕdde, wegloopen, vlugten, het land verlaten.

adêne, trap, ladder.

Pakâde-kadêne, als 't ware in trappen, of rangen of classes, indeelen; bijv.: mâgi moepakâdekadêne anâkoe, waarom deelt gij mijne kinderen als 't ware in classes?, d. i.: waarom stelt gij het een boven het ander? — Ripakadêneï onrônna, hem wordt eene betrekking gegeven naar gelang van zijn' rang.

âdelé, 't Arab. adil, regtvaardig.

adâwang, stuk van een padieveld, dat iemand volgens de verdeeling van den arbeid, voor zijne rekening krijgt om te bewerken. Van daar adawânna overdr.: iemand's taak.

Mákadâwang ri-salîwĕng, tĕ-mákadâwang ri-lâlĕng, lett.: een adâwang bewerken, dat buiten zekeren kring, niet daar binnen gelegen is. V. d. overdr. geb. van één der vorsten die het verbond der Tĕlloempótjôwe uitmaken, om te kennen te geven, dat hij de grenzen van zijn territoor niet binnen dat van één der twee anderen mag trachten uit te breiden.

âná, of âna, kind. — Aná-worowâne. Vergel. worowâne. — Aná-boerâne. Vergel. boerâne. — Aná-dâra. Verg. dâra. — Aná-makoenrâï, dochter. Aná-oere, neef, nicht, 't Fransche neveu, nièce. Men heeft: âná-oere-riyâle, of âná-oere-riwâkkang, d. i: broers- of zusters-kinderen en âná-ôere sapposîsĕng, d. i.: kinderen van een' germain-neef of nicht (cousin of cousine). — Pôro-âná, stiefkind. — Anâna wanoewâë, of âná-boewâna wawoewâë, de bewoners van het land. — Aná-riyôlo, vóórkind, kinderen vóór het huwelijk, of bij een vroeger huwelijk, verwekt. — Aná-ri-moenri, kinderen bij een later huwelijk verwekt. — Aná-ribôkó, aldus genoemd de pakalâwing-êpóe's of: sierihdoosdragers, omdat zij als 't ware steeds achter den vorst zitten. Hiervoor genomen gegoede slaven en anakaroeng's.

Aná-âná, een nog zeer jong kind. — Asĕng riyâná--anâna, naam gegeven kort na de geboorte.

Memâná, met een kind zijn, een kind krijgen, een kind baren, alleen van de moeder gebezigd; terwijl mákeâná van vader en moeder beide gezegd wordt.

Sânro-mápaëmâná, vroedvrouw.

Powâná, tot kind hebben; bijv.: to-powânáë, de ouders.

Anâng, familie. — Târo-anâng, dus genoemd in Wâdjó een' onderlinge overeenkomst van het volk, niet in een' baroega of regtzaal, ook niet voor den regter, maar als 't ware geheel en famille (anâng). Hierbij gesproken van anâng, omdat de anâna, of lisĕna, wanoewâë, daarbij eene handels- of andere kwestie, onder'shands uitmaken, en partijen zooveel mogelijk tot een'

vredelievende schikking trachten te brengen. Van beboeten kan hier geen sprake zijn, dewijl de hoofden (inatâoe), zoo zij er al bij tegenwoordig zijn, niet in hunne kwaliteit van hoofden optreden. — Sâpí-anâng, lett : een vervanger van de anâng; v. d. soms gebezigd van een Hoofd (een Matôwa bijv.), die slechts tot de anâna wanoewâë behoort, wij zouden zeggen, slechts uit de heffe des volks genomen, althans niet van vorstelijke afkomst, is.

Tomânang, onvruchtbaar, geene kinderen krijgende.

ânoe, deze of die, dit of dat, een zeker iemand, een zeker iets, NN; aanduiding van een' persoon of zaak, waarvan men den naam onbepaald laat.

Voorbeelden: Aroeng-ânoe, zeker vorst. — Anoekoe, iets van mij, de mijne, het mijne. — Anoemoe, de, of het, uwe. — Anoena, de, of het, zijne. — Anoeta, de of het, onze; de, of het, uwe.

îna = îndó, moeder.

Ina-oere, tante. — Ina-tôwa, stammoeder. — Inanjoempĕrrĕng, zoogmoeder.

Silĕssoerĕng-sîna, broeders van één en dezelfde moeder.

ĕnnĕng, zes.

Pĕtta-ĕnnĕnge, lett.: de zes vorsten, en hieronder te verstaan die zes vorsten van Wâdjó, die met den Aroe-mátôwa, of President, aan het hoofd der veertig vorsten van dat rijk staan, en het opperbewind in handen hebben.

anakôda, een bevelhebber van een schip.

ininâwa, ademhaling, hart, gemoed, zin, verstand, gezindheid.

Mákininâwa-tôngĕng, een opregt hart bezitten.

Mápâda-ininâwa, van één gemoed, van één gezindheid, d. i.: éénstemmig, d. i.: het eens, zijn.

Siïninâwa, van één gezindheid; v. d.: siïninawâkkoe, mijn' vriend, wanneer het door eene vrouw, mijne vriendin wanneer het door een' man gebez. wordt. De man zegt van zijn' vriend: sĕllaôkoe; de vrouw van haar' vriendin: baïsĕkkoe.

enâdja, jammer. — Mâte-enâdja-ni anâkoe, lett.: mijn kind is gestorven op een' leeftijd, dat het (bijzonder) te bejammeren is. Geb. van het ongetrouwd sterven van huwbare jongens of meisjes.

enâoe, menâoe; bijv.: to-menâoe-ĕsso, of: to-menâoe riyĕssôwe, iemand die bij dag steelt. — To-menâoe--wĕnni, of: to-menâoe ri-wĕnnîye, iemand die bij nacht steelt. Anoe-riyenâoe, iets dat gestolen wordt.

Enaoewi, bestelen.

Sĕkkenâoe, of: tjĕkkenâoe, mededief.

ânrá, voorwendsel.

ânri, jonger broeder, of zuster. — Anri-sisĕnna, de broeder, of

zuster, die onmiddellijk op den oudsten broeder, of: de oudste zuster, volgt. — Anri-wêkadoewânna, zijn tweede jonger broeder, of zuster.

ânre, mânre, eten. — Mânre-pĕttang, des avonds, of des nachts, eten, zonder dat men licht opgestoken heeft. NB. voor pemâli gehouden. — To-mânre-gâdji, iemand die als 't ware loon eet, d. i.: verdient, d. i.: voor loon ergens dient, alzoo: een vrije bediende, in tegenstelling van: pandeling (to-mángînrĕng) en slaaf (âta). — Tĕ-naânre makoenrâï lett.: eene vrouw eet niet, d. i.: heeft geen deel aan de winst, noch aan het verlies, van haren man. (Oendang-oendang.) — Mânre, eten, ook overdragt. gebez. voor: beboeten. — Mânre-bâwang, te onregte beboeten. — Bitjarâë-manî mânreï, lett.: de Raad slechts eet, d. i.: laat boete betalen. — Sêsa-mânre, lett. overblijfselen van eten, v. d.: hetgeen er bij iemand's overlijden, na aftrek van begrafeniskosten en derg., overblijft.

Inânre, gekookte rijst. Inânre-mánâsoe, ook gebez. van de goederen, die man en vrouw ten huwelijk meêbrengen, en die behoorlijk opgeschreven worden. Ook geb. evenals inânre-sôró, en bovendien van het stuk buffelvleesch, dat bij sterfgevallen aan iemand die een pariwâë-mâta gezonden heeft, bezorgd wordt. — Inânre-sôró de portie gekookte rijst met toebehooren, die ieder van de gasten bij gelegenheid van bruiloften en dergel. meê naar huis krijgt. — De voor den vorst des lands bestemde inânre-sôró heet inânre-ritônra. Alsdan worden rijst en toespijs elk afzonderlijk op een' tâlĕng geplaatst, zoodat de eene tâlĕng door de andere als 't ware op het sleeptouw genomen wordt. — Inânre-soerĕ, lett.: rijst tot onderhoud van een' brief, v. d.: een geschenk waarvan men zijn' brief doet vergezeld gaan.

Lîsĕ-inânre. Hieronder verstaat men het geld, dat bij gelegenheid van het bidden der priesters op het graf of bij de doeni, op de tâlĕng met sierih en toebehooren ligt, wanneer het voor den of de overledene bestemde maal daar gebragt wordt. Hij die gebeden over de rijst uitspreekt, krijgt die lîsĕ-inânre.

Akinanrêng, datgeen waarvan men eet of leeft, v. d. geb. van gronden, of velden, die men bezit.

Tâoe-ripânre, lett.: iemand, die gespijzigd wordt, iemand, die ergens enkel voor den kost werkzaam is.

Mânre-ânre, snoepen.

Kaânre-ânre, nu eens van dit, dan eens van dat snoepen. Ook overdr. geb. van veelvuldige en willekeurige beboeting.

înrĕng, mînrĕng, leenen, 't Fransche emprunter. — To-mángînrĕng, of: to-mînrĕng, een schuldenaar, pandeling.

Paînrĕng, of: pînrĕng, doen leenen, te leen geven, het Fransche prêter; bijv.: to-mápaînrĕnge, de geldvoorschieter.

Mápaïnrĕngi Lânoe wâramparânna taoewe, aan NN iemands waren op crediet verkoopen.

Kaïnrĕngĕng, in schulden zitten, schulden hebben.

ênré, mênré, mángênré, klimmen, opklimmen, naar boven gaan, opgaan, rijzen, stijgen in prijs, enz. — Mênré-hâdji, ter pelgrimsreize opgaan naar Mekka. — Mênré-alêna bôttīnge, de bruidegom gaat zelf op; gebez. van den prachtigen optogt des bruidegoms naar het huis der geliefde. — Mábaîne mênré, boven zijn' stand trouwen. — Málakkâï mênré, boven haar' stand trouwen. Mápênré ri-lêlang, op vendutie opveilen. — Mápênré pakassoewîyang, schatting opbrengen. — Paënré-alêna, lett.: zich naar boven begeven. Gebez. van een' prins, die na een vruchteloos huwelijksaanzoek, met een groot gevolg op het huis van de ouders der geliefde klimt, en vervolgens zijne kris op de alîri-pôlo nederlegt, ten bewijze, dat hij zich uit waarachtige liefde tot het meisje, geheel aan hare ouders overgeeft. In zulk een geval mogen de ouders zijn verlangen niet blijven afslaan. — Owang-paënré = ĕlli-dâra. Aldus in Wâdjó genoemd eene zekere som gelds (bijv. 400 reyaal), die een Inlander, wanneer hij rijk maar van geringe afkomst is, betaalt, om als 't ware een' rang te koopen, en hierdoor edeler bloed deelachtig geworden zijnde, met een' vrouw van hooger geboorte te kunnen trouwen. — Paënré ri-saoradjâë, lett.: doen naar boven gaan in het vorstelijk paleis. V. d. geb. van het slaaf van den vorst doen worden.

Esso naënrêkĕnge bôttīnge, de dag waarop de bruidegom opgaat naar de bruid.

ônro, mônro, blijven, wonen.

Djânjtji poera-ônro, lett.: een verbond dat reeds gevestigd is, alzoo geen nieuw, maar een oud, verbond. Zoo ook: âdĕ poera-ônro, oude adats.

Onrôwe, evenals het Makassaarsche empôwa, gebez. om het bekleeden van een' rang in de maatschappij hetzij hoog of laag te kennen te geven.

Onrôwang, mangonrôwang, blijven bij; v. d.: bewaken.

Pangonrôwang, bewaker. Zoo bijv. genoemd de mannen die den bruidegom steeds vergezellen. Zoo ook: de mannelijke en vrouwelijke bediening door den bruidegom aan zijn' bruid gegeven.

Onrông, verblijfplaats, verblijf, plaats, bergplaats, betrekking, ambt. — Onro-gâóe, lett.: plaats van eene daad, v. d.: plaats waar eene misdaad geschied is, plaats waar het gestolene gevonden wordt, v. d. in regten in het algemeen: grond tot suspicie, schijn van misdaad.

Mangonrôwang, of: mangonrōng, en: mangonrowângi, of: mangonrōngi, lett.: ergens inwonen; v. d.:

ergens als pandeling in dienst zijn, hetzij voor eigen' schuld, of die van een' ander. — To-mangonrōng, een pandeling.

Onder to-mangonrôwang verstaat men ook die leden van den Hadat van Bône, welke, wanneer de Koning zich te Makassar of elders in het buitenland bevindt, met het bestuur des rijks belast zijn, alzoo in het land blijven wonen als 's vorsten pandelingen.

anregoeroe = het Mak. anronggoeroe, een leermeester, een hoofd, de chef van een handelshuis, terwijl dan de ondergeschikten of degenen die handelswaren in het klein voor den chef van de hand zetten, ânágoeroe's of leerlingen genoemd worden.

âtja, mâtja, schrander, ervaren, scherpzinnig, doortrapt, listig.

âtje. Verg. âse.

Mákâtje-âtje, nalezing houden op de rijstvelden na afloop van den oogst.

îtjó. Paîtjó, of: païtjôri, een' vroeger gedane, maar niet gehouden', belofte herinneren.

âdja, veinzen, voorgeven, huichelen, voor de leus, of kwanswijs, iets doen; bijv.: naädja-ni málâsa-lasâë, hij hield zich ziek, gaf voor, dat hij ziek was.

âdji. Wawîne-âdji, eene vrouw of echtgenoote van minder rang, zooveel als wawîne-âta (?).

âdjoe, hout,

Van dit âdjoe welligt afgeleid, âdjoe-kâdjoe; en hiervan weder: kâdjoe-kâdjoe, teeken eener vorstelijke- of gouvernements--aanstelling. Van daar: pakâdjoe-kâdjoe, of: pakatĕnni--kâdjoe-kâdjoe, en gebez. van hoofden, zendelingen, oppassers en dergel., alsmede van de leden van den Hadat in Tanêtte, die als 't ware een âdjoe-kâdjoe, een stukje hout of staf, welligt een pasôrĕng, [lans] ten teeken hunner waardigheid dragen, of voor zich uit laten dragen.

âdje, voet, been, poot, klaauw. — Lâpí-kâdje, muil, voetschoeisel ook naam van het geld, dat men een' soero, of bode, die bij eene regtzaak heen en weêr heeft moeten loopen, te betalen heeft, als 't ware voor het verslijten zijner schoenen.

âdjo. Adjôwi, zwaaijen tegen, v. d. overdr.: een' dreigende houding aannemen tegen.

âdjĕng, in vrede, in rust, zijn.

Siyâdjĕng = siyâmĕ, zich verzoenen, tezamen vrede sluiten.

Asiyadjĕngĕng, verzoening, vrede.

oedjá, kwaadspreken van iemand, hetzij teregt of te onregt.

oedjoeng. Si-oedjoeng, één bos, van verscheidene stuks suikerriet bijvoorbeeld.

Oedjoeng-âdjoe, lett.: hout tot een bos bij malkander binden. Van daar: sômpa oedjoeng-âdjoe. Deze uitdrukking eertijds

gebezigd van de minste onder vorsten gebruikelijke sômpa, te weten: die van 880 reyaal, dewijl men die niet van zooveel geschenken vergezeld deed gaan, als bij de andere vorstelijke sômpa's gewoonlijk het geval was. Het was dus, alsof men slechts eenig hout tot een bos tezamen bond.

ôdjang, mákôdjang, odjângĕng, mákodjângĕng, gek, dol, zinneloos, krankzinnig, een delirium tremens hebbende (ten gevolge van bovenmatig gebruik van toewá).

NB. ôdjang ook gebez. in den zin van als een gek doorbrengen, verknoeijen, zijn geld bijv., zijn goed, of wat het zij, bijv.: tâoe-pakôdjang, iemand die zijn geld verknoeit aan dobbelen, aan spel, aan drank, enz.

adjôwa, juk voor buffels of andere beesten.

Pakadjowâng, met hun tweeën, of naast elkander, doen zijn. V. d.: twee staten, evenals buffels door een juk, zoo ook door een verbond, ten naauwste vereenigen.

îyé, ja. Geb. door een' zoon tegen zijn' vader of moeder, wanneer deze van voorname, ofschoon niet-vorstelijke, geboorte is. Als de vader of moeder daarentegen wel van vorstelijke geboorte is, voegt hij er poewang bij, en zegt alzoo: îyé, poewang!

Is de vader of moeder gelantied [?], zoo bedient de zoon zich van oesômpaí, verg. op: sômpa No. 2.

Tegen een' vader of moeder van geringe afkomst bezigt de zoon: ôwe.

Ten slotte valt hierbij aan te merken, dat îyé, îyé Poewang!, oesômpaí, en ôwe niet enkel door kinderen jegens hunne ouders, maar ook door alle minderen jegens hunne meerderen, hetzij in jaren of rang, gebezigd worden.

Mátâla-îyé, met îye aanspreken.

âroe, ngâroe, mángâroe, al tandakkende of dansende en met de kris zwaaijende, zijne gehechtheid aan de overheid betuigen. Mak. id. NB. Dit geschiedt bijv. bij het ten strijde trekken, of bij het huldigen van een' nieuwen vorst of regent.

aroeng, vorst, vorstin. — Aroeng-worowanê, de vorst. — Aroeng-makoenraîye, de vorstin. — Aroe-mangkâóe, een regerend vorst. Verg. gâóe.

Aná-aroeng, zoon of dochter van een vorst die eenig bestuur, hoe gering dan ook, in handen heeft, en daarnaar een titel voert.

Anakaroeng, een prins of prinses van minder rang, dan een âna-aroeng, dewijl de vader reeds geen landschap of kampong meer onder zijn beheer heeft. Mist deze zelfs reeds den titel van aroeng, en wordt hij maar dâëng genoemd, zoo is de zoon een ana-karoeng-sâla of ternaauwernood nog anakaroeng.

Anakaroeng mádânrĕng, een anakaroeng, die nog na verwant is aan een aroeng, of âná-aroeng.

Akaroengĕng, koningrijk, regering, koninklijke waardigheid.

ârrĕ, mârrĕ = ĕrrĕ, mĕrrĕ, sterk aangehaald zijn, knellen.

Asiyarrĕkkĕng, een weêrkeerig sterk aanhalen; v. d. overdr.: een weêrkeerig zich naauwgezet vasthouden aan, of verbonden achten door, een contract bijv.

oera. Máboera, geneesmiddelen gebruiken. — Oerâï, mpoerâï, geneesmiddelen toedienen aan, geneeskundig behandelen.

Paboera, geneesmiddel.

oerîng, pot om in te koken.

Siyoerîkoe, zij met wie ik uit één rijstpot eet v. d.: mijne vrouw.

oeróe, mángoeróe, gemeenschappelijk bezitten, gemeen hebben. — Silĕssoerĕng mángoeróe-âmbó, broeders of zusters, van één en denzelfden vader. — Silĕssoerĕng mángoeróe-îndó, broeders of zusters, uit één en dezelfde moeder. — Mángoeróe bânsa, van één en hetzelfde geslacht. — Mángoeróe êló, éénswillend, éénsgezind. — Mángoeróe-âsĕng, van gelijken naam. — Mángoeróe-ininâwa, van gelijke gezindheid. — Mángoeróe-bâlóe, gemeenschappelijk handeldrijven. — Tâoe riyoeróe-oeróe, menschen die gemeenschappelijk eigendom zijn van iemand. — Tâoe-kíoeróe-oeróe, slaven die wij gemeenschappelijk bezitten.

oere, îna-oere, tante. — Ama-oere, oom. — Aná-oere, neef of nicht, het Fr. neveu of nièce. — Aná-oere riyâle, of: riwâkkang, eigenlijke neven of nichten, ter onderscheiding van kinderen van cousins of cousines.

ôróe, betooveren, toovermiddel.

ôra. Tâoe-mákôra-ôra geb. van iemand, wiens lijk niet, zooals naar gewoonte, tot ontbinding overgaat, maar geheel uitdroogt. — Tâoe-mákôra-ôra, ook geb. van iemand, die door ouderdom als 't ware geheel uitgedroogd, kindsch geworden is. NB. Zoo iemand doorgaans onschadelijk gemaakt, door hem achter in huis, evenals een beest, tusschen een' bamboezen omheining in te sluiten.

ôrí = tjôrí, streep.

Pangorîsĕng, lett.: iets dat gestreept is, v. d.: een geslachtboom, v. d. = atoriyolông, oude geschiedenis der vorsten, omdat die eigenlijk niet veel meer is dan een geslachtboom. V. d. ook de râpang, of latôwa, omdat de voorschriften van vorsten en wijzen daarin als 't ware in door middel van strepen afgedeelde vakken vermeld staan. Verg. op: râpang.

oerâga, list, bedrog. Mak. koerâga, idem. — Mákoerâga, lagen leggen. — Oeragâï, belagen iemand.

arĕllâ, roode boommier. — Ripaókôri arĕllâ îya-ro taoewe, lett.: men laat dat mensch (hetzij man of vrouw) door roode boommieren bijten.

NB. dit is eene soort van straf, nu eens in geval van diefstal, dan eens voor eenige andere misdaad, opgelegd.

---

arôwang = anganrôwang, iemands voorspraak zijn.

âla, mâla, nemen, halen, enz. — Mâlaï bolâna taoewe, lett.: iemand's woning innemen, v. d.: bij iemand logeren, inwonen. — Mâlaï alêna, terugtrekken. — Naäla-ni alêna ri-gâóeë, hij onttrok zich zelven aan de zaak.

Mâla siwâli, het aan ééne zijde nemen, partijdig zijn. — Mâla-aroeng, als Koning nemen, tot Koning kiezen. — Mâla--âná, als zoon aannemen, bijv.: oewâla-ko-âná, of: oewâla--âná-kô, ik neem u aan tot zoon. — Mâlaï pâoe-paoena, of: adânna, iemand eene verklaring afnemen. — Naäla bĕssi, lett.: door de lans genomen, v. d.: in den krijg overwonnen.

Mámâla, nederig, onderdanig, hulpvaardig, zijn, zooveel als iemands bevelen, of ook klagten, bezwaren, enz. aannemende.

Tárâla, lett.: genomen zijn, v. d.: gangbaar, gewild zijn.

Alâï, a) scheiden, bijv.: twee jongens, die zamen vechten.

b) iemand iets ontnemen.

Parâla-âpi, een jongen die vuur haalt, of: aangeeft, van daar: tôkkong parâla-âpi, hetgeen gebezigd wordt van de voldoening der som, welke de moordenaar tot vernietiging der bloedschuld voldoen moet, wanneer hij een' slaaf gedood heeft. NB. de patĕttong-tâoe [zie tattong] is geheel voor den eigenaar van den slaaf; de parâla-âpi daarentegen wordt onder den eigenaar, het land, en den vorst of het hoofd, verdeeld.

Siyâla, elkander nemen; bijv.: siyâla tânĕng-tânĕng, elkanders planten (bijv.: djagong) nemen, of gebruiken. NB. teeken van vriendschappelijke zamenleving. — Siyâla-soesoena Lânoe, een zoogbroeder van NN; lett.: iemand, die tezamen met een ander aan één en dezelfde borst gezogen heeft.

Siyalân-ni adâë, lett.: zij nemen elkander's woord, of gelofte van trouw, aan; gebez. van twee jongelui, wanneer de jongman het jawoord ontvangen heeft.

Pasiyâla, lett.: elkander doen nemen, v. d.: vereenigen, trouwen.

Ala-alângi, het opnemen, partij trekken, voor iemand.

1°. **âli**. Pekâli-âli, of: pakâli-âli, iemand hinderen, lastig vallen.

2°. **âlí**, mâlí, drijven, wegdrijven.

Pâlí, doen drijven, doen wegdrijven. NB. Ripâlí, weggedreven worden, gebez. van vorstelijke personen, die bloedschande gepleegd hebben, en daarom op een vlot van pisangboomen gezet, zoo in zee gebragt worden, om weg te drijven.

Ripâlí ook in het algemeen gebezigd van verbannen worden, al zij het ook niet over zee, maar geheel over land.

Wanoewa-tápalirĕkkoe, het land mijner ballingschap.

âle, ligchaam, lijf. — To-riyâle, lijfvolk. — Ata-riyâle, lijf-

slaaf. — Wawîne, of: makoenrâï, riyâle, lett.: lijfvrouw, v. d.: 's konings voornaamste vrouw. — Mákâle-worowâne-ni, of: mákâle-tâoe-lôlo-ni, lett.: hij heeft reeds het ligchaam van een' man, of: van een' jongeling, d. i.: hij is reeds man, of: huwbaar. — Mákâle-makoenrâï-ni, zij heeft reeds het ligchaam eener vrouw, of: eener maagd, d. i.: zij is reeds huwbaar. — Riyâle a) onder hen zelven, onder de hand, b) particulier in tegenoverstelling van: officieel, bijv.: sitoedjoe-riyâle, of: sitâro-riyâle, onder de hand overeenkomen.

Eló-riyâle-alêna, uit zichzelven willende, d. i.: vrijwillig. — Mágâóe riyâle-alêna, uit zichzelven, geheel op eigen gezag, geheel willekeurig, handelen. — Anoe-riyâle-alêna, goederen, die beide echtgenooten ieder afzonderlijk bij het huwelijk meêbrengen.

Mápariyalêna, op zichzelven stellen, d. i: op zich nemen, zich toeeigenen, zich iemands lot aantrekken. — Iyá pariyalêkoe inrĕnna Lânoe, ik voor mij neem op mij, d. i.: ik sta in voor, de schuld van NN.

âlĕ, bosch.

Siyâlĕ-kalĕrrĕng, a) iets voor elkander als 't ware in een bosch verbergen, d. i.: elkander foppen.

b) elkander als 't ware in een bosch verbergen, zich tezamen in een bosch schuil houden, v. d.: iets heimelijk, of zonder getuigen, tezamen doen.

îlang, verdwijnen, verdwenen, verloren, te zoek geraakt, verlies.

Voorts wordt het ook geb. van iemand's gebed, als hij ongelukkig onder het bidden maar even, hetzij door zijne eigen' vrouw, of door de vrouw eens anders, of door eene ongehuwde vrouw, als hare soesoe's reeds gezwollen zijn, wordt aangeraakt. Dan is het gebed zoo goed als niet gedaan, als verloren.

Iya tĕ-naëwâë sipaîlang taoewe, diegenen met wie men geen' huwelijksgemeenschap hebben mag, als: zijn' moeder, zijn' dochter, zijn' tante, zijn' nicht (nièce).

île, mîle, kiezen, uitkiezen, uitzoeken. Mal. pilih, idem.

Angilêng, lett.: keuze, doch altoos in slechten zin genomen, zooals wij spreken van uitgezocht slecht en van uitschot.

oeloe, hoofd, begin, van iets.

Oeloe-bôla, de paal van een huis, dien men het eerst in den grond gezet heeft, zijnde de middelste paal van voren aan het huis, of zoo er twee middelste palen zijn, die aan de regterzijde. — Oeloe-gâóeë, het hoofd, de aanlegger, der zaak.

Oeloe-âda, a) een hoofdwoord, of: een woord, waarop men rekenen kan, woord van eer; bijv.: oewerêkko oeloe-adâkkoe, ik geef u mijn woord van eer.

b) verbond, overeenkomst.

c) voorrede.

---

d) datgeen, waar een' regtzaak meê begint, de beschuldiging.

e) datgeen waarmede een oorlog begint, alzoo = tîmoe-tîmoe, oorlogsverklaring.

Padgoeloe, een hoofd, een opperhoofd.

Pangoeloewi djowâna, tot aanvoerder, of hoofd, verstrekken aan, d. i.: aanvoeren, voorgaan, zijn' manschappen.

Sipangoeloeng, of sipangoeloengĕng, tezamen uit één rijstpot eten; v. d.: tezamen huisgenooten zijn. Van door ook: sipangoeloengĕkkoe, zij of hij, die met mij uit één rijstpot eet, geb. door man en vrouw van elkander sprekende, en wel op nederigen toon, bijv. tegen een vorst.

Lĕppĕwâli-wâli-ni akangoeloenna, lett.: aan beide zijden is zijn hoofdkussen weggenomen, v. d. overdr.: geen' der beide vrouwen of minnaressen wil thans meer 's nachts met hem te maken hebben. NB. ook toegepast op iemand, die zijne betrekking voor een' ander vaarwel gezegd heeft, en nu ook dezen post om de eene of andere reden verliest, zoodat hij als 't ware beide hoofdkussens kwijt is.

Moeloe-djadjârĕng, lett.: optreden als het hoofd van de djadjârĕng; v. d. geb. van een' vorst of vorstin, wanneer die uit de binnenvertrekken in de djadjârĕng te voorschijn treedt, om zich kassoewîyang of hulde te laten bewijzen.

oelóe, oelóe-koeloerĕng, verleiden, meêslepen.

oelé, dragen met een draagboom over den schouder.

Esso-oelé = ĕsso-oedjóe, sterfdag, lett.: dag, waarop iemand gedragen wordt, teweten: grafwaarts.

Riyoelé-bâwi, als een varken, en v. d. geheel gebonden, gedragen worden. Van daar: oelé-bâwi alêna, na overgave van de kris, zich geheel in iemands magt stellen.

Pampoelé, of: paboelé, drager, koelie.

Oelêrĕng, draagstoel of tandoe. Insgelijks gebez. van de draagkoets, waarin het lijk grafwaarts gedragen wordt.

Oelêrĕng-Arâ, een' Arabische lijk-, of draagkoets, zijnde in den vorm van een' driehoek. — Oelêrĕng gĕllârrĕng, een' lijkkoets, in den vorm van een vierkant, gebezigd door gĕllârrĕngs en andere menschen van dergelijken stand. — Oelêrĕn-râtoe, vorstelijke oelêrĕng, insgelijks den vorm van een vierkant hebbende, maar met drie verdiepingen, waarvan de onderste en grootste het lijk bevat.

oelle, kunnen, vermogen, bestand zijn tegen, in staat zijn tot.

Paoelle, vermogend (fortuin).

Oelle-oelle, magtig.

1°. **oelŏ**, mángoeló tâoe, iemand met geweld uit eens anders huis halen.

2°. **ôelŏ**. Paoelŏ, stelen iets.

Paoelôri, bestelen iemand.

êla. Ela-êla, gebezigd van datgeen, wat tusschen twee personen of zaken gelegen is, en alzoo die beide scheidt, Mak. idem; v. d. geb. van den persoon, die als 't ware tusschen twee andere inligt, d. i.: tot geen van beide gerekend wordt, bij geen van beide te huis of welkom is; v. d. gebezigd van de zaak, die als 't ware tusschen twee personen inligt, d. i.: eigenlijk aan geen van beide toebehoort, enz.

êló, máëló, willen, wenschen; met ri: verlangen naar, verliefd zijn op, houden van.

To-riyelôri, iemand die bemind wordt, geliefde.

Siyelôri, elkander beminnen.

Pasiyelôri, het van elkander houden, v. d.: goede verstandhouding.

Pangelôrĕng, verlangen, v. d.: bevel.

Pakêló, toelaten dat iemand zijn' wil geheel naar eigen goedvinden bepale; bijv.: tâoe tĕnripakêlóë, d. i.: iemand wien men niet toelaat, dat hij naar eigen goedvinden zijn' wil bepale, v. d.: iemand die in een' afhankelijke positie verkeert.

Akelôri, akêló-kelôri, of akelôrĕng, naar eigen' wil, of goedvinden, v. d. ook: willekeurig, handelen met iemand, of iets.

1°. ôla, gaan, volgen. — Môlaï oeloe-adânna, den weg van zijn verbond gaan, of volgen, d. i.: zich aan zijn verbond houden. — To-riyôla, iemand die in regten vervolgd wordt.

Paolângi, op, over, iemand, of iets, doen gaan, v. d.: toepassen.

Márôla, volgen; bijv.: márôla ri-Wâdjó, Wâdjó volgen, onder Wâdjó behooren, of staan.

To-márôla, of: to-paôla = to-másâppá, iemand die een' ander in regten vervolgt.

Parôla, doen volgen, onderwerpen.

Riparôla, of márôla, geb. van het in staatsie overgebragt worden van bruid en bruidegom uit het huis der bruid naar dat des bruidegoms, om daar minstens drie nachten te vertoeven.

2°. ôlá, eene maat; bijv.: ôlá-bĕrrĕ, rijstmaat.

ôle, môle, oorspronkelijk: veranderen. V. d.: a) herstellen, genezen, bekomen, bijkomen uit eene flaauwte, terugkomen van het kwade, laten varen zijn slechte handelwijze. Mak. ôlle-môlle, idem.

Mápamôle-sânro, geb. van iemand, die van een' ziekte hersteld zijnde, de sânro of dokteresse, gaat bedanken, en haar bij die gelegenheid een geschenk, hetzij in geld, hetzij in een kleedje, of iets anders bestaande, aanbiedt.

1°. ôlo, doelen, tot doel hebben, bedoelen, zich ergens heenrigten, in iemands tegenwoordigheid verschijnen. — Mángôlo ri-Aroenge, verschijnen voor den vorst. — Riyolôna bolâë,

vóór het huis. — Tĕttôngi olôna, iemand in den weg staan, iemand weêrstaan. — Nadjâlekâïwi olôna Lânoe, hij overtreedt hetgeen vóór NN is, hij matigt zich een gezag aan, dat NN competeert, treedt in diens regten. — Siyalâng ôlo de een den ander datgeen ontnemen, wat deze zich ten doel stelt; v. d.: zich in elkanders zaken mengen.

Angolôwang, of: mangolôwang, ri, brengen in tegenwoordigheid van, aanbieden aan, melden, mededeelen. NB. niet te bezigen tegen minderen in rang.

Pangôlo, dus genoemd de hofdames die om beurten den ganschen dag in tegenwoordigheid van den vorst of de vorstin zijn, om bijv. voor het eten en de kleeding te zorgen, of degenen te ontbieden, die de vorst of vorstin verlangt ontboden te hebben.

Tâoe-riyôlo, of: to-riyôlo, voorouders.

Máriyôlo, eerste.

Rîyo-riyôlo, van ouder tot ouder, eertijds.

2°. **ôlo**. Paôló = paoeló, stelen. — Paolôri, bestelen iemand.

ĕlli, koopen, prijs. — Elli-njâwa, lett.: prijs van iemands leven, v. d.: geldelijke waarde van iemands persoon = ângkĕ-pasána, zijne waarde, wanneer hij als slaaf op de markt verkocht wordt. — Elli-alêna, losprijs voor een' slaaf, lett.: prijs van zijn ligchaam.

Pangĕlli, koopprijs.

ĕllong, hals. — Ello-têdong, lett.: buffelhals, v. d.: buffelhuur, betaald voor het huren van een span buffels, bij gelegenheid van den ploegtijd, bestaande naar gelang van de meerdere of mindere opbrengst, in zeker getal bossen padie, soms wel 100 bos.

ĕllĕ, tusschenruimte.

alângèng, O. B. = gâóe-márâdja, eene zaak van belang, iets van gewigt. V. d.: een voornaam feest, een vorstelijk gebouw, een oorlog.

alêpá, armholte. — Si-alêpá, lengte van het uiterste des middenvingertops tot aan het einde van den ganschen arm, tot zoover mogelijk onder de armholte.

ilâmoe, 't Ar. ilmoe, wetenschap.

oelâwĕng, goud. — Oelâwĕng-mátâsa, fijn goud. — Oelâwĕng-lôlo, jong, of slecht, goud. — Oelâwĕng-âse-lôlo, goud dat er uitziet als jonge padie; v. d.: stofgoud. — Oelâwĕng-bĕbbóe of bóebóe, stofgoud. — Oelâwĕng-lôtong, soort van mengsel van goud met koper.

Aná-oelâwĕng, kinderen van slaven.

oeloewa. Aná-oeloewa, eerstgeboren of oudste kind.

elâoe, melâoe, vragen, verzoeken.

Parelâoe, het verzoeken, verzoek; v. d.: soerĕ-parelâoe, verzoekschrift.

To-mêla-elâoe, of: parêla-elâoe, bedelaar.

alahôdja = het Mal. algōēdjōē = het Port. algoz, beul.

âwa, riyâwa, beneden, onder.

Pōnriyawâna, de laagste of minste graad van iets. — Aná--riyâwanâë, het kind, dat beneden, of op het ander' volgende is, d. i.: het daarop volgende kind.

Máriyâwa, beneden, laag, en v. d. gering zijn.

âwing, mâwing = het Mak. kalâwing, dragen, v. d.: vasthouden, ondersteunen, ter zijde staan, bijv. als voogd, oppassen (een' zieke). — Naäwing bitjâra, lett.: hij draagt regtspraak, d. i.: hij spreekt regt. — To-mâwing bitjâra, een regter.

âwé, mâwé, mákâwé, nabij. — Siyâwé, of: siyakawêrĕng, nabij elkander, nabij; v. d.: siyawéna, iemands buren.

oewá, vader, moeder. NB. geb. van een' vader, of moeder, die wel van goede, ja soms zelfs van vorstelijke geboorte, doch geen ânâ-patôla is.

Ook gebez. tegen iemand van jaren, die niet tot onze familie behoort. Verg. ĕmmá.

NB. Oewá geeft volgens sommigen in Loewóe en Sôppeng lager', îndó daarentegen hooger' afkomst te kennen.

Oewá-nêné, wordt geb. van of tegen een' grootvader of grootmoeder, die wel van goede, ja soms zelfs vorstelijke geboorte, doch geen' ânâ-patôla is.

1°. **êwa**, mêwa, iemand, of iets, weêrstaan, zich verzetten tegen.

Siyêwa, elkander staan, of: gelijkstaan (in regten), geb. wanneer beide partijen gronden voor hun gevoelen kunnen bijbrengen.

Mapangewâng, of: mapangewângi, tegenspreken, twisten.

2°. **êwa.** Ewâï, helpen, bijstaan, ondersteunen.

Parêwa, gereedschap, en v. d.: de toebehooren van iets. — Parêwa-bôla, huisraad.

De Hadat soms met betrekking tot den vorst genoemd: parêwa.

Ewângĕng = parêwa. — Ewângĕng-masîgíë, lett.: het gereedschap van de moskee; v. d.: het personeel dat de dienst in de moskee waarneemt.

ôwang, geld. Owang-sâla, valsch geld. — Ata-riyowângi, een slaaf dien men voor geld gekocht heeft.

ôwe, geb. door kinderen tegen hunne ouders, wanneer die van geringe afkomst zijn.

awâroe = 't. Mak. kawâroe.

Mákawâroe, door middel van gebeden, of duivelsbanning, of tooverformulieren, van den invloed der booze geesten bevrijden.

V. d. bij de dichters geb. voor genezen, onverschillig van welke kwaal, en op welke wijze. V. d.: pakawâroe, geneesmiddel.

Nawâroe-ni îtta, genezen door lengte van tijd; niet meer vervolgbaar wegens lengte van tijd, verjaard.

awîsĕng = wawîne, echtgenoote.

âssa = ĕssa, zeker, vast, wettig, naar behooren.

1°. âsi. Mâsi, iemand met het voornaamwoord kí of ta aanspreken; v. d.: hem achting, ontzag, bewijzen.

2°. âsi. Kâsi-âsi, arm, behoeftig. Mak. idem.

Akâsi-asîngĕng armoede.

Ripakâsi-âsi, mishandeld worden.

âse, rijst in den bolster, padie.

âssĕ, mâssĕ, vast, stevig, sterk.

Assĕrri, massĕrri, assĕkki, massĕkki, vastmaken, stevig maken, bevestigen, vaststellen, zeker maken.

Papeâssĕ, papêssĕ, een zeker maken, een waarborg, een onderpand.

âsĕng, naam, noemen, houden voor, vermeenen, meenen; bijv.: tîwíï asĕnna Lânoe, lett.: brengen den naam van NN, d. i.: uit naam van NN. — Rilâlĕng asĕnna Lânoe, in, of uit, naam van NN. — Riyâsĕng, genoemd worden, heeten. — Powâsĕng, tot naam hebben, heeten. — Asĕng napowâsĕng, lett.: hij heeft een' naam tot naam; v. d.: hij voert een' titel, bij voorbeeld van matôwa of gĕllârrĕng, of wat het zij.

Ripasiyâsĕng ônrong-ânoe, naar een' zekere plaats genoemd worden. Hiermede in gedichten soms aangeduid, dat men op die plaats gedood worden, of sterven, zal. Dit is hieruit te verklaren, dat bij voorbeeld een vorst van aanzien na zijn' dood een' naam krijgt naar de plaats, waar, of de omstandigheid waaronder, hij gestorven is, als Mátînrôwe ri-Bontowâlĕ, de de te Bontowâlĕ ontslapene.

Asĕngĕng, tot naam maken, tot naam geven, voor of aan; bijv.: îya-na naäsĕngĕngi anâna, dien naam gaf hij aan zijn' zoon.

Siyasĕngĕngi ônrong ânoe, hij wordt genoemd naar zekere plaats, d. i.: hij sterft daar.

îsing, 't Arab. izin, vergunning.

îsĕng, mîsĕng, mádîsĕng, weten, kennen. — To-mîsĕng-âdĕ, iemand die de adats kent, een beschaafd, vriendelijk, mensch. — Tĕ-mîsĕng-âdĕ, of: tĕ-mîsĕng âda sibâwa bâsa, onbeschaafd, onbeleefd, stug.

Papadîsĕng, kennisgave; van daar: soerĕ-papadîsĕng, brief of geschrift van kennisgave, placaat.

Païsĕngi, bekend maken aan, kennis geven aan.

Sîîsĕng, of: sîsĕng, elkander kennen, bekend zijn met.

Isĕng-îsĕng, bekende.

êsá, mêsá, a) schuiven, opschuiven, zich verwijderen, al verder en verder gaan.

Paësá, doen schuiven, enz.; bijv.: paësáï gaóena, a) de zaak verschuiven; b) de zaak hoe langer des te hooger opschuiven, of opvoeren, de willekeur hoe langer des te verder drijven.

Paësá ook geb. in de beteekenis van iemand doen opschuiven, hem een gedeelte van het zijne, bijv.: van zijn land, ontnemen.

êsóe. Mêsóe-êsóe, schuiven; v. d.: over den grond schuiven, gelijk de jonggetrouwden geruimen tijd moeten doen, eerdat er huwelijksgemeenschap mag plaats hebben.

ôsó, duidelijk maken, bewijzen, bijv.: eene misdaad.

ôsong, naam van een krijgsgezang; v. d. osôngi, de krijgsmuzijk tegen iemand aanheffen, iemand aanvallen.

ĕssa, zeker, vast. V. d.: wettig, naar behooren; bijv.: kâwīng-ĕssa, een zeker, of wettig, huwelijk, een huwelijk gesloten met goedvinden der naaste betrekkingen, en verder geheel volgens de voorschriften des Koran's.

Pakaĕssa, zeker maken, als zeker, als geldig, beschouwen; bijv.: tĕnripâkaĕssaï djanjtjîna, hunne overeenkomst wordt niet als geldig beschouwd, er wordt daaraan niet gehecht.

Essâï, zeker zijn ten opzigte van; v. d.: iets doorgronden, iets terdege onderzoeken, en tot klaarheid brengen, iets zeer goed weten.

ĕssĕ, steun, waarborg.

Essĕrri, ondersteunen, eene zaak bijv.

Essĕrrîyang, tot voorspraak zijn voor iemand.

Asiyĕssĕrrĕng, weêrkeerige ondersteuning.

asoerĕng, bouwland, hetzij tuin of rijstveld.

âssalĕng, het Arab. asal, afkomst, geslacht.

Ripeyâssalĕng, lett.: als 't ware door zijn familie geloochend, en als niet meer tot haar geslacht behoorende beschouwd, alzoo tot een nieuw geslacht gemaakt, worden, en wel een geslacht bijzonder bekend door slechten naam.

âoe, ngâoe, mēngâoe, bekennen, belijden; zeggen, dat iemand, of: iets, het een of ander is. — Moewangâoewi makoen-raîkoe, gij beweert, dat mijne vrouw de uwe is.

Siyangâoe, overéénstemmen, bijv.: getuigen; ergens meê overeenstemmen, iets toestemmen.

Pēngaoewi, iemand maken tot het voorwerp ten opzigte waarvan, en v. d.: tegen hetwelk, men belijdt, d. i.: hetwelk men aanklaagt, beschuldigt. — Pēngaoewi sâla, iemand valsch beschuldigen.

Pēngâoewîyang, eene beschuldiging inbrengen tegen; bijv.: gâóe âga ripēngâoewîyangi, welke misdaad wordt hem te laste gelegd?

Apēngaoewang, aanklagt, beschuldigen.

H.

hi. Dit hi wordt gebezigd, om een' vorst of vorstin, die niet tot de anapatôla's behoort in tegenwoordigheid van Aroempône aan te spreken.

hoekoeng, 't Arab. hoekoem, vonnis, strafgerigt, straffen, kastijden.

hádji, pelgrim, bedevaartganger.

Ahádjĭyang, voor iemand ter bedevaart gaan, hem tegen betaling, of ook gratis, de verdiensten eener pelgrimsreize bezorgen, door in zijne plaats die reis te maken.

hârang, het Arab. haram, verboden, onrein.

hâroesóe, Mal. hāroes, noodzakelijk, betamelijk, voegzaam.

hâllalá, het Arab. halal, geoorloofd. Tĕ-hâllalá, ongeoorloofd; bijv. met onregt verkregen.

Hâllalâkĕng, geoorloofd maken, als geoorloofd beschouwen; v. d.: vergunnen, toestaan, overgeven, afstaan.

SERIE P.

ZUID-CELEBES.

N°. 16.

VERWIJZING.

In Adatrechtbundel IX, Serie P. n°. 2, Grondenrecht in Boni en Parē-parē (1910—1911), komen de volgende misstellingen voor:

op blz. 192 regel 12 v. o. dient tusschen de woorden „andere" en „op" te staan: „eenjarige gewassen; het planten van meerjarige gewassen";

op blz. 214 regel 4 v. o. dient tusschen „een" en „onbebouwden" het woord „stuk" gevoegd te worden;

op blz. 224 regel 6 v. b. dient „Maiwa" gewijzigd te worden in „Mario";

op blz. 224 regel 7 v. b. moet voor „tot" gelezen worden „to".

In het werk van drs. Adriani en Kruyt, De Bare'e sprekende Toradja's, worden door den schrijver van deelen I en II de To Sadang, of juister To Sa'dan (zie dl III van het genoemde werk, blz. 715), gerekend te behooren tot de Toradja's en wel als derde groep naast de Oost- en de West-Toradja's. De schrijver van deel III echter beschouwt hun taal slechts als grenstaal van het complex der Toradjasche talen, meer naderend tot het Boegineesch, en wijst op haar sterke gelijkenis met het Mandarsch. Dit doet de vraag rijzen of niet de To Sa'dan adatrechtelijk veeleer gebracht moeten worden onder den kring Zuid-Celebes, dan of zij met de bevolking van Mandar, Masenre-mpoeloe', Sidenreng, Doeri, en dergelijke streken misschien een zelfstandig aanhangsel van dien rechtskring vormen.

Zie, voor inheemsche rechtspraak, bundel XII, blz. 323 en 408.

SERIE P.

ZUID-CELEBES.

N°. 17.

ADATVONNISSEN (1913—1916).

Bewerking en noten zijn van de commissie voor het adatrecht.

Delictenrecht.

1.

Vonnis van de inheemsche rechtbank te Wattan Soppeng (zelfbesturend landschap Soppeng, afd. Bone), rechtsprekende in strafzaken, 20 Februari 1913.

Leider de civiel-gezaghebber A. van Es.
La Roena, van beroep sanro (inlandsch dokter),
La Habĕ,
La Santari,
La Ranggi,
alle vier beklaagden.

De strafzaak loopt over een poging tot moord door La Roena beraamd tegen La Djoedĕ. La Roena wilde iemand dooden door hem te slachten; het bloed zou dan in een sarong worden opgevangen, en de sarong zou geheel met het bloed worden gedrenkt. Nadat de sarong dan weer droog geworden was, zou La Roena haar hebben gebracht naar een of andere heilige plaats, alwaar dan gebeden zouden worden gehouden en al La Roena's wenschen (genezing van de staar enz.) zouden alsdan worden vervuld. Opdat het bloed die heildoende kracht zou hebben, moest het echter afkomstig zijn van iemand, die er in toestemde, dat hij geslacht werd, en die vóór zijn terdoodbrenging aan La Roena beloofde, dat zijn ziel aan La Roena ter wille zou zijn.

Nadat La Roena een paar inlanders te vergeefs had aangezocht, vond hij zijn drie medebeklaagden bereid hem bij het dooden van iemand op de aangegeven wijze en voor het aangegeven doel te helpen. In La Djoedĕ, oud omstreeks 32 jaar, meende hij een bruikbaar slachtoffer te hebben gevonden. La Habĕ is op verzoek van La Roena naar het tuinhuisje van La Djoedĕ gegaan en heeft hem gevraagd

mede te gaan naar een zeker boschje om hem te helpen bij het zoeken van lontarbladeren, toen zij beiden langs het tuinhuisje van La Santari kwamen, hebben La Roena en La Santari zich bij hen aangesloten; La Rangga kwam eerst later naar de afgesproken plek, daar hij 's morgens heerendienst had. In het aangeduide boschje begonnen de vier mannen (onder wie La Djoedĕ zelf) een kuil te graven, waarin La Roena zeide visch te willen kweeken; de kuil was echter bestemd om er La Djoedĕ levend in te werpen en er hem met een paar vorken van wildhout zóó lang in te houden (terwijl de anderen den kuil gedeeltelijk zouden vullen), totdat hij zelf verzocht hem liever te slachten; dat zou La Roena dan doen, en na afloop zou de geslachte La Djoedĕ in dien kuil begraven zijn. Alle beklaagden bekenden heel goed te hebben geweten, dat het te doen was om menschenbloed voor het bewuste doel; welk motief zij hadden om hun hulp toe te zeggen, blijkt niet. La Djoedĕ, geïmponeerd door de plechtige beslistheid en bedaardheid van den sanro La Roena en door den ijver van La Habĕ en La Santari, had flink medegewerkt; toen hij, in den kuil staande, opeens een vork in zijn nek voelde en een hoop aarde zag neerstorten, ging hem een licht op, hij sprong er uit, holde weg, en vertelde het gebeurde aan den Aroe Lompengan, districtshoofd van Lili ri laoe. La Djoedĕ blijkt „een goedgeloovige en domme sukkel" te zijn; hoe hij een oogenblik heeft kunnen gelooven, dat op de bewuste boschplek visch kon worden gekweekt in een kuil, is niet te begrijpen.

De vier beklaagden hebben volledig bekend, doch eerst na talrijke verhooren.

Onder aanneming van verzachtende omstandigheden (bekentenis, en bekrompenheid van verstand) veroordeelt de rechtbank elk der beklaagden wegens poging tot moord tot vijf jaar dwangarbeid buiten den ketting. Overeenkomstig het gelijkluidend advies van den afdeelingschef, wordt het vonnis door den gouverneur bekrachtigd.

Opmerkingen.

a. La Djoedĕ is in het geding slechts „getuige"; zie Adatrechtbundel V, blz. 421—440.

b. La Roena zegt het geneesmiddel te hebben geleerd van iemand, dien hij zich niet meer herinnert; doch de leider van de rechtbank uit in zijn toegevoegde toelichting het vermoeden, dat een droom hem er op gebracht heeft.

c. Dat het verkregen menschenbloed [1]) vóór het gebruik eerst gewijd zou moeten worden, zooals beklaagde La Roena te verstaan geeft, doet denken aan den pagar der Bataks, en dat aan den te slachten persoon de belofte afgeperst moet worden, dat zijn

[1]) Nog in October 1913 had zich te Kiew (Rusland) voor de rechtbank een jood te verantwoorden tegen de beschuldiging, als zou hij een christenknaap vermoord hebben om diens bloed te doen gebruiken voor ritueele doeleinden, waartoe ook genezing van blindheid werd gerekend.

ziel dienstbaar zal zijn om den bezitter van de amulet (Boeg. oelâwoe, Mak. koelâoe, verkregen volgens êrang), komt overeen met de pangoeloebalang der Bataks; vgl. Wilken, III, blz. 141—142.

2.

Vonnis van de inheemsche rechtbank te Palopo (zelfbesturend landschap Loewoek, afd. Loewoek), 2 April 1913.

Leider de assistent-resident D. Breedtveld Boer.

Laso Dandoeroe, landschapshoofd (paringgi) van Rantē Boea (onderafd. Rantē Pao), beklaagde.

Beklaagde, die verdacht werd in zijn gebied te laten dobbelen (hetgeen gebleken was te voren al eens het geval te zijn geweest), gevoelde zich daarover zoo gekrenkt, dat hij den boodschapper van den civiel-gezaghebber zeide: „dan *zal* ik ook laten dobbelen en hanen vechten", welke bedreiging hij had volvoerd, en waaraan hij voorts een ongepast gedrag tegen dien gezaghebber had toegevoegd.

De inheemsche rechtbank o.a. overwegende, „dat de openlijke miskenning van het gesteld gezag naar de landsinstellingen van Loewoe oplevert het feit van: „sompa warane" [1]), strafbaar naar die instellingen met eene boete van twee kati of 132 rijksdaalders.... verklaart beklaagde schuldig aan het houden van dobbelspelen en hanengevechten zonder vergunning, met openlijke miskenning van het over hem gesteld gezag, en veroordeelt hem mitsdien tot de betaling van eene boete van f 500; bij wanbetaling te vervangen door één jaar dwangarbeid buiten den ketting". Bij beslissing van den gouverneur van 13 Mei 1913 wordt het vonnis in zoover gewijzigd, dat „beklaagde veroordeeld [wordt] tot betaling eener boete van 132 rijksdaalders, te betalen binnen twee maanden na de dagteekening van bekrachtiging van dit vonnis en bij wanbetaling te vervangen door de straf van drie maanden en tien dagen dwangarbeid buiten den ketting, te ondergaan ter hoofdplaats Makasar".

Opmerking.

Uit het register blijkt, dat van de vijf getuigen vier mohamedaan zijn, één een heiden is.

---

[1]) In zijn Boegineesch woordenboek, deelt Matthes op blz. 702 (zie hierboven, blz. 308) mede, dat »sômpa is het eer bewijzen aan zeer hooggeplaatste vorsten, die de huldiging (rilânti) hebben ontvangen en bestaat hierin dat men den vorst of de vorstin gedurig aanspreekt met »oesômpaï« en daarbij de handen vlak tegen elkaar voegende, die zóó naar het voorhoofd brengt, dat de punten van de duimen den tip van den neus raken. N.B. dit manuaal dikwijls achterwege gelaten en enkel gezegd: oesômpaï. Njômpa-warâni, met de linkerhand vooruit en de rechter- aan het gevest van zijn kris den vrede aanbieden, ten teeken, dat men desnoods bereid is den strijd voort te zetten«. Volgens blz. 645 van hetzelfde Wdb. beteekent warani, stout, vermetel, durven, het Maleische berani.

3.

Vonnis van de inheemsche rechtbank te Pampanoea (zelfbesturend landschap Bone, noorderdistricten), 9 Februari 1916.
Leider assistent-resident E. Perelaer.

La Salĕ, landbouwer,
de vrouw Kasa,
beiden ongehuwd en wonende in de kampong Watang Ta, beklaagden.

De strafzaak loopt over het feit, dat beklaagden samengeleefd hebben en de vrouw Kasa bezwangerd is, terwijl La Salĕ van geringe en de vrouw Kasa van voorname afkomst is. Volgens den soelewatang van Ta (Tjenrana, Bone) — wonende in hun kampong Watang Ta, en slechts in de verte verwant aan Kasa —, die zijn „bezwaren komt inbrengen" tegen het gebeurde, is dit een ernstige schending van de adat; want haar vader is een Daeng en de kleinzoon van Aroe Bĕngo.

De rechtbank, overwegende

dat het door hen gepleegde feit een ernstig vergrijp is tegen de adat, hetwelk in den Boni-tijd voor den man gestraft werd met den dood en voor de vrouw met verbanning,

veroordeelt elk van beiden tot verbanning naar een door den gouverneur-generaal aan te wijzen plaats. De voorzitter in zijn advies teekent aan, dat de straf zeer zwaar is, maar dat beklaagden zich in hun omgeving onmogelijk hebben gemaakt; hij stelt voor, hen te verbannen naar streken, waar reeds veel Boegineezen zijn.

De gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden, in zijn besluit van 7 April 1916, overweegt,

dat inderdaad volgens de Boegineesche adat de geslachtsgemeenschap tusschen een man van lage en een vrouw van aanzienlijke afkomst een ernstig vergrijp vormt, voor den man strafbaar met den dood, voor de vrouw met verbanning vaak ook met den dood, zoodat bij bevrediging van het beleedigd rechtsgevoel der bevolking het gewenscht moet worden geacht de bedrijvers van dergelijke daden daar, waar de Inheemsche bevolking in het bezit is gelaten van eigen rechtspleging te straffen;

doch acht verbetering van de bevelschriften der rechtbank noodig, aangezien ingevolge de regeling van 1910 en bijblad 8122 de inheemsche rechtbank van een zelfbesturend landschap slechts de bevoegdheid heeft verbanning bij wijze van straf uit te spreken naar buiten het landschap; en overweegt ten slotte:

dat er geen enkel bezwaar bestaat aan de veroordeelden de hoofdplaats Makassar als strafplaats aan te wijzen, vermits bedoelde adat daar sinds lang niet meer gehandhaafd wordt.

Het daartoe strekkend besluit van 7 April 1916 wordt echter door den gouverneur bij nader besluit van 15 Juni 1916 in dien zin gewijzigd, dat aan La Salĕ de hoofdplaats Bonthain als strafplaats wordt aangewezen, en zulks op de navolgende gronden:

Gelezen de missive van den Assistent-Resident van Boni dd°. 17 Mei jl.... houdende mededeeling, dat hem gebleken is, dat hoofden en bevolking in het landschap Boni er aanstoot aan genomen hebben, dat aan beide veroordeelden een en dezelfde strafplaats is aangewezen, overtuigd als zij zijn, dat genoemde bannelingen aldaar de verboden verhouding, ter zake waarvan zij veroordeeld werden, zullen voortzetten;

Overwegende, dat het noodzakelijk is met de zienswijze en het rechtsgevoel van bedoelde hoofden en bevolking rekening te houden ter voorkoming, dat zij in gelijksoortige gevallen tot eigenrichting zullen overgaan;

Overwegende dat het derhalve noodzakelijk is aan een der beide hoogergenoemde veroordeelden eene andere strafplaats aan te wijzen binnen dit gewest, mits buiten het landschap Boni, waartegen geen bezwaar bestaat, vermits in tegenstelling met hen, die zich aan bloedschande hebben schuldig gemaakt, de bedrijvers van het misdrijf in den aanhef dezes nader omschreven slechts in het landschap, waar zij dit misdrijf hebben gepleegd, gevaar voor hun leven te duchten hebben, terwijl aan de bloedschendigen overal in dit gewest, waar zij zich mochten willen ophouden, na bekendwording van hun euveldaad dat gevaar boven het hoofd hangt.....

Opmerking.

Mogelijk is bij deze zaak niet alleen een beleedigd rechtsgevoel der bevolking in het spel, maar ook een vrees der bevolking, dat de euveldaad aan de geheele bevolking zal worden bezocht, indien de schuldigen niet de volle maat van bestraffing krijgen.

Lijst van inlandsche rechtstermen, voorkomende in dezen bundel, **met uitzondering van de reeds opgenomene op blz. 219—343.**

A.

aboija kalaboesoena, 198.
achka im banoea, 98.
adat tanggoengan, 185.
aelli akataenni, 208.
agang, 183, 202, 203.
aminawang, 191.
anaboeni, 187.
ana-karaeng, 157, 158, 177, 183, 186, 187, 198.
" -tawa, 208.
anak kebon, 120, 121.
" mengakoe, 22, 23, 47, 48.
" piara, 47.
anakoda, 147, 207.
anrong taoewa, 184.
aradjāng, 130.
aroe matoa-e, 216.
" matoea, 217, 218.
" pitoe(s), 217, 218.
aroempone, 127.
arta, 101, 104, 105.
ata, 98, 183.
auronggoeroe, 196.
awoeh, 10, 17.

B.

baija kalaboeson, 198.
baïne, 200, 203.
balag, 3.
balage, 3.
balaghana, 3.
balagheng, 3.
balang, 197.
balara ntjaki, 126.
balisilapanga, 218.
baljaar, 201.
balla karaeng, 214.
balli, 208.
balli-tagala, 208.
baloe rappo, 215.
bangsa, 96.
barang barang sisila, 171, 205, 206.
" " tjakkara, 171, 205, 206.
bate, 182.
bendar, 115.
berhenti-tjape, 115, 116.
berhoetang membaijar, 181.
bikin maloe, 188.
bilolang, 212.
birowang, 212.
boeka suwara, 101, 102.
boeni, 187.
boerane, 200.
bolea ntjombori, 123.
bolonga, 218.
bonto, 127.
borong, 54.

C.

cassiligaaij silapanga, 218.
chiakonridja, 217.
chinning, 217.

D.

daëng, 183, 348.
dapoer, 6, 8, 24, 32, 49, 51, 63, 65, 66, 79, 83, 88—90, 94.
datoe, 127, 130, 131.
dawon wokka, 106.

degoedegoe, 104.
djaga, 64.
djaksa, 189.
djannang, 199.
djannangan, 199.
djegoegoe, 112.
djena, 127.
djoeloegaoe, 195.
djoeramai, 119.
djoerameh, 57, 78.
djogoegoe, 115.
djolo mboeroko, 126.
doengka bente, 125.

E.

emba, 163, 197.
empâng, 10, 196.
enteng, 178.
êrang, 347.

F.

fosso, 74, 79, 104.

G.

gaë, 212.
galarrang, 214.
gaoekäng, 130, 131.
glarang, 157, 161, 176, 182, 183.

H.

hadat, 130.
hasil, of hassil, 6, 23, 24, 32, 49, 59, 65, 66, 79, 80, 84, 88, 89, 93, 94, 119.
hijo, 120, 121.
hoekoem, 2, 33—35, 61, 71, 115.
hoekoem toea, 32, 63.

I.

ilalijo, 118.
inrang, 189.
ipawalak, 3.

J.

jali jalilio, 120, 121.

K.

kabesaran, 66.
kabosenja, 127.
kaka, 166, 201.
kalabini, 202.
kalaboesoenna, 198.
kalakeran, 10, 12, 13, 16, 21, 23, 24, 30, 31, 41, 60, 61, 66, 67, 81—83, 94, 100.
kalakeran pasini, 60.
kali, 155.
kalli, 163, 197, 214.
kaloela, 147.
kaloro ni pangempang, 197.
kamale mpoengoe, 126.
kandjeng, 183.
kapala (kepala) balak, of balk, 1—3, 26, 34, 35, 61.
" im balak, 2, 3.
" (kepala) djaga, 32, 62, 65, 80, 98.
kapitein laut, 112.
kapten-laoet, 115.
karadja, 127.
karadjaän, 115.
karaëng, 150, 157—159, 182, 183, 186, 187.
karaënna, 202.
" angataiïjaïbaïne, 202.
karapa baoega, 125.
kasalang, 184.
kassi arta, 101.
" kawin, 202.
kawalak, 3.
kawaoe ntjombori, 125.
kebon teratoer, 60.
kehetan, 110.
kepala, zie kapala.
kintal, 21, 52, 60.
koelâoe, 347.
kollong, 188.
kongka, 127.
krain(g), 150.

L.

laikan aha, 138.
lakina, 136, 138.
lamoa, 130.
latowa, 153.
lede mbiwi, 124.
lepa lepa, 212.
lilikoer, 48.
lonkoridja, 217.
loro djene, 214.

M.

mabiringbalang, 163.
macadia, 217.
madika, 115.
magaoe, 127.
mainti, 123.
malak, 3.
mamaras, 57.
mamoeroek, 57.
mampotiwa, 128.
mandjara, 127.
mantri, 116.
mapaloes, 20, 48, 53—56, 58, 59, 72, 78, 81—83.
mapaloes titah, 56.
mapasikalabini, 202.
mapawalak, 3.
maradika, 127.
maradja, 127.
marsaoleh, 115, 116.
matani, 64.
matoea pitoe(s), 217, 218.
mawalak, 3.
memboenoeh menbangoen, 181.
mĕngawalak, 3.
mewet(t)eng, 55, 71, 80, 98.
milangroko, 106.
modal, 207.
moerid, 70, 81.
mokole, 127.

N.

napasangalima, 206.
nasao ntopi mbe'a, 127.
nikah, 203.

O.

oekoeng, 99.
oelâwoe, 347.
oêtasa, 212.
olé-alolipoe, 112.
oli mbiti, 126.
olongea, 112.
opoe, 130, 131.
orang asing, 23.
orang ketjil, 183.

P.

pabirita, 213.
pabisalima, 149.
padede oering, 213.
padenrang, 216.
padewakang, 212.
padoewakang, 212.
pagar, 346.
pahasinih, 18.
pakasaän, 6, 9, 11, 17.
paladang, 214.
palili, 131.
palilih, 216.
palisi mpale, 125.
pangempang, 162, 196, 197, 213.
panggaijang, 203.
panggagang, 168.
panggayang, 168.
panggoeloe, 114, 115.
pangoeloebalang, 347.
papasang, 206.
papasangang, 169, 204.
papitoeroeng, 169, 204.
papoeli, 182, 210.
papuli, zie papoeli.
parasangang, 187, 194.
paringgi, 347.
pasalangi, 200.
pasang lilin, 7, 82.
pasâraka, 178.
pasare silalo limaija, 204.
pasikalabini, 202.
pasini, 13, 17—19, 21, 52, 59, 60, 68.
patana parasangang, 194.
patanaya, 200.

patara, 216.
pato-laija, 217.
pawalakan, 3.
pedasi amaa, 125.
pelioenaka, 125.
peloesoki, 124.
pelogesi, 124.
pelomboesi, 124.
pelomboesi ra banoea, 125.
petadji da mata, 124.
pila, 217.
pinontol, of pinontal, 20, 62, 63, 65, 89, 94, 98.
pitoe, 218.
pitoeroeng, 169.
pitoeroengi, 204.
poenggawa, 127, 146, 148, 149.
poesaka, 17, 21, 47, 101, 109, 214.
pojoeë ntomponja, 123.
poke banrangang, 214.
pompakangoera, 124.

R.

ranrang, 216.
ranrang benting pola, 216.
rapang, 153, 155, 182.
rapi, 186, 201.
rapi amoeno, 186.
rapikang sikatinrowang, 186.
rintji kajoepa, 124.
roengga, 197.
rompong biringa, 199.
roroso, 184.

S.

saboea, 76, 78.
sala, 184.
salaï, 191, 192.
sambanca, 218.
samoeroeh, 67, 72.
sanra-poetta, 208.
sanro, 345, 346.
sangawalak, 3.
sapoe, 184, 210.
sapoe mat(i)e, 184, 192, 199.
sapoetallasa, 184, 192.
sapoe toèwo, 192.
sapu, zie sapoe.
sara, 155, 178.
sawang, 98.
sawi, 147—149.
seaboea, 59.
sikalabini, 202.
silalolimaija, 169, 203.
sima, 172, 208.
" i-latang, 173.
" i-pantara, 172.
" tarroessee, 173.
" tjeko, 173.
sinupan, 101.
sipamentengang, 178.
sisila, 171, 172.
soelewatang, 348.
soenrang, 168, 171, 203, 206.
soero ni-bateï, 182.
soeroean, 62, 64, 65.
sôloro, 188, 215.
sompa, 211.
sompa warane, 347.

T.

tabasi ntana, 126.
tadoe, 127.
taenni, 208.
tagala, 208.
tai-lasso, 188.
tajolo, 118.
talaka tana, 197.
tamba mbela, 125.
tanah radja, 12.
taoe, 201.
taoe djallo, 189.
taoe lajoe, 127.
taoe mangirang, 183.
taoe maradeka, 183.
taoe maraeng, 199.
taoe samara, 177, 183.
taoedaä, 112.
tawa, 203.
tawaan, 20.
tektek, 25.
tibo, 127.
tifadoor, 110.

tinaneman siperet, 106.
tiwa', 127.
tiwah, 127, 128.
tjakkara, 170, 171, 205, 206.
tjap, 115, 134.
toe, 201.
toea, 10.
toekaka, 201.
toemasi rika, 187.
toemoeoeroek meherok, 101.
toe'oer, 3.
" im balak, 2, 3.
toeroengi, 189.
toetoep maloe, 103.
tokking, 154.
tokkong, 164, 174, 175, 184, 185, 193, 195, 199.
tonaä, 51.
tonra, 154, 157, 164, 174, 175, 184, 186, 193, 196, 198, 199, 209.
torobaka edja, 123.

V.

vamanij benting pola, 217.
" -toea, 217.

W.

wala-apoeloe, 112.
walaäpoeloeh, 115, 116.
walak 1—4, 32, 35, 60.
walakan, 3.
walakĕn, 3.
wa(l)lian, 102, 104.
wentje ntida, 124.